TC
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

144859

"VARLIK DERGİSİNİN BİBLİYOGRAFYASI VE BU DERGİDE YER ALAN HALK EDEBİYATI İLE İLGİLİ YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ"

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. İSA ÖZKAN

HAZIRLAYAN
NESLİHAN DELİCE

ANKARA
2004

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Neslihan DELİCE tarafından hazırlanan "Varlık Dergisinin Bibliyografyası ve Bu Dergide Yer Alan Halk Bilimi ile İlgili Yazıların Değerlendirilmesi" adlı çalışma Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalında yüksek lisans bitirme tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan ..... Prof. Dr. Abdurrahman Güzel

Üye ..... Prof. Dr. İsa Özkan

Üye ..... Yrd. Doç. Dr. Ali Yalaca

SÖZ BAŞI

Varlık Dergisi, Güney Azerbaycan'da 1979 yılının Nisan ayından beri, Farsça ve Azerbaycan Türkçesi ile neşredilen bir kültür - edebiyat dergisidir. Azerbaycan, tarih boyunca Ortadoğu ve Asya'nın önemli kültür merkezleri arasında yer almış, buna bağlı olarak Azerbaycan'da teşekkül eden edebiyat da Türk edebiyatının en önemli kollarından birini oluşturmuştur. Ne yazık ki uzun yıllar boyu ana dillerinde yayın yapmaları yasaklanan Güney Azerbaycanlılar, Varlık Dergisi ile yayın hayatlarında yepyeni bir sayfa açmışlardır. Dergi, Azerbaycan'daki kültür mirasının yeni nesillere öğretilmesi ve aktarılmasında, halk arasında sözlü olarak yaşayan edebiyatın yazıya geçirilip geniş kitlelere ulaştırılmasında çok önemli bir görev üstlenmiştir.

Varlık Dergisi 1978 İran İslam Devriminden sonra ortaya çıkan özgürlük ortamında yayınlanabildiği için derginin faaliyete başladığı siyasî sosyal şartların, edebî kültürel muhitin etraflıca tetkik edilmesi gerektiğine inanıyoruz. Bu yüzden tezimizin giriş bölümünü alt başlıklara ayırarak "İran'daki Türklerin Tarihi" ve "Varlık Dergisinin Ortaya Çıktığı Siyasî Sosyal Muhit" hakkında bilgi vermeye çalıştık. Böylece Varlık'ın tarihî ehemmiyetinin, Güney Azerbaycan medeniyet tarihindeki yerinin daha iyi aksettirilebileceğine inanıyoruz.

Tezimizin birinci bölümünde, Varlık Dergisinin yayın hayatına ne zaman ve nasıl başladığı, derginin yayın kurulunun kimlerden müteşekkil olduğu, dergide çıkan yazıların mahiyeti hakkında bilgi verilip bu yazılar konularına göre sınıflandırılmış ve grafikler üzerinde gösterilmeye çalışılmıştır.

Tezimizin ikinci bölümünde, dergide çıkan yazılar konularına göre alt başlıklara ayrılmış, her başlıkta yer alan makaleler yazarlarına göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Ancak seri halinde yayınlanan makaleler dergide çıkış tarihlerine göre numaralar verilerek düzenlenmiştir. Hazırladığımız bu bölümle, tezimizin sadece "Halk Edebiyatı" sahasında değil, "Türk Dili ve Edebiyatı"nın bütün alanlarında çalışma yapan araştırmacılara yararlı olmasını amaçladık.

Dergideki makalelerin yaklaşık % 80'ini Azerbaycan Türkçesi ile, %15'ini Farsça ile yazılan yazılar oluşturmaktadır. Bu yazılar Arap harfleri ile yayınlanmıştır. Biz tezimizin üçüncü bölümünde "Türk Halk Bilimi" sahasındaki yazıları, II. Bölümde oluşturduğumuz plana göre Latin alfabesine aktardık. Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi kelime haznesi ve gramer bakımından birbirine en yakın lehçeler olduğu için yazıların aktarımı sırasında bunlara çok fazla müdahalede bulunmadık . Yalnızca Azerbaycan Türkçesindeki zaman eklerini ve bazı edatları Türkiye Türkçesinde kullanılan şekliyle aktarmaya çalıştık. Güney Azerbaycanlılar İran topraklarında yaşadıkları, o kültürle iç içe oldukları için Farsçadan ister istemez etkilenmişler ve bu etki de yazılarına yansımıştır. Biz daha çok bu yazılardaki Farsça kelimelerin Türkçe anlamlarını verdik. Ayrıca bu kelimeleri tezimizin sözlük bölümünde alfabetik olarak sıraladık.

Türk halk bilimi alanında kaleme alınmış yazılar, kaynak taraması yapıldıktan sonra, tezimizin dördüncü bölümünde değerlendirilmeye çalışılmış, bu yazılardan hareketle Güney Azerbaycan'ın sahip olduğu sözlü kültür Türkiye'de yer alan sözlü kültürle karşılaştırılmış, ikisi arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmuştur.

Çalışmamızı hazırlarken faydalandığımız her türlü kitap ve makaleyi yazar soyadına göre kaynakça bölümünde verdik.

Tezimi hazırlarken yöntem ve kaynak konusunda benden yardımlarını esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübesinden yararlanmamı sağlayan tez hocam sayın Prof. Dr. İsa Özkan'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Neslihan DELİCE

2004

İÇİNDEKİLER

Söz Başı ..... I-II
İçindekiler ..... III-IV
Giriş ..... V-XI
İran'daki Türklerin Tarihi ..... V-VII
Varlık Dergisinin Ortaya Çıktığı Siyasî Sosyal Muhit ..... VII-XI
I. BÖLÜM
Varlık Dergisinin Kuruluşu, Amacı 1-2
Varlık Dergisindeki Yazıların Mahiyeti 3-4
II. BÖLÜM
Varlık Dergisinin Bibliyografyası 5-98
A. Genel Bibliyografya 5-71
a) Türk Kültür Tarihi ile İlgili Makaleler 5-8
b) Edebiyat Tarihi ile İlgili Makaleler 8-10
c) Şiirler 10-56
d) Hikâyeler 56-58
e) Siyasi ve Sosyal Meselelerle İlgili Makaleler 58-59
f) Yeni ve Eski Türk Edebiyatı ile İlgili Makaleler 60-68
I. Yeni Türk Edebiyatı ile İlgili Makaleler 60-61
II. Eski Türk Edebiyatı ile İlgili Makaleler 62-68
B. Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleler 68-71
C. Halk Edebiyatının Çeşitli Dalları ile İlgili Makaleler 71-85
a) Dil 71-81
b) Efsaneler-Destanlar 81-82
c) Halk Hikâyesi 82-83
d) Fıkralar 83
e) Atasözleri- Deyimler 83-85
D. Müzik- Çalgı- Oyunlarla İlgili Makaleler 86
E. Gelenek-Göreneklerle İlgili Makaleler 86-88
a) Evlenme 86
b) Din- İnanç 86-88
F. Halk Eğlenceleri ile İlgili Makaleler 88

a) Nevruz 88
G. Şairlerle İlgili Makaleler.....88-95
a) Saz / Halk Şairleri.....88-95
b) Mutasavvıf Şairler (Tekke Şairleri).....95
H. Araştırmacılarla İlgili Makaleler.....95-98
a) Türk Araştırmacılar.....95-98
b) Yabancı Araştırmacılar.....98
III. BÖLÜM
Türk Halk Bilimi ile İlgili Makalelerin Latin Harfli Metni.....99-595
A. Türk Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleler.....99-187
B . Halk Edebiyatının Çeşitli Dalları ile İlgili Makaleler.....188-413
a) Dil.....
b) Efsaneler-Destanlar.....188-297
c) Halk Hikâyesi.....298-368
d) Fıkralar.....369-374
e) Atasözleri-Deyimler.....375-432
C. Müzik-Çalgı-Oyunlarla İlgili Makaleler.....433-470
D. Gelenek -Göreneklerle İlgili Makaleler.....471-500
a) Evlenme.....471-476
b) Din- İnanç 477-500
E. Halk Eğlenceleri ile İlgili Makaleler.....501-517
a) Nevruz.....501-517
F. Şairlerle İlgili Makaleler.....518-595
IV. BÖLÜM
Türk Halk Bilimi ile İlgili Makalelerin Değerlendirilmesi.....596-614
Sonuç 615-617
Sözlük 618-626
Kaynakça.....627-630
Özet 631-632
Abstract 633-634

GİRİŞ

1- İRAN'DAKİ TÜRKLERİN TARİHİ

Varlık Dergisi İran sınırları içerisinde yaşayan Güney Azerbaycan Türkleri tarafından çıkarılmaktadır. Derginin amacını ve üstlendiği görevi daha iyi anlayabilmek için öncelikle İran'da yaşayan Türklerin tarihinin bilinmesi gerektiğine inanıyoruz.

İlk Çağda ve Orta Çağın başlarında İran'da kuvvetli Fars devletleri hakimdir. M.Ö 700 yıllarından 330'daki İskender istilasına kadar Medler ve Persler; bu istilanın ortadan kalktığı M.Ö 250'lerden M.S 642'ye kadar da Partlar ve Sasaniler; Eski ve Orta Çağların en kuvvetli devletleridir.[1]

O dönemdeki İran devletlerinin kuzeydoğu sınırından Çin Denizine ve Mançurya'ya kadar Türk dünyası uzanıyordu. Türklerin hareket sahası Orhun ve Selenge vadilerinden başlayıp Balkaş ve Aral Göllerine ulaşıyor; Hazar'ın kuzeyinden Ural ve İdil ırmaklarını aşarak Kafkasların ve Kara Deniz'in kuzeyine, oradan da Balkanlara ve Orta Avrupa'ya kadar uzanıyordu. [2]

Yerleşik ve göçebe kültüre sahip olan Türklerin akınları M:Ö 50'li yıllarda batıya doğru yönelmiştir. Bu akınların öncülüğünü önce Çiçi Yabgu daha sonra ise Atilla üstlenmiştir. Atilla 5. asrın ortalarında Almanya'yı aşarak Kuzey Denizi'ne, Fransa'ya, Roma'ya ve Trakya'ya kadar uzanmıştır. Türklerin batıya akınları 11. asırda istikamet değiştirmiştir. Asırlarca Hazar Denizi'nin kuzeyinden batıya ilerleyen Türkler bu defa Hazar'ın güneyinden İran, Azerbaycan ve Anadolu'ya girerler. Türkler 11. asırdan önce de İran üzerinden batıya gitmeyi denemişler; ancak İran'daki güçlü Pers ve Sasani engelini aşamamışlardır. Bu yüzden İran-Turan mücadelesi asırlarca sürmüştür.[3]

Türklerin İran engelini aşması, Hz. Ömer'in 642'de Sasanî İmparatorluğuna son vermesiyle mümkün olmuştur. Asırlarca güçlü devletlerin idaresi altındaki İran'da, Sasanî imparatorluğunun yıkılmasından

---

[1] İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 22. Cilt, İran Maddesi, s.392-434
[2] Mustafa Kafalı, Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1998
[3] Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, İran Türkleri, Türk Dünyası Üzerine İncelemeler Kitabı, Akçağ Yay., Ankara 1993, s. 125-132

sonra bir otorite boşluğu doğmuştur. İran'daki bu boşluk önce kuvvetli İslam devletleri Emevîler ve Abbasîler tarafından doldurulmuştur. Daha sonra İran toprakları güçlü Türk devletleri Gazneliler ve Selçukluların üstünlük mücadelesine sahne olmuştur. 1040 yılında gerçekleşen Dandanakan Savaşı bu toprakların yeni hakimini belirlemiştir. İran artık bir Türk yurdu, bir Selçuklu yurdu, bir Oğuz yurdudur. 1040'da kapıları açılan İran, 5 asır boyunca Türklerin Türkistan'dan Anadolu'ya rahatça girdikleri bir coğrafya olmuştur. 1500'lü yıllarda ise başka bir Türk hanedanı olan Safevîler burada güçlü bir devlet kurmuştur. Bu güçlü Türk hanedanın diğer Türk topluluklarından farklı olarak Şiiliği benimsemesi, Osmanlı Türkleriyle arasında asırlarca sürecek bir gerginlik oluşturmuştur. Fakat Osmanlı İmparatorluğu en güçlü zamanlarında bile bu devlet karşısında istediği üstünlüğü elde edememiştir. .[4]

İran tarihi hakkındaki bu kısa özet, İran'ın ve bilhassa Azerbaycan'ın nasıl ve ne zaman Türkleştiğini ana hatlarıyla ortaya koyuyor.

İran'daki Türk hakimiyeti, Safevîlerin 18. asırda yıkılmasıyla son bulmamış; iki hanedan değiştirerek 1925 yılına kadar devam etmiştir. Safevîlerden sonra Afşar ve Kaçar hanedanlıkları İran'da iki asır hüküm sürmüşlerdir. 1925 yılına gelindiğinde ise, son Kaçar şahının çocukluğundan ve ülkenin karışıklığından faydalanan Rıza Han, kendisini şah ilan ederek Pehlevî hanedanını kurmuştur. Böylece İran'da Türk hakimiyeti dönemi kapanmış, Türkler için uzun yıllar sürecek istibdat devri başlamıştır. Rıza Şah ve oğlu Muhammet Rıza İran'da tekrar bir Fars devleti kurmuş ve 2500 yıl önceki Pers mirasına sahip çıkmışlardır. [5]

Yaklaşık 20 yıl ülkeyi yöneten Rıza Şahın Almanlara yakın bir siyaset izlemesi üzerine, İngiliz ve Rus askeri birlikleri 1941'de İran'ı işgal ederek Şahı tahttan indirdiler. Johannesburg'a sürgüne gönderilen Rıza Şah 1944'te burada ölünce İngiliz ve Amerikalıların desteğiyle oğlu Muhammet Rıza tahta geçti. Rıza Şahın annesi Türk olduğu için Şah İran'da ve İran dışında zaman zaman Türkçe konuşurdu. Oğlu Muhammet Şah ise nüfusunun yarısı Türk olan bir devlette şiddetli bir Ari İrancılık oynadı. Türklerin üzerindeki baskıyı

---

[4] Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, 16. Cilt, s. 393-407
[5] Teni Türk Ansiklopedisi, İran Maddesi, Ötüken Yayınları, 4. Cilt, İstanbul 1985, s. 1484-1491

İran tarihinin hiçbir devrinde görülmemiş şekilde arttırdı. Şahın bu diktatör rejimi 1978'lere kadar devam etti. Kendisine yapılan şiddetli muhalefetleri engelleyemeyen Şah 15 Ocak 1979 tarihinde ülkeyi terk edince İran'da yepyeni bir dönem başlamış oldu. Şahın ülkeden ayrılmasıyla, Fransa'da sürgünde olan dini lider Ayetullah Humeyni geri döndü. Yapılan referandumdan sonra, Humeyni'nin cumhurbaşkanlığında İran İslâm Cumhuriyeti ilân edildi. [6]

Yukarıda izah ettiğimiz üzere, 1000 yıla yaklaşan Türk hakimiyeti İran'da pek çok Türk varlığı bırakmıştır. İran Türkleri, Pehlevî dönemindeki şiddetli baskılara rağmen varlıklarını muhafaza etmişlerdir. Muhammet Şahın İran'daki bütün etnik gruplara uyguladığı Farslaştırma politikası başarıya ulaşamamış, özellikle Azeri Türkleri bağımsızlıklarını kazanabilmek için Şahın karşısındaki tüm direniş hareketlerinin destekçisi olmuşlardır. Bu durum şahın devrilmesiyle sonuçlanan 1979 İnkılabına da zemin hazırlamıştır.

2- VARLIK DERGİSİNİN ORTAYA ÇIKTIĞI SİYASÎ SOSYAL MUHİT

Varlık dergisinin faaliyete başladığı dönemdeki siyasî ve sosyal şartlar, edebi-kültürel muhit etraflıca araştırılmadan Varlık'ın ifa ettiği görevin önemi, Azerbaycan'ın ve özellikle Güney Azerbaycan'ın kültür tarihindeki yeri tam olarak anlaşılamaz.

Bilindiği gibi büyük Azerbaycan 1828'de Türkmençay antlaşmasıyla Rusya ve İran tarafından ikiye bölünmüştür. Günümüzde kuzey ve güney Azerbaycan olarak anılan bölgeler, Aras Nehri sınır kabul edilerek birbirinden ayrılmıştır. 1.648.000 kilometre kare yüz ölçümüne sahip olan İran İslâm Cumhuriyetindeki Azerilerin büyük çoğunluğunun yaşadığı Güney Azerbaycan, 107.000 kilometre karelik bir sahayı kapsayan Tebriz, Erdebil, Hoy, Urmiye, Selmas, Maku, Meraga, Astara, Culfa, Merent, Halhal, Soğukbulak gibi şehir ve kasabaları içine alır. 70 milyon civarında olduğu

---

[6] İslam Ansiklopedisi, İran maddesi
Yeni Türk Ansiklopedisi, İran maddesi

tahmin edilen İran nüfusunun yaklaşık 30 milyonunu Türk boyları oluşturmaktadır.[7]

Kuzey Azerbaycan Türkleri Sovyetlerin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını ilan etmelerine rağmen Güney Azerbaycan Türkleri, İran hakimiyetinde hâlâ suskunluklarını sürdürmektedir. Güneyde yaşayan Azerbaycanlıların hak ve hukukları İran hükümetleri tarafından sürekli kısıtlanmıştır. Bağımsızlıklarını, ana dilde eğitim öğretim gibi temel haklarını isteyen İran Azerileri 1979 yılına kadar birkaç kez millî mücadele başlatmışlardır. 1906 yılında Settar Han önderliğinde başlayan Meşruta İnkılabı, 1920'deki Hıyabanî Harekâtı ve 1945 Pişaverî Hükümeti, bağımsızlık uğrunda yapılan mücadeleler olarak Güney Azerbaycan'ın 20. yüzyıl tarihindeki yerini almıştır.[8] Azerbaycan Türklerinin esas ağırlık merkezini oluşturarak iştirak ettiği son harekât ise 1979 İran İslâm inkılabı olmuştur. İran'ın bütün sosyal, siyasî, iktisadî ve kültürel hayatını kaplayan zıtlıkların tabii neticesi olarak 1977 yılının sonlarında başlayan ve 1979 yılının Şubatında tamamlanan bu hareketin gelişmesinde Azerbaycanlılar büyük rol oynamışlardır. Bütün İran halkları gibi Güney Azerbaycanlılar da ciddi değişiklikler ümidi ile İslam devrimini desteklemişlerdir. İnkılabın başlama sebebini şüphesiz Pehlevî Şahlık rejiminin 1925-79 yılları arasında yürüttüğü siyasette, özellikle 1948-78 yıllarında İran'da hakim olmuş ideolojide aramak lazımdır. Fars milliyetçiliği ve monarşiye dayanan Pehlevî ideolojisine göre Şahın şahsiyeti ilahîleştirilir, monarşi kuruluşu müstesna cemiyet gibi kabul edilirdi. Ülkede yaşayan muhtelif millet ve halkların, sınıf ve tabakaların mevcutluğu inkar edilir; Fars olmayan halkların mevcut rejime karşı başlattığı özgürlük taleplerinin önü alınırdı.

---

[7] Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, Güney Azerbaycan, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 35, Ocak 1988, s.45-52

[8] Sanan Azer, İran Türkleri, Cumhuriyet matbaası

Aralık 1920'de Şeyh Muhammet Hıyabani'nin Güney Azerbaycan'da kurduğu Azadistan Cumhuriyetinde resmi dilin Türkçe olduğu ilan edilmiş ve Türkçe eğitime başlanmıştır. Ancak 1 Eylül 1921'de, daha bir yıl dolmadan Güney Azerbaycan'daki bu Türk Cumhuriyetine son verilmiştir.

Güney Azerbaycan'da Türkçe'nin öğretim dili olması için ikinci teşebbüs1945 yılında kurulan Pişaverî hükümeti döneminde olmuştur. Maalesef bu millî hükümet de kurulduktan yalnızca altı ay sonra, 1946 yılında kanla bastırılmış; harekâtı destekleyen Türk aydınları Şah yönetimi tarafından şiddetli cezalara maruz kalmıştır. Yalnız altı ay gün yüzü gören Türkçe eğitim ve yayınlar ise yine karanlığa gömülmüştür.

Bu duruma daha fazla dayanamayan İranlılar, Şahın muhalifi durumundaki dinî lider Ayetullah Humeyni'ye destek vererek, büyük bir ayaklanma başlatınca Şah ülkeyi terketmek zorunda kalmıştır. Şahın ülkeden ayrılmasından sonra, Paris'te sürgünde bulunan İmam Humeyni İran'a dönmüş ve 1 Nisan 1979 tarihinde yapılan referandumla resmen devlet başkanı olmuştur. Yeni yönetimle şahlığa son verilmiş ve devletin adı İran İslam Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir.

Ne yazık ki yeni yönetim de İran'da yaşayan fakat Fars olmayan diğer toplulukların beklentilerine cevap vermemiştir. İnkılap öncesi siyasî faaliyetlerinde "Azatlıktan kıymetli hiçbir şey yoktur." görüşünü sık sık tekrarlayan Humeyni ve taraftarları, idareyi ele aldıktan sonra milliyetçilik fikirlerinin İslamiyet'e zarar verdiği ileri sürmüş ve bütün İran halklarını İslam birliği altında toplanmaya davet etmiştir.

Görüldüğü gibi, İran'daki yeni siyasî ortam Güney Azerbaycan Türklerine de bekledikleri bütün özgürlükleri vermemiş, ancak ana dillerini rahatça konuşabilme -ki Şah döneminde Türkçe konuşanlara bile şüpheyle bakılırdı- ve ana dillerinde gazete, dergi, kitap neşretme özgürlüğü getirmiş; bu da Azerbaycan dilindeki edebiyat ve matbuatta bir diriliş yaratmıştır.

İnkılaptan hemen sonra Azerbaycan aydınları hadiselerin sonunun nasıl neticeleneceğini dahi beklemeden, yıllar boyu hasret kaldıkları ana dilleriyle kültürlerini inkişaf ettirmeye başladılar. Azerbaycanca-Farsça ilk gazete olan "Ulduz", Şahın ülkeden ayrılmasından bir gün sonra, 17 Ocak 1979'da neşredilmeye başlamıştır. Bu dönemde bir çok parti ve sosyal teşkilât kurulmuş, bunlar bazı yayın organlarını da faaliyete geçirmişlerdir. İlk olarak edebiyatın kudretli temsilcilerinden Habib Sahir'in rehberliğinde Tahran'da Azerbaycan Medeniyet Cemiyeti açılır; cemiyetin etkinliklerini anlatmak için de *Yoldaş* ve *Yeni Yol* dergileri neşredilir.[9]

Tahran Azerbaycanlı aydınların yoğun olarak yaşadığı şehirlerden biri olduğu için diğer medeniyet ocakları ve edebî birliklerin çoğu burada kurulur. "Azerbaycan Yazıcılar ve Şairler Birliği", "Azerbaycanlıların Millî-İnkılabî

[9] Pervane Hacıkızı Memmedova, Varlık Jurnalında Edebiyyat Meseleleri, Elm Neşriyat, Bakı 2000

Cemiyeti", "Azerbaycan Medeniyet İşçileri Cemiyeti" ile "Azerbaycan Cemiyeti" gibi teşkilatları ve kendilerine matbuat organı olarak seçtikleri "Güneş, Çenlibel " gibi mecmuaları bunlara örnek gösterebiliriz.

Bu serbestlik ortamında sadece Tahran'da değil, Güney Azerbaycan'ın büyük şehirlerinden Tebriz'de de "Şairler ve Yazıcılar Birliği" ve genç edebiyatseverlerin etrafında birleştiği "Genç Şair ve Yazıcılar Cemiyeti" gibi dernekler açılmıştır.

Bu dönemde sadece adı geçen gazete ve dergiler değil; hiçbir partiye, cemiyete ait olmayan "Varlık, Dede Korkut, Koroğlu, Odlar Yurdu, Araz, Molla Nasrettin, Azatlık, Azerbaycan'ın Sesi" gibi yayımlar da gün yüzü görür. Bu dergilerin isimleri de Güney Azerbaycanlıların içinde bulundukları ortam hakkındaki düşüncelerinin bir ifadesidir. Dede Korkut, Koroğlu, Erk, Odlar Yurdu gibi adlar Güney Azerbaycanlıların yıllar boyu maruz kaldıkları baskılara, İran milleti içinde asimile edilme siyasetine verdikleri anlamlı bir cevaptır. Bu isimler, Azerbaycanlıların Türk soyuna mensup ve kahramanlıklarla dolu bir tarihe sahip olduklarını hatırlatmakla birlikte halkın millî şuurunun yükseltilmesine de hizmet etmiştir. Ülker, Ulduz isimler Güneylilerin inkılaba bağlı ümitlerini, geleceğe inançlarını ifade ederken; "Varlık, Araz, Vatan Uğrunda, Azatlık" gibi dergi isimleri de İran'daki Türk varlığını ve istiklal uğrundaki millî mücadeleleri temsil ediyordu.[10]

Ömürleri çok kısa ve programları birbirinden farklı olsa da; bu dergilerin hepsi, azatlığa susamış Azerbaycanlıların millî şuurunun güçlenmesine vesile olmuştur. Varlık istisna olmakla birlikte yukarda belirttiğimiz dergilerin tamamı kısa süre içinde yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştır. Bir kısım dergiler maddî güçlüklerden ve Farsça tahsil almış Azerbaycanlıların ana dillerindeki yazıları okuyamamasından kaynaklanan sebeplerle kapanırken; bir kısmı da siyasî nedenlerle yayın hayatına son vermiştir.[11]

---

[10] Pervane Memmedova, age.

[11] Nezaket Rızakızı, Varlığın Yarandığı Tarihî Şerait ve Anadili, Varlık 18. Yıl, No: 101-2, Temmuz-Ağustos- Eylül 1996, s. 117-122

İnkılap sonrasındaki serbest ortam kitap yayımı sahasında da kendini hissettirmiştir. Azerbaycan tarihi, dili, edebiyatı hakkında pek çok kitap, Azerbaycan Türkçesi ile neşredilir.

Varlık dergisi de, inkılabın yarattığı bu kısmî özgürlük ortamında yayım hayatına başlamış olup 25 yıldır Güney Azerbaycan kültürüne emsalsiz hizmetler vermeye devam etmektedir.

I. BÖLÜM

VARLIK DERGİSİNİN KURULUŞU, AMACI, DERGİDEKİ YAZILARIN MAHİYETİ

1- VARLIK DERGİSİNİN KURULUŞU VE AMACI

Varlık dergisinin ilk sayısı 1979 yılının Mayıs ayında yayımlanmıştır. 25 yıldır aralıksız çıkan Varlık dergisi ilk sayısından itibaren Tahran'da neşredilmektedir. Tahran'ın başkent olması; Varlık'ın sahibi aynı zamanda yayımcısı olan Dr. Cevat Heyet'in ve derginin yazarlarından bir kısmının Tahran'da yaşamaları; Tahran'ın Güney Azerbaycanlıların yoğun olarak yaşadığı şehirlerden biri olması, mecmuanın bu şehirde yayımlanmasının başlıca sebebidir.

İlk sayısından günümüze kadar "Türkçe-Farsça Edebî Neşriye" başlığıyla yayımlanan dergi edebî, kültürel ve sosyal konulara ağırlık vermektedir. Varlık dergisinin -elimize ulaşan son sayısı da dahil olmak üzere- tüm sayıları iki dilde neşredilmiştir. Dergide yer alan yazıların ortalama %15'i Farsça'dır. Derginin tamamen Azerbaycan Türkçesiyle yayımlanmamasının başlıca sebebi; İran'da Türkçe eğitim öğretimin yasak olması nedeniyle Farsça eğitim alan ve Türkçe okuma yazma bilmeyen Azerbaycanlıların çoğunlukta olmasıdır. [1]

İlk yıllarda ayda bir çıkan dergi, sonraları iki ayda bir , daha sonra da üç ayda bir yayımlanmaya başlamıştır. Derginin ilk dönemlerde beş bine yakın olan tirajı, günümüzde yaklaşık iki bin civarındadır. 50 Riyal fiyatla yayın hayatına başlayan derginin bugünkü fiyatı 600 Tümendir. Tümen İran'da halk arasında kullanılan ve 10 Riyale denk olan para birimidir.

Derginin ilk sayısında yazarlar heyeti tarafından kaleme alınan "baş söz"de derginin çıkış amacı şöyle açıklanmıştır: "Varlık mecmuası Azerbaycan halkının millî kültür varlığına, doğma dil ve edebiyatına, geniş sahalı folklor ve el yaratıcılığına, iftiharlı geçmişine, tükenmez bedîî ve hünerî kudretine yol açmak ve onu yeni tarihî-içtimaî şeraitte daha insanî, daha demokratik ve daha ilerici ülküler ile irâe etmek (göstermek) arzusuyla ortaya çıkıyor."[2]

---

[1] Cevat Heyet; "Varlık 20 Yaşında", Varlık, 20. Yıl, No: 108-1, Mart-Nisan-Mayıs 1998,s. 3-8
[2] Varlık, 1. Sayı, Mayıs 1979. S. 3

Görüldüğü gibi dergi Türk dilini ve kültürünü korumak; İran'da doğan yeni şartlar içinde Türk diline, edebiyatına ve kültürüne yol açmak gayesi ile çıkmaktadır.

Varlık dergisinin yayın hayatına başladığı zaman karşılaştığı en büyük problem ""Hangi dille yazılmalı?" sorusudur. Dergi, Arapça-Farsça sözlerle bozulmuş, Farsça'nın sentaktik tesirine uğramış Güney Azerbaycan konuşma dilinde mi; yoksa yüzyıllar boyu cilalanmış; fonetik, morfolojik, sentaktik bakımdan incelikle düzenlenmiş, çok çeşitli bilim dallarına ait terimlerle zenginleşmiş Bakü dilinde mi çıkarılmalıydı? Terimler Farsça'dan mı, Türkiye Türkçesi'nden mi, Bakü dilinden mi alınmalıydı? Varlık dergisi bu hususta uzun mülahazalardan sonra, yazılarını Kuzey Azerbaycan'da kullanılan edebî dille yazma kararı aldı. İlk sayılarda cümle kuruluşunda ve terimlerin anlaşılması hususunda zorluklar yaşansa da, bu sorun derginin son sayfasında Kuzey Azerbaycan Türkçesi'nden Güney Azerbaycan Türkçesi'ne sözlük vermek yoluyla halledildi. Bugün ise Varlık'ta kullanılan edebî dilin Kuzeydeki dergilerin dilinden hiçbir farkı yoktur.[3]

20 yılı aşkın bir zamandır hiç yorulmadan halkına hizmet eden Varlık dergisine ilk günden beri emek veren yazar, araştırmacı ve şairleri şöyle sıralayabiliriz: Dr. Cevat Heyet, Dr. Hamit Nutkî, Dr. M. A. Ferzane, Prof. Gulamhüseyin Begdili, Prof. Hamit Muhammetzade, Abdulkerim Menzuri Hamneyî, Teymür Pirhaşimî, Hasan Mecidzade Savalan, Aziz Muhsinî, Mir Hidayet Hesarî, İsmail Hadî, Kerim Meşruteçi (Sönmez), Samed Serdariniya, Ali Tebrizî ve Ali Kemalî. Bu kadrodaki insanların meslekleri ve sanatları birbirinden farklı olmasına rağmen, onları ana dilleri Türkçe'ye ve Azerbaycan halkına besledikleri muhabbet hissi bir araya getirir ve sıkı sıkıya bağlar.[4]

---

[3] Adalet Tahirzade, "Varlık Toplusu ve Anadili", Varlık, 14. Yıl, No: 84-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1992, s. 73-90

[4] Pervane Memmedli, Varlık Dergisi Varlığımızın Remzi ve Bayrağı Oldu, Varlık, 20. Yıl, No: 109-2/110-3, Haziran-Temmuz-Ağustos 1998, s. 36-39

Pervane Mededli'nin verdiği bilgilere göre Dr. Cevat Heyet Kalp Cerrahı; Dr. Hamit Nutki, Ali Kemali ve Samet Serdariniya hukukçu; Aziz Muhsini mühendis; A. Menzuri Hamneyi ise öğretmendir.

2- VARLIK DERGİSİNDEKİ YAZILARIN MAHİYETİ

Varlık dergisi, edebî kültürel ve içtimaî karakter taşır. Sayfalarında dil, edebiyat, tarih ve kültüre dair yazılar yer alır. Derginin yayımcısı Dr. Cevat Heyet'in belirttiğine göre ilk sayıdan başlayarak yazarlar arasında bir iş bölümü yapılmış, her yazar dergide kendi üzerine düşün konularda makaleler yazmaya başlamıştır. Bu iş bölümü Dr. Cevat Heyet'in cümlelerinde şöyle açıklanmıştır: "Dr. Nutki baş makaleleri ve dilimizin gramerini uhdesine aldı. Ben de dilimizin, yazılı ve şifahî edebiyatımızın tarihlerini silsile makalelerle yazmayı üzerime aldım. Aynı zamanda elimizin tarihi hakkında makaleler yazdım. Ulu peygamberimizin ve Hz Ali'nin sözlerini de tercümeleriyle birlikte verdim. Dr. Ferzane daha çok folklorumuzla ilgili makalelerle, 50 yıldan beri dil ve kültürümüz hakkında verdiği mücadeleleri anlatan hatıralarını yazdı. Prof. Begdili edebiyatımızdaki tasavvuf cereyanına ait makaleleriyle, klasik edebiyatımız ve şairlerimiz hakkında yazılar neşretti. Prof. H. Muhammetzade vatana döndükten sonra ilmî-edebî makaleleriyle Varlık'ın sayfalarını daha da zenginleştirdi. Samet Serdariniya, İran ve Azerbaycan tarihinde azatlık yolunda mücadele veren şahsiyetlerimizi Farsça makaleleriyle bize ve tüm İranlı vatandaşlara tanıtmaya başladı. Rahmetli T. Pirhaşimi sağ iken dilimiz hususunda faydalı makaleler yazıyordu.

Varlığın her sayısında şairlerimizin bir çoğunun şiirlerinden numuneler verdik. Savalan ve Sönmez hem şair olarak, hem de bir yazar ve hatta icra işlerinden sorumlu memur gibi dergiye hizmet ettiler. Rahmetlik A. Menzuri Hamneyi makale yazmak ve tercüme yapmak dışında, uzun yıllar derginin yazı işlerini ücretsiz olarak yürütmüştür." [5]

Yukarda da izah edildiği gibi Varlık dergisinde Türk dili, edebiyatı, tarihi ve kültürü hakkında pek çok makale yayınlanmıştır. Halk edebiyatı ve folklor sahasında da zengin bilgiler Varlık'ın sayfalarındaki yerini almıştır. Halk hikayeleri, destanlar, fıkralar, atasözleri, gelenek-görenekler, şairler ve araştırmacılar, üzerinde en çok eser verilen konuları teşkil etmektedir.

---

[5] Dr.Cevat Heyet; "Varlık 20 Yaşında", Varlık, 20. Yıl, No: 108-1, Mart-Nisan-Mayıs 1998, s. 3-8

Varlık dergisinin bir kültür-edebiyat mecmuası olması sebebiyle içinde, hikayeler ve çok miktarda şiirler de mevcuttur. Bunun yanı sıra dergi, İran'da cereyan eden olaylara ve dünyadaki diğer halkların yaşadığı sorunlara da kayıtsız kalmamıştır. Erdebil'de yaşanan deprem faciaları, Bosna Hersek'in maruz kaldığı Sırp vahşeti, Çeçenlerin verdiği özgürlük mücadesi, bilhassa Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve sonrasında yaşanan gelişmeler gibi sosyal konular da dergide dile getirilerek okuyucuların dikkatine sunulmuştur.

II. BÖLÜM
VARLIK DERGİSİNİN BİBLİYOGRAFYASI

					EDEBİYAT İLE İLGİLİ MAKALELER		
Türk Kültür Tarihi ile İlgili Makaleler	Edebiyat Tarihi ile İlgili Makaleler	Şiirler	Hikâyeler	Siyasî ve Sosyal Meselelerle İlgili Makaleler	Yeni Edebiyat	Eski Türk Edebiyatı	Halk edebiyatı
50	33	811	35	21	30	95	41

HALK EDEBİYATININ ÇEŞİTLİ DALLARI İLE İLGİLİ MAKALELER						
Dil Hakkında	Efsaneler- Destanlar	Halk Hikâyesi	Fıkralar	Atasözleri	Ninniler	Bilmeceler
141	23	12	3	31	0	0

FOLKLOR						
Müzik-Çalgı-Oyunlar	Gelenek-Görenek	Halk Eğlenceleri	Şairler		Araştırmacılar	
			Halk Şairleri	Mutasavvıf	Türk Araştırma.	Yabancı Araştırma.
9	30	3	104	4	41	0

A. GENEL BİBLİYOGRAFYA

a. Türk KültürTarihi ile İlgili Makaleler

1. ALİZADE PERVİN, Hasan: îlât ve Eşâyir Azerbaycan (Azerbaycan'ın İlleri ve Aşiretleri), 10. Yıl, No: 68-2, Haziran-Temmuz 1988, s. 38-48
2. ALİZADE PERVİN, Hasan: îlât ve Eşâyir Azerbaycan Şarkî 2, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 32-38
3. AKİF, Mehmet: Seyyit: Cemalettin Afganî Şahsiyeti ve Mücadelesi, 16. Yıl, No: 95-4, Kış; Ocak-Şubat-Mart 1995, s. 85-91
4. BEHRAT, Abdülahat: Şuşa Şehrinin Tarihine Bir Bakış, 16. Yıl, No: 95-4, Kış; Ocak-Şubat-Mart 1995, s. 92-100
5. CEVADİ, Abbas Ali: Azerbaycan Harici Dillerde, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim-Kasım-Aralık 1992, s. 57-60
6. DAKOKLU, Muhammet Hurşit; MENZURİ HAMNEYİ, A.: Ohumadığımız Ülkelerden Orta Asya, 14. Yıl, N o: 85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 120-122
7. FERVA, Ahmet: Azerbaycan ve İran, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 61-63
8. FERZANE, M. A.: Tarih Yahından ve Uzaktan Kitabı Hakkında, 19. Yıl, No: 107-4, Ocak-Şubat-Mart 1998, s. 81-85
9. FERZANE, M. A.: Tozihi Derbare Makaleye Nekd ü Berresi Ferhenk Azerbaycanî-Farsî, 14. Yıl, No: 84-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1992, s. 106-107
10. GENCELİ, Sebahî: Edebiyatın İçtimai Hayata Tesiri, 2. Yıl, No: 18, Ekim 1980, s. 32-41
11. GENCELİ, Sebahî: Veten ve Halk Muhabbeti, 3.Yıl, No: 28-29, Ağustos-Eylül 1981, s: 68-72
12. HACI, Seraceddin: Muhammed Fuzûlî ve Sultan Süleyman Kanunî, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s. 33-39
13. HACİ, Hasan: Şimali Azerbaycan'da Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988, Ocak 1989, s. 47-50
14. HAKANİ, Hidayet: Mesail ve Moşkelat Azerbaycan, 14. Yıl, No: 84-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1992, s. 24-25

15. HALHALİ, Ali; YEGANE, İsa: Sulduz Vilayetine Bir Bakış, 15. Yıl, No: 89-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, s. 65-70
16. HESARİ, Mir Hidayet: Ağa Beyim Cevanşir, 15. Yıl, No: 89-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, s. 89-100
17. HESARİ, Mir Hidayet: Eşkani Türklerinin İran'da 480 İllik Hakimiyetleri, 20. Yıl, No: 110-3, Sonbahar; Eylül-Ekim-Kasım 1998, s. 18-27
18. HEYET, Cevat, Tesir-i Temeddon-i İslam Der Peydayiş-i Temeddon-i Garb (Batı Medeniyetinin Ortaya Çıkışında İslam Medeniyetinin Tesiri), 10. Sayı, Şubat 1980, s. 17-24
19. HEYET, Cevat: Akkoyunlular, 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 21-28
20. HEYET, Cevat: Aşina-Der Costecuy Miras-ı Ferhengi Müşterek, 16. Yıl, No: 96-1, Bahar; Nisan-Mayıs-Haziran 1995, s. 127-129
21. HEYET, Cevat: Azerbaycan'ın Adı ve Serhatleri, 15. Yıl, no: 90-3, Ekim-Kasım-Aralık 1993, s. 3-12
22. HEYET, Cevat: Millet-i İran ve Zebanhaye Kavmi, 12. Yıl, No: 77-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 17-27
23. HEYET, Cevat: Nokat-i Çend Der Bare Kitab İran ve Türkan Der Rûzgâr Sasanyan (Sasani Döneminde Türkler ve İran Kitabından Bazı Hususlar) 8. Yıl, No: 88-89-90, Eylül-Ekim-Kasım 1986, s. 49-61
24. HEYET, Cevat: Türkî Halaç, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım Aralık 1988, Ocak 1989, s. 12-24
25. HEYET, Cevat: Türkî Horasanî, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, 18-40
26. KEMALİ, Ali: "Şiraz/Ebiverdi" nin Türkleri, 9. Yıl, 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 77-78
27. KEMALİ, Ali: Fikir (Edebi Yazı), 3.Yıl, No: 31, Kasım 1981, s. 62-67
28. KEMALİ, Ali: Save Türklerine Bir Nazar, 3. Yıl, No: 33, Ocak 1982, s. 68-77
29. KURBANOV, Şamil: Kökümüz Tarihimiz Bizden Neçe İz var, 15. Yıl, No: 92-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1994, s. 39-44

30. MEDEDLİ, Aynullah: İran Türklerinin Tarihine Dair Kıymetli Tetkikat Eseri, 20. Yıl, No: 110-3, Sonbahar; Eylül-Ekim-Kasım 1998, s. 55-60
31. MEMMEDOV, Ali: Asrın Evvellerinde Kuzey Azerbaycan'ın İstiklal Savaşı Tarihinden, 20. Yıl, No: 108-1, Mart-Nisan-Mayıs 1998, s. 72-73
32. MEMMEDOV, Hayrullah: İsmail Gaspıralı'nın Hayatı ve Düşünceleri, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s. 62-70
33. MUHAMMEDZADE, Hamit: Kaşgaylar Hakkında Yeni Tetkikat, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 11-18
34. MUHSİNİ, A. (Gerçek); FERZANE, M. A.: Nekd ü Berresi Ferhenk Cedid Azerbaycanî-Farsî (Yeni Azerbaycanca Farsça Sözlüğün İncelenmesi ve Tenkidi), Tebriz, 13. Yıl, No: 81-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 111-122
35. MUHSİNİ, Aziz: Kaşkayiler Hakkında Bir Neçe Söz, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 72-74
36. NUTKİ, Hamit: Kültür Meselesi ve Biz, 2. Yıl, No: 18, Ekim 1980, s. 3-9
37. ORMAN, Rıza: Karabağ Şikestesi, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 102
38. PARSA BENAP, Yunis: Azerbaycan ve Torkan-ı Azerbaycan, 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat- Mart 1994, s. 19-28
39. PAŞAYEV, Gazanfer: Irak Türkleri, 14. Yıl, No: 87-4, Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 29-33
40. PİRHAŞİMİ, T.: Erdebil Tarih Güzgüsünde, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 59-64
41. PİRHAŞİMİ, T.: Karabağ Şikestesi, 10. Yıl, No: 68-2, Haziran-Temmuz 1988, s. 78-80
42. SADR, Z.:Vahdet-i Milli ve Kesret-i Kavm-i Tebâri, 15. Yıl, No: 88-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1993, s. 99-112
43. SECADİYE, Seyid Muhammet Ali: Lozum-e Pejuhişî Jerf Der Diger Şahehayi Türkî Kafkas (Kafkas Türklerinin Diğer Uzak Kollarının Araştırılması Lüzumu), 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 87- 89

44. SÜMER, Faruk: Oğuzların Veteni, Çev: Menzuri Hamneyi, 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat- Mart 1994, s. 16-19
45. SÜMER, Faruk: Uzun Hasan, Çev: M. R. Heyet, 14. Yıl, No: 87-4, Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 25-28
46. ŞAHANAKİ, Hamid: Molla Nasreddin Dergisinin İran Meşruta Harekatında Rolü, 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 57-60
47. VARLIK: Azerbaycan Der Dövre-i Diktatori Rıza Şah (ez kitap gozeşte çerağe rahe ayende), 2. Sayı, Haziran 1979, s. 27-32
48. VARLIK: Kutadgu Bilig'de Kur'an ve Hadisin Tesiri, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 63-78
49. YARŞATIR, İhsan: Ferhenki Türkî Farsî, 14. Yıl, No: 84-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1992, s. 108-110
50. YAŞAR, M. A.: Azerbaycan'da Milli Sitem Hakkında, 1. Sayı, Mayıs 1979, s. 12-14

b. Edebiyat Tarihi ile İlgili Makaleler

1. ARASLI, Hamit: Cenubdan Sesler, "Edebiyat Tarihimiz Hakkında Yeni Eser", 4.Yıl, No: 35, Nisan 1982, s. 60-64
2. BENDEROĞLU, Abdullatif: Azerbaycan'da Irak Türkmen Edebiyatı, 14. Yıl, No: 87-4, Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 33-35
3. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 1, 2. Sayı, Haziran 1979, s. 15-26
4. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 2, 3-4. Sayı, Temmuz-Ağustos 1979, s. 24-40
5. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 3, 5. Sayı, Temmuz-Ağustos 1979, s. 24-41
6. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 4, 6. Sayı, Ekim 1979, s. 10-26
7. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 5, 7. Sayı, Kasım 1979, s. 5-20
8. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 6, 8. Sayı, Aralık 1979, s. 23-37

9. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 7, 9. Sayı, Ocak 1980, s. 19-46
10. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 8, 10. Sayı , Şubat 1980, s. 17-24
11. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 9, 11. Sayı, Mart 1980, s. 8-34
12. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 10, 2. Yıl, No: 12, Nisan 1980, s. 12-22
13. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 13, 2. Yıl, No: 15-16 , Temmuz-Ağustos 1980, s. 19-37
14. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 14, 17. Sayı, Eylül 1980, s. 15-44
15. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 15, 2. Yıl, No: 18, Ekim 1980, s. 10-21
16. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 16, 2. Yıl, No: 19, Kasım 1980, s. 24-43
17. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 19, 2. Yıl, No: 22-23, Şubat-Mart 1981, s. 14-32
18. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 20, 3. Yıl, No: 24, Nisan 1981, s. 10-23
19. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 21, 3. Yıl, No: 25, Mayıs 1981, s. 14-21
20. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 22, 3. Yıl, No: 26, Haziran 1981, s. 15-25
21. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 23, 3. Yıl, No: 27, Temmuz 1981, s. 13-23
22. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 24, 3.Yıl, No: 28-29, Ağustos- Eylül 1981, s. 13-23
23. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 25, 4. Yıl, No: 37-38, Haziran-Temmuz 1982, s. 29-38
24. HEYET, Cevat: Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 39, 10. Yıl, No: 68-2, Haziran-Temmuz 1988, s. 4-16

25. HEYET, Cevat: Edebiyat Der Devran ma (Devrimizde Edebiyat), 7. yıl, No: 75-76, Ağustos-Eylül 1985, s. 18-23
26. HEYET, Cevat: İslam Dövrü Türk Edebiyatı, 8. Yıl, No: 91-92, Aralık 1986, Ocak 1987, s.77-89
27. HEYET, Cevat: İslam Dövründe Türk Edebiyatı, 9. Yıl, No: 61-1, Nisan-Mayıs 1987, s. 18-27
28. HEYET, Cevat: İslam Medeniyetinin Garb Medeniyeti İnkişafındaki Tesiri, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 20-30
29. HEYET, Cevat: Molla Nasreddin İran'da, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz; Haziran-Temmuz-Ağustos 1998, s. 3-6
30. HEYET, Cevat: Uygur Edebiyatı, 8. Yıl, No: 88-89-90, Eylül-Ekim-Kasım 1986, s. 22-27
31. NUTKİ, Hamit: 20. Asırda Güney Azerbaycan Edebiyatı, 7. Yıl, No: 77-78, Ekim-Kasım, 1985, s. 18-28
32. PİRHAŞİMİ, T.: Azerî Edebiyatının Zenginliği, 7. Sayı, Kasım 1979, s. 49-56
33. ZEHTABİ, Muhammet Taki: Meşruta İnkılabı Dörvü Edebiyatımızın Mukadderatı, 4. Yıl, No: 37-38, Haziran-Temmuz 1982, s: 47-55

c. Şiirler

1. ABBASİ, Haydar (Barışmaz): Aşuraya Bir Giriş, 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos-Eylül 1985, s. 61
2. ABBASZADE, Mehmet Ali: Şiir, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 54
3. ABBASZADE, Mehmet Ali: Şiir, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 100
4. ABDİ, Ali: Varlık Dergisine, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 77
5. ABNAR, G.: Bayramız Mübarek, 2. Yıl, No: 12, Nisan 1980, s. 62
6. ADSIZ: Anamın Gözleri, 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 62
7. ADSIZ: Biz Fikir Döyüşçüleri, 8. Yıl, No: 88-89-90, Eylül-Ekim-Kasım 1986, s. 98

8. ADSIZ: Hürmetli Şair Kerim Sönmez'e, 9. Yıl, No: 62-1, Nisan-Mayıs 1987, s. 64
9. ADSIZ: Mukaddes Kelimelerim, 7. Yıl, No: 77-78, Ekim-Kasım 1985, s. 74
10. ADSIZ: Sen Çalanda Sazı, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 17
11. ADSIZ: Urmiye; Anamın Gözleri, 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 99
12. AĞLAR: Üstad Nazara Şehriyar'ın Ayrılığında Baş Sağlığı, 12. Yıl, No: 77-1, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 93-95
13. AĞLAR: Veten Bülbülüyem, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 57
14. AHİRİ, Davut: Deniz, 17. Yıl, No: 97-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1995, s. 109
15. AHMEDİ, Seccat: Haydar Baba Oğlu, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 52
16. AHMET, Abdülkerim; RIZA, Resul: Azerbaycan-Azerbaycan, 2. Yıl, No: 15-16, Temmuz-Ağustos 1980, s 53
17. AKAYEVA, Kemale: Getti Şehriyar'ım Getti, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 48
18. AKÇAYLI, A.: Âşık Eslana İtaf Olunur, 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 65
19. AKÇAYLI, G.: Hayat Nağmesi, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985 Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 19
20. AKKEMERLİ, Ahşın: Ay Maralım, 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos-Eylül 1985, s. 59
21. AKKEMERLİ, Ahşın: Bir Anda, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 94
22. AKKEMERLİ, Ahşın: Bizim Dağlar, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 75
23. AKKEMERLİ, Ahşın: Görüşüme Gelende, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 85

24. AKKEMERLİ, Ahşın: Men Deyirem Men İşidirem, 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat-Mart 1994, s. 127
25. AKKEMERLİ, Ahşın: Şiir, 8. Yıl, No: 88-89-90, Eylül-Ekim-Kasım 1986, s. 99
26. AKKUŞ: Kanlı Karabağ, 14. Yıl, No: 85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 22
27. AKKUŞ: Ölmez Sebahi, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 63
28. AKTAŞLI, A. M.: Büyük Sabir'e, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 80
29. ALİFER, Ali: Güni Gülşeni, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 82
30. ALİMİ, Hüseyin: Ay Kafkazın Karaman Elleri, 15. Yıl, No: 94-3, Ekim-Kasım-Aralık 1994, s. 53
31. ALİPUR (Kebir): İtaat ez Hamneyi İtaat ez İmam Esat, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 9
32. ALİZADE (Hoşdil): Gazel, 12. Yıl, No: 77-1, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 79
33. ALİZADE, Esger: Öz Vetenimden, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s. 105
34. ALİZADE, Mübariz: Ali Ey Homayı Rahmet, 15. Yıl, No: 92-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1994, s. 119
35. ALİZADE, Mübariz: Halkın Feryadı, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 73
36. ALİZADE, Mübariz; ŞEHRİYAR; BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Efsane-i Şeb ve Onun Manzum Tercemesi (Gece Baskını), 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 66
37. ALTAYLI, Seyfettin: Ana Sesi, 3. Yıl, No: 30, Ekim 1981, s. 70
38. ANAR, C. F.: Ürek Damcısı, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 4
39. ANBARCIOĞLU, Meliha: Eş'ar-ı Ez Yunus Emre Ba Tercomehaye Manzum Farsi, 13. Yıl, No: 81-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 82

40. ANDELİB (Ahir): Varlık'ın On Yaşı, 10. Yıl, No: 67-1, Nisan-Mayıs 1981, s. 38
41. ANDELİB (Ahir): Varlık'ın On Yaşı, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 72
42. ANDELİB, Ahir: Bahar Müjdesi, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 75
43. ARASOĞLU: Elimizin Çerağı Söndü, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 61
44. ARHA: Ay Âşık, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 80
45. ARŞ AZAD, Hamit: 'Yalkız' Olanmaz, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s.108
46. ARZU, Hüseyin: Göz, 19. Yıl, No: 107-4, Ocak-Şubat-Mart 1998, s. 86
47. ASIM: Hüner Kehkeşanı Güneşsiz Kaldı, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 61
48. ASİ, D. M.: Göz Tilemez, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 92
49. ASİ, D. M.: Koşma, 8. Yıl, No: 88-89-90, Eylül-Ekim-Kasım 1986, s. 99
50. ASİ, D. M.: Sensiz, 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos-Eylül 1985, s. 60
51. ASİ: D.M.:Sarrafın Gazeline Nazire, 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 73
52. ÂŞIK ELESKER: Acı Aş, 3. Yıl, No: 33, Ocak 1982, s. 81
53. ÂŞIK Emrah: Dedim-Dedi, 6. sayı, Ekim 1979, s. 64
54. ATEŞİ, Resul: Bayatılar, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 92
55. ATEŞİ, Resul: Şiir, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 100
56. AYTEKİN, Aydın: Ana Dilim, 15. Yıl, No: 89-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, s. 82
57. AYTEKİN, Aydın: Beşik, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim- Kasım-Aralık 1992, s. 54
58. AYTEKİN, Aydın: Irkçılık, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 112

59. AYTEKİN, Aydın: Murad Şamımız, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 44
60. AZADİ, Ali: Dörtlüklerden, 10. Yıl, No: 68-2, Haziran-Temmuz 1988, s. 81
61. ÂZAMİ, Yusuf Hüsnü: O Güneş Getdi ki Getdi, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 85
62. AZERİ, İbrahim: Behmen Ayı, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 5
63. AZEROĞLU, Balaş: Ana, 2. Yıl, No: 15-16, Temmuz-Ağustos 1980, s 55
64. AZEROĞLU, Balaş: Bir Haber İşittim, 3. Yıl, No: 30, Ekim 1981, s. 63
65. AZEROĞLU, Balaş: Getdi (Rahmetli Hanımı Medine Gülgün İçin), 14. Yıl, No: 86-3, Ekim- Kasım-Aralık 1992, s. 95
66. AZEROĞLU, Balaş: Settar Hanın Tüfengi, 2. Yıl, No: 12, Nisan 1980, s.59
67. AZEROĞLU: Ana Dili, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 83
68. AZERTÜRK, Şehnaz: Tebriz, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 82
69. AZİMİ: Haydar Babaya Teselliyat, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 44
70. BABAKAN, Şapur: Nalan Görürem, 12. Yıl, No: 77-1, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 78
71. BAHARELİ, Burhan: Şehriyar'a Selam, 3. Yıl, No: 28-29, Ağustos-Eylül 1981, s. 74
72. BAKİ NEJAT, Cebrail: Bah Bu Gözellikte, 14. Yıl, No: 85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 134
73. BARIŞMAZ: Arzı, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 98
74. BEDİRHANÎ ACAYİ, Gulam Abbas: Şiir, 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 99
75. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Ali Şîr Nevai'den Gazel, 3. Yıl, No: 30, Ekim 1981, s. 61
76. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Atar Hatıra, 3. Yıl, No: 24, Nisan 1981, s. 60

77. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Emir Ali Şîr Nevai Gazellerinden, 2. Yıl, No: 17, Eylül 1980, s. 62
78. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Emir Ali Şîr Nevai'den Gazel, 4. Yıl, No: 37, 38, Haziran-Temmuz 1982, s. 67
79. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Eş'ar-ı Ez Yunus Emre Ba Tercomehaye Manzum Farsi, 13. Yıl, No: 81-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 73
80. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Eyyam-ı Muhaciret ve Derbedri, bâz-geşt, 7. sayı, Kasım 1979, s. 62
81. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Görüş (Kırh İlden Sonra) ve Neçe Rubai, 3. Yıl, No: 24, Nisan 1981, s. 56-59
82. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Kentli Kızı, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985 Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 71
83. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Merhum Servan Hasan Bahtiyarî'nin Vefatı Münasebetiyle, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 79
84. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Nizami der Meht Görpe İslam ve İran, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 90
85. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Otaydan Gelenlere, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 78
86. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Sehend Ölür mü?, 2. Yıl, No: 12, Nisan 1980, s. 54
87. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Şemşad Reft o Serv Berfet o Smen Berfet, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988; Ocak 1989, s. 91
88. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Şiir, 2. Yıl, No: 18, Ekim 1980, s. 49
89. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Tevellodi Diğer, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 61
90. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Yada Salarsan Meni, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 71
91. BEGDİLİ, Îyrec: Afitap Bi Gurub, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz 1998, s. 101
92. BEGDİLİ, Îyrec: Ey Hak Aziz Dareş, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz 1998, s. 101
93. BEGDİLİ, Muhammet Rıza: Billur Hatrehayi, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz; Haziran-Temmuz-Ağustos 1998, s. 61

94. BEHNEMUN, Yusuf: Âşık Mahfili, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim- Kasım-Aralık 1992, s. 36
95. BEHNEMUN, Yusuf: Canım Karabağ, 15. Yıl, No: 92-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1994, s. 126
96. BEHNEMUN, Yusuf: Mihnet ile Nimet, 13. Yıl, No: 81-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 140
97. BEHNEMUN, Yusuf: Şiir, 15. Yıl, No: 89-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, s. 146
98. BEHRAL ULUMİ, Abdala: Kanlı Yanvar Hadisesinde Şehit Olan Bir Genç Şaire İthaf, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 49
99. BERAHANİ, Rıza: Heret, 14. Yıl, No: 87-4,Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 134
100. BERAHANİ, Rıza: İnkılap Şiirlerinden, 4. Yıl, No: 35, Nisan 1982, s. 43
101. BEŞİRİ, Sadık: Gazel, 17. Yıl, No: 97-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1995, s. 146
102. BİLLURİ, Hekime: Gel Çıhım Yollarına, (Hürmetli Şair Kardaşım Sönmez'e), 18. Yıl, No: 100-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 117
103. BİLLURİ, Hekime: Göçtü Bu Dünyadan Şehiyar'ımız, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 45
104. BİLLURİ, Hekime: Kâmeti Eğildi Haydar Babanın, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 48
105. BİLLURİ, Hekime: Men Sizinleyem, 3. Yıl, No: 32, Aralık 1981, s. 61
106. BİLLURİ, Hekime: Tebriz, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 71
107. BİLLURİ, Hekime: Yalan Dünya, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 115
108. BİRYA, M.: Veten Güldü, 11. Sayı, Mart 1980, s. 37
109. CABBARİ NEJAT, Mir İsmail (Adlî): Do Beytihay Veten ü Cephe, 3. Yıl, No: 31, Kasım 1981, s. 82
110. CABBARİ NEJAT, Mir İsmail: Talayede..... 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s.86

111. CABBARÎ: NEJAT, Mir İsmail Haydar Babadan Şeyriyar'a, 3. Yıl, No: 30, Ekim 1981, s. 69
112. CAFERİ, Beytullah: Şehriyar'a İthaf, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 46
113. CEMİL: Sevgilim Menim, 12. Yıl, No: 77-1, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 54
114. CEMİL: Yine, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 38
115. CEMİLİ, İsmail: Babhaneyi Bahar; Sevgi, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 85
116. CEMİLİ, İsmail: Büyük Fuzuli'ye İthaf, 16. Yıl, No: 95-4, Kış; Ocak-Şubat-Mart 1995, s. 122
117. CEMİLİ, İsmail: Nağmeler, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 73
118. CEVAD, Ahmet: Kızma, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s. 104
119. CEVADİ, Cevat: Nadan Sözü, 2. Yıl, No: 17, Eylül 1980, s. 60
120. CEVANŞİR, Lale: Hasret, 18. Yıl, No: 101-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, s. 27
121. CEVARLI, Cevat: Kendimizin Dağlarına; Geleceğim, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 88
122. CEVAT, A.: Ömür Rejesi, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 107
123. CEVAT, Ahmet: Göy Göl, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 91
124. CEVAT, Ahmet: Sen Ağlama, 12. Yıl, No: 77-1, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 84
125. CİHANİ, Kasım: Söz Vetenden Düşüp, 3. Yıl, No: 31, Kasım 1981, s. 76
126. CİVANMERD, Muhammet: Şiirler, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 104
127. COŞKUN, H.: Tebrizim, 3-4. Sayı, Temmuz-Ağustos 1979, s. 63-64
128. ÇALDIRANLI, Mansur: Bahtiyar'a Alkış, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 84

129. ÇAVUŞ EKBERİ, Rahim: Ahtarıram, 15. Yıl, No: 92-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1994, s. 120
130. ÇAYLI, S.: Mızrabım, 15. Yıl, No: 90-3, Ekim-Kasım-Aralık 1993, s. 76
131. DADAŞİ, Teymur (Tahuri): Savalan'ın Göl Makalesine Nazire, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 84
132. DADAŞİ, Teymur: Hz. İmam Humeyni'nin İrtihalinde, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 7
133. DÂDHAH, İmam Ali: Şehriyar'ın Ölümünün İl Dönümüne, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 43
134. DAMLA: Gece, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 96
135. DANİŞİ, Hacı Hüseyin: Êle Neğme Diyerik Biz, 15. Yıl, No: 89-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, s. 105
136. DEĞİRMENCİOĞLU: Yaz Gelse, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 74
137. DEMİRCİ, H.: Deli Katır, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s.100
138. DEMİRCİOĞLU, S.: Karabağım El Dayağım, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 97
139. DEVLET ABADİ, Aziz (Derviş): Kocalık, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 58
140. DİLBAZİ, Mirvarid: Halı Dokuyan Kızlar, 2. Yıl, No: 22-23, Şubat-Mart 1981, s. 90
141. DİLBAZİ, Mirvarid: Olur Mezeli, 2. Yıl, No: 18, Ekim 1980, s. 48
142. DİLEK, C. G.: Dilimizin Gözel Şiirlerinden, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 95
143. DİYEÇİ, Abdurrahman: Men Beyik Dağ Bolsaydım, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 109
144. DUZNANİ, Oruç Ali: Ana Dilim, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 88
145. DUZNANİ, Oruç Ali: El Atmaz Seni, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 72

146. DUZNANİ, Oruç Ali: Şehriyar'ım Ölüptü, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 47
147. ECELİ, Kurban Ali: Şehriyarıma, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s.91
148. EFENDİYEVA, Rüzgar: Gözle, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 33
149. EKBERİ, Rıza (İtgin): Muhabbet Nağmesinin Kalan Hissesi, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985 Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 92
150. EKBERZADE, Şahmar: Yas İçinde Toy, 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 32
151. ELBURZ, A. Ş.: Söyle, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 136
152. ELÇİ: Eslehe Gölgesi, 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos-Eylül 1985, s. 57
153. ELÇİ: İran, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 79
154. ELÇİ: Sebahi, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 59
155. ELÇİN, Behram: 10 Bayatı, 10. Sayı, Şubat 1980, s. 64
156. ELÇİN, Behram: Acı Körpü, 7. Yıl, No: 77-78, Ekim-Kasım 1985, s. 71
157. ELÇİN, Behram: Dede Korkut Hoş Gelmisen, 8. Sayı, Aralık 1979, s. 61
158. ELÇİN, Behram: Inkılap Dastanı, 14. Yıl, No: 87-4,Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 3
159. ELÇİN, Behram: Sel Çayı, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 79
160. ELHÜSEYNİ, Refie (Dünya): Der Resay Şehriyar, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s.89
161. ELİF, A.: Meni Tanıyırsınız, 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 89
162. ELİF, R. (Kartal): Sehend'in Vefatının Yıl Dönümü Münasebetiyle, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 82
163. ELİF, R.: Dağlık Karabağ'ın Hakinde, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 119
164. ELİF, R.: Şecai, 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 74
165. ELOĞLU, S. V.: Mektup, 2. Yıl, No: 18, Ekim 1980, s. 57

166. EMİR ARSLANİ, Abbas: İman Verirem, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985 Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 127
167. EMİRİ, Ata: Dörtlük, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 23
168. EMİRİ, Ata; ATEŞ BEĞ: Cinas Bayatılar, 13. Yıl, No: 80-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 132
169. EMİRİ, Muhammet (Ergevan): Solmayaydı Kâş, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 65
170. EMİRİ, Muhammet: Kalemim Menim, 10. Yıl, No: 67-1, Nisan-Mayıs 1981, s. 79
171. EMİRİ, Muhammet: Solmayaydı Kâş, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988; Ocak 1989, s. 72
172. ENZABİPUR, Gulam Rıza: Ağlar'ın Şiirine Cevap, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 112
173. ENZABİPUR, Gulam Rıza: Meni Yad Eder Bir Gün, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim- Kasım-Aralık 1992, s. 113
174. ENZABİPUR, Gulam Rıza: Ölmez, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 89
175. ERDEBİLİ, Cem: Sokrat-ı Zaman, 3. Yıl, No: 33, Ocak 1982, s. 45
176. ERDEBİLİ, Şeyh Safaeddin: Bir Gazel, 2. Yıl, No: 22-23, Şubat-Mart 1981, s. 51
177. ERDEBİLLİ ZİKRİ: Edep Hazinemizden, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 54
178. ERSOY, Mehmet Akif: Çanakkale Şehitleri, 4. Yıl, No: 35, Nisan 1982, s. 48
179. ERSOY, Mehmet Akif: Safahat'tan Bir Şiir, 2. Yıl, No: 22-23, Şubat-Mart 1981, s. 50
180. ERTÜRK, Cabbar: Azerbaycan'a Hasret Şiir Kitabından, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 103
181. ERZENLÜ, Behram (Hayyam), Üstad Şehriyar'ın Ölümüne, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 49
182. ESEDİ, Behram: Ana Dili, 15. Yıl, No: 88-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1993, s. 98

183. ESEDİ, Behram: Elimiz Dilimiz, 14. Yıl, No: 85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 130
184. ESEDİ, Behram: Şiir, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 57
185. ESEDİ, Hasan: Gelin Gedek Heyder Baba Yasına, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 27
186. ESKUÎ, Hacı Rıza: Muhabbet Nağmesine Cevap, 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos-Eylül 1985, s. 63
187. EŞREFİ, Aka: Şahit, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 53
188. EŞREFİ, Rahim (Bostanabad): Şehriyar'ım Ayrılıp, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 42
189. EYANİ, Rahim: Üstad Şehriyar'ın Ölümünün İl Dönümü, 14. Yıl, No: 85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 123
190. FAZLİ, Taki: Görünür, 7. Yıl, No: 77-78, Ekim-Kasım 1985, s. 59
191. FEHİMİ, Solmaz: Azerbaycan'dadır, 15. Yıl, No: 92-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1994, s. 125
192. FELEKİ ESKUÎ, Esgar: Yaslıdır, 18. Yıl, No: 101-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, s. 29
193. FERDİ, A.: Men Neyem? Men Kimem?, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985 Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 100
194. FEREHEMENDİ, Ahad: Hecvim, 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat-Mart 1994, s. 134
195. FEREHEMENDİ, Ahad: Karabağ Bayatıları, 15. Yıl, No: 88-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1993, s. 71
196. FERİD, Ferank (İpek) : Çekil Çekil, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz 1998, s. 105
197. FERİVAR: Eş'arım Menim, 2. Yıl, No: 15-16, Temmuz-Ağustos 1980, s. 68
198. FERZANE, M. A.: Hasan Ciddi'den Hicran Şiiri, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 118
199. FERZANE, M. A.: Sehend'in Unutulmaz Hatiresine Şiirler, 18. Yıl, No: 100-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 51-56
200. FERZANE, M. A.: Yadı Ez Sehend Ba Nesar Gazelvare, 14. Yıl, No: 87-4,Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 21-25

201. FETHİ, Nadir Ferit (Aydın): Şehriyar İçin, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s.87
202. FRUZENDE, Dadman: Karabağ, 13. Yıl, No: 81-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 137
203. FUZULİ, Muhammed: Bir Kıta, 7. sayı, Kasım 1979, s. 61
204. FUZULİ: Bahar Eyyamı, 11. Sayı, Mart 1980, s. 35
205. GERAMİVER, Salih: Yalgız Bayguş, 15. Yıl, No: 92-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1994, s. 122
206. GÖZEL, Rahim: Ana, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 64
207. GÖZEL, Rahim: Çiçek, 12. Yıl, No: 77-1, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 113
208. GÖZEL, Rahim: Esir Anası, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 77
209. GÖZEL, Rahim: İki Söz ki, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988; Ocak 1989, s. 82
210. GÖZEL, Rahim: Muhabbet Ahtarıram, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 102
211. GÖZEL, Rahim: Yaradan Ölmez, 18. Yıl, No: 101-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, s. 29-30
212. GÖZEL, Rahim: Yaşayacaktır, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 93
213. GÜLÇİN MAHMUDİ, Celal: Şiir, 10. Yıl, No: 68-2, Haziran-Temmuz 1988, s. 77
214. GÜLGÜN, Medine: Getme, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim- Kasım-Aralık 1992, s. 96
215. GÜLGÜN, Medine: Soruş, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim- Kasım-Aralık 1992, s. 97
216. GÜLGÜN, Medine: Şehit Balaları, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 78
217. GÜLGÜN, Medine: Yadıma Düştü, 3-4. sayı, Temmuz-Ağustos 1979, s. 43
218. GÜNEŞ: Varlığa Alkış, 8. Sayı, Aralık 1979, s. 62-64

219. GÜNEYLİ, Hüseyin M.: Tüstü, 15. Yıl, No: 89-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, s. 108
220. GÜNEYLİ, Hüseyin M.: Yeni İl, 15. Yıl, No: 92-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1994, s. 121
221. GÜNEYLİ: Arazda Kürde Su Kandır, 14. Yıl, No: 85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 124
222. GÜNEYLİ: Bizi Ayıranmaz Araz Kimi Çay, 12. Yıl, No: 77-1, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 98-99
223. GÜNEYLİ: Dedim Sevincimi Yarı Bölerik, 15. Yıl, No: 90-3, Ekim-Kasım- Aralık 1993, s.110
224. GÜNEYLİ: Esaretten Azad Olanlara, 12. Yıl, No: 77-1, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 86
225. GÜNEYLİ: Her Kimse Ola Hadim-İ İlm ü Hüner Ölmez, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 87
226. HABİBİ; CABBARLI; SAVALAN: Bir Müseddes İki Gazel, 3. Yıl, No: 30, Ekim 1981, s. 34
227. HACI HÜSEYNİ, Cevat: Odlu Ah, 15. Yıl, No: 90-3, Ekim-Kasım-Aralık 1993, s. 146
228. HADİ, Muhammet: Yoh Milletimin Hattı Bu İmzalar İçinde, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 94
229. HADİM, Behmen: Senle Getdi, 16. Yıl, No: 96-1, Bahar; Nisan-Mayıs-Haziran 1995, s. 110
230. HADİVİ, Cihan Şah: Azerbaycan Âşıklarına, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 88
231. HAFIZALİ: Evzu Biri Bahan Dağlar, 12. Yıl, No: 77-1, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 100
232. HAKBEYİ, Hayrullah (Saplak) : Elimizin Ölmez Oğlu Profesör Begdilinin Nisgilli Ölümü Münasebetiyle, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz 1998, s. 102
233. HAKİKİ, Nimet: Yazım Yazmayım, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988; Ocak 1989, s. 86
234. HAKİKİ: Hicrin Mene Visalin Kime, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 82

235. HAMET (Seyyit Hamit Nekvayi) : Muhabbet Sazı, 3. Yıl, No: 32, Aralık 1981, s. 72
236. HAMET: Çalır Gedir, 4. Yıl, No: 37, 38, Haziran-Temmuz 1982, s. 71
237. HAMET: Der Sôg-i Şadrevan Serhenk Hüseyin Ali Şekaki, 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 76
238. HAMET: El Meşali Söndü, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 59
239. HAMET: Emperyalizm Zincirlerin Kemirek, 10. Yıl, No: 68-2, Haziran-Temmuz 1988, s. 69
240. HAMET: Fuzuli'nin Gazeline Tahmis, 9. Yıl, No: 62-1, Nisan-Mayıs 1987, s. 51
241. HAMET: Gönül Derdi, 4. Yıl, No: 35, Nisan 1982, s. 52
242. HAMET: Gözetle, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 76
243. HAMET: Haşa, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 89
244. HAMET: İlham, 12. Yıl, No: 77-1, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 80
245. HAMET: Mihman-Konak, 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat-Mart 1994, s. 124
246. HAMET: Öldürrem Seni, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 69
247. HAMET: Peyamber Aşk, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 130
248. HAMET: Rakip, Sultan, 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos-Eylül 1985, s. 51
249. HAMET: Şeytan, 3. Yıl, No: 33, Ocak 1982, s. 78
250. HAMET: Veten Dilinden, Aziz Şair Sönmez, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985 Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 28
251. HAMET:(Seyyit Hamit Nekvayi): Maderim Tebriz, 3. Yıl, No: 28-29, Ağustos-Eylül 1981, s. 73
252. HAMETİ, Huşeng: Yubanma Gel, 13. Yıl, No: 81-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 136
253. HAMİLİ, İsmail: Bayatılar, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 73
254. HAMİT, H. M.: Hamet Makuyi'nin Gazelleri, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 93
255. HAMNEYİ, A. M.: Müşaire 2, 2. Yıl, No: 19, Kasım 1980, s. 71-72
256. HANDAN, Cafer: Nevruz Bayramı, 11. Sayı, Mart 1980, s. 36

257. HANOĞLU, Allahverdi: Atanmadık Şehriyar'ın Sözlerin, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 72
258. HASANİ, Latif: Kahraman El, 15. Yıl, No: 94-3, Ekim-Kasım-Aralık 1994, s. 146
259. HASANLI, S. (Yohsul): Sen Hemişe Yadımdasan, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 114
260. HASANLI, S. (Yohsul): Şiir, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s.112
261. HASANLI, S.: Ümidim Penahım Dar Günde Sensen, 14. Yıl, No: 85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 129
262. HASANLU, Ali Safi: Ana Dilim, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 73
263. HASANLU, Ali Safi: Şiir, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 112
264. HASANZADE, Neriman: Bayrak, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 101
265. HASANZADE, Neriman: Bir Muhammed Ümmeti, 15. Yıl, No: 88-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1993, s. 73
266. HASANZADE, Neriman: Getirin, 14. Yıl, No: 87-4,Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 127
267. HASANZADE, Neriman: Getirin, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 52
268. HASANZADE, Neriman: Sürücü Aka Rıza'ya, 13. Yıl, No: 80-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 102
269. HASANZADE, Neriman: Şehitler Hıyabanı, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 53
270. HASRET, A.: Zafer Mahnısı, 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat-Mart 1994, s. 119
271. HASRET: Bahtiyar'dan Şehriyar'a, 13. Yıl, No: 80-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 95
272. HATAİ Şah İsmail: Kadim Divanlardan, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 76

273. HATAİ, Şah İsmail: Bahar Tasviri, 11. Sayı, Mart 1980, s. 35
274. HATEMİ, Hidayetullah: Der sûg-i Şehriyar, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 82
275. HATÎBİ, Kahraman: Kuyruklu Ulduz, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985 Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 91
276. HAYDARBABAOĞLU, Yaşar: Hayalım Bakı, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 104
277. HAYDARBABAOĞLU, Yaşar: Kucaklar Vatanı Azerbaycan, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 88
278. HAYDARBABAOĞLU, Yaşar: Şehriyar Gelmişti, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 56
279. HAYDARLU, Sadık (Nükte): Ruh Hüda, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 6
280. HAZRİ, Nebi: Hocalı'da Erik Ağacı, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim- Kasım-Aralık 1992, s. 85
281. HAZRİ, Nebi: Koy Çiçek Açsın, 13. Yıl, No: 80-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 146
282. HAZRİ, Nebi: Peygamber (S) 2, 14. Yıl, No: 85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 69
283. HAZRİ, Nebi: Peygamber (S), 14. Yıl, No: 84-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1992, s. 54-55
284. HAZRİ, Nebi: Vefalı Ürek, Şifalı Eller, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 34
285. HEKİM GANİ: Fuzuli Gazeline Bir Tahmis, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 46
286. HESARİ, Mir Hidayet: Azyaşlı Kerpiş Kesenler, 3. Yıl, No: 25, Mayıs 1981, s. 45
287. HESARİ, Mir Hidayet: Balaş Azeroğlu'na, 3. Yıl, No: 28-29, Ağustos-Eylül 1981, s. 52
288. HESARİ, Mir Hidayet: Begdili Getmişdi Cihandan, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz 1998, s. 99

289. HESARİ, Mir Hidayet: Bu Dünyada, 8. Yıl, No: 88-89-90, Eylül-Ekim-Kasım 1986, s. 42
290. HESARİ, Mir Hidayet: Bu İlki Bayram, (Cıgalı Tecnis) 4. Yıl, No: 37, 38, Haziran-Temmuz 1982, s. 68
291. HESARİ, Mir Hidayet: Işıklandı, 3. Yıl, No: 30, Ekim 1981, s. 68
292. HESARİ, Mir Hidayet: Keşke Men Bir Kuş Olaydım, 7. Yıl, No: 77-78, Ekim-Kasım 1985, s. 58
293. HESARİ, Mir Hidayet: Rahmetlik Ali Kemali'nin Vakitsiz Ölümü Münasebetiyle, 18. Yıl, No: 101-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, s. 31
294. HESARİ, Mir Hidayet: Sahir Vefat Etti, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985 Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 82
295. HEYRAN HANIM: Seyredin ....., 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 73
296. HİTABİ, Rıza: Burhaneddin Şebüsteri Medresesinin Açılışı, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988; Ocak 1989, s. 73
297. HİYAVİ, Nigar: İsterem, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 80
298. HİYAVİ, Nigar: Veten Nagmesi, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim- Kasım-Aralık 1992, s. 114
299. HİYAVİ, Ruşen: Eller Ağlasın, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 73
300. HİYAVİ, Ruşen: Medine Gülgünüm Laylay, 13. Yıl, No: 80-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 131
301. HİYAVİ, Ruşen: O Taylık Bu Taylık, 13. Yıl, No: 81-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 135
302. HİYAVİ, Ruşen: Otaydan Bah, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 76
303. HOŞGENABİ, Akazade: Rahmetli Halama, 3. Yıl, No: 27, Temmuz 1981, s. 71
304. HOŞGENABİ, Azade Hanım: Haydar Baba Şairi, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 111
305. HuDABENDE, Abdullah: Kahraman Her Meşhura İthaf, 4. Yıl, No: 37, 38, Haziran-Temmuz 1982, s. 63

306. HUZURİ, Naci: Ebediyetten Gelen Sesler, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim-Kasım-Aralık 1992, s. 81-84
307. HUZURİ, Nebi: Çeçen Kardaş, 16. Yıl, No: 96-1, Bahar; Nisan-Mayıs-Haziran 1995, s. 121
308. HÜSEYİN PAŞA: Menim Arzularım, 10. Yıl, No: 67-1, Nisan-Mayıs 1981, s. 19
309. HÜSEYİN, Arif: Doğma Dilim, 18. Yıl, No: 100-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 28
310. HÜSEYİNKULUZADE, Siyamek: Şiir, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 127
311. HÜSEYİNOĞLU: Varlık, 7. sayı, Kasım 1979, s. 47
312. HÜSEYİNZADE, Kamil: İki kıta, 7. sayı, Kasım 1979, s. 48
313. HÜSEYNİ, Mir Nadir (Şafak): Odalar, 7. Yıl, No: 77-78, Ekim-Kasım 1985, s. 29
314. HÜSEYNİ, Seyit Esat: Dilim, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 72
315. HÜSREVŞAHİ, Ahmet: Yusuf'u Zindana Çekmisen, 10. Yıl, No: 68-2, Haziran-Temmuz 1988, s. 37
316. ILDIRIM, Almas: Vetenden Uzaklarda, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 110
317. ILDIRIM, Azat: Ağladı Menim, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 74
318. İBRAHİMİ, Feriba: Ana Dilim, 15. Yıl, No: 89-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, s. 135
319. İBRAHİMİ, Feriba: Kuyruklu Ulduz, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 52
320. İBRAHİMOV, Mirza: Diyarımdı Menim, 2. Yıl, No: 15-16, Temmuz-Ağustos 1980, s. 57
321. İBRAHİMZADE, Habib: Anayurdum, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985 Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 126
322. İHSANİ, Nesim: Bir Gazel, 16. Yıl, No: 95-4, Kış; Ocak-Şubat-Mart 1995, s. 61

323. İMAM HUMEYNİ: Gazel, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 3
324. İMANİ, Behruz (Yaver): Geraylı, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 111
325. İSMAİLZADE, Mirza Resul: Recezlerim, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 89
326. KADI, Mehmet: Ahmet Rad, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 76
327. KADI, Muhammet: Mezar, 12. Yıl, No: 77-1, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 103
328. KADIOĞLU: Kerkük'e Selam, 16. Yıl, No: 96-1, Bahar; Nisan-Mayıs-Haziran 1995, s. 117
329. KADIOĞLU: Veten Marşı, 19. Yıl, No: 105-2, Yaz; Temmuz-Ağustos-Eylül 1997, s. 135
330. KAFLANTİ: Ölmez bir İnsan, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985 Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 85
331. KALICA CODEYRİ, Davut: Âşık Olmasa Olmaz, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988; Ocak 1989, s. 90
332. KAMU, Kemalettin: Güvenme Güzelliğine, 5, sayı, Eylül 1979, s. 64
333. KANLIDERE, M.: Rubailerden, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 48
334. KARAPUR, Cafer (Sermed) : Begdili Reft, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz 1998, s. 104
335. KARAPUR, Cafer (Sermed) : Begdilini Aldı Felek, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz 1998, s. 104
336. KARAPUR, Cafer: Aras Poeması, 14. Yıl, No: 85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 126
337. KARAPUR, Cafer: Der İstikbal Şiir Arifane Hz. İmam, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 87
338. KARAPUR, Cafer: Gördüm, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 52
339. KARAPUR, Cafer: Narı Aşk, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 99

340. KARTAL (Serin): Bayatılar, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 98
341. KARTAL, Elif: Azerimin Unudulmaz Hatiresine, 13. Yıl, No: 81-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 134
342. KARTAL, Elif: Varlık, 14. Yıl, No: 84-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1992, s. 30
343. KARTAL, R. E.: Adsız'a İthaf, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 82
344. KARTAL, R. E.: Tebriz'i Gördüm, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 95
345. KARTAN, R. E.: Varlık'ın On bir Yaşına Alkış, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 100
346. KASIMLI, Muharrem: Yol Verin, 15. Yıl, No: 90-3, Ekim-Kasım-Aralık 1993, s. 105
347. KASIMOĞLU, Neriman: Es Külek Es, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 96
348. KATİBİ, Ali Kulu (Aktaş): Yastık Üste Kalan Aynek, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 82
349. KELAN, Ayet Kulizade: Muallim, 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 63
350. KEMALİ, Ali: Kan Ağlayın, 10. Yıl, No: 68-2, Haziran-Temmuz 1988, s. 83
351. KEMALİ, Ali: Şehit Olmuş Serbaz'ın Ata Anasının Dilice (Koç Kuzu Kurban), 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988; Ocak 1989, s. 81
352. KENDOĞLU: Aşinalıktan Sonra, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim- Kasım-Aralık 1992, s. 80
353. KENDOĞLU: Hudanın Minneti, 14. Yıl, No: 87-4,Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 133
354. KERİMİ, Muhammet Rıza: Muhammet Rıza Ruhani Dünyadan Göçtü, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 77
355. KERİMOV, Han Ali: Anamdan Mektup, 17. Yıl, No: 97-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1995, s. 108

356. KESYAN, Mecit Cafer: Araza Başka Sözüm, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 51
357. KEYANİ, Tevekkül: Hazan Arzular, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 66
358. KEYANİFER, Ali Ekber: Veten Torpağı Tecavüzker Düşmenden Paklanır, 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos-Eylül 1985, s. 55
359. KOCABENLİ, Dadman Düşkün: Bir İtkin Anasına, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 60
360. KOCABEYLİ, Gönül: Dustaklar, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 114
361. KÖSEOĞLU, Ali Rıza: Doğru (Taraf), 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 36
362. KÛHİ, Cafer: Bize Ne Kaldı, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s. 105
363. KULİMEYAP, M. (Kevser): Merhum Üstad Sebahi'nin Hatresine, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 66
364. KULİZADE, Mustafa: Karabağ, 15. Yıl, No: 89-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, s. 101
365. KULİZADE, Mustafa: Mazlum Azerbaycanım, 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat-Mart 1994, s. 133
366. KULİZADE, Mustafa: Muhabbet Ocağı, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 19
367. KULİZADE, Mustafa: Sensiz, 13. Yıl, No: 80-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 32
368. KULİZADE, Mustafa: Yar u Diyar, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 104
369. KURBANİ, Cabir: Dinle Veten, 14. Yıl, No: 87-4,Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 124
370. KURBANİ, Cabir: Varlığımız, 14. Yıl, No: 84-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1992, s. 95
371. KURBANİ, S.: Seni Sesleye Sesleye, 3. Yıl, No: 32, Aralık 1981, s. 62
372. KUŞANİ: Âşıklar Sözü, 7. Yıl, No: 77-78, Ekim-Kasım 1985, s. 72

373. KÜRDOĞLU, Hüseyin: Ne Yahşı ki, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 51
374. LAHVETİ, Hüseyin (Safa): Şehriyar Reft, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s.84
375. MAHMUDİ, Hasan (Ahir): Atamız Hara Getti?, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 5
376. MAHMUDİ, Hasan: Karadağ, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 86
377. MAHZUN, M. A: Gazel, 7. sayı, Kasım 1979, s. 66
378. MANSURİ, Hasan: Harda Kaldın, 13. Yıl, No: 80-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 102
379. MANSURİ, Munis: Gazel, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 78
380. MANSURYAN, İkbal: Gel Konuşak, 17. Yıl, No: 97-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1995, s. 35
381. MANSURYAN, İkbal: Rehber Mateminde, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 5
382. MANSURYAN, İkbal: Sevgilim, 15. Yıl, No: 92-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1994, s. 122
383. MARİFET, Yasemin: Gün Sızlayır Şehriyar'a, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 51
384. MAZENDARİNİ, Azer: Zencan'da ve Gilan'da Üz Veren Zelzele Faciası, 12. Yıl, No: 77-1, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 89
385. MAZENDARİNİ, Mehdi: El Kaydaları, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 77
386. MAZENDERANI, Mehdi: Heste Bülbül, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 57
387. MAZENDERANİ, Azer: Elin Keskin Dili Şair Fuzuli, 15. Yıl, No: 94-3, Ekim-Kasım-Aralık 1994, s. 145
388. MAZENDERANİ, M. A.: Şaire Bacım Hekime Billuri'nin Vetene Gelmek Münasebetiyle, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 113

389. MAZENDERANİ, M. Azer: Hicran Bayatıları, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz 1998, s. 100
390. MAZENDERANİ, Mehdi (Azer): Be monasibet Dergezeşt Şadrevan Üstad Habib Sahir, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985 Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 79
391. MAZENDERANİ, Mehdi: Böyük Muallim Sebahi'nin Rıhleti Münasebetiyle, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 64
392. MECDFER, Gulamirza: Ant, 10. Sayı, Şubat 1980, s. 61
393. MEFTUN: Dünya Malı, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 79
394. MEHMETHANİ, H.: Üstad Şehriyar'ın Ölümünün İl Dönümü, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 40
395. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Öldü Kâşam, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 70
396. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Salmasım, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 86
397. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Şairler Müşairesi, 2. Yıl, No: 17, Eylül 1980, s. 56-58
398. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Şehriyar Ölmez, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 96
399. MERAGALI KERİMİ,: Şair İnzab'a Bir Mektup, 2. Yıl, No: 22-23, Şubat-Mart 1981, s. 49
400. MES'UT: Yurdum, 3. Yıl, No: 26, Haziran 1981, s. 59
401. MESTALİ, Şikar: Ana Bayatısı, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 74
402. MESTALİ, Şikar: Düşünürem, 14. Yıl, No: 84-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1992, s. 132
403. MEŞKİRİ, Mirza Aka: Behmen Ayında, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 4
404. MEŞRUTEÇİ, Kerim (Sönmez): Hafız'ın Bir Neçe Gazelinin Tercemesi, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 64
405. MEYAPKULU: Varlık, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 81
406. MEYENDAB: Amerika Nedir?, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 78

407. MİHRİ, Celal: Gelmedin, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 96
408. MİHRİZAD SIDKYANİ, Muhammet Rıza: Yalan Gördüm, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 99
409. MİMARİ, Yusuf: Berdarha Berdarha, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 92
410. MİMARİ, Yusuf: Bir Derde Yanırık, 14. Yıl, No: 87-4,Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 126
411. MİMARİ, Yusuf: Danış, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 86
412. MİMARİ, Yusuf: Divane Şeklinde, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 81
413. MİMARİ, Yusuf: Elden Danış, 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat-Mart 1994, s. 122
414. MİMARİ, Yusuf: Ele Bir Çare, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 109
415. MİMARİ, Yusuf: Hayale Gelir, 14. Yıl, No: 85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 132
416. MİMARİ, Yusuf: Hoccetü'l İslam Seyit Cafer Musevi'nin Ay Savalan Manzumesine, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 69
417. MİMARİ, Yusuf: Naz ile Gel; Lale de Men de, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 87
418. MİMARİ: Naz ile Gel, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988; Ocak 1989, s. 89
419. MİRŞEMS, Anuşe: Takdim be Mecruhin Aziz Karabağ, 14. Yıl, No: 87-4,Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 123
420. MOCTEHEDİ, Mehdi: Natamam Mesnevi, 3. Yıl, No: 31, Kasım 1981, s. 70
421. MOCTEHEDİ, Mehdi: Sehend'e Bir Mersiye, 9. Sayı, Ocak 1980, s. 60
422. MUASIR, Mir Selam: Gazel, 15. Yıl, No: 92-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1994, s. 89
423. MUHAMMED, Muhammedali (Cuya): Gazel, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985 Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 94

424. MUHAMMEDİ, Celal: Nefer, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim- Kasım-Aralık 1992, s. 117
425. MUHAMMEDİ, Celal: Yatan Dağlar, 14. Yıl, No: 84-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1992, s. 130
426. MUHAMMETHANİ, Hüseyin (Güneyli): Ana Dilime, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 70
427. MUHAMMETHANİ, Hüseyin (Güneyli): Varlıktan Kadirdanlık, 7. Yıl, No: 77-78, Ekim-Kasım 1985, s. 60
428. MUHSİNİ, A. M.: Yenilmez Birlik, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim- Kasım-Aralık 1992, s. 110
429. MUHSİNİ, Aziz: Dinle Meni, Dinle Meni, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 82
430. MUHSİNİ, Aziz: El Konağı, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 104
431. MUHSİNİ, Aziz: Nisgillerim, 15. Yıl, No: 90-3, Ekim-Kasım-Aralık 1993, s. 111
432. MUHSİNİ, Aziz: Settar Han, 1. Sayı, Mayıs 1979, s. 52
433. MUHSİNİ, Aziz: Seval? Seval?, 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 120
434. MUHSİNİ, Aziz: Sevek Sevilek, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 106
435. MUHSİNİ, Aziz: Yalnız Onu Anıram, 18. Yıl, No: 100-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 133
436. MUHSİNİ, Aziz: Yaradan İnsan Ölmez, 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 68
437. MUKADDESİ, Muhammet Rıza: Dağlar A Dağlar, 15. Yıl, No: 88-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1993, s. 133
438. MUKADDESİ, Muhammet Rıza: Payız, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 87
439. MURADİ, Abdala: Aheste Aheste; Dolanar 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 77
440. MURADİ, Abdala: Anam, 10. Yıl, No: 67-1, Nisan-Mayıs 1981, s. 85

441. MURADİ, Muhammed: Bu Dağlar Kömürdendir, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 147
442. MURADİ, Samed: Kara Bir Haber, 18. Yıl, No: 101-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, s. 25
443. MURADİ, Samet: Üstad Şehriyar'ın İl Dönümüne, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 129
444. MUSADDİK, M. A.: Varlık, 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 61
445. MUSADDİK, Muhammet Ali: Gönderin Meni, 13. Yıl, No: 80-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 117
446. MUSADDİK, Muhammet Ali: Nağmekaram Men, 3. Yıl, No: 27, Temmuz 1981, s. 72
447. MUSADİK, M. A.: Ele Verirdim, 4. Yıl, No: 37, 38, Haziran-Temmuz 1982, s. 99
448. MUZAFFER: Hürmetli Sehend'e, 1. Sayı, Mayıs 1979, s. 48
449. MUZAFFER: Karger Bayramı, 1. Sayı, Mayıs 1979, s. 62
450. MUZAFFER: Şanlı Hakikat, 2. Sayı, Haziran 1979, s. 65
451. MUZAFFER: Vatan Aşkı, 3-4. Sayı, Temmuz-Ağustos 1979, s. 66
452. MÜLEMMASİ, Mahmut (Azerm Tebrizi): Ana Dilimize Yardım, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 85
453. NAİMİ, Mehmet Hüseyin: Ya Fatımatü'l Zehra, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 93
454. NAİMİ, Yakup: Şiir, 13. Yıl, No: 80-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 107
455. NASIR: Araz, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 83
456. NASIR: Gece Gelir Gece Gedir, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 87
457. NASIR: Zunuz, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 84
458. NAZAR ŞEREFHANEYİ, M. M.:; NUSRET, Bahtiyar: Nüzhet Tebrizi'nin Cevabında, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 76
459. NAZİR ŞEREFHANEYİ, M. M., Şehriyar İçin 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s.85

460. NAZİR ŞEREFHANEYİ, M. M.: Arapanı Buğdaya Katan Değilem, 15. Yıl, No: 94-3, Ekim-Kasım-Aralık 1994, s. 81
461. NAZİR ŞEREFHANEYİ, M. M.: Vergi-Bölgü, 15. Yıl, No: 92-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1994, s. 130
462. NAZİR ŞEREFHANEYİ, M. M.: Yorulmaz Bir Çay, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 84
463. NAZİR ŞEREFHANEYİ, M. M: Urmu Deryaçesi, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 64
464. NEBİ, Nimet: Şiirimiz ve İslam, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 68
465. NEBİOĞLU, A.: Seher Vakti, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 69
466. NECATİ, Mansur Seyit: Vurud Üstad Şehriyar Be Behişt Şairan Tebriz, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 38
467. NEKİBİ, Seyit Hasan: Nesimi'den Tercüme, 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 76
468. NEKİP HALHALİ, Seyit Mesut: Ağlar Kalp, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 4
469. NESİMİ, HATAYİ; SIHHAT, Abbas; ŞEHRİYAR; MAHZUN; VAHAPZADE Bahtiyar; SABİR: Yeni İl ve Nevruz Bayramını Şiirle Selamlarken, 2. Yıl, No: 22-23, Şubat-Mart 1981, s. 4-5
470. NESİMİ: Sığmazam, 17. Yıl, No: 97-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1995, s. 147
471. NEVİDİ AZER, Rıza: Beray Şehriyar, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s.88
472. NİHAVENDİ, M.: Köroğlu, 10. Yıl, No: 67-1, Nisan-Mayıs 1981, s. 66
473. NİKABİ: Fukahi Ürek Bayatıları, 11. Sayı, Mart 1980, s. 73
474. NİMETİ PAYDAR, İsmail: Türkçe Ses Verir, 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat-Mart 1994, s. 146
475. NUR AZER, S. H.: Elm Kocalır, 2. Yıl, No: 12, Nisan 1980, s. 62
476. NUSRET, Bahtiyar (Kervankıran), Tebriz'de İnkılap (Behmenin Yirmi Dokuzu), 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 71

477. NUSRET, Bahtiyar (Kervankıran): Behmenin Yirmi İkisi Milletin Tağuta Galabası, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 70
478. NUSRET, Bahtiyar: Güneş Ölmez, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985 Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 83
479. NUSRET, Bahtiyar: İsyan, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 59
480. NUŞİRVANİ, Behnam: Muhabbet Körpüsü 14. Yıl, No: 84-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1992, s. 72
481. NUTKİ, Hamit (Aytan): Rubailer, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 87
482. NUTKİ, Hamit (Aytan): Yol, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 73
483. NUTKİ, Hamit: İstanbul'da Bit Bazarı, 3. Yıl, No: 33, Ocak 1982, s. 44
484. NUTKİ, Hamit: Abide, 3. Yıl, No: 28-29, Ağustos-Eylül 1981, s. 49
485. NUTKİ, Hamit: Ahşam Tatili, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 76
486. NUTKİ, Hamit: Akrep Gecesi, 3-4. Sayı, Temmuz-Ağustos 1979, s. 55-56
487. NUTKİ, Hamit: Ana Dil; Sevgili Dil, 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 3
488. NUTKİ, Hamit: Âşık Mahnısı Yazıram, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 57
489. NUTKİ, Hamit: Aynalı'da Her Gece Bir Işık Yanardı, 3. Yıl, No: 32, Aralık 1981, s. 69
490. NUTKİ, Hamit: Bahar ve Işık, 4. Yıl, No: 35, Nisan 1982, s. 42
491. NUTKİ, Hamit: Bakı, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim- Kasım-Aralık 1992, s. 34
492. NUTKİ, Hamit: Bergi Ez Defter Eyyam Peyam be Azerbaycan (Üstad Şehriyar) 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 18
493. NUTKİ, Hamit: Bir İl Dönümü, 2. Yıl, No: 17, Eylül 1980, s.
494. NUTKİ, Hamit: Bu Yollarda, 2. Yıl, No: 22-23, Şubat-Mart 1981, s.47
495. NUTKİ, Hamit: Bugünden Sabaha, 7. Sayı, Kasım 1979, s. 63
496. NUTKİ, Hamit: Çenli Bel, 10. Yıl, No: 67-1, Nisan-Mayıs 1981, s. 80

497. NUTKİ, Hamit: Damcı Damcı İçimde Birikti Bu Aydınlık, 5. Sayı, Eylül 1979, s. 65-66
498. NUTKİ, Hamit: Dastan Ölmez, 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos-Eylül 1985, s. 46
499. NUTKİ, Hamit: Divan Şiiri Bağçalarında, 9. Yıl, No: 62-1, Nisan-Mayıs 1987, s. 26
500. NUTKİ, Hamit: Göçmüş Kârvan, 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 68
501. NUTKİ, Hamit: Göy Göz Gelin, 2. yıl, No: 15-16, Temmuz-Ağustos 1980, s. 69
502. NUTKİ, Hamit: Güneş, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988; Ocak 1989, s. 68
503. NUTKİ, Hamit: Heykel, 3. Yıl, No: 24, Nisan 1981, s. 78
504. NUTKİ, Hamit: Hülyalar Günü, 8. Yıl, No: 88-89-90, Eylül-Ekim-Kasım 1986, s. 68
505. NUTKİ, Hamit: İlmin Kucağında, 11. Sayı, Mart 1980, s. 68
506. NUTKİ, Hamit: Kimliğim, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 84
507. NUTKİ, Hamit: Lale, 3. Yıl, No: 26, Haziran 1981, s. 52
508. NUTKİ, Hamit: Mermer Bulak, 2. Yıl, No: 18, Ekim 1980, s. 61
509. NUTKİ, Hamit: Muallimim Sahir'e, 3. Yıl, No: 26, Haziran 1981, s. 3
510. NUTKİ, Hamit: Petroniyus, 4. Yıl, No: 37, 38, Haziran-Temmuz 1982, s. 66
511. NUTKİ, Hamit: Resul Rıza, 3. Yıl, No: 25, Mayıs 1981, s. 76
512. NUTKİ, Hamit: Rüyamda Anam, 3. Yıl, No: 30, Ekim 1981, s. 62
513. NUTKİ, Hamit: Sehere Geden Bir Yol Var, 1. Sayı, Mayıs 1979, s. 50
514. NUTKİ, Hamit: Sensiz, 16. Yıl, No: 95-4, Kış; Ocak-Şubat-Mart 1995, s. 41
515. NUTKİ, Hamit: Sevda, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985 Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 87
516. NUTKİ, Hamit: Şeyh Muhammed, 2. Yıl, No: 19, Kasım 1980, s. 70
517. NUTKİ, Hamit: Tanışma, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 75

518. NUTKİ, Hamit: Tebriz, 2. Yıl, No: 12, Nisan 1980, s. 3
519. NUTKİ, Hamit: Terceme-i Gazel Imam Humayni, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 3
520. NUTKİ, Hamit: Unuttum, 10. Sayı, Şubat 1980, s. 58
521. NUTKİ, Hamit: Vahşi Kuş, 7. Yıl, No: 77-78, Ekim-Kasım 1985, s. 62
522. NÜKTEDAN, Mahrum (Sürgün): Divani, 14. Yıl, No: 85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 135
523. NÜZHET: Tanız, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 95
524. ÖZGÜR, H.; EKBERZADE, Muhammed: Şiir, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 88
525. PAKNİYA, Rahim: Ölmez Âşık Kâşam, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 73
526. PAŞAZADE, Rıza: Aldı Kararımı, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 104
527. PAŞAZADE, Rıza: Begdili Getdi, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz 1998, s.103
528. PAŞAZADE, Rıza: Ecnebi, Millet-i İran'a Dolaşma, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 81
529. PAŞAZADE, Rıza: Görüştüm Araz İle, 15. Yıl, No: 88-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1993, s. 74
530. PAŞAZADE, Rıza: Mehşit Begdili'ye İthaf, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 91
531. PAŞAZADE, Rıza: Peymanım Hanı?, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 124
532. PAŞAZADE, Rıza: Şanlı Veten, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 69
533. PAŞAZADE, Rıza; ŞADIM, Giriftar: İstakbal ez Gazel Hz. İmam, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 8
534. PAYGOZAR, Nesir: Nesir, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 91
535. PERİŞAN: Can Görürem, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 66
536. PİRHAŞİMİ, T.: Hayyam'ın Rübailerinin Azeri Türkçesine Tercemeleri, 3. Yıl, No: 26, Haziran 1981, s. 53-58

537. PİRHAŞİMİ, Teymur: Semerkantta Bir Kız, 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat-Mart 1994, s. 123
538. RAHİMLİ, Gülnigar: Ağlama Kardaş Ağlama, 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat-Mart 1994, s. 120
539. RAHMETİ, Aynullah: Ayrılık, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988; Ocak 1989, s. 89
540. RAHMETİ, Aynullah: Şiir, 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 69
541. RECAİ ESKÛÎ, Hacı: Sönmezin, 9. Yıl, No: 62-1, Nisan-Mayıs 1987, s. 49
542. RECAİ ESKÜÎ, Hacı: Dünya, 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 75
543. REFİİ, Arif Ali: Bağru Dağı, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 68
544. REİS ŞEKAKİ, Hüseyin Ali: Ali Ağa Vahid'in Gazelinin Farşça Tercemesi, 3. Yıl, No: 30, Ekim 1981, s. 72
545. REİS ŞEKAKİ, Hüseyin Ali: Ezanın Sesi, 3. Yıl, No: 32, Aralık 1981, s. 76
546. REİS ŞEKAKİ, Hüseyin Ali: Marifet Yolu, 3. Yıl, No: 28-29, Ağustos-Eylül 1981, s. 73
547. REİS ŞEKAKİ, Hüseyin Ali: Settar Han, 3. Yıl, No: 33, Ocak 1982, s. 48
548. REMZİ, Cafer: Deve ve Çakkal; Dovşanın İğitliği, 12. Yıl, No: 77-1, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 76
549. REMZİ, Cafer: Koru Arvadı, 10. Yıl, No: 68-2, Haziran-Temmuz 1988, s. 49
550. RESULOĞLU, Böyük: Bakıdan Ayrılarken, 14. Yıl, No: 87-4,Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 130
551. RESULOĞLU, Böyük: Karabağ Mersiyesi (Oğlum Selçuk İçün) 14. Yıl, No: 84-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1992, s. 40
552. RESULOĞLU, Böyük: Söz, 18. Yıl, No: 100-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 132
553. RESULOĞLU, Böyük: Urmu Tabiyeti, 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 98

554. REYAHİFER, Mir Hüseyin: Sulh Bayrağı, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988; Ocak 1989, s. 85
555. REZZAKİ, Ekber: Aç Ruit, 4. Yıl, No: 37, 38, Haziran-Temmuz 1982, s. 80
556. REZZAKİ, Ekber: Kend Doktoru, 3. Yıl, No: 30, Ekim 1981, s. 61
557. REZZAKİ, Ekber: Var Yoh, 3. Yıl, No: 32, Aralık 1981, s. 70-71
558. RIDVAN, Nazım: Sensizlik Derdi, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim- Kasım-Aralık 1992, s. 111
559. RIZA, Helil: Gücüm Güçsüzlüğüm, 7. sayı, Kasım 1979, s. 3
560. RIZA, Hüseyin: İnanma, 3. Yıl, No: 32, Aralık 1981, s. 75
561. RIZA, Resul: Çınar, 18. Yıl, No: 100-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 131
562. RIZA, Resul: Hüsrev ü Şirin'in Başlangacı, 13. Yıl, No: 80-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 44
563. RIZAYEV, Nureddin: Tebrizim; Tebrizle Üz Üze, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 75
564. RİYAZİ, Seyit Halil: Şehriyar Hatırası, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 47
565. RUHANİ, Mehmet Rıza: Kervan Göçecek, 4. Yıl, No: 37, 38, Haziran-Temmuz 1982, s. 70
566. RUHANİ, Muhammed Rıza: Vermem Seni, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 76
567. RUHANİ, Muhammet Rıza: Meğer Afrikalı İnsan Değil mi?, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 68
568. RUŞEN, H.: Şiir, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 101
569. RUŞEN: Ay Halac Oğlu, 12. Yıl, No: 77-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 77
570. RUZÎ TALİP, Ebulfezl (Şahin): Ne Gözeldi, 13. Yıl, No: 80-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 122
571. RUZÎ TALİP, Ebulfezl: Saymaram, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 149

572. RUZÎ TALİP, Ebulfezl: Şehriyar'ın İl Dönümü, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 55
573. RUZÎ TALİP, Ebulfezl: Yavaş Yavaş, 15. Yıl, No: 92-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1994, s. 121
574. RÜSTEMZADE, Velayet: Azerbaycan, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 100
575. SABİR: Molla Nasreddin ve Oğru, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 74
576. SABRİ, Gulam Hüseyin: Veten, 11. Sayı, Mart 1980, s. 72
577. SADIKİ, Emin: Ziyaret; Yazın Hürmet Eyle, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 87
578. SAFİZADE, Faruk (Boz Geçi): Atalar Sözleri, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 75
579. SAHİR, H.: Dörtlükler, 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos-Eylül 1985, s. 58
580. SAHİR, H.: Hazan, 2. sayı, Haziran 1979, s. 42
581. SAHİR, H.: Savalan, Yanardağ, 4. Yıl, No: 37, 38, Haziran-Temmuz 1982, s. 60
582. SAHİR, Habib: Kül Oldum, 17. Yıl, No: 97-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1995, s. 58
583. SAHİR, Habib: Şiir-i Diyar-ı Men, 8. Sayı, Aralık 1979, s. 66
584. SAHİR, Habib: Terhate İnanma, 3-4. sayı, Temmuz-Ağustos 1979, s. 43
585. SAHİR, Habib: Terhete İnanma, 3-4 Sayı, Temmuz-Ağustos 1979, s. 52
586. SAHİR, Habib: Yurt Mahnısı, 3-4. sayı, Temmuz-Ağustos 1979, s. 52
587. SALİK, Kerim Ağa: Şiir, 3. Yıl, No: 32, Aralık 1981, s. 73
588. SALİMİ, Nureddin: Şiir, 13. Yıl, No: 81-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 96
589. SALMASİ, Ferit: Yar Mene Yar Olmayacak, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 90
590. SAMED: Bidar Şo, 1. sayı, Mayı 1979, s. 51

591. SAMEDİ, Ali: Araz, 12. Yıl, No: 77-1, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 96-97
592. SAMEDİ, Ali: Dolandırıram, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 112
593. SAMEDİ, Ali: M. A. Ferzane'ye, 7. Yıl, No: 77-78, Ekim-Kasım 1985, s. 76
594. SAMEDİ, Ali: Payızlı Hatire, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 68
595. SAMEDOĞLU, Vakif: Dört Şiir, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s.106
596. SAPLAK, H.: Böyük Muallim Sebahi'nin Rıhleti Münasebetiyle, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 65
597. SAVALAN, H. M. : Yurdumda İki Çaya Borçluyam, 11. Sayı, Mart 1980, s. 69
598. SAVALAN, H. M.: Doktor Cevat Heyet'e Şiir, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 56-57
599. SAVALAN, H. M.: Ahir Çerşenbe, 2. Yıl, No: 22-23, Şubat-Mart 1981, s. 59
600. SAVALAN, H. M.: Aşiyanımız Yanmış, 15. Yıl, No: 90-3, Ekim-Kasım-Aralık 1993, s. 102
601. SAVALAN, H. M.: Bacı Ölümünde, 14. Yıl, No: 84-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1992, s. 129
602. SAVALAN, H. M.: Bal Şekerim, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 80
603. SAVALAN, H. M.: Bayatılar, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 62
604. SAVALAN, H. M.: Bir Bayatı, 7. Sayı, Kasım 1979, s. 30
605. SAVALAN, H. M.: Bizim Semte Ötüşmez, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim-Kasım-Aralık 1992, s. 98
606. SAVALAN, H. M.: Çıktı Göğe Efganım, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 85
607. SAVALAN, H. M.: Dilim, 7. Sayı, Kasım 1979, s.27

608. SAVALAN, H. M.: Dolaşdırma Meni, 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 60
609. SAVALAN, H. M.: Ey Sehend, 2. Yıl, No: 12, Nisan 1980, s. 56
610. SAVALAN, H. M.: Fuzuli Gazelini Beşleme, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 45
611. SAVALAN, H. M.: Fuzûlî Gazelinin Bir Beşlemesi, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985 Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 88
612. SAVALAN, H. M.: Fuzûlî Gazelinin Bir Beşlemesi, 8. Yıl, No: 88-89-90, Eylül-Ekim-Kasım 1986, s. 72
613. SAVALAN, H. M.: Getirmişem, 15. Yıl, No: 88-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1993, s. 134
614. SAVALAN, H. M.: Gözü Ceyran Eline, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 130
615. SAVALAN, H. M.: Günah Mendeydi, 14. Yıl, No: 85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 128
616. SAVALAN, H. M.: Heder Olmaz, 1. Sayı, Mayıs 1979, s. 57
617. SAVALAN, H. M.: Hoş Ayar Olsun, 15. Yıl, No: 89-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, s. 79
618. SAVALAN, H. M.: İki Mahnı, 12. Yıl, No: 77-1, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 87
619. SAVALAN, H. M.: İlki Nimet Sonu Dehşetli Bahar, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s.77
620. SAVALAN, H. M.: İnsan Değişmez, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988; Ocak 1989, s. 80
621. SAVALAN, H. M.: Karabağ, Allahu Ekber, 14. Yıl, No: 87-4,Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 122
622. SAVALAN, H. M.: Kardaş Yasında, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 103
623. SAVALAN, H. M.: Mene Yar Olmaz, 2. Yıl, No: 15-16, Temmuz-Ağustos 1980, s. 65
624. SAVALAN, H. M.: Menim Doğma Şehrim, 2. Yıl, No: 18, Ekim 1980, s. 47

625. SAVALAN, H. M.: Meyananın (Zinbi) Medresesi, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 56
626. SAVALAN, H. M.: Naz Olsun, 9. Yıl, No: 62-1, Nisan-Mayıs 1987, s. 48
627. SAVALAN, H. M.: Savalan Poemasından Bir Parça, 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos-Eylül 1985, s. 53-54
628. SAVALAN, H. M.: Savalan Poemasından Bir Parça, 7. Yıl, No: 77-78, Ekim-Kasım 1985, s. 56-57
629. SAVALAN, H. M.: Savalan Poemasından, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 89
630. SAVALAN, H. M.: Sayılmaz Alamım, 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat-Mart 1994, s. 126
631. SAVALAN, H. M.: Sehend Adlı Bulut, 2. Yıl, No: 12, Nisan 1980, s. 46
632. SAVALAN, H. M.: Seher Gördüm, 2. Yıl, No: 17, Eylül 1980, s. 72
633. SAVALAN, H. M.: Şabasdan Görünür, 10. Yıl, No: 68-2, Haziran-Temmuz 1988, s. 68
634. SAVALAN, H. M.: Şairim, 10. Yıl, No: 67-1, Nisan-Mayıs 1981, s. 84
635. SAVALAN, H. M.: Şebnemi Var, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 80
636. SAVALAN, H. M.: Şehriyarımız Getdi, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 95
637. SAVALAN, H. M.: Şiir, 8. Yıl, No: 91-92, Aralık 1986, Ocak 1987, s. 66
638. SAVALAN, H. M.: Şurum, Katarım ve Ermenim, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 78
639. SAVALAN, H. M.: Şuşalı Han Hakkında Şiir, 10. Sayı, Şubat 1980, s. 65
640. SAVALAN, H. M.: Varlığımızın Doğum Günü Mübarek, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz 1998, s. 106
641. SAVALAN, H. M.: Vetenim, 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 67
642. SAVALAN, H. M.: Yar Mecalim Yoh, 15. Yıl, No: 94-3, Ekim-Kasım-Aralık 1994, s. 139
643. SAVALAN, H. M.: Yunus Emre'nin Bir Şiirinin Beşlemesi, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 107

644. SAVALAN, H. M.; KARTAL: Savalan, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 58
645. SAVALAN, H. M.; RÜSTEM, Süleyman Arasında Müşaire, 3. Yıl, No: 28-29, Ağustos-Eylül 1981, s. 51
646. SAVALAN, H. M: Azerbaycan, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 86
647. SAVALAN, H.M.: Kemali'den Sonra, 18. Yıl, No: 101-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, s.28
648. SAVALAN, H.M.: Rızk Helalim Var Menim, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 75
649. SAVALAN, H.M.: Zelzeleni Düşünürken, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s.107
650. SEBZVARİ, Hamit: Rubai, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s.83
651. SECADİYE, Muhammed Ali: Gazel, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985 Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 118
652. SEHEND, B. Karaçorlu: :İmama Selam, 10. Sayı, Şubat 1980, s. 5
653. SEHEND, B. Karaçorlu: Hamzet Oğluna, 10. Sayı, Şubat 1980, s. 25
654. SEHEND, B. Karaçorlu: İmama Selam, 1. Sayı, Mayıs 1979, s. 41
655. SEHEND, B. Karaçorlu: Sehend'den Gürçaylı'ya, 3-4. Sayı, Temmuz-Ağustos 1979, s. 3-5
656. SEHEND, B. Karaçorlu: Selam Ber Tebriz, 1. Sayı, Mayıs 1979, s. 45
657. SEHEND, B. Karaçorlu: Talihime Sen Bah, 1. Sayı, Mayıs 1979, s. 15
658. SEHER: Feryad Olan Yerde; Uca Boylu Savalan, 9. Yıl, No: 62-1, Nisan-Mayıs 1987, s. 67
659. SELİMİ, Hüseyin Ali: Aman Ele, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 85
660. SELİMİ, Hüseyinkulu: Ana Bayatıları, 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 65
661. SELİMİ, Hüseyinkulu: Ana Dilli Bayatılar, 18. Yıl, No: 100-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 114

662. SELİMOĞLU: Kemali Gedip Elden: 18. Yıl, No: 101-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, s. 30
663. SELİMZADE, Aydın: Payız Geldi, 7. sayı, Kasım 1979, s. 65
664. SETVETİ, Veli (Ağlağan): Şehriyar'dan Danışak, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 88
665. SEYİT, Ali Ekber; ELOĞLU, Seyitfezl: Kehlenin Dilinden, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 96
666. SEYİTZADE, Rıza: Dillerdedir, 17. Yıl, No: 97-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1995, s. 101
667. SIHHAT: Üstad Şehriyar'ın Gazelinden Tezmin, 14. Yıl, No: 87-4,Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 125
668. SIHHATİ, Ali: Az Yaşa Azat Yaşa, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 83
669. SIHHATİ, Ali: Kimse Yıhmaz Azer Elin, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 88
670. SIHHATİ, Ali: Zaman Koroğluları, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 90
671. SİYAMİ, Hüseyin: Kendden Göçenlere, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 90
672. SİYEHRUDİ, Hadi: Kim Kimedir?, 14. Yıl, No: 85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 78
673. SOLMAZ: Bele Yazıbdı, 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 29
674. SÖNMEZ: Barışmaz, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 77
675. SÖNMEZ: Bu Ölüm Ders Oldu Bizlere, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985 Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 80
676. SÖNMEZ: Çalış ki Bir Daha Yanılmayasan, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 75
677. SÖNMEZ: Dörtlükler, Bayatılar Defterinden, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988; Ocak 1989, s. 73
678. SÖNMEZ: Dörtlükler, Bayatılar Defterinden, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 81

679. SÖNMEZ: Dörtlükler, Bayatılar Defterinden, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 79
680. SÖNMEZ: Dörtlükler, Bayatılar Defterinden, 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 59
681. SÖNMEZ: Dörtlükler, Bayatılar Defterinden, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 55
682. SÖNMEZ: Dörtlükler, Bayatılar Defterinden, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 74
683. SÖNMEZ: Dörtlüklerden, 10. Yıl, No: 68-2, Haziran-Temmuz 1988, s. 67
684. SÖNMEZ: Eli Boş Getme, 3. Yıl, No: 26, Haziran 1981, s. 52
685. SÖNMEZ: Gel Açak Bu Düyünü, (Aziz Bacım Hekime Hanım Billuri'nin 70. Yaşına), 18. Yıl, No: 100-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 115-116
686. SÖNMEZ: Haydar Baba Şairi, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 43
687. SÖNMEZ: İl Dönümü, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s. 104
688. SÖNMEZ: İlk Yarpak, Kalsın, 7. Yıl, No: 77-78, Ekim-Kasım 1985, s. 54
689. SÖNMEZ: Kadınsız Ev, 3. Yıl, No: 30, Ekim 1981, s. 80
690. SÖNMEZ: Karabağ Şikestesi, 10. Yıl, No: 67-1, Nisan-Mayıs 1981, s. 81
691. SÖNMEZ: Kuşlar da Sevirler, 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos-Eylül 1985, s. 50
692. SÖNMEZ: Madençi ve Rubai, 3. Yıl, No: 28-29, Ağustos-Eylül 1981, s. 50
693. SÖNMEZ: Muhabbet Dil Açıb Danışır Mene, 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 72
694. SÖNMEZ: Nigeran, Gözlerin: 4. Yıl, No: 37, 38, Haziran-Temmuz 1982, s. 72-73
695. SÖNMEZ: Rıyazi Gözüyle, 10. Yıl, No: 68-2, Haziran-Temmuz 1988, s. 66

696. SÖNMEZ: Saip Tebrizî'den Terceme, 3. Yıl, No: 27, Temmuz 1981, s. 74
697. SÖNMEZ: Sehend Kimdir, 3-4. sayı, Temmuz-Ağustos 1979, s. 50-91
698. SÖNMEZ: Şair Dediğin, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985 Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 81
699. SÖNMEZ: Şair Dünyanındır, 3. Yıl, No: 33, Ocak 1982, s. 47
700. SÖNMEZ: Tapmaca, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 74
701. SÖNMEZ: Tezat, 3. Yıl, No: 32, Aralık 1981, s. 60
702. SÖNMEZ: Yaslı Savalan Üçün, 8. Yıl, No: 88-89-90, Eylül-Ekim-Kasım 1986, s. 70
703. SÖNMEZ: Zerre, 4. Yıl, No: 35, Nisan 1982, s. 50
704. SÖNMEZ; ZEHTABİ Arasında Müşaire, 3. Yıl, No: 31, Kasım 1981, s. 69
705. SÜBHANİ, Muhammet: Teline Düştü Gözlerim, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 103
706. SÜMERİNİ, Pirvuz: Kara Haber, 10. Yıl, No: 67-1, Nisan-Mayıs 1981, s. 86
707. SÜMERİNİ, Pirvuz: Sümerli Olmalıyık, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 89
708. ŞAHMARA, Ali Ekber: Veten-Gölge, 14. Yıl, No: 85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 147
709. ŞEBANGAHİ, Abbas: Bakı, 14. Yıl, No: 85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 125
710. ŞEBDİZ, Hasan Esedi: Anayurdumda Seherin Seyri, 7. Yıl, No: 77-78, Ekim-Kasım 1985, s. 66
711. ŞEBİSTERLİ, M. Z.: Şehriyar'ın Mezarı Karşısında, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 94
712. ŞEBİSTERLİ, M.: Tebrizim, 10. Sayı, Şubat 1980, s. 6-7
713. ŞEHRİYAR, Muhammed Hüseyin; BEGDLİ, Gulam Hüseyin: Sulh ve Cenk, 2. Yıl, No: 15-16, Temmuz-Ağustos 1980, s. 56
714. ŞEHRİYAR, Sulh Cihanî, 2. Yıl, No: 17, Eylül 1980, s. 61

715. ŞEHRİYAR: Azerbaycan, (Çev: Fikret Sadık) 4. Yıl, No: 37, 38, Haziran-Temmuz 1982, s. 79
716. ŞEHRİYAR: Behçet Abat Hatırası, 10. Sayı, Şubat 1980, s. 57
717. ŞEHRİYAR: Belki Yarı Getirek, 12. Yıl, No: 77-1, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 92
718. ŞEHRİYAR: Kave Nevruz, 11. Sayı, Mart 1980, s. 57
719. ŞEHRİYAR: Mecnun, 17. Yıl, No: 97-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1995, s. 51
720. ŞEHRİYAR: Naz Eylemisen, 9. Sayı, Ocak 1980, s. 59
721. ŞEHRİYAR: Nice Keçedi, 2. Yıl, No: 17, Eylül 1980, s. 59
722. ŞEHRİYAR: Şiir, 2. Yıl, No: 18, Ekim 1980, s. 45
723. ŞEHRİYAR: Şiir, 2. Yıl, No: 18, Ekim 1980, s. 46
724. ŞEHRİYAR: Yar Ölümü, 2. Yıl, No: 22-23, Şubat-Mart 1981, s. 46
725. ŞEHRİYAR: Zaman Sesi, 1. Sayı, Mayıs 1979, s. 34
726. ŞEREFHANE, AĞLAR: Veten Uğrunda, 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 70
727. ŞEYDA, Yahya: Gülüş, 3. Yıl, No: 25, Mayıs 1981, s. 85
728. ŞEYVA, Ekber Müderris: Hafız'ın Gazellerinden Terceme, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 74
729. ŞİMŞEK, M.: Öz Doğma Gözüm, 7. Yıl, No: 77-78, Ekim-Kasım 1985, s. 71
730. ŞİRUYE, Yakup: Hak Meleği, 15. Yıl, No: 94-3, Ekim-Kasım-Aralık 1994, s. 132
731. TAETİ, Fethullah: Serbaz, 12. Yıl, No: 77-1, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 88
732. TAHİR, Söhrap: Muhammed Araz'a, 15. Yıl, No: 90-3, Ekim-Kasım-Aralık 1993, s. 28
733. TEBRİZİ Nüzhet: Yaltaklığa Nefret: 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 92-93
734. TEBRİZİ, Ali Nazmi: Tarih-i Vefat-ı Üstad Şehriyar, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s,83

735. TEBRİZİ, Ali: Analara İthaf, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 78
736. TEBRİZİ, Ali: Çal Papak Elim, 2. sayı, Haziran 1979, s. 63
737. TEBRİZİ, Ali: Güç Birliktedir, 2. sayı, Haziran 1979, s. 66
738. TEBRİZİ, Ali: Karanlık Dostak, 12. Yıl, No: 77-1, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 101
739. TEBRİZİ, Ali: Yoldaş Dağı, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 119
740. TEBRİZİ, Azerm: Aziz Yalgızdan Bir Gile, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 80
741. TEBRİZİ, Azerm: Her Lahza, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 91
742. TEBRİZİ, Fereh Natan: Geraylı, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 130
743. TEBRİZİ, Nadire: İlk Ders Günü, 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 66
744. TEBRİZİ, Nüzhet: Bir Daha, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 117
745. TEBRİZİ, Nüzhet: Nazar Şerefhaney Ya Hattap, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 93
746. TEBRİZİ, Nüzhet: Türkçe Hafzaneler, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 72
747. TELİM HAN: Bağrım Kan Oldu, 3. Yıl, No: 31, Kasım 1981, s. 68
748. TELİMHANLI, Hamit: Yirmi Dokuz Behmen, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 86
749. TİLİMHANLI, Hamit: Bağlama, 12. Yıl, No: 77-1, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 72
750. TURABİ, Ali Ekber: Sönmeyen Ulduzlar, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 83
751. TURABİ, Ali Ekber: Şiirin Ayarı, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988; Ocak 1989, s. 83

752. TURABİ, Ali Ekber: Varlık, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 101
753. UÇKUN: Şiir, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988; Ocak 1989, s. 11
754. VAHAPZADE MENEŞİ, Cevad: Zelzele-i Erdebil, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s.101
755. VAHAPZADE, Bahtiyar: Anadil, 1. Sayı, Mayıs 1979, s. 35
756. VAHAPZADE, Bahtiyar: Bıçak ve Kalem, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 49
757. VAHAPZADE, Bahtiyar: Biz Veten Üçün Doğulduk, 15. Yıl, No: 92-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1994, s. 130
758. VAHAPZADE, Bahtiyar: Söz Kocalmaz, 3. Yıl, No: 32, Aralık 1981, s. 75
759. VAHAPZADE, Bahtiyar: Şehitler (Kanlı Yanvar Münasebetiyle), 15. Yıl, No: 94-3, Ekim-Kasım-Aralık 1994, s. 135
760. VAHAPZADE, Bahtiyar: Şehriyar'a Şiir, 2. Yıl, No: 18, Ekim 1980, s. 55
761. VAHAPZADE, Bahtiyar: Şiir, 3. Yıl, No: 33, Ocak 1982, s. 46
762. VAHAPZADE, Bahtiyar: Utanıram, 16. Yıl, No: 96-1, Bahar; Nisan-Mayıs-Haziran 1995, s. 118
763. VAHAPZADE, Bahtiyar: Veten Torpağı; Ne Sen Özün Ol, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 103
764. VAHAPZADE, Cevat: Cam u Cem (Hafız'ın Gazelinin Manzum Tercemesi), 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat-Mart 1994, s. 115
765. VAHAPZADE, Cevat: Kaderin Gecesi, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 49
766. VAHDETİ, Behmen: Ağla Bakı, Ağla Bakı, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 47
767. VAHDETİ, Behmen: Şen Veten, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 102
768. VAHDETİ, Behmen: Ürek Sevgim Üstad Şehriyar'a, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 83
769. VAHİT, Ali Ağa: Hekimane Dolansın, 3. Yıl, No: 30, Ekim 1981, s. 71
770. VAHİT, Ali Ağa: Veten, 2. Yıl, No: 15-16, Temmuz-Ağustos 1980, s. 52

771. VAKIFOĞLU, Refik: Sınık Gözgü, 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 25
772. VALİH: Gazel, 3-4. Sayı, Temmuz-Ağustos 1979, s. 52
773. VALİH: Talekani Ata, 6. sayı, Ekim 1979, s. 63
774. VARLIK: (Bijen Fasıl Meclisi) Bahar ve Bağça, 13. Yıl, No: 81-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 43
775. VARLIK: Bâki'den Bir Gazel, 16. Yıl, No: 96-1, Bahar; Nisan-Mayıs-Haziran 1995, s. 145
776. VARLIK: Bayatı, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985 Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 125
777. VARLIK: Böyük Fuzuli Demiştir, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 43
778. VARLIK: Fuzuli'den Bir Gazel, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 35
779. VARLIK: Fuzuli'den Bir Gazel, 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 103
780. VARLIK: Halk Edebiyatından Köroğlu, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 79
781. VARLIK: Merhum Âşık Kâşem'in Son Şiirlerinden, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 71
782. VARLIK: Şahnamenin Türkçe Tercemesi, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 72
783. VARLIK: Şehriyar Özel Sayısı: Şiir Dili İle, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 51-52
784. VARLIK: Şehriyar Özel Sayısı: Şiir Meclisi, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 53-81
785. VARLIK: Ulu Peygamberimizin Doğum Gününe Fuzuli'nin Koştuğu Gazel, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 30
786. VARLIK: Yunus Emre'den Şiir (Güzaf Değildir), 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 108
787. VARLIK; Ankara-Damla: Ağapbağ Bir Göverçin, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 76

788. VECİİ: Settar Hanın Misakıyam, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 67
789. VELİTPUR, Cabir: Vetenim, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985 Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 90
790. VEŞKANİ, Rahmetullah: Gazel, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 130
791. VOLKAN:Varlığım, 6. sayı, Ekim 1979, s. 45
792. VURGUN, Semed: Ana, 5. sayı, Eylül 1979, s. 64
793. VURGUN, Semed: Sözün Şöhreti, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 89
794. VURGUN, Semed: Şuşa, 17. Yıl, No: 97-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1995, s. 90
795. YADİGAR, Yahya: Bakı 1990, Kanlı Yanuvar, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 117
796. YAKUP, Zelimhan: Dar Gündü Dar Ayaktı, 14. Yıl, No: 87-4,Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 137
797. YALGİZ, Mecid: Muhabbet Ocağı, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988; Ocak 1989, s. 64
798. YAŞAR, Oğuz: Kâşam Getdi, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 76
799. YAVER: Bir Koşma, 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 99
800. YEZDANPENAH, Abdulkadir: Şehriyar, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s.90
801. YUSUFİ, Abdulhaluk: Şiir, 3. Yıl, No: 32, Aralık 1981, s.73
802. ZAMAN, M.: Hürmetli Varlık, 14. Yıl, No: 84-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1992, s. 43
803. ZİYA, Sadık: Hafız'ın Bir Gazelinin Manzum Tercemesi, 14. Yıl, No: 85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 133
804. ZİYA, Sadık: Nizami'nin Bir Gazeli Türkçe Tercemesi İle, 14. Yıl, No: 87-4,Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 132

805. ZİYA, Sadık: Terceme-i Gazel Maruf Hâce Hafız, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 105
806. ZİYAFER, Rahim: Arzu, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 91
807. ZİYAFER, Rahim: Pervin Ata Sami'den Terceme, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 89
808. ZİYAİ, Rahim: Aman Ayrılık, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 74
809. ZİYAİ, Rahim: Sofi Payı, 12. Yıl, No: 77-1, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 74
810. ZOHDİ, Cavat: Veten, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 106
811. ZUHURİ, Samet: Şiir , 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 64

d. Hikâyeler

1. AKÇAYLI, A.: Başı Belalı Dilimiz (Mizahî Hikâye); 10. Yıl, No: 70-4, Aralık 1988; Ocak 1989, s. 60-63
2. ARAZBARLI, Şehram: Son Aşid, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz- Ağustos-Eylül 1994, s. 96-99
3. AZAD, Ekber: Aylanın Arzısı, 18. Yıl, No: 102-3, Ekim- Kasım- Aralık 1996, s. 101-102
4. AZAD, Ekber: Tülki ile İlanın Kardeşliği, 12. Yıl, No: 77-2, Temmuz-Ağustos- Eylül 1990, s. 16
5. DAKİK, Rahim: Korhmaz, 3. Yıl, No: 25, Mayıs 1981, s. 60-65
6. DAKİK, Rahim: Seni Gözleyeceğim 1, 18. Yıl, No: 100-1, Nisan- Mayıs-Haziran 1996, s. 82-87
7. DAKİK, Rahim: Seni Gözleyeceğim 2, 18. Yıl, No: 101-2, Temmuz-Ağustos- Eylül 1996, s. 130-135
8. DİVANE, Behlül: Demir Al Kömür Al, 3. Yıl, No: 30, Ekim 1981, s. 73
9. GARİP, H. M.: Gögerçin, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan- Mayıs- Haziran 1990, s. 85
10. GARİP, H. M.: İncir Ağacı, 11. Yıl, No: 73-4, Temmuz- Ağustos- Eylül 1989, s. 99-101

11. GARİP, H. M.: Kabirleri Sökürdüler, 15. Yıl, No: 90-3, Ekim- Kasım- Aralık 1993, s. 53-60
12. GARiP, H. M.: Sohbet, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim- Kasım- Aralık 1990, s. 51-53
13. HACIZADE, Nahit: Yaşa Ey Hak Romanından Sahifeler 1, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim- Kasım- Aralık 1990, s. 87-94
14. HACIZADE, Nahit: Yaşa Ey Hak Romanından Sahifeler 2, 14. Yıl, No: 87-4, Ocak-Şubat- Mart 1993, s. 36-46
15. HACIZADE, Nahit: Yaşa Ey Hak Romanından Sahifeler 3, 15. Yıl, No: 88-1, Nisan- Mayıs- Haziran 1993, s. 113-124
16. HACIZADE, Nahit: Yaşa Ey Hak Romanından Sahifeler 4, 15. Yıl, No: 89-2, Temmuz- Ağustos- Eylül 1993, s. 54-63
17. HACIZADE, Nahit: Yaşa Ey Hak Romanından Sahifeler 5, 15. Yıl, No: 90-3, Ekim- Kasım- Aralık 1993, s. 45-51
18. HADİ, İsmail: Dumanlı Günler Kitabından Bir Parça, 7. Yıl, No: 77-78, Ekim- Kasım 1985, s. 67-70
19. HAZERİ, Naci: Gece Döyülen Kapılar 1 (Tiyatro Oyunu), 14. Yıl, No: 87-4, Ocak-Şubat- Mart 1993, s. 51-77
20. HAZERİ, Naci: Gece Döyülen Kapılar 2 (Tiyatro Oyunu), 15. Yıl, No: 88-1, Nisan- Mayıs- Haziran 1993, s. 77-97
21. HESARİ, Mir Hidayet: Ali ve Mercan, 8. Yıl, No: 83-84, Nisan- Mayıs 1986, s. 83-88
22. HÜNERİ, O.: Son Yarpak, 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar; Ekim- Kasım- Aralık 1997, s. 97-103
23. İBRAHİMOV, Mirza: Hayattan Hikayeler: Çobanın Maslahatı, 3. Yıl, No: 32, Aralık 1981, s. 55-68
24. İBRAHİMOV, Mirza: Şairin Yadigârı, 3. Yıl, No: 24, Nisan 1981, s. 61-64
25. İFTAHARİ, Bakir: Gamlı Hatıra, 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos- Eylül 1985, s. 67-73
26. MECİDFER, Murtaza: Kurbağa Çamı, 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos- Eylül 1985, s. 74-76

27. MENZURİ HAMNEYİ, A.: O Günden Beri Ferh Başını Uca Tutdı, 3. Yıl, No: 25, Mayıs 1981, s. 66-70
28. MUHSİNİ, Aziz: Ata ve Oğul, 15. Yıl, No: 89-2, Temmuz- Ağustos- Eylül 1993, s. 80-81
29. MUHSİNİ, Aziz: Çay Ahır, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim- Kasım- Aralık 1990, s. 106-108
30. MUHSİNİ, Aziz: Pir Palanduz, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak- Şubat- Mart 1997, s.115-119
31. QUEEN, Michael (Amerikalı Yazıcı) : Adamlar Anbarlarda Yerleşdirilmişdir, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat- Mart 1988, s. 56-58
32. SALİMİ, Nureddin: Sazın Mucizesi, 10. Yıl, No: 70-4, Aralık 1988; Ocak 1989, s. 38-43
33. SEBAHİ, Genceli: Hain, 2. Sayı, Haziran 1979, s. 33-39
34. SERDARİNİYA, Samed: Başında Papak Hüseyinkalı, 12. Yıl, No: 77-2, Temmuz- Ağustos- Eylül 1990, s. 106-108
35. SUFERİ, Keyan: Torpak, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s. 120-121

e. Siyasî ve Sosyal Meselelerle İlgili Makaleler

1. ALTESTADET, L.: Dağlık Karabağ, 14. Yıl, No:84-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1992, s. 11-29
2. ELMİ, Hüseyin: Tekrar-ı Tarih Der Şimal Kafkaz, 15. Yıl, No: 94-3, Ekim-Kasım-Aralık 1994, s. 54-65
3. GARİP, H. M.: Kelbecer Faciesi, 15. Yıl, No: 88-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1993, s. 62-71
4. GEDİKLİ, Yusuf: Çeçenler ve Çeçen Müstakillik Mücadelesi, 18. Yıl, No: 100-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 62-71
5. HEYET, Cevat: Asrımızın Şeyh Şamili Cevher Dudayev, 18. Yıl, No: 100-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 120
6. HEYET, Cevat: Karabağ Faciesi, 14. Yıl, No:84-1, Nisan- Mayıs-Haziran 1992, s. 5-8
7. MEDEDLİ, Aynalla: Azerbaycan İstiklâl Günü Münasebetiyle, 20. Yıl, No: 108-1, Mart- Nisan- Mayıs 1998, s. 115-117

8. PETRUSYAN (Reis-i Cumhur Esbak Ermenistan) : Cenk ya Sulh, 20. Yıl, No: 108-1, Mart- Nisan- Mayıs 1998, s. 108-112
9. RESULOĞLU, Bivek: Hocalı Faciesinin Dünyadaki Aksi Sadası, 14. Yıl, No:84-1, Nisan- Mayıs- Haziran 1992, s.34-35
10. RESULOĞLU, Böyük: Hocalı Faciesinin Diri Şahitleri, 15. Yıl, No: 89-2, Temmuz- Ağustos- Eylül 1993, s. 109-112
11. SERDARİNİYA, Samed: Azerbaycan Mehd Kanunhayi ve Demokrasi (Azerbaycan Toprak Kanunları ve Demokrasi), 15. Yıl, No: 92-1, Nisan- Mayıs- Haziran 1994, s. 132-140
12. SERDARİNİYA, Samed: İrvan Yek Velayet Müslüman Neşin Bod 1, 18. Yıl, No: 101-2, Temmuz- Ağustos- Eylül 1996, s. 136-145
13. SERDARİNİYA, Samed: İrvan Yek Velayet Müslüman Neşin Bod 2, 18. Yıl, No:102-3, Ekim- Kasım- Aralık 1996, s. 123-133
14. SERDARİNİYA, Samed: Karabağ Der Cenkhayi İran ve Rusya, 20. Yıl, No: 110-3, Sonbahar; Eylül- Ekim- Kasım 1998, s. 100-113
15. SERDARİNİYA, Samed: Karabağ mehd-i Edep ve Hüner Azerbaycan, 18. Yıl, No: 100-1, Nisan- Mayıs- Haziran 1996, s.134-140
16. SERDARİNİYA, Samed: Kûç Erâmine ez Esmani ba Karabağ (Ermenilerin Osmanlı'dan Karabağ'a Göçü), 19. Yıl, No: 105-2, Yaz; Temmuz- Ağustos- Eylül 1997, s. 136-143
17. SERDARİNİYA, Samed: Kûç Erâmine ez İran ba Karabağ (Ermenilerin İran'dan Karabağ'a Göçü), 18. Yıl, No: 103-4, Ocak- Şubat- Mart 1997, s. 124-132
18. VARLIK: Azerbaycan Cumhurreisi Haydar Aliyevin Siyasi Rehberler ile Görüşü, 15. Yıl, No: 93, Ekim- Kasım- Aralık 1993, s. 82-101
19. VARLIK: Bosna Herzegovin'de Yangın, 14. Yıl, No:85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 3
20. VARLIK: Hazret Ayetullah El Azami Kalpaykaninin Karabağ Barede Bildirişinin Türkçe Tercemesi, 14. Yıl, No:84-1, Nisan- Mayıs- Haziran 1992, s. 9-10
21. ZÜLFÜKAROV, Timur: Name ba Reisi Cumhuri İslami İran, 18. Yıl, No: 100-1, Nisan- Mayıs- Haziran 1996, s. 20-27

f. Yeni ve Eski Türk Edebiyatı ile İlgili Makaleler

I. Yeni Türk Edebiyatı ile İlgili Makaleler

1. AHUNDOF, Yavuz: Kanlı Senelerin İbret Dersi, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 112-121
2. AKÇAYLI, A.: Seherin Mavileri (Şiir Dergisi Hakkında Edebi Tenkit), 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988, Ocak 1989, s. 44-46
3. AZEROĞLU, Balaş: Laçın Kitabının Müellifi Aka İsmail Hadi'ye Açık Mektup, 14. Yıl, No: 87-4, Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 47-51
4. BEGLİ, Habib İsa: İbret Defteri, 17. Yıl, No: 97-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1995, s. 102-107
5. BEKKİ, Selahattin: Cengiz Aytmatov'un "Ağ Gemi" Romanı, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s. 52-61
6. CEVADİ, Abbas Ali: Yazıcı "Anar" ile Musahabe, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 58-62
7. DAKİK, Rahim: "Gelecek Gün" Romanının Müellifi Büyük Yazıcı Mirza İbrahimov'un Hayatına Bir Bakış, 3. Yıl, No: 32, Aralık 1981, s. 43-54
8. DEMİRCİOĞLU, Babek; HÜSEYNİ, M. A.: Settar Hanla Mehmet Emin Resulzade'nin Görüşleri, 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s.61-64
9. ELMİ, Hüseyin: Mehmet Emin Resulzade, Bunyangazar-ı Cumhurî Azerbaycan, 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat-Mart 1994, s. 9-15
10. FERZANE, M. A.: Yusuf Kahramanpor'un Esernde Daralmalar, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s. 40-47
11. FERZANE, M. A.: Yusuf Kahramanpur'un Eserinde Daralmalar, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s. 40-47
12. GARİP, H. M.: Mirza Celil'in Neveleri Tapıldı, 14. Yıl, No: 87-4, Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 97-98
13. HEMRAZ, Rıza: Sabir'in Yadigârı, Zenfire Tahirli, Çev: Ferhad Cevadi, 18. Yıl, No: 105-2, Yaz; Temmuz-Ağustos-Eylül 1997, s. 129-132,
14. HEYET, Cevat: Elmas Ildırım'ın Şiirler Mecmuası, 14. Yıl, No: 85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 4-12

15. HEYET, Cevat: Mehmet Emin Resulzade, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 7-23
16. KALKAN, Şaban: Cengiz Aytmatov'la Musahebe, 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar; Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 56-57
17. MEMMEDOV, Mehdi: Tiatr (Tiyatro), Çev: Menzuri Hamneyi A., 3. Yıl, No: 26, Haziran 1981, s. 79
18. MUHAMMEDZADE, Hamit: Celil Muhammed Kuluzade Hakkında Yeni Eser, 15. Yıl, no: 90-3, Ekim-Kasım-Aralık 1993, s. 75-76
19. NUTKİ, Hamit: Şiirimizde Kafiye Meselesi, 2. Yıl, No: 15-16, Temmuz-Ağustos 1980, s. 3-16
20. SERDARİNİYA, Samed: Azerbaycan Zâdgâh-i Şiir Nev 1, (Yeni Şiirin Doğum Yeri Azerbaycan) 3. Yıl, No: 27, Temmuz 1981, s. 75
21. SERDARİNİYA, Samed: Azerbaycan Zâdgâh-i Şiir Nev 2, 3.Yıl, No: 28-29, Ağustos-Eylül 1981, s. 76
22. SERDARİNİYA, Samed: Azerbaycan Zâdgâh-i Şiir Nev 3, 3. Yıl, No: 30, Ekim 1981, s. 21-33
23. SERKEŞ, Mehrdad: Mehmed Emin Resulzade İran'da, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz; Haziran-Temmuz-Ağustos 1998, s. 77-80
24. UZUN, Enver: Cavid Muhabbeti, 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 29-31
25. UZUN, Enver: Hüseyin Cavid'in Suretleri, 16. Yıl, No: 96-1, Bahar; Nisan-Mayıs-Haziran 1995, s. 75-82
26. VAHAPZADE, Bahtiyar; MELCAYİ, Seyid Fahreddin: Fuzûlî-Shakespare, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 44-47
27. VEKİLOV, Cevanşir: Semed Vurgun'un Çap Olmamış Şiiri, 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar; Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 51
28. VEKİLZADE, Cevanşir, Semed Vurgun 80, 18. Yıl, No: 100-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 57-61
29. VELAYETİ, Ali Ekber: Nakş Abay Der Edebiyat-ı Kazak, 18. Yıl, No: 100-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 16-20
30. VURGUNKIZI, Aybeniz: Semed Vurgun ve İran, 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar: Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 49-50

II. Eski Türk Edebiyatı ile İlgili Makaleler

1. ADSIZ, Divan-ı Fuzûlî Kitabı Hakkında, 10. Yıl, No: 68-2, Haziran-Temmuz 1988, s. 70-76
2. AHMET, Vakar: Böyük Fuzûlîmizin Yadigârı Men Özümem, 16. Yıl, No: 95-4, Kış; Ocak-Şubat-Mart 1995, s. 111-116
3. ÂL AHMED, Hamid: Yunus Emre'de Aşkın Manası ve Felsefesi, 18. Yıl, No: 100-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 96-102
4. ALİMUHAMMEDİ, Ebulfezl: Hozur Nizami Der Şiiri Şehriyar, Tebriz, 13. Yıl, No: 81-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 31-36
5. ALİYEV, Rüstem: Deveran Şahsiyet ve Tâlim Nizami, Tebriz, 13. Yıl, No: 81-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 19-30
6. ALİYEV, Rüstem; HAMNEYİ, Menzurî: Nizami Poemalarında Kıpçak Oğuz Güzeli, 3.Yıl, No: 31, Kasım 1981, s. 35-48
7. ASKEROVA, Teyyibe; SADIKOVA, Cemile: Tuhfe-i Hesam, 13. Yıl, Bahar Sayısı, No: 80-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 76-82
8. ASLAN, Akif: Fuzûlî'nin Poetik Orbeyti, 15. Yıl, No: 90-3, Ekim-Kasım-Aralık 1993, s. 13-23
9. ASLANOV, Vakıf: Poliklut Şairimiz Fuzûlî, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 20-28
10. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Bozorgan Azerbaycan: Ohadiddin Ohedi Meragayî 1 (Meragalı Ohedi'nin Cam u Cem Mesnevisi), 2. Yıl, No: 15-16, Temmuz-Ağustos 1980, s. 38-48
11. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Bozorgan Azerbaycan: Ohadiddin Ohedi Meragayî 2 (Meragalı Ohedi'nin Cam u Cem Mesnevisi), 2. Yıl, No: 17, Eylül 1980, s. 31-44
12. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Bozorgan Azerbaycan: Ohadiddin Ohedi Meragayî 3 (Meragalı Ohedi'nin Cam u Cem Mesnevisi), 2. Yıl, No: 18, Ekim 1980, s. 22-31
13. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Fuzûlî'nin Fars Şiirinde Sanatkarlık Hususiyetleri 1, 15. Yıl, No: 94-3, Ekim-Kasım-Aralık 1994, s. 27-37
14. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Fuzûlî'nin Fars Şiirinde Sanatkarlık Hususiyetleri 2, 16. Yıl, No: 95-4, Kış; Ocak-Şubat-Mart 1995, s. 11-24

15. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Hüsrev ü Şirin Mevzusu ve Türk Edebiyatı 1, 8. Yıl, No: 91-92, Aralık 1986-Ocak 1987, s.77-89
16. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Hüsrev ü Şirin Mevzusu ve Türk Edebiyatı 2, 9. Yıl, No: 93-94, Şubat-Mart 1987, s.78-86
17. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Hüsrev ü Şirin Mevzusu ve Türk Edebiyatı 3, 9. Yıl, No: 62-1, Nisan-Mayıs 1987, s. 27-36
18. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Hüsrev ü Şirin Mevzusu Türk Edebiyatı 7, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 35-43
19. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Hüsrev ü Şirin Mevzusu ve Türk Edebiyatı 8, 10. Yıl, No: 67-1, Nisan-Mayıs 1988, 3-46
20. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Kovseri ve Nizami Ananesi, Nizami'den Sonra Azerbaycan'da Hüsrev ü Şiirin Mevzusu 1, 10. Yıl, No: 68-2, Haziran-Temmuz 1988, s. 17-22
21. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Kovseri ve Nizami Ananesi, Nizamiden Sonra Azerbaycan Edebiyatında Hüsrev ü Şirin Mevzusu 2, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım Aralık 1988, Ocak 1989, s. 25-30
22. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Kovseri ve Nizami Ananesi, Nizami'den Sonra Azerbaycan Edebiyatında Hüsrev ü Şirin Mevzusu 3, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 41-48
23. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Nesimi ve Klasik Şark Şiiri 1, 2. Yıl, No: 19, Kasım 1980, s. 44-59
24. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Nesimi ve Klasik Şark Şiiri 2, 2. Yıl, No: 20-21,s.41-52
25. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Nesimi ve Klasik Şark Şiiri 3, 2. Yıl, No: 22-23, Şubat-Mart 1981, s. 33-42
26. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Nizami'nin Hüsrev ü Şirin Manzumesinde Esas Suretlerin Tahlili, 13. Yıl, Bahar Sayısı, No: 80-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 33-43
27. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Sultan-ı Şuara Habibi, 85-86-87. Sayı, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 38-41
28. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Vije Name Selef ve Halef (Nizami ve Şehriyar), 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 72-73

29. BEGLİ, Habib İsa: Ohedi Eserlerinin Türk Diline Tercemesi ve Neşri Meseleleri, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 82-85
30. BERTLES, Y. E.: Muhammetzade Hamit Ez Tarih Berresi Nizami Gencevi, 13. Yıl, Bahar Sayısı, No: 80-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 17-31
31. DEVLETABADİ, Aziz: Divan-ı Himmet-i Engûrani, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1190, s. 31-37
32. DEVLETABADİ, Aziz: Divan-ı Kavsi Tebrizî, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 107-110
33. ESDİ, Behram: Şair Unsuru Fuzûlî'nin Şiirinde,16. Yıl, No: 96-1, Bahar; Nisan-Mayıs-Haziran 1995,s. 19-25
34. GUFARİ, Rıza: Yunus Emre Sevgi ve Muhammet Şairi, 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar; Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 68-70
35. HALİTABADİ, Ali: Ebced Hesabı Nedir, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 62-64
36. HAMİD, H. M.: Hamed Makuyi'nin Gazelleri, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 93-94
37. HASANOV, Hasan: Nizami ve Vezayif Nizami Şinasi, Tebriz, 13. Yıl, No: 81-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 15-18
38. HESARİ, Mir Hidayet: Derbare Risale Muammayi Fuzûlî, 19. Yıl, No: 107-4, Ocak-Şubat-Mart 1998, s. 17-25
39. HESARİ, Mir Hidayet: Divanlardan Seçmeler: Toz Basmış İnciler (Hakiki Divanı Hakkında), 12. Yıl, No: 77-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 49-53
40. HESARİ, Mir Hidayet: Fuzûlî'den Tapılmış Yeni Eserler, 19. Yıl, No:. 105-2, Yaz; Temmuz-Ağustos-Eylül 1997, s. 32-43
41. HESARİ, Mir Hidayet: Fuzûlî'nin Hayatı ve Yaradıcılığı Hakkında İzahlar, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 29-43
42. HESARİ, Mir Hidayet: Fuzûlî'nin Mezhebi ve Meşrebi Barede, 20. Yıl, No: 108-1, Mart-Nisan-Mayıs 1998, s. 25-31

43. HESARİ, Mir Hidayet: Hafızın Vefatının 600 İlliği Münasebetiyle Tutulan Kurultay (Kongre), 10. Yıl, No: 70-4, Kasım Aralık 1988, Ocak 1989, s. 57-58
44. HESARİ, Mir Hidayet: Nizami'nin Yaşayışı Hakkında Tahkikat, 13. Yıl, Bahar Sayısı, No: 80-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 62-75
45. HESARİ, Mir Hidayet: Türkçe Tıbbî Bir Manzume, 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar; Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 52-55
46. HEYET, Cevat: 14. Asır Azerbaycan'ın Büyük Şairi Kadı Sarir Hakkında Bir Neçe Söz, 3. Yıl, No: 32, Aralık 1981, s. 21-25
47. HEYET, Cevat: Fuzûlî'nin Dili ve Söz Hazinesi Barede, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 3-19
48. HEYET, Cevat: Fuzûlî'nin Edebi Şahsiyeti, 15. Yıl, No: 94-3, Ekim-Kasım-Aralık 1994, s. 13-26
49. HEYET, Cevat: Fuzûlî'nin Edebi Şahsiyeti, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 21-34
50. HEYET, Cevat: Fuzûlî'nin Edebî Tesir ve Tasiri (1. Fuzûlî'ye Tesir Eden Şairler), 16. Yıl, No: 96-1, Bahar; Nisan-Mayıs-Haziran 1995, s. 2-18
51. HEYET, Cevat: Fuzûlî'nin Edebi Tesiri, 10. Yıl, No: 67-1, Nisan-Mayıs 1988, s. 22-37
52. HEYET, Cevat: Fuzûlî'nin Leyli ve Mecnun Manzumesinde Nizami ve Diğer Şairlerin Tesiri, 17. Yıl, No: 97-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1995, s. 17-34
53. HEYET, Cevat: Muhabbetname Harezmi, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 52-57
54. HEYET, Cevat: Nizami Gencevi'nin 850 İlliği, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim-Kasım-Aralık 1992, s. 14
55. HEYET, Cevat: Tesir Saeb Tebrizî der Şiir-i Osmanî, 20. Yıl, No: 108-1, Mart-Nisan-Mayıs 1998, s. 81-88
56. HEYET, Cevat: Yunus Emre'ye Umumi Bir Bakış, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 2-12

57. HÜSEYNİ, Muhammedali: Halilî, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz; Haziran-Temmuz-Ağustos 1998, s. 21-24
58. HÜSEYNİ, Muhammedali: Mirza Salih Tebrizi, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s. 48-51
59. HÜSEYNİ, Muhammedali: Ta'sir Tebrizi, 20. Yıl, No: 110-3, Sonbahar; Eylül-Ekim-Kasım 1998, s. 34-48
60. İHSANİ, Nesim: Nigâhi Kutah Ba Rind ü Zahid Fuzûlî, 16. Yıl, No: 96-1, Bahar; Ocak-Şubat-Mart 1995, s. 26-32
61. KAHRAMANOV, Cihangir: Nesimi Dili (Çev: Menzuri Hamneyi), 8. Sayı, Aralık 1979, s. 43-48
62. KALİZADE, Mustafa: Kudsî Venendî Ehlibeyt Şairi, 20. Yıl, No: 108-1, Mart-Nisan-Mayıs 1998, s. 89-91
63. KARAHAN, Abdülkadir: Mukayese Leyli ve Mecnun, Nizami ve Fuzûlî, Tebriz, 13. Yıl, No: 81-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 37-42
64. KARAYEV, Yaşar: Felekler Yandı Ahımdan, Çev: M. R. Heyet, 16. Yıl, No: 95-4, Kış; Ocak-Şubat-Mart 1995, s. 62-85
65. KARAYEV, Yaşar: Nizami Hakkında Söz, 13. Yıl, Bahar Sayısı, No: 80-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 45-61
66. KERİMİ, Muhammed Rıza: Seyyid Ebulkasım Nebatî Divanında İrfan, 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat-Mart 1994, s. 61-67
67. KERİMİ, Muhammed Rıza: Tasir Tebrizi, 14. Yıl,No: 87-4, Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 78-83
68. KERİMİ, Muhammed Rıza: Tebrizli Saeb, 19. Yıl, No: 105-2, Yaz; Temmuz-Ağustos-Eylül 1997, s.106-110
69. KEŞTİBAN, Kâmuran Resul: Sebk-i Azerbaycanî, 19. Yıl, No: 105-2, Yaz; Temmuz-Ağustos-Eylül 1997, s. 106-110
70. KİRMANİ, Taci: Nizami ve Kur'an 2, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 47-51
71. KİRMANİ, Taci: Nizami ve Kur'an, Tebriz, 13. Yıl, No: 81-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 8-14
72. MUHAMMEDİ, Celal: Hersekli Şair Arif Hikmet Bey, 14. Yıl, No: 87-4, Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 84-86

73. MUHAMMEDZADE, Hamit: Bahar Şirvanî'nin Gül ve Nergis Münazarası, 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat-Mart 1994, s. 52-60
74. MUHAMMEDZADE, Hamit: Neshe Muammayat Mevlana Fuzûlî 1, 19. Yıl, No: 105-2, Yaz; Temmuz-Ağustos-Eylül 1997, s. 13-24
75. MUHAMMEDZADE, Hamit: Neshe Muammayat Mevlana Fuzûlî 2, 19.Yıl, No:106-3, Sonbahar; Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 25-34
76. MUHSİNİ, Aziz: Molla Muhammed Fuzûlî dahi Azerbaycan Şairi, 16. Yıl, No: 95-4, Kış; Ocak-Şubat-Mart 1995, s. 42-60
77. MUHSİNİ, Aziz: Nim Nigâhi ba Eser "Rind ü Zahid" Mevlana Molla Muhammed Fuzulî, 20. Yıl, No: 110-3, Sonbahar; Eylül-Ekim-Kasım 1998, s.8-17
78. MURADİ, Muhammet: Hindi Sebki Yohsa Türk Sebki, 20. Yıl, No: 110-3, Sonbahar: Eylül-Ekim-Kasım 1998, s. 81-86
79. NACİ TOKMAK, Abdurrahim: Hemse Sorayani Şiire-i Osmanî, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 40-46
80. NEBİYEV, Bekir: Hadikatü's Süeda ..... Klasik Numunesidir, Çev: D. İbrahimpor, 16. Yıl, No: 95-4, Kış; Ocak-Şubat-Mart 195, s. 25-40
81. NUTKİ, Hamit: Dilimizde Cam-ı Cem (Ohadi'den), 8. Yıl, No: 88-89-90, Eylül-Ekim-Kasım 1986, s. 44-48
82. PİRHAŞİMİ, T.: Dilimizin Söz Menbalarından Hekim Hideci'nin Divanı, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985, Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 95-99
83. SADIKZADE, F.: Fuzûlî'nin 500 İllik Sanatının Kudreti, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 125-134
84. SAVALAN, H. M.: 15. Asrın Sultan-ı Şuarası Habibi, 3. Yıl, No: 27, Temmuz 1981, s. 64-70
85. SAVALAN, Mecidzade: Hadikatü's Süeda ve Fuzûlî, 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 92-97
86. SERHALİZADE, Şukufe: Fuzûlî Dörvünün Yadigârları, 17. Yıl, No: 97-2, 98-3, Temmuz-Ağustos-Eylül 1995, s. 111-113
87. ŞEYHİYEVA, Saadet: Nesimî'nin Mahzun Esrar'ından Seçmeler, 19. Yıl, No:107-4, Ocak-Şubat-Mart 1998, s. 105-112

88. TECLİL, Celil: Tesir-i Şairan İran'i der Şiir Fuzûlî, 15. Yıl, No: 94-3, Ekim-Kasım-Aralık 1994, s. 38-51
89. VARLIK: Anar'ın Moskova'da Toplanan Nizami Gencevi İclasında Maruzası, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 59-65
90. VARLIK: Fuzûlî Ersinin Mükemmel Neşri, 19. Yıl, No: 107-4, Ocak-Şubat-Mart 1998, s. 68-73
91. VARLIK: Gozariş-i Ez Kongreyi Hekim Nizami Gencevi Der Danışgah Tebriz, 13. Yıl, No: 81-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 3-5
92. VARLIK: Kongre-i Bozorgdaşt Hekim Nizami Gencevi, 13. Yıl, Bahar Sayısı, No: 80-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 3
93. VARLIK: Metn-i Sohenrani Profesör Abdülkadir Karahan Der Kongre Hafız Der Şiraz, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 104-118
94. VARLIK: Sohenrani Doktor Muhammet Kanar (Danışgah Ankara) Der Kongre Hekim Nizami Tebriz, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 52-58
95. YAKUBİ, Esed: Muhammed Fuzûlî'nin Yaradıcılığında İnsan ve Terbiye Meselesi, 17. Yıl, No: 97-2; 98-3, Temmuz-Ağustos-Eylül 1995, s. 51-57

B. HALK EDEBİYATI İLE İLGİLİ MAKALELER

1. AHMEDİ, Nasır: Durna Âşık Koşmalarında, 16. Yıl, No: 96-1, Bahar; Nisan-Mayıs-Haziran 1995, s. 53-60
2. AHMEDİ, Nasır: Holavar (Emek Nağmeleri), 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 90-91
3. ASAMETKIZI, Nigara: Kırım Tatarların Hasret Mahnıları, 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 66-69
4. AYTEKİN, Aydın: Temel Kaynaklar, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 131,133
5. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Tasavvuf ve Edebiyat 1, 3. Yıl, No: 33, Ocak 1982, s. 29-33
6. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Tasavvuf ve Edebiyat 3, 4.Yıl, No: 35, Nisan 1982, s. 29-33

7. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Tasavvuf ve Edebiyat 5, 4. Yıl, No: 37-38, Haziran-Temmuz 1982, s. 39-45
8. BOLAY, Süleyman Hayri: Hacı Bektaşi Veli ve Makamat Hakkında, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 49-58
9. CAFEROĞLU, Ahmet: Azerbaycan Edebiyatı 1, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 41-46
10. CAFEROĞLU, Ahmet: Azerbaycan Edebiyatı 2, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 40-47
11. FERZANE, M. A.: Azerbaycan El Mahnıları, 16. Yıl, No: 95-4, Kış; Ocak-Şubat-Mart 1995, s. 101-110
12. FERZANE, M. A.: Pehlevi Rejiminde Cenubî Azerbaycan'da Şifahi Halk Edebiyatının Toplanması, Araştırılması ve Neşri Tarihinden 1, 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat- Mart 1994, s. 29-41
13. FERZANE, M. A.: Pehlevi Rejiminde Güney Azerbaycan'da Şifahi Halk Edebiyatının Toplanması, Araştırılması ve Neşri Tarihinden 2, 15. Yıl, No: 92-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1994, s. 78-88
14. FERZANE, M. A.: Pehlevi Rejiminde Cenubî Azerbaycan'da Şifahi Halk Edebiyatının Toplanması, Araştırılması ve Neşri Tarihinden 3, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 55-63
15. FERZANE, M. A.: Samed Behrengi ve Azerbaycan Folkloru, 20. Yıl, No: 108-1, Mart-Nisan-Mayıs 1998, s. 17-24
16. HACİYEV, Aydın: Azerbaycan Uşak Edebiyatında Folklor Motiveleri, 16. Yıl, No: 96-1, Bahar; Nisan-Mayıs-Haziran 1995, s. 93-100
17. HEKİMOV, Mürsel: Üstadnamelerin Toplanması, Neşri ve Araştırılması Tarihinden, 17. Yıl, No: 97-2, Temmuz- Ağustos-Eylül 1995, s. 91-98
18. HESARİ, Mir Hidayet: Azerbaycan Folklorundan Numuneler 1: Bayatılar, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 67-71
19. HESARİ, Mir Hidayet: Folklor Yığmakta Kabakçılar, 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 49-56
20. HEYET, Cevat: Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı 1, 3. Yıl, No: 24, Nisan 1981, s. 42-55

21. HEYET, Cevat: Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı 2, 3. Yıl, No: 25, Mayıs 1981, s. 39-44
22. HEYET, Cevat: Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı 3, 3. Yıl, No: 26, Haziran 1981, s.38-51
23. HEYET, Cevat: Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı 4, 3. Yıl, No: 27, Temmuz 1981, s. 33-42
24. HEYET, Cevat: Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı 5, 3.Yıl, No: 28-29, Ağustos-Eylül 1981, s: 34-48
25. HEYET, Cevat: Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı 6, 3. Yıl, No: 30, Ekim 1981, s: 21-33
26. HEYET, Cevat: Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı 7, 3.Yıl, No: 31, Kasım 1981, s. 25-34
27. HEYET, Cevat: Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı 8, 3. Yıl, No: 32, Aralık 1981, s. 27-42
28. HEYET, Cevat: Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı 9, 3. Yıl, No: 33, Ocak 1982, s. 14-28
29. HEYET, Cevat: Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı 10, 4. Yıl, No:34, Şubat-Mart 1982, s....
30. HEYET, Cevat: Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı 11, 4.Yıl, No: 35, Nisan 1982, s: 11-28
31. HEYET, Cevat: Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri, 19. Yıl, No: 105-2, Yaz; Temmuz-Ağustos-Eylül 1997, s. 3-8
32. İDRİSİ, Habib: Hz. Mevlana Celaleddin Rumi'nin Şehrinde (Konya'da Türk Halk Edebiyatı Kongresi), 10. Yıl, No: 70-4, Kasım Aralık 1988, Ocak 1989, s. 51-56
33. İSMAİLZADE, Mirza Resul: Muasır Mersiye Edebiyatı, 19. Yıl, No: 105-2, Yaz; Temmuz-Ağustos-Eylül 1997, s. 103-105
34. KASIMLI, Muharrem: İran'da Azerbaycan Âşık Muhitleri, 18. Yıl, No: 101-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, s. 76-89
35. KASIMLI, Muharrem: Âşık Sanatında Tarikat Ananesinin Yeri, 16. Yıl, No: 96-1, Bahar; Nisan-Mayıs-Haziran 1995, s. 61-74

36. KASIMLI, Muharrem: Âşık Sanatının Genetik Kaynakları-Kam Şaman Ananesi, 15. Yıl, No: 94-3, Ekim-Kasım-Aralık 1994, s. 96-108
37. MELEKZADE, Tevhid: Salmas'da Âşık Sanatının Tarihi, 20. Yıl, No: 108-1, Mart-Nisan-Mayıs 1998, s. 62-72
38. PİRHAŞİMİ, T: Azerbaycan Edebiyatında Cinas, 6. Sayı, Ekim 1979, s. 27-30
39. RAŞİDİ, Hasan: Geçmiş ve Yeni Edebiyatımızda Kadınlarımızın Payı, 19. Yıl, No: 105-2, Yaz; Temmuz-Ağustos-Eylül 1997, s. 65-68
40. RAZKİVEND, Rahim: Kuşların Eksi, Edebiyat ve Folklor Aynamızda, 15. Yıl, No: 92-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1994, s. 70-78
41. ŞEYDA, Yahya: Azerbaycan Şairlerinden İnce Cinaslar, 9. Sayı, Ocak 1980, s. 47-51
42. VARLIK: Beynelmilel Türkî Folklor Kongresi, 3.Yıl, No: 31, Kasım 1981, s. 61-62
43. YAŞAR, M.A: Şifahi Halk Edebiyatı; 5. Sayı, Eylül 1979, s. 3-6

C. HALK EDEBİYATININ ÇEŞİTLİ DALLARI İLE İLGİLİ MAKALELER

a. Dil Hakkında Makaleler

1. ÂL AHMED, Celal: Roşenefker ve Moşkel Zeban-i Türkî (Işıklı ve Biçimli Türk Dili) 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 19-32
2. ALİZADE PERVİN , Hasan: Sebelan Der Edebiyat ve Hemase, 12. Yıl, No: 77-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 33-41
3. ALİZADE PERVİN: Zeban Türkî der Azerbaycan (Azerbaycan'da Türk Lisanı), 2. Yıl, No: 22-23, Şubat-Mart 1981, s. 72-77
4. ALTAY, H. N: Ağaran Fecri Selamlarken (Dilimiz Hakkında), Varlık, 1. Sayı, Mayıs 1979, s. 16-19
5. ALTAY, H. N: Sôt Nigari der Türkî Azerbaycani (Azerbaycan Türkçesinde Seslerin Yazılışı), 5. Sayı, Eylül 1979, s. 8-15
6. ALTAY, H. N: Zengin Yohsullar (Dilimiz Hakkında), 3. 4. Sayı, Temmuz, Ağustos 1979, s. 6-22
7. ASGEROV, Nebi: Kadim Türk Abidelerinde Hususi Adlar, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 122-126

8. AYTEKİN, Aydın: Adlar, 14. Yıl, No: 85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 115-117
9. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Nasır Hinduşah Nahcıvani der Zeban Maderi (Türkî Azerbaycanî), 3.Yıl, No: 31, Aralık 1981, s. 12-19
10. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Söz ve Klasiklerimiz 1, 3. Yıl, No: 26, Haziran 1981. S. 26-32
11. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Söz ve Klasiklerimiz 2, 3. Yıl, No: 27, Temmuz 1981, s. 24-31
12. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Söz ve Klasiklerimiz 3, 3. Yıl, No: 28, Ağustos-Eylül 1981, s. 24-32
13. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Söz ve Klasiklerimiz 4, 3. Yıl, No: 30, Ekim 1981, s.13-19
14. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Söz ve Klasiklerimiz 5, 3.Yıl, No: 31, Kasım 1981, s.17-21
15. CAFEROV, Nizami: Umum Türk Edebi Dili (Türkî), Teşekkülü Tekamülü-Tenezülü, 19. Yıl, No: 107-4, Ocak-Şubat-Mart 1998, s. 45-55
16. CEVADİ, Abbas Ali: Acele Elemek-Telesmek Filleri Hakkında, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 80
17. CEVADİ, Abbas Ali: Değişdi Min İllik Elifbamızı, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 49-52
18. CEVADİ, Abbas Ali: Elifba Değişikliği Barede Kaydalar 2, 13. Yıl, No: 81-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 88-95
19. CEVADİ, Abbas Ali: Elifba Değişikliği Barede Kaydalar 3, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 91-100
20. CEVADİ, Abbas Ali: Elifba Meselesi Barede, 12. Yıl, No: 79-4, Ocak-Şubat-Mart 1991, s. 24-29
21. ELMİ, Hüseyin: Anadilin Savadlanmakta (Okuma Yazma) Tesiri, 14. Yıl, No: 85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 118-119
22. FERUĞ, Ahmet: Te'sir Zeban Türkî ber Zeban Farsî, (Fars Diline Türk Dilinin Tesiri) 20. Yıl, No: 109-2, Yaz: Haziran-Temmuz-Ağustos 1998, s. 18-20

23. FERZANE, M. A.: Anadilimiz ve Varlığımız Uğrunda Hatıralar: Tokkuşmalar ve Çarpışmalar, 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos- Eylül 1985, s. 34-45
24. FERZANE, M. A.: Azeri Türkçesi Kısa Saatli Dil Kimi, 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 23-25
25. FERZANE, M. A.: Dede Korkut Boylarının Dil ve Üslup Özellikleri, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz; Haziran-Temmuz-Ağustos 1998, s. 7-13
26. FERZANE, M. A.: Dilimizin Bedii Zenginliklerinden Azeri Türkçesinde Sabit Söz Birleşmeleri, 17. Yıl, No: 97-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1995, s. 36-50
27. FERZANE, M. A.: Mebani Destur Zeban Azerbaycan; (Azerbaycan Dilinin Gramerinin Temelleri), Terkibat ve Comelat 1, 7. Yıl, No: 77-78, Ekim-Kasım 1985, s. 39-46
28. FERZANE, M. A.: Mebani Destur Zeban Azerbaycan; Mebhes Comelat 1, 9. Yıl, No: 93-94, Şubat-Mart 1987, s....
29. FERZANE, M. A.: Mebani Destur Zeban Azerbaycan; Mebhes Comelat 2, 9. Yıl, No: 62-1, Nisan-Mayıs 1987, s. 37-45
30. FERZANE, M. A.: Mebani Destur Zeban Azerbaycan; Mebhes Comelat 3, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 47-53
31. FERZANE, M. A.: Mebani Destur Zeban Azerbaycan; Terkibat ve Comelat 2, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık-Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 38-48
32. FERZANE, M. A.: Mebani Destur Zeban Azerbaycan; Terkibat ve Comelat 3, 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 44-54
33. FERZANE, M. A.: Mebani Destur Zeban Azerbaycan; Terkibat ve Comelat 4, 8. Yıl, no: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 42-46
34. FERZANE, M. A.: Mebani Destur Zeban Azerbaycan; Terkibat ve Comelat 5, 8. Yıl, No: 88-89-90, Eylül-Ekim-Kasım 1986, s. 28-41
35. FESİHİ, Arslan: Korkut Sözü Hakkında, 12. Yıl, No: 77-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 41-49

36. GENCAY, Turhan: Türk Dili İsfehan'da Safeviler Sarayında, Çev: Dr. Cevat HEYET, 15. Yıl, No: 92-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1994, s. 31-38
37. HADİ, İsmail: Kaşgari ile Birlikte Min İlden Beri Türk Sözleri 1, 18. Yıl, No: 100-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 72-82
38. HADİ, İsmail: Min İlden Beri Türk Sözleri 2, 18. Yıl, No: 101-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, s. 67-76
39. HADİ, İsmail: Min İlden Beri Türk Sözleri 3, 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1196, s. 34-48
40. HEYET, Cevat: "Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azeri Türkçesinin Teşekkülü", 14. Yıl, No: 87-4, Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 5-20
41. HEYET, Cevat: "Sonkor Türkçesi" 15. Yıl, No: 88-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1993, s. 3-11
42. HEYET, Cevat: Ankara'da Milletlerarası Dil Kurultayı, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim-Kasım-Aralık 1992, s. 50
43. HEYET, Cevat: Ankara'da Türk Dili Kurultayı, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 3-11
44. HEYET, Cevat: Bahşi ez Kitab Tarih Zeban Ve Lehçehayi Türkî: Der Bare Nam u Mokeiyyeti Zeban Türkî Azerbaycanî, 37. Sayı, Haziran-Temmuz 1982, s. 12-28
45. HEYET, Cevat: Bakü Seferi, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 17-25
46. HEYET, Cevat: Dede Korkut Dastanlarının Dilinde Türkiye Türkçesi Özellikleri, 20. Yıl, No: 110-3, Sonbaharİ; Eylül-Ekim-Kasım 1998, s. 3-8
47. HEYET, Cevat: Eski Türk Kitabeleri, 8. Yıl, no: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 24-37
48. HEYET, Cevat: Nakdi ber Kitap Azeri ya Zeban Bastan Azerbaycan, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz; Haziran-Temmuz-Ağustos 1998, s. 25-32
49. HEYET, Cevat: Sovyet Azerbaycanında Elifba Meselesi, 12. Yıl, No: 77-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 28-32
50. HEYET, Cevat: Tarih-i Zeban-i Türkî, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 4-21

51. HEYET, Cevat: Yeni Dilcilik 2, 18. Yıl, No: 101-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, s. 33-49
52. HEYET, Cevat: Yeni Dilcilik 3, 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 4-12
53. HEYET, Cevat: Yeni Dilcilik 4, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s. 3-14
54. HEYET, Cevat: Yeni Dilcilik 5, 19. Yıl, No: 107-4, Ocak-Şubat-Mart 1998, s. 3-14
55. HEYET, Cevat: Yeni Dilcilik ve Dilimize Tatbiki Meselesi 1, 18. Yıl, No: 100-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 3-15
56. HEYET, Cevat: Zeban ve Lehçehayi Muasır Türkî (Muasır Türk Dili ve Lehçeleri), 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık-Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 20-27
57. HEYET, Cevat; Azeri Türkçesinin Tarihine Kısa Bir Bakış, 1. Sayı, Mayıs 1979, s. 20-28
58. HEYET, M. R.: Şairlerimiz Bizi ve Dilimizi Neçe Adlandırırlar, 19. Yıl, No: 105-2, 106-3, Yaz ve Sonbahar, Temmuz-Ağustos-Eylül 1997, s. 53-60
59. İBRAHİMOV, Mirza: Dilin Mukavemet Kuvvesi ve Gözelliği, 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar-Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 39-46
60. KUŞÇU, Gulamirza Gulami: Zeban Türkî ve Türk Zebanan İranî, 15. Yıl, No: 94-3, Ekim-Kasım-Aralık 1994, s. 69-79
61. MEMMEDOV, Muharrem; HEYET, Cevat: Tebriz Lehçesi Hakkında, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 50-59
62. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Tedkik Tarihi (Şah İsmail Hatai'nin Leksikası) Kitabından Çeviri: Elm Neşriyatı, Baku 1977, 7. Sayı, Kasım 1979, s. 58-60
63. NERİMANOĞLU, Kamil Veli: Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 19. Yıl, No: 107-4, Ocak-Şubat-Mart 1998, s. 87-90
64. NİKABİ: Türkoloji Kongresi-Tebriz, 2. Yıl, No: 22-23, Şubat-Mart 1981, s. 56-58

65. NUTKİ, Hamit, Islah-ı Elifba-yı Erebi Beray-ı İmlâ-yi Sahih Türkî Azerî (Azerî Türkçesinin Doğru İmlası İçin Arap Alfabesinin Düzeltilmesi), 10. Sayı, Şubat 1980, s. 9-16
66. NUTKİ, Hamit: "Bile"li Kaydış Zamirleri, 4.Yıl, No: 35, Nisan 1982, s. 35-41
67. NUTKİ, Hamit: "Dilimiz" Ses-Şekil ve Söz, 2. Yıl, No: 22-23, Şubat-Mart 1981, s. 5-13
68. NUTKİ, Hamit: Adlarımız, 3. Yıl, No: 33, Ocak 1982, s. 3-13
69. NUTKİ, Hamit: Azerbaycan Halk Dilinin Min İllik Söz Hazinesi, "Divan-ı Lügat-ı Türk" ve Azerbaycan Halk Dilindeki Müşterek Kelime ve Tabirlerden Misaller, 15. Yıl, No: 94-3, s. Ekim-Kasım-Aralık 1994, s. 3-12
70. NUTKİ, Hamit: Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, 18. Yıl, No: 100-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 29-40
71. NUTKİ, Hamit: Bahımsız Dil Bahçemizde, 2. Yıl, No: 17, Eylül 1980, s. 3-14
72. NUTKİ, Hamit: Be Onvan Haşiye (Köşe Yazısı Olarak), 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos-Eylül 1985, s. 3-17
73. NUTKİ, Hamit: Bir Neçe Yazı Kaydası, 2. Yıl, No: 19, Kasım 1980, s. 3-23
74. NUTKİ, Hamit: Der Bare Kelimat Moteşabih Ya Teşâboh Kelimat" (Kelimelerde Benzerlik veya Benzer Kelimeler Hakkında) 9. Yıl, No: 61-1, Nisan-Mayıs 1987, s. 3-16
75. NUTKİ, Hamit: Destur Nigariş Türkî Azerî (Azerî Türkçesinin Yazı Kuralları), 1. Sayı, Mayıs 1979, s. 63-66
76. NUTKİ, Hamit: Dilde Şovenizm, 4. Yıl, No: 37-38, Haziran-Temmuz 1982, s.3-11
77. NUTKİ, Hamit: Dilimizde Belli ve Belsiz Anlamı (Ma'rife ve Nekre) , 3. Yıl, No: 33, Ocak 1982, s. 35-43
78. NUTKİ, Hamit: Dilimizde Çetinlik ve Asanlık Meselesi, 3. Yıl, No: 25, Mayıs 1981, s. 3-13

79. NUTKİ, Hamit: Güneşden Bir Pay 1, 3. Yıl, No: 27, Temmuz 1981, s. 3-12
80. NUTKİ, Hamit: Güneşden Bir Pay 2, 3.Yıl, No: 28-29, Ağustos-Eylül 1981, s. 3-12
81. NUTKİ, Hamit: Güneşden Bir Pay 3, 3. Yıl, No: 30, Ekim 1981, s. 13-19
82. NUTKİ, Hamit: Güneşden Bir Pay 4, 3.Yıl, No: 31, Kasım 1981, s. 3-16
83. NUTKİ, Hamit: İmla Kaydaları ve Bazı Kelimeler Hakkında, (Gelen Mektuplar Bölümünden) 2. Yıl, No: 15-16, Temmuz- Ağustos 1980, s. 63-64
84. NUTKİ, Hamit: İzafe, 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 49-57
85. NUTKİ, Hamit: Kelimeler Üzerine 1, (Kökler, Ekler, Gövdeler, Kelimeler), 7. Yıl, No: 77-78, Ekim-Kasım 1985, s. 3-17
86. NUTKİ, Hamit: Kelimeler Üzerine 2, (Kökler, Ekler, Gövdeler, Kelimeler), 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık-Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 3-18
87. NUTKİ, Hamit: Kelimeler Üzerine 3, (Kökler, Ekler, Gövdeler, Kelimeler), 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 7-20
88. NUTKİ, Hamit: Kelimeler Üzerine 4, (Kökler, Ekler, Gövdeler, Kelimeler: Söz Düzeltici Ekler), 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz- Ağustos 1986, s. 3-21
89. NUTKİ, Hamit: Kelimeler Üzerine 5, (Kökler, Ekler, Gövdeler, Kelimeler: Söz Düzeltici Ekler), 8. Yıl, No: 88-89-90, Eylül-Ekim-Kasım 1986, s. 3-11
90. NUTKİ, Hamit: Kelimeler Üzerine 8, (Kökler, Ekler, Gövdeler, Kelimeler: Söz Düzeltici Ekler), 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 3-16
91. NUTKİ, Hamit: Kelimeler Üzerine 9, (Kökler, Ekler, Gövdeler, Kelimeler: Söz Düzeltici Ekler), 10. Yıl, No: 67-1, Nisan-Mayıs 1988, s. 3-18
92. NUTKİ, Hamit: Kelimeler Üzerine 10, (Kökler, Ekler, Gövdeler, Kelimeler: Bir Parantez), 10. Yıl, No: 70-4, Kasım Aralık 1988- Ocak 1989, s. 3-10

93. NUTKİ, Hamit: Kelimeler Üzerine 11-a,(Kökler, Ekler, Gövdeler, Kelimeler), 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 3-18
94. NUTKİ, Hamit: Kelimeler Üzerine 11-b, (Kökler, Ekler, Gövdeler, Kelimeler), 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 15-29
95. NUTKİ, Hamit: Kelimeler Üzerine 12, (Kökler, Ekler, Gövdeler, Kelimeler), 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 3-16
96. NUTKİ, Hamit: Kelimeler Üzerine 13, (Kökler, Ekler, Gövdeler, Kelimeler), 11. Yıl, No:75-4, Aralık 1989;Ocak-Şubat-Mart 1990,s.
97. NUTKİ, Hamit: Kelimeler Üzerine 14, (Kökler, Ekler, Gövdeler, Kelimeler), 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 6-18
98. NUTKİ, Hamit: Kelimeler Üzerine 15, (Kökler, Ekler, Gövdeler, Kelimeler), 12. Yıl, No: 77-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s.3-15
99. NUTKİ, Hamit: Kelimelerin Esrarı, 4.Yıl, No: 35, Nisan 1982, s. 3-10
100. NUTKİ, Hamit: Nokati Çend Der Bare Nehv Türkî (Türkçenin Sentaksı (Söz Dizimi) Hakkında Bazı Hususlar, 8. Sayı, Aralık 1979, s. 22-37
101. NUTKİ, Hamit: Öz Dilimizde, 3. Yıl, No: 24, Nisan 1981, s. 3-9
102. NUTKİ, Hamit: Resmü'l-Hat Türki, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 4-17
103. NUTKİ, Hamit: Vîjegihay-i Türkî Azerbaycanî 1, (Azerbaycan Türkçesinin Özellikleri), 6. Sayı, Ekim 1979, s. 3-9
104. NUTKİ, Hamit: Vîjegihay-i Türkî Azerbaycan 2, (Azerbaycan Türkçesinin Özellikleri), 7. Sayı, Kasım 1979, s. 21-26
105. NUTKİ, Hamit: Yazı Kaydaları (İmla Kılavuzu), 8. Yıl, No: 91-92, Aralık 1986- Ocak 1987, s. 3-63
106. NUTKİ, Hamit: Yazı Kaydaları, "Alınma Sözler", 8. Yıl, No: 91-92, Aralık 1986- Ocak 1987, s. 58
107. NUTKİ, Hamit: Yazı Kaydaları, "Ayrı Yazılan Sözler", 8. Yıl, No: 91-92, Aralık 1986- Ocak 1987, s. 51
108. NUTKİ, Hamit: Yazı Kaydaları, "Bitişik Yazılan Sözler", 8. Yıl, No: 91-92, Aralık 1986- Ocak 1987, s. 46
109. NUTKİ, Hamit: Yazı Kaydaları, "Dilimizde Sesler ve İşaretler", 8. Yıl, No: 91-92, Aralık 1986- Ocak 1987, s. 8

110. NUTKİ, Hamit: Yazı Kaydaları, "Elifba", 8. Yıl, No: 91-92, Aralık 1986-Ocak 1987, s. 13
111. NUTKİ, Hamit: Yazı Kaydaları, "İmla Prensipleri", 8. Yıl, No: 91-92, Aralık 1986- Ocak 1987, s. 39
112. NUTKİ, Hamit: Yazı Kaydaları, "Kısa Çizgi İle Yazılan Sözler", 8. Yıl, No: 91-92, Aralık 1986- Ocak 1987, s. 53
113. NUTKİ, Hamit: Yazı Kaydaları, "Kısaltmalar, Vesaire" 8. Yıl, No: 91-92, Aralık 1986- Ocak 1987, s. 61
114. NUTKİ, Hamit: Yazı Kaydaları, "Seslilere Ait Cedveller", 8. Yıl, No: 91-92, Aralık 1986- Ocak 1987, s.25
115. NUTKİ, Hamit: Yazı Kaydaları, "Umumi Kaydalar", 8. Yıl, No: 91-92, Aralık 1986- Ocak 1987, s. 42
116. PİRHAŞİMİ, T.: Dilimizin Söz Menbaları, 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 55-59
117. RAŞİDİ, Hasan: İran'da Mahalli, Mıntıkayî ve Umum Ölke Dilleri, 20. Yıl, No: 110-3, Sonbahar; Eylül-Ekim-kasım 1998, s. 39-48
118. RIZAYEV, Nureddin: Milli Dil ve Eifba, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 103-109
119. SAYINKALELİ, Haydar: Orta Çağ Azerbaycan Türkçesi El Yazmaları, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 14-16
120. SELAMZADE, Teki: Senglah Sözlüğü, 19. Yıl, No: 107-4, Ocak-Şubat-Mart 1998, s. 87-90
121. SELİMİ, Hüseyinkulı: ..... Zeban u Edebiyat Türkî, 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat-Mart 1994, s. 68-84 (Türk Dili ve Edebiyatı)
122. SELİMİ, Hüseyinkulı: Haydar Babaya Selam Hansı Dilde Yazılmışdır, 14. Yıl, No: 85-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1992, s. 94-101
123. SERHALİZADE, Şukufe: Halkımızın Kadim Elifbası, 16. Yıl, No: 96-1, Bahar; Nisan-Mayıs-Haziran 1995, s. 89-92
124. SÜMERİNİ, Ali İsmail Firuz, Fars Dilinde Türk Köklü Sözler, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 59-64
125. SÜMERİNİ, Firuz: Fars Dilinde Türk Kökenli Sözler, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 77-87

126. SÜMERİNİ, Firuz: Fars Dilinde Türk Köklü Lügatler, 10. Yıl, No: 68-2, Haziran-Temmuz 1988, s. 50-56
127. SÜMERİNİ, Firuz: Hatireler, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 119-121
128. TARZEMİ, Zekeriya: Teveccoh be Zeban, Edebiyat ve Ferhengi Azerbaycan (Azerbayca'nın Dili, Edebiyatı ve Kültürüne Dikkat Edilmeli), 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s 44-46
129. URUMÇİ, Yaşar: "Kavmiyet Merdam Azerbaycan ve Teşekkül-i Zeban Türkî Azerbaycanî", 15. Yıl, No: 89-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, s. 72-78
130. VARLIK: Dr. Cevat Heyet Ma'ruzasının Metni, Azerbaycan Türkçesinin Metni, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 6-28
131. VARLIK: Dr. Hamit Nutki'nin Ma'ruzasının Metni, Umum Azerbaycan Türkçesinin Yazı Dili/ Bedii Türkçe, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987,s. 29-42
132. VARLIK: İki Dilin Mukayesesi: Mukayesetü'l Lugateyn Kitabının Ana Dilimizde Tercemesi, 14. Yıl, No: 84-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1992, s. 90-93
133. VARLIK: Meban-ı Destur Zeban-ı Azerbaycan'ın Taze Neşri Bahanesi ile Edib ve Mahekkik M. A. Ferzane ile Görüş, 14. Yıl, No: 87-4, Ocak-Şubat, Mart 1993, s. 108-120
134. VARLIK: Meban-ı Destur Zeban-ı Azerbaycan'ın Taze Neşri Bahanesiyle Edib ve Muhakkik M. A. Ferzane ile Görüş, 14. Yıl, No: 87-4, Ocak-Şubat-Mart 1993, s. 108-120
135. VARLIK: Tebriz Danışgâhında Azerbaycan Türkçesi ve Edebi Dil Üzerine Araşdırmalar Seminarı, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 3-6
136. VELİZADE, Kemal: Elimizin Söz Serveti, 9. Yıl, No: 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 82-86
137. YAŞAR, M.A: Danışık Dili-Yazı Dili, 2. Sayı, Haziran 1979, s. 3-6
138. ZEHTABÎ, M. T.: Kalın ı ile Başlanan Kelimeler Hakkında, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 66-67

139. ZEHTABİ, Muhammed Taki: Menşe ve Mana-yı Kelime Ervenek, 10. Yıl, No: 67-1, Nisan-Mayıs 1988, s. 67-78
140. ZEHTABİ, Muhammet Taki: Te'yini Söz Birleşmelerini Biz Nece İşledek, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 27-36
141. ZEHTABİ, Muhammet Taki: Te'yini Söz Birleşmelerini Biz Nece İşledek, 13. Yıl, No: 84-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1992, s. 95-105

b. Efsaneler-Destanlar

1. ALİBEYZADE, Ali; MENZURİ HAMNEYİ, A: Dede Korkut'un Tarihi Hakkında, 3.Yıl, No: 31, Kasım 1981, s. 49-53
2. FERZANE, M. A. : Dede Korkut Boylarının Dil ve Üslup Özelliklerini Azerbaycan Türkçesinde Aramalıyık, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz 1998, s. 7-12
3. FESİHİ, Arslan: "Korkut" Sözü Hakkında, 12. Yıl, No: 77-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 41-48
4. GÜNEYLİ, Muhammed Hüseyin: Dede Korkut Kitabının Folklorumuzdaki Tesiri, 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar; Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 58-64
5. HEYET, Cevat: Bakı'da Beynelhalk Dede Korkut Sempozyumu, 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar; Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 4
6. HEYET, Cevat: Dede Korkut Dastanları Ne Vahit ve Harda Yarandı, 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat- Mart 1994, s. 3-8
7. HEYET, Cevat: Dede Korkut Dastanlarının Tarihine Bir Bakış, 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar; Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 5-9
8. HEYET, Cevat: Dede Korkut Kitabı Ölmez Söz Hazinemizden İnciler, 3. Yıl, No: 27, Temmuz 1981, s. 58-63
9. HEYET, Cevat: Dede Korkud Dastanlarının Dilinde Türkiye Türkçesi Özellikleri, 20. Yıl, No: 110-3, Sonbahar 1998, s. 3-7
10. İŞRAKİ, Abbas: Dede Korkut Kitabının Çapına Bir İntikad, 8. Sayı, Aralık 1979, s. 57-60
11. KARAYEV, Yaşar: Altıncı Beynelhalk Kitab-ı Dede Korkut 1300 Konferansından Kaideler, 19. Yıl, No: 107-4, Ocak-Şubat-Mart 1998, s.26-33

12. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Muhavere: Dede Korkut Hakkında, 4. Yıl, No: 37-38, Haziran-Temmuz 1982, s. 77-78
13. MUHAMMEDZADE, H.; FERZANE, M. A.: Dede Korkut Boylarının Sarsılmaz Araştırmacısı Doktor Şamil Cemşit, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s. 15-29
14. NUTKİ, Hamit: Türklüğün Eren Ozanı Dede Korkut, 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar; Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 10-15
15. SARRAFİ, Ali Rıza: Kitab-ı Dede Korkut 1, 2. Yıl, No: 17, Eylül 1980, s. 64-69
16. SARRAFİ, Ali Rıza: Kitab-ı Dede Korkut 2, 2. Yıl, No: 18, Ekim 1980, s. 62-66
17. SARRAFİ, Ali Rıza: Kitab-ı Dede Korkut 3, 2. Yıl, No: 19, Kasım 1980, s. 73
18. SARRAFİ, Ali Rıza: Kitab-ı Dede Korkut 4, 2. Yıl, No: 20-21, Aralık 1980-Ocak 1981, s....
19. SARRAFİ, Ali Rıza: Kitab-ı Dede Korkut 5, 2. Yıl, No: 22-23, Şubat-Mart 1981, s. 78-81
20. SARRAFİ, Ali Rıza: Kitab-ı Dede Korkut 6, 3. Yıl, No: 24, Nisan 1981, s. 75-78
21. SARRAFİ, Ali Rıza: İran'da Dede Korkut Kitabının Tanınması ve Neşri Tarihinden, 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar; Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 22-24
22. CAFEROV, Nizami: Koroğlu'nun Şiiriyatı, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s. 71-80
23. İDRİSİ, Habib: Koroğlu Kimdir, 15. Yıl, No: 89-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, s. 29-41

c. Halk Hikayesi

1. ABBASİ, Kasım: Hadi ile Hûdi'nin Nağılı, 20. Yıl, No: 108-1, Mart-Nisan- Mayıs 1998, s. 114
2. AĞÇAYLI, A.: Seydi Dastanı (Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatından), 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s.64-66

3. CAFERLİ, Muharrem: Muhabbet Destanlarında Gözellemeler, 19. Yıl, No: 105-2, Yaz; Temmuz-Ağustos-Eylül 1997, s. 75-80
4. CAFEROV, Muharrem; MEDEDLİ, Aynullah: Sınaga Çekilen Âşık, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 126-133
5. HESARİ, Mir Hidayet: Kaçak Kerim, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim-Kasım-Aralık 1992, s. 126-139
6. MEHYAR, Abbas: Folklor (Âşık Nağılları) Tufarganlı Âşık Abbas, 5. Sayı, Temmuz- Ağustos 1979, s.56-62
7. MEHYAR, Abbas: Folklor (Âşık Nağılları) Tufarganlı Âşık Abbas'ın İkinci Parasi, 7. Sayı, Kasım 1979, s. 31-41
8. MEHYAR, Abbas: Tufarganlı Âşık Abbas Miyana Rivayetinde 1, 10. Yıl, No: 67-1, Nisan-Mayıs 1988, s. 56-63
9. MEHYAR, Abbas: Tufarganlı Âşık Abbas Miyana Rivayetinde 2, 10. Yıl, No: 68-2, Haziran-Temmuz 1988, s. 57-65
10. ŞAHANKİ, Hamit: Azerbaycan Nağıllarında Başlanış ve Kurtarış İfadeleri, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s. 81-84
11. VARLIK: Tufarganlı Âşık Abbas Nağılının İlk ve İkinci Parasının Etik Yazısı, 7. Sayı, Kasım 1979, s. 42-46

d. Fıkralar

1. FERZANE, M. A.: Latifehayi Molla Nasreddin 1, 10. Yıl, No: 67-1, Nisan-Mayıs 1988, s. 47-54
2. FERZANE, M. A.: Latifehayi Molla Nareddin 2, 10. Yıl, No: 68-2, Haziran-Temmuz 1988, s. 26-37
3. HEYET, Cevat: Molla Nasrettin İran'da, 20. Yıl, No:109-2, Yaz 1998, s. 3-6

e. Atasözleri- Deyimler

1. ATEŞBEY: Atalar Sözü-Türk Edebiyatından, 13. Yıl, Bahar Sayısı, No: 80-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 133
2. BAHADIR, Sacidin Keşavez: Atalar Sözü, 19. Yıl, No: 107-4, Ocak-Şubat-Mart 1998, s. 90
3. BERDİ, Gaffar: Türkmen Şiir ve Atalar Sözlerinden Numuneler, 5. Yıl, No: 53-54, Ekim-kasım 1983, s. 79

4. FERZANE, M. A.: Azerbaycan El Edebiyatından Atalar Sözü ve Mesellere Ait Bir Orijinal (Temel) Eser, 15. Yıl, No: 88-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1993, s. 12-16
5. HEYET, Cevat: Oğuzname veya Oğuz Atalar Sözü ve Meselleri, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 33-40
6. HORREM, Ali Esker: Atalar Sözü-Meseller-Istılahlar, 1. Yıl, No: 12, Nisan 1980, s. 35-36
7. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü, 1. Yıl, No: 9, Ocak 1980, s. 57
8. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü, 1. Yıl, No: 10, Şubat 1980, s. 59-60
9. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü, 1. Yıl, No: 11, Nisan 1980, s. 38
10. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü, 4. Yıl, No: 36, Mayıs 1982, s. 49-50
11. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü, 4. Yıl, No: 37-38, Haziran-Temmuz 1982, s. 75-76
12. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü, 6. Yıl, No: 69-70, Şubat-Mart 1985, s. 75
13. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü, 7. Yıl, No: 73-74, Haziran-Temmuz 1985, s. 74
14. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü, 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos-Eylül 1985, s. 66
15. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985, Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 104
16. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü, 8 Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 77
17. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü, 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 67
18. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü, 8. Yıl, No: 88-89-90, Eylül-Ekim-Kasım 1986, s. 71
19. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü, 8. Yıl, No: 91-92, Aralık 1986, Ocak 1987, s. 99

20. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü, 8. Yıl, No: 93-94, ocak-Şubat-Mart 1987, s. 87
21. MENZURİ HAMNEYİ, A. Atalar Sözü, 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 87
22. MENZURİ HAMNEYİ, A: Atalar Sözü, 10. Yıl, No: 68-2, Haziran-Temmuz 1988, s. 83
23. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988, Ocak 1989, s. 87
24. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 90
25. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 97
26. MENZURİ HAMNEYİ, A., Atalar Sözü, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 98
27. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 116
28. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü ve Meseller, 11. Yıl, No: 75-4, Ocak-Şubat-Mart 1990, s. 87
29. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü ve Meseller, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 98
30. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü, 12. Yıl, No: 77-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 104
31. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Atalar Sözü, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 110
32. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Kerkük Atalar Sözlerinden, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 130
33. NİKABİ, M.: Karşılıklı Atalar Sözü, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 109-116
34. PİRHAŞİMİ, T.: Hikem ü Emsal Der Türkî Azerî veya Atalar Sözü ve Meseller, 1. Yıl, No: 8, Aralık 1979, s. 19-21

D. MÜZİK, ÇALGI, OYUNLARLA İLGİLİ MAKALELER

1. AZERLİ, Ahmet: Azerbaycan Halk Musikisi Hakkında Bir Neçe Söz, 12. Yıl, No: 77-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 57
2. AZERLİ, Ahmet: Azerbaycan Musikişinası ve Emektar İnce Sanat Hadim, 12. Yıl, No: 77-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 55-56
3. DADAŞZADE, Zevmerud: Ahşın Elizade'nin Musiki Dünyası, 20. Yıl, No: 110-3, Sonbahar; Eylül-Ekim-Kasım 1998, s. 49-54
4. DADAŞZADE, Zevmerud: Azerbaycan'ın İlk Kadın Bestekarı, 18. Yıl, No: 100-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 89-95
5. DADAŞZADE, Zevmerud: Karakaryev, Azerbaycan Musiki Medeniyetinin Mimarı, 20. Yıl, No: 108-1, Mart-Nisan-Mayıs 1998, s. 74-80
6. NASİRİ, Helal; FERZANE, M. A.: Köşki Balaban (Oyun), 15. Yıl, No: 94-3, Ekim-Kasım-Aralık 1994, s. 137-138
7. NEJAT, M. Zerrin: Azerbaycan Musikisi Kehkeşan'da, 20. Yıl, No: 108-1, Mart-Nisan-Mayıs 1998, s. 60-61
8. PAYAM, Nadali: Azerbaycan Musikisi ve Mugamlar, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 98-106
9. TÜRKAN, Kasım: Musikişinas Üstad Ali Selimi, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988, Ocak 1989, s. 34-37

E. GELENEK VE GÖRENEKLERLE İLGİLİ MAKALELER

a. Evlenme

1. ABDULLAH, Abbas; MENZURİ HAMNEYİ, A: Kendimin Toyları, (Köyümün Düğünleri) 6. Sayı, Ekim 1979, s. 39-44

b. Din, İnanç

1. ŞAKİR, Ziya; MENZURİ HAMNEYİ, A.: Hz. Ali'nin Öğütleri, 2. Yıl, No: 17, Eylül 1980, s. 55
2. ŞAKİR, Ziya; MENZURİ HAMNEYİ, A.: Hz. Ali'nin Öğütleri, 2. Yıl, No: 18, Ekim 1980, s. 44
3. ŞAKİR, Ziya; MENZURİ HAMNEYİ, A.: Hz. Ali'nin Öğütleri, 2. Yıl, No: 19, Kasım 1980, s. 66

4. ŞAKİR, Ziya; MENZURİ HAMNEYİ, A.: Hz. Ali'nin Öğütleri, 2. Yıl, No: 21, Ocak 1981, s.40-41
5. ŞAKİR, Ziya; MENZURİ HAMNEYİ, A.: Hz. Ali'nin Öğütleri, 2. Yıl, No: 22-23, Şubat- Mart 1981, s. 43
6. HEYET, Cevat: Hz. Ali'nin Öğütleri, 3. Yıl, No: 24, Nisan 1981, s. 39-41
7. HEYET, Cevat: Hz. Ali'nin Öğütlerinden, 3. Yıl, No: 25, Mayıs 1981, s. 37-38
8. HEYET, Cevat: Hz. Ali'nin Öğütlerinden, 3. Yıl, No: 26, Haziran 1981, s. 33-37
9. HEYET, Cevat: Hz. Ali'nin Öğütlerinden, 3. Yıl, No: 27, Temmuz 1981, s. 32
10. HEYET, Cevat: Hz. Ali'nin Öğütlerinden, 3. Yıl, No: 28-29, Ağustos-Eylül 1981, s. 33
11. HEYET, Cevat: Hz. Ali'nin Öğütlerinden, 3. Yıl, No: 30, Ekim 1981, s. 20
12. HEYET, Cevat: Hz. Ali'nin Öğütlerinden, 3. Yıl, No: 31, Kasım 1981, s. 22
13. HEYET, Cevat: Hz. Ali'nin Öğütlerinden, 3. Yıl, No: 32, Aralık 1981, s. 26
14. HEYET, Cevat: Hz. Ali'nin Öğütlerinden, 3. Yıl, No: 33, Ocak 1982, s. 34
15. HEYET, Cevat: Hz. Ali'nin Öğütlerinden, 4. Yıl, No: 35, Nisan 1982, s. 34
16. HEYET, Cevat: Hz. Muhammet'in (S) Öğütleri, 4. Yıl, No: 37-38, Haziran-Temmuz 1982, s. 46
17. HEYET, Cevat: Hz. Muhammet'in (S) Öğütleri, 5. Yıl, No: 49-50, Haziran-Temmuz 1983, s. 23
18. HEYET, Cevat: Hz. Muhammet'in (S) Öğütleri, 5. Yıl, No: 53-54, Ekim-Kasım 1983, s. 36
19. HEYET, Cevat: Hz. Muhammet'in (S) Öğütleri, 5. Yıl, No: 55-56, Aralık-Ocak 1984, s. 35

20. HEYET, Cevat: Hz. Muhammet'in (S) Öğütleri, 6. Yıl, No: 69-70, Şubat-Mart 1985, s. 31
21. HEYET, Cevat: Hz. Muhammet'in (S) Öğütleri, 7. Yıl, No: 73-74, Haziran-Temmuz 1985, s. 67
22. HEYET, Cevat: Hz. Muhammet'in (S) Öğütleri, 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos- Eylül 1985, s. 33
23. HEYET, Cevat: Hz. Muhammet'in (S) Öğütleri, 7. Yıl, No: 77-78, Ekim-Kasım 1985, s. 38
24. HEYET, Cevat: Hz. Muhammet'in (S) Öğütleri, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985- Ocak- Şubat- Mart 1986, s. 37
25. HEYET, Cevat: Hz. Muhammet'in (S) Öğütleri, 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 43
26. HEYET, Cevat: Hz. Muhammet'in (S) Öğütleri, 8. Yıl, No:85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 48
27. HEYET, Cevat: Kur'an ve İslam 1, 13. Yıl, No: 80-1, Bahar; Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 83-91
28. HEYET, Cevat: Kur'an ve İslam 2, 13. Yıl, No: 81-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 97-110
29. HEYET, Cevat: Kur'an ve İslam 3, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 80-91

F. HALK EĞLENCELERİ İLE İLGİLİ MAKALELER

a. Nevruz - Hıdrellez

1. FERZANE, M. A.: Nevruz-El Bayramı, Bahar Bayramı Sehend'in Şiirinde, 19. Yıl, No: 107-4, Ocak-Şubat-Mart 1998, s. 15-17
2. HEYET, Cevat: Nevruz Bayramı İran'da, 16. Yıl, No: 95-4, Kış; Ocak-Şubat-Mart 1995, s. 3-10
3. PİRHAŞİMİ, T.: Erdebil'de Nevruz Bayramının İstikbali 1, 11. Sayı, Nisan 1980, s. 51-56

G. ŞAİRLERLE İLGİLİ MAKALELER

a. Saz / Halk Şairleri

1. AFİYET, M. P.: Settar Han ve Sabir, 1. Sayı, Mayıs 1979, s. 54-56

2. AFŞARİ, Nadir: Dev Ayna (Şehriyar Hakkında), 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 92-93
3. AHMEDİ, Nasır: Âşık Elesker-Kurnasip, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 89-91
4. AHMEDİ, Nasır: Âşık Şenlik, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s. 85-90
5. AHMEDİ, Nasır: Âşık Yahya (Dilgam) 20. Yıl, No: 109-2, Yaz; Haziran-Temmuz-Ağustos 1998, s. 94-96
6. AHMET, Vakar: Azerbaycan Halk Şairi Doktor Nebi Hazeri'nin Yetmiş İlliği Münasebetiyle, 15. Yıl, No: 94-3, Ekim-Kasım-Aralık 1994, s. 120-125
7. AKÇAYLI, A.: Muasır Azerbaycan Şairlerinden Habib Ferşbaf, 12. Yıl, No: 77-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 105
8. ALİM, Muhammed: Kısa Arayış, 15. Yıl, No: 90-3, Ekim-Kasım-Aralık 1993, s. 73-75
9. ALİYEV, Rüstem: Şehriyar'la Görüşcelerim, 5. Sayı, Eylül 1979, s. 42-51
10. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin, Şair ve Tebiat (Şehriyar Hakkında), 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 22-26
11. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Abbas Sıhhat, 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 32-42
12. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Bozorgan Azerbaycan: Şemseddin Tebrizî'nin Hayatı ve Yaradıcılığı, 11. Sayı, Nisan 1980, s. 58-67
13. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Bozorgan Azerbaycan: Urmiyeli Safieddin Hakkında Bir Neçe Söz, 10. Sayı, Şubat 1980, s. 47-52
14. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Halil Rıza'nın Yasında, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 49-50
15. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Katran Tebrizî, 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos-Eylül 1985, s. 24-32
16. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Katran ve Azerbaycan 1, 7. Yıl, No: 77-78, Ekim-Kasım 1985, s. 30-37

17. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Katran ve Azerbaycan 2, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985, Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 29-36
18. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Muasır Şairimiz Ekber Rezzaki, 3. Yıl, No: 27, Temmuz 1981, s. 50-57
19. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Ulduzlar Şairi Öldü, 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 73-75
20. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Üstad Şehriyar, 3. Yıl, No: 25, Mayıs 1981, s. 22-36
21. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin; YUSUFLU, Halil: Azerbaycan Büyükleri: Mehseti ve Onun Rubaileri, 12. Sayı, Nisan 1980, s. 29-34
22. BEGDİLİ, Muhammet Rıza: Mahtumgulu Feragi (Şairi Şehri Türkmen), 8. Yıl, No: 88-89-90, Eylül-Ekim-Kasım 1986, s. 62-67
23. BEGLİ, İsa Habib: Muhammed Araz Milli Şiirin Aksakkalı, 15. Yıl, no: 90-3, Ekim-Kasım-Aralık 1993, s. 29-23
24. BEGLİ, İsa Habib: Nahçıvan'da Muhammed Araz Günleri, 15. Yıl, No: 90-3, Ekim-Kasım-Aralık 1993, s. 29-32
25. CAFEROV, Memet Cafer: Varolsun Bu Muhabbet: Şair Savalan Hakkında, 4.Yıl, No: 35, Nisan 1982, s. 68-73
26. CİHANGİRİ, Tovfik: İsmail Bey Nakam, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 36-38
27. ELÇİN, Behram: Şehriyar'la Son Veda (Röportaj), 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 37-41
28. ELÇİN, Behram: Şehriyar'la Son Veda, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, 37-41
29. FERZANE, M. A.: Haydar Babanın İzi ile, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim-Kasım-Aralık 1992, s. 61-83
30. FERZANE, M. A.: Nisgiller Şairinin Nisgilli Ölümü, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985, Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 64-70
31. FERZANE, M. A.: Son Görüşün Son Arzusu, 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 71-72
32. FERZANE, M. A.: Zamanemizin Korkut'u B. K. Sehend, 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar; Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 16-21

33. GARİP, H. M.: Ahmet Cevat'ın Doğumunun Yüz İlliği, 15. Yıl, No: 89-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, s. 106-108
34. GENCELİ, Sebahi: Üstad Şehriyar, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 28-31
35. HACESTE, Mesut: Nağmeli Hayat (Seyd Şuşalı'nın Hayatı), 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar; Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 116-118
36. HESARİ, Mir Hidayet: Âşık Piri Meclisine İthaf, 9. Yıl, 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 52-55
37. HESARİ, Mir Hidayet: Fuzûlîoğlu Fuzûlî'den Bir Parça Şiir, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s. 30-32
38. HESARİ, Mir Hidayet: Şehriyar'ın Ölümünün İlk İl Dönümü Merasiminde, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 29-31
39. HEYET, Cevat: Azerbaycan'ın Tanınmamış Büyük Şairi: Murtaza Kalıhan Zafer, 3. Yıl, No: 26, Haziran 1981, s. 69-78
40. HEYET, Cevat: Cihanşah Karakoyunlu ve Şiirleri, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 30-35
41. HEYET, Cevat: Ebul Kasım Nebatî, 15. Yıl, No: 89-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, s. 8-18
42. HEYET, Cevat: Muhammed Araz'ın Altmış İlliği, 15. Yıl, No: 89-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, s. 102-104
43. HEYET, Cevat: Tahran'da ve Tebriz'de Üstad Şehriyar'ın Uğurlama Kurultayı, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim-Kasım-Aralık 1992, s. 15-22
44. HEYET, Cevat: Üstad Muhammed Hüseyin Şehriyar, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 101-102
45. HEYET, Cevat: Üstad Muhammet Hüseyin Şehriyar, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 101-102
46. İSMAİLOVA, Nezaket: Nahçıvan'da Bir Şair Var, 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 70-73
47. KARAYEV, Yaşar: Şehriyar Tarihimizde ve Taliimizde, 14. Yıl, No: 86-3, Ekim-Kasım-Aralık 1992, s. 23-30
48. KEMALİ, Ali: Esat Nizamı Sel Apardı, 4. Yıl, No: 37-38, Haziran-Temmuz 1982, s. 82-93

49. KEMALİ, Ali: Heste Kasım 2, 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos-Eylül 1985, s. 77-89
50. KEMALİ, Ali: Heste Kasım 3, 7. Yıl, No: 77-78, Ekim-Kasım 1985, s. 86-92
51. KEMALİ, Ali: Heste Kasım 4, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985, Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 119-124
52. KEMALİ, Ali: Karlıklı Mahmut Bakri, 8. Yıl, no: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 84-90
53. KEMALİ, Ali: Kaşkayi Şairler, 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 78-81
54. KEMALİ, Ali: Kovser, 8. Yıl, No: 88-89-90, Eylül-Ekim-Kasım 1986, s. 75-83
55. KEMALİ, Ali: Kutsî (Saveli Şair), 3. Yıl, No: 32, Aralık 1981, s. 63-69
56. KEMALİ, Ali: Maraga (Save)lı Türkmen Mahmut, 3.Yıl, No: 28-29, Ağustos-Eylül 1981, s. 55-59
57. KEMALİ, Ali: Telimhan ve Şiir Sanatları, 9. Yıl, No: 62-1, Nisan-Mayıs 1987, s. 62-63
58. KERİMİ, Muhammet Rıza: Cazip: Zencan'ın Büyük Şair Ve Hattatı, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 63-68
59. KERİMİ, Muhammet Rıza: Kevsi Tebrizî, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 25-35
60. KÖKBİ, Yusuf: Âşık Şehnazi'nin Yaşayışına Bir Bakış, 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar; Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 113, 115
61. KULUYEV, Ebulfezl Amanoğlu: Mahmud Kaşgarî, 15. Yıl, No: 89-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, s. 19-28
62. MAHMUDZADE, Hamid: Haydar Baba Yalnız Kaldı, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 114-116
63. MAKAS, Zeynelabidin: Âşık Elesker, 3.Yıl, No: 31, Kasım 1981, s. 56-60
64. MELEKZADE, Tevhid; ABBASİ, Kazım: Salmas Âşıkları; Âşık Menaf, 20. Yıl, No: 110-3, Sonbahar; Eylül-Ekim-Kasım 1998, s. 43-48

65. MENZURİ HAMNEYİ, A.: Asri (İran'da Yaşayan Türk Dilli Muasır Yazıcı ve Şairler ilen Tanış Olak), 2. Yıl, No: 18, Ekim 1980, s. 58-60
66. MESRİ, Hüseyin: Sehend ve Sazımın Sözü (Karaçorlu Sehend'in Vefatının İl Dönümü), 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 79-81
67. MUHAMMEDİ, Celal (Gülçin), Şehriyar'a Selam, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 117-118
68. MUHAMMEDZADE, Hamit: Şehriyar'ın Edebî Irsının Kaygusuna Kalmalı, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 26-28
69. MUHSİNİ, Aziz: Büyük Yazıcımız Genceli Sabahî'nin Hatiresi Ölmezdir, 12. Yıl, No: 77-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 83
70. MUHSİNİ, Aziz: Yene Göçtü Dünyamızdan Bir İnsan: Üstad Sebahi'nin Vefatı Münasebetiyle, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 57-58
71. NEBİYEV, Bekir: Şehriyar Kelamının Fikri Bedii ve Sanatı, 20. Yıl, No: 108-1, Mart-Nisan-Mayıs 1998, s. 32-39
72. NİKABİ, M.: Âşık Sanatı ve Hasta Kasım'ın Yaratıcılığı, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 47-51
73. NİKABİ, M.: Demek Köçüp Dünyamızdan Getdi Yene Bir İnsan, 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 60-63
74. NUTKİ, Hamit: Haydar Baba Bir Demeli Sözüm Var, Şair Şehriyar, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 3-19
75. NUTKİ, Hamit: Sahir'in Ardınca, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985, Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 49-63
76. PİRHAŞİMİ, T.: Bozorgan Azerbaycan: Molla Ahmet Mukaddes Erdebili Hakkında, 10. Sayı, Şubat 1980, s. 53-56
77. RAŞİDİ, Hasan: Azerbaycan'ın Kocaman Yazıcısı Genceli Sebahi Ebediyete Kavuştu, 11. Yıl, No: 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 62
78. RAŞİDİ, Hasan: Elimizin Saz ve Söz Üstadı Âşık Kaşem, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 83-86
79. RIDVAN, Nazım; Sönmez'in Lirikası, 20. Yıl, No: 110-3, Sonbahar; Eylül-Ekim-Kasım 1998, s. 28-33

80. RIZA, Nureddin: Huduv Memedov'un İlm ü Sanatta Silinmez İzleri, 20. Yıl, No: 108-1, Mart-Nisan-Mayıs 1998, s. 10-16
81. SAFİRLİ, Alyar: Mesihi, 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 13-22
82. SAVALAN, H. M.: Vahidin Yüz İlliği 2, 17. Yıl, No: 97-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1995, s. 82-89
83. SAVALAN, H. M: Ali Aka Vahidin Yüz İlliği, 16. Yıl, No: 96-1, Bahar; Nisan-Mayıs-Haziran 1995, s. 33-51
84. SEBAHİ, Genceli: Halk Şairi Sahir'in Ölümü, 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık 1985, Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 72-78
85. SEBAHİ, Genceli: Halk Şairi Sehend, 12. Sayı, Nisan 1980, s. 36-45
86. SEBAHİ, Genceli: Saz ve Söz Üstadı Âşık Elesker, 2. Yıl, No: 17, Eylül 1980, s. 45-54
87. SERDARİNİYA, Samed: Hacı Hüseyin Han Maralanî, 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat- Mart 1994, s. 135-144
88. SERDARİNİYA, Samed: Mehmet Ali Han Terbit-i Tebrizî, 12. Sayı, Nisan 1980, s. 23-28
89. SERDARİNİYA, Samed: Mirza Muhammed Hasan Fani Zunuzi, 15. Yıl, No: 89-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, s. 136-145
90. SERDARİNİYA, Samed: Seyyid Hüseyin Han Adalet, 3. Yıl, No: 25, Mayıs 1981, s. 78
91. SERDARİNİYA, Samed: Şehriyar ve Azerbaycan, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s.122-128
92. SERDARİNİYA, Samet : Müze Edebi Şehriyar, 16. Yıl, No: 96-1, Bahar; Nisan-Mayıs-Haziran 1995, s. 142-145
93. SERHENGİ, Ali: Şehriyar'ın Mateminde, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 32-36
94. SÖNMEZ: Sehend Kimdir?, 3-4. Sayı, Temmuz-Ağustos 1979, s. 50-51
95. ŞAMİL, Ali: Ağ Âşık Tehelloslu Allahverdi Sulduzlu Durmu, 19. Yıl, No: 105-2, Yaz; Temmuz-Ağustos-Eylül 1997, s. 44-52
96. TEBRİZî, Ali: Sehend İçün, 1. Sayı, Mayıs 1979, s. 49-50

97. TEBRİZİ, Nüzhet: Hacı Mehdi Şekuhi, 15. Yıl, No: 92-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1994, s. 54-65
98. TERZEMİ, Zekeriya: Şehiyar Kongresi Bakı'da, 15. Yıl, No: 89-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1993, s. 49-52
99. TÜRKAN: Üstad Bey Cihani Ebediyete Kavuştu, 9. Yıl, 63-2, Haziran-Temmuz 1987, s. 65-67
100. VARLIK: Azerbaycan Halk Şairi Resul Rıza'nın Vefatı, 3. Yıl, No: 25, Mayıs 1981, s. 74-75
101. VARLIK: Derin Duygulu Şairimiz Sahir, 3. Yıl, No: 26, Haziran 1981, s. 4-14
102. VARLIK: Doktor Mehdi Moctehedi "Akif'in" Dalınca, 8. Yıl, No: 88-89-90, Eylül-Ekim-Kasım 1986, s. 84-85
103. VARLIK: Hudutlar Ötesinde, Şehriyar'ın Dalınca, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 97-100
104. VARLIK: Unudulmaz Halk Şairi Sehend'in Hatiresine, 2. Sayı, Haziran 1979, s. 52-54

b. Mutasavvıf Şairler (Tekke Şairleri)

1. DEVLET ABADİ, Derviş: Eş'ar-ı Mülemmet Türkî Kasım Enver, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 48-51
2. HEYET, Cevat: Yunus Emre Şair-i Mutasavvıf Türk, Tebriz, 13. Yıl, No: 81-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 44-63
3. HÜSEYNİ, M: İzettin Hasanoğlu, 16. Yıl, No: 96-1, Bahar; Nisan-Mayıs-Haziran 1995, s. 104-109
4. MUHAMMETZADE, Hamit: Yunus Emre'nin Anadan Olmasının 750 İlliği Münasebetiyle, Tebriz, 13. Yıl, No: 81-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, s. 64-72

H. ARAŞTIRMACILARLA İLGİLİ MAKALELER

a. Türk Araştırmacılar

1. AKPINAR, Yavuz: Ali Kemalî, 18. Yıl, No: 101-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, s. 21-23

2. ALİYEVA, Erade: Doktor Cevat Heyet'in Tavsi Danışgahında İslam Medeniyetinin Avrupa Medeniyetinin Zuhurundaki Tesiri Barede Nutku, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 80-81
3. ALİZADE PERVİN, Hasan: Meşahir Azerbaycan 1: Mirza Muhammet Hasan Zunuzi, 13. Yıl, Bahar Sayısı, No: 80-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 103-106
4. AZADE, R.: Seni Unutmarık Üstad (Begdili İçin), 20. Yıl, No: 109-2, Yaz; Haziran-Temmuz-Ağustos 1998, s. 62-65
5. BEGDİLİ, Gulam Hüseyin: Ali Kemali ve Yaradıcılığı, 18. Yıl, No: 101-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, s. 3-8
6. FERZANE, M. A.: Ali Kemalî ve Varlık, 19. Yıl, No: 105-2, Yaz; Temmuz-Ağustos-Eylül 1997, s. 25-31
7. FERZANE, M. A.; HOCCETÜ'L-İSLAM; MUSEVİ, Seyid Cafer; RAŞİDİ, Hasan; İBRAHİMZADE, H.; AZER, M. M.; VALİH; ALİYAYİ, A.; ARAN; KARTAL, M.; NAZAR, M.; ALUV ; ELOĞLU: Göçtü Dünyamızdan Bir Gözel İnsan: Merhum T. Pirhaşimi'nin Ebediyete Kavuşmağı Münasebetiyle, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 98-115
8. GÜNEYLİ, H. M.: Elimizin Kahramanoğlu Hayata Göz Yumdu, 18. Yıl, No: 101-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, s. 14-21
9. HAMİDOV, İmamverdi: Profesör Gulam Hüseyin Begdili'nin Rahmete Getmesi Münasebetiyle, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz; Haziran-Temmuz-Ağustos 1998, s. 66-68
10. HEYET, Cevat: Profesör Gulam Hüseyin Begdili'nin Ölümü Münasebetiyle, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz; Haziran-Temmuz-Ağustos 1998, s. 52
11. HEYET, Cevat: Profesör Rüstem Aliyev'in Yasında, 15. Yıl, No: 92-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1994, s. 45-49
12. HEYET, M. R.: Özge Gölgesiyle Gedenin Özünün Gölgesi Olmaz (Kerim Meşrutacı 'Sönmez' ile Musahabe 1), 20. Yıl, No: 109-2, Yaz; Haziran-Temmuz-Ağustos 1998, s. 40-51

13. HEYET, M. R.: Özge Gölgesiyle Gedenin Özünün Gölgesi Olmaz (Kerim Meşrutacı 'Sönmez' ile Musahabe 2), 20. Yıl, No: 110-3, Sonbahar; Eylül-Ekim-Kasım 1998, s. 87-98
14. HEYET, M. R.: Rahmetlik MENZURİ HAMNEYİ ve Onun Yaradıcılığı, 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar; Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 3
15. İBRAHİMPUR, D.: Ali Kemalî ve Almas İldirim Günleri, 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar; Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 104-108
16. İMANİ, Behruz: Save Dağlarından Uçan Bir Kartal, 18. Yıl, No: 101-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, s. 24
17. MUHAMMEDALİ, Pervane: Üstad Hamit Nutki, 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar; Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 46-48
18. NERİMANOĞLU, Kamil Veli: Bir Hefte Hamit Nutki ile, 19. Yıl, No: 105-2, Yaz; Temmuz-Ağustos-Eylül 1997, s. 9-12
19. NİMET, J.: Fuat Köprülü, 19. Yıl, No: 105-2, Yaz; Temmuz-Ağustos-Eylül 1997, s. 111-114
20. RAŞİDİ, Hasan: Büyük Alim Dilci ve Tarihci Doktor Muhammed Taki Zehtabi'nin Mateminde, 20. Yıl, No: 110-3, Sonbahar; Eylül-Ekim-Kasım 1998, s. 65-66
21. REHENMA, Mehrüşt: Kaşgayli Ayetullah Cihangir Han, 19. Yıl, No: 105-2, Yaz; Temmuz-Ağustos-Eylül 1997, s. 69-74
22. SAVALAN, H. M.: İki Büyük İranşinasın Mateminde, 15. Yıl, No: 92-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1994, s. 50-53
23. SAVALAN, H. M.: Tebrizli Ali Kimdir, 19. Yıl, No: 107-4, Ocak-Şubat-Mart 1998, s. 55-57
24. SAVALAN, H. Mecidzade: Profesör Abbas Zamanov'un 80 İlliği Münasebetiyle, 13. Yıl, No: 83-4, Ocak-Şubat-Mart 1992, s. 59-62
25. ŞAMİL, Ali: Emin Abad ve Onun Edebiyat Tarihinin Tali'i, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz; Haziran-Temmuz-Ağustos 1998, s. 81-87
26. TEBRİZİ, Seyit Eminzade: 17. Asır Azerbaycan'ın Peşekar Feylesofu Muhammed Canoğlu Karabağî, 15. Yıl, No: 91-4, Ocak-Şubat- Mart 1994, s. 42-51

27. TEBRİZİ, Seyit Eminzade: 17. Asır Azerbaycan'ın Peşekar Feylesofu Yusuf Muhammed Canoğlu Karabağî 2, 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1994, s. 65-78
28. VARLIK: Azerbaycan Cerrahları Cemiyetinin Sadrı Profesör Nureddin Rızayev'in Nutku, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 27-32
29. VARLIK: Azerbaycan Elmler Akedemiyası Pirezedenti Akademik Eldar Salayev'in Nutku, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 22-23
30. VARLIK: Azerbaycan Tıp Üniversitesinin Rektörü Profesör Ehliman Emir Eslanov'un Nutku ve Biyografisi, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 45-48
31. VARLIK: Aziz Kalem Dostumuz Doktor Cevat Heyet! Azerbaycan Cumhuriyeti Matbuat ve Neşriyat Nazırı Sabir Rüstem Hanlı, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 70-71
32. VARLIK: Bakı'daki Yas Merasiminde Büyük Aka Resulvendin Çıhışı, 18. Yıl, No: 101-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, s. 12-13
33. VARLIK: Doktor Cevat Heyet'in 70 Yaşı Münasebetiyle Bakı'da Geçirilen Merasim, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 14-21
34. VARLIK: Edebiyat Enstitüsünün Direktörü Profesör Yaşar Karayev'in Nutku, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 36-41
35. VARLIK: Elçin Efendiyev, 20. Yıl, No: 108-1, Mart-Nisan-Mayıs 1998, s. 40
36. VARLIK: Nahçıvan Danışgahının Nümayendesi Doç. Aynala Mertli'nin Nutku, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 62-65
37. VARLIK: Pirezident Haydar Aliyev'in Nümayendesi Doktor Fatma Abdalazade'nin Nutku, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 25
38. VARLIK: Profesör Gulam Begdili'nin Nutku, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 58-59
39. VARLIK: Profesör Yaşar Karayev 60 Yaşında, 18. Yıl, No: 100-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 118-119
40. VARLIK: Varlık'ın Sadık Emektaşı A. MENZURİ HAMNEYİ, 16. Yıl, No: 96-1, Bahar; Nisan-Mayıs-Haziran 1995, s. 113-114

b. Yabancı Araştırmacılar

III. BÖLÜM

TÜRK HALK BİLİMİ İLE İLGİLİ MAKALELERİN LATİN HARFLİ METNİ

A. TÜRK HALK EDEBİYATI İLE İLGİLİ MAKALELER

Habib İdrisi, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık-Ocak 1988, s. 51-56

HZ. MEVLANA CELALEDDİN RUMÎ'NİN ŞEHRİNDE

Şehriver ayının yirmisinde Selçuk Üniversitesi tarafından milletler arası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru kongresine davet olunmuştum. Buna göre sefer bohçamı bağlayıp Mevlana Celaleddin Rumî'nin şehrine, Konya'ya gittim. Selçuk üniversitesi 1975 yılında kurulmuş ve orada 15.000 nefer, danışcı tahsil görmektedir.

Halk edebiyatı daima değişmeye açık, zamanla gelişip güzelleşen, insanın bedii zevklerinin yer aldığı, yazılı olmayan edebi mahsulleri inceleyen bilim dalıdır. Bu mahsuller iki kelimelik deyimlerden bazen 15-20 sahifeye kadar olabilen meseller arasında yer alan mahsullerdir: Türkü (tasnif), mani (bayatı), tekerleme, ninni (laylay), efsane, fıkra denilen küçük latifeler vs gibi.

Bu bölüme giren bütün mahsullerin, vaktiyle bir insan tarafından söylendiği fakat zamanla söyleyeni unudulduğu üçün bazen "anonim edebiyat" veya "anonim halk edebiyatı" gibi adlar adı altında da yığıştığı olur. Folklor ise bir cemiyette yaşayan insanların örf ve adetleri, inançları, insan hayatının "yaşayış" adını verdiğimiz doğum, evlenme ve ölüm hadiseleri ile bağlı merasimleri, musiki sesini ve oyunlarını, derman yollarını, hukukunu, el işlerini, teatırını vesairini inceleyen bir bilim dalıdır. Bazı araşdırıcılar folklorun sahasını daha da genişledip içine halk edebiyatını da alırlar. Bugün orta Asya'dan Avrupa'ya kadar gördüğümüz bir toy (düğün) adetimiz vardır. Gelin taze evine girerken kapıda veya damda gözleyen, damdan onun başına darı, çogonder, şirini, alma vs. atarak ayağının uğurlu olmasını diler. Eğer burada atılan alma, erik vs. kimi meyveler, hurda pullar avazına başka şeyler olursa, folklor bir yaşayış tarzının değişmesini ortaya koymaktadır. Halk edebiyatının tamam üniversitelerimizde yer almağının tarihi daha kadimlere dayanır: merhum Fuad Köprülü'nün âşık edebiyatının yanında halk edebiyatına da ağırlık vermesi 1935'ten gabagdır. Bugün halk edebiyatı öğretimi tamam üniversitelerimizde edebiyat, fen ve edebiyat kimi fakültelerde başarılı bir şekilde devam etmektedir; lisans ve doktora haddindeki çalışmalar gelecekte

bu kolun daha da kuvvetlenmesinin güzel bir işaretidir: Saz şairlerimizle ilgili konu (mevzu)lar da halk edebiyatı konuları arasında ele alınmaktadır. Aslında aşık edebiyatı adını verdiğimiz bu konuların halk edebiyatı haricinde müstakil bir başlık altında ele alınması vaciptir. Çünkü halk edebiyatı mahsulleri "anonim", aşık edebiyatı mahsulleri ise "ferdi" eserlerdir. Milletleri ayakta tutan daireler vardır. Bu daireler var oldukça, bu dairelere sahip çıhdıkça, o millet yaşamasını devam ettirecektir: Ancak bu dairelere olunduğu gibi sahip çıkmayan, onları saklamayan milletlerin gelecekleri çok parlak olmayacaktır.

Toprak muhabbeti, bayrak muhabbeti, dil ve din muhabbeti olmayan bir toplumun (camianın) iktisadı ve nizamı vaziyeti ne kadar kutlu olursa olsun, binalarının çatlamasını her an işitebilirik.

Buna göre milletleri ayakta sahlayan bu unsurlardan biri de manevi dairelerdir. Bu daireler arasında folklorun mühim bir yeri vardır. Bir topluma karşı hazırlanan zararlı faaliyetlerin ortadan götürülmesinde folklor, tesirli bir silah rolünü oynayabilir.

İftitah zamanında Selçuk Üniversitesinin iftiharî doktorasını büyük mevlevişinas alimi Prof. Dr. AnMarı Şimal'e verdiler ve Hanım Anmarı Şimal de mevlevilik hakkında ve faaliyetlerinden bir neçe numune gösterip Selçuk Üniversitesine teşekkür eyledi. Nahardan gabag birinci oturumda, Doğu (şark) Türkistan'dan gelen Muhtarhan Urazbeğoğlu Abaylat, Hasan Evliya hakkında makalesini ohudu ve dedi ki onun her mevzudaki şiiri, efsanesi, atasözleri halk arasında geniş vaziyette dağılmıştır. Bu mevzuda da onun Kazah Türkleri arasında, yaygın surette yayılan bir çoh şiiri vardır.

Ege Üniversitesinden gelen Dr. Eren Akçiçek de "Ana sütü ile alakalı adet ve inançlar Türk halk hekimliğinde", habele ana sütü baresinde bir tıbbi çıhış eledi ve Kur'an-ı Kerimden ve Hz. Peygamberden de hadisler ohudu. Bundan sonra Hanım Dr. Hanya Selfarova Türk ve Slovak halk edebiyatları arasındaki benzerler baresinde danışdı. Araştırmacı M. Ergün (Erzurum üni.) de Özbek Türklerinin İntizar Dastanı mevzunda danışdı. Bundan sonra Kıbrıs'dan gelen alim, Kıbrıslı aşık Kenyazi'nin dastanları hakkında geniş malumat verdi. Gulam Caferoğlu Çin'den gelen alim de Oğuz halk tarihi

mahnıları hakkında danışıbp Kaşgar, Artuş, Koçar, Kulca, Kumul şarkılarından bir neçe numune gösterdi. Romanya'dan gelen büyük edebiyat alimi yaşlı başlı Prof. Dr. Mihail Kobuoğlu, Oğuz, Gagavuz halk edebiyatı folklorundan iki efsane ve bir deste türküsünü güzel bir şekilde ifade etti.

Başka oturumlarda sırasıyla Habib İdrisi İranlı Türklerin toy merasimlerini izah etti. Bundan sonra Yugoslavya'dan gelen Doçent Dr. Hamdi Hasan bazı tarihi dastanlar takdim etti ve İrfan Nasreddinoğlu, Afyon Hisarlı aşık Naneci Ahmed'e aid olan şiirlerinden güzel numuneler verdi. Ali Öztürk, Erzurum'dan gelen dostumuz, Türk efsanelerinde şanamizmin izleri hakkında nutuk eyledi.

Kongrenin ikinci gününde, nahardan (öğleden) gabag üstad Prof. Dr. Saim Sakaoğlu, Selçuk Üniversitesinin Fen ve Edebiyat fakültesinin başkanı, Anadolu efsanesinde "Çeşmede kalan tas" motifi ve yayılma sahası üzerine bir geniş konferans vererek dedi: "Efsaneyi Konya, Erzurum ve Van eyaletlerimizde toplayan hemkarlarımız yanında, Evliya Çelebi'nin mühim eseri "Seyehatname"deki muhtelif numunelerini tespit edenleri de unutmamak gerekir. Motif her zaman "tas" olarak görülmez ve bazı yerlerde daha başka nesne (şey)ler de olabiler. Mesela, asa, at vs.

Bu anlatana göre de değişebilir. Motifin kaynağının ne olduğu veya haradan geldiği meselesi halledilmiş değildir. Bazı varyantlarda verilmeğe çalışan dini hava da efsanenin ayakta kalmasına kömekçi olmuştur. Ancak çıhış noktası olabilir mi bilmirik.

Ankara'dan gelen folklorcu Nail Tan, eyaletlerde meşhur folklorik özellik (hususiyet)ler baresinde bir konferans verdi. Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden gelen Ali Yakıcı da "Konya aşıklık örf ve adetlerinde Aşık Mehmedin yeri" adlı makalesini okudu ve dedi ki, aşıklık adeti Türk edebiyatının bilinen ilk mahsullerinin verildiği ozanlık sisteminin bir devamıdır. Tasavvuf edebiyatından zamanla ayrıldığı 16. yüzyıl başları itibariyle müstakil bir hüviyet kazandığı kabul edilen aşık edebiyatı, yüzyıllara göre güçlü numayendeler yetirmiş ve kutlu şiir numuneleri vermiştir: Makalesinin esasını Aşık Mehmed'in hayatı hakkında araştırmalar ve aşık Mehmed'in şiirleri teşkil

etmektedir. Dursun Ay Sakim, Türkistan'dan gelen yazıcı ve alim bacımız da, bir mufassal yazısında uğurlu ve nehs sayılar inancı hakkında sohbet apardı. Bu sohbetten sonra, Almanya'dan gelen Çeftay Koçar da Türkistan halk edebiyatında Nasreddin Hoca (Molla Nasreddin) baresinde ilmi bir sohbet apardı ve dedi ki: Nasreddin Hoca Kazak mizahının sevilen simasıdır. Mizahlarında bir tarafdan kurnaz (hilekar), bir taraftan saf görünüşlü olarak ortaya çıhar. Nasreddin Hoca hakkındaki mizahlar yalnız Kazaklarda değil, bütün orta ve ön Asya, Arabistan, Yunanistan, Romanya, Sırbistan, İdil (Volga) Boyu ve Kafkas halklarının folklorunda Molla Nasreddin, Nasrettin Efendi, Hoca Nasreddin latifeleri diye anılır. Bakü'den gelen Doçent Dr. Kamil Nerimanoğlu Veliyef, Türk kahramanlık eposunun poetik sentaksı üzerine güzel bir konferans verdi. Başka bir oturumda (celsede) da Ursula Reynehard Berlin'den ve Hanım Mervi Nusyanın Finlandiya'dan gelen alimler her biri muhtelif folklor mevzularında muhabbet apardılar. Bu danışıklar ve faydalı ilmi konferanslardan sonra növbet, Hz. Mevlana'nın mezarını ve bekasını ziyaret etmeğe geldi. Şehriver 21'de piyade bir büyük heyetle ziyarete gittik, harici ülkelerden gelen turistler, müze kısmında heresi bir taraftan aks salır ve muhtelif kılavuzlar tarafından malumat alırdılar.

Bizler herşeyden evvel terbit-i şerife yahınlaşdık. Çoh görmeli uruhanî bir mahfil idi. Kapıdan girende büyük ve güzel hat ile ya Hz. Mevlana yazmışdılar ve Kuran-ı Kerim'den ayetler yazılıp ve tarafa asılmışdır ve her tarafa bahırdın Ya Allah, Ya Hu, Ya Kerim, Allah, Muhammed kelimelerine gözün sataşırdı. Girdiğimizde Mevlananın mezarını kare hilatlarla (üstünü bütün Kuran ayetleri yazılmıştı) örtmüştüler. Atası Sultan Veled'in mezarı Hz. Mevlana'nın baş tarafında vaka' olup, her iki zat-ı şerifi ziyaret ettik. Bunların ayak taraflarında da pirler ve meşhur şeyhlerin de bir neçe kabr-i şerifi de var idi ki, onlar da ziyaret edildi. Göze çarpan şey burada Hazreti Mevlana Celaleddin Konevinin güzel vechile İranlı minyatürist üstad Behzad tarafından çekilmiş olan tablosu idi ki, üstad cenab Doktor Seyyid İbrahim Nimetullahi, Tahran üniversitesi tarafından Hz. Mevlana'nın dergahına takdim olunmuştur. Müze kısmında vitrinlerin içinde muhtelif el yazması mesneviler, hususi eşyalar, tarihi el yazmaları, musiki aletleri, halı ve halçalar sahlanılırdı.

Duvarların üstünde güzel hat tabloları da asılmışdır. Tabloların birinde Mevlana'dan bir şiir, her ohucunun ruhunu tazelirdi. Şiir Fars dilinde yazılıb ve altında Latin harfleriyle Türki diline terceme olunmuşdur. Tablodaki şiir beledir:

Baz a, baz a, her ançe hesti baz a, ***Geri gel, geri gel, her ne olursan geri gel***

Ger kafir u gebr o butpersti baz a, ***İster kafir yahud putperest ol geri gel***

İn dergeh ma dergeh nomidi nist, ***Bu dergahımız ümitsizler dergahı değil***

Sed bar eğer tobe şekesti baz a. ***100 kere tövbeni bozsan da geri gel.***

Bu tablodaki şiirin manası her bir ziyaretçinin ahvalını değişdirirdi ve çoh azametli şiir olduğunu ve Hz. Mevlana'nın büyük sufiliğini hatırlatırdı. Ziyaret kurtardı kapıdan çıkan yerde bir güzel söz Hz. Mevlana'dan gözümüze değdi.

"Ya olduğun kimi görün, ya göründüğün kimi ol."

Hakikatte insan derin fikir ederse çoh mühim ve değerli bir söz olduğunu heman inanar, gerçekten gelin hamımız ya olduğumuz kimi görünek veya göründüğümüz kimi olak.

Ahmet Caferoğlu, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 41-46

AZERBAYCAN EDEBİYATI I

13.-18. Asırlarda Şiir ve Nesir

11 ve 12. asırlarda Türklerin meskeni olan Türkistan mıntıkalarında ve İslamiyet medeniyetinin, habele (ayrıca) Fars edabiyatının güçlü tesiri altında bir Türk edebiyatı, daha doğrusu Karahan Türklerinin edebiyatı yaradıldıktan sonra, bir Türk edabiyatı, demeli Oğuz edabiyatı inkişaf etmeğe başladı. Birbirinden tamamı ile farklı olan coğrafi ve milli şerait neticesinde, bu iki mıntıkadaki edabiyatlar tabii olarak, farklı yollarda inkişaf edilir, çünkü 11. asrın İranında, edabiyat ve ilimler sahasında Arap, ala elhususta Fars dili hakim idi, ama bu vaziyet, Azerbaycanın bazı mıntıkaları, Harezmiler, Moğollar ve Timuriler tarafından tutulduktan sonra değişir. Çünkü onlar, 13. asırda çok sayıda Türk tayfalarının hemin mıntıkaları köçürdülmesine, belelikle de yeni meskunleşmeye ve kadim zamanlardan beri buralarda yaşayan Türk ahalisinin güçlenmesine sebep olmuşlar. Bu değişiklik, Azerbaycan'da ihata eden Elhanîler İslamı kabul ettikten sonra, Azerbaycan diyarında Türk dilli edebiyatın yaranmasına son derece büyük yardım göstermiştir. Farsca İmparatorluğun yüksek dili kimi kalsa da, tez vakitte, hem de sadece Türklerin yaşadığı yerlerde yok, aynı zamanda Tebriz, Şiraz ve Hemedan kimi birbirinden uzak olan medeniyet merkezlerinde Azerbaycan Türk dili güçlü rakib kimi onun yani Farscanın kabağına çıktı. Ala elhusus hakimiyet dayrelerinin, Elhani imparatorluğundaki muhtelif medeniyet dillerinin işledilmesi hussundaki bir nevi lakaydlığı veya düzümlülüğü, Türk dilinin gittikçe itibar kazanmasına ve tezlikle hatta ülkenin resmi dili seviyesine yükselmesine imkan yarattı . Ele bu vaziyetin neticesindedir ki, Arap dilcisi "İbn Muhenne" (Hiletu elinsan, halebetu ellisan) adlı meşhur lugatında Moğol, Fars ve Arap dilleriyle yanaşı Türk dilini de nazarda tutur ve orada onun tabiri ile desek ülke diline, yani Azeri'ye mühim yer verir. O vaktin medreselerinde tedris maksadı ile "Hüsami" tarafından kaleme alınan "tuhfe-i hüsam" adlı manzum Farsça-Türkçe lügatde Azerbaycan Türkçesinin artan ehemmiyetinin başka bir delilidir. Bundan başka hele 13'üncü asırda şiirlerini

Azeri dilinde yazan belelikle de edebiyat sahasında demek olur dönüş noktası yaradan bazı şairler vardı." Hasanoğlu" ,"Kadı Burhaneddin" ve İmadeddin Nesimi" bu şairlerdendir. Onların şiirleri Azerbaycan Türkçesini edabiyat dili seviyesine yükselti. İslami medreselerde talim gören ve özlerini muhkem surette kadim klasik sanata bağlı hisseden bu şairler, Azeri Türkçesini, şiir dili seviyesine yükseltmeğe dair niyetlerinde de büyük muvaffakiyet kazanmışlar. Azerbaycan edebi dilinin banisi hesap olunan bu üç şairden biri demeli Türkçe yazdığı şiirlerde "Hasanoğlu" Farsça yazdığı şiirlerde ise sanata uygun olarak "Pur Hasan" tehallosunu götüreni Azerbaycanın ilk şairi kimi nazarda tutulabilir. Onun adı "İzzeddin İsfarani"dir. Onun eserlerinden sadece Türk dilinde bir, Fars dilinde de bir şiir kalmıştır. Bir çok tezkirede, şairin hayatı ve özü barede çok kısa ve daha çok umumi tabirlerle olsa da malumat verilir. Bazı tezkerelere esasen, O "meczub", başka tezirelere esasen ise peygamber evladı kimi 1275. yılda vefat eden "Şeyh Cemaleddin Zakir"in tarikatından olmuştur. Dakik olan başka malumata göre, emin olmak olar ki, o Horasanın cenub garbında yerleşen "İsferayin"den gelir ve 13. asrın birinci yarısında orada anadan olmuştur. 15. asırda o, öz şiir hüneri ile, yahın şarkın bazı mıntıkalarında büyük şöhret kazanmış olmalıdır." Hasanoğlu"nun haleflarinin nazirelerinden, onun yüksek sanat kudreti anlaşılır. Hemin halefler arasında, Türkçe şiir yazan iki şair, yani "Ahmet Dai" ve "Nesimi" elece de "Aşri" adlı bir Fars şairi de vardır. O, öz Türk şiirlerinde, şairlerin sanatını pozub özünü "Pur Hasan" değil, Türk usulü ile "Hasanoğlu" adlandırır, ve belelikle ana diline tam sadakatini sübut eder. Şair, tasavvufun esaslarını Türk muhitinde tebliğ etmek vazifesini üzerine götüren şiirlerinde, ana dilinin edebi inkişafının yeni merhalesini nümayiş ettirir.

Hele Azerbaycan edabiyatının başlangıcında, demeli hele bir o kadar mahsul vermeyen bir inkişaf devrinde Şemseddin Muhammet adlı "Kayseri" kadısının oğlu "Ahmet Burhaneddin" (1345-1398) Türk dilli şiirleriyle Azerinin özüne mahsus dil hususiyetlerine dikkati celbetti. O ilkin mütalielerini atasının yanında, elece de Mısır, Dımışk, Alipu ve Mekke Mukerremeni de ziyaret ettiği seferlerinde eledi. O 21 yaşında "Gıyaseddin Muhammet" emir olduğu

vakit "Kayserii" kadısı oldu ve daha sonra emirin kızıyla evlendi. Lakin o daha sonra özünü sultan ilan edip hatta "Sivas" ve "Erzincan"ı tuttu, ama "Ağ koyunlu" silsilesi haleflerinin rehberleri tarafından katledildi. Öz devrinin görkemli alimi olan "Kadı Burhaneddin" Arap ve Fars dillerinde yazdığı birçok şiirle yanaşı gazel , rubai ve tuyuğla (mani-bayatı) dolu olan bir Türkçe divan da yaratmıştır. Kayıt ettik ki, bu tuyuğ dediğimiz bizim Burhaneddin ile tanıdığımız yeni bir şiir nevi idi. Şair büyük şöhret kazanabildi, çünkü o dini ve irfani şiirin oldukça sevildiği bir vakitte, halki şiir yazmıştır. Şair özünü Fars sanatından halas edebildiği için onun gazelleri, klasik forma bakmayarak, halk şiiri kimi seslenirler. O, talim terbiyeye yönelen veya aşki, şiirler de kaleme almıştır. Bazı dil veya form kusurlarına bakmayarak "Burhaneddin" in şiirleri ter ü taze ve hayat doludur. Diğer taraftan Burhaneddin, öz tabiri ile desek, "fakirleri uğrunda öz başını feda etmeğe hazır" olduğuna bakmayarak, Anadolu ve Azerbaycan edabiyatı sahasında gösterdiği faaliyetlerde umumilikde muvaffakiyetsiz olmuştur.

14. asrın ortalarında yakın şarkda islami derviş tarikatları içtimai hayatta mühim rol oynamağa başladıkda bu tarikatler, hususen de "Hurufi" tarikatı Azerbaycan edabiyatının inkişafına büyük tesir gösterdi.

Bu tarikat, "Fadıllah Naimi" (1345-1394) adlı Tebrizli şairin teşebbüsü ile kuruldu ve aydındır ki, onun hedefi, diğer derviş tarikatlarınınkinden tamamen farklanırdı, çünkü o, hakim tarikatlara karşı mubareze hedefini öz karşısına koymuştu. Bu özüne hahsus tarikat, şair İmadeddin Nesimi'nin (1369-1454) ona koşulmasıyla ehemmiyet kazandı. Bu fevkalade şahsiyetin nüfuzu ve tesiri sayesinde tarikatın kabağında, öz İdeoloji bernamesi yaymak için daha geniş imkanlar ortaya çıktı. Bu bername, hele "Naimi" nin "Cavidan name"sinde etraflı surette şerh edilmiştir ama "Hurufi" tarikatının hususiyetleri mehz Nesiminin şiirlerinde tamamen beyan olundu ve hemin şiirler vasıtasıyla yeni fikir, halk kütlesine nüfuz etti. Diğer taraftan da, şair, bu vasıta ile oldukça çok mahbubiyet kazanıp, belelikle öz halkına büyük tesir göstermek imkanına malik oldu. Mehz bu sebepten, o Türk edabiyatı klasiklerinin seçkin simalarından biri hesap olunur. "Nesimi" kadim medresede talim-terbiye görse de, Azerini son derece yahşı bilir. "Nesimi"

şiirlerinin ekseriyeti "Hurufi" mektebinin talimine hasr edilmiş ve şair, bu mektebin ahkamını, estetik bakımdan noksansız şekilde nümayış ettirmeğe çalışır. Şairin ilkin şiirlerini; Peygamberi (s), Ali ve onun evladını medh etmesiyle tanımak olar. Ama o hurufi tarikatını kabul olunduktan sonra, ancak "Fadılllah Naimi"nin "Cavidanname"sini en hararetli sözlerle medh etmeğe başlamıştır, o belelikle hurufi tarikatının insan şahsiyetine verdiği yüksek kıymete vasıtalı surette dikkati celb etmiştir, ve her şahsın çehresinde müşahide olunabilen mukaddes unsurların sırların aydınlaştırılması ve onlarla tanış olunması yolunda muayyen harflerin ehemmiyetine işaret etmiştir.

Ama "Nesimi" sadece hurufi tarikatının mutasıp taraftarı yok, aynı zamanda yüksek itibara malik olan filozof ve humanist fikirlerin tebligatçısıydı. O, öz şiirlerinin dille alakadar beyan vasıtalarını canlı halk dilinin unsularını işletmekle özü yaratmıştır. Hemin çerçevede, o, Arapçadan gelen dahil kelimeleri, kadim Türk sözleriyle avd etmek temayulu göstermiştir. Onun kelimeleri seçmek işindeki dikkati sayesinde ve onun şiirleriyle, bir sıra terkibler veya ihtisas sözleri geniş halk kütlelerine aydın ve derk edilir hale geldi. Ele bu dil hususiyetleri, elece de şiir nevi sayesinde, "Nesimi"nin nüfuzu sadece Azerbaycan edabiyatıyla mahdutlaşmayıp Osmanlı imparatorluğu edabiyatına da tesir gösterdi, "Habibi" "Hatai", "Fuzuli" kimi büyük şairler onun füsunkar şiir sanatının tesiri altında kalmışlar.

15. asırdan 17. asra kimi birçok şairin "Hurufi" tarikatına koşulması da mehz "Nesimi"nin nüfuzuna esaslanır. Onun nüfuzu, orta Asyadaki şairlerin mehfellerini ihata edecek kadar geniş olmuştur. Bunu gösteren bir delil de odur ki, hatta "Ali Şir Nevai" öz şiirlerinde "Nesimi" nin adını çekmiştir. Nevai'ye göre Nesimi Irak'ta ve küçük Asya'da da çok söylen ve sayılan şair olmuş ve Türkmen ve Anadolu dilinde de şiirler yazmıştır.

Nesimi'nin himaye ettiği hurufi harakatı da öz nevbesinde, ala elhusus "Celayir"ler silsilesinin (1336-1415) hakimiyeti devrinde, bazı şairlerin yükselmesine kömek göstermiştir. Artık edabiyat ve hüner için çok iş görülürdü. Özü de hemin silsileden olan "Sultan Ahmet İbn Üveys" (1382-1415) bile Azeri Türkçesinde şiirler yazmış ve bu da ona delildir ki, o,

ferhengi hayatla maraklanırdı. Hususen "Sultan Ahmet ibn Üveys"in çok sayıp hürmet gösterdiği musiki alimi "Abdulkadir merağı" her tarafı himaye görmüştür. Onun iki küçük tuyuğu veya o vakitle rubailerin adlandırıldığı şekilde deyersek "koşuk" ve dövrün edebiyatı sahasında seciyevi tazahürü idi ve diğer taraftan Merağa'dan gelen bu bestekarın anadiline mevkini gösterip sebut edir ki, hele o dövrün musıki dayrelerinde ana dilinin, demeli Azerinin korunub inkişaf ettirilmesine büyük ehemmiyet verilmiştir.

Azerbaycan şairi hesab olunan başka bir şahıs da 14. asrın sonlarında Serab'da doğulan ve Erdebil'de büyüyen "Şah Kasım Envar"dı. (ölümü 1434). O dövrün meşhur tarikat banilerinden "Şeyh Sadreddin Erdebili"nin şagirdi, aynı zamanda özü de öz tarikatının kurucusuydu, hem şah hem de şair kimi oldukca muvaffakiyetli sayılan "Envar", "Ali Şir Nevai"ye mühim tesir koymuştur. Nevai, Envar'a çok ehemmiyet vermiş ve hatta guya onun bazı şiirlerini ezber bilirmiş. "Envar" Fars dilinde yazdığı mesnevisinden başka, Azeri Türkçesinde de bir sıra tuyuğ ve gazelin müellifidir. Bu şiirlerin dili, şairin seleflerindeki ile mukayese edildikte, sade halk diline oldukça yakındır. Bu bakımdan, onun samimi dostu "Çelebi"ye ithaf ettiği şiir parlak numunedir, çünkü bu şiir ele dil sadeliği nokta nazarında meselsiz sanat eseri hesab olunur.

Kısaca tokunduğumuz bu hakikat ki, sade Azerbaycan halk dili tezlikle, şiire yol tapmıştır, bu dövürde, birçok şairin Azeri Türkçesinde eser yarattığı neticesini çıkarmamız imkan verir. Hakikaten de tanınmış tezkirecilerde bele şairlerin oldukça çok adları çekilir, ama indiye kimi heçkes onların üzerinde dayanmamıştır. Bu şairlerden indilik hiç olmazsa birinin adını kaydetmek maksadı ile "Şirazi"t ahallosu ile tanınan meşhur Azerbaycan şairinin adını çekmek gerektir. "Şirazi" takriben hicri 725. yılda vefat eden meşhur Mevlana Şebusteri "Gülşeniraz" adlı eserini hicri 822 yani miladi 1425. yılda Türkçeye çevirmiştir. Dövrün başka şairlerinden de söz açılmazsa, 14. asır Azerbaycan edabiyatının tasviri nakıs olardı. Mevzumuza ait kaynak eserler elde olmadığı için, burada yalnız o şairler nazarda tutulabildi ki, onların hakkında muayyen derecede emin malumatlar vardır.

Prof. Ahmet Caferoğlu, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 40-48

AZERBAYCAN EDEBİYATI II

10. asrın evvellerinde "Timuriler" silsilesinin sükut edib zaafa uğraması neticesinde Azerbaycanın şimalinde müstakil Şirvanşahlar saltanatı (1382-1501) kuruldukta, ülkenin cenubunda da payitahtı Tebriz olmakla Karakoyunlu silsilesi (1438-1467) ve Diyarbekir etrafında Ağkoyunlu silsilesi olmakla iki hakimiyet merkezi yaradıldı. Ama onlar daim birbirine karşı mübareze ile meşgul idiler. Ancak 1467 ilinde Ağkoyunlu silsilesinin hükümdarı olan Uzun Hasan, Karakoyunlu silsilesinin hükümdarı Cihanşah'ı mağlub ettikden sonra müstakil devlet kurmağa muvaffak oldu. Bu müddet arzında Azarbaycanın şimalında öz hakimiyetlerini manisiz devam ettiren Şirvanşahlar ülkeni abadlaştırmak işi ile meşgul olabildiler.

Belelikle başda "Bakü" ve "Şamahi" olmakla birçoh şehir çiçeklenmekde olan iktisadi merkezlere çevrildi. Ağ Koyunlular daini işi Azerbaycanın Cenubunda görmek isteseler de onların bu cehdleri muvaffakiyetsiz kaldı. Onlar, ülkenin medeniyetini yeniden kurması ile hayli maraklanan Sultan Yakubun (1478-1490) ölümünden sonra siyasi İhtilaflar, ahalinin gayrı mütecanisliği, habele ülke dahilindeki eğtişaşlar neticesinde zevala uğradılar. Bunun bir sebebi de o idi ki; şia daireleri ideolojik tebligatı ireli sürerek halk arasındaki büyük nüfuzlarından siyasi maksadları uğrunda istifade etmeği bacardılar. 15. asrın ortalarında gerginlik ocağı, keskin tebligat aparan, aynı zamanda da gizli siyasi faaliyetle ülke üzerinde hakimiyeti hazırlayan Erdebildeki Safieddinin derviş tarikatı idi. Hususan kızılbaşların olduğu yerlerde en geniş halk kütleleri arasında şiddetli intizamsızlıklar baş verdi. Bu şeraitde Şah İsmail üçün zayiflemiş Ağ Koyunlu devletini ele geçirmek çetin iş olmadı. Belelikle o Erdebili ve Şirvan'ı tutduktan sonra 1502. ilde Tebriz payitaht olmakla özünü yeni hükümetin hükümdarı ilan etti. Bu şekilde Diyarbekir'den tutmuş Herat'a ve Bağdad'dan tutmuş Derbend'e kimi geniş araziler Safavi imparatorluğuna ilhak edildi. Dil bakımından becerikli olan Şah

İsmail ferhengi inkişafı temin edeceğini vaad etti ve Şah İsmailin bu vaadi onun oğlu ve halefi Tahmasıb tarafından hayata geçirildi.

Bu dini ve siyasi münakaşalarda, elece de ülke hayatının diğer sahalarında Türk dili tabii olarak oldukça mühim rol oynayırdı. Azeri Türkçe bu dövre kimi o kadar yahşı inkişaf etmişti ki, 16. asırda bu inkişafın en yüksek zirvesinden söz açmak olar. Düzdür Ağkoyunlu ve Karakoyunlu hükümdarları Fars dilini saray dili seviyesine yükseltmişdiler. Ama hatta saraya yol verilen şairler de dahil olmakla Azerbaycan şairlerinin ekseriyeti, bu tedbire itinasız yanaşaraşak öz ana dilleri yani Azeri'ye mümkün olan her cür üstünlük tanımışlar. Bu müddea ala elhusus Hatai üçün muteberdir: (Bu şair yene "Hatai" tehallosu ile şiir yazan Şah İsmail'den farklıdır). O, "Yusuf ve Züleyha" başlıklı mesnevisini Sultan Yakuba İthaf etmişdir. Esrarname'nin mütercimi Ahmedi ve Habibi de saraya tabi olan bu cür şairlerden olmuşlar. Azeri Türkçesine marak o kadar güçlendi ki, o hele Safaviler devrinde imparatorluğun dili haline geldi. Bunun da neticesi o oldu ki, Arab ve Fars edebiyatının eserleri Azeri Türkçesine tercüme edilmeğe başladı. Bir haldeki şia mezhebi dahil olmakla, dini edebiyat bir başa Azerbaycan dilinde yazıldı. Bu vaziyet 19. asrın sonuna kadar devam etti.

Bundan başka, Azeri; diplomatik münasebetlerde habele umumilikde harici ülkelerle alakalarda da işledilmeye başlandı ki, bu da Safavi silsilesine muayyen faydalar temin etti. Şah İsmail sarayının Azerbaycan medeniyetinin merkezine çevrilmesinde bunun da Az payı olmamışdır. Sanat ve edebiyatı hararetle seven Şah İsmailin özü de çok istidadlı ve eser yaratmağı seven şair idi. Garibe değildir ki alim ve hünermendler asanlıkla Şah İsmail sarayına kabul edilib onun tarafından himaye olunurdular. O oldukça güzel ve sade elece de temiz sebkte yazdığı şiirleri ile şairlere en güzel numuneni vermiş ve onun etrafındaki şairler hararetle onu taklid etmişler.

Umumi ferheng tarihi zaviyesinde bahanda deyebilerik ki; 15. ve 16. asırlar Azerbaycan medeniyet tarihinde çok mühim merhele olmuşdur. Bu devirde Tebriz oldukça büyük ehemmiyet kazanarak şark aleminde ilmi merkez olmuşdur. Bu devrin islamşinasları ve din alimlerine yüksek kıymet ve ehemmiyet verilmişdir. Erdebil'de tikilen Şeyh Safi türbesi umumilikde "Dare'l-

irşad" kimi nazarda tutulur. Aynı zamanda başka bir merkezin demeli Azerbaycanın şimalındaki Şirvan'ın tarikat pirleri ve İslamşinasları da yüksek itibara ve derin nüfuza malik idiler. Nihayet ülkenin diğer medeniyet merkezlerinde de meşhur tarihçi, coğrafyacı, filozof ve din alimlerinin sayı az değildi. Alimler arasında hususen beşeri elmler sahasındaki eserleri mütalaasına habele klasik şark şiiri eserlerinin tefsiri ve intişarına çok marak gösterilirdi. İlkin tezkireler mehz bu merak esasında yaradılmışdı. Diğer tarafdan son derece takdire şayan olan başka bir cihet de daha çok sanat sahasına dahil olan hususen minyatür nakkaşlığının, musiki ve mimariliğin Safevi silsilesinin hükümdarları tarafından himaye olunmasıdır. En meşhur sanat nakkaşları minyatürcülar ve nakkşalar arasında Seyda Hamedin şagirdi olan ve Herat' dan Tebriz'e muhaceret eden Kemaleddin Behzad'ın (1455-1535) ve elece de AkaMirek Tebrizi, Sultan Mehmet Tebrizi, Muzaffer Ali Nakkaş ve Hafız Tebrizinin adını çekmek olar. Onların hamısı devrin itibarlı şehsiyetlerinden olmuşlar. En parlak simalardan biri 1413. ilde yazılan "Makasadaladvar"ın müellifi musikişinas Nureddin Meragi'dir.

Ferhengi ve ictimai hayat "Celairler" silsilesinin koyduğu binövre üstünde daha sonra gelen Türkmenler silsilesi zamanında da ve onların güçlü himayesi ile daha da inkişaf etti ve hem Azerbaycanın geniş arazilerinde hem de Irak'da çok elverişli zemin tapan, Azerbaycan edebiyatı çok yüksek seviyeye nail olmağa kadir oldu. Malum olduğu kimi Azerbaycan edebiyatının inkişafı muayyen müddet arzında klasik Fars edebiyatının inkişafı ile aynı vakte rast gelir. Ama teessüf ki indiye kimi Türk edebiyatının Azerbaycan dilli eserleri tam tapılabilmemişdir. Bu eserler el çatmaz olarak kaldıkça muhtelif tezkirelerdeki az ve cüzi kaydlara muhtaç kalacağız.

15. asırda Azerbaycan edebiyatının Tebriz ve Şirvan kimi merkezlerinde faaliyet gösteren şairler barede ise lap emin ve oldukça etraflı malumatımız vardır. Burada kaside yazmak ve kasideni Şirvan Şaha ithaf etmek mersum idi. Bu şairlerden bunların adını çekek: Bedir Şirvani (ölümü 1450-51), Katibi (ölümü1436) ve bir hamsenin müellifi olan Meragalı "Eşref". O, istidadı olan ve özü de "Hakiki" tehallosu ile şiir yazan, Cihanşahın saray şairi idi.

15. asrın sonlarında artık demek olar ki, kaside yazılmır, onun evezine, sufiyane mevzuların epik formada terennümü, diğer taraftan da aşki mevzuların lirik şiir kaliıplarında söylenmesi bakımından daha münasib olan mesnevi ve gazel yazılırdı. Zaman geçtikçe, hele de güçlü olan Hurufi tarikatinin edebiyatı ile yanaşı "Halvetiyye" adlı derviş tarikatı, berdeli şair Gülşeni'nin simasında itibarlı bir nümayende tapır.

15. ve 16. asırlarda Azerbaycanın bir çok şair ve mütefekkiri yeni ictimai şerait neticesinde öz vatanını terk edip konşu islami ülkelere muhaceret edir. Biz, bunların arasında sadece en mühim olan şairlerin adını çekirik: 15. asırda Hamdi ve Haşimi ve 16. asırda Şahi, Sururi, Tufeyli, Habibi, Halili, Matemi, Arifi, Kasımi, Gülşeni, Bidari, Penahi, Sahibi, Hafız, Halife, Hezani (Esiri), Basiri, Mirkadir ve Karabağ'da büyüyen ve 1535. ilde vefat eden muhiddin Muhammet ki, bir çok tefsirin ve "Ruzi Karabağı"nin müellifidir ve Kanuni Sultan Süleyman hakimiyeti zamanı Türkiyeye göçmüştür. Elece de Karabağlı alim "Yusuf ibn Muhammethan el Muhammedşahi". Onların çohu Türkiye'ye muhaceret etmiş ve orada Azerbaycan edebiyatının klasik senetlerini devam ettirmeğe çalışdıkları üçün Osmanlı edebiyatının inkişafında mühim rol oynamışlar. Burada onlardan çok kısa söz açılacaktır. Onlar baredeki kaynak edebiyatının çohu Osmanlı tezkerelerindedir. Bunlardan adını çektiğimiz ilk şair yani "Hamdi" aynı zamanda onların en mühim olanıdır. İsfahanlı olan Mevlana Hamdi, Sultan Fatihin inayetini özüne celbettikten sonra saray şairleri cergesine salınmışdır. Onun şiirlerinin dili temiz ve revandır. O, benzetme ve teşbihden perhiz etmiş ve sözlerinde temsil ve üstü örtülü mefhumlar işletmemişdir. Nesiminin kurduğu edebi mektebi devam ettiren Halili hakkında çok az melumatimiz vardır. Umumilikte güman olunur ki, O, 15. asrın evvellerinde doğulmuş ve 1485.i ilde "İznik"de vefat etmişdir. Tedkikat esasında aydın olmuşdur ki, o, bir derviş tarikatına bağlı şair kimi Ohedi'nin (1275-1338) tesiri altında olmuşdur. O, bazı Osmanlı şairlerine çohlu nazire yazmışdır. Edebiyat tarihi bakımından maraklı olan, Halili'nin onun selefi Nesimi'nin şiir sanatına işare eden şiirlerdir. Halili şiirlerinin formuna çok ehemmiyet vermiş ve başka şairler, bunu öz tahmislerinin mevzuuna çevirmişler. Bu da, şairin büyük nüfuzuna

delalet eder: Basiri tehallosu ile tanınmış Azerbaycan şairi uzun zaman Türkiye'de yaşamış ve saray şairi kimi bir çok şairle müşaire aparmışdır. 15-16. asırların geçit devrinde Sururi tehalloslu bir Azerbaycan şairi yaşamışdır ki onun adı, o vakitler Sururi tehalloslu diğer şairlerden Sururi Şarki adı ile farklanırdı. O, öz şiirlerinde, hurufi tarikatının meslekini tebliğ edirdi. Şah İsmail Sururiye muhabbet gösterib, onu saray şairlerine dahil etmişdir. Onun Türkiye'ye muhacereti hakkında dakik malumatımız yohtur.Hurufilerin dünya görüşü ile yanaşı, aşk da onun şiirinin mazmunu olmuşdur. Sururinin gazellerine bakılırsa, demek olar ki; o, devrin şairi Fuzuliye tesir göstermiş, ama onun sebki ağır olmuşdur. Sururi Şarkinin muasırı olan Tufeyli hakkında sadece bunu bilirik ki, o, hurufi ve şia dünya görüşlerini barışdırmağa çalışmışdır. Onun özü, Erdebil'deki Şah Safa türbesine penah getirmekle sübut etmeğe çalışdı ki, Safevi silsilesi hurufinin hamisidir.

Onun şiirlerinde hurufi hareketinin tarafdarları Safevi silsilesinin en vefalı kollukçuları diğer tarafdan da Şah İsmail ve şia ahkamı hurufi saffetlerle tasvir edilir.

Sururi ve Habibi kimi Türkiye'ye göçmeli olan ve özünün Şah İsmail çevresine bağlılığını "Şahi" tehallosu ile nümayiş ettiren başka bir Azerbaycanlı şair Kişveri barede çok az malumatımız vardır. Ondan bize yadigar kalan şiirler, hassas şairin gurbette ve kadar vatan hasreti çektiğini gösterir. Fuzuli kimi birinin onun şiirlerine nazire yazdığı, onun öz devrinin az ehemmiyetli şairi olmadığına delildir. Tebrizli olan Kişveri barede Şah İsmail Hatai'nin "Dehname"sinin ahirindeki Kayıdlarda cüzi malumat verilir. O, hele de klasik şairler mektebine bağlı kalmakla birlikde onun beyan tarzı, devrinin lirik mektebini ne kadar sevdiğini sübut edir. Ali Şir Nevai'nin "Mecalis'ün-nefais" adlı eserinde adını çekerek kaydettiği ve bir divanın sahibi olan Basiri de hemin devrin Azerbaycan şairlerindendir. Daha sonraki illerde Türkiye'ye muhaceret etmeli olan, ama orada da öz vatanı, doğulduğu "Göy çay" mahalının Bergşad kendinin diline sadık kalan "Habibi" de bu tesadüfe medyundur ki, o, evvelce Sultan Yakubun sarayına götürülüp, orada yetişdirilmişdir. O en yüksek makamlara nail olup, son derece nüfuzlu şair olmuşdur. Habibi ile birlikde yetiştirilen "Sam Mirza"nın tezkiresindeki bir

kayda göre, o, Ak Koyunluların sükutundan sonra Şah İsmail sarayına götürülüp orada "Melik'üş-şuara" seviyesine yükseldilmiş ve ancak Tebriz 1514. ilde Sultan Selim tarafından zabt olunduktan sona Türkiye'ye muhaceret etmişdir. O öz devrinin sebkine uygun olarak davranmış ve şiirlerinde özüne mahsus surette Farsçaya uygun tabirler işletmişdir. Bunun için, o, dil bakımından son derece sade olan sufi-lirik şiir senetinin banisi sayılabilir. Onun beyan tarzı 16. asrın daha sonraki şiir sanatına öz müesser damgasını vurmuşdur. Onun şiirinden yadigar kalan eserler gazel ve müseddes formada yazılmışdır.Onun gazelleri uzun müddet arzında bu edebi nevin hakiki numunesi sayılmışdır. Fuzuli'nin onun "dedim-dedi" başlıklı müseddesine nazire yazdığını da başka cür izah etmek olmaz. Habibi "Melik'üş-şuara" olduktan sonra bir sıra görkemli şairlerin teşkil ettiği büyük edebi mefhele dahil oldu. Bedii, Sehabi, Bidari, Salih, Kerami Rüstem Bey, Kılıç Bey, habele bize bir neçe tezkireden veya şiirlerinin kırık kırık parçalarında tanış olan Penahi, Berdeli Hafız, Şirvanlı Hasiri, Mirkadir ve birçok diğer şairler bunlardandır. Adını çektiğimiz şairlerden başka meşhur tenzçi Tebrizli "Şerif", habele "Şehnameci" kimi faaliyet gösteren Muhammed Bey Şemsi ve Arif Hazani (Esiri) kimi sanatkarları da kaydetmek gerekdir.

15. asırdan başlayarak özüne mahsus bir yoldan getmeği özü için vazife bilen Azerbaycan edebiyatında ele şairler de faaliyet göstermişler ki klasik şiirde hem de yakın şarkda ve onun konşu mıntıkalarında geniş marufiyet tapan Ali Şir Nevai'nin edebi mektebinde terbiyelenmişler. Bu şairler üstadlarının klasik senetine tam sadık kalmış ve Ali Şir Nevai hayranlarının mehfelini meydana getirmişler. 16. asırda birçok şey değişir. Çünki bütün ferhengi faaliyetler yeni merkeze Tebrize köçürdülür. Bu sebebden bu şairlerin çoğu öz vatanlarına kaydırlar. Buna bakmayarak onlar dil ve beyan vasıtalarını seçmek işinde, öz geçmiş mekteblerinin senetine sadık kalıp, öz edebi faaliyetlerini aynı tarz ve sebkte devam ettirirler. Belece mesela " Mecmaü'l-hevas" adlı eseriyle şöhret kazanan 16. asrın sonu ve 17. asrın evvellerinde yaşayan tezkere müellifi Sadık Bey Avşar öz eserini ele bir dilde yazmalı olar ki bu dil Ali Şir Nevai'nin "Mecalis'ün-nefais" adlı eserindeki lehceye oldukça yakındır. Orta Asya'da daha çok da oradaki merkezlerin

çiçeklenme devrinde talim gören diğer şair ve alimler arasından bunların adını çekmek olar: Yusuf Ziya Mahdum (ölümü1485-6) adlı Şamahi kadısı 1437-38. ilde yazılan "Kemalname"nin müellifi Tabib Mehmed Dilşad Şirvani, Şirvanlı din tarihçisi ve Safevi seyyidi Celaleddin (ölümü 1485-6), Nakşibendi tarikatının mühim nümayendesi Baba Nimetullah Mahmut Nahçıvani (ölümü 1496-7), riyaziyatçı Şirvanlı Fethullah (ölümü 1453) ve Ali Şir Nevai'nin açık tarafdarı olan bir sıra şairler ki mesela: Halki, İlahi ve Ziyai tehallosu ile maruf olup vatana kayıtdıktan sonra dahi daim öz üstadlarına sadık kaldıklarını göstermişler. Ali Şir Nevai'nin özünden öğrenirik ki; Hulki "Alınca" şeyhlerinden olan Bediüzzaman Mirza'nın müridlerinden olmuşdur.

Dilde his olunan orta Asya Çağatay mektebinin Azerbaycan edebiyatına nüfuzunu Şah İsmail sarayına bağlı olduğu üçün, Şahkulı Beğ, Peri Peyker, Süseni ve bunlar kimi birçok şairler de genişlendirmişler. Hatai tehallosu ile şiir yazan Şah İsmail, Dehnamesini Çağataycaya çok yakın olan dilde kaleme almış ve bu da gösterir ki, Çağataycanın Azeri Türkçesine tesiri büyük olmuştur.

15-16. asırların şiiri yalnız tegazzuli (lirik) olmamış nakil ve rivayet eserleri de yazılmağa başlamışdır. Sultan Yakuba (1478-1492) ithaf olunan Hatainin (Şah İsmail Hatainin yoh) "Yusuf ve Züleyha"sı bu edebi nevin ilk eseridir. İncilden götürülen mazmun şark edebiyatına bigane değildi. Ama Azerbaycan edebiyatına bu mazmun ilk defa olarak hemin eserde terennüm edilir. Bu şiirin dili sadedir ve Fars dilindeki menbaına oldukça ohşayır. Hatai'nin bu destanından sonra Tebrizli Hakirinin "Leyla ve mecnun" eseri gelir. Ancak 1525. ilde kurtaran bu eserin müellifi, kabakça Nizami ve Hatifi (1512) destanlarını mütalaa edip, Hatifinin eserini öz destanına numune götürmek üçün daha münasib görmüşdür. Hadiseler Azerbaycan torpağında baş verir. Hadisenin aharı, defalarla muhtelif yerlerde yazılan gazellerle kesilir ve bu gazeller de eseri bezemekle birlikte göstermelidirler ki, şair adını çektiğimiz Hatai'nin ve Nesimi'nin derin tesiri altındadır. Gazeller mazmun bakımından biribirine sıh bağlıdır. Özünü sevgilisinin gülüstanındaki bülbül kimi gören şair güman edir ki onun ve sevgilisinin hayatı ve mukadderatı birdir ve belelikle o, sevgilisi olmadan yaşayabilmez. "Leyla ve Mecnun"

hikayesi 16. asırda iki Azerbaycanlı şair Zamiri ve Fuzuli tarafından aynı ad altında işlenmişdir.

Zamiri öz dastanını 1564. ilde kurtardığına göre 16. asırda yaşamışdır. "Ahdi" öz tezkeresinde Zamiri'nin güzel dilini ve mükemmel vezin anlayışını takdir edir ve onun destanını, sebk bakımından en yahşı mesnevi ve bir nevi "Numune Kitap" hesab edir.

Doktor Cevat Heyet, 3. Yıl, No: 24, Nisan 1981, s. 42-55

AZERBAYCAN ŞİFAHÎ HALK EDEBİYATI

Azerbaycan şifahi halk edebiyatı dünyanın en zengin ve kadim edebiyatlarındandır. Bütün halklarda olduğu kimi bizde de evvelce şifahi halk edebiyatı yaranmıştır. Halkımızın yarattığı destanlar, nağıllar, nameler, atasözleri, latifeler, tapmacalar ve aşık koşmaları nesilden nesile geçerek hafızalarda yaşamıştır. Bedii söz sanatının bu sahasına; halk edebiyatı, el edebiyatı, ağız edebiyatı ve bazen de folklor deyilmiştir. Folklor halk hikmeti, halk biliği ve daha doğrusu halk yaratıcılığı demektir.

Şifahi halk edebiyatının ilk numuneleri kadim insanların iptidai emek faaliyetleri, tabiat hadiseleri hakkındaki tasavvurları veya mezhebi inanışlarıyla alakadar olan emek ve merasim nağmeleri olmuştur. İnsanlar korhulu hayvanları avladıkta, ağır yükleri kaldırdıkda hareketlerini tanzim etmek için ahenkli seslerden ve sözlerden istifade etmişler ve görülen işin ritmine uygun olan bu sesler ve sözler ilk emek nağmelerinin esasını teşkil etmiştir. Sonradan bu nağmeler tedricen iş cereyanından ayrılıp müstakil şekilde istirahat zamanlarında ohunmaya başlamıştır.

Şifahi edebiyatın kadim numuneleri halkımızın tarihi inkişaf merhaleleriyle alakadar olarak daha çok ekincilik ve maldarlıkla bağlı olmuştur. Zamanla halkın hayat tecrübesinin artması, idrak ve tahayyülün genişlemesi sayesinde bedii söz yaratıcılığı da inkişaf etmiş, bir taraftan yeni yeni eserler yaranmış, bir taraftan da eskiden yaranmış eserler ağızdan ağıza gezmiş dolaşmış ve istidatlı söz üstatlarının yani nağılcıların, destancıların, manicilerin ve aşıkların ifasında celallenmiş ve tekmilleşmiştir.

Şifahi halk edebiyatı daha çok zahmetkeş halkın yaratıcılık mahsulü olup onun istek ve arzularını, keder ve sevincini, maişet tarzı, adet ananelerini, zevk, inam ve itikatlarını ve dünya görüşlerini aksettirmektedir. Bu sebepten şifahi edebiyat tarihini tetkik ederken halkımızın geçmişteki adet, anane ve bütün hususiyetinin muhtelif tarihi devirlerde geçirdiği inkişaf merhalaleleriyle de tanış oluruk. Bu edebiyatta umumi olarak emeğe yüksek kıymet vermek, tembelliğe karşı nefret, azadlık arzuları, vatanpeverlik ve

insaniyet hisleri, zulme ve haksızlığa karşı nefret, azad hayata ve geleceğe ümit ve hakkın batıla galebesi inancı aydın bir şekilde göze çarpar.

Şifahi halk edebiyatı halkın yaratıcılık mahsulü olduğu için dil ve ifade tarzı sade ve temizdir. Her bakımdan halkın olan bu edebiyat halkın kahramanlık tarihini de aksettiren güzel membalardan biridir. Şifahi halk edebiyatının terbiyevi ve bedii ehemmiyeti de büyüktür. Biz hele uşaklıktan nağıllarla tanış oluruk. Bunlar bizde hayata, vatana ve halka olan muhabbeti artırır ve bizde halkın düşmanlarına karşı kin ve nefret hissi uyandırır ve aynı zamanda bir dil hazinesi kimi asıl Türk sözlerinin öğrenilebilmesine yardım eder.

Muasır halk edebiyatından gördüğünüz kimi geçmiş folklor numunelerinin de her birinin müellifi olduğu şüphesizdir. Geçmiş devirlere ait olan nağıllar, dastanlar, mahnılar ayrı ayrı şahıslar tarafından yaranmıştır. Lakin bu eserler yazılı şekilde muhafaza edilmedikleri için gittikçe umumun istifadesine geçmiş, muhtelif ifacılar tarafından istenildiği şekilde tekrar edilmiş ve halkın malı olmuştur. İfacılar bu eserleri iştirak ettikleri meclisin terkibine göre de değiştirirler. Mesela aşıklar çıhış ettikleri meclisteki adamların terkibini, onların merağını, devrin içtimai ahlaki taleplerini de nazara alarak söyledikleri dastanlarda değişmeler imale getirirler ve bu sebepten ağır edebiyat mahsullerinde varyantlar, çeşitler meydana gelir. Bu değişmeler hamasi eserlerde, lirik manzum eserlerden daha çok görülür. Öyle ki, bazen aynı bir nağılda veya dastanda muhtelif devirlerin hayat tarzı, içtimai münasebetleri ve dil hususiyetleri de öz aksini tapmış olur. Ağız edebiyatının hususiyetlerinden biri de ondaki inam, ümit ve nikbinlik ruhiyesidir. Zahmetkeş halk zalim hükümdarların ve istismarcıların tazyiki altında ne kadar ağır zahmet ve eziyetlere maruz kalmış olsa da azadlık ümidini ve hakkın son galebesine inamını elden vermiyir. Bu ruhiyye onun yaratıcılığında aks olunmuş ve nikbin eserlerin meydana çıhmasına sebep olmuştur. Ağız edebiyatı realist bir edebiyattır. Halk yaratıcıları hayatın ve maişetin muhtelif mevzu ve hadiselerini, öz intiba ve duyularını olduğu kimi bedii bir şekilde beyan ve terennüm etmişler.

Atalar sözleri ve mesellerin tetkiki halkın fikir ve itikatları bakımından tarih boyunca geçirdiği inkişaf ve değişmeleri aydınca gösterir. Mesela çoh eski bir atalar sözü olan "Allah'a tapşır dananı kurt yemez." sonradan halkın fikri inkişafı neticesinde bele bir atalar sözüne çevrilmiştir: "Evvel dananı bağla sonra Allah'a tapşır." Yuharıda söylediğimiz kimi bu edebiyatın numuneleri halkın muhtelif tarihi devirlerde yaşayışının ve bütün hususiyetlerinin güzgüsü (ayna) kimidir. Ve aynı zamanda halkımızın hayat tarzının tetkiki için en asıl ve güven verici kaynağı sayılır. Bu barede büyük Rus yazıcısı Maksim Gorki demiştir: Şifahi halk yaratıcılığını öğrenmeden zahmetkeş halkın hakiki tarihini bilmek mümkün değildir. Folklor öz hususi yoluyla tarihe yoldaşlık eder. Ağız edebiyatı yazılı edebiyat için mühim istifade kaynağı olmuştur. Diğer milletlerde olduğu kimi Azerbaycan klasik edebiyatının meşhur edip ve şairleri de zengin şifahi halk edebiyatı ırsına hürmetle yanaşmışlar ve onun muhtelif nevilerde olan numunelerini merakla öğrenmişler. Bu meseleni Nizami'nin, Hakani'nin, Fuzuli'nin, Akif'in, Sabir'in, Lali'nin ve Muciz'in, Cafer Cabbarlı'nın, Samed Vurgun'un ve diğer şairlerimizin yaradıcılığında aydın görmek olar.

Azerbaycan folkloru ile yazılı edebiyat arasıdaki sıh alaka ve karşılıklı tesir asırlar boyu devam etmiştir. Edip ve şairler şifahi edebiyatın mevzularından şekil, vezin ve ifade vasıtalarından istifade ederek güzel hikaye, manzume ve koşmalar yazmışlar. Şifahi edebiyatın yaratıcıları olan aşıklar nağıl deyenlerde Nizami, Nesimi, Akif ve Hatai kimi sanatkarların ırsından istifade ederek yeni dastanlar, nağıllar ve şiir numuneleri yaratmıştır. Halkımızın ana dili Türk dillerinden biri olduğu için, ağız edebiyatımızın en eski numuneleri Orta Asya Türk illeri arasında yaranmıştır. Bu sahada milattan gabağa ait olan eserler muhtelif Türk illeri ve kabileleri arasında şaman, kam, tuyuz, baksı ve ozan adı verilen ruhanilerin söyledikleri ilahiler veya dini merasimnameleridir. Nispeten yahın zamanlarda mahsusen Oğuzlar arasında Ozan adı verilen bu şahsiyetlerin dini vazifelerinden tedricen ayrılarak söz şairleri evsafını alıp kopuz denilen sazı çalarak halkının her çeşit duygularını, ilahi efsanevi menkıbelerini terennüm ettikleri aydınlanmıştır. Eski Türk destanları yazılmadığı için zamanla çohları

unutulup gitmiştir. Ancak bazı Çin, İran ve Arap kaynaklarında Divan-ı Lügat'it Türk kitabının yazdığı hülasalardan bu dastanların ve eski Türk nağmelerinin bilhassası bilinmiştir. Türklerin en eski destanları Alp Er Tunga (Afrasiyab) dastanıdır. Alp Er Tunga, Sakalar zamanında kahraman bir hükümdar olan tarihi bir şahsiyettir ve tahminen yedi yüz il milattan gabag yaşamış ve İranlılarla muharebelere girmiştir. Alp Er Tunga Firdevsi'nin yazdığı Şehname'de Afrasiyab adıyla Turanlıların baş kahramanı olarak tasvir edilmiştir. Divan-ı Lügat'it Türk'te yazılan manzumelerden biri Alp Er Tunga mersiyesidir. Lirik bir ruh ve samimi bir ifade ve olgun fikirle söylenmiş bu şiir 9 dörtlükten ibarettir ve her şekil cihetinden bugün Azerbaycan ve Türkiye saz şairlerinin mersiye şiirlerinin aynıdır. Burada iki bendini bugünkü Türkçe'mizle birlikte derç edirik:

Alp Er Tunga öldi mi	*Alp Er Tunga öldü mü?*
Issız acun kaldı mı	*Pis dünya kaldı mı?*
Özlük öçün aldı mı	*Felek öcün aldı mı?*
İmdi ürek yırtılır	*İndi ürek yırtılır*
Bekler atın argurup	*Beyler atını sürüp*
Kadgı anı turkurup	*Kaygı onları ehata edip*
Mengzi yüzi sarkarup	*Benzi sararıp*
Körküm ankar turtulur	*Sanki zafran sürtülür.*

Çin kaynaklarında milattan iki asır gabağa ait olan ve aşağıda dercedilen dört mısralık bir şiir Türk namelerinin eski bir numunesidir:

Yengi şanı elden verdik
Kadınlarımızın güzelliği artık kalmadı
..... dağlarını bırahtık
Hayvanlarımız artık bahılmayacak

Ozan ve kopuz şiiri ananesinin milattan sonra da bütün Türk illeri arasında devam taptığı tarihi kaynaklarda yazılmıştır. Atilla'nın ölümünü şerh veren Bizans tarihleri bu hadise için tertip edilen yas merasiminde ozanların ağıtlar (mersiye) söylediklerini bildirir ve bu ağıtlardan bele bir tercüme nakletmişler:

Hunların en büyük hükümdarı ve Muncuk'un oğlu, en cesur kavimlerin başbuğu (sergerdesi) Atilla, özünden kabag hiç işitilmemiş bir kuvvetle İskit ve Jermen büyük ülkelerine sahip oldu. O büyük ülkelerin birçok sahiplerini zabt etmek suretiyle Roma'nı korkuttu. Başka yerler daha onun pençesine düşmesin korhusuyla Roma (devlet-i Rum) onu hahişlerle ve her il verdiği vergi (malyat) sayesinde durdurabildi. Bütün bunları ettikten sonra taliin hususi bir yardımıyla öldü. Lakin düşmanların vuruşları ile yahud öz adamlarının hıyanetiyle yoh, toy neşeleri içinde, kuvveti hiç bozulmayan milleti arasında en küçük bir ağrı duymadan öldü. Hiç kimsenin intikam edilemeyeceği bu ölümü kim tasvir edebilecek. Miladın 4-6. asırlarında Çin'in şimalinde devlet kuran Türkler arasında bu çeşit şiirlerin formalaştığı Çin kaynaklarından edilen tercümelerden aydınlaşır. "Kaval Türküleri" veya "Ney Nağmeleri" adlanan bu şiir parçaları hakikatte güzel ve olgun eserlerdir. Burada nümune için bir nağmeden üç bendini derc ettik:

Ata minerem elimde kamçım yoh
Dönüp bir söğüt dalı koparıram
Ayaklarımı sallayıp otururam, neyimi çalıram
Gelip gidenler kederden ölürler.

İçimde bir tesir duyaram
Atınızın kamçısı olmak isteyirem
Gelip kolunuza girmek isteyirem,
Ayaklarımı uzadıp, dizinizin dibinde oturmak isteyirem.
Uzaklardan Meng-kin'deki Sarı ırmağı görürem.
Söyütler kederden sallanırlar.
Men esir bir ailenin uşağıyım
Hanların (Çin hükümdarları) nağmesini anlamıram.

Kaval türküleri 24 nağme veya mahnıdan ibarettir. Ve deste-cemi ruhda söylenmiş ve daha çoh oba hayatına ait aşki eserlerdir. Lakin bu nağmeler arasında "Mulan nağmeleri" ile maruf olanı güzel bir kahramanlık

dastanıdır. Bu dastan, büyük kardeşi olmadığı için özü savaşa gidip gelmiş Mulan adında bir kızın nağmesidir.

Tese tese .... gine tese tese
Mulan kapı yanında kumaş tohuyor
Destgahın sesi işitilmiyir.
Yalnız genç kızların nefes alışı duyulur.
Kıza ne düşündüğünü soruşuram
Kıza neyi hatırladığını soruşuram
Kız bir şey düşünmür
Kız bir şey hatırlamıyır
Dünen gece asker gönderildiğini gördüm.
Hakan büyük besiç ilan etti.
Askeri liste on iki parçadır.
Her listede babamın adı da var.
Babamın yetişmiş oğlu yoh
Mulanın büyük kardaşı yoh
Bazardan bir at ve yeher almak isteyirim.
Babammın yerine cepheye gedeceğim
Doğu bazardan güzel bir at aldı.
Batı bazarından bir yeher aldı.
Güney bazarından bir cilov aldı.
Kuzey bazarından da uzun bir kamçı aldı.
Seher çağı anasına babasına veda edip ayrıldı.

Türkler İslam dinini kabul ettikten sonra garb ülkelerine (İran, Rum ve Orta Şark) muhaceret etmişlerdir ve özleriyle beraber Ozanları (aşık) ve adet ve ananelerini de yeni vatanlarına getirmişler. Lakin halk yaratıcılığı yeni ülkelerde yaşayan ellerde inkişafına devam etmiş ve yeni yeni dastanlar ve mahnılar yaradılmış, bir taraftan da eskiden ulu babalarından kalan mirası genişleterek inkişaf ettirmişler. Bildiğimiz kimi Azerrbaycan ve İran'ın diğer yörelerinde ve hatta Anadolu'da daha çoh Oğuz Türkleri yerleştikleri için buralarda Oğuz Türkçesi yayılmış ve 13'üncü miladi asrından sonra Azeri ve Anadolu lehçeleri veyaTürkçeleri zuhur etmiştir. Bu iki Türk lehçeleri aslında

bir dilden neşet ettikleri halde sonraları iki müstakil dile çevrilip iki müstakil edebiyata sahip olmuşlar. Bununla bele eller arasındaki dil ayrılığı ve lehçe farkı şehirlilerin dili ve edebiyatı kadar çoh olmamış birçok dastanlar (Dede Korkut Dastanları, Köroğlu saire) ve atalar sözü ve ağız edebiyatının diğer nevileri bu ülkelerde yaşayan halklarda müşterek kalmış veya küçük farklarla yaşamıştır.

Dede Korkut Dastanları Oğuz ellerinin yaratıcılığının şaheseri sayılan numuneleridir. Bu büyük ölmez abide 15. asrın ortalarında yazıya alınmıştır. Müellifi veya toplayanı belli değildir. Kitabın dili Azerbaycan Türkisinin hususiyetlerini gösterir. Aynı zamanda şarki Anadolu lehçesinin de özelliklerini (hususiyetlerini) ihtiva etmektedir. Bu kitaptaki dastanların 13'üncü asırda söylendiği sübut eder. Bununla bele dastanların kökü daha da eskidir ve bazı hisseleri İslamdan kabagki devirlere aiddir. Kitap 12 dastandan ve bir mukaddemeden ibarettir. Mukaddemede Dede Korkut'un hususiyetleri, öğüdleri (nasihat) yazılmıştır. Dede Korkut Oğuz ozanı, ilin ak sakkalı ve maslahatçısıdır. O, Oğuz iğidlerine (yiğitlerine) ad tahar ve kopuzuyla (saz) çalarak kahramanlara boy ohur. Dastanlarda Oğuz kahramanlarının ve Oğuz kabilelerinin yaşayışı, maişet, adet ve ananeleri, akide ve inamları bedii bir şekilde tavsif ve tersim edilmiştir. Dastanlar manzum ve mensur hisselerden teşekkül etmiş, manzum kısımları mevzun ve bedii şekilde söylenmiş, ahenkli şiirlerdir. Bu kitap 1815'de Almanya'nın Dresden şehrinin kütüphanesinde meşhur şarkşinas Ditse tarafından tapılmış ve kitabın özünde bu unvan yazılmıştır. "Kitab-ı Dede Korkut âl-i Lisan Taife-i Oğuzan."

Dede Korkut kitabı ve dastanları üzerinde birçok Avrupalı şarkşinaslar tedkikat aparmış ve birçok dillere hatta Farsçaya tercüme edilmiştir.

Rus alimlerinden profesör Barthold ömrünün çok hissesini Dede Korkut'un tedkikiyle geçirmiştir. Türkiye'de Muallim Rıfat (1915) sonra Muharrem Ergin ve Şaik Gökyay ve Azerbaycan'da Hamid Araslı, Demirçizade Sultanlı, Tahmasb iller boyu Dede Korkut dastanları üzerinde ilmi şekilde işlemişler ve kıymetli eserler neşretmişler. İran'da iki il kabag ürek sektesinden ölen milli şairimiz Bulut Karaçorlu (Sehend) Dede Korkut

dastanlarını nazma çekmiş ve kitabının birinci cildini "Sazımın Sözü" adıyla Pehlevi rejiminin yasaklarına bahmayarak çap ettirmiştir (1345). Varlık neşriyesinin 1359-60 sayılarında da "Berresi der bare Kitab-ı Dede Korkut" ünvanıyla Akay Ali Rıza Sarrafi tarafından sekiz makale neşredilmiştir.

Azerbaycanlıların ve hatta bütün Oğuz Türklerinin dünya çapında ölmez edebi abidesi sayılan Dede Korkut dastanları baresinde gelecek yazılarımızda tafsilatlı makaleler ve dastanlardan numuneler derc edilecektir. **İlmi tedkik:** Şifahi halk edebiyatı yazılı edebiyatla bir çoh bahımdan müşterek hususiyetlere maliktir. Çünkü her ikisi de söz sanatıdır ve folklorşinaslık ilmi edebiyat şubesinin bir kolu kimi sayılmaktadır ve onunla sık alakadardır. Folklorşinaslık bir ilim kimi 19. asrın sonu ve 20. asrın evvellerinde ortaya çıkmıştır. Ondan kabak birçok yazıcı ve tarihçiler halk eserlerini toplamakla bazen de çap etmekle, kısa şerhler ve parakende kayıtlarla kifayetlenmişler.

Folklorşinaslık her şeyden evvel tarih ile rabıtadadır çünkü her bir halk eserini doğru ve her taraflı değerlendirmek için onun meydana geldiği devri, tarihi şeriaiti ve içtimai münasebetleri dikkatle öğrenmek ve bilmek lazımdır.

Folklorşinaslık tedkikinde etnografyanın da büyük ehemmiyeti vardır. Çünkü halk yaratıcılığında halkın hayatı, maişeti, adet ve ananeleri, merasim ve bayramları öz bedii aksini tapır. Bu sebebden halk eserlerini yahşı öğrenmek ve doğru tefsir ve tercih etmek için o halkın etnografyasını ve asıl ve nesebini de yahşı bilmek lazımdır.

Folklorun dil ile alakası aydındır. M. Gorki, dili edebiyatın ilk unsuru adlandırır. Asırlardan beri halk tarafından yaratılmış folklorun tahlili ve bedii kıymetlerini aşikar etmek için halkımızın dil tarihini bilmemiz ve inkişaf merhaleleriyle tanış olmağımız lazımdır. Azerbaycan ülkesinin muhtelif mıntıklarında Azeri Türkçesinin muhtelif lehçeleri danışıldığı için bütün mıntıkaların halk yaratıcılığını tedkik etmek için muhtelif lehçeleri yani diyalektleri de bilmek icab eder. Şifahi halk edebiyatı musiki ile beraber olduğu için halk musikisini de tanımak lazımdır. Demeli halk yaratıcılığının ilmi tedkikinde halkın tarihini, kavmi hususiyetlerini (etnografi), dilleri, dil tarihini ve lehçelerini ve musikisini de göz önünde tutmağımız lazımdır.

Folklorun menşei: Şifahi halk edebiyatının halk tarafından ilk defa ne kimi amiller esasına yaranması çoh da aydın değildir. Garb folklorşinasları mitoloji veya halk esatirlerinin en büyük ve kadim amil olduğunu ireli sürmüşlar. Bu barede geçen asrın başından beri Alman folklorcularından Grimm Kardeşleri çohlu tedkikat edip muhtelif halkların esatirlerini mukayeseli şekilde tahlil etmişler ve esatir arasında olan ohşarlığı hemin halkların gohumluğunda ahtarmışlar ve fikirlerini (mitoloji nazariyesi) adıyla beyan etmişler. Bunların akidelerine göre nağıl evvelce Allahlar hakkında esatir kimi yaranmışdır ve merasimler ve nağmeleri ibtidai dini inanışlarla alakadardır. Bu baredeki K. Marks dahi "Siyasi iktisadın tenkidine dair" eserinin mukaddemesinde mitolojinin "İlyada ve Odisya" kimi kahramanlık dastanlarının yaranmasına kömek ettiğini gösterir. Bu nazariyenin nümayendeleri folklorşinaslığı bütün dünyada bir ilm kimi tanıttılar ve dünya ilmi mahfillerinin dikkatini halkların bu manevi servetine celb ettiler ve böylece halk edebiyatının toplanması ve öğrenilmesinin binasını koydular.

XIX. asrın ortalarından bir sürü Avrupa şarkşinasları şarka gelip buradaki halkların dil, folklor ve edebiyatlarını öğrenmeye başladılar. Bunların tedkikatı sayesinde malum olduğu şark ülkelerinin efsane, nağıl ve dastanlarıyla Avrupa halklarının şifahi yaratıcılığı arasında mühim ohşarlıklar vardır.

Bu ohşarlıkları izah etmek için muhtelif nazeriyeler meydana çıktı. Bunların en mühimi iktibas nazariyesidir. İktibas nazeriyesi Alman Şarkşinas Benfey tarafından ortaya konulup mühim noktaları bundan ibarettir:

1- Dünyanın muhtelif folklorlarında mevzuların ohşarlığı bu mevzuların Hint menbalarından iktibas edilmesiyle izah olunur.
2- Bu iktibas halkların muhtelif tarihi alaka ve irtibat devirlerinde mesela İskender'in yürüyüşleri ve Haçlı Seferleri devrinde olmuştur.

Bizim fikrimize göre, Orta Asya Turanî illerinin (Atilla ve Hunlar) Şarkî Avrupaya göçmesi ve oraya yerleşip Cermen ve diğer Avrupa milletleriyle kaynaşması bu ohşarlıkların ve iktibasların emele gelmeğinde büyük rol oynamıştır. Muasır folklorşinaslar mevzuların ohşarlığını bir sıra sebeplere bağladılar. Burada bir neçesini zikrederik:

1- Mevzuların yakınlığı halkların tarihen gohumluğunun neticesi olabilir. Burada dil gohumluğu daha mühim rol oynayır. Hususiyle Türk dilli halklar arasında geniş yayılmış birçok nağıl ve destanların mevzularının ohşarlığı ve hatta birliği bu şekilde izah olunur.
2- Ohşayan mevzular bazen aynı veyahut yahın içtimai şeraitte müstakil olarak meydana gelebilir. Dünyanın muhtelif halklarında tevlit kuvvelerinin inkişafının bir seviyede olmağı içtimai münasebetlerin ve hakim ideoloji ohşarlığı folklorun da ohşarlığına sebep olabilir.

Sosyalist realizminin banisi gibi tanınan M. Gorki halk yaratıcılığı sahasında çoklu tetkikat aparmış ve folkloru geniş zahmetkeş kütlelerinin bedii şifahi yaratıcılığı kimi kabul etmiştir. Onun fikrine göre halk yalnız maddi servetlerin değil manavi servetlerin de yegane ve tükenmez menbaıdır ve halkın emeği de ince sanatın esasıdır. Yine Gorki'ye göre, esatir umumiyetle tabiat hadiselerinin, tabiatla mübarezenin geniş bedii umumileştirme yoluyla içtimai hayatın akislerinden ibarettir.

M. Gorki yazıcıları ve sanatkarları halk edebiyatından yaratıcı istifadeye çağırırdı ve böyle deyirdi: "Bütün ülkelerin büyük şairlerinin yahşı eserleri lap kadimden beri bütün poetik umumileşdirmeler , bütün şöhretlenmiş suret ve tiplerin verilmiş olduğu halkın kolektif yaratıcılığı hazinesinden götürülmüştür." O halk yaratıcılığı üstadlarına ve sanatkarlarına büyük hürmet besleyirdi. O Dağıstan halk şairi Aşık Süleyman Staliski hakkında 1934. yılda yazıcıların birinci umumî ittifak kurultayında böyle demiştir: "Men Kafkas ve Orta Asya milletleri nümayendelerine dostluk maslahatı ile müracat edirem. Men bilirim ki yalnız mene değil hamıya Aşık Süleyman sarsıtıcı bir tesir bağışladı. 20. asrın Homer'i olan bu koca Süleyman kimi şiir incileri yaratan bacarıklı adamları koruyun."

Azerbaycan folklorşinaslığı: Azerbaycan folklorunun tarihi, halkı kadar kadim olduğu halde bu barede yazılı kitap ve esnadı mahdutdur ve orta asırları geçememektedir. Folklorşinaslık ilmi halk edebiyatı nümunelerinin yazıya alınması ve toplanmasıyla başlar. Bundan sonra bu eserlerin menşei, mevzu ve bedii hususiyetleri tetkik edilir ki bu mülahaza ve müşahadeler zamanla bir sistem haline gelir ve böylelikle de folklorşinaslık ilmi yaranır.

Kadim ve Orta asır tezkirelerinde halk edebiyatına ait eser yoh kimidir. Bu tezkirelerde daha çok Arap ve Fars dillerinde olan eserlerden nümuneler dahil edilmiş onları yazanların tercümei halleri ve yaratıcılıkları baresinde bahsedilmiştir. Bundan başka Orta Çağda tez tez başveren muharebeler neticesinde mevcut olan el yazmaları da aradan gidip veyahut başka ülkelere aparılmıştır. Buna göre orta asırlara ait menbalarda halk edebiyatı numunelerinde çok nadir hallerde rast gelirik.

Azerbaycan halk edebiyatı numunelerinin ilk yazıya alınması tahminen 19-20. asırlara aittir. Elbette daha gabakki asırlarda yaşamış şairlerimiz şifahi edebiyattan her bahımdan istifade etmişler; misal için Nizami'nin eserlerini gösterebilirik. Cönk adlanan bu el yazmalarında yalnız halk edebiyatı numuneleri değil yazılı edebiyatımızdan da çohlu eserler sahlanılmıştır. Halk edebiyatından daha çok lirik parçalar toplanmıştır. Mesela bayatı, mahnı, aşık şiirleri, halk destanlarından koşmalar vs. bu cönklerde " Köroğlu", "Aslı ve Kerem", "Aşık Garip", "Şah İsmail" destanlarından koşmalar, Aşık Abbas, Aşık Vale, Hasta Kasım el sanatkarlarımızın şiirleri de sahlanmaktadır. Bu eserlerin muasır numunelerle mukayeseli tetkiki folklorşinaslar ve dilciler için çok ehemmiyetlidir. 19-20. asırlara ait Ermeni ve Gürcü menbalarında çoklu miktarda Azerbaycan folklor numuneleri mevcuttur. Bunlar Ermeni yahut Gürcü alfabeleri ile Türkî dilinde yazılmıştır. Bu numuneler içinde bayatılar, mahnılar, aşık şiirleri, hususi ile dastanlardan parçalar vardır. En çok Köroğlu, Aslı Kerem Dastanlarından koşmalara ve Aşık Paşa ile Aşık Abbas'ın şiirlerine rast gelirik.

Bu cönklerden tacir İlyas Müşfik'in nameler kitabı çok önemlidir. Müşfik 1721'de Tebriz'den Rusya'ya giderken Heşterhan'da tutulmuş ve var-yohu elinden alımıştır. Lakin sorgu sualden sonra suçsuz olduğu sübut edince emlakı özüne kaytarılmış ama nameler kitabı Moskova'ya gönderilmiştir. Bu el yazması 326 sahifeden ibarettir. Burada Köroğlu, Mecnun, Aşık Garip, İsmail adları ile bağlı koşmalar, Mehmet Hüseyni'nin aşık tarzında olan şiirleri, halk bayatıları, Nesimî, Hatâî, Fuzulî gibi bir sıra başka şairlerden de eserler vardır. Nameler kitabında Köroğlu dastanı hakkında olan yazılar daha çoktur. Orada dastanın kahramanı Köroğlu hakkında bele bir kayıt

vardır. "Köroğlu birçok atlıların başında durarak yollarda ağalık edermiş. Bazen geçen tacirleri soyar bazen de onlardan razılıkla yol alırmış. Onun esas olduğu yer Kars ve Erzurum dağları arasında imiş. Orada büyük bir meşe var, indi Soğanlı adlanır. Orada o bir kale de tikmiştir ki Köroğlu Kalası adlanır. Başka yerlerde de kalası vardır. Bu İran şahı Şah Abbas ve Türkiye sultanı Sultan Murat'ın hakimiyetleri zamanında olmuştur." Bu kayıtlar dastanın o zamanlar geniş arazide meşhur olmasını göstermektedir. Namelerdeki koşmalar öz samimiliği rengarenkliği ve orijinalliği ile de farklıdır. Burada hem lirik, hem kahramanlık, hem de çağırış ruhlu ve vatanperverlik tebliğ eden koşmalara rast gelirik.

Kaynaklar:

1- Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı, Babayof, P. Afendyef, Bakü 1970
2- Resimli Türk Edebiyatı, 1. Cilt, Nihat Sami Banarlı, Devlet Kitabevi, İst. 1971
3- Türk Edebiyatı, 3 cilt, Ahmet Kabaklı, Türkiye Yayınevi, 1967
4- Büyük Türk Edebiyatı Tarihi, Vasfi Mahir Kocatürk, Ankara 1970
5- Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri (Azerbaycan Folklor Antolojisi), Ehliman Ahundov-Semih Tezcan, TDK yayınları, Ankara 1978
6- Türk Halk Edebiyatı, Naim Alkan, Ankara 1973
7- Atalar Sözü (Goftarı niyakan), Yakup Kuds, Tahran 1359
8- Edebiyat-ı Şifahi Merdum Azerbaycan, Tercüme ve İktibas, H. Ruşen
9- Berresi Edebiyat-ı Şifahi Azerbaycan, R. Pur Ekber, İntişarat Bihruz Tebriz
10- Aşıklar. Telif ve Tercüme-i Hüseyin Sadık, Azer kitap 1355
11- Azerbaycan Folklorundan Numuneler, 20. Cilt, Doktor S. Cavit, 1358

Nasır Ahmedi, 16. Yıl, No: 96-1, Mayıs 1995, s. 53-60

DURNA AŞIK KOŞMALARINDA

"Durna" aşık koşmalarında özüne büyük yer tutup, aşık destanlarında gürbete düşen aşıklar öz yer yurtlarını onlardan haber alıplar; durnalardan isteyipler ki onların sorağını vetenlerine aparıp dost aşinalarına yetirsinler. Bu söze dayak "Aslı-Kerem" dastanına üz tuturuk. (Kerem aşıkların en gürbete düşüp didergin olanıdır. O keşiş kızı Aslı'nın dalısınca Gürcistan yollarında neçe kere durnalarla rastlaşıp öz sevgilisini onlardan haber alır:

Katar katar göy üzünde süzürsüz,
Eğlen durnam eğlen haber sorayım.
Bizim yurttan ne haberler bilirsiz,
Eğlen durnam eğlen haber sorayım.

Bizim yerde serin bulak ahar mı?
Yaz gelende benövşeler kohar mı?
Ala gölüm seyrangaha çıhar mı?
Eğlen durnam eğlen haber sorayım

Bitmez mi ağacı bizim bağların?
Eskik değil her cür gülü dağların.
Heç olur mu senin güzel çağların,
Eğlen durnam eğlen haber sorayım.

Han Aslımın seyrangahı harda?
Hak çatdırsın aşıkları murada.

Canım "durnam" ne gezirsiz burada?

Eğlen durnam eğlen haber sorayım.

Dertli Kerem deyir hardan gelirsiz?

Hân Aslımın yerin yurdun bilirsiz?

Görsez ona menden selam deyirsiz?

Eğlen durnam eğlen haber sorayım.

Kerem Sufillah ile beraber bir konak sevmeyen obaya çatanda heç kes onların halini soruşmur ama bir koca kişi onlara yahınlaşıp deyir: "Men de bu diyarda sizin kimi garibem. Senin ahtardın Aslı atası ile beraber dünen buradan geçip getdi." Burada Kerem'in üreği gubarlanır, görür göyde bir tek durna da ona tay kanad çalıb gedir. Alır görek nece deyer:

Göy üzünde süzüp geden tek "durna"

Gamlı gamlı ötme gönül şad değil

Sen de menim teki yardan ayrıldın

Gamlı gamlı ötme gönül şad değil

Melul melul göy üzünde süzersen

Seyah olub ülkeleri gezersen

Süzüşünde Han Aslıma benzersen

Gamlı gamlı ötme gönül şad değil

Derdli Kerem atdı namus, arını

Yolunda sarf etdi bütün varını

Hey ahtarır tapmır Aslı yarını

Gamlı gamlı ötme gönül şad değil.

Nihayet Keremin lap hasta düşmüş zamanı ki Sufillah onu kaldırıb bir obanın kenarına sürüyür, gene de Kerem cüre sazını götürüp göy ile geden durnalara bele deyir:

Durna geder olsaz bizim ellere,

Gurbetde bir hasta gördüm deyirsiz.

Eğer sizden sual eden olarsa

Gurbetde bir hasta gördüm deyirsiz.

Men uçardım, kanadlarım yoruldu

Gurbetde bir hasta gördüm deyirsiz.

Hasta düşdüm indi belim kırıldı

Gurbetde bir hasta gördüm deyirsiz.

Gurbet elde melil mahzun olmuşam

Aşkına düşeli Mecnun olmuşam

Bir saçı Leylaya meftun olmuşam

Gurbetde bir hasta gördüm deyirsiz.

Hasta düşdüm kimse bilmez halını

Elimden aldılar gonça gülümü

Ne diyara tutum edim yolumu

Gurbetde bir hasta gördüm deyirsiz

Derdli Kerem hasta düşüp inilder

Ah çekdikçe kulakları cingilder

Belki mevlam bizi imdada gelər

Gurbetde bir hasta gördüm diyersiz

15-16. yüzilliklerde yaşayan aşık Karacaoğlan da öz isteklisine çatamadığını, gurbetde durnalar ile arada köyub:

Göyden durnalar çekilir,

Garib yerlere tökülür

On beş yaşında bükülür

Beli yardan ayrılanın.

Durnalar çırpınıb uçar,

Ay turlanar ışık saçar.

Ah ile, vay ile geçer

Günü yardan ayrılanın.

"Dirili" kendinden olan Hudayarlı aşık Surhay da ele ki Ağdaşlı, Gülü adlı bir kızın aşkından nakam düşür, gariblikde göy ile geden durnalara bele deyir:

Durna uçarsan Ağdaşa,

Karlı dağlar aşa aşa,

Hem gohuma hem arkadaşa

Menden yara selam söyle

Derdimi söyle Göhere

Gözlesin getmesin ere.

Nanım dönübdü zehre,

Menden yara selam söyle.

Surhay kalbde od kaladı.

Kerem tek odlara yandı.

Ölüb burada kalandı

Menden yara selam söyle.

Aşıklar tekce yardan ayrılanda durnalarla danışmırlar, bir hisse dastanlarda iğid aşıklar dara, çetinliğe düşende garibseyib durnalardan kömek isteyibler. Koroğlu dastanında Ereb Reyhan onun kabağnı kesen uçuruma bahıb sevinir. Koroğlu görür yaman yerde ilişib, eğer el ayak elemese uçurumun dalında kalıb acından ölecek. Buna göre ona yalnızlık el verir, öz yurdu Çenlibel yadına düşür. Bir de bahanda görür ki Çenlibel tarafından bir deste durna gelir, sazı basır döşüne, görek nece deyir:

Göyle geden beş durnalar.

Bizim eller yerinde mi?

Birbirinden hoş durnalar,

Bizim eller yerinde mi?

Sohbet olurdu saz ile,

Ördek olurdu gaz ile,

Nece ince bel gız ile

Tuti diller yerinde mi?

Sevib seçip beğendiğim,

Sadasıdan uyandığım,

Arhasında dayandığım,

Köç deliler yerinde mi?

Bezirgana sataşdığım,

Kumaşına bulaşdığım,

Dönüp boynundan aşdığım,

Çenlibeller yerinde mi?

Herden işve gamze satan,

Menimle ehlat katan,

Gelende at başı tutan,

Şuh gözeller yerinde mi?

Koroğluyam demem yalan,

Tagata salmışam talan,

Cümle deliler, Eyvaz Han,

İgid erler yerinde mi?

18. yüz illikde Nahcıvan'ın Kusacan kendinde yaşayan Aşık Allahverdi (Ağ Aşık) de durnalara üz tutur. Bele olub ki Osmanlı Hüseyin Serdar hasta olur. Rum hekimi meslehat görür ki onun hastalığına ağ adamın kanı dermandı. Serdar bu yerde car çekdirib ki hansı ağ adam onun sarayına gelse, büyük en'am onu gözleyir. Uzun ahtarışdan sonra Aşık Allahverdini tapıb onun yanına getirirler. Serdar derdinin dermanın görce emir edir onun

boynun vurub kanın içib sağalsın. Ağ aşık celladdan aman isteyib üzün göy ile geden durna katarına tutub, bele deyib:

Durnam geder katar katar,

Dırnakları kuma batar,

Gece geder, gündüz yatar,

Durnam yara selam söyle.

Durnam geder düzüm düzüm,

Kanadı boynundan uzun,

Durnam menim iki gözüm,

Durnam yara salam söyle.

Durnalar geder köşene,

Kuma döşene döşene,

Menden apar bir nişane,

Durnam yara salam söyle.

Bu köyrek ohuma serdarın üreğine rahm salır, aşığın boynun vurdurmur...

Döyüşçü el aşığı Hasta Bayramali de ikinci muharebe illerinde gurbet ellerde, kuduz düşmenin top-güllesinin altında gurbet hasreti ile durnalara iki kuşkusu var:

Saf düzülün hayın gözü çatlasın,

Göy üzünde girin bahse durnalar.

Gayrı manası var bu eltimasın,

Biz de düşek bu hevese durnalar.

Bahar fesli yurddan yurda köçende,
Gerden çekip gene kanad açanda.
Çenlibelin zirvesinden geçende,
Kulak verin hezin sese durnalar.

Men de dost bağından çoh gül dermişem,
Derib desteleyib pay göndermişem,
İndi sizi kakkıldaşan görmüşem
Düşübdü yadıma nese durnalar.

Yarı yolda kalmayasız amandı,
Yad ellere dönmeyesiz amandı,
Düşmeni dost sanmayasz amandı,
Bir hata yetişe size durnalar.

Bed nazarın bed sesinden yayılın,
Namerdlerin nefsinden yayılın,
Muhannesin güllesinden yayılın,
Kayıdanda gelin kese durnalar.

Erişan hayalım yaman haldadı,
Vetenim dardadı kıl ü kaldadı,
Hest Bayrameli gözü yoldadı,
Koymayın şairi küse durnalar

Bir kanad sahlayın size sözüm var,
Ay telleri siyah suna durnalar,
İsteyirem sesinize ses verem,
Gönül cuşa gelib gene durnalar.

Gene ne müddetdi yad diyardayam,
Dumana gark olmuş bir bahaddayam,
Lalem yada düşüb intizardayam,
Üreğim dönübdü kana durnalar.

İncimedim merd oğulun dilinden.
Didergin düşmüşem namerd elinden,
Doğma diyarımdan Göyce elimden,
Bir haber getirin mene durnalar.

Her gelen bahara taze ad verin,
Gene katarlaşın ruha dad verin,
Siz Bayramali'ye bir kanad verin,
Mende kalhım asmana durnalar.

DURNA TELİ

Aslı-Kerem dastanında, Koroğlu dastanında ve bir neçe ayrı dastanlarda "durna teli" de çoh değerli olub. Aslı-Kerem dastanında ele ki Halep Paşası Gülhan keşisi mecbur edir ki kızı Aslı'nı Kerem'e versin. Karamelek (keşiş) şart eleyir ki, eğer Kerem hak aşığı olmağını sebuta yetirse, kızın ona

vermeğe razılık verecek. Bu işden ötrü Kerem'den isteyirler ki göyde geden durna katarından birce cıgaz tel saldırsın.

Kerem göydeki durnalara bahıb sazı döşüne basır:

Durnam geder olsan bizim ellere,

Yahşı söyle başdan geçen halları,

Gohum-gardaş dost musaheb olanlar,

Bundan sonra gözlemesin yolları.

Bir çıhaydım eyvanına köşküne,

Bir bataydım anberine müşgüne,

Adı belli Aslı hanım aşkına,

Öldürerler durna tökün telleri.

Kerem deyir heç kes yarın öğmesin,

El uzadıb açam yaha düğmesin,

Heç iğidin ohu daha değmesin,

Menim kimi yad olmasın elleri.

Koroğlu dastanında da Eyvaz başına bir durna teli sancıb uzakdan Koroğlu'nun meşk meydanına çapa çapa gelende Koroğlu, Nigar'a kayıdır ki:

Nigar hanım sene deyim,

Bu gelen Eyvaz'dı gelen.

Eğnindeki pulad geyim.

Bu gelen Eyvaz'dı gelen.

Ayvazım on beş yaşında,

Kudret kalemli kaşında,

Durna teli var başında,

Bu gelen Ayvaz'dı gelen.

Sonra Nigar hanımın hahişin uca tutub Ayvaz, durna teli getirmeğe yollandı...

Geçmiş zamanlarda gurbete düşen adamlar çoh nisgilli olurdular, öz yurdundan uzak düşmeği bir yandan, üstelik çetinliğe, dara düşmekleri de o biri yandan, garibleri yandırıb yahırdı. Uca dağlar üstünden uçup vetenlerine geden durnalara bahıp köyerlirdiler. Üreklerindeki sözleri gohum-gardaşa, isteklilerine çatdırmak kasdı ile durnalara üz tutup yüngülleşirdiler: Belelikle dastanlarımızda "durna" sözü ile "gurbet" sözü koşa çekildi.

Nasır Ahmedi, 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 90-91.

HOLAVAR (EMEK NAĞMELERİ)

Geçmişlerde yer şumlayanda ilk defa ucu biz daşlardan sonra ucu biz demirlerden faydalanardılar. Hırda hayatları şumlamakdan ötrü "kesme", "bel" işe salındı. Ama ele ki büyük zeminleri ekmek istediler "hış" , "cüt", "kotan" araya geldi. Kotanı öküzler çekerdi. Bir zamanlar neçe öküzü kotana koşardılar ki yükün ağırını çeken öküze "herzen" deyilirdi. Ele bu söz de o zamandan yadigardı. "Öküz deyer merekleri doldurun, herzene getmesem meni öldürün." "Merek" deye samanlığa deyerler, kışdan yığılıb sahlanan ota merek deyermişler: Eveller "hış", möhkem, eğri olan palıt, dağdağan, kara ağaç, ya da sakkız ağacından düzelirdi ki zora düşende sınmasın. Hışın yuharı hissesi öküzün boyunduruğuna bağlanardı. Aşağı hissesi ise yani "gavahın", yeri şumlayardı. Yere, daşa ilişib tez harab olduğuna göre sonralar bu hisseye demir uçlar tahdılar. Öküzleri iki iki kotana koşardılar, ona göre adına "cüt" de deyibler. Cütçülük özüne göre bir tanınmış peşe idi. Her adam cütçülük eleyebilmezdi. Görerdin ki yay aylarında her o başdan, hele dan ulduzu çıhmamış öküzleri cüte koşup yeri şumlamağa başlayardı. Cütçüler yeri alt-üst eledikçe hoş sesle şirin-şeker düzgüler ohuyardılar ki, "emek nağmeleri" sırasında "holavar" adlanardı. Öküzler yorulanda ağsakkallar seslenerdiler ki:

"Oğul, holavar de. Çünkü holavar öküzün dizine kuvvet getirerdi. Hansı cütçü yeri tez şumlayıp kurtarsaydı onun koluna kırmızı kalağay, öküzünün de boynuzuna kırmızı parça bağlayardılar.

Bu makalede bir neçe holavar örnek verilir:

Kızıl öküz han öküz
Dırnakları kan öküz
Sen kotana güç eyle
Men de deyim can öküz

Öküzlerim naz eyler
Kuyruk bular toz eyler
Ahşam gün kızaranda
Kövşende pervaz eyler

Hayda.. Akalım hayda
Devletim malım hayda
Kara şumu vur başa
Kadanı alım hayda

Arabanın tekeri
Kara kelin çekeri
Özge işde ağayam
Öz işimin nökeri

Kızıl öküzüm yeri
Koyma şum kala, yeri
İti terpen maralım
Düşmenler bahır beri

Til öküz meleme
Yemine naz eleme
Tanrı murazın versin
Meni megbun eleme

Ohu... Kotan öküzü
Ohu... Atan öküzü
İlan, çayan dişlesin
Şumda yatan öküzü

Han öküzüm bozdu baz
Şumladığı dere-düz
Çek dedim mi çekecek
Yorulmaz gece-gündüz

Kara kal boyundadı
Boynuzu uyundadı
Kara kalın kallığı
Otunda, suyundadı

Öküz kıyar canını
Bilmez kamçı sanını
Kayış çeken kaşka kel
İş üstünde tanını

Herik yeri han yeri
Kan ayağı kan yeri
Terpen ha.. kelim terpen
Sökülübdü dan yeri

Kara kel asta geder
Dolanıb dosta geder
Ay karanlık gecede
Asta ba asta geder

Ay geder ay batana
Kalmayak el yatana
Han öküzüm insaf et
Hışın macın tutana

Ekinçi ekin eyler
Şum çekip sıfın eyler
Öküzü ark olan
Her işi çetin eyler

Hakka bağla arzını
Cüt sür şumun uzunu
Allah-Muhammed desen
Tanrı verer ruzunu

Elli mercan bize gel
Dağdan inib düze gel
Dırnağının ucu ile
Bu yerleri bize gel

Kara kel ilim barı
De derdin bilim barı
Meni mağbun eyleme
Açılsın dilim barı

Kara kalın suçundan
Kabar getmez ucundan
Kara şumu toz olar
Berk tutmasan macından

Öküzüm koşa geldi
Yerişi hoşa geldi
Bir hay verdim dar günde
Gayrete – cuşa geldi

İş kalar cüt kırılsa
Gür öküzler yorulsa
Hudak seni kınaram
Çeken öküz vurulsa

Kara öküz aranda
Çıhar gün kzarandā
Hudak murada çatar
Toprakdtan bar alanda

Holay-holay holaylar
Kalaycı kab kalaylar
Kudretli öküz getir
Batıb kalar kolaylar

Kotanı sazla oğlum
Ekini tozla oğlum
Kelini yaşlı besle
İşe koş yazda oğlum

Han öküzüm alada
Bir alınmaz kaladı
Çek dedim mi çekecek
Yaman uzu yoladı

Nigara Asametkzı, 18. Yıl, No: 102-3, Ekim-Kasım-Aralık 1996, s. 66-69.

KIRIM TATARLARININ HASRET MAHNILARI

Müellif Hakkında: Nigara Asametkızı özü Kırım Tatarı olsa da Kırım'da doğulmayıb. Çünkü 1944. il May ayının 18'inde Tatarlar toplu şekilde Özbekistan ve Kazakistan'a sürgün edilirken onun atasının 10-11 ve anasının 5-6 yaşı var idi. Sürgünlük süresinde ne inki anadilinde mektep açmak yasak idi bir kendden başka bir kende getmek üçün de çohlu kağız ve sened lazım idi. Stalin öldükden sonra Sovyet hükümetinin insanlığa karşı siyasetlerinin bir çohunu Stalin'in adına yazarak sürgünde yaşayanların kayıtmasına icaze verildi. Ancak Kırım Türkleri ve Gürcüstan'da yaşayan Müseheti Türkleri bu kanundan müstesna oldular; onlar vetene dönmek uğrunda uzun müddet mubareze apardılar ve Nigara da hemin illerde Özbekistan'da doğuldu. O da başka Tatar uşakları kimi Rus mektebine getmeğe ve Rus terbiyesi ile büyümeğe mecbur oldu. Mektebde Rus uşakları tarafından daima tahkir olunan Nigar, bir gün mektebden eve dönerken anasına deyir ki: Ana! Bes biz ne vahıt Rus olacağık? Uzun illerin ağrı-acısını çeken, bütün çetinliklere, felaket ve tahkirlere dözen anası kızının bu ürek yahıcı ve manalı sualına düzebilmir, ağlayır ve Nigarını bağrına basıp deyir ki: "Kızım! Biz heç vahıt Rus olmayacağık. Biz heç vahıt..."

Sovyet hakimiyeti dağıldıkdan sonra, Tatarların Kırım'a dönmelerine resmi şekilde icaze verilse de gayrı resmi şekilde yene de maniler töredildi. Ama buna bahmayarak Tatarların büyük bir kısmı o cümleden Nigara'nın ailesi de öz yurtlarına dönmeye muvaffak oldular. Ondan sonra 1991 Miladi yılında Nigara bir grup talebe ile Azerbaycan'a gelip Bakı Devlet üniversitesinin şarkşinaslık fakültesinin Türkoloji bölümünde tahsil aldı ve Kırım Tatarlarının hasret mahnıları mevzusunda risale yazdı. Burada hemin mahnıların bir nicesini onların hakkında Nigara'nın yazdığı kısa mukaddime ile birlikte ohuyuruk:

M. Rıza Heyet

Her bir halka muhtelif adlar verilir. Bu adların çohu komşu halklar tarafından koyulur. İndiki Rusya'nın cenubunda uzun müddet hakim olan Sak (İskit), Peçenek, Kıpçak, Yohenets adlanan Türkleri Ruslar tarih sahnesinde hakimlendikten sonra Tatar adlandırmağa başladılar. Ukrayna Cumhuriyetinin cenubunda 25/5 min merba' kilometr sahasında yerleşen Kırım yarımadasında ve onun etrafında yaşayan Türklerin dilleri Oğuz dil grubuna yahındır. Sonralar buraya Kıpçak menşeyli Türklerin göçmeleriyle Kırım Türklerinin dilinde esaslı değişiklikler yarandı. Buna bahmayarak bugünkü Kırım Tatarlarıyla Kazan Tatarlarının şiveleri arasında büyük fark var. Belelikle uzun zaman Rusya'nın apardığı siyaset neticesinde bugün Kırım'da yaşayan Türkler özlerini Kırım Tatarları adlandırırlar. Uzun iller Rusya'ya hakim olan, kudretli devlet kurmuş Kırım Tatarları sonralar zayıfladı. Rusya'nın esareti altına düştü. Giray Hanlığının 1443. ilde kuruldukları devlete 2. Katerina'nın hakimiyeti devrinde son koyuldu. İşgal altına düşen, devletini itiren halkın başına olmaz musibetler getirildi. Rusya'nın hakim daireleri bu halkın toparlanıp (toplaşıp) yeniden güçlendiğinden korktuhlarına göre onları zaman zaman ezmeye, muhtelif yollarla mahv etmeye çalıştılar.

Kırım Türkleri'nin sürgün olunması 1774. illerden başlayır. O zaman halkı dalga dalga Türkiye'ye ve Dobruca'ya sürgün itmişler. 20. asrın 20. illerinde Kırım'ın görkemli adamlarını Sibirya'ya gönderdiler. O devirde 1918. ilde yaradılan Kırım milli hükümetinin başçısı Noman Çelebi Cihan öldürülmüşdü. 18. May 1944'de ise Kırım'da bir Türk kalmamışdı. Üçüncü kez onlara "satkın" adını virerek Ural'a, Orta Asya'ya, Kazakistan'a ve Sibir'in uckarlarına sürgün itmişdiler. 1954. ilde Sovyet halkları listesinden "Kırım Tatar" adı silinmişti. Adsız yaşaya yaşaya bu millet, öz milli hareketleriyle dünyanın sesini ucaltmaya nail olsa da Kırım torpağı hatta Kırım sözü bile yasak kalmağa devam etmişdi. Yarım asır Girayların, Gaspıralının, Çobanzadenin, Çelebi Cihanın halkı ana diline hasret kalmışdı. Asrın 70. illerinde Kırımlılar onlara karşı yaradılan manilerden geçerek artık Kırım'da yerleşmeye başlamış ve bu gidiş hele de devam etmektedir. 2,5

milyon nüfusu olan Kırım'da bugün 60 min Kırım Türkü vardır. Bu an anadilinde "Yıldız" dergisi ve "Kırım, Yeni Dünya" gazeteleri çap olunur. İki milli mektep açılmışdır. Mustafa Cemil Kırımoğlu'nun başçılığı ile milli meclis işini görmektedir. Yarım asır devam eden mübarezede azmini sürdürmek üçün yeni yeni mahnılar yaradılmışdır. Ona göre de halk mahnılarının mevzusunun çeşitli olmasına bahmayarak Kırım'da hasret mahnılarına daha geniş yer ayrılmışdır. Aşağıda onlardan bir neçesini nakledirik:

18 Mayıs

18 Mayıs gecesinde

Emir ohundu

Nafile (boş) yerde anlaşmamış

Sürgün olundu

Bağçesarayın vağzalında (demir yolu dayanacağı)

Katara mindik

22 gün yol gedip

Taşkent'e geldik

Semerkand'ın vağzalına

Getirip tökdüler

Yıhılsın bu kara günler

Görmesin gözüm

Şu Kırım'ın dağları yüksek

Suları salkın

Kırım bizim vatanımız idi

Ayırdılar bizi

Adım Tatar yurdum Kırım

Bu nasip oldu

Kırım'a kayıtmak kısmet olsun

Kırım Tatarlarına

Balıkçıyım

Balıkçıyım, balıkçıyım

Su içinde kayıkçıyım

Belki bugün belki yarın

Ağ dalgalar kefenimdir

Su doldurunuz şişelerge

Selam söyle Ayşelerge

Seven sevenini sardı

Biz galdık boş köşelerge

Dalgacılar tiz dalınız

Su dibinden meni alınız

Evime de haber veriniz

Bugün sonki günüm, elveda.

Ural Dağı

Ural dağı, Ural dağı

Ne yüksek dağları

Şu Kırım'ın taş toprağı

Tatar'ın eti yağı

Soğanlarımız, samsaklarımız

Saçılmış kaldı

Evlerimiz eşyalar dolu Kazaklara (Rus) kaldı

Guvanmanız (güvenmeyin) siz gaurlar (kafirler)

Tatarın malına

Biz kaydırız siz gelirsiniz

Uralın dağına

Men Köyüme Kırım'a Vardım

Men Kırım'a köyüme (kendime) vardım

Evimi tapalmadım

Evler bozulmuş

Çeşmeler kurumuş

İçmeye su tapalmadım

Sankim dersin yldırım urmuş

Bağ bahçalar kurulmuş

Ana baba toprağında

Yavurlar gelip kurulmuş

Ne isteyisiniz bu mezarlardan

Sürüp eviler kurdunuz

Tatarların yüreğinde

Kanlı bıçak urdunuz (vurdunuz)

Sankim dersin öyle de çıhmış

Mahalimizin içinden

Toprakda ağlay (ağlayır). Taşlar da ağladı

Milletimin peşinde.

Ey Güzel Kırım

Aluşta'dan (yer adı) esgen (esen) yeller

Yüzüme urdu (vurdu)

Balalıkdan (uşaklıkdan) ösken yerde

Gözyaşım tüşdü

Negerat

Men bu yerde yaşalmadım

Yaşlığıma (gençliğime) toyalmadım (doyabilmedim)

Vatanıma hasret oldum

Ey güzel Kırım!

Bağçaların meyveleri

Bal ile şerbet

Sularını içe-içe

Toyamadım men

Negerat

Bala çağa vatanım dep

Göz yaş töke

Kartlarımız (kocalarımız) ellerini yayıp

Dualar ete

Negerat

Yeşil dağlar güldü mana

Kaytıp geldi Tatar sana

Kucağına al sen meni

Ey güzel Kırım.

Aydın Aytekin, 13. Yıl, No: 82-3, Ekim-Kasım-Aralık 1991, s. 131-133

TEMEL KAYNAKLAR

Her bir diri dilin temel kaynakları (referans kitapları) olur ya olmalıdır. Her bir dili ve onun edebiyatını, tarihini, medeniyetini danışanlarını vs tanımak isteyen kimse o dilin temel kaynaklarına baş vurar. Bugünkü çağımızda bir dil ne kadar güçlü ve güzel edebiyata malik olsa da, temel kaynakları olmasa tanılmaz ve hatta o dili danışan ulusun (milletin) ya elin edebiyatına ve medeniyetine de kuşkulanarlar (şüphelenerler). Temel kaynaklar bir dili yaşatmakda ve onun inkişafında büyük rol oynayır. Çeşitli sözlükler, ansiklopedyalar, antolojiler ve gramer kitapları başlıca temel kaynaklardan sayılırlar. Bu kaynakları burada kısa da olsa izah etmek isteyirem.

Sözlükler: Bir dili danışan ulusun ya ulusların sözlerinin (kelimelerinin) elifba tertibi ile toplanan mecmuasıdır. Bir yahşı ve mükemmel süzlükde, sözlerin çeşitli manaları, onları aydınlatmak üçün çeşitli cümleler, o sözlerle ilgili olan ıstılahlar ve sözlerin kökleri verilir. Misal olarak, İngilizce'de Amerika lehçesinde yazılan Webster, sözlerin köklerini veren ve çeşitli manaları aydınlatan etimolojik bir sözlükdür.

Sözlükler bir dilli, iki dilli ve hatta üç dilli olabilirler: En önemli mükemmel sözlükler, bir dilli sözlüklerdirler: İki dilli sözlükler de çevirme işlerinde ve yabancı dil öyretiminde faydaladırlar. Her bir diri dilin bugünkü çağımızda ilimlerin muhtelif dallarında çeşitli sözlükler çıhmış ve bazı dillerde çıhmalıdırlar. İktisad, coğrafya, tıp, felsefe, riyaziyet sözlükleri bele sözlüklerdendirler.

Ansiklopedyalar: Tarih, edebiyat, iktisad, siyaset vb. kimi dalların meselleri hakkında bilgi veren kitaplardır. Ansiklopedyalar da sözlükler kimi çeşitli olabilerler. Bazı dillerde tarih, coğrafya iktisad vs. ansiklopedyaları çıhmışlar. Yahşı ve mükemmel ansiklopedyalar bir neçe yazarların işbirliği ile mevzu ve elifba tertibi ile yazılırlar: Americana ve Britanica ansiklopedileri bele

kaynaklardandırlar. Adı geçen kaynaklar İngilizce'de ilk bilgi kaynağı sanılarak milyonlarca araşdırmalara yardım edirler.

Gramer Kitapları: Bu kitaplarda bir dilin kaideleri, o dilde yahşı yazıp ohumak ve danışmak üçün toplanıp izah edilir. Bu kitaplar dil bilgisine dayanarak, çeşitli gramerle çıhdığı üçün çeşitli gramer kitapları da çıhmaktadır.

Antolojiler: Bir dlin şairler ve yazarlarını tanıtdıran, onların biyografyalarını daşıyan ve eserlerinden örnekler veren kitaplardırlar. Mükemmel antolojilerde bir dilin edebiyat tarihi bugüne dek kaleme alınır. Misal olarak, İngilizce'de Oksford ve Ortol antolojileri bu cür kaynaklardandırlar.

Avrupalılar üçüncü dünyanı garblaşdırmak ve garp kültürünü yaymak üçün dillerinden bir önemli faktör kimi faydalanırlar. Buna karşı, üçüncü dünya milletleri öz dillerini güçlendirmekle öz kültür, medeniyet, tarih ve ananelerini koruyurken İngilizce kimi dilleri de beynelhalk alakaları ve teknoloji elde etmek üçün öğrenmekle zararlı değil faydalı olabiler. Temel kaynaklarla ilgili olarak, garb bu işde bütün üçüncü dünya uluslarını savuşmuşdur. Buna göre üçüncü dünya milletleri Avrupa kimi temel kaynaklar yazmalıdırlar. Çünkü bu kaynaklar bir kalıp kimi başka kaynaklara kan gönderib bir dilin diriliğinde ve eserlerin inkişafında ölüm kalım rol oynayır. Çünkü temel kaynaklardan yüzler ve minlerce önemli araşdırmalar kaynayabiler.

Anadilimiz Azerbaycan Türkçesine gelince, anadilimiz 60 illik gerileme dövrü geçirmiş. Altmış il şovenist Pehlevi rejimi anadilimizde yazmağı yasaklandırdığı üçün temel kaynaklar güney Azerbaycan'da oldukça azdır. İslami inkılabdan beri bazı üstad ve üreği yanan yazarlarımızdan temel kaynaklar yazmağa el vurmuşlar demek olar. Dr. Cevad Heyet "Şifahi Halk Edebiyatı" kitabını bir cildde ve "Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bahış" kitabını iki cildde; Akay Yahya Şeyda "Edebiyat Ocağı"nı iki cildde muasır dövrün antolojisi olarak kaleme alıp ve merhum Teymür Pirhaşimi "Türkçe Grameri"ni ve Akay Muhammed Peyfun Azerbaycanca-Farsça ve Akay

Behzad Behzadi de Azerbayanca-Farsca bir sözlük yazmışlar: Adı geçen eserler Güney Azerbaycan'da önemli takdire layık temel kaynaklardırlar. Ancak bu sahada görecek işlerimiz oldukça çohdur. Misal olarak, çeşitli sözlükler, ansiklopediler yazmakda bir an dayanmayarak çalışmalıyık. Teessüf olarak anadilimizde Güney Azerbaycan'da bir tekçe cild bir dili sözlük de yazılmamışdır. Halbuki asıl mana ihtiyaçlarını aradan kaldıran sözlük, yalnız bir dilli sözlük olabiler. Neye ki bazı sözler başka dilde olmayarak çevrilmezler. Misal olarak "son beşik" kelimesi ve Azerbaycan'a mahsus olan çeşitli koyunlar ve karların adı bazı dillere çevilmezler, zira başka dillerde karşılıkları yohdur.

Ümid edirem bütün yazarlarımız bu necib işleri görmekde önemli addımlar götürüb, ana dilimizi zenginleşdirib, yahın gelecekde önemli temel kaynaklar yazmakda başarılar kazanarak çap etsinler. O günün umudu ile...

Mirza Resul İsmailzade; 19. Yıl, No: 105-2, Yaz; Temmuz-Ağustos-Eylül 1997, s. 103-105

MUASIR MERSİYE EDEBİYATI

Azerbaycan mersiye edebiyatı üç nev'de: maktel[1], şebihgerdanlık[2] ve nevhe[3] nev'inde inkişaf etmişdir. Molla Muhammed Fuzuli, Dehil Meragayi, Molla Muhammed Nahcıvani kimi büyük alimler nesr ve nazm şeklinde Kerbela ahvalatını kaleme almış ve bu sahada şaheserler yaratmışlar. "Şebihgerdanlık" sahasında Molla Muhammed Taki, Gülzar Kameri kimi büyük hamasi şairimiz birinci defa olarak Kerbela hadisesini şebihgerdanlık maksadı ile nazma çekmişdir.

Muasır dövrde ise Azerbaycan mersiye edebiyatı daha çoh "nevhe" nev'inde inkişaf etmeğe başlayıp ve bu sahada büyük eserler yaratmışdır. Bu dövrde Hacı Rıza Sarraf, Hekim Le'li, Raci, Seyyid Azim Şirvani, Mirza Hasib Kudsi ve Mirza Ali Ekber Sabir kimi neheng şairlerimiz Mersiye ve nevhe şiirleri koşsalar da biz onları nevhe şairi kimi kaleme almırık. Ama şiiriyet bahımından yuharıda adı çekilen şairlerimiz kimi güçlü olan Abbaskulı Yahyavi, Enver Erdebili, Rahim Münzevi Erdebili, Gamgin, Beyza Erdebili ve Meztar Erdebili kimi şairleri "nevhe şairleri" adlandırır ve burada onlardan söz açarık.

Biz kısaca olarak ömürlerini Azerbaycan nevhe şiirine hasr eden ve bu sahada büyük eserler veren habele vaktiyle ümidi her tarafdan kırılan dilimizin sahlanılmasında esas rol oynayan nevhe şairlerimizin en görkemlileri barede malumat vermek isteyirik:

Abbaskulı Aka Yahyavi: Abbaskulı Yahyavi Erdebil'de anadan olmuş ve orada vefat etmişdir. A. Yahyavi bizim bugünkü mersiye edebiyatımızın üstadı olup özünden sonraki mersiye şairlerine güçlü tesirler burahmışdır. O, Kerbela faciasını mahir bir ressam kimi tasvir etmişdir, çekmişdir. Onun

---

[1] maktel: Kerbela hadisesinden söz eden eserler
[2] şebih: taziye
[3] nevhe / novhe: ağıt, inleme

şiirinde işlenen sözler ne inki ohucu ile danışır, hatta alakadar sahneni ohucunun gözü önüne çekib canlandırır. Onun seçdiği sözler, teşbihler, tekrarlar, mübalağalar, guluvlar doğrudan da mahir bir şair olduğuna sebutdur. Şairin yaratdığı her bir eser onun Kerbela ahvalatı ile ne derecede tanış olduğunu gösterir ve ahvalatı Türk dilinde son derecede sanatkarlıkla beyan etmeğe başlayır. Demek muasır mersiye edebiyatımızın inkişafı ve dirçelişi Abbaskulı Yahyavi vasıtasıyla başlanıbdır.

.....İndi ise "Tace'ş-şuara" lakabı alan Yahyavi'den bir neçe şiir derc edek:

Asr-ı Aşuranın Tasviri

Beni esdde bir nefer edibdi revayeti

Muharem ayının onu tapıb Hüseyin şehadeti

Sebahi getdi Küfeye koşun apardı gareti

O çölde kaldı yadgar hevada kan alameti

Esende yel ki, seslenir deyir: "hevada ya Hüseyin!"

Deyir ki, asr teng idi ufukda gün batan zaman

Varidi mezram menim o çölde sebzü ergvan

O keştzarı görmğe revanıdım kadem zenan

Sataşdı nagehan menim gözüme sehmeğin mekan

Kulağıma yetişdi.:Vay garib ninva Hüseyin

Işık çekildi kamlan dönüp heva, enib şafak

Hevadan ebr zulmeti ayırdı herake'l-felak

Setargan tabnak bölündüler varak varak

Ki leke leke nurdur gelir yere tabak tabak

O nur asmaniye özü verir cela Hüseyin

O nurlar enir yere bu nur arşa kovzanır

O parça parça nurlar bu nurun üste tovlanır

Fezay tire rengde çerag asman yanır

Bu nur ki, çıhır göye hamı cihan ışıklanır

Cemal hakkı gösterir talii sıhha Hüseyin

Rahim Münzevi Erdebili Ürek yandıran koşmaları ile halkımızı feyzyab eden; şiirleri, uzun kasideleri ve yanıklı ohşamaları bütün taziye ve matem merasimlerinde ohunan büyük mersiye şairlerimizden biri de Rahim Münzevi'dir. Eğer muasır Azerbaycan mersiye edebiyatının inkişaf dövrü Abbaskulı Aka Yahyavi'nin vasıtasıyla başlanıbdırsa, yakın ki, ulu şairimiz Rahim Münzevi bu inkişafın zirvesinde durur. Hakikaten Münzevi Erdebili muasır şairlerimizin, ister mersiye şairleri isterse de başka sahalarda yazıb yaradan şairlerimizin içinde şiiriyat, manibeyan, bediiyat, söz güzelliği bahımından birinci sıralarda dayanır. Hatta muasır dövrde kaside formasında ona tay bir şair tapmak çetindir. Kasideleri uzun olduğu halda yorucu değildir. Münzevi Azerbaycan folklorundan, adet-ananelerinden çoh istifade etmiş ve bu hadiseleri halkımız üçün daha da doğmalaşdırmışdır. Bu metleb onun "imanname", "ebulfezaliye", "ekbervebah" kasidelerinde daha kabarık şekilde özünü gösterir. Elbette bu metlebi izah etmek üçün husisi bir makalenin yazılması gerekir.

Rahim Münzevi'nin nevhe divanları defalarla İran'da çap olunmuşdur. O, 1316 H. ilinde Erdebil şehrinde anadan olmuş ve 1327'de dünyadan göçmüşdür. Numune olarak onun nevhelerinden neçe bendi burada derc edirik:

Eli Esgerin Ohlanması

Dizin berkitdi yerde oh atan bir pehlivan misali

Keman pürtab ü zehtabide oh berk cihan misali

Hedef bir altı aylık sevda merberg hazan misali

Hüseyinin hayrı olsun gonça verdi gülüstan aldı

Göz uçper oh-u sevdan ayrı düşen br mahiye neyler

Deye divar mescidde kanadsız yahiye neyler

Ebulfezli yıhan bir oh, görün, şeş mahiye neyler

Baş ayrıldı bedenden kalb zehradan tevan aldı.

Enver Erdebili: Muasır Azerbaycan nevhe edebiyatının büyük simalarından biri de Hacı Kadir Celilzadegan'dır. O, 1310 h.ş.de Erdebil şehrinde anadan olmuş, 1372'de Erdebil'de vefat etmiş ve orada defnedilmişdir. Cevanlık devrinden şiir söylemeğe başlayıp "Enver" tehallosu ile muhtelif sahalarda şiir yazmışdır. Enver Erdebili, öz üstadı Abbaskulı Yayhavi'den derin tesir alarak büyük şairimiz Rahim Münzevi'nin aksine nevhe edebiyatını daha çok irfanileşdirmişdir ve bu sahada mahsus irfan yaratmışdır. Hacı Kadir Enver Erdebili'nin divanları defalarla Tahran, Erdebil ve Zencan şehirlerinde çap edilmişdir. Onun terci-i bendleri ve terkib-i bendleri derin manalı ve çoh dolgundur. Ele bu itibarla da, o başka şairlerden farklanır. Burada onun Yahyavi'den ettiği bir tezminden (beşlemeden) parçalar nakl edirik:

Bahar aşkda vaslın gülün hicriyle soldurram

Lebaleb gözlerim camın serşek gamla doldurram

Sınan kalbi dubare tişe ahımla sındırram

Yolum düşse emoğlu katlgahdan geçmerem durram

Sene esrar hicran defterin serbeste tapşırram.

Düçar sernuştem yanmağa hecrinde naçaram

Fezay aşka yorgun pür hemayımlık tayaram

Esir-i aşkum ama bu aşka çoh vefadaram

Vefadaram vefa burcunda men bir necm seyarem

Tutulmuş ay penahında özümü daldalandırram

Zilha Yusufun hicrinde yandı çekdi çoh firkat

Zeliha da tapılmaz mendeki ruhiye ve kudret

Seni Ferhada ohşatsam, menim şirin bahamet

Açanda pence şakı vuranda nahan hasret

Feraz bisutunda her daş olsa parçalandırram

Eğer men negezgü "enver" kelamın rebatını bilsem

Mecalesde sehnurlar deyir: Rahmet! Yakın olsam

Hoş ollam kabrim ols ninva deştinde dincelsem

Eğer men "Yehyevi" bir yol senin toy hcleve gelsem

Edip göz yaşımı cari hına rengi boyandırram

Men'am Erdebili: Men'am adıyla muhtelif mevzularda şiirler yazan Yadallah Men'ami 1306 hicri şemsi'de Erdebil'de anadan olubdur. Men'am Erdebili 16 yaşından şiir koşmağa meşgul olub, ekser şiirleri nevhe nevindedir. Onun şiirleri neçe cildde defalarla İran'da çap edilmişdir. Öyüdler sahasında "teceliyat" adlı divanı çoh meşhurdur. Onun irfan sahasında da güzel şiirleri vardır. Şairin "çölden çöle" adlı gazelinden bir beyti numune getiririk:

Mecnunun adı eyle ki dilden dile düşdü

Gördü kalabilmir daha, çölden çöle düşdü.

Teymür Pirhaşimi, Varlık, 1. Yıl, No: 6, Ekim 1979, s 27-30.

AZERİ EDEBİYATINDA CİNAS

Bir dilin güzelliği onun inceliğinde; zenginliği ise lügatce geniş ve edebi eserlerce bolluğundadır.

Bizim anadilimiz Azerbaycan dili, bu güzel dillerden biridir.Onun inceliği ve lügatce genişliği ona edebi eserler yaratmağa istidad ve yararlık verir. Bu yararlık iki cürdür: Lafzî ve manevî. Lafzi yararlık müteşabih ve müteradif lügatlerden istifade ederek yaranmış eserlere şamildir. Manevî yararlıksa kelimelerin muhtelif ehsas ve duyguları ifade ve ruhî incelikleri beyan etmesidir. Bu makalemizde birinci kısım yani Azerbaycan dilinin lafzî yararlığı hakkında kıssa numuneler veririk ve ikinci kısım hakkında ayrı bir makalede bahs edeceğik.

Azerbaycan dilinde müteşabih kelimelerin bolluğu şair ve hünermendlerimize meydan verir ki muhtelif sahalarda teba'larını sınasınlar, o cümleden cinas şiirler yaratmakdır. Cinas iki kelimedir ki suretce bir ve manaca iki ayrı mefhum ifade edir ve söze mahsus bir gözellik verir. Şairlerimiz bu sahada çoh sınayıb ve şah eserler yaradıblar.

Büyük şairimiz Raci, perişan ve şane (darak) den ne güzel cinas düzeldibdir:

Perişançılık bu perişane var

Elünde ne kadar ey peri şane var

Veya ayak (piyale) ve ayak (pa) kelimesinden ne yaradıblar:

Gerek haşre tek bir ayak üste men

Duram hidmetinde ayak üste men?

Aşağıdaki beytlerde cinasları ohucular tapmalıdır.

Açun haneden nehr meyhaneye

Gele ta ki bir nehr mi haneye

Dolub derdle misre, mimne

Sınık kalbe bah vergilen mey mene

Yandımak (od vurmak) ve yan durmak (kırak durmak) dan koşur:

Gel ey aşıkın atsa yanduran

Meni yana yana koyub yanduran

Senem ve sen ile cinas yaradıb:

Senünle bile doldu cism ey senem

Hakikatle bahsan eğer, men senem

Görün! Kan (hun) ve kanmak (serab olmak) ve kanmak (anlamak) kelimelerinden ne yaradıbdır:

Lebünden ötür döndi kane gügel

Koy emsin onı ta ki kane gügel

O bilmez lebün la'linin kıymetin

Başa sal onı belki kane gügel

Derd (gam) ve dermek kelimelerinden yazır:

Meni öldirir akıbet der diyar

Hadeng cefaya meni derdi yar

Tek (manend) etek (damen):

Yanar könlüm aşkunda pervane tek

Daha naz ile vurma her an etek

"Seng ile" ve "sen gele" den yaradıb.

Gügel şişesin sindirib sengle

Gine sengdel eylesen sen gele?

Var (hest) var (berkarar bad):

Ne yahşı kara gözlerin var senün

Bahlanlar diyer gözlerin var senün

Ohucu bu beyitlerde cinası özü tapmalıdır:

Gel ey kakili sünbül ter kimi

Ki balmare kılma menim terkimi

Meni yandıran fülfül halidür

Nedim kim vefadan deli halidür

Kesme (bürçek-zülf) kesmek (beriden)

Aceb zülfden kesmisen kesmeni

Ona çöhdi kurban kes kes meni

Molla Muhammed Bakır Halhalî güzel cinaslar yad edib:

Dilünde tan idiren bayezide

Velakin işlerin benzer yezide

Er (şuher) hain (hıyanetkar) erhain (mutemen) sözlerinden yaradır:

Eyaline eğer er hain olsun

Nece avrat ere erhain olsun.

Yazı (eşik-kırak) yazı (sernuşt):

Kara yolda çıhaydım yazıya men

Ne çare eylüm ema yazıya men?

Sark (uğru) sark (imame):

Dalıca seslenüb ey merd sark

Helal olsun sene billah o sark

Gülçin (gülderen) çin (sahih-düzgün):

Yüzün tek gördisem gül derdi gülçin

O çin çin zülfe and olsun değil çin

Yaz (bahar) yaz (benöviş):

Zemistan keçcib oldu çün fasl-ı yaz

Gam hicrden yare bir fasıl yaz

Çimmek (yuyunmak) çimir (pineki-mürgi-hab-cüret)

Biri heves-i işretde daim çimir

Biri subha tek etmez asla çimir.

Aşağıdaki 3 beyitde ohucularımız özleri cinas tapmalıdır:

Elim yetmese damen dilbere

Kayıtmaz yakın etmişem del bere

Çoh korhuram ki göz tohuma ey gözel sene

Ya rab ki tapmasın gözelim heç göz el sene

Çü aşkunda hıfz eledim ebcedi

Çıhartdı yadımdan bütün eb cedi

İki beyit de bu makalenin müellifinden ohuyak:

Keser (şemşir-hancer) kesmek (beriden)

Eğer düşse namerd eline keser

Yer üzre bütün merd neslin keser

Bir beyitte ne deyir?

Nişan verme bağın yolun heydere

Girib bağda gülleri hay dere

Hasan Raşidi, 19. Yıl, No: 105-2, Yaz 1997, s .65-69

GEÇMİŞ VE YENİ EDEBİYATIMIZDA KADINLARIMIZIN PAYI

Azerbaycan diyarı tarih boyu kadınlar meskeni olmuşdur. Doğma dilimizin hamasi ve dünya seviyesinde tanınmış Dede Korkud Kitabı İslam hakimiyetinden sonra yazılsa da onun dastanlarında baş veren hadiselerin mühim hissesi İslamdan önceye ve daha doğrusu Oğuz ellerinin müsülman olmasından kabaga aid olması aydınca görünür. Dede Korkud kitabı yalnız hamasi dastanlardan teşekkül tapmış bir kitap yoh, belki Oğuz elinin ve daha doğrusu Azerbaycan halkının adet-anane, itikad-inam ve ictimai yaşayışının duru güzgüsüdür. Dede Korkud dastanlarında Türk kadını öz hayat yoldaşını seçmekde tam ihtiyarlı ve hayat yoldaşı ile beraber hukuka malikdir. Aynı halda o hayat yoldaşına vefalı ve onu çetin günlerinde ona arha duran gam-kederine ortak olan ve hatta döyüş meydanlarında eri ile beraber düşmana karşı kılıc çekib elinden-ulusundan iğidcesine müdafaa eden en samimi, sadakatli ve şehametli insandır!

Bele beraber hukuklu, vefalı, şehametli ve reşadetli kadın seciyelerine Dede Korkud kitabının Bamsı Beyrek, Deli Dumrul ve Kanlı Kocaoğlu Kan Turalı boylarında tuş gelmek çoh asandır. Hele yazılı edebiyatımızdan ilave folklorik edebiyatımızda da kadın unsurları da mübareze meydanlarında iğid kahramanlarımıza en samimi yoldaş olarak onlara mukaddes maksadlarına çatmak üçün en yahın ve gönilin yardımcı olmuşdur. Şah İsmail dastanında Ereb Zengi, Koroğlu ve Kaçak Nebi hamaselerinde Nigar ve Hacer hanım kimi şahsiyetler elimizin tanınmış kahraman kadın simalarından sayılırlar. Edebiyat semasında ise 19. asırda Hayran Hanım, Aşık Peri ve Hurşidbanu Natuvan kimi edebi şahsiyetler bu semanın parlak ulduzlarından olmuşlar.

Miladi 1813-1828 illerde Gülüstan ve Türkmençay mukaveleleri Azerbaycan hakının göz yaşları altında bağlanandan sonra bir halkın iki alın yazısı olsa da 1920 ile kadar Şimali ve Cenubi Azerbaycan halkı bir arzu ve dilekle yaşamış, siyasi serhedler iki halkı birbirinden ayırabilmemiş, iki halk arasında gel-gedin karşısı alınmamışdır. Lakin şimali Azerbaycan halkı Stalin

diktatorluğu altında mektep medreselerde ana dilinde ders ohuduğu zaman, Cenubi Azerbaycan'da Rıza Han istibdadı Azerbaycanlılara ele divan tutmuşdu ki, bir cümlede bele, doğma dilde yazıb-ohumağa neinki icaze verilmirdi. Hatta tarih boyu kahramanlıklar yaradan Azerbaycan halkının dil, medeniyet ve şahsiyetleri gayrı insani yollarla tapdalanırdı! Şimali Azerbaycan'da Stalin ve başka Rus rehberleri, Rus dil ve medeniyetine üstünlük vermekle Azerbaycan Türkçesinin inkişaf dairesini kiçiltseler de Cenubi Azerbaycan'da Rıza Han ve onun oğlu Muhammed Rıza, özüne cüret verib, Azerbaycan Türkçesine yazıp ohuyanları, işkence ve zindana maruz koyurdu; demeli Şimal'de Ruslar pambıkla baş kesmek isteyende, Cenub'da şovenistler kılıncla başımızı doğrayırdılar! Tabiidir ki bele bir mesmüm (zehirli) fezada dilimiz ve edebiyatımızın başına ne gelebilerdi?

Pehlevi diktatorluğu başlanandan 1357. ile kadar, Cenubi Azerbaycan edebiyatı, yalnız bir il (1324-1325) ışık üzü görmüşdür. Bu bir il arzında onlarla şair ve yazıcı anadilinde mühim eserler yaratdılar; gazet ve neşriyeler edebiyat ve ince sanat sahasında ve gün siyaseti mevzuları üzerinde geniş mikyasda yayılmağa başladılar. Bu bir ilde kadınlarımız da kişilerle edebiyat meydanında yarışa başladıar. Cenubi Azerbaycanlı olub 1325. ilden Şimali Azerbaycan'da yaşamağa mecbur olan, dilimiz ve edebiyatımızın kadın şairleri Medine Hanım Gülgün ve Hekime Hanım Billuri bu bir ilde yaranan fezanın mahsullarıdırlar.

Teessüfler olsun ki, onlar uzun iller boyu veten arzusuyla, Tebriz ve Zencan hasreti ile yaşamağa mecbur oldular. İran halkının kıyamı, neticesinde 1357. il şah diktatorluğunun pervendesi tarih küllüyünde basdırılandan sonra, Türk dil ve edebiyatı, yaranan nisbi azadlık fezada yeniden dirçelip öz varlığını isbat etmeye başladı; ana dilinde kitap ve neşriyeler çap olup yayıldı ve istidadlar edebiyat gülüstanında çiçeklenmeye başladılar: İslami inkılabdan sonraki yaranan edebiyat fezasında, ilk kadın addımı, Semine Hanım Bağçeban tarafınan götürülmüşdür. Hanım Bağçeban üç kasetle beraber hazırladığı "Gelin Türkçe Danışak" kitabını 1360. ilde ohuculara çatdırmışdır. Bu dövrün ikinci edebi kadın şahsiyeti ve ilk kadın

şairi Hemide Reiszade (seher) Hanım olmuşdur. Seher Hanımın ilk şiir kitabı "Maviler" adıyla 1365. ilde çap olmuşdur. Bu kitapda şairin hassas zihninden süzülen ince sözler ele dolgun ve manalı düzülübler ki, her bir ohucuda derin tesir bağışlayır. Bu kitabda şairin arzu ve istekleri ve geniş mefkuresi onun bacarıklı söz kabiliyetinde terennüm edilib, fezada dalgalanır. Hemide Reiszade Azrebaycan'ın kadim şehri Erdebil'de doğulmuşdur. Seher Hanımın ikinci ve üçüncü "Yaşıl mahnı" ve "Aylı bahış" kitaplarında şairin hakikatde yaratdığı söz incileriyle daha artık tanış olmak olur.

Edebiyatımızın inkılabdan sonraki üçüncü kadın şahsiyeti Zühre Hanım Vefai olmuşdur. Yüksek tefekküre malik, doğma dil ve edebiyatımıza ürekden bağlı Hanım Vefai İnkılabdan sonra Türk dilli Tebriz neşriyeleri ile o cümleden "Fürug-i azadi" gündeliği ile yahından emekdaşlık ederken folklor hazinemizden kitaplar hazırlayıb, edeb severlere takdim etmişdi. Lakin Hanım Vefai 1370. ilden meşhur bir jurnalist ve edebi şahsiyet kimi tanınmışdır. O, bu ilde "Cuvalduz" adlı Tebriz'de Türkçe-Farsça satirik bir derginin neşr imtiyazını alıb mecellenin mesul müdiri ve baş yazıcısı olmakla ülkemizde ilk defa tenzli bir mecelleni idare eden kadın olmuşdur. Aylık "Cuvalduz" dergisi, anadilimizde çıhan geçmiş "Molla Nasreddin" jurnalının devamçısı kimi tanınmış ve 1370. ilden artık enerji ve kudretle Azerbaycan meselelerini ve başka ciddi mevzuları tenz dili ile araşdırmışdır. Cuvalduz mecellesi neşre başlayandan az sonra onun tenz mevzuları İran serhadlerini aşarak Şimali Azerbaycan neşriyelerine de çap olup yayılmışdır.

1368. ilden beri dilimiz ve edebiyatımız üzerinde çalışan kız-kadınlardan biri de Nüşin Hanım Musevidir. O, Tahran'da dünyaya gelib. Lakin yaranan mesmum feza neticesinde çohlu Azerbaycan aileleri kimi evlerinde kardaş bacılarıyla yalnız Fars dilinde danışmışdı. Ancak o sonralar dilimizin marhumiyet ve mazlumiyetini başa düşünce Azerbaycan edebiyatıyla maraklandı. O ilk defa muntazam şekilde edebi faaliyeti ürekden üreğe "Yol" neşriyesi ve sona "Kepenk" bölümü ile başladı. Nuşin Hanım Musevi doğma edebiyatda süratle irelleyib 1373. ilde anadiline ithaf etdiği ilk kitabını daş basma dövründen 1370. ile dek Azerbaycan Türkçesinde çapdan çıhan kiap,

dergi, heftelik gazet ve neşriyeleri bütün özellikleriyle gözel formada ohuculara takdim etdi. O, matbuat işleri ile yanaşı 1372. il Azerbaycanlı uşak ve yeni yetmelerin istida ve bacarıklarını nümayiş etdirmek üçün Tahran'da teşkil tapan "çiçekler" kuruluşunun kurucu heyeti uzuvlarından olmuş ve onlarla birlikde faaliyet aparır. 1375. ilin sonlarında "Menim şiirim" adında Tahran'da neşr-i nev intişaratı tarafından bir şiir kitabı çapdan çıhdı. Kitabın müellifi "Nigar Heyavi" adıyla taltif edilmişdi. Adından malum olduğu kimi kadim Heyavi ve yeni Meşgin şehr diyarından istidadlı bir kadın "menim şiirim" kitabını edebiyat alemine hediye etmişdir. Bir halkın arzu ve istekleri Nigar Heyavi Hanımın muhtelif başlık altında söylediği "menim şiirim" kitabında terennüm olub ürek fezasında dalgalanır. Nigar Hanım Heyavi, derin istidad, duygu ve yüksek mefkureye malikdir, onun şiirerinde denizlerce mana ve semalarca duygu toplanıbdır.

Yeni edebeyatımızda tanınmış istidadlı kadanlardan Feriba İbrahimi (Afak) Hanımın adı artık edebiyat sevenlere tanışdır. Onun şiirleri umumiyetle ülkemizin Türk dilli matbuatında defalarla çap olup ve olur. Afak Hanım şiir kabiliyetine malik ince ehsaslı, derin duygulu, maharetli ve gayretli şairdir. Afak da Heyavlıdır ve uzun illerdir şiirleri diller ezberidir; onun şiir kitabı helelik çap olmayıb veya çap olsa da elimize çatmamışdır.

Dilimiz ve edebiyatımız yolunda, genc kadınlar sırasından Hanım Dilber İbrahimpur artık aşk ve imanla çalışıb ve heç vaht şöhret kazanma fikrinde olmamışdı. O, varlık dergisinin emekdaşı olub ve orada hatta saniyeleri elden vermeden iman ve inamla faaliyet edir. Hanım İbrahimpur yazdığı ve köçürdüğü edebi eserleri D. İbrahimpur adıyla yazır.

Hanım Süsen Nevaderezi, Bilesuvarlı genc hanım Solmaz Fehimi, Kerec'de yaşayan Hanım Nesim ve Tahran danışgahının öğrencisi ve yene Heyavlı olan Hanım Fatma Muhammedzade ve Ümid-i Zencan neşriyesi ile emekdaşlık eden Hanım Nazhaned Sebahi, yeni edebiyatımızın faal kadın simalarından hesab olurlar. Biz inanırık gelecekde doğma edebiyatımızda kadınlarımız daha artık muvaffakiyete nail olacaklar.

Kayd etmek lazımdır ki, 1320-1357. ller arasında Cenubi Azerbaycan'da bazı genç kadın şahsiyetleri Pehlevi diktatorluğu ile mübareze apardıkları halda Azerbaycan Türkçesinde de şiir söylemişler, lakin o dövrün boğucu fezasında onların eserlerinin çap olmasına heç vaht imkan olmamışdır.

Yahya Şeyda, 1. Yıl, No: 9, Ocak 1980, s. 47-51

AZERBAYCAN ŞAİRLERİNDEN İNCE CİNASLAR

Azerbaycan edebiyatında "cinas" sanatı mühim yer tutar. Bu sınıf şiirlerde görkemli şairlerimiz parlak eserler yaradıp, bu çetin ve fikir aparan meydana kadem koyub ve bu arsada rekabet semendi çapırdıblar ki, her şairin uhdesinden gelmez. Eğer bu barede Azerbaycan'ın hamı şairlerinden şahid getirek bollu fırsat lazımdır, ancak bu makalede üç şair (Meragalı Şekuhi, Aşık Elesger, Molla Penah Vakıf) den cinas numunelerin göstermeye kifayetlenirik. Bu ümidnen ki, ifade veren ve öyreden olsun. Bu makalede o şairlerin kısa yaşayışına işare edip sonra çetin olan cinasları izah edeceyik.

Molla Penah Vakıf: Kazahıstan mahalında Kırah silahlı kendinde miladın 1717 sinde anadan oldu; Türki, Farsi ve Arabi dillerin öğrenib mektebdarlığa bahdı, ona göre "molla" lakabı aldı. Molla Penah bir elde şemşir, bir elde kalem "bezm ü rezm" ehli idi. Davalarda yahşı şemşir vurub sefa meclislerinde ehsaslı ve ince şiirler koşurdu. O tedbirli ve ziyalı bir şahsiyet idi, oracan ki "Her ohuyan Molla Penah olmaz." meseli onun baresinde sadık oldu. O, 1759 miladide Karabağ'ın hükümdarı İbrahim Han sarayına çağrılıb ve baş vezirlik makamında 28 il kulluk edib, Ağa Muhammed Han Kacarınan kızgın muharebeye girişdi. Ahir Molla Penah öz oğlu Ali Aka ile esir olup, ölüm cezasına mahkum oldular. Amma heman gece Ağa Muhammed Han öz yasdığında öldürülüb, onların da canı hilas oldu. 1797 miladi de Muhammed Beğ Cevanşir (İbrahim Hanın kardaşı oğlu) Molla Penah ve oğlu Ali Aka'nı Şuşa'da öldürdü. Bu cinası Vakıf'dan ohuyursuz:

Gözel boylu, gözel huylu, gözel yar
Ne gözelsen, geyib gözel alı[4] sen
Gözel gözin her bir kıya bahanda
Gözel canı gözel tenden alı[5] sen

[4] al: kırmızı

Gözel kamet, gözel gerden, gözel yüz[6]

Gözel olmaz, sen tek gözel olsa, yüz[7]

Gözel canı, munca yeter gözel, yüz[8]

Gözel deyir, etme gözel, alı[9]sen

Gözel durub, gözel gezib, gözel bağ[10]

Gözel kelbim[11] sal boynuma, gözel bağ[12]

Gözel seyr ü geşt eleyib, gözel bağ[13]

Gözel der bu dağdan, gözel alı[14]sen

Gözel saki, gözel tutub, gözel kes[15]

Gözel doğra, kebab bağrım, gözel kes[16]

Gözel canan, gözel adam, gözel kes[17]

Bir gözel kimsenin, gözel alı[18]sen

Gözel kapındadır, gözel haydarım,[19]

Gözel sö[20] demişem, gözel haydarım[21]

---

[6] suret
[7] yüz (aded)
[8] kırman ve kesmek
[9] al: hile
[10] bağ: bostan
[11] kelb:it
[12] bağ: bağlamak ipi (halta)
[13] bağ: burada " bah" mnasındadır.
[14] Meyve (alu)
[15] kes: burada "kez" yerinde işe aparılıp
[16] bölmek, kat' elemek
[17] adam
[18] al: evlad manasına
[19] haydar: kapu çahçahısı ki, hilal şeklinde ola
[20] sö: şiir (söylemek şiir demek)
[21] haydar: burada manası anlaşılmadı, şayet şairin menzuru olsun.

Gözel vakıf kulun, gözel haydarım

Gözel yetiş dada, gözel ali[22] sen

Aşık Elesger: Görkemli aşıklarımızdan ki, indide sözleri sedefli sazlarda gezir. Aşık Elesgeri göstermek olar; bu aşık öz koşmalarınan mahsus bir mektebe malikdir. O 1821 miladide "Ağ Kilise" Ermenistan'ın Basar Keçer vilayetinde anadan olup ve tabiatın isti kucağı ana ma'rif ocağı ve bilik mektebi olmuşdu. Aşık Elesger zahmetkeş bir ailede boy atdı, çünkü onun atası "odun yaran" Mehmedali idi ki zahmetnen yaşayış sürürdü. Aşık Elesger 15 yaşından azınan sazlık saldı, az bir fasılada sanatkar aşıklardan sayıldı ve şöhreti her yana yayıldı ve bu yolunan yohsul atasına yardım gösterdi.

Aşık Elesger koşmalarında canlı tablolar teressim edip ve şiirin çetin formalarından ifadelenerek öz kudretin ve hüner-i istidadın nümayiş etdirib. O, dohsan beş yaşında, 1916 miladide öldü ve ölmez eserle özünden yadigar koydu. Bir numune onun gözel cinas koşmalarından burada getiririk:

Gevvas[23] olub girsen aşkın bahrine[24]

Narin silkin, narin çalhan, narin[25] üz

Dost seni bağına bağban eylese

Almasın der, gülün iğle, narın[26] üz[27]

Aşık olan sözin demez tersine[28]

Kergeden dünya da geder tersine[29]

---

[22] Ali: İmam Ali'dir.
[23] dalgıç, üzgünçü
[24] bahr: derya
[25] Tekrar olan narin bu mısrada "yavaş" manasına gelib.
[26] Nar: meyve
[27] üz: der
[28] aksine

Ter sineye, kısmet olsun ter, sine

Koşa gelsin narıncınan, narin[30]üz

Saldırıbsan eyvan, otak, oda[31]sen

O sevidiğin, o nökerin, oda, sen

Bandırıbsan bu göylümi, oda[32]sen

İnsaf ele, gel göylümin narın üz[33]

Gel sınık göylümi sarı[34]dur gedek

Terlansan avlatma sarı[35]dur gedek

Men vurgunam[36] bize sarı[37]dur gedek

Bir derdimi eleyisen narın[38]üz[39]

Elesger sözlerin deyir "kıymağa"[40]

Yuvar gessal[41] kadın serer kıymağa[42]

Lezzer verer bal katanda kıymağa

Onlardan da şirin olar narın üz[43]

---

[29] tersine: dalı dalı
[30] narin üz: zarif suret veya kızarmış üz
[31] oda: dam, kervansara, neceki kervansaradara "odabaşı" deyilir.
[32] Od: ateş
[33] narın üz: odun söndür
[34] sarı: sarıtmak, bağlamak
[35] kuş
[36] vurgun: aşık, vurulmuş
[37] sarı: taraf, doğru
[38] narin: yavaş
[39] üz: burada yüz (aded) manasına gelib
[40] Kıymag: şairin sevigüsinin adıdır.
[41] Gessal: gusl veren, mirdeşir
[42] kıymağa: geyim ağa (yani muhkem kefene)
[43] narin üz: südün yüzü ve narini ki Tebriz'de "hama" deyilir.

Meragalı Şekuhi: Azebaycanın satirik yazan şairlerinden, kudretli latife ve mazmun yaradan şahsiyetlerinden birisi de "Hacı Mehdi Şekuhi"dir ki, 1263'de Tebriz'de anadan doğuldu ve bu diyarda aynasazlıknan ruzgar geçirtdi. O hala genç çağlarında idi ki, Meraga şehrine yol açıp orda parça satmağınan maaşın temin edirdi.

Hacı Mehdi Şekuhi şiiri sade ve düzlü yazırdı ve maruf Azerbaycan şairi "Ebul Hasan Raci"ynen mektuplaşması ve deyişmesi var ki, celbdir. O, kameri 1314'de Meraga'da öldü. İndi bir evvelki onun gözel cinasından ki dikkati celb edendi, entihab olunub ki, ohuyursuz:

Bu gülzare geldim ki bir gül görim
Senin gülmeğin hoşdu, bir gül görim!

Bu meclisde bir içmedim bade, men
Ki verdim ebes, ömrümi bade men.

Boyar kane, ol kara gözler meni
Çekib hancer-i naz, gözler meni

Kapında bu derviş, şehnaz eder
Meğer bele dervişe, şeh naz eder?

Kul oldum ki belki yar, ala meni
Çek ol hançerin, gel yarala meni

Deyirdim, salım bir kemende seni

Her avçı bir av, belki mende, seni

Kapında eğer, yüz gün ah etmişem

Bağışla! Eğer yüz günah etmişem.

Bugün hayır dirsende, şer, mendedir

Şekuhi eli boşdu, şermendedir.

M. A. Yaşar, 1. Yıl, No: 5, Eylül 1979, s. 3-7

ŞİFAHİ HALK EDEBİYATI

Halk bilikleri veya halk yaradıcılığı adlanan folklorun sahaları oldukça geniş ve rengarenkdir. Bu uçsuz bucaksız saha insanların tabiat ve iş hakkında ibtidai tasvirlerinden tutmuş, tarih boyunca onların her taraflı bedii, fikri ve emeli bilik ve yaradıcılıklarını ihata edir.

Her halkın danışık edebiyatı o halkın folklorunun esas sahalarından biri sayılır. Bir cihetden halkın bedii edebiyatının mühim şubesi olan bu edebiyat, ayrı cihetden de o halkın folklorunun en vesaitli sahalarından biri hesab olur. "Ağız edebiyatı, eı edebiyatı, şifahi halk edebiyatı" adlanılan bu halk yaradıcılığının insanların yaşayış tarihi kadar kadim tarihi var. Şifahi halk edebiyatının ibtidai numuneleri kadim insan güruhlarının evveliye hayat ve tefekkürlerini özünde aks etdiren sade emek ve rosüm ve merasim nağmeleri olmuşdur. İnsanlar korhulu hayvanları şikar etmekde, ağır yükleri kaldırmakda, tabiatın kor kuvvelerine uz ve uz çıhmakda mevzun ve ahengli seslerden ve sözlerden istifade etmişler. Bu ibtidai emek nağmeleri adlanan mevzun sözler insanları ruhlandırmış ve işin ağırlığını onlara yüngülleşdirmişdir. Camia ayrı ayrı kışrlara bölünüb tabakalar ortaya çıhandan sonra da halk edebiyatı esasda zahmetkeş kışrların istek ve arzularını terennüm etmişdir. Buna göre de, şifahi edebiyat her şeyden evvel insanların içtimai tecrübelerinni ve hayat uğrunda mübarezelerinin aynası olmuşdur.

Elbette, her halkın şifahi edebiyatında o halkın uğradığı mürekkeb şeraite uygun bir pare hakim kışrların isteklerine muvafık numunelere de rast gelmek olur. Lakin bu kimi numuneler halk istek ve arzularına uyuşmadığı içün çoh yaşayabilmeyip, getdikce ehemmiyetini itirip ve aradan çıhırlar. Şifahi edebiyatına halkın hayatı, yaşayış tarzı, rosüm ve merasimi, adet ve adabı, zevki incelikleri ve insani arzularıyla birlikde onun içtimai-tarihi tekamülü de mon'ekis olmuşdur. Şifahi halk edebiyatının bu hususiyetine göre de bu edebiyatın öğrenilmesi çoh büyük ehemmiyete malikdir. Ayrı ayrı

devrlerde baş vermiş mühim hadiseleri, azadlık uğrunda aparılan mübarezeleri, halk tefekkür ve ferhenginin tekamül yollarını arayıp araşdırmakda şifahi halk edebiyatı numunelerinin büyük ilmi, bedii ve tarihi ehemmiyeti olmuşdur. Şifahi halk edebiyatının tekamül yollarını nazardan geçirdikde çoh aydın halda görmek olur ki, bu edebiyat mazlum ve zahmetkeş halkın en yahşı ehsas ve düşüncelerini, onun kahramanlık ve mübarize tarihini terennüm eden kıymetli menbalardan biridir. Tarihi hadiseler ve sınıfi tokkuşmalarla alakalı halda yaradılmış canlı kahraman simaları, halkın zalimlere ve zorbalara boyun eğmemek ruhiyesinden serçeşme almışdır. Bir çoh nağıllarda, dastanlarda ve latifelerde ve aşık şiirlerinde istismarcıların, tama'kar tacirlerin, zalim hakimlerin, riyakar ve rüşvehar kazıların çoh kesgin entikad ve rüsva edildiğini görürük. Şifahi halk edebiyatının ayrı ayrı numunelerinde kuruluşun adaletsizilğine uğramış penahsızlar, sefiller, evinden obasıdan ayrılmış derbederlere derin hevadarlık ve muhabbet hissi duyulur. Burada doğruluğun riyakarlığa, yahşılığın pisliğe, ışığın karanlığa galip gelmesi esas hattı teşkil edir. Halk edebiyatında halklığı daha bariz suretde gösteren cihetlerden biri de onların dil ve üslub hususiyetleridir: Şifahi halk edebiyatında hadiseler oldukça sade, tabii ve üreğe yatar bir dilde tasvir olunur. Düşünceler aydın, canlı ve güzel tarzda beyan edilir. Burada işlenen canlı ve yığcam ifadeler ve tabirler bir çoh merhalelerde edebi dilin zenginleşmesine kömek edir.

Şifahi halk edebiyatının halklığı bir de onun şerefli emek ve işi yüksek tutmasında ve emekçi insanları bedii simasını derin muhabbetle canlandırılmasında görmek olur. Azerbaycan nağıllarının çohunda "keçel" siması en ağır işlere meşgul olan, zulme-zora teslim olmayan, yaramazları ve tifilileri ifşa eden bir zahmetkeş simasıdır.

Şifahi halk edebiyatının numunelerini bazan yaşlı ve dünya görmüş adamların, nağılçıların ve hususiyle aşıkların ağzından eşidirik. Bazan da kitaplardan ohuyuruk. Bu dillerde dolaşan ya kitap ve defterlere nakl edilen eserler, şüphesiz çoh çoh evvellerde yaranmışlar. Bunların bir parasının hattı yazı olmayan zamanlara aid olmasına da ray vermek olur. Bu yaradıcılık

numuneleri hattı yazı meydana çıhandan sonra da hafızalarda yaşamış ve şifahi olarak asırlardan asırlara, nesillerden nesillere çatmışdı. Bu sebebden de bu edebiyatın esas hususiyetlerinden biri onun ağızdan ağıza geçmesindedir. Heç şüphe yoh ki, şifahi halk edebiyatı numunelerinin her birinin yaradıcısı olmuşdur. Geçmiş zamanlara merbut olan efsaneler, nağıllar, dastanlar, mahnılar, koşmalar, latifeler ayrı ayrı şahıslar tarafından yaranmışdır. Lakin bu eserler yazıya geçirilmediği üçün, getdikçe muhtelif adamlar tarafından istenildiği şekilde tekrar edilip get gede halk malı olmuşdur. Şifahi halk edebiyatının bir çoh eserlerinin ayrı ayrı rivayetleri olur. Bu eserler yazılı olmadıklarına göre ağızdan ağıza nakl olduğu zaman, ravilerin tarafından muayyen değişikliğe uğramış, taza bir şekil (rivayet) hali almışdır. Bu rivayetleşme ceryanı bir tarafdan ravilerin hafızası ve zihni kabiliyeti, o biri tarafdan da onların yaşadıkları muhit şeraiti ve edebi bedii zevkleri ile bağlıdır. Şifahi halk edebiyatının ravileri, söyledikleri eserleri iştirak ettikleri meclislerin havasına göre de değişdirmeli olurlar. Onlar heman nağılı veya dastanı büyüklerin meclisinde bir şekilde uşakların yığıncağında başka bir şekilde demeli olurlar. Aşıklar kimi zemanın içtimai-ahlaki taleblerini de nazarda tuturlar. Bütün bunlar bir daha gösterir ki, şifahi edebiyat eserleri, bazı bile bile bazı da bilmeye bilmeye taze şekiller alırlar. Bundan ilave, şifahi halk edebiyatı eserleri bir halkın yaşadığı ülkenin ayrı ayrı mıntıka, şehir, kend ve başka bölmelerinde oranın içtimai-iktisadi şeraitine münasip mana ve üslup değişikliklerine maruz kalır. Bir nahiyede söylenilen atasözü, latife ve mahnı başka nahiyede özge biçimde söylenilir. Bu hususiyetleri nazara alarak şifahi halk edebiyatını öğrenmekde onun muhtelif rivayetlerini zaman ve mekan cihetinden nazarda tutmak ve imkan oldukça onları mukayeseli suretde tetkik etmek daha münasiptir. Bu işin el verişli olması için şifahi halk edebiyatının ayrı ayrı nevilerini toplayıp sübut etmekde onların raic oldukları nahiyenin ve habele onları söyleyen ve rivayet edenlerin müşahesat ve hüviyeti derc edilmelidir.

Her halkın şifahi halk edebiyatı ile yazılı edebiyatı arasında bir para farklandıran alametler olduğu halde, bir çoh yahınlıklar ve moşebbehetler

vardır. Şifahi halk edebiyatı tarih ve yaradılış itibariyle daha kadimdir. Bu edebiyat onu yaradan halkın yazısı ve yazılı edebiyatı meydana çıhmadan yaranmış ve muayyen tekamül yolu geçmişdir. Halkın yazılı edebiyatı yarandığı zaman halkın yazıçı, şair ve başka hüner hadimleri öz yaradıcılıklarında halk edebiyatının elde etdiği zengin tecrübelerine istinad etmişler. Halk edebiyatının mevzu, münderice, üslub ve ifade tarzlarından yazılı edebiyatda geniş suretde istifade edilmişdir. Bunun dünya halklarında olduğu kimi Azerbaycan yazılı edebiyatının meşhur edip ve şairleri de zengin halk edebiyatına derin hürmet beslemiş ve öz ölmez eserlerini yaratmakda onun hazinesinden faydalanmışlar. Biz bunu Nizami, Hakani, Fuzuli'den tutmuş ta Celil Memmed Kulızade, Sabir, Mo'ciz ve Samed Behrengi kimi büyük şair, yazıcı ve mütefekkirlerin eserlerinde görürük.

Azerbaycan halk edebiyatı ile yazılı edebiyatı arasında muhkem alaka, karşılıklı tesir ve birbirine nüfuz gösterme hasleti vardır. Yazıcı ve şairlerin şifahi edebiyatın mazmun, fikir, üslub, vezin ve ifade vasıtalar layından istifade etdikleri kimi, halk edebiyatının ifaçısı olan aşıklar ve habele halk kütleleri özleri de bu sanatkarların eserlerinden istifade etmiş ve şifahi halk edebiyatı hazinesini ganileşdirmişler.

Azerbaycan şifahi halk edebiyatı, Azerbaycan halkının karnlar boyu yaratdığı bedii yaradıcılık ırsıdır. Bu vesaitli ve rengarenk bedii mirası ilmi suretde yığmak ve onun muhtelif nevilerinin üstünde tetkiki ve tatbiki iş aparmak her bir halkına ve tarihine hürmet ve itikad besleyen ilmi işçinin ve ilim adamın şerefli vazifesidir. Azerbaycanın ilmi ve ferhengi müesseselerinin bu barede büyük mesuliyet ve tarihi taahhüd karşısında olduklarını heç zaman unutmak olmaz. Çoh teessüfle geçmişde istibdadın ağır boğuntu şeraitinde ve halk yaradıcılığının inkar edildiği illerde şifahi halk edebiyatını toplamak ve tetkik etmek imkanı olmamışdır. Elbette indiye kadar bu sahada görülen işler takdire layık lakin meselenin ehemmiyeti ve zarureti haddinde

değildir. Bu halk ferhenginin tükenmez kaynağına daha ciddi yanaşmalı ve onu göz bebeği kimi korumalıyık.[44]

[44] Makalenin tanziminde 1970. ilde Bakı'da neşr olan "Azerbaycan şifahi Halk Edebiyatı" kitabının mukaddimesinden yer be yer istifade edilmişdir.

Varlık, 3. Yıl, No: 31, Kasım 1981, s. 61

BEYNELMİLEL TÜRKî FOLKLOR KONGRESİ

İkinci beynelmilel folklor kongresi Türkiye'nin Bursa şehrinde kuruldu. Bu kurultaya Türkiye'den başka Çin, Suruy ve Balkan ülkeleri nümayendeleri de iştirak edip, Türk dilinin muhtelif lehçeleri, folkloru veya muhtelif Türk dillerinin folklorları hakkında ilmi ve tahkiki makaleler ohuyup, çıhışlar etmişler. Bu konreye İran'dan kimse iştirak edebilmemiş, lakin şimal Azerbaycan'dan Nebi Hazeri şahsen iştirak edip, ez cümle dilimiz hakkında aşağıdaki şiiri ohumuşdur:

Seni şefk bildim bu cihanda men
İlk defa dünyaya göz açanda men

Ana gözlerinden süzen nur kimi
Her kelimen, her sözün bezenmeyib mi

Ucalır bağçadan bülbülün sesi
Ne kadar doğmadır onun nağmesi

Bazan şimşek olub gazabla çahdı
Kalbime güneşin özile ahdı

Hupdun üreğime sen gile gile
Mihriban anamın tebessümü ile

Çay susar, esmeyir çemende yel de
Bülbül de ele bil ötür bu dilde

Rahim Razkivend, 15. Yıl, No: 92-1 Nisan-Mayıs-Haziran 1994, s. 70-78

KUŞLARIN AKSİ, EDEBİYAT VE FOLKLORIK AYNAMIZDA

Ey uçan kuşlar bir kanad çalın,
Yar gelen yoldan bir haber alın.

İnsan yaşayış sahifesine kadem basdıktan sonra, bir sıra yeni alaka, akide ve anane ile rastlaşıp kah bunları kabul edip kah da yoh. Bu alaka ve ananelerin yaranmasında çohlu sebebler o cümleden; cografi vaziyet, medeni bahışlar, içtimainin mevkiyeti imiş. Eski Yunan'da zeytini salah, sefa, barış ve dinç alameti bilirmişler ve hatta bu gün de Birleşmiş Milletler Teşkilatının armasında iki şaha zeytun göze çarpır. Zeytun agacı barış ve salahı yaratmır. Belki bu eski Yunanın tanrı, İlah cilvelerinden olarak sabit bir ide ve akide imiş. Eski Yunan'da her bitkiden çoh zeytun göyrermiş ve bu heman ülkenin özelliklerinde asılıdır. Eski Yunan'da ise ağ göyercini dinç ve barış zamini bilirmişler. Hindüstan'da öküz, inek ve kamış mukaddes hayvandırlar, bu akide o hadde çıkır ki onları prestij ederler. Hindi'de fil öküz kimi mukaddes olmazsa da her hakimin kudreti fillerin ta'dadı ile aydınlaşırmış. Arabi ülkelerde deve itibara malik hayvandır. Niye ki deve uzun gevişenleri az su ve yeyimle tay eder. Eskimolarda it mübarek hayvandır. Buna göre ki onların sürütmelerini kar üstünde sürütleyir. Biritanya ve Avrupa'da ata en yahın munis kimi baharlar.

Bu akide ve alakalar ki nihayet ananeye sebeb olur. Bu hayvanın bolluğundan bir de belliliğinden ireli gelir. Bu gün idman sahasında her bir idman festivallerinde ve olimpik geçeceğinde bir hayvanı nişan ve alame iderler. Ele bu da coğrafi vaziyetinden tesirlenir. Mesela Çin'de "panda" adlı bir ayını alame seçipler.

Azerbaycan halkı da özlerinin kadim folklorik bulağından su içerek, ilmi-medeni-coğrafi amiller üzerinde, diğer hayvanlara yoh zarif ve ince latif kuşlara derin merak beslemişdirler. Ve biz bunu edebiyatımıza bir bahışta düşüne bilirik. Bu alaka o hadde kadardır ki folklorumuzda bu mevzuya mahsus bölüm açılıp. Kuşlar baresinde hadsiz, hesapsız efsaneler, nagıllar

ve destanlar edebiyatımızda yaranmıştır. Kuşların bazısı şahamet, metanet ve korhmazlık timsali kah da bunun aksi ifade olunup. Bu sayısız mecmu'nun bir hissesi uzun asırlarda fırtınalar ile talan olmuştur. Ancak yine de zengin bir mecmu' bize ırs kalmıştır. Artık senedleri elde etmek üçün, Azerbaycan nagılları, efsaneleri, hikayeleri kitablarına başvurmak olar. Lakin burada neçe numune getiririk.

TUTİ

Azerbaycan halkının tarihinde, edebiyatında tutiden mahsus bir ehemmiyetle ad çekilir. Edebiyat kitabımızın varak-varağında tuti adından iz var. 250 tuti kitabı Azerbaycanın kıymetli ve kadim yazılarındandır. Tuti bu destanda ilham verici, sağlık bağışlayan ve mukaddes bir kuşdur. Hayvan olduğuna bahmayarak danışır. İnsana hemdem munis olur. Onu pis işlerden çekindirir ve daha yahşı işlere sevk verir. Bu kitap bir tuti ibaresindedir ki bir tacir kişinin evinde yaşayır. Bu tacir ticaret üçün evden çıhmak kararını alır. Ancak avradı kaldığı üçün onu tutiye tapşırır. Arvad her gün isteyir bir bahane ile evden çıhıp gidsin. Lakin bu tuti her gün bir destan ile onu yolundan yanaldır. Bu iş 25 gün devam edir ve tuti bu 25 günde 25 nagıl bu kadına söyleyir. Sonunda tacir seferden kayıdır.

Tuti baresinde bir ayrı efsaneyi Mevlevi nazma çekip (Bu efsane asıl Azeridir). O efsane beledir: " Bir tacirin danışan bir tutisi var idi. Tacir sefer vaktinde tutiye deyir ki her ne hacetin var söyle ta yerine yetireyim. Tuti: " Menim destanlarıma isti selamlarımi yetir." dedi ve tacirden istedi ki onlara eğer siz burada (Hindistanda) azadsınız bilin ki sizin de bir üregi sınık yoldaşınız kafes içre yaşamaktadır." deyin. Tacir ki tutiye çoh alaka beslemiştir bu sözü öz seferinde Hindistan tutilerine yetirdi. Tutilerin biri bu sözü eşiderek özünü ölümüne vurup, ağacın bir budağına düşdü. Tacir aynı maceranı kafesdeki tutiye söyledi. Bu tuti öz istediği cevabı alarak gözün yumup özün kafes terkine saldı. Tacir bu yandırıcı maceranı görerken tutini çıharıp, kafesden eşiğe koydu.

Tuti vaz'ı münasip gördükte kanad çalıp Hindistan'a taraf yola düşdü. Bu efsanenin kalbi ve bedenidir ve ruhu ve manası daha da yüksek kıymete

layıktır. Tuti ile tuti arasında remz ve sır ile deyilen pıçıltıları insan düşünmese de hemin sade, sehr ve remzler, yarı yara ve habibi mahbuba çattırır. Eğer Hindistan tutisi özünü ölülüğe vurur, deyir ki eğer insan özün, hevesin ayağı altda eze ve öldüre kata' mahbub visaline nayil olacaktır. Tutinin adı, şiirimizde, nesirimizde, gülmece kitaplarında ve tapmaca defterlerinde muhabbetle çekilir. Ancak bu muhabbeti burada kurtarırık.

DURNA

Edebiyat ve folklorumuzda, durnalardan daha çoh ad çekilir. Durna maşuk yolunda ahan göz yaşlarının yar ve diyar hasretinin, nümayişinin, hicrin hem de gamların ve kederlerin timsalidir. Şiirimizde ve nesrimizde durnaların mayıl uçup getmeleri, vedalaşmaları, katar-katar düzülüp, yara üstüne duz serpmeleri kederli olsa da ohumalıdır. Durnanın her kanad çalması, üreğe bir ohdur. Ve her uçuşu dünyalar kadar hasrettir. Aksinde de onun ağaç budağında oturması, hasta ve yorgun aşığın çiğininde konması umuttur. Aşka, aşığa ve maşuka yeni hayat ve aydınlıktır. Durnanın raks ile uçması sevincinden nişandır ve şenlikten ilham almıştır. Katar-katar gelmeleri birlik nişanıdır. Durnanın naz etmesini küsen yare benzedibler ki boz ile bozgunlugu ve hicranı ifade edir. Küsür, barışır...

Edebiyatımızda daha durna talatımlı denizden, döyüntülü ürekten, nur tayasından, cennetten, beka mülkünden gelmişdir. Durna baresinde gani bir defterimiz var. Çohlu efsanelere, şiirlere ve hikayelere unvan olub ve biz durna yadını yahşı klasik şiirimizde, folklorumuzda his edebilirik. Bu barede numune tapmak üçün, Aşık Elesker, ve Akif vs'nin divanlarına baş vurmak olar.

LEYLEK VE SERÇE

Leylek adlı kuşa efsaneler, nagıllar, hikayeler ve şiirler yaranmışdır. Bir karı bu sorgunun cevabındaki niye leylege "hacı leylek" deyirler? Bele dedi: Onlar isti yeri severler. Yayda bizim şehre gelerler ve kışda isti yerlere, mesela Mekke'ye göçerler. Buna göre onlara "hacı leylek" deyirler. O yene bir il yaşar. Yuvasında yumarta koyup ve öler. Halbuki serçe kiçik heykeliyle çoh yaşar. İçtimaimizde bele raiç bir söz var ki bu işin sebebini de izah edir: "Kadim zamanlarda serçe gelir ve "Min ili sevirsin ya bir ili?" soruşur. Leylek

de cahilliğine göre deyir: "Bir ili." Belelikde leylek bir il yaşar seçe çoh. Leylek baresinde bir mesel: "Hayvanların acizi hacı leylekdir, yılanı diri-diri yutar.

Serçe baresinde bir gülünç matlab var. "Serçe buna göre ki otağın sıkfı uçmaya, yatanda ayakların göye kalhızar." Bu sözün manzurun düşünmek ele de asan deyildir. Lakin bu gün uşak verilişlerinin mevzusu ve 20. asrın sade edebiyat destanları hemin asılubda, tehildaşı üste bina oluşmuşdur.

BUB-BUB

Bu kuşun adına ne meraklı sözler, hikayeler, vs koşulmuşdur. Bir mesel var deyir: " Bub-bub yazda gelir." Bu mesel doğru olduğu yerde, yazda tabiattan, cavanlıktan, daha doğrusu umud varlığından ve yeni hayattan müjde verir. Bub-bub baresinde bir efsane: Deyirler kadim zamanlarda bub-bub bir insan imiş. Bir gelin bir evde imiş utancak, pak ve mümin. Bir gün evde tek olanda kayını ya kayın atası eve dahil olur ve bunun saçlarını görür ki bir darak vurub başına. O şermden, Tanrıdan isteyir ki onu ya yere girdirsin ya göye uçursun. Allah onun arzusunu kabul ederek onu bir kuş eyleyir, darak başında.

TUYUK-HOROZ

Uzak illerden beri, horoz döyüştürmek şark aleminde, hususan Türkistan, Afganistan, Horasan, Hindistan ve Azerbaycan'da râiç olmuşdur. Bu anane rüzgar kuçe bacalarında unudulmuşsa da ama yine de kenlerde ilat içinde bu anane büyük heyecanla kayd olunur. Bu işi ne pislemek ne de yahşılamak gerekdir. Horoz döyüştürmek son derecede şark ülkelerinin tarihi ananelerini açıklayır. Şahamet ve korhmazlık hissesini bu halklarda dirildir ve onları istiklal ve azmine taraf yollandırır. Tuyuğun da bele bir timsali var. Tuyuk bereketten, çalışıktan da ana muhabbetinden nişandır. Tuyuk baresinde bir mesel: " Aç tuyuk yatar yuhuda darı görer.

KARGA

Karga baresinde folklorumuzda bele bir efsane var ki ana muhabbeti baresinde nazarları özüne celb edir. "Hazreti Süleyman tamam mahlukatın dilini bacarırdı. Bir gün kargaya dedi: "Git ve en güzel kuşun en güzel balasını mana getir. Karga önce bülbülün yuvasına girdi. Lakin balalarının heç birisi hoşuna gelmedi. Sonra kanarının yuvasına baş vurdu. Balalarını

görende "Vah vah üregim bulanır" dedi. Her halde tamam kuşların yuvalarını dolandı ama heç birisi hoşuna gelmedi. Ta inki argın-yorgun öz yuvasına çatdı. Balarını görende şevke gelib, dedi : Bebe ele bil bir deste güldürler. Ele yahşısı budur ki bunların birini hazretin yanına aparayım ... "

KEHLİK (KEKLİK)

Folklorik bağımızın ağaçlarının bir budağında yuva salan kuşun adı kehlikdir. Bu kuşdan nesirimizde artık ad çekilir. Heyecanlı nagılların yaranmasında ve en büyük yazıların yazılmasında bu adın büyük rolu var. Azerbaycan'da, son muhtelif Avrupalı ve Asyalı efsanelerde bu kuşun adı görünür. Aynı halde bu kuşu nazlı, mağrur ve vefasız tanıyıplar. Bir mesel var deyir: "Kehlik başın kara sohar, ele bilir kimse onu görmür." Halbuki o heç kimi görmeyir ve gafil olur. Bu mesel asırlar boyu halkımızı gafletlerden çekindiripdir.

KARTAL

Bu günler kartal adını ve şeklini çoh yerlerde görürük. Bizim akidelerimizde kartalın derin bir göğü var. Kadimden kartalı kudretli, korhmaz bir kuş bilmişler.

Eğer yer üzünde şer hakimdir, köyde de kartal hakim ve emirdir. Bu matlabı sayısız hesabsız yazılardan, destanlardan ve efsanelerden düşüne bilirik.

Kartal yıllar boyu şehamet ve şecaat nağmesini Azerbaycan halkının kulağından zemzeme etmişdir. Bu gün döyüş (harbi) teyyarelerinin üstünde kartal şeklini çekirler ya teyyareleri kartal şeklinde düzeldirler.

BÜLBÜL VE KANARİ

Bülbül ve kanari arhasında güle rastlaşırık. Söz yohdur ki adı çekilenlerin hamısı ya cansızdırlar ya da duygu sahibi olarak, insan kimi akıl nimetinden faydalananamamışlar. Bu insandır ki öz görüşüne göre onlardan diri ve canlı bir mevcud düzeldir. Her şair ya yazıcı öz felsefi ve akidevi nazarlarına göre bu adlardan bir dünya aşk ve muhabbet yaradır. Gül kepenk, kanari, bülbül şairi öz hedefine çatmakta yardım edir. Şair kah pervaneye taraf durur ve onunla danışır. Onu vefalı, candan geçen, mahbub ve maşuk yolunda tarifleyir. Kepenek doğru aşık kimi şeme, visale çatmak

üçün özünü odla aleve çalır ve min defa aşk odunda özünü pörtlendirir. "Bir şeme yanınca minlerce kepenek yar yolunda, aşk odunda yanar."

Kah şair şeme taraf durur ve onunla danışıkda bele deyir: "Eger pervane aşık olur bir kiçik yarada özün itirir ve geri çekilir. Pes doğru aşık deyil. Şeme doğru aşıkdır. Niye ki o canının ahirine dek yanır ve gece gündüz devamlı göz yaşlarını yere ahıdır." Edebiyatımızda yıl kabağında esen sünbül tellerinin ince yapraklarını, latif kametini ne gözel tecessüm etmişdirler. Aşk üzre sünbülün güle taraf mayillenmesi, visale temayül ve göz yaşlarının gilelenmesinin sebebini aradan kaldırmağa benzetmişdirler. Aynı halde hem gül hem bülbül hem kanari ve hem de şem ile kepenk muhabbet ahtarırlar, muhabbet karşısında.

Azerbaycan halkının gani folklorik ve klasik edebiyatında kızıl gülün budağında konan kanarini, bülbülü ki hoş avazı ile gül mahzurında aşk aleminde, muhabbet sevenlere hem de ölmüşler, en kadim ve en senedli folklorik abidelerimize kazılmış bir şiar bilirler. Edebiyatımızda şeyda, kararsız, ihtiyarsız, yar ve diyar yolunda üregi çırpınan ve helak olan vefalı kuş bülbül ve kanaridir. Habele şeme kepeneğe ve güle sünbüle münasib ohşayıp ve hele de ohşamağa imkan var.

Son söz bu ki ne bülbül ve ne kanari belki bütün kuşlar aşkı tamamlayırlar. Eğer kuş olmasaydı insanın uçuş rüyası olmazdı.

Haydar Babada Kuşların Aksi

Haydar baba kehliklerin uçanda
Gül dibinden tavuşan kalhıp kaçanda
Bahçaların çiçeklenip açanda

Bizden de bir mümkün olsa yad ele
Açılmayan ürekleri şad ele

Haydar Baba dağın daşın seresi
Kehlik ohur dalısında feresi

Korhuların ağı bozu karası

Bir göreydim dağ dereler uzunu
Ohuyaydım çoban kaytır kuzunu
Haydar baba gece durna geçende
Göroğlunun gözü kara saçanda
Kır atını minib kesib biçende

Men de buradan tiz matlaba çatmaram
Ayvaz gelib çatmayınca yatmaram.

Kuşların Vasfı Yunus Emre'nin şiirinde

Yene yaz günleri gelende
Söyle bülbülcüyüm söyle
Cümle çiçekler zin oldu
Söyle bülbülcüyüm söyle.
Yaşıl don giydi ağaçlar
Pervaz vurup uça kuşlar
Nefesin canlar bağışlar
Söyle bülbülcüyüm söyle

Yar yarla kuçaklaşıp bu şenlikde
Misaldir bülbülle güle çemenlikde

Kanadın aça bilirsin
Açıban uça bilirsin
Deryalar geçe bilirsin
Söyle bülbülcüyüm, söyle

Geçdi ya ömrümün varı
Koyup geç dirsin gülzarı

"Yunus" ın munisi yarı
Söyle bülbülcüyüm, söyle

Ey Uçan kuşlar götürün yarımı
Ona deyin yarın intizar çekir.
Senin yolunu gözlür, gece gündüz ah çekir.

B- HALK EDEBİYATININ ÇEŞİTLİ DALLARI İLE İLGİLİ MAKALELER

a) DİL HAKKINDA MAKALELER

b) EFSANELER-DESTANLAR HAKKINDAKİ MAKALELER

Arslan Fesihi, 12. Yıl, No: 77-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 41-48

"KORKUT" SÖZÜ HAKKINDA

Giriş: Türkler İslam dinini kabul ettikten sonra, dinin mukaddes kitabı olan Kur'an'da işletilmiş olan elifba, yani Arap elifbası ile yazmaya başladılar. Türklerin eski kitapları bu elifbaya geçirildi ve yeni kitaplar da bu elifba ile yazılmaya başladı.

Umumiyetle Türklerin daha doğrusu Oğuz Türklerinin Arap elifbası ile yazılan ilk abidesi "Kitab-ı Dede Korkut Ala Lisan-ı Taife-yi Oğuzan"dır. Hicri-Kameri 466 yılında kayda alınan bu kitabın adı bir sıra tarihi eserlerde geçmiştir. Ebu Bekr bin Abdullah bin Aybek ed-Devâdrani'nin "Dürerü't-tican" kitabında, Reşidüddin Fezlullah Hemedani'nin "Câmiü't-tevârih"inde, Hasan bin Mahmud Bayati Tebrizi'nin "Câm-i Cem-âyin" kitabında, "Tevarih-i âl-i Selçuk", "Nesâimü'l-mahabbe, "Şecere-i Terâkime" "Tevârih-i cedîd mir'at-i cihan", "Şerefnâme" vesair kitaplarda bu ulu abidenin adı çekilir. Şimdiye kadar bu kitabın hakkında muhtelif ülkelerde çeşitli tahkiki işler görülmüştür ki, sayısı yüzden daha çoktur. (Geniş malumat için bak. Muharrem Ergin Kitab-ı Dede Korkut, Ankara, 1958)

Bu kitap hakkında en kadim malumatı Devâdrani verir. Onun bu malumatı Türk dilinden Arap diline tercüme olunan, tanınmayan bir tarihi eserdendir. O yazıyor ki, bu kitap mukaddes bir kitap gibi Türklerde Oğuzlarda elden ele geziyor ve şimdi Türkler onu başka milletlerden gizliyorlar. Kitabın o zamanki Türklerde mukaddes olmasına bu kitabın adı da başka bir delil olabilir. Demek bu devirde kayda alınan "Kutadgu bilig" adında başka bir mukaddes kitabın olması ve adların ohşarlığı (benzerliği) tesadüfi bir hal olamaz. Bu konuda gelecek bölümlerde yine anlam bakımından başka izahatlar vereceğiz.

"Kitab-ı Dede Korkut"un şimdilik elde olan iki nüshası da Arap alfabesi ile yazılmıştır.

Bu alfabe ise Türk dillerinin fonetik hususiyetlerini tamamıyla aksettiremediğinden Türk dillerini yazmak için uygun bir alfabe değildir. Bu uygunsuzluk hususiyle saet seslerde göze çarpıyor. Şöyle ki, Arap alfabesi ile yazdığımızda Türk dillerinde olan dokuz saeti, yalnız üç işare ile yazmak mecburiyetinde kalıyoruz. Bu alfabenin yetersizliği, "Dede Korkut" kitabı ve Arap alfabesiyle yazılmış başka abidelerimizin okumasında rastladığımız çetinliklerin en mühim amilidir.

"Korkut" sözünün okumasında da bu çetinliklerle kaşı karşıya kalıyoruz. Umumiyetle yazıda Arap alfabesini kullanan dillerde, bir sözü düzgün okumak için aynı sözün kök ve menşeyini bilmeliyiz. Bu gülünç durumun sebebini daha önce izah ettik. "Korkut" sözünün kökünü bilseydik onun okumasında bir zorluk olmazdı. Amma, bu sözün kökü ve menşei hakkında ilim aleminde muhtelif fikirler söylenmesine bakmayarak, bu fikirlerin hiç biri kat'i ve mutlak doğru sayılamaz.

Bizim nazariyemizce, aynı sözü telaffuz etmekte yalnız "Kitab-ı Dede Korkut"da verilmiş suretine esaslanabiliriz.

"Kitab-ı Dede Korkut"un tam nüshası olan Dresden nüshasında "Korkut" sözü toplam 37 defa, ayrı ayrı varyantlarda işlenmiştir. 15 defa "Korkut" şeklinde 21 defa "Korkud" şeklinde ve bir defa da dördüncü boyda "Korkt" şeklinde. Söz muhtelif varyantlarda verilmesine rağmen, biz bu sözü "Korkut" şeklinde götürürüz. Çünkü son tetkikatlara göre; en kadim Türk dilinde "d" sesi sözün sonunda mevcut değildi ve muhtelif Türk dillerinde "t" sesi sözün sonunda göze çarpıyor. Bundan başka "kut" sözüne ayrı ayrı tayfa adlarında, terkut, burkut, uryankkut, tenkkut, mekkut, telenkut, lunkut (Camiü't-tevarih, Şecere-i Terakime) rastlarız. Hem kitabın unvanında da bu söz "Korkut" şeklinde verilmiştir.

Korkut Sözünün Telaffuzu: Arap alfabesiyle yazılmış olan bir eski metni okumakta, harekeler bize çok yardım edebilir. "Kitab-ı Dede Korkut"un Vatikan nüshası harekelidir. Ama bu nüsha Dresden nüshasına göre çok kusurlu bir nüshadır ve onun harekelerinden yararlanmamak, yararlanmaktan daha maksada uygundur. Buna göre biz bu sözü yanlış harekelerle değil, sadece "Korkut" şeklinde nazara alıyoruz.

"Korkut" sözünde göründüğü gibi, iki defa "ق" harfi, iki defa "و" harfi, bir defa "ر" harfi ve bir defa da "ت" harfi kullanılmıştır. Bu harflerden üçü samet seslerin göstericileridir. Böyle ki, "ق" harfi "k" samet sesini "ر" harfi "r" samet sesini, "ت" harfi ise "t" samet sesini ifade ediyor. Yalnız bu sözde kullanılan "و" harfi saet sesi göstericidir. "ق", "ر", "و", "ت" harflerinin neyi ifade ettikleri mübahesesiz ve bellidir. Bu sözün okunuşunda rastladığımız problemlerin tamamı "vav" harfinin üzerindedir.

"Dede Korkut" kitabında "و" harfi dört dodaglanan (dudaklar vasıtasıyla telaffuz edilen) saatin yerine kullanılmıştır. Misallara dikkat edin:

1. yoh- (JOX); çoh- (ЧOX); koca- (ГОЧА): "o" saeti
2. kök- (KØK); söz- (CØ3); göz- (ḰØ3): "ö" saeti
3. su- (CУ); uzun- (УЗУН); kuş,- (КУШ): "u" saeti
4. berü- (ЪЕГУ); gün- (ḰУН); yüz- (JУ3): "ü" saeti.

Misallerde gördüğümüz gibi "Kitab-ı Dede Korkut" da "و" harfi Türk dillerinde mevcut olan dört dudaklanan saetin, dördüne de işaret edebilir.

"Korkut" sözünde ise "و" harfi iki yerde işlenmiştir,, her iki yerde de "ق" kalın samet sesinden sonra Türk dillerinde mevcut olan ahenk kanununa göre "k" dan sonra gelen saet ancak kalın saetlerden olmalıdır. "و"ın temsil edebildiği bu dört saetten: (ü, u, o, ö) ikisi yani ü ve ö saetleri ince ve diğer ikisi yani u ve o kalın saetlerdirler. Bu da bu demektir ki, "korkut" sözündeki "و" harfi u ve o saetlerinin göstericisidir. Bunların hepsini dikkate alarak böyle bir netice çıkarırız ki "korkut" sözünü aşağıda kaydedeceğimiz dört varyantta telaffuz etmek mümkündür. Bu dört telaffuz şekli böyledir.

1.ГОРГУТ

2.ГУРГУТ

3.ГОРГОТ

4.ГУРГОТ

Türk dilinin fonetik kaidelerine göre "o" birinci hece ; "u" ikinci hece ve bazen de birinci hece seslisi olduğu için bu sözü "Korkut" veya "Kurkut" okumak düzgündür.

"Korkut" ne demektir: Kaydettiğimiz gibi "Korkut" sözünün kökü ve menşei hala mübaheselidir ve onun kökü hakkında kat'i hüküm vermek yanlış

olur. Buna göre bu sözü mani etmekte de verilen nazeriyelerin hepsi tahmin ve güman (ihtimal) üzerinedir.

"Korkut"u hem sade hem de mürekkeb söz gibi tasvir etmek olur. Eğer bu sözü mürekkeb söz gibi düşünürsek, "kor" ve "kut" sade sözlerinin terkibinden oluşmuş bir sözdür. "Korkut" sözü, önce işare ettik ki, bu sözü Korkut ve Kurkut şekillerinde telaffuz etmek olur.

Her iki telaffuz şeklinde sözün ikinci hecesi (kut) aynıdır. Birinci hece ise "kor" veya "kur" şekillerinde telaffuz edilebilir. Biz önce her iki telaffuz şeklinde aynı olan ikinci hece yani "kut" sözünü anlam bakımından izah edeceğiz.

"kut" sözü bir çok eski ve muasır Türk dillerinde hem müstakil, hem de bu veya başka söze bitişik şekilde işlenmiş ve işlenir. Bu makalenin girişinde "kut" sözünün ayrı ayrı tayfa adlarında bitişik şekilde işlendiğini gösterdik. Onları burada tekrar etmek yararsız olmaz. "Hoca Reşidüddin Fezlullah Hemedani'nin Camiü't-tevarih eserinden aldığımız adlar bunlardır: Korkut, berkut, uryankkut, tenkkut, menkkut, telenkut, lunkut...

Mahmud Kaşgari'nin değerli eseri "Divanü Lügati't-Türk"te de "kut" sözünü nice yerde görürüz. Örneğin: *Uma gelse kut gelir*= Konuk gelse uğur gelir" (birinci cild, s. 92); "*İnen kut kik türi tökdi*= Onun talihi, devleti yükseltti" (birinci cild, s. 301); "*Ulugni uluglasa kut bolur*= Birisi kocaya ihtiram ederse uğur ve devlet bulur" (birinci cild, s. 304) *kut*= saadet, devlet (birinci cild, s. 320). *Nenek kut bolub kökerlik kaltıb yana kuturma*= Mala ve talihe yetiştiğinde gövezlik ederek kudurma (1. cild s. 508) *"Erdemsizden kut certilur*= Faziletsizden kut (saadet ve talih) uzaklaşır. (2. Cild s. 23). Göründüğü gibi XI asırda yazılmış olan Divanü Lügati't-Türk'te "kut" sözü hoşbahtlık ve talih, devlet ve uğur anlamlarında geçmektedir.

İlk Türkçe metin olan Orhun Abidelerinde de kut sözü vardır. "Kültigin" abidesinin cenup tarafndaki yazının dokuzuncu satırında "kut" sözünü de ihtiva eden böyle bir cümle vardır: "*Tengri yarlık odukın üçün özüm kutum bar üçün kagan olurtum.* "Bu cümlenin tercümesi Muharrem Ergince böyledir:

Tanrı buyurduğu için, özüm devletli olduğum için, hakan oturdum.[45] Hüseyin Namık Orkun ise aynı cümleyi böyle tercüme etmiştir: Tanrı irade ettiği için öz talihim olduğu için hakan oturdum.[46]

Demek Kültigin abidesi yani en eski Türkçe'de de "*kut*" sözü "devlet" ve "talih" anlamlarında imiş.

Çağdaş Türk dillerinde, Karaim (Qaraim) Gagauz (QaQauz), Özbek, Uygur, Türk, Azerbaycan, Kırgız, Teleut, Türkmen dillerinde de "kut" sözü saadet , talih hoşbahtlık, bereket anlamlarında kullanılır. Örnek olarak Türkiye Türkçesinde "kut" sözüne böyle karşılık vermişler:

1. Uğur, baht, talih 2. Mutluluk[47]

Sözün kısası bu ki, ister eski Türkçe'de ister çağdaş Türk dillerinde olsun "kut" sözü hoşbahtlık, talih, uğur, baht anlamlarındadır.

Şimdi de "Korkut" sözünün birinci hecesi, yani iki tür telaffuz edilebilen kısmına geçelim. "kur kor," sözünde telaffuz değişince anlamda değişir. Bu sözü dediğimiz gibi iki tür telaffuz etmek mümkündür: "kor"; "kur" şekillerinde. Burada biz önce "ГОР " (kor) telaffuz şeklinin anlamını vereceğiz.

Kor (ГОР) işlendiği bütün Türk dillerinde takriben aynı manayı taşıyor. Türkler yahşıca yanarak od durumuna gelmiş kömür ya da odun parçasına kor diyorlar. Türkmen dilinde kızarmış kömüre kor denir. Göründüğü gibi Türk dillerinin ortak kelimesi olan kor, odunun bir nevi gibi geçmektedir ve bu sözü hülasa olarak "od" anlamında götürmek yanlış değildir.

Kor sözü "kur" (ГУР) şeklinde telaffuz edilirse iki manası olabilir[48]:

1. mevki, mertebe, derece, paye

2. kılınç, eslehe

"Divanü Lügati't-Türk'te "kur " sözü hakkında böyle yazılmıştır:

"kur"= mertebe"[49] *"Menin kurım ulu"*="Benim mertebem ulu" Yukarıda kaydettiğimiz iki anlam tesbit olunmuş anlamlardır. Kaydettiğimiz ikinci anlam Farsça sözlüklerde böyle vardır. Mesela "Dr. Muhammed Ma'yin"in Farsça

---

[45] Prof. Dr. Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, s. 19.
[46] Hüseyin Namık Orkun, Eski Türk yazıtları, s. 27.
[47] Türkçe Sözlük, TDK, C.1, s. 768.
[48] Yeni Tarama Sözlüğü, T.D.K.,1983
[49] Divanü Lügati't-Türk Tercümesi,1. Cilt, s.324

sözlüğünde "kur" sözü Türk menşeli bir söz olarak böyle yazılmıştır[50]: kur=cebe, silah

Kur sözünün anlamı hakkında, etimoloji bakımından başka bir nazariye de var. Bu nazariyeye göre "ku" *söz, ses* "kur" ise *sözler* demektir. Bu nazariyeyi isbat etmek için misallere esaslanılır: Kulak sözünde "ku" söz demektir; "lak" da yer bildiren şekilcidir. "Kışlak" ve "yaylak" sözlerinde olduğu gibi.. Böylelikle "kulak" *söz yeri* anlamına gelmektedir. "kırıldamak" sözünde "kır" ses, söz manasındadır. Fars dilinde "gu" kelimesi ve Arap dilinde "kul" anlamını taşımaktadırlar. "ku" sözü tabiattan alınmış bir sözdür. "Ku+Ar" bir çok eski halklarda göğün gürültüsünü yaradan Tanrının adıdır.[51]

"Kur"un sonunda olan "r" de daha önce "z" imiş.

Türk dillerinde r>z değişmesi vardır. Mesela göz görmek.. (Geniş malumat için bak. Azerbaycan filolojiyası meseleleri, Bakı, Elm Neşriyatı, 1984; Elövest Abdullayev Az. dilinde r-z münasebeti) "z"yi cem unsuru gibi bugün de işlettiğimiz bir çok kelimelerde vardır. Mesela: boynuz, topuz, omuz, diz, ikiz kelimeleri bedende olan cüt (çift) şeylerdir. Bundan başka "r" sesi cem unsuru gibi çokluk bildiren "lar-ler" şekilcisinde muhafaza olunmuştur. Bazı sözlerde bugün de "r" sesinin olduğu cihetten çokluğu gösterir: Kar, yer (Aynı sözler Uygur dilinde ka ve yey gibi kullanılır.)

Netice: Buraya kadar gördük ki, Korkut sözünü iki tür telaffuz etmek mümkündür. Bu sözün iki tür telaffuz şekli bunlardır: "Korkut" ve "Kurkut" Sonra mürekkeb söz gibi aldığımız "Korkut" ve her iki telaffuz şeklinde onu teşkil veren sözlerin anlamlarını çıkardık.

Anlamlar böyledirler:

1. Kut= 1. Hoşbahtlık, uğur
   2. Talih, baht
2. Kor = 1. od (ateş)
3. Kur = 1. mevki, mertebe, derece, paye
   2. Kılıç, eslehe (silahlar)
   3. sözler

---

[50] Dr. Muhammed Ma'yin, Ferheng Farsi Ma'yin
[51] M. Seyidov,

"Korkut" sözünün anlamına gelince açıkça görülür ki, önce de kaydettiğimiz gibi, telaffuz değişince anlam yahut anlamlar değişir. Elbette, "Korkut" sözünün kökü ve menşei şimdilik mübaheselidir ve onun kökü hakkında kat'i hüküm vermek yanlıştır. Buna göre bu sözü man'i etmekte de öne sürülen nazariyelerin tamamı tahmin ve güman üzeredir. Bizim öne süreceğimiz anlamlar da tabidir ki, tahmin ve güman üzeredir.

Aşağıda makalenin içinde verdiğimiz anlamları "Korkut" sözünü bitiştirerek ve bir mürekkep kelime gibi bir cetvelde hülasa ettik. Sözün iki telaffuz şeklinde aynı olan ikinci hecesi yani "kut"u cetvelin üstünde ve birinci hecenin her iki telaffuz şeklini "kor" ve "kur" cetvelin yanında verdik.

.....+"kut"

Talih	Hoşbahtlık		*KUT*
Talih odu	Hoşbahtlık odu	Od	KOR
Talih mertebesi	Hoşbahtlık payesi	Paye ,mertebe	KUR
Talih kılıcı	Hoşbahtlık kılıcı	Kılıç	KUR
Talih sözleri	Hoşbahtlık sözleri	Sözler	KUR

Alibeyzade , İ. ; 3. Yıl No :31 , Kasım 1981, s .49-53

"DEDE KORKUT" UN TARİHİ HAKKINDA

"Dede Korkut" eposu ve onun yaranma tarihine dair çok yazılmış lakin dünya ilminin, hususiyle son devirlerde apardığı araştırmalar, ileri sürdüğü fikir ve mülahazalar bir noktada daha muhkem birleşir: "Dede Korkut" eposu İslamiyetten evvel veya en geci İslamiyetin birinci asrında yaranmıştır, ortaya çıkmıştır.

Yunan alimi, feylesof-tarihçi F. Simokatta 6-7. asır Kafkaz etrafı odlar diyarının inamı, dini bakışları, akidesi, manevi ve halki keyfiyetlerinden bahsederek yazmıştır: "Türkler odu her şeyden yüce tutuyor. Hava ve suya ihtiram gösteriyor, toprağı tarif nağmeleri okuyor, gökleri ve toprağı yaradana ise sitayiş ediyor ve onu Tanrı adlandırıyorlar... Onlar bu Tanrıya at, boğa ve koyundan kurban veriyor ve özlerinin kahini o adamı hesap ediyorlar ki, o peygamberlik edip, geleceği önceden haber verebilsin." F. Simokatta tahminen Korkut Atanın muasırı olmuştur.

6. asrın sonlarında Bizans tarihini yazan bu alim, görünüyor ki komşulukta yaşayan Oğuz Türklerinin hayat tarzı ile yakından tanış imiş.

F. Simokatta'nın gösterdiği bu manevi keyfiyetler mehz 6-7. asırda öz aksini buluyor: Eposda hava ve sudan ihtiramla söz-sohbet açılıyor; toprağa, suya tarif nağmeleri okunuyor, Tanrını adına at, boğa ve koyun kurbanları kesiliyor: Korkut Atanın peygamberliği, "gaybdan türlü haber söylediği", "Oğuz kavminin müşgülünü hallettiği, "her ne buyursa kabul olunduğu" ve bütün bu meziyetlerine göre de "ilim, sanat kahini" hesap edildiği gösteriliyor. Bize öyle geliyor ki, Yunan tarihçisi kenardan öğrenmekle değil, mehz Oğuzların hayat tarzına, manevi alemine dahil olmakla, bu umumileştirmeyi vermiştir.

Arap istilasına kadar Azerbaycan halkının öz inamı, akidesi, ahlak-etikası, manevi serveti, sazla sözü birleştiren kudretli sanatı, dili ve edebiyatı vardı. Araplar tarafından bu manevi servete karşı asırlarca hücuma geçilse de; onu mahvetmek, onun inkişafını saklamak mümkün olmamıştı.

6.-7. asırlar Oğuzların azameti, Türk dili ve onu öğrenmenin zaruriyeti hakkında Muhammed Peygamberin özünün fikri dikkati celbediyor. Mahmut

Kaşgarlı yazmıştır. "And içerek söylüyorum, ben Buhara'nın sözüne güvenilen imamlarının birinden ve hususen Nişapurlu bir imamdan işittim, ikisi de senetlere tasdik ediyorlar ki, peygamberimiz kıyamet işlerini, ahir zaman karışıklarını ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkacaklarını söylemekle, "Türk dilini öğrenin çünkü onlar için uzun sürecek hükümranlık vardır." diye buyurmuştur. Kaşgarlı bu fikre derhal öz münasebetini bildirecek ilave etmiştir: "Bu söz 'hadis' doğru ise, mesuliyeti onların kendi üzerine, Türk dilini öğrenmek çok gerekli (lazım) bir iş olur; yok bu söz doğru değilse, Akıl da bunu tasdik ediyor."

İki ilave fakti kaydedelim:

"Kitab-ı Dede Korkut'un "giriş"inde deniyor: "Resul Aleyhisselam zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata derler bir er kopdu..."

Fars menba'larında denir: "Malum olduğu gibi, Dede Korkut-Korkut Ata İslam peygamberinin zamanında yaşamıştır."

O halde Korkut Atanın Muhammed Peygamberin muasırı olduğuna, onların görüşmesi ve diplomatik alakalarına dair tarihte işareler vardır. Böyle olan surette Oğuzların geleceği hakkında, Türk dili ve onu öğrenmenin zarureti hakkında Muhammed Peygamberin (s) buyruğu "Korkut Ata ile olan danışıklarla, muasır ıstılahla desek, diplomatik münasebetlerle de alakadar olabilirdi. Bu "buyruk" Oğuzlara, Türklere, gelecek münasebetin İslam hükümdarı tarafından evvelceden verilmiş meram idi ve onun telaşı ile alakadardı. İhtiyatlı olun Türklerle, hususan Oğuz Türklerine baş kaldırmağa aman vermeyin, buna göre dilini de öğenmeyin!

7. asra ait yeni bir fakti; Muhammet Peygamberin (s) tanışı olup halife Muaviye'nin (661-680) gece musahebe ve maslahatçısı Abid bin şeriye'l-Cevrumi'nin onunla musahebesinden bir parçayı da kaydedelim: Muaviye'nin "Azerbaycan hakkında, alakanız, teşanız ve hatıranız nedir? sualine Abid bin Şeriye böyle cevap vermişti: "Ora Türk toprağıdır onlar orada toplanarak birbiriyle karışmış ve tekmilleşmişler." Buradaki "telaş" idi ki asrın sonlarına doğru daha da artmıştı...

Şimdi "Dede Korkut"un yaranma tarihinin hangi zamanın mahsülü olduğuna dair fikirlere gelelim. V.V. Bartold 1930. yıllarda "Dede Korkut" un

zamanı, eposda tasvir edilen hadiselerin hangi devre ait olduğu hakkında düşünmüştü. V.V. Bartold epostaki muayyen işarelere esaslanarak aktarışlar aparmış bazı kahramanların mesela, "Bekduz Emminin" tarihi şahsiyet olduğu izine düşmüş ve sonunda bu neticeye gelmişti: "Oğuz zamanı, yani kahramanlarının faaliyet devri uzak geçmişlere İslamiyetin birinci asrına aittir."

"Dede Korkut" eposunun en yakın 6.-7. asırların edebiyatkarı olduğunu, Oğuzların manevi-alemi, adet-ananeleri, aile, muhabbet ve ahlak-etika normlaları daha aydın tasdik ediyor, hem de bizim için meraklı fakttir ki, şimdi harici tetkikat bu semtten çıkış ediyor. Azerbaycan Oğuzlarının manevi keyfiyetlerine esaslanarak eposun mehz, İslamiyetten evvel yarandığı fikrinin tarafında duruyor.

Hakikaten, eposda öyle ananevi ve manevi-ahlaki keyfiyetler var ki, bunlar İslam kanunlarına zıttır ve Arap hükümranlığı devrinde bedii eserde öz aksini bu şekilde bulamazdı.

İngiliz alimi Cefrey Lewis "Kitab-ı Dede Korkut"un İngilizceye tercümesinin (London, 1974) "giriş"inde eposdaki İslam alemine yad olan bu ananevi halki keyfiyetleri hatırlatıyor: "Oğuzlarda kadınlar tam azattır; Oğuz kahramanları ölürken onlara öz atından ihsan verilir; doğan uşak büyüyüp dövüşte ad çıkarmayınca ona ad koyulmuyor; Oğuz genci (civanı) evlenirken ok atıyor, oku nereye düşse orada gerdek dikiyor; beyler meclislerde şarap içiyorlar ve saire...

C. Lewis eposta aksini bulan Oğuzlara mahsus bu kadim adet-ananeler esasında onun İslamiyetten evvel yarandığını söylüyor. O yazıyor: "Dastanların tarihi çok eskidir, İslam tarihinden hayli önce yaranmış bu dastanlar köçeri Oğuzların hayat tarzı ile İslam medeniyetini birleştirir."

Harici tetkikatlarda eposun yaranma tarihinin İslamiyetten evvelki devre ait olduğu fikri kadın suretleri ve onların içtimai vaziyeti ile daha çok esaslandırılır. Amerika'da neşrettiği "Kitab-ı Dede Korkut"un (Austin London, 1972) "giriş" makalesinde denir ki: "Kahramanlık dünyası erkeklere mahsustur. Lakin Kitab-ı Dede Korkut'ta kadınlar erkekler gibi iştirak ederler; onlar kendi içtimai vaziyetlerine göre erkeklerle tam beraberdirler." Habele

müellif Azerbaycan halkının kadim halki keyfiyetlerinden aile, muhabbet, ahlak-etika, anaya sitayiş, kadına yüksek hürmet ve ihtiram gibi meziyetlerinden çıkış ederek eposun kadimliğini, İslamiyetten evvel yarandığını isbata çalışır. "Çadra, harem, çok eşlilik" Arapların İslam dinini kabul ettirdikleri vakitten sonra başlar. Boylarda kadınlara bir ana olarak sitayiş edilir; bir kadın, hayat yoldaşı olarak hürmet gösterilir. Kadınlar daima erlerinin güzel maslahatçılarıdır. Dirse Han (II) ve Begil (IX) ağır, buhranlı vaziyeti önlerler, çünkü hanımlarının akıllı maslahatlarını izlerler. Köçerilik hayatının çetinlikleri ile büyüyen Oğuz kadınları kendi tabii hususiyetleri ile Amazonkaları hatırlatırlar. Londralı alim C. Lewis de aynı mevkide durarak böyle bir manevi-ahlaki keyfiyete işare ediyor: "Her tür imkan ve şeraite bakmayarak, Oğuz beylerinin ancak bir hanımı olur ve ömürlerinin sonuna dek ona sadık kalırlar.

Bütün bu fikirler eposun özünden, oradaki reel hayat örnekleri fakti ve hadiselerinden çıkış edilerek denildiğinden onlarda büyük hakikat ve inandırıcılık var.

Eposta zamanına göre muasırlık güçlü olduğu kadar tarihilik de güçlüdür. Hadise ve ahvalatlar İslamiyet'ten önceki 5-6. asırlar ve ondan da evvelki devirlerle sesleşir. Tamamıyla tabiidir ki, kadim Oğuz Türk adet-ananeleri güçlü idi. İslami görüşler hala bunların karşısını alamamıştı. Oğuzlarda "attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırıp" toy eylemek, konaklık vermek, şadlık meclisleri kurmak vs. güçlü adet-anane halini almıştır.

At eti yemek, ondan ihsan vermek, Tanrı adına kurban vermek Türk dilli halklarda İslamiyetten çok evvelki kadim adetti. Üstelik milattan önce buna Herodot da işare etmiştir. Ayrıca, bunu 6. asır Bizans tarihçisi F. Simokatta da tasdik etmişti.

Oğuzlarda had-buluğ yaşı, hususiyle kızın nişanlanması, ere gitme yaşı (16 yaşı) kat'i muayyen idi. Dastanlarda mehz İslamiyetle uyuşmayan çok şey var ve bunlar 6-7. asırlar kitabesinde layıkınca muhafaza olunmuştur. Dastanlarda tasvir edilen hadise ve ahvalatların yardımları bazen milattan evvelki tarihe gidip çıkıyor. Mesela, "Tepe göz" motifi Dede Korkut'da da var,

antik dünyanın dahisi Homer'in eserinde de! Aslında İngiliz alimi, C. Lewis'in sözleriyle desek, bu mevzu, "Kafkaz toprağı" ile ilgilidir."

"Kitab-ı Dede Korkut" Azerbaycan halkının İslamiyete kadarki hiçbir eserle mukayeseye gelmeyen en dürüst ve itibarlı tarihidir. Bu kitapta halkımızın manevi keyfiyetleri, aile, muhabbet, ahlak, etika, edep, erkan kayda ve normaları öz ifadesini parlak şekilde bulmuştur.

İlmüddin Alibeyzade

"İlim ve Hayat" mecellesi, Numara 5, Yul, (Temmuz) 1980

Prof. Nizami Caferof, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat- Mart 1997,s. 71-80

KOROGLU'NUN ŞİİRİYATI

"Koroğlu" Dastanı umumen muhtelif Türk ve bir sıra gayri Türk halkları arasında bu veya diğer derecede yayılsa da, mükemmel hamasi yaradıcılık senedi olmak itibariyle tarihen Azerbaycan halkına Azerbaycan Türklerine mensubdur. Azerbaycan Koroğlusu mensup olduğu halkın şifahi edebiyatının bütövlükte medeniyetinin intibahı devrinde[52] büyük milli-içtimai tefekkür enerjisinin mahsulü kimi meydana çıhmış, hemin halkın bir neçe asırlık tarihi maragını, içtimai-siyasi, ideoloji ve manevi dünya görüşünü, milli ihtiraslarını aksettirmiştir.

"Koroğlu"nu, Azerbaycan içtimai-estetik tefekkür tarihindeki mevkine göre, ancak "Kitab-ı Dede Korkut" Azerbaycan "Koroğlu" ise Azerbaycan halkının formalaşdığı devrin evkatının, içtimai-siyasi, etnografik gedişlerinin her devirdeki özüne mahsus tezahürüdür ve hiç de tesadüfi değil ki, "Koroğlu" ile "Kitab-ı Dede Korkut" arasında kırılmaz semantik kuruluş, poetik (şairane) alaka vardır ki hemin alakayı itiraf etmeden Azerbaycan Koroğlusunun ne inki menşeini, tipologyasını da muayyenleştirmek mümkün değil. Kitab-ı Dede Korkut'dan Koroğlu'ya kadar halk sanatı, folklor büyük tarihi çevrilişe maruz kalır: Türk-Oğuz ozanı Azerbaycan aşığına çevrilir...

"Koroğlu"nun garp ve şark varyantları, tetkikatçıların kaydettiği kimi, hem mazmun hem de formaca biri diğerinden kifayet kadar farklanır. Garp varyantları Azerbaycan, Türk, Ermeni, Gürcü, Kürd, Lezgi vs. Şark varyantları ise Türkmen (Koroğlu), Özbek, Kazah (her ikisinde "Koroğlu"), Tacik (Köroğlu yahud Korkul) varyant veya versiyalarından ibarettir. Hamasenin garp varyantları, demek olar ki, bütövlükle real, tarihi hadiselerden, ahvalattan bahsettiği halda; şark varyantları efsanevi esturevi simaları, sujelerle zengindir. Garp varyantları esasen nesirle, şark varyantları ise şiirledir.

"Koroğlu"nun muhtelif varyant yahud versiyaları üzerindeki müşahedeler gösterir ki, hemin varyant ve versiyalar, aralarındaki mazmun farklarının

---

[52] 17. –18. asırlar Azerbaycan intibahı, onun harakteri, tipologyası barede bah: N. Caferof, Azerbaycan intibahı, problemler, mülahazalar... Fuzuli'den Vakıf'a kadar, Bakı, Yazıcı Neşriyatı 1991, s: 49-71.

büyüklüğünden veya küçüklüğünden asılı olmayarak bir menbadan Azerbaycan Koroğlu'sundan türemişler; her şeyden evvel ona göre ki, tipoloji bahımından bu varyant daha mükemmel, daha tarihi ve daha realisttir, ona göre de daha çoh türeme, artma potansiyalına maliktir.

Koroğluşinas H. Koroğlu'nun bele bir fikri tamamıyla doğrudur ki, ondan artık muhtelif etnik (kavmi) menşeli halkta "Koroğlu" yazılı şekilde fiksasya olunsa da, esas suje, görünür, Azerbaycan'da muayyenleşmiştir.

"Koroğlu"nun Garbdan Şarka doğru yayıldığını güman etmek üçün her cür esas vardır. Azerbaycan'ı, Anadolu'nun şarkını ihata eden Celaliler (16. asrın sonu 17. asrın evvelleri) harekatı "Koroğlu"nun ilk sujelerini, yahud hadiselerini yalnız bu arazide (garbda) meydana çıharmalı, sonra hemin suje veya hadiseler Oğuz-Türkmenler vasıtasıyla Şarka naklolunmalı idi. Diğer taraftan 17. asırdan Türk dünyasının kavmi-siyasi bahımdan en gergin noktası mehz Kafkaz (Azerbaycan) idi ki burada yalnız tarih sahnesine çıhmağa hazırlaşan bir halkın, Azerbaycan halkının talii hal olunmurdu, diğer Türklerin (Türkiye Türklerinin, Türkmenlerin) milli özünü teşkili ceryanı da az veya çok derecede hemin bölge ile bağlı idi. Lakin şark Koroğlusu ancak menşeyi bir sıra ubraz (sima), hadise, suje ve motiv (esas mevzu)lerine göre garb "Koroğlu"su ile aynıdır, umumiyetle ise orijinal (asıl) varyant veya versiyalardan ibarettir. Her bir Türk halkı (Türkmen, Özbek, Kazah vs.) Koroğluya öz tarihi-kavmi maragını, manevi-etnografik seciyesini, içtimai-siyasi meselelerini getirmiştir.

Azerbaycan "Koroğlu"su Garb varyantlarının kaydolunduğu kimi, esasını teşkil eder. İster ayrı ayrı hisselerinin, kollarının ilk yaranmasında, isterse de yaşadığı asırlar boyu daha da zenginleşmesinde, cilalanmasında bize malum olmayan sayısız hesapsız söz sanatkarlarının iştirak etmiş olduğu en azametli dastanlarımızdan biri[53] "Koroğlu"; milli teşekkül devrinde mensup olduğu halkın, milletin hansı yaradıcılık ve geniş manada özünü teşkil imkanlarına malik olduğunu gösterir. Mükemmelliğine, halkın içtimai-siyasi meselelerini aksettirme imkanına, estetik-poetik (şairane) seviyesine

[53] M.H. Tehmasib; Mukaddeme-Koroğlu, Bakı, Azerb. SSR E.A. Neşr. 1956 s. 6-7.

göre ne Türkiye Türklerinin Köroğlusu, ne de Ermeni, Gürcü, Kürd, Lezgi vs. Koroğlusu Azerbaycan Koroğlusunun ayrı ayrı sujelerinin versiyası, bır sıra hallarda ise bela vaste tercemesidir. Hiç de tesadüfi değil ki, vaktiyle gayr Türk menşeli bir sıra komşu halkların ifacı-aşıkları muhtelif meclislere Koroğlu'nun sujesini Azerbaycan Türkçesinden çevirerek öz dillerinde (Ermenice, Gürcüce, Lezgice vs.) danışmış, dastandaki koşmaları ise mehz Azerbaycan Türkçesinde ohumuşlar. (17-19. asırlara ait bir sıra el yazmaları da bunu gösterir.) Yani Kafkaz-Kiçik bölgesinde Koroğlunun aparıcı dili Azerbaycan Türkçesi, temsil ve tebliğ ettiği fikir-estetik medeniyet, Azerbaycan medeniyeti olmuştur.

Azerbaycan Koroğlusu formalaşdığı devirden hem yazıya alınmağa, hem de yazılı edebiyata tesir göstermeğe başlamıştır. Elbette bunun sebebi yalnız "Koroğlu"nun 17.-18. asırlar Azerbaycan medeniyetindeki büyük tarihi mevkiye malik olması değil, hemin devirde, görünür esasen intibah düşüncesinin tesiri ile halk edebiyatı büyük nüfuz kazanır ve kütlevi şekilde karşısı alınmaz bir süratle yazıya köçürülür. Bunun mukayesesini tasavvur etmek üçün deyek ki, 16.-18. asırlar aşık yaradıcılığı numuneleri, bir sıra dastanlar yalnız Arab (Azerbaycan Türk) elifbasında değil, Ermeni ve Gürcü elifbalarında da yazıya alınmış, bunların ekseriyeti yitip batmış, çok az bir kısmı bu güne kadar gelip çıhmıştır.

Koroğlunun el yazmaları daha çoh olmuştur. Bunun bir sebebi, yukarıda kaydettiğimiz kimi, dastanın, Kafkaz'da geniş yayılması, edebi-estetik nüfuzu idiyse, başka bir sebebi onun görünmemiş bir süratle türeyip artması, inkişaf etmesi, gayrı adi potansile malik olup git gide yeni sujeler, motivler, fikirlerle zenginleşmesi idi. Koroğlu yaradıcı aşığa, el sanatlarına devrin, günün içtimai meselelerini umumileştirmek, hemin meselelere halkın münasebetini bildirmek, ya analitik, ya da tahteşşuur bir şekilde takdir, tasdik veya inkar etmek üçün gayr mahdud imkan verirdi. Azerbaycan halkının milli intibahi devrinde folklorun, dastan-epos (hamase) yaradıcılığının kazandığı bu gayrı mahdud imkanı, improvizasya (fielbedihe) süratini yazı aks ettirebilmezdi.

Görkemli Koroğluşinas M. H. Tehmasib, görünür, daha çok Sovyet ideolojisinin tesiri altında bele bir fikir söylemişdi ki, "dikkat edilse" "Koroğlu"

hamasesinin de Azerbaycanın Rusya ile birleşmesinden sonraki devirde daha da büyüme, genişleme manasında inkişaf etmediği aydın olar. Çünkü bu birleşmeye Koroğlu hamasesinin esas mübareze ameli olan Osmanlı ve İran istilası aradan kalkmıştır. Elbette bu neinki köhneleşmiş, hatta aynı zamanda yanlış fikirdir. Her şeyden evvel ona göre ki "Koroğlu" dastanı Azerbaycan halkının formalaşması devrinde milli-etnografik müstakilliği terennüm eden bir eser (hamase) olduğundan o her cür istilanın, her hansı yad elli düşmana boyun eğmeyin aleyhinedir ve nece ki, Sovyet ideolojisi Azerbaycanla milli demokratik tefekkürü esasen eflic etmemişti, o vakte kadar Koroğlunun türeme, inkişaf edip zenginleşme potansiyası kalırdı.

"Azerbaycan Rusya'ya birleşdiği zaman buraya gelmiş ilk jeneral yerli ahaliden Koroğlu hakkında soruşur... Koroğlunu görmek isteyir...

Koca ak sakkal bir kişi deyir:

-Sen emreyle uzun boynuzlu bir koç getirsinler..

Getirirler. Koca yer kazıp koçu boynuzlarına kadar torpağa basdırır. Sonra atına minip cevlana getirir. Çaparak gelip geçende eğilip torpağa bastırılmış koçun iki boynuzundan tutur, kaldırıb güya tollayır. Atı bir kadar sürüb sonra dönderir, kılıncını çekir, çaparak gelip kılıncı ile koçu göyde iki şakkaya bölür. Sonra bir terezi getirip şakkaları çekdirir, her iki şakka miskal miskal beraber gelir. Koca deyir:

-Men Koroğlunun en cavan dalısı Eyvazam. Koroğlu lazım olmayan yere getmez. Eğer lazım olsa, çağırılmamış da gelir."[54]

M. H. Tehmasib yazır: Bu efsane Koroğlu hamasesinin, eğer bele deme mümkündürse, son sözüdür. Bununla bu azametli hamasenin daha da büyük manasında inkişafı dayanır.[55]

Görkemli Koroğluşinas bu mülahazada, prensip itibariyle, özünü doğrultmur. Efsanede Koroğlu dastanının temsil ettiği hamasi anane-medeniyetin hala çoh güçlü olduğunu malum tarihi hadiseye, Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgaline, muayyen münasebet bildirdiğini görürük. Koroğlu 17-18. asırlarda olduğu kimi 19. asırda, 20. asrın evvellerinde de öz hamasi

[54] Yene orada, H. M. Tehmasib, s. 8-9.
[55] Yene orada, H.M. Tehmasib, s. 9.

hayatını türeme-zenginleşme istikametinde yaşamış bir sıra kollar mehz bu zaman meydana gelmişdir.[56] Lakin hiç şüphesiz, Koroğlu hamasi sistem medeniyetinin (geniş manada hamasenin) mükemmel bir yaradıcılık senedi kimi tezahürü 17. asırda baş vermişdir, o, halkın bağrından bir volkan kimi mehz bu asırda püskürmüş, sonraki devirlerde ise formalaşma-inkişaf, türeme-zenginleşme gedişi geçirmiştir ve bu gediş dastanın hamasi tipolojisinin muayyenleşmesinde hiç de ilkin "püskürme" doğuluş devrindekinden az rol oynamamıştır. Hususiyle 18. asır ve 19. asrın birinci yarısında hamase-potansiyadan hamase-sanata doğru mükemmel bir tekamül devri geçmiş, Azerbaycan intibahının, demek olar ki, bütün gücünü inkas ettirmiştir.

"Koroğlu"nun teşekkül-formalaşma tarihini tahminen aşağıdaki kimi devirleştirmek olar:

1. 16. asrın evvellerinden 17. asrın evvellerine kadar manevi-kültürolojik, estetik potansiyalın muayyenleşmesi, 16. asrın sonu 17. asrın evvellerinde Azerbaycanın öz devlet müstakilliğini yitirmesi ile alakadar olarak milli müstakillik uğrunda mübarezenin güçlenmesi neticesinde hamasenin çıhması üçün manevi, psikolojik ve ideolojik şeraitin yetişmesi.

2. 17. asrın evvellerinden ortalarına kadar hamasenin fikir-estetik esaslarının kuruluşunun, ilk suje-hadiselerinin, esas simalarının yaranması.

3. 17. asrın ortalarından 18. asrın evvellerine kadar dastanın esasen formalaşması, devrin büyük şifahi söz sanatkarları aşıklar tarafından fikir-mazmun ve şairane kuruluş bahımından mükemmel sanat faktina çevrilmesi, aynı zamanda ilkin varyant, yahut versiyaların teşekkülü.

4. 18. asrın evvellerinden 19. asrın ortalarına kadar dastanın hamasi potansilin tam gücünde tezahürü, milli hamaseye çevrilmesi, varyantlaşmanın güçlenmesi, ayrı ayrı kolların, yahut bütövlükde dastanın yazıya alınması, Azerbaycan aşıklarının ifadelerinde esas esere çevrilmesi, aynı kollarla zenginleşmesi, gele gele daha da cilalanıb mükemmelleşmesi.

---

[56] 19. asrın ortalarında "Kavkaz" gazetinde söylenmiş aşağıdaki sözlerde bunu sebut edir:" Asyada ve umumiyetle Şarkda ele bir yer tapmak olmaz ki, bu ad /sohbet Koroğludan gedir N.H. orada meşhur olmasın. Siz onu hatta Beserabyada, Moldovyada da eşidirsiniz."..../ "Kavkaz" 1856 Numre 21.

5. 19. asrın ortalarından 20. asrın 30. yıllarına kadar sanatkarlık bahımından daha da zenginleşmesi, hususiyle ifacı aşıklar tarafından muhtelif meclislerde daha çoh söylenip yayılması, Azerbaycan şark bölgelerine de bu veya diğer derecede yayılması, ardıcıl şekilde toplanması yazılı edebiyata, milli içtimai tefekküre muayyen tesir göstermesi... ve 20. asrın 30. yıllarından sonra umumiyetle aşık dastan sanatının sükutu ile bağlı olarak arkaikleşmesi...

Elbette, bu bölgede muayyen şertiliğin olması tabiidir. Şerti olmayan ise odur ki "Koroğlu" 16. asrın sonu 18. asrın evvellerinden 19. asrın sonu 20. asrın evvellerine kadar, yani tahminen üç asır halkın folklor tefekküründe yaşamış, onun kahramanlık idealinin fakti, hadisesi kimi mevcut olmuştur. Koroğlu mensup olduğu halkın ahlakına, maneviyatına, psikolojisine mükemmel bir mektep seviyesinde asırlarla tesir göstermiş, milletin hamase düşüncesinin mukayesesini bütün genişliği, çoh taraflılığı, zenginliği ile ihata etmiştir. 9-11. asırlardan sonra Azerbaycan dastan yaradıcılığının milli hamase tefekkürünün potonsiyası mukayasında tezahürü mehz 17.-19. asırlarda "Koroğlu"nun şahsında olmuşdur.

Azerbaycan "Koroğlu"su elece de belavaste tesiri altında formalaşıb inkişaf etmiş Garb varyant ve versiyaları, esasen reel (konkret) tarihi hadiselerin inkasıdır ve "Koroğlu" kahramanlarının adlarına reel tarihi şahsiyetlerin adları kimi tarihi eserlerde tesadüf olunur, bununla bele hamasenin alt katında (iç kuruluşunda) zengin mifik (efsanevi, mitolojik) potansiyanın yutulduğunu görmek o kadar da çetin değil ve Koroğlu'da da hemin mifoloji kat, demek olar ki, bütünlükle üst katın/ dış (hariç) kuruluşun, geniş manada realizmin ihtiyarındadır, ona tabi olmuş, hatta onun/ üst katın tazyiki ile bir sıra hallarda değişdirilmişdir.

Lakin muayyen makamlarda alt katın tamamıyla üst kata çevrilmediğini görmemek, sadece olarak, mümkün değil... "Günlerin bir günü ali kişi Ruşen'i yanına çağırıp dedi:

-Oğul, buradaki dağların birinde bir cüt bulak var, adına koşa bulak deyerler. Yedi yilden yedi yila Cuma akşamı şark taraftan bir ulduz, garb taraftan da bir ulduz doğar. Bu ulduzlar gelip göyün ortasında tokkuşarlar.

Onlar tokkuşanda koşa bulağa nur töküler, köpüklenip daşar. Her kim koşa bulağın o köpüyünde çimse ele kuvvetli bir yiğid olar ki, dünyada misli-beraberi tapılmaz. Her kim koşa bulağın suyundan içse aşık olar. Özünün de sesi ile güçlü olar ki, narasından meşede aslanlar ürker, kuşlar kanad salar, atlar, katırlar dırnak döker. Çoh yiğidler, şahzadeler bu su üçün gelibler, ancak heç birinin bahtı yar olmayıb, indi yedi yil tamam ol ha oldur. Vade çatıp, get, ahtar, koşa bulağı tap..."

Ruşen hemin bulağı tapır, bir kab doldurub başına tökür, bir kab içir, bir kab da doldurub atasına getirmek isterken görür ki, köpük daha yohdur, bulak durulub. Kor peşman geri döner... Ve Koroğlu atası ali kişini koşa bulağın yanında defn edir.

"Koroğlu" dastanında mifoloji simaların bu cür faal şekilde meydana çıhması hususiyle baş kahramanın faaliyetinin üstüre ile bağlı hamasenin mifoloji manalığının zenginliğini, onun kadim manevi-estetik yaddaşt esasında yaradıldığını, derin tarihi köklere malik olduğunu gösterir. Ali kişi ve Koroğlu simalarının mifoloji menşeinden bahseden M. Seyidof bu bahımdan, hiç şüphesiz, haklıdır.[57] Ali kişi daha çoh "iye"dir, yahud Tanrıçadır. Ahırda Çenlibelin mifik hamısına çevrilir ve Koroğlunu muhafaza edendir ve demek olar ki, bütün fiziki, ruhi kuvveleri ona "Koroğlu"ya mehz âli kişi verir...

İster Koroğluda, isterse de Koroğlunun diğer kahramanlarında (onların her birinde) az veya çok derecede ilahi güç var. Düzdür, hemin güç dastanda mümkün kadar gizledilir, mifik ışığı ne kadar imkan varsa söndürülür, lakin harareti kalır ve her an hissedilir.

Koroğlu Azerbaycan aşık edebiyatının yükseliş devrinin mahsulüdür ve kaydetmek lazımdır ki hemin edebiyat folklorun klasik edebiyata (normativliğe) can atması cehdinin neticesi olup özüne mahsus felsefi estetik, poetik hususiyetlere malikdir. Onlardan başlıcası odur ki, aşık, kadim Türk mifolojisi ile safiliği, safilikle hayatiliği (realizmi) birleştirmeğe cehd edir... Aşık sanatının esas ideya-estetik prensiplerini, umumen tipolojisini muayyen etmeğe imkan veren eserlerden biri (daha doğrusu birincisi) mehz

[57] M. Seyidof, Ali kişi ve Koroğlu obrazlarının prototipleri hakkında, Azerbaycan jurnalı 1973, sayı 3.

Koroğludur. Koroğlunun müellifi kimdir? ualına da, ele bilirik ki, en doğru cevap budur: Âşık! Mükemmel aşık mektebi olmasaydı, hiç şüphesiz "Koroğlu" kimi mükemmel bir dastan-hamase de olmazdı. Aşık Koroğlunun tarihi şahsiyet kimi Celali-kıyamçı olması baredeki mülahaza ile yanaşı "şair-aşık olması faraziyesi" de "akla batan" sayılır.[58] Dastanın kahramanı özünün aşık olduğunu bir neçe yerde ya ciddi, ya da zarafatla deyir, mesela:

Selam verdim, selam almaz,
Görüm kessin selam seni,
Ahçasız, pulsuz aşığam
Pulum yohdur, alam seni.

Koroğlu yalnız fiziki gücü ile değil, hak aşığı olması ile de, haklı olarak, öyünür:

Meydana girende meydan tanıyan,
Hakkın vergisine men mde kanam
Bir yiğidem, yiğidlerin hanıyam
Bu etrafta bütün her yan menimdir!..

Ve beleliğe, aşık Koroğlu da özünün sanat ideolojisi üçün vacip olan üç felsefi-estetik cezeden özüne mahsus "kompozisya"nı takdim edir: mifoloji-sofilik-hayatilik (realizm).

17.-18. asırlar (son orta asırlar) Azerbaycan dastanlarının hamısında olduğu kimi Koroğlu'da da aşıklık; kahramanların hamısını seciyelendirir, onların hamısı birinci mevbede (tabiatları itibariyle) aşıkdırlar: sözlerini sazla deyerler... Lakin aşıklık ancak götürüb söz demekten ibaret değil, manevi-ahlaki bir keyfiyet olarak, onların dahili alemini muayyen etmektedir ve hususiyle kayd etmek lazımdır ki, "Koroğlu"da bu aşığın otobiyografik obrazı da mevcuttur.

---

[58] V. Veliyef, Azerbaycan Kahramanlık Dastanları, B.A.D.O. neşriyatı, 1980, s: 34.

Koroğlu hamasesi 17.-18. asırlar Azerbaycan intibahının içtimai-felsefi, estetik-kültürolojik fikirleri esasında, onların güçlü tazyiki ile formalaşmıştır. Hemin intibah aşağıdaki alametlerle tasdik olunur:

1. Kadim Türk, Türk-Oğuz mifolojisi devrin medeniyetinin özellikle de edebiyatının konkret esasında dayanır, yaradıcılığın jeneratoru kimi çıhış edir.

2. 17.-18. asırlar medeniyeti milli özünü anlama fakti olarak tezahür edir. Hemin alamet medeniyetin hem mazmununda, hem de formasında özünü gösterir.

3. 17.-18. asırlar medeniyeti, netice itibariyle, realist medeniyettir.

Hemin alametler devrin en niheng abidesi olan Koroğlu hamasesini elbette ki, birinci növbede seciyelendirir.

17.-18. asırlarda umum şark medeniyetinin daşıyıcısı olan orta asırlar şehrinin dağılması, bunun evezinde Azerbaycan kendinin içtimai medeni mevkinin güçlenmesi müşahede edilir. Kendli şahsiyeti edebiyatta, umumen medeniyette görünür, git gide bu mevki daha da güçlenir. Aynı zamanda orta asırlar şehrinin yerinde intibah şehri meydana çıhmağa başlayır ki, bu da hususiyle yeni tipli tacir zümresinin formalaşması, cemiyette yüksek nüfuz kazanmasına sebeb olur. Tacir tefekkürü folklorda hususiyle aşık-dastan yaradıcılığında özüne mahsus bir faallıkla iştirak edir: muhabbet dastanlarında tacirlerin siması yaradılır, ticaret ıstılahları, ifadeleri süratle mecazileşir vs.

İntibah devrinde milli özünü derkin terkip hissesi olarak insanın, şahsiyetin özünü derki de güçlenir ki, bunun da edebiyatta, hususiyle folklorda parlak ifadesini görmemek mümkün değil, intibah medeniyeti insanı çöllere salmır, mecnun elemir. Bu manada mecnunluk felsefesi bütövlükde fuzuli inkar edilir.

İnsan 17.-18. asırlarda mecnun yoh, deli (Koroğlu delisi) ve Koroğlu olmak salahiyeti kazanır... Muhabbet onu (insanı) cemiyetten uzaklaşdırmır, aksine ona (cemiyete) daha da yahınlaşdırır. Aşıklar "buta alırlar", onların muhabbeti günah yoh, "takdir-i hüda" sayılır...

İntibah edebiyatı (eseri) insanın azadlığını, onun fiziki-manevi gücünü, ahlakiyatını terennüm edir. Koroğlu ve delileri hiç kime boyun eğmirler, "bir kaşık kandan" ötürü düşmene yalvarmırlar, öz azadlıklarını gözeşte getmirler. Koroğlu'daki hak, adalet, humanizm kahramanların davranışında, faaliyetinde neinki ahlaki-manevi keyfiyet, hem de dastanın (ve zamanın) tabiatından ireli gelen felsefi prensip kimi tezahür edir. Kahramanlık orta asırlara mahsus hususiyetlerini esasen korusa da, bir sıra bahımlardan hayatileşir (reallaşır) aydın metleblere, makalelere hidmet edir, mücerredlikden çıhıb gele gele insanın-şahsiyetin alametlerinden birine çevrilmekle tedricen orta asırlar eshulastikasını yitirir.

Azerbaycan Koroğlusu Azerbaycanın, esasen garb mıntıkalarında, muayyen derecede ise şarki Anadolu'da formalaşmış, geniş yayılmış, profosyonal aşıkların ifadelerinin esasını teşkil etmiştir. /İster 20. asırda, isterse de ondan daha evvel muhtelif tetkikatçı, folklorşinaslar, folklor toplayanlar Koroğlunu esasen, Kazah, Tovuz, Şemkir, Gence bölgelerinden, Gürcistan'dan toplamışlar.[59] Dastanın daha geniş yayıldığı bölgelerde vaktiyle köçeri Türkmenler, yahut Terekkemeler yaşamışlar. Tarihi menbalar onları hakimiyete tabi olmayan, azadlık sever bir halk kimi takdim edir. Türkmenler güçlü, cesur idiler, esasen, maldarlıkla meşgul olur, tez tez komşu halkların üzerine çapkına gedirdiler. Kaçakçılık, yağmaya getme Türkmenlerin hayat tarzına, maişetine onun uzvi terkip hissesi kimi dahil olmuştu. 17.-18. asırlarda Azerbaycan halkının formalaşması devrinde onlar (Türkmenler) tedricen öz müstakilliklerini yitirseler de, formalaşmak da olan halkın dünya görüşünün muayyenleşmesinde büyük rol oynadılar.

"Kitab-ı Dede Korkut"la "Koroğlu" arasındaki fikir-mazmun, kuruluş-forma yahınlığının sebebi de her iki dastan-hamasenin aynı bir kavmi-medeni sistemin mahsulü olmasıdır. Fark ise hemin kavmi-medeni sistemin geçirdiği tekamülle birlikte devrin, zamanın değişmesindedir ki, bunların her ikisi hamasenin davranışına, fonksiyonal imkanlarına özüne mahsus şekilde tesir

[59] Bah: Koroğlu, Bakı, Azerb., S.S. R.E.A. neşr. 1956, s: 339-342.

gösterir. "Kitab-ı Dede Korkut"un formalaşdığı devrin tarihi ile bağlılığını ne kadar güçlüdürse "Koroğlu"nun öz devri ile bağlılığı da o kadar güçlüdür.

Koroğlu dastanının fikir-mazmunu baresinde bahsederken aşağıdakileri nazarda tutmak lazımdır:

Birincisi, hamasenin kadim Türk mifolojisi ve eski Türk-oğuz hamasi ananeleriyle bağlı olması.

İkincisi, muayyen tarihi devirdeki hadiseleri bu veya diğer şekilde aksettirmesi; üçüncüsü, milli intibah düşüncesinin ve aslında, hemin düşüncenin yetiştirdiği aşık sanatının mahsulu olması.

Koroğlu'da intibah tefekkürü, hamasi ananelere-potansiyala dayanarak devrin tarihi manzarasını yaradır, ona göre de burada (Koroğlu dastanında) hem geçmiş, hem indi, hem de gelecek bir kahraman kimi iştirak edir.

M. H. Güneyli, 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar; Ekim-Kasım-Aralık 1997 , s. 58-64.

DEDE KORKUT KİTABININ FOLKLORUMUZDAKİ TESİRİ

Dede Korkut eseri bir çok şair ve yazıcıya ilham kaynağı olmakla birlikte, geçen neçe yüz yilde yaranmış şifahi edebiyatımıza da derin tesir bırahmıştır.[1] Biz bu tesiri çohlu dastanlarımızda görerek, neçesine işare etmek isteyirik.

Dede Korkut kitabında ohuduğumuz "Bamsı Beyrek" boyunun "Âşık Garip-Şahsenem" boyuna bırahdığı tesirleri aşağıdaki misallarda açık aydın görmek olur:

"Bay Büre Beğin oğlu Bamsı Beyrek, Bay Becan kızı Banı Çiçek ile adahlıdırlar. Onlar toy ederken düşmenler Beyreği oğurlayıp aparır. On altı yil onun ölüsünden, dirisinden haber olmayır. Nihayette Banı Çiçeği almak isteyen yalancı oğlu Yalancuk, Beyreğin ölüm haberini getirir. Kız adamları onun bu yalan sözüne inanarak, kızı ona verirler. Bunu duyan oğlan atası al-veriçileri çağırıp deyir:

"-Mere[2] bazerganlar! Varın, iklim arayın, Beyreğin ölüsü, dirisi haberin getüreydiniz, ola mıdır?"

Bazerganlar hazırlanıb "Parasarın Bayburd" kalasına gelirler. Neçe gündüz yol gettikten sonra o kalaya çatırlar. O gün kafirlerin bayram günü imiş. Buna göre Beyreği dustak evinden çıharıb, öz meclislerinde kopuz çaldırırdılar. Uca çardakda kopuz çalmakda olan Beyrek oraya gelen al-veriçileri gördükde, onlardan bele haber alır:

"Alan-alçak hava yerden gelen argış[3]
Beğ babamın, kadın anamın sovgatı argış!
Ayağı uzun şahbaz ata binen argış!
Ünüm anla, sözüm dinle argış!

---

[1] İşare edeceğimiz dastanların Dede Korkut kitabından tesirlendiğini kabul edebilmesek de, Dede Korkut eseri ile bu eserlerde görünen düşünce, davranış, adet-anane ve başka hususiyetlerin birliği veya yahınlığı bunu gösterir ki, bunların hamısı bir halkın boyları ve bir halkın yaradıcılığının mahsulüdür.

[2] Mere: ede, akay.

[3] Argış: karvan.

Kalın Oğuz içinde Ulaş oğlu Salur Kazanı sorar olsam, sağ mı argış!

Kıyan Selçuk oğlu deli Tundarı Sorar olsam, sağ mı argış?

Ağ sakallu babamı, ağ birçeklü anamı sorar olsam, sağ mı argış?

Göz açuban gördüğüm, gönülle sevdiğim, Bay Becan kızı Banı Çiçek evde mi yohsa gorda mı argış?

Onlar bele cevap verirler:

"Kıyan Selçuk oğlu deli Tundarı sorar olsan, sağdır Bamsı.

"Karagöne" oğlu "Budağı" sorar olsan, sağdır Bamsı.

Ağ sakallu babanı, ağ birçeklü ananı sorar olsan, sağdır Bamsı...

Ağ çıkarıp kara geydiler senin üçün Bamsı.

Yedi kız kardaşın yedi yol ayırdında ağlar gördüm Bamsı...

Göz açuban gördüğün, gönül verip sevdiğin Banı Çiçek kiçi[4] düğünin[5] eledi, ulu düğünine vade koydu."

Aşık Garip-Şahsenem dastanında ise, ohuyuruk ki:

"Halep" şehrinde pul kazanmağa geden Aşık Garip'in adahlısı olan Şahsenemi, "Şah Veled" adlı bir oğlanla evlenmeye mecbur edirler. Buna göre de Şahsenem ve Aşık Garip'in ana-bacısı "Mahmud Sevdakar"ı Tiflis şehrinden Halep şehrine göndererek, olup-olacağı Garip'e bildirmek isteyirler. Burada şahsenemin dilinden ohuyuruk:

"Yedi yil demişdi, vade tükenir,

Hoca, dur, sefer et Rum ellerine!

Hardasa mene bir haber getir!

Sefer et Halebe, Şam yollarına!

Derd-gam elinden gelmişem dada,

Felek verdi cavan ömrümü bada,

Tebrize, Mısıra, Urmu, Bağdada,

Kuş olub, kongunan menzillerine!"

---

[4] Kiçi: Kiçik.

[5] Düğün: Toy

Sevdakar gelip Halep şehrinde Garibi tapır. Mahmud Sevdakarı gören aşık Garip ondan soruşur:

"Başına döndüyüm gül üzlü hoca
Anamı, bacımı sen nece gördün?
Allah etsin üzün ağ, başın uca!
Anamı, bacımı sen nece gördün?"

Sevdakar cevab verir:

"Aman oğlan, feryad oğlan, dad oğlan!
Onlarla Sanemi ezalı gördüm
Seni tapdım, gövlüm oldum şad oğlan
Her üçünü başı karalı gördüm."

Garip:

"Sen gelende yohsa dağlar kar idi?
Açılmazdı menim gövlüm tar idi.
Meğer "sanem" adlı bir kız var idi,
Anamı, bacımı sen nece gördün?"

Mahmud Sevdakar:

"Men gelende gördüm yarın halını,
Yolda harc eyledim onun malını[6]
Tutmuşdu bir nene kızın elini,
Her üçünü başı karalı gördüm."

Gördüğünüz kimi her iki dastanda oğlanın ardınca gönderilen tacirdir, her iki dastanda oğlan öz ailesinin halını sormakla beraber, adahlısının ölüp-ölmemesini soruşur; her iki dastanda tacir, oğlanın ana-bacısının ve adahlısının yaman halından haber verir...

Habele Bamsı Beyrek adahlısına toy edilen gün gelib, Oğuz eline çatarken görür ki ona vefalı kalan çoban dostları yolun üstüne daş

[6] Onun verdiği harçlığı

yığmaktadırlar. Beyrek onlara tanışlık vermeyir ama onların gördüğü bu işden taaccüblenerek soruşur:

"Mere çobanlar! Bir kişi yolda daş bulsa yabana atar, siz bu yolda bu daşı niçün yığarsız?"

Çobanlar ise tanımadıkları cavana bele cavab verirler:

"Beğimizin bir oğlu vardır. On altı yildir kim, ölüsü, dirisih aberin kimse bilmez. Yalançı oğlu Yaltacuk derler, ölüsü haberin getürdü; adahlısın ona verer oldular. Gelür bundan geçer, vuralım onu ana varmasun, tayına, toşuna varsun!...."

Aşık Garib de Halep, şehrinden kayıdıp Tiflis'e çatanda, Şahsenem ile Şah Veled'in toyu başlanırdı. Garibin "Haydar" adlı sevimli dostu bu toyu pozmak üçün, bir bel götürüp şehrin kırağında olan büyük meydana su bağlayır ve bir şey ekilmemiş meydanı suvarmakdaydı ki, aşık Garip gelip, oraya çatır. Onu tanıyırsa, özünü tanıtdırmayır, ancak bu bir zad ekilmeyen yeri suvarmağından taaccüplenerek soruşur:

"Mene söyle Cidar kardaş,
Neçün verek[7] suvarırsan?
Sene kurban bu can, bu baş,
Neçün verek suvarırsan?

Menim yarım olub mestan
Sözlerim dillerde destan
Bu ne bağdır, bu ne bostan
Neçün verek suvarırsan?"

Nihayette belli olur ki, Tiflis şehrinin dibine esasen her toy eleyen oğlan, toy günü gelib o meydanda at oynadar. Haydar kardaş isteyir ki güç ile Şahsenem'i alan Şah Veled o gün gelip hemin meydanda at oynadanda, atı batlağa bata ve Şah Veledi yere çırpıp öldüre veya bir hala sala ki aşık Garip gelip çatana kimi, Şahsanemi evine aparabilmeye.

---

[7] Bir nevi tikanlı ve özü göyeren bitkidir.

Burada da görürük ki, Bamsı Beyrek boyunda çobanların yola daş yığmaları, Haydar kardaşın meydanı batlağa çevirmeyinde tamamıyla aks olmuştur.

Yene de Bamsı Beyrek atasının obasına geldikde, bacıları onu görerek, tanımayan kimi Aşık Garip de öz evine geldikde, ana-bacısı onu tanımayır. Nihayetde Bamsı Beyreğin atasının ışıkdan düşmüş gözleri, Bamsı'nın serçe barmağının kanından sürtmekle açılan kimi, Garibin ana-bacısının da Garib'in firakında ağlamaktan kor olmuş gözleri, Garibin getirdiği, İmam Ali'nin atının ayağının torpağından sürtmekle açılır.

Hemin dastanın tesirini tekce aşık Garip, Şahsenem sölceğinde[8] deyil; belki bir neçe ayrı muhabbet dastanlarımızda da çoh yahşi numunelere rast gelmek olur. Mesela:

Sözü geden Bamsı Beyrek "boz aygırına" minip ava çıhır ve ovlakda gördüyü geyiklerin birini kova kova getirerek, göy çadırın üzerinde kurulmuş kırmızı boyalı çadırın yanına çatır. O çadır Bay Becan kızı Banı Çiçeğin çadırıdır.

Bamsı Beyrek ceyranı, yiyesini tanımadığı çadırın kabağında avlayanda çadırdan bahan Banı Çiçeğin gözü onu tutur. O Beyrek'in Beyrek de onun kim olduğunu öyrendikde, birbiriyle sevişirler.

Meşhur folklorik dastanlarımızdan olan "Şah İsmail-Gülzar" sölceğinde de buna benzer bir sahne ile rastlaşırık. Şeyh nüvesi İsmail "Kamerday" adlı atına minerek çıhır. Ovlak bir ceyran görür. Onun ardınca at salır. Onu kova kova Şiraz'dan Mugana göçmüş Hoca Reşidin obasına yahınladır. Hoca Reşidin kızı Gülzarın çadırının yahınında ceyranı ohlayır. Yaralı ceyran özünü Gülzarın çadırına salır. Ovunu itirmiş Şah İsmail da çadıra yahınlaşıp seslenir:

"Kova-kova bir ceyranı getirdim
İtirdim burada bir şikar yeri"

Bu sözü eşiden Gülzar karavaşları ile birlikte çadırdan eşiğe çıhır. Oğlan Gülzarı görende, ona vurulur ve sözünün davamında bele söyleyir:

---

[8] Sölcek: Dastan, nağıl.

"İtirdim ceyranı, tapdım maralı
Oldular ceyrana haşakar, yeri!"

Bu sözün cevabında kız söyleyir:
"Bir ovçunun ovu gede yaralı
Onun nece geler sabrı, karalı
İtirdin ceyranı, tapdın maralı
Ortalığa koyak bir ilgar, yeri!"

Nihayette bunlar da birbiriyle tanış olduktan sonra adahlaşıp, evlenmek kararına gelirler. Bamsı Beyrek boyu ile Şah İsmail sölceğinde birbirine benzeyen cihetler bununla tükenmeyir. Bamsı Beyrek ile Banı Çiçek adahlanırken oh atmak, at çapmak ve güleşmek yarışının sahneleri, Şah İsmail ile "Arab Zengi"nin döyüşmek ve güleşmek sahnelerinin tayını "Varka-Gülşen, Yasmen" sölceğinde de görebilirik, yani Yasmen Varaka'nın gücünü, döyüşcülüğünü ve koçaklığını sınadıkdan sonra, onunla evlenmeye meyil gösterir. Hemin Bamsı Beyrek boyunda beğler dua ederek Allahdan uşağı olmayan "Bay Büre Beğe" bir oğul istedikde, "Bay Becan Beğ" de onlara deyir:

"-Beğler, benim dahi hakkıma bir dua eleyin, Allah-u Teala bana da bir kız vere!"

Beğler ona da dua eledikden sonra, o bir daha beğlere deyir:

"-Beğler, Allah-u Teala bana bir kız verecek olursa siz tanık olun, benim kızım "Bay Büre Beğ" oğlına beşik kertme yavuklu olsun!"

Bay Büre Beğin oğlu ile Bay Becanın kızının hele beşikde oldukda adahlanması kimi hadiselere ayrı ayrı dastanlarda rast gelirik. Örnek olarak, "Tahir Mirza-Zühre" sölceğinde bele deyilir: "Yer Avan" şehrinde yaşayan "Ahmed Sevdakar" ile "Hatem Sevdakar" bu karara gelirler ki; birinin oğlu, birini de kızı olsa onları "göbek kesme" adahlı edeler ve bele de olur, yani Ahmed Tacirin bir oğlu, Hatem Tacirin bir kızı olur. Oğlanın adı "Tahirmirza" kızın adı "Zühre" koyulur ve ele o günden onları bir birine adahlı eleyirler. "Varka ile Gülşen" ve "Seydi ile Peri" dastanlarında da adahlaşma hikayesi gösterdiğimiz örneklerle heç de farklı deyildir.

Dede Korkut kitabında görünen bazı ahlakî mevzuların da bir sırasını başka folklorik dastanlarımızda görebilirik. Mesela:

Eserin birinci boyu sayılan "Dirse Han oğlu Boğaç Han" boyundan öğrenirik ki; ocağı kor olan Dirse Han, Bayındır Hanın konaklığına geldikde, Bayındır Hanın kollukçularının ocağı kor adamlar barede söz ve davranışlarından kalbi sınır. O evine kayıdıb, başına geleni kadınına söyleyirken, kadını ona bele bir önerge[9] verir:

"-Atdan aygır, deveden bugra, koyundan koç öldürgil, iç oğuz dış oğuz beğlerin üstüne yığnak etgil, aç görsen toyurgil, yalınçuk görsen tanatgil, borçluyu borcundan kurtargil, depe gibi et yığ göl gibi kımız sağdır, ölü toy ele, hacet dile, ola kim, bir ağzı dualının alkışı ile Tanrı bir yetman ayal vere..."

Arvadının önergesini beyenen Dirse Han atların, develerin ve koyunların erkeklerinden öldürür. İç Oğuz ve dış Oğuz beğlerini konak çağırır. Aç görür doyurur, çılpak görür giyim verir, borçlunu borcundan kurtarır, tepe yığınlıkda et toplayır, göl dolusu kadar süd sağdırır ve büyük konaklık verir, hacet isteyir ve bir ağzı dualının duası ile Allah ona bir uşak verir.

Bu hikayenin tayını "Kalbi-Hurizad" dastanında da görürük; bele ki, iki kardaş olan "Almaz" Sevdakar ile "Salmaz" Sevdakarın heç birinin uşağı olmurdu. Buna göre de bu iki kardaş bu fikre düşürler ki, yedi gece-gündüz konaklık vereler, açları doyuralar, çılpaklara giyim vereler, borçlunu borcundan kurtaralar ve Allahdan isteyeler ki, Allah onların her birine bir evlad vere.

Bele eledikde, o kadar çekmeyir ki, birinin oğlu, birinin de bir kızı olur. Oğlanın adını "Kalbi" , kızın adını "Hurizad" koyurlar.

Habele "Necefhan-Mahcemal" dastanında da al-verici olan kişi hayat yoldaşı olan "Billur" hanımın sözü ile kırh cuma ahşamı konaklık verir, kalbi sınıkların kalbini ele getirir, aca yemek, yalına giyim verir, borçlunu

[9] Teklif, pişnehad.

borcundan kurtarır. Neticede onun bu işlerinden hoşu gelen kadını bolur hanım bir oğlan doğur. Bu oğlanın adını "Necef" koyurlar.

Yene de "Nevruz-Kandab" sölceğinde görürük ki, evladsızlık gam-gussasından hastalanan "Kerim Paşa" kapı komşu ve kohum-akrabanın önergesiyle açları doyurur, çılpaklara giyim verir, borçlunu borcundan kurtarır ve kulları burahır. Buna göre de Allah Teala ona bir oğul verir ki, adını "Nevruz" koyur.

"Varaka ile Gülşen" dastanında da görürük ki, Halhallı "Ahmet Sevdakar" ile "Mahmud Sevdakar" sadaka vermek ve aca yemek, çılpağa giyim vermek ile oğul-kız atası olabilirler.

Dede Korkud dastanlarında olduğu kimi Koroğlu dastanlarında da her dastan bir kahramanın adınadır. Koroğlu dastanında Nigarın getirilmesi, Dede Korkuttaki sarı donlu Selcen Hatunun Kan Turalı vasıtasıyla getirilmesine benzeyir.

Sözün sonunda bunu demeliyik ki, Dede Korkud kitabının folklorumuzdaki tesiri, dediklerimizden kat kat artıkdır ve inşallah yene de bu sahada danışacağık.

Kaynak: Orta İran Türklerine Aid, Çap Olmamış Kaynaklar.

Dr. Cevat Heyet; 19. Yıl, No:106 -9, Sonbahar; Ekim-Kasım, Aralık 1997, s.4

BAKI'DA BEYNELHALK DEDE KORKUD SEMPOZYUMU

Azerbaycan elmler akademiyası nizami adına edebiyat enstitüsü tarafından hazırlanan Albert Bites adına Dede Korkudun 4. beynelhalk sempozyumu Bakı'da 1-5 Disambır (11-15 Azer 1374) günlerinde berpa edildi. Bu sempozyumda Azerbaycan, İran, Türkiye, Irak, Rusya ve bir neçe Avrupa ve Amerika ülkelerinden Dede Korkud ihtisasçıları iştirak elediler ve öz ma'ruzalarını ohudular.

Sempozyumun misal katibi edebiyat enstitüsü direktörü Prof. Yaşar Karayef idi. Birinci gün akademiyanın prezidenti Bakı'da olmadığı içün onun muavini akademik Bekir Nebiyef kurultayı açdı ve muhtelif ülkelerden gelen heyetlerin nümayendeleri tebrik danışması apardılar. Sonra umumi ilmi iclas başladı.

Sempozyumun açılış merasimi ve ilmi iclaslar birinci gün akademiyanın riyaset binasında berpa olundu. İkinci ve üçüncü gün iclaslar Bakı'nın 30 kilometreliğinde Zakolba deyilen şehircikde davam etti. Bu sempozyuma İran'dan 4 nefer Dede Korkudşinas: Dr. Muhammedali Ferzane, Ali Rıza Sarrafi, Selamat ve men iştirak ettik ve ma'ruza ohuduk.

Sempozyumda birinci gün akademik Bekir Nebinef (Dede Korkud güzellik ve ahlak hazinesi), Anar Rıza (Epos-mifik ve etnik yaddaşt kimi), Doktor Cevad Heyet (Dede Korkud dastanlarının tarihine bir bahış), Doktor Hamid Nutki (Türklüğün eren ozanı dede Korkud) mevzularında ma'ruzalarını ohudular. İkinci gün Profesör Yaşar Karayef (Dede Korkudun Azerbaycanın bedii-felsefi fikir tarihinde mevki), Ali Şamil (Emin abid Kitab-ı Dede Korkud hakkında), Doktor Muhammedali Ferzane (Zamanımızın Korkudu Sehend), Profesör Akay Musa Ahundof (Dede Korkut destanları ve muasır Azerbaycan dili), Prof. Salih Aliyef (Kitab-ı Dede Korkutta Oğuz Türkleri), Prof. Nizami Caferof (Dede Korkut ve Türk epos medeniyeti), Cengiz Sasani (Dede Korkutta irfan), Prof. Ahmet Ercilasun (Deli Dumrul ile Kazahların Korkud Atası arasında bir mukayese), Doktor Faik Çelebi (Hasta Hasan dastanı), Doktor Kris Laytfot (İngiliz şifahi halk ananelerinde epik ve lirik başlangıçların nisbeti) ve üçüncü gün Prof. Nureddin Rıza (Dede Korkuda ohucunun

bahışı), Prof. Samed Alizade (Kitab-ı Dede Korkud: İlmi tedkiki metin problemleri); Marina Hanım Samsunova (Kahramanlık dastanında topinimler ve etnonimler), İsmail Veliyef (Epos Bılkamışdan başlayır), Prof. Tevfik Hacıyef (Kitab-ı Dede Korkutta Kadim Türk devletçiliğinin izleri), Baloğlan Şefiyef (Avestanın Dede Korkutta izleri) barede çıhış elediler.

Üçüncü gün ilmi çıhışlardan sonra eclasların sadrı Prof. Y. A., Bekir Nebiyef, Cevat Heyet, A.B. Ercilasun ve Kemal Talibzade çıhışlar barede öz tenkidi nazarlarını bildirdiler: Prof. Yaşar Karayef ve N.A. Kononova yekun çıhışlarını elediler.

Öyrendiğimize göre Unesco teşkilatı tarafından 1999'da Dede Korkutla bağlı muhtelif ülkelerde medeni kurultaylar geçirilecektir. İndi elimizde olan ma'ruzaların bir neçesini aşağıda getiririk. Kalanları gelecek sayımızda verilecek.

Dr. Cevad Heyet, 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar; Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 5-9

DEDE KORKUT DASTANLARININ TARİHİNE BİR BAHIŞ

Dede Korkud dastanları, Dede Korkud kitabının evvelinde yazıldığı kimi Oğuz Türklerinin dastanlarıdır. Dede Korkud kitabı bir mukaddime ve 12 dastandan ibarettir. Dastanlar kahramanlık dastanıdır ve Oğuz Türklerinin yaşayışlarının bir aynası ve kadim medeniyet ve folklorumuzun zengin hazinesidir. Dastanlarda Oğuz ellerinin cesaret, iğidlik ve savaştaki kahramanlıkları bedii bir dille beyan edilir ve göçeri hayat yaşayan Oğuzların adet, maişet ve düşünceleri dastanlarda esas yeri tutur. Burada vetenperverlik, konakseverlik, ana ve evlad sevgisi, kadanlara hürmet, mübarizlik, düşmanlara nefret, merdlik ve kahramanlık ve bu kimi güzel insani hisler ve hasletler aksettirilir. Dastanlar nesir ve nazım hisselere ayrılmıştır. Nesir hissesi nakl edilmiş, şiir hissesi iki min beyte yahındır ve kitabın % 35'ni teşkil edir.

Şiirleri ozanlar kopuz (saz) çalıp metin havayla okumuşlar. Bu hisseler uzvi surette birbirine bağlıdır. Biri, diğerini tamamlayır.

Dede Korkut kitabının yazıya geçtiği tarihle dastanların yaradıldığı tarih ve habele bu dastanların son şekillerinin tarihi bir değildir.

Kitabın yazıldığı tarih mukaddimemeden de belli olduğu kimi Osmanlı hanedanının Anadolu'da hakim olduğu zamana rastlamaktadır. Müelliflerin bu barede dahi fikirleri muhteliftir.

-Ekser müellifler paleografik (hatşinaslık) hususiyetlere baharak miladi 16. asrın ortalarında yazıya geçirildiğini kabul edirler.

-Profesör Bartold eserin 15. asrın başında yazıldığını kabul edir.

-Profesör Haluk Koroğlu Dedem Korkud kitabının ebced hesabıyla 1482'de yazılmış olduğunu kabul edir.(İlhan Başgöz).

Dastanları tedkik ederken onların dilinin daha kadim olduğunu görürük ve kitabın ilk sahifesinin başında yazıldığı kimi kitap Oğuz Türkçesindedir.

Dastanlarda kahramanlar müslüman oldukları halda eski köçeri inamları ve şamanizm dövrü adet ve hatıraları da yaşamaktadır. Mesela: Işık, su,

ağaç ve ata saygı gösterirler, bozkurd mübarek sayılır (2. dastan) ve hanın evini talayırlar; and içende silahlarına and içerler:

"Kılıcıma doğranayın, ohuma sancılayın."

Kahramanlar ve diğer şahsiyetlerin adları kadim Türk adlarıdır. (Dirse Han ve oğlu Boğaç, Bayındır Han, Salur Kazan Han, Deli Dumrul vs.)

Bu hususiyetlerden bir çoh tetkikatçılar (Bartold, Cefri Luis, Alizade...) bele bir akideye gelmişler ki; bu dastanlar en yahın 6-7. asırlarda yaranıb sonradan İslami rengi alıb ve Oğuzlar Azerbaycan'a gelenden sonra baş veren hadiselerle inkişaf edib ve yazıya geçirildiği zaman son şeklini almıştır.

Dastanlarda hadisalerin yerlerine bahanda; Gence, Berda', Alınca Kalası, Göyçe gölü, Derşam, Kapulu Kara, Derbend, Sürmeli Ağça Kale, Övnük Kalası ve sonra Trabzon, Bayburt ve Mardin yer adları olarak kaydedilmiştir.

Oğuzların konşuları da Gürcü, Ermeni ve Trabzon Rumlarıdır. Bayburd, Trabzon ve Mardin hâlâ kafirler diyarıdır. Bartold, Muharrem Ergin ve başkaları bu faktları nazarda tutarak bele bir fikre gelmişler ki; hadiseler Azerbaycan'da ceryan etmiştir. Bu faktlar bize dastanların yaranma tarihi hakkında da malumat verebilir. Demeli Bayburd, Trabzon ve Mardin hâlâ Türkler tarafından alınıp müslüman ve Türkleştirilmemiştir. Bu da hadiselerin 13. asırdan evvel baş verdiğine delalet edir.

Rahmetli Profesör Zeki Velidi Togan'a göre Dede Korkuttaki tarihi ve coğrafi adların çohu; bu hikayelerin oğuzların daha Türkistanı terk etmedikleri bir zamana ait olduğunu gösterir. Mesela: Karaçuk dağı, Aladağ, Kanlı Koca ve Uşun Koca v...

Zeki Velidi, Camiü't-tevarih'teki Farsça Oğuzname metnine dayanarak hikayelerin sahibi olan Dede Korkudu Gök Türklerin zamanına aparır ve onu Oğuz yabguları yanında bir Türk hakimi (filosofu) ve müşaviri kimi kıymetlendirir.

-Camiü't-tevarihte Dede Korkud'un dört büyük Türk hükümdarına müşavirlik etmiş bir millet büyüğü olduğu yazılmıştır.

-Kitab-ı Dedem Korkud Ala Lisan-ı Taife-i Oğuzanın mukaddemesinde Dede Korkut hakkında bele yazılmıştır:

"Resul aleyhisselam zamanına yahın Bayat boyundan Korkut Ata derler bir er kopdu. Oğuzun ol kişi tam bilicisi idi. Ne deyir ise o olurdu. Gaybdan türlü haber söylerdi. Hak Teala anın gönlüne ilham eder idi. Korkud Ata Oğuz kavminin müşkülünü hal ederdi. Her ne iş olsa Korkud Ataya, danışmayınca işlemezlerdi, her ne ki buyursa kabul ederlerdi, sözün tutub tamam ederlerdi."

Mukaddimede "Ahir zamanda hanlık geri kayıya (kayı kabilesi) değe, kimse ellerinden almaya, ahir zaman olub kıyamet kopunca, bu dedüği, Osman neslidür, işte serilüb gedeyürir." denmektedir.

Bu kaydlardan Dede Korkud dastanlarının kitap şeklinde yazıya alındığı devr hakkında bir fikir edinmek mümkündür. Daha evvel de söylediğimiz kimi bu hususta müelliflerin fikirleri muhtelif olmakla beraber 15-16. asırlarda yazıya alındığını kabul edirler.

Ama mukaddimede yazılan:

"Resul aleyhisselam zamanına yahın Bayat boyundan Korkut ata deyirler bir er kopdu." Sözünün tarihi değeri olabilmez. Çünkü bildiğimiz kimi Türkler, Oğuzlar 10. asırda kütlevi şekilde İslamiyeti kabul etmişler ve ondan sonra müslüman olarak İran'a, Azerbaycan'a ve Anadolu'ya gelip yerleşmişler.

Elbette dastanların hamısının yaranma tarihi aynı değildir. Esasen dastanlar tarihe dayanan hamasi ve kahramanlık dastanları olduğu üçün bir dairede yaradılabilmezdi. Yalnız bütün dastanların dili, üslubu bir olduğu üçün onların son şekil alması bir devrede olmuş, bir ozan tarafından yazıya alınmıştır. Elimizde olan Dede Korkut kitabının aynı nüsha olduğu veya ondan kopya edildiği barede kati hüküm vermek mümkün değildir.

Biz Dede Korkud dastanlarının elimizde olan son şeklinin tarihini tespit etmek üçün dastanları dil bahımından da tetkik ettik ve onların 11-12. asırlara ait olduğu kanaatine geldik.

Bu iş üçün onların dilini, Yenisey abidelerinden Oğuz beyzadesinin mezar daşı olan barlık (varlık) mezar daşı, Orhun abideleri ve Uygur metinleriyle mukayese ettik. Bu mukayesede Dede Korkut dastanlarından bazı nesir parçaları, nazım ve atalar sözlerini seçdik. Bildiğimiz kimi atalar

sözü ve şiirler, nesir parçalarından daha az değişmeye maruz kalırlar. Ona göre de mukayese üçün daha münasip parçalardır.

Mukaddime sonradan yazıldığından mukayese üçün almadık.

1. İndi Dede Korkud'tan numuneler verek:

Birinci dastandan:

Dirse Han oğlu Boğaç Han boyunu beyan eder, hanım hey. Dağ çiçeğimle südü oğlanın yarasına urdular, bağladılar, oğlanı ata bindürdüler. Alubanı ordusuna gittiler. Oğlanı hekimlere ısmarlayıb Dirse Handan sakladılar. At ayağı külüg (meşhur), ozan dili çevük olur, hanım oğlanın kırk günde yarası onuldu, tamam eyi oldu. Oğlan ata binir, kılıç kuşanır oldu.

Bir de bedii nesrimizin en güzel numunelerini teşkil eden parçalardan yani aynı boydan numune verek: "Babam at seğirdişime bahsın kıvansın, oh atışıma baksın güvensin, kılıç çalışıma baksın sevinsin der idi." Veya Salur Kazan boyundan: "Yumru yumru ağladı, yanuk ciğerimi tağladı."

2. İndi atalar sözlerinden numuneler:

Ölen adam dirilmez
Eski pambuk bez olmaz
Karı düşmen dost olmaz
Atılan oh geri kayıtmaz
Gal (çalı-tikan) tepecik olmaz.

3. Şimdi manzum parçalardan numune verek:

Yücelerden yücesen
Kimse bilmez nicesen
Ya varam ya varmayam
Ya gelem ya gelmeyem

İndi Yenisey, Orhun abideleri ve Uygur şiirinden bir neçe numune nakl edirik:

1. Barlık (Varlık) çayı kenarında tapılan ve Oğuz Beğzadesine ait olan varlık yazılı daşı adlanan metinden:

a) Er erdemi atım tapdım erdemi

b) Özyiğen alıp turan altı oğuz budunda üç yiğirmi (yaşımga) adırıldım.

p) Beğ erikime sizime adırıldım

Bugünkü Türkçemizle:

a) Er erdemi adımı tapdım erdemi (faziletli iğid)

b) Öz yiğen alıp turan altı oğuz elinden 13 yaşında ayrıldım.

p) Beğlik iktidarımdan, sizden ayrıldım.

Bu yazı 13 yaşında ölen, özyiğen alıp, turan adında altı oğuz elinin beğzadesinin mezar daşına kazılmıştır ve Orhun abidelerinden 200 il evvel yani 1450 il bundan evvel yazıldığı kabul edilmektedir.

İndi Kültigin abidesinden bir parçayı nakl edirik:

1. Tengri tek tengride bolmuş Türk Bilge Kagan bu ödke olurtum. Sabımın tüketi işitgil. Ulayu ini yigünüm, oğlanum yiriki oguşum, budunum, biriye şadapıt beğler yir veya tarkat buyruk beğler, otuz tatar....

Bugünkü Türkçemizle:

1. Tanrı kimi göyde olmuş Türk Bilge Hakan bu zamanda tahta oturdum, sözümü sonuna dek işit. Hususen kardaş oğlu, oğlum, bütün kohumum, milletim, güneydeki şadlar, beğler kuzeydeki tarhanlar, buyruk beğleri, otuz tatar...

İndi bir de Mani Uygur lehçesini temsilen birinci şairimiz sayılan Aprınçur Tiginin sevgili şiirinden bir parça vereceyik:

Kasıncığı min öye, kadgurarmen (nişanlımı düşünüp kaygılanıram, derdlenirem)

Kadgurdukça (kaygılandıkça) kaşı körtlem (kaşı gözelim)

Kavışıksayur men (kavuşmak isteyirem)

Öyür evirür men ödü (düşünüb dururam)

Öz amrakımın (öz sevgilimi) öpükseyur men (öpmek isteyirem).

Dede Korkut dastanlarındaki metni, atalar sözlerini ve dördlüyü dil bahımından varlık mezardaşı ve orhun yazılarından getirdiğimiz nesr

numuneleri veya Uygur şiiriyle mukayese edersek; Dede Korkud numunelerinin dil bahımından bugünkü dilimize daha çoh yahın olduğunu görürük. Mesela; Eski Türkçe dediğimiz Yenisey, Orhun ve hatta Uygur metinlerinde sözlerin ortasındaki **(d)** Dede Korkut'ta **(y)** ye çevrilmiştir. Yani adak > ayak olmuş ve bödük > böyük şeklini almıştır.

Datif veya yönlük şekilcisi eski Türkçede **ga** ve **ge** iken (bizge); Dede Korkut'ta **a-e** olmuştur (bize).

Akkuzatif veya tapırlık şekilcisi **k-k** veya **ık-ük**'dür: Yagık= yagını, katunuk= hatunu.

Halbuki Dede Korkut'ta bugünkü Türkçemizde olduğu kimidir.

Eski Türkçede ablatif çıhışlık hali **den-dan** ve lokatif yerlik hali **da-de** üçün yalnız **ta-te** işlenmiştir: (İlte; elden elde). Halbuki Dede Korkut'ta çıhışlık hali üçün **dan-den** ve yerlik hali üçün **da-de** işlenmişdir: (On iki bin kafir kılıçdan geçti, beş yüz Oğuz yiğitleri şehid oldu. "Kazan hanın evi yağmalanduğu boyunu beyan eder"). Biz bilirik ki dilimizdeki bu değişiklikler 10. asırdan sonra meydana gelmiştir.

Bir taraftan Dede Korkut dilini 13. ve 14. asır şairlerimiz; Hasan oğlu, Nesimi ile veya aynı asırlarda yaşayan Anadolu şairlerinin (Sultan Veled, Hoca Dehhani, Aşık Paşa ve Ahmedi) diliyle mukayese ederek onların dilinden daha kadim olduğunu tespit edebilirik.

Bütün bu dil özellikleri bunu işaret edir ki; Dede Korkut dastanlarının dili, eski Türkçeden sonra 11-12 asırların diliyle yani Kaşgarlı Mahmudun 11. asrın sonlarında izah ettiği Oğuz diliyle uzlaşır.

Demeli Dede Korkud dastanlarının bize gelen şekli dil bahımından da 11-12. asırları hatırladır.

Bütün söylediklerimizi nazara alarak fikrimizi bele hülasa edebilirik:

Dede Korkud dastanları müslüman Oğuzlara aid olmakla yanaşı Gök Türklerin islamiyeti kabul etmelerinden evvelki devreye gedib çıhır. Fakat dastanlar Azerbaycan'da ve kısmen de Doğu Anadolu'da baş veren hadiselerle son şeklini almıştır. Bu da, tarihi faktları ve dil hususiyetlerini nazara alırsak; 11-12 miladi asırlarda emele geldiğini sübut eder.

Dr. Hamid Nutki, 19. Yıl, No: 106-3, Sonbahar, Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 10-15

TÜRKLÜĞÜN EREN OZANI DEDE KORKUT

Uzun asırlar boyu Türk elleri geniş bir coğrafyada, sinelerden sinelere geçen ve baha biçilmez bir dede-baba yadigarı kimi sahlanan söz hazinelerini, nadide inciler kimi, en münasip biçimde söz şeddelerine düzmek üçün, soyunun en kutlu (soy soylayan) ve (boy boylayan) ozanlar piri, yaradıcı dahisini gözleyirdi.

1300 yıl bundan gabag "kitab"ın[10] mukaddemesine göre "hazreti resul zamanına yahın bayat boyundan", ufukda bir parlak güneş doğdu ve o günden beri Dede Korkud/Korkut[11] adı dillere dastan oldu. Yene mukaddemeye göre o, Oğuz kavminin müşkülün hal ederdi; her ne iş olsa ona danışmayınca eylemezlerdi, ne kim ol buyursa kabul ederlerdi... ve Dresden nüshasına göre: "Oğuzun ol kişi tamam bilicisi idi; ne dirse (deyirse) olur idi; gaybdan türlü haber söyler idi, Hak Teala onun gönlüne ilham eder idi.."

Onun düzenlediği dastanlardan helelik 12 "halka" elimizde var. Kitap, eserin esas kısmı olan boylardan evvel, işaret ettiğimiz kimi, bir "mukaddeme" daha doğrusu, bir tanıtmayla başlar. Tarihimizin derinliklerine nüfuz etmek üçün, nefis bir üslübu öyrenmek üçün, kimliğimizin bilincinde (şuurunda) olmağımız üçün, özümüze gelmeyimiz üçün bu içim (hayat suyu) büyük ganimettir: Firdevsi, İran kültürünü dirçeltmek üçün takriben 300 il Dede Korkuddan sonra, İran'ın (hususen Farsların) elde kalan hatıralarından manzumeler yazacak ve toplamına "Şehname" deyilecek.

"Mukaddime"de kitabın istinsah sırasında zamanın değişen şartlar ve zevklerine göre Dede Korkudun kimliğine işaret edildikten sonra, "ahir zamanda hanlık gerü kayıya değe, kimesne ellerinden almaya, ahir zaman olub kıyamet kopunca, bu dedüğü Osman neslidür, işde sürilüb gide yorur." Girişin bu kısa ve Dedeyi evezlik bir halda tanıttırdığı satırların devamında, onun sözlerine işaret edilir. Bu sözler de iki nevidir: Umumi mevzualar ve

[10] Kitabın Dresden nüshasında serlevhası: Kitab-ı Dedem Korkud ala lisan-ı taife-i Oğuzan.

kadınlar hakkında bazı mülahazalar. Bilindiği kimi mukaddemede, dedenin, Oğuz elinden olan Bayatlardan kopduğu deyilip geçilir. Burada Oğuz veya Türkmenler hakkında bir iki satırın yeridir:

Reşidüddin, Türkmenlerin meydana gelişlerini bele izah edir: "Oğuzhanla beraber olup ona kömek eden tayfaları yuharıda söyledik. Eskiden Oğuzhanın yanında olan ve onu himayet eden halkların hamısına Uygur adı verilirdi. Lakin bu Türklerin çohu ayrı ayrı adlar daşıyarak birbirinden ayrıldılar. Bundan sonra, yalnızca geriye kalanlara Uygur deyildi."

Oğuzhanın oğularından 24 tayfa töremiştir. Bildiğimiz kimi, bu tayfalar ayrı ayrı adlarla tanınmışdırlar. Bugün (camiüt-tevarihin yazdığı zaman) yer üzünde yaşayan Türkmenlerin hamısı bu adlarla adlandırılır ve Oğuzhanın 24 oğlunun soylarından gelen kimselerdir.

Türkmen sözü daha eski çağlarda yohdu. (Türklerden bir kısmı sonralar umumileşecek öz adlarını-Türk adını daşırdılar.) Türklere benzeyen (hakikattede Türk olan) bütün göçmen taifalara Türkmen deyerlerdi. Tabii olarak bütün bunlara rağmen, taifaların öz adları da yerinde idi. Oğuzlar öz yurdlarından çıhıp İran yaylasındaki yeni ülkelerine gelince burada yerleşip çohaldılar... Acemler onlara Türk manend= Türkmen dediler. Bu sebeple Oğuz taifaları, bu adla tanındılar.[12]

Oğuzlara Fars edebiyatında gaz (guz) veya Türkan gaz deyirler: Hakaninin divanı Oğuzların hareket devrinin yarattığı kargaşının aksi sadası ile doludur.

Nihayet bizim yöreler olduğu, Dede Korkut boylarının[13] başlangıcı çoh çoh uzaklarda, rivayetler ve mifler dünyasının derinliklerindedir.

---

[11] Nüshalarda Korkut, Korkud'dan daha çoh işledilmiştir.

[12] Dr. Bahaeddin Ögel. Türk mitolojisi, Türk tarih kurumu, Ankara, 1993 cild 1, s. 226 / H. Reşidüddin, Camiüt-t-Tevarih, neşr: Alizade, 1, s: 111-120.

[13] 26. yılde H. Araslı tarafından "Kitab-ı Dede Korkud" yeniden neşr olunur. "kitab-ı Dede Korkud, Bakü 1962". Girişte H. Araslı hemin dastanların 11-12. asırlarda kaleme alındığını, 15-16. asırlarda yeniden özünün köçürüldüğünü kayd edir. Araslıya göre, bu dastanlar hakkında çohlu mübaheseler var ve hala bu mübaheselere yekun vuran derin ilmi tetkikat eseri yaranmamıştır. Onun fikrince dastanların ilk varyantı, orijinalı Azerbaycanda yazıya alınmıştır. H. Araslı gösterir ki "Dede Korkud" adı ve bir çoh motivler Türk halklarının (Kazak, Kırgız, Başkırdı, Türkmen vb.) şifahi edebiyatında kayd olunur. "Azerbaycan'da hemin dastanların dili üzerinde Prof. E. Demircizade kıymetli tetkikat aparmıştır. (E. Demigrcizade; Kitab-ı Dede Korkud dastanlarının dili; Bakü, A.P. Ey, 1959) Müellif dastanları asıl Azerbaycan abidesi hesap ederek, onların 8-9 asırlardan sonra Azerbaycan'da

Oğuzhanın İran mitolojisinin ilk şahı olan Kivmers ile çağdaş olduğunu ohuyuruk.[14]

Öbür taraftan da deyirler ki Kayı Kara Hocanın oğlu Korkud Ata, Salur Engeş Hoca ve Yivaşiban Hocanın başlık ettiği bütün Oğuz eli, iğidi ve kayı halkından İnal Yavı'yı padişah olarak tahta çıhardılar.[15] Veziri korkud Ata idi... 295 yıl ömür etti. Üç yaşında vezir oldu.[16] Bu karışıklık ve mübalağalardan hiç de taaccüb etmemek gerekir, şahsiyetler büyüdükçe, onları ihata eden efsaneler de o nisbette, akıl, hesap ve ölçüler hududunu da aşar, mağlup edilmez rüstemler, bilik ummanı lokman hekimler ve nihayet soyumuzun eren ozanı ulu Dede Korkudlar vücuda gelir.

Mukaddemenin öğütler diyebileceğimiz kısmında bele cümlelerle karşı karşı gelirik:

Güyegü oğul olmaz;

Karavaşa ton geyürsen kadın olmaz;

Yapa yapa karlak yağsa yaza kalmaz;

Eski panbuk bez olmaz;

Karı düşmen dost olmaz;

Oğul atadan görmeyince sofra çekmez.

Bu nasihatler Oğuzname diye elimizdeki başka bir eseri hatırlatır. Bundan sonra "soy solduran", "toy dolduran", "evin dayağı" ve "bayağı" kadınlara dair bir neçe sözden sonra (ki hususen Dede Korkud'un soylarında gördüğümüz üslup ve güzellikle mukayese edilebilmez.) kitabın esas kısmı, yani boylar ve soylara gelirik.

Boylar ve soylar vasfını söylemek her kişinin işi değildir. Üstad şair, Bahtiyarın sarraf-ı mutlak "kitab" olarak adlandırdığı bu şaheser Celaleddin Rumi üçün deyilmiş söz, dedemizin hakkında da tekrarlamamızı gerektir:

Men nemi güyem ki an alicenab

Hest peygamber, veli dard kitab

---

yarandığını iddia edir. Demircizadeye göre, bu dastanlarda 11. asırdan kabagki Oğuzlar tasvir olunur. (Kitab-ı Dede Korkud, Ferhad Zeynelog ve Samed Elizade, Bakü, yazıçı, 1988, s: 7)

[14] Öğel, aynı eser, cilt 1, s: 23.

[15] Aynı yer: Farsça oğuz dastanına göre, 120 yıl yabguluktan sonra ölmüştür. Yine aynı dastanda Korkud Ata-İnal yavkunun değil, nevesinin veziri idi.

(Men o alicenabın peygamber olduğunu söylemek istemirem; ama ne demek olar, "kitab", ortada!)

Kitap, "Dirse Han oğlu Boğaç Han" dastanı ile bele başlar: "Bir gün Kamgan oğlu Han Bayındır yerinden turmuş-idi. Şamı günlüğü yer yüzüne dikdürmüş idi. Ala sayvanı göğ yüzine aşanmış idi. Bin yirde ipek halçası döşenmiş idi. Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kere toy idüp Oğuz beğlerin konuklar idi..." deye devam edir. İlk boydaki il soyu da beraber ohuyak.

Salkum salkum tan yelleri estüğünde
Sakallı bazaç turgay sayradukda
Sakallı uzun tat eri baladukda
Bidevi atlar ıssını görüp akradıkda
Aklu karalu seçilen çağda
Göğsü güzel kaba tağlara gün değende
Beğ yiğitler cilasunlar birbirine kuyulan çağda...

On iki "boy", bu renk ve ahenk zenginlikleri ile elimizdedir. Dilimize sahip çıhmak ve onu düşürmemek üçün, biz de mesela Farslar kimi, eski metinleri yahut onlardan alınan parçaları, yazıldıkları dil ve üslup ile ohuyup uşaklarımıza ohutmalıyık. Halbuki bunları günümüzün Türkçesine çevirmekte yazıcı ve naşirler adeta yarışa girmişler. Misal olarak Tahran'ın kitapçılarında orijinal "Gülistan" tapmak ne kadar asansa, İstanbul kitapçılarında da orijinal "Dede Korkud" tapmak defalarca çetindir. Elbette, Dede Korkud kitabının çağdaş dilde 1988'de Ferhat Zeynelof ve Samed Alizade'nin orijinal ve muasır metinlerini karşılıklı, alkışa layık tesiri kimi kıymetli eserlere kimsenin itirazı olabilmez. Şehname Farslara ne ise, demek olar ki, "Kitab-ı Dede Korkut" da Türklere aynı ve belki daha artık deyerdedir: Üstelik bu kitap başka cihetlerden örnek ve "sermeşk"lerle doludur: O cümleden, Sadi'nin adı geçen "Gülüstan"ı kimi, güzel şiirlerin yanında, Dede Korkud'da da (bazı istinsah edenlerin müdahalesi ve sair afetlere rağmen), Türkçenin efsunkar nesr numuneleri, moda icabı, dilimizin aşırı deblere, yahut başka dil ve

[16] Aynı yer

kültürlerin artık tesirine tapılmasını önleyen korucu kimi ayandırıcı ve ikaz edici rol oynayabiler.

Bu kitap Türk medeniyeti ve Türk halkların daimi ilham kaynağı olmuştur. Zamanla git gide kıymeti daha belirlenmiş, ona karşı, ister Türk dünyasında, ister harici ülkelerde rağbet artmıştır. Müteaddid ilmi çalışmalardan bahsi, helelik bir yana bırakırsak da, ondan ilham alan büyük şair ve ince sanat üstadlarının sayı, abidenin bedii nüfuzuna ve hayret verici sihrine bir nişanedir.

Senaryosunu yazan Anarların kuvvetli kalemi, poemasını yaradan Nebi Hazerilerin ahıcı tabi, Güney Azerbaycan'da, dilimizin büsbütün yasak olduğu günlerde, eserin baştan başa manzum serbest rivayeti olan "Sazımın sözü"nü meydana getiren Sehendlerin cesaretli teşebbüsü ve neçe neçe başkalarının bu vadide yorulmadan yerimekleri, bizi eren ozanımızın sihirli izinden hiçbir şey ve hiçbir kimsenin ayırabilmeyeceğini gösterir. Umumi Türk medeniyetinde dedemizin huzuru daima his olunacaktır.

Dilcilik bahımından Dede Korkud dikkate değer bir menbadır. Adlar ve boylarda geçen hadiseler, Türkologların, geçmişimiz barede, büyük keşifleri üçün yollarını aydınlatacak bir meşaldir.

Merhum Prof. Muharrem Ergin'in dediği kimi: Dede Korkud kitabı bu güne kadar[17] (Türkiye'de), bütün olarak iki defa neşr edilmiştir.[18] En başta, 1916'da Kilisli Rıfat tarafından Arap harfleri ile tertip edilen neşriye zemini hazırlayıptır. Ve aşağı yukarı bir intikalden ibarettir. Birinci ilmi çalışma, 1938'de Orhan Şaik Gökyay tarafından düzenlenen neşriyedir. K. Rıfat ve O.Ş. Gökyay neşriyeleri Dede Korkud kitabının asıl nüshasına değil, o nüshanın bozuk bir kopyasına dayanmaktadır. Asıl nüshaya dayanmamakla beraber O.Ş. Gökyay neşriyesi muvafık bir ilk ohunuş olarak eseri yahşı bir şekilde ortaya koymuş ve uzun zaman (Ergin'in sahmanladığı neşre kadar)

---

[17] Dörd neşrinden.

[18] O biri iki neşr, merhum H. Araslı ve F. Zeynelofla Samed Alizadenin birlikte hazırladıkları neşirlerdir.

ihtiyacı karşılamış ve bu sahanın başlıca eseri olmuş şeref ve deyerini daşımışdır.[19] İkinci ilmi neşr Ergin'e aiddir.

Yazımızı Türklüğün eren ozanı, Dede Korkud deye adlandırdık; muayyen sebeblere göre Türkçe'de ozan sayısı, başkalarına göre bol ve ozanların eserleri de o nisbette çeşitlidir. Lakin ozanlarımızdan ariflik makamına çatanlar az deyilse de, nüfuz dairelerinin genişliği farklıdır. Korkud Dede'nin "eren"lik "hale"si zamanının ufuklarını ihata edip, aşıp ve bizim çağımıza kadar gelipdir. O öyle bir ilahi-efsanevi şahsiyet kazanmıştır ki tarihimizin en karanlık devirlerinden günümüze kadar en parlak hamaselerimizin bayrağını çiyninde taşıyır.

Bele tasvir etmek olar ki, Dede Korkud Türk tarihinin ruhu kimi lejander olmuş, efsaneleşmiştir. O, zamanın Oğuzlarının hemişe imdadına yettiği kimi, indi bile onun mukaddes hatırası Altaylardan bura ve ötelere kadar Türklerin haysiyet menbaı olmuştur. O, bir gölge kimi bizi takip edir ve bize ruh verir.

[19] Dede Korkud kitabı, Giriş, metin, faksimile, Ankara, 1989, s: 13.

Ali Rıza Sarrafi, 2. Yıl, No: 17, Eylül 1980, s. 64-70

"DEDE KORKUT" KİTABI

Dede Korkut Kitabı dünyalık klasik eser olmakla yanaşı, son yıllarda basım ve yayımlamağına bakmayarak (o da İngilizce metinlerden elde edilmiş) henüz İranlıların çoğuna tanınmamıştır.

Bu kitap on iki destanın toplamasından yaranmış ve Oğuz Türklerinin gelenekleri ve kahramalıklarına aittir. Destanların hazır şekli on üçüncü Milad asrının ilk yıllarından sonra hazırlanmış. Fakat onların asıl kökleri eski zamanlara ve hatta İslam devrinden önceye bağlıdır ve sonralar onlara İslam rengi vurulmuş.

Dede Korkut ki, bu kitap da onun adına adlandırılmış, Oğuz Türklerinin gelecekten haber veren önderi ve aksakalıdır, aynı zamanda ozanıdır. Yalnız O, gençlerin adını, kendilerinden kişilik gösterdiği zaman ita ediyor. O, kendi gopuzu ile (aşıkların sazı) çalıyor ve Oğuzların destanlarını ve kahramanlıklarını onlara söylüyor. O, milletinin dertli zamanında öğütleriyle onların yardımına varır. Bu kitabın yazarı veya onu toplayanları henüz belli değil. Ama böyle malum oluyor on beşinci Milad asrının ortalarında yazılmış. Kitabın dili Azeri Türkçesinin özellikleridir ve Doğu Anadolu Türkçesinin özellikleriyle bağlantısı vardır. O zamanlar Azeri ve Osmanlı iki lehçe şekline gelmemiş.

Ali Rıza Sarrafi bu kitab hakkında bir risale yazmış ve bize göndermiş. Bizce onun okunması "Varlık" okuyucularına daha faydalıdır.

Varlık dergisinin yazar heyetinin tasvibi üzere onun, risalesi birkaç makalede "Varlık Dergisi"nde basılacaktır. Bu sayıda ilk bölümü okuyuculara verilecektir. Bir de sayın okuyuculara, "Dede Korkut Kitabı"nın tam metninin "İslami İnkılap"tan sonra "Ferzane" neşriyatının vasitesiyle neşr olduğunu bildiririz. *Varlık..*

Dede Korkut Kitabı Hakkında Araştırma Birkaç Söz

1815 yılında tanınmış Almanyalı Doğu halkları bilim uzmanı "Ditse", "Dresden" şehrinin eski kütüphanesinde araştırma zamanı bir çekici kitaba rastladı, onun üstünde böyle yazılmış: "Kitab-ı Dede Korkut Ala Lisan-ı Taife-

yi Oğuzan". Yani "Oğuz Tayfalarının Diliyle Dede Korkut Kitabı" -Oğuzlar Türklerin bir tayfasıdır.- Ditse kitabın metnini okuduktan sonra ve o konuda araştırma yaptıktan sonra bu kitabın beşeri kültürün değerli kaynaklarından birisi olduğunu düşündü. Bundan dolayı bir ağırlama makalesi ile bu eserin tanıtmasına çalıştı. Bu yeni keşfin haberi muhakkikler (araştırmacılar) ve (Doğu halkları bilim uzmanları) arasında süratle yayıldı. Bu keşif, çoğunlukla iki nedene göre önemli olmuş: Evvela Türk halklarının çok az yazılmış eserleri var ve bu eser üzerinde okuma ve araştırma, bu halkların karanlık tarihi köşelerini aydınlaştırabiliyordu. İkincisi, eskiden yazılmış, toplumun eşrafi insanlarının ellerinde inhisarda olan birçok eserin zıttına, Dede Korkut kitabı halkın şifahi kültürü ve edebiyatı esasında yazılmış ve destan tarzında olmasına rağmen kabul edilen sınıra kadar tarihi vakaların unsurlarını ve hem de o zamanın tayfalarının hayat ve dolaşık tarzını, ruhiyelerini, itikatlarını ve geleneklerini vb. tanıtabilir.

Bundan dolayı Dede Korkut kitabı birçok toplum bilimleri uzmanlarının, tarihçilerin, halk bilimleri uzmanlarının ve kültürel muhakkiklerin işlerine yarardı. Şimdi de tarihi kitaplar ve risalelerden toplumu tanıma konusunda istifade ediliyor. (Özellikle Türk halkları konusunda yazılan kitaplardan.)

Sabık rejime hakim olan şovenlik politikaları, Azerbaycan halk kültürünü aradan kaldırmak için defalarla bu eserin yayımlanmaması ve basılmaması için çalışıyordu. Aramızdan göçmüş şairimiz "Sehend", "Sazımın Sözü" kitabının basılmak uğrunu kazandığı zaman ve onda Dede Korkut kitabından alınmış manzumeleri bastırdığı zaman, o vaktın Eğitim ve Öğretim Bakanlığı bir müstakil neşriyede (Azerbaycan hakkında milli tahkikat ve araştırmalar merkezi; 8. sayı) yayıncıya saldırdı ve şöyle yazdı:

"Bunlar mükemmel izini tutmakla bütün çocuklarımızın ve gençlerimizin beyinlerini tehlikeli zehirlerle dolduruyorlar. Bazen de yavaş yavaş ve görükmez halde yalan neşriyelerin ve zarar veren kitapların yazmasına başlıyorlar. Bir de Kuzey Türkistan'ın ve Ural düzlerinin Oğuzlarının çok eski destanlarından olan "Dede Korkut" gibi destanları Azerbaycan halkının milli ve folklorik destanları yerine yerleştiriyorlar."

Teessüf ki, bu kitab hakkında çok saçma sözler demişler ve "Dede Korkut"un hamase yaradanlarını kendi ecdadlarına yapıştırmak için Türkiye pantürkistleri ile tartışmışlar. Halbuki Dede Korkut hamasesi yaklaşık bütün Türk dilli halkların eseridir ve kaç yüz yıl boyunca göçebelik hayatları ile tamamlanmıştır. Sonra bir düzgün tarihi mektede Azerbaycan'ın ya da Küçük Asya'nın (Anadolu) malum olmayan bir noktasında yazılmıştır.

Biz en azı bu ölmez ve klasik eserden bir aydın ve ilmi tanışlık vermiş olmak için çalışacağız

Açıklama: Makalenin yazmasında "Dede Korkut Kitabı"ndan söylenişler getirmeğe mecbur olduğumuz yerlerde, Türkî söylenişlerde "Gökyay" kitabından; ve Farsça'da "Ketabe Baba Korkut" ,"Dedem Korkut'un Kitabı" adıyla meşhur olmuş "Ali Ekber Hariri, Feriba Ezebdefteri'nin tercümesinden faydalanmışız.

Önsöz: Hazır risale on bölümden düzelmiş: İlk bölümü eserin tam tanıtmasına ve şimdiye kadar onun hakkında araştırma ve tahkikata başlayan uzmanlara aittir.

"Dede Korkut" destanları* Türk tayfalarının en eski destanlarından olup, asırlar boyunca onların arasında yaşadığına göre, bu tayfaların geçmiş bir devrinin tarihi vakaları örneğin, tayfalar arasındaki çatışmalarını, birlikte göçmesini, hayat tarzlarını ve alışverişlerini vb. inkas etmiş. Bu yüzden ikinci bölümde bu destanların tarihi ve kuruluşu zeminesinde araştırma yapacağız. Sonra bu bölümün devamında ve sonraki bölümlerde Dede Korkut kitabında bu tarihi hadiselerin hüneri inkas tarzını düşünmeye başlayacağız.

Destanlarda araştırma yaptığımız zaman onun birçok kahramanlarının Oğuz tayfalarında olan savaşçı eşraftan olduklarını görüyoruz! Eğer Oğuz toplumunun o özel tarihi dönemdeki zorluk kesimlerini ve ürün ilişkilerini araştırırsak, belki bu destanları, toplumun eşrafları ve varlıların üstünlüğü konusunda yazılmış diğer destanların sırasına koyabiliriz. Bu yanlışlığı yapmamak için Oğuz tayfaları arasında eşrafi harpçıların durumuna bakarsak daha iyi olur.

---

* Destan: Düzen ve nesriden kurulmuş dastan.

Dede Korkut destanlarında dikkat çekici özelliklerden biri bu kabilelerin millet arasında oynadığı roldür. İslam çoğunlukla milletin hayatında, görünen karakterlerinde beliriyor. Sonraki bölümde, bu konunun şahitleri ve nedenlerini sunacağız.

Bu genel konuşmalardan sonra bu eserin kahramanlarının çehrelerinden gelen cüzi bilgilere bakarsak daha iyi olur.

Bu oranda "Dede Korkut"un çehresinin çok araştırmaya ihtiyacı var, nitekim bu kitap onun adına adlandırılmış. Biz kitabın beşinci bölümünde, kendi destanlarından bilgi kazanmakla ve diğer birkaç kaynaklara dayanmakla, hem de Azerbaycan milletinin, küçük Asya'nın (Anadolu) ve Orda Asya'nın kültüründen ve folklorundan değerlenmekle, "Dede Korkut"un çehresini aydınlaştırmışız. "Dede Korkut" tarihi ve vakayi şahsiyeti ile çoğunlukla bir efsanedir. (eski halk destanları)

Diğer önemli şahsiyetlerden biri de, kaygıyla yaşayan insanların vekili olan, "Karacık Çaban"dır. Altıncı bölümde onunla ve kahramanlıklarıyla tanışacağız.

Destanların metninde, layıkıyla makamlara sahip olan ve hayatın çeşitli yönlerinde, özel ve sosyal yönlerinde değerli etkisi ve nüfuzu olan, "Burla Hatun", "Selcan Hatun", Banu Çiçek..." gibi kadın çehreleri görürüz. Bunların özelliklerininin toplamından ve kazandıkları sosyal uğurlarından, diğer bölümde, Dede Korkut destanlarında kadın çehresine genel bakışımız olacak.

Sekizinci bölüm destanların varisinin fikir özelliklerine aittir. Dede Korkut kitabına önsöz ilave eden ravinin, destanın asıl metnine göre zıt bakışları var. (Özellikle mezhep ve kadınlarla ilgili konularda.) Kitabı araştıran ravinin bakışlarını ve sözlerini; eserin, halkın kaç yüz yıllık hallakiyet sonucu oluşturduğundan ayrı düşünmelidir.

Şimdiye kadar söylediklerimiz, Dede Korkut kitabının içerisindeki konular hakkında idi. Kitabın formu ve üslubunu iyice tanımak için, söz çok olmasına rağmen, bir bölümde, özet olarak destanların dili, kültürü ve düzen tarzını açıklamakla kifayet ediyoruz.

Dede Korkut hamasesi ve Azerbaycan milletinin sonraki destanları risalenin son bölümünün unvanıdır. Bu bölümde, bu eserin derin etkisi altında, Azerbaycan'ın sonraki destanlarından ve hüneri yaradıcılıklarından söz gidiyor.

"Dede Korkut" kitabı ve şimdiye kadar hakkında olunan tahkikler

"Dede Korkut hamasesi, zulüm ve esaret ile döyüşen, düzgün insanların destanıdır. ..Sıcak kanları, toprağın üstünde akmadan, ezizlerinin katıldıkları ve yok oldukları yoldan dönmezler. ..Kılıçlarını kından çıkarınca, ellerinin intikamını, kan somuran dev sıfatta olanlardan almadan sakin olmazlar." Böyle insanların ve kahramanların hamasesidir. Onlar böyle hür yaşıyorlar.

Bunlar Türk dilinde konuşan toplumların en eski hamasi destanlarıdır. Çok eski zamanlarda, "Ozanlar" (şimdiki aşıklar), kendi sazlarının (Gopuz) yardımı ile bu destanları halka söylermişler.

Yavaş yavaş birkaç ravi bu destanları toplamak istiyor, ve onun yüzünden yazılmış çeşitli yazıları topluyorlar. Şimdi de bu yazıların ikisi Almanya'nın "Dresden" müzesinde ve "Vatikan"da vardır. Bu iki yazı da Azerbaycan Türkçesinde yazılmış ve dokzuncu asra aittir. Elbette onlardan kalınlığı az olan yazılarda var ve onlar altıncı asra aittir.

Dede Korkut kitabının 12 destanı ve bir ön yazısı var. Onun ön yazısı Dede Korkut'un sıfatlarının ve öğütlerinin tarifine aittir. Her bir destanda da Oğuz kabilelerinin kahramanlarının birinin macerası açıklanıyor. Bu destanlar o asrın insanlarının ilkel dünya görüşlerinden etkileniyor. Hikayelerde eski halk destanlarının özellikleri var ve onlarda tabiat dışında olan güçlerle çok az karşılaşıyoruz.

On dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında bu kitabın dünyaya tanıtıldığı zamandan şimdiye kadar, kitap üzerinde uzmanlar ve Türkologlar tarafından araştırmalar yapılmış. Söylediğimiz gibi ilk defa Almanyalı "Dits", 1815 yılında bir makale ile bu kitabı tanıtmaya çalıştı. "Dits"ten sonra, Rus uzman "Bartold" inkılaptan önce bu kitap hakkında çok geniş tahkikat yapmış. Hazır asrımızda bu değerli eser üzere araştırmalar ve tahkikatlar çok çekimli seviyede izleniyor.

Bu konuda ; "H. Araslı", "A. Demircizade", "A. Sultanlı", "M.H. Tehmasibov", "M. Refii", "Ş. Cemşidov", "M. Rıfat". O.Ş. Gökyay", "F. Kırzıroğlu,", "K. İnstrantsov", "A. Kununov" gibi araştırmacılar değerli tahkikatlar yapmışlar; ama bizim ülkede büyüklerimizin Parsi seven şahsiyetleri olduğu için durum başka türdür. Tahkikatın azlığı ve çokluğu (genişliği veya darlığı) konusunda şunu söyleyebiliriz: Kitabın metni şemsi 1355 yılında İngilizce tercümesinden Farsça'ya çevrildi ve basım izni alındı.*

* Elbette son yıllarda "Dede Korkut Kitabı'nın metni "Ferzane" neşriyatı tarafından basıma verildi.

Ali Rıza Sarrafi, 2. Yıl, No: 18, Ekim 1980, s. 62-67

"DEDE KORKUT" KİTABI II

Eserin yaradılışının tarihi zeminesi

M.Ö. birinci ve ikinci yüzyıllardan başlayarak "Hun"lar, "Sevir"ler, "Bulgar"lar, "Barsi"ler, "Hazer"ler gibi İç Asya'nın Türk dilli, göçeri elleri düzenli olarak Azerbaycan'a göçüyorlardı. Ama büyük güç hicri dördüncü ve beşinci yüzyıllarda, İran ve Arap tarihlerinde "Gez Türkleri" adıyla tanınan "Oğuz elleri" tarafından oldu. Onlar yıllarca hayvandarlıkla, İç Asya'nı step-çöllerinde yaşıyorlardı.

Tarihi araştırmalar, takriben bin yıl önce, bir taraftan üretim gücünün artması,başka taraftan savaş ve ganimet kazanma sonucu bir çok hayvanın, göçeri Oğuzların elinde toplanmasını gösteriyor. Tabiki onların hayvanlarının daha geniş otlaklara ihtiyacı vardı, bir halde ki iç Asya'nın darısgal otlakları, o kadar çok sayılı, otlağa ihtiyacı olan kabileye yetmiyordu. Bu otlak eksikliği Oğuzlar ile "Kıpçak"lar ve "Peçenek"ler gibi başka Türk ellerinin arasında şiddetli, kabile arası çekişme ve savaşlara neden oldu. Yüzyıllar sonra yazılan "Dede Korkut" kitabının, kahramanların Kıpçaklarla savaşan birkaç boyunda, bu eski düşmanlıklarının hatırası kaydedilmiştir.

"İran Tarihi" kitabının "Gezan ve Doleti Selcugi", "Oğuzlar ve Selçuklu Devleti" bölümünde şöyle okuyuruz: "... takriben 1200 M.S. onların (kara Hanlı Türkleri ve Oğuzları) ilişkisi, Oğuzların göç mecburiyetinde kalacakları kadar, kötülüğe uğradı. Onların basçıları "Gaznevi Sultan Mahmud"un yanına gidip, askerlik yapacakları vadesinin karşılığında "Horasan"ın kuzeyinde yerleşmelerine izin istediler. Gaznevi Sultan Mahmut Oğuzların kuzey Horasan'da "Serehs" ile "Ebiverd" arasında yerleşmelerine izin verdi. Onlar bölük bölük, deste deste, Horasan'a göçdüler. Öylece bir çok Türk soylu insan (Oğuzlar), kuzey Horasan'da bulundular.*

Oğuzların bölgedeki mahalli hakimler, feodallar ve sonunda devlet ordusuyla çatışmalarında "Selçuk" kabilesi başka boylara önderlik ediyordu. M.S. 1040. yılda "Dandanakan" adlı bir yerde Selçuklu Oğuzlarla feodalları

---

* İ. P. Petroşfki, İran tarihi, Çevirmen Kerim Keşaverz. Peyam yayınları, Tahran 1354, sayfa 266.

savunan "Gaznevi Sultan Mesud'un arasında savaş çıktı. Mesud'un düzensiz yapısız, vahdetsiz, feodalların hareketsiz alaylarından oluşan büyük ordusu Selçuklarla çatışmada, içten bozulmuş ve dağılmak üzereydi. Bir gün şiddetli savaştan sonra Mesud'un ordusu Selçuklara yenildi ve Mesud kendisini çetinlikle kurtarıp kaçabildi.*

Selçuk eli, İran'ın siyasi gücü ve hükümetini ele geçirmeği başardıktan sonra, diğer yirmi üçü aşan Oğuz boylarının göçmesine, artık herhangi bir mani yoktu. Oğuzlar batıya olan hareketlerinin devamında Azerbaycan'ı ve küçük Asya Anadolu'yu kendilerine iyi bir sığınak buldular ve orada mesken tuttular.

Bellidir ki Oğuzların bu bölgelere olan büyük göçleri sonucunda yerli feodallarla savaşlar çıktı ve bu savaşlarda, göçerilik, daima harekette olmak, yüzyıllarca kabileler arası çekişmeler Oğuzlardan cesur ve savaşçı insanlar yetiştirdiği için başarı hep Oğuzlarındı.

Oğuz insanının bu özellikleri "Dede Korkut" destanlarında aydınca görülmektedir. Usulen savaş ve savaşçılık Oğuz toplumunun bütün kültürel görünüşlerini, dışarıdan görülen karakterlerini etkilemişti. Örneği Adetler ve geleneklerden. Oğulu savaşta bir cesaret gösterirken adlandırmak.

Andlardan: "Gılıncıma doğranayım" ya "Okuma sancılayım."

Ata sözlerinden: "Gara Polad üz gılıcı çekmeyince genim dönmez"

Dualardan: "Çapar iken ag boz atun büdürmesin" ya "çalışunda gara Polad gılıcım kütelmesün" ya "Dürtüşürken ala gönderun uvanmasun." Ve onların arasında yaygın olan onlarca örneği göstermek olur. Aydındır ki bu gelenekler, inançlar, andlar ve dualar gökten inmemişler belki uzun yıllar içinde, savaşın yaşamında özel önemi olan halkın göğsünden coşmuşlar.

Oğuzların toplumsal ilişkilerinde de gerektiği için, adeta kabile bölmeleri, askeri bölmelerle eşit (aynı) olarak gerçekleşiyordu, daha doğrusu el göçleri, askeri ilerleyişlerdi.

Bu askeri üstünlük ve diğer yandan göçerilik üretim tarzıyla, köy üretim tarzının farklılığı nedeniyle göçeri ellerin ayanları -hükümdarlar beyler,

---

* İran tarihi, sayfa 267.

paşalar- içinde ganimaet kazanmaya ve tarım alanlarına sahip çıkmaya büyük istek yarandı. Onlar yıllarca Azerbaycan ve Anadolu'nun yerli feodalları ve köylüleri ile çatışmada olup sonunda tarihin gereği üzere köy üretim tarzına yönelip yerlilerle karışmışlar. Marks bu konu hakkında şöyle yazıyor: ..Göçeri hayat tarzında savaştan amaç yalnız daha geniş arazı (otlak) ele geçirmek değil, belki amaç tarım ve hayvan ürünlerini talan etmek ve köylü işçilerinin işine musallat olmak, kendi kontroluna almaktır.. Fatih göçeriler İran'da yerleşirken üretim tarzları galipti, ama bir süre sonra eski, yerli tarz onları etkiledi bu Proseyi Araplar (hicri 1. yüzyıl) Türkler (hicri 4. yüzyıl) Mogollar (hicri 7. yüzyıl) da tekrar ettiler.

Demek ki Azerbaycan ve Türkiye insanının bugünkü terkibi Oğuzların köy hayatına yönelip, yerlilerle karışmalarından sonra oluşmaya başlamıştır.

Yüzyıllar boyunda meydana gelen "Dede Korkut" kitabında iki tarihi dönemin etkisi göz önündedir. İlk dönem "Kıpçak"lar ve "Peçenek" lerle olan kabile arası savaşlar (batıya olan göçten önce); ikinci dönem ise yerli feodallarla olan savaşlar (göçten sonra). Göçten sonraki yıllarda yazılan Dede Korkut kitabında ikinci dönemin ortamı birinci döneme ağır basıyor. Öyle ki maceraların yaşandığı bütün yerler Azerbaycan'da ve Doğu Anadolu'da yerleşmektedirler. Örneğin; "Derbend", "Gence", "Göyçe gölü", "Nahçivan", "Alınca Kalesi" ve "Trabzon", "Bayburd", "Mardin" vs.

3. Bölüm

Oğuz insanının arasında askeri eyanın -beyler, paşalar- durumuna bir bakış

Askeri eyanlar Oğuzlar arasında "Han" ve "Bey" lakabıyla belli oluyorlar. Han'ın göçeri Oğuzların arasındaki rolü, daha sonra köy toplumunda bulduğu rolü ile farklıdır. Doğrusu M. 10. yüzyılda Oğuzların ilkin toplulukları bozulurken, bu eyan ortaya çıktı. Sözü edilen eyanın geçerliliği; onların, göçerilerin düzenli taşınmalarını ve sürülerini idare etmeleri, otlakları bölüp, sürüleri komşuların saldırısı karşısında korumaları, kabile ya da tarım alanlarına olan talan saldırılarını düzenleyip yönetmeleri dolayısıyla, gerçekleşti.

Bu dönemde kulçuluk -kul saklama- yerine bir tür basit iş çekme gündemdeydi. Kulçuluk veya kul saklama Türk göçerileri içinde, temel üretim tarzına dönüşmedi ve yalnız kenarda olan, önemsiz ve ikinci dereceli bir yol oldu* ve bu yüzden Oğuz toplumunun önemli meselesi askeri eyanla mücadele değil, belki onların yandaşlığı ve hatta önderliğinde sürüleri yabancıların saldırılarından koruma ve düşmanla veya ganimet kazanmak için saldırı yapmaktı.

Bu yüzden Dede Korkut destanlarının kahramanlarının çoğu elin büyükleri ve başçılarındandır (Hanlar ve Beyler).

Oğuz ellerinin başında bütün ellere önderlik eden "Bayındır Han" duruyor. Bayındır Han başka el büyükleri ile birlikte "kurultay" ya da "şura" kuruyor. Onun, destanlardan birisinin kahramanı olan "Kazan" adlı cesur ve savaşçı bir damadı var. O başka delikanlılarla -er veya yiğid- birlikte yabancı baskısı karşısında savaşıyor; toprak, namus ve elin çıkarları yolunda ileri yürüyor ve düşmanı ayaktan salmadan geri çekilmiyor.

Böylece Hanlar ve Beylerin, askeri eyan unvanı altında, elin çıkarlarını korumaları, destanlarda görülmektedir. Toplum onları alkışlıyor. Ama tarih, bu durumun çok sürmediğini gösteriyor. Göçeri toplum köycü üretimine yüz çevirdikten sonra, "askeri eyan", "feodal eyan" a dönüşüyor. Burada Hanlar ve Beyler artık işçi halkla karşı karşıya duruyorlar. Güç ve zulüm aracıyla onlardan iş çekiyorlar. Bu değişikliklerle beraber halkın kültürünün de renk değiştirmesini görüyoruz. Bir zamanlar halk arasında en yaygın ve ünlü destanlar olan "Dede Korkut" destanları; onlarda Hanlar ve Beylerin iyi karakterler olması nedeniyle unutuluyorlar ve emekçi halkın feodallarla karşı karşıya durduğunu gösteren "Köroğlu" destanı yavaş yavaş halkın göğsünden coşuyor ve dillere düşüyor.

** İran tarihi, sayfa 266.

Abbas işraki, 8. Sayı, Aralık 1979, s. 57-60

DEDE KORKUT KİTABININ ÇAPINA BİR İNTİKAD*

Dede Korkut hikayeleri, hiç şüphesiz Türk edebiyatının ve Azeri Türk edebiyatının en önemli[20] eserlerinden biridir. Sigfeid dastanı Alman dili için ne ise, Dede Korkut kitabı da Türkler için odur. Bu eser büyük dünya dastanları Beo Wulf, Kalevala, Dante, Şehname ve benzerleriyle bir değerde sayılmıştır.

Muharrem Ergin diyer:

"Dil bahımından Dede Korkut Türk dilinin mukaddes kitabı durumundadır.[21]" Bu kitabın hikayeleri kahramanlık ruhumuzu coşkun bir deyişle dile getiren, edebiyatımızın baş eseridir.

Bu kitabı Akay Ferzane'den (naşir) alarken, soruşdum: "Asıl metine ne kadar emin kalmışsınız?" Bir dünya güvenle çapda esil metne emin kalmaklarını buyurdular. Çok sevindim ki İran Türkleri böyle klasik eseri asıl metinde ohuyup maraklanacaklar. Maalesef naşir yeni imlayla çap eylemek unvanıyla bu kitabın asıl sözlerini değiştirip onların yerlerine bugünkü lehçede telaffuz olanlarını koyuptur. Mesela iki efset olunmuş kitabın başlangıç[22] bölümünde olan yapraklarıyla onların çap olunmuşların metinde tutuşdursak görürük asıl metindeki "yakın" kelimesi "yahın" çap olup. Olabilir ki o çağda[23] "yâkın" kelimesini "yakın" yazarmışlar, çünkü sesli harfler yazıda bazı yerlerde yazılmazmış. Ama "خ " harfi bugünkü danışık dilimizde " ق " yerine işlendiği gibi işlenmezmiş. Bu iddiama Fuzuli'den şahitlerim:

Gülzar medhine uçarıken gönül kuşu
Can bülbülü bu şiir-i teri okudı heman
Aldı eline tığı Behram dadger
Baruy çerhe çıktı neberda yetmeğe heman
Nola çeşm-i ter ile çıksa habis hakdan nerkes
Nola ger çıksa Yakup belakeş beytü'l ahrandan

---

[20] mühim
[21] vaziyet
[22] âgaz

Naşir gördüğümüz "yakın" gibi binlerce klasik kelimelerin yerine bugünkü telaffuzlarını çap ediptir. Bu iş elbette kitabın değerin yüngülledipdir. naşirlerimiz kadim kitapların çapında kadim telaffuzları yeni telaffuzlarıyla değiştirmekle bizim edebi miraslarımızı pozarlar. Hatta muasır yazıcı ve şairlerimizin de yazıda kadim edebi eserlerden, lafz ve gramerde mutabakat etmekleri lazımdır. Büyülü büyük muasır Azeri Türkçesi şairi öz şiirlerinde bizlere açıklayır. Mesela bu büyük aydınımız şamahili olarak, öz şehrinde "çıhdı", "bahınız" ve "yoh" danışıkda işleterek, edebi tedavvüm için bu sözleri aşağıdaki şiirlerinde "çıkdı", "bakınız" ve "yok işletmiştir:

Çıkdı meydana kişiler
Behturlar hamı ayan oldu

İşte Settar Han bakınız bir nevi ikdamat edüp
Bir vezir ve şahı yok! Dünyanı yekser mat edüp

Sabir gibi muasır parlak Azerbaycan Türk edebiyatının ulduzlarının şiir ve nesirde bile bile özlerin lehçe tutsaklığından kutalmaklıkları aydınlarımıza bir ders olabiler ki yazıda, hususen nazım ve nesirde klasik edebiyatımıza bağlı kalsınlar, gençlerimiz de Fuzuli ve Nesimi gösteren yolda çalışsınlar.

Naşirin yaramaz işi asıl lügatleri değiştimekte meni o kadar yandırıp ki tezlikde ondan el çekebilmirem. Yene de onun mukaddemesinde "çıkarub" kelimesinin tabirine kayıdıram ki naşir bu kelimeyi "çıharıp" çap edip. Görek Azeri Türklerinin çağdaş klasik şairi Sabir edebi dile sadık kalarak bu kelimeni nece işledir:

"Bu doyunca çıkarup keyf, edüp işret yaşasun"
"Ta anın saya adelinde bu millet yaşasun"

Ferzane'nin asıl metinden en büyük uzaklaşması, ses uygunluğu kaidelerini metinde işletmesidir. Ben sesli harfler uygunluğu kaidelerinin yazılarımızda işletilmesine karşı değilim ama bu kaidelerle kadim metinleri değiştirmek manasız bir iştir. Bu naşir bu işiyle büsbütün kitabın metnini o kadar değiştirip ki onu 1920'lerden sonra sesli harfler uygunluk kaideleri gün

---

[23] asır

batan Türkleri (Azerbaycan ve Anadolu Türkleri) arasında geniş surette kabul olunmuştur. Numune yene de Sabir'den:

Ses salma yatanlar ayılar koy hele yatsun
Yatmışları razı değilim kimse uyatsun
Tek tek ayılan varse de hak dadıma çatsun
Men salim olum cümle cihan batse de batsun

Sesli harfler uygunluk kaidesiyle yuharıda altına çizik çektiğimiz kelimeler gerek böyle yazılaydı: yatsın, varsa, çatsın, batsa, batsın...

VARLIK

Biz Akay Abbas İşraki'nin Dede Korkut'un çapı hakkında yazdıkları intikadi bahışı aldığımız sırada, Akay Ferzane'nin bu bahış baresinde nazarını bilmek istedik. Akay Ferzane'den aldığımız nazarı aşağıda kaydedirik:

"Akay İşraki ve başka vatandaşların Dede Korkut dastanlarının çap olması ile rabıtada gönderdikleri mektuplar her şeyden evvel onların öz milli dil, edebiyat ve ferhenklerine besledikleri alaka ve kaygıdan serçeşme alır ve buna göre de oldukça teşekküre ve hürmete layıktır.

Ama Akay İşraki'nin "Maalesef naşir yeni imla ile çap etmek unvanıyla bu kitabın asıl sözlerini değişdirip ve onların yerine bugünkü lehçede telaffuz olan benzerlerini koymuşdur." Sözlerinde hülasa edilmiş intikadi bahışı hakkında azca tevzihe ihtiyaç var.

Her şeyden evvel demek lazımdır ki, bu çapa hazırlanan metinde "kitabın asıl sözleri" asla değişdirilmeyip ve onların yerine de bir dane de olsun "gayrı asıl" söz koyulmayıp. Belki kitabın imlası her bir adi ohucuya rahat ve elverişli olmak maksadıyla bugünkü imla üslubuna yahınlaşdırılmışdır. Elbette irad etmek olar ki bir ilmi tenkidi metinde bele bir değişikliğe de yol verilmemelidir ve eserin bütün hususiyetleri o cümleden yazı üslubu da aynı sahlanılmalıdı. Burası da doğudur. Ancak çapa hazırlanan bu metin bele bir ilmi-intikadi metin değildir. Bele bir metin yiller evvel hazılanmış lakin mudaddemede işare olduğu kimi hadiselerde aradan getmişdir... İndiki metin esasda Azerbaycanlıları ve umumiyetle İran Türklerini bu büyük ve misalsiz eserin umumi mazmun ve muhtevasıyla tanış

etmek içindir. Aynı halda kitabı bugünkü yazı üslubuyla vermekde iki mesele de nazara alınmışdır:

Bunlardan biri Dede Korkut dastanlarıyla meşgul olan alimlerin ilmi tecrübesidir, bele ki bunlardan bir çohları kitabın intikadi metnini hazırladıkdan sonra onu halk kitlelerinin başa düşmesine elverişli olsun diye bugünkü dile göçürmüş ve onda olan tekce yazı üslubu değil birçok "sözleri" de değişdirmişler. Buna numune Orhan Şaik'in, Muharrem Ergin'in ve Hamid Araslı'nın hazırladıkları metinleri misal göstermek olur. İkincisi halkımız uzun yiller boyu öz milli ferheng ve medeniyetinden uzak düşdüğü için, öz ana dilini bugünkü yazı üslubuyla ohumakda çetinlikler çekir... Arzu edirik halkımız öz milli varlığı ile artıkdan artığa tanış olsun ve bu arada ilim ve edeb hadimlerimiz edebi-ferhengi ırsımızın onlarca ilmi-intikadi metinlerini hazırlayabilsinler..."

NOT: *Abbas İşraki bu tenkid yazısını, folklorşinas M.A. Ferzane'nin Temmuz 1979'da Tahran'da yayımladığı Kitab-ı Dede Korkut adlı eserine istinaden kaleme almıştır.

Ali Rıza Sarrafi, 19. Yıl, No: 10-3, Sonbahar; Ekim-Kasım-Aralık 1997, s. 22-24

İRAN'DA DEDE KORKUD KİTABININ TANINMASI VE NEŞRİ TARİHİNDEN

Hürmetli yerli ve konak Dede Korkudşinaslar!

Bu neçe günde teşkil olan iclaslarda Dede Korkud hakkında her taraflı ve geniş danışıklar ve mübaheseler aparıldı. Sempozyumda ohunan araşdırmalar ve aparılan danışıkları dinlerken, aydınca bele bir netice ortaya çıhır ki, İran'da bizim Dede Korkud dastanları ile tanışıklığımız çok seyrek ve mahdud olmuştur. Buna göre de sizler Dede Korkud mevzusunda yüksek seviyede çıhış ettiğiniz halda, bizim "Ne üçün Dede Korkud'u layıkınca tanımırık?" konusunda deyilecek sözümüz çohdur.

Biri ben özüm ilk defa 25 yıl bundan evvel, orta mektebin son yillerini ohuyarken; Dede Korkud dastanları hakkında o günkü tahsil nazırlığının "milli tetkikat merkezi" neşriyesinde aşağıdaki zehirli sözleri ohumuşam:

"Onlar (Azerbaycan milli medeniyet hadimlerine işaredir.) gece-gündüz beyinleri zehirleyir ve gizlice başdan başa uydurma ve ziyan verici kitaplar yazırlar. Ural çölleri ve şimali Türkistan Oğuzlarının değersiz nağıllarından olan Dede Korkud dastanları indi Azerbaycan halkının milli ve folklorik dastanı kimi tanıtdırılır."

Demek isteyirem, men bu zehirli sözleri ohuyandan sonra Dede Korkud'u izlemeğe başladım. Bütün kitaphanaları, kitap satış yerlerini dolaşdım ondan eser bulamadım. O ancak büyük nenemin yaddaşında ata-babalarda yadigar kalmış bir "inam"da yaşayırdı.

O dedi: Bala, Dede Korkud ilk Türkçe danışan adam idi. O, bütün şeylere ad koyub ve bir neçesine de ters ad koyub: Geline ayıran deyib, ayrana doyuran deyib, iğneye tiken deyib, tikana söken deyib.

Malum olduğu kimi, Dede Korkud ilk defa Türkçe 1916. yilde İstanbul'da Kilisli Muallim Rıfat tarafından çap edilmiş ve onun nüshası heman yillerde başka kitaplarla birlikde Azerbaycan'ın görkemli medeniyet hadimlerinden sayılan Muhammed Ali Terbit'in eline çatmış ve onu bir çoh kitaplarla

Tebriz'in daha doğrusu İran'ın ilk yeni üslubda kurulmuş Terbit kitaphanasına vermişdi.

1921. yıl Rıza Hanın hükümet başına geçirilib ve onun ardınca aşırı nasyonalizm ve asimilasyon siyaseti Azerbaycan'da yürüdülünce Dede Korkud Kitabı da sıradan çıharılır ve "orak batla" adıyla başka kitaplar, neşriyeler ve gazetlerle birlikde anbara yığılıb kapısı möhürlenir. Dede Korkud'un Tebriz'de zindanda olduğu sırada hala eser muayyen sebebler yüzünden Bakı'da çap edilmir ve Türkiye'den İran'a kitap getirilmirdi.

İkinci dünya savaşı Cenubi Azerbaycan'ın Sovyet orduları tarafından işgal edilmesiyle neticelenir ve burada muvakkati olarak asimilasyon siyaseti zayıflayır ve Dede Korkud kitabı da bir çoh kitaplar ve neşriyeler kimi orak batla zindanından azad edilir.

Bu gün M.A. Ferzane adıyla tanınmış edip ve araşdırıcı o vahıtlar kitaphanada mesul vazifede olduğundan Tebriz'de çıhan "Azebaycan" ruznamesinde "Azerbaycan milli dastanları" unvanlı ardıcıl makalelerde Dede Korkud dastanlarının büyük hissesini başka dastanlarla birlikde burahır ve bu burahılış dastanların yayılma ve tanınma işine yardım edir.

Eğer düşünürsek ki, Dede Korkud Bakı'da ilk defa ancak 1939. yilde Prof. Hamid Araslı tarafından neşr edilmiştir, demek Tebriz bu işde bir o kadar da geri kalmamıştır. Ancak işin acınacaklı yeri burasıdır ki, istibdad ve şovenizmin güney Azerbaycan'da yeni hücumu ile Türkçe kitaplar, neşriyeler ve gazetler şehrin ortasında yandırılır ve Ferzane muallim idari mahkemede Dede Korkud hakkında hesabet vermeli olur.

İstibdadın yeniden Azerbaycan'da canlanması ve Türkçe'nin yasaklanmasıyla yene Dede Korkud boykot edilir. Lakin onun adı ve dastanların remzi onunla tanış olanların hatıra defterinde yaşayır. Bu sırada Hamid Araslı'nın çap ettiği Dede Korkud da gelip çıhır.

1950-60 yillerde Şehriyar'ın Haydar Babası meydana çıhır. Yeni bir milli dirçeliş yaranır. Bu dirçelişin en kıymetli semeresi o vakitler Tahran'da yaranmış, Haydar Baba Derneğinin iştirakçilerinden olan Azerbaycan mili şairi B. Karaçorlu Sehend, Dede Korkud boylarına şiir donu biçmeğe başlayır ve onun birinci altı dastanı 1964. yilde "Sazımın sözü" unvanıyla çapa hazır

olar. Lakin heç bir yayınevi kitabın çapına boyun koymur. En sonu bir çaphana bu işi kabul edir, o da bu şartla ki, bütün çap işleri ancak geceler başa gelsin. Kitap geceler düzülsün, geceler tashih edilsin, geceler çap olsun ve seher tezden çap olmuş formalar çaphanadan götürülsün. Belelikle kitap çap olup yayılır. Kitaba M.A. Ferzane tarafından yazılmış önsözü eserin halk arasında tanınmasına yardım gösterir. Kitabın ikinci çapı zamandan asılı kalır.

Kitabın çıhıp yayılmasıyla hamıdan evvel Tebriz ona ses verir. Samed Behrengi ve onun emekdaşı kitabı kıymetlendirirler ve Samed "Dede Korkud" ve "Sazımın sözü" hakkında başlıca bir makele yazır. 1976. yilde Dede Korkud'un Farsça tercümesi Eli Ekber Hariri ve Feriba Ezebdefteri tarafından Tebriz'de çapdan çıhır. Bu terceme Cefri Lois'in İnglizce tercümesinden Farsça'ya çevrilmiştir. Bununla yanaşı Anar'ın Dede Korkud üzre yazdığı bedii eser de Farsça'ya tercüme edilip yayıldı.

İslami inkılabın galebesiyle yaranan imkanlar yüzünden varlık jurnalının ikinci yil (1359) sayılarında menim ardıcıl surette 8 makalem Dede Korkud hakkında neşr edildi. Ondan bir yil önce (1358) de kitabın asıl metni hörmetli alim Dr. Muhammed Ali Ferzane tarafından yazılmış önsözle yayıldı.

İran'da Dede Korkud hakkında araşdırma aparanlar Muhammed Ali Ferzane, Hamid Nutki, Cevad Heyet, Hüseyin Muhammedzade, Mir Ali Selamet, bir de hesaba koyulsa men olmuşam.

Kısa sözle demek Dede Korkud dastanları İran'da siyasi sebeplere göre çoh geç tanınıb yayılmışdır. Bu işin bir çoh hissesi de bu son 20 yilde baş vermiş ancak bütün bunlarla beraber İran'da ve hususiyle Güney Azerbaycan'da Dede Korkud'a milli varlığımızın neheng abidesi kimi derin hörmet ve saygı beslenilir. Şairler, yazıcılar ve başka sanat hadimleri onun medeni-milli değerlerinden bol bol faydalanırlar.

Son söz olarak Deli Dumrul üzerine Azerbaycanlı kinoçı Yadallah Samedi "Dumrul" unvanlı bir film çekipdir. Bu film ele bugün de İran sinemalarında ekrandadır.

Prof. Yaşar Karayef; 19. Yıl; No: 107-4; Ocak-Şubat-Mart 1998; s. 26-33

6. BEYNELHALK "KİTAB-I DEDE KORKUT-1300" KONFERANSINDAN KAİDELER

Konferansta temsil olunan alimlerin milli terkibi, Asyanın ve Garbın esas coğrafi bölgelerini ve Dede Korkutla bağlı ilmi mekteplerin ekseriyetini ihata edir: Üstelik ohunan ma'ruzaların mevzuu-problem terkibi de bu mikyaslı edebi yığıncak beynelhalk ilmi nazari ehemmiyetinden bahs açmağa esas verir.

Onun mahalli-milli ehemmiyeti de odur ki, konferans Bakı'da geçir ve "Kitab-ı Dedem Korkud"a hasr olunur. Men tedbirin ilmi-siyasi ehemmiyetini de buraya ilave etmek isteyirem. Konferans gösterir ki, dünyanın Azerbaycan'a marağı yalnız onun yer altı servetlerine maragla mahdudlaşmır, hatta "neft ronesansı" ve asrın mukavelesi devrinde de Bakı'ya yalnız "ticaret adamları" değil hem de milli-manevi dairelerin cazibesine, Korkud zekasının ışığına ve istisine can atan ilim-sanat adamları ahınır...

Nihayet, konferansın halis milli ahlaki ehemmiyeti de var. Bakı'da Korkud'a hasr olunan dünya konferansı ele bir vahıtta geçir ki, Korkud'un sazının simi Göyçe'de ve Ağ Kilise'de kırık kırık olub, Korkud'u kopuzunun perdesi Şuşa'da ve Laçın'da Fuzuli Ahından yoh... Yağı düşmenin (kara Kafirin-Korkud tabiriyle-) nefesinde delik delik, şan şan olub. Bele bir vahıtta epos-hamase hakkında çağdaş ilmin sözü Korkud'un sazında köklenip dünyaya söylenirse, bunu artık bizim konferansın hem de tarihi remzi manası ve ehemmiyeti saymak olar.

Lord Bits'in hatırasına hasr olunan beynelhalk konferansın (Amerika Birleşik Eyaletleri ABE) daimi teşkilat komitesinin ve onun Sen Peterzburg şubesinin Azerbaycan ilimler akademiyası edebiyat enstitüsü ve Hatai rayon icra hakimiyeti ile birlikte Bakı'da 1-5 Dekabır 1997 epos ve folklor mevzusu üzre keçirdiği uluslar arası ilmi yığıncak beş gün devam etti ve Dede Korkud'un 1300 yilliğine hasr olundu. Üç bölümde elli dört maruza dinlenildi. Maruzaçıların terkibinde ve çıhışlarda on iki ülkeden iğirmi yeddi konak iştirak

etti. ABE, İngilistan, Sen Peterzburg, Moskova, Norvej, Türkiye, İran, Irak, Orta Asya Cumhuriyetleri, Yakutistan temsil olundu.

Çeşitli alimlerin çoh sayılı maruzalarında kesişen ve kovuşan müteharrik ve dinamik zeminelerden Dede Korkud'un siması yeni rakoslardan ve daha mikyaslı, iri hududlardan göründü. Men bu coğrafi zeminlere tarihi zemineni de ilave etmek isteyirem. Bele ki Korkud'un 1300 yilliği ile birlikte Korkudşinaslığın tamamlanmakta olan 200 yilliğini de kayd etmek olar. Demer olar ki, bütün maruzalarda bu iki yüz yilin tarihi, ilmi tecrübe-i nazara alındı ve konferansın nazari yekunlarında onlar hamısı iştirak etti. Şübhesiz geçen iki yüz yile aid tahlil ve kıymet vurguları ile yanaşı, Korkudşinaslık da bizi gözleyen en yahın perspektiyü yüz yillere impols verebilecek ilmi düşünce ve müşahedelere de yekün senedlerinde öz ifadesini tapdı.

Dedemiz Korkud bütünlükde zamanla hem geçmiş hem de gelecekle körpünü bizim yadımıza saldı. Çıhışlarda bir daha tasdik ve tesbit oldu ki, zamanın kasdından, ebedi yohluğa mahkumlukdan manevi değerleri yalnız mif (efsane) hülasa edir, yaddaşı Eskelerozdan epos koruyur, etnik milli ve ahlaki deyerleri ölümün elinden Bılkamış, Manas ve Korkud alır. Temeli ve damı daşdan değil, sözden dikilen manevi ehramın, piramidanın adı şarkda dastandır. Üstelik, Türk mifi ve eposu Türk üçün hemişe tekce amansız zamanın yoh, hem de yabancı mekanın yad etnik muhitin hücumundan müdafanın silahı ve karantı olub, etnik kaynağa, kökene, yaddaşa yillerin ve asırların tesirsiz kaldığı kalaca ve koruk rolunu oynayıb, mehz mifin ve tarihin, yaddaşın ve zamanın hem ahengini, hem de tezadını gizleyib sahlayan ve zirvesi Kafkazdan sonsuza çatan bele bir kalaçanın fasadı ve tağı üstüne unvan ve imza kimi üç söz "dede", "oğuz" ve "kitab" sözleri yanaşı yazılıb: "Kitab-ı Dede Korkud âlâ Lisan-ı Taife-i Oğuzan".

Bu o demekdir ki, dastanın dili kadim, ecdad etnik Türkçe deyil "Ana Türkçe"den ayrılan Oğuz Türkçe'sidir. Dastan halis "şifahi edebiyat" deyil, hem de şifahiden ayrılan kitaplaşan yazı-kitap edebiyatıdır. Kitap-mif, kitap-epos tezadı dastanın dili ve şiiriyetiyle bağlı bütün diğer komponetler arasında da var. Bele ki, "kitap"ın dili prototürkün dili olmadığı kimi, 11-15.

yüzyillerin dil numuneleriyle aynı tipolojinin faktı ve hadisesi de değil, hemçenin, yahın Türkçeler (Kıpçakça, Çağatayca...) arasında tasnifden sonraki tesir ve temerkez alametlerinden de sohbet gedebilmez. Üstelik, tezadlı poetikalar, heceden aruzdan, umumiyetle vezinden (Orhun-Yenisey yazıtlarından ve Alp er Tunga ile bağlı bayatılardan) evvelki ve İslamdan sonraki üslubla da burada bir neçe zaman katından (mifik zaman, etnik zaman, epik zaman kesimlerinden) ve kahramanların, söyleyicilerin, şifahi metinleri kaleme "kitab!" alan katip-mirzelerin yaşadıkları ayrı ayrı zamanlardan danışmağa bize esas verir.

Lakin ilmi bölge me'yarının ve tarihi tipolojinin yalnız bir prensibine esaslanıb eposun şifahi ve yazılı yaddaş merhalelerine tasnif vermek de doğru olmazdı. Burada hem metin ve poetikaların (dil, üslub, vezin, sujet...) hem de hakim devlet ve idare kurumlarının, kahraman; taifa, şecere tarihlerinin (prototürk, oğuz, kıbçak.. vb. kavimler) arasında karşılıklı tarihi münasebetlerin ve bütün bunların eposdaki görüntülerin birbiri ile mukayesesini paralel şekilde, sentezde aparmak lazımdır. Bir de ona göre ki, umumiyetle Oğuznamelerde töre tefekkürü, dastan şuuru, Türk devletçilik ve hukuk talimleri (etnik "men"in ve psikolojinin kodları ve arhatipleri), bütün bunların teşekkül, intibah ve buhran makamları geniş aksini tapmışdır. Mesela, natıklar bele bir müşahideye şerik oldular ki, biz dastandaki ayrı ayrı boylarda Oğuz ellerini ve erlerini ayrılık ve veda avkutanda, onların takdim olunduğu psiholojik tasvire hatıradan ve nostaljiden düşen ışıkda görürük, artık ötülmüş zaman ve uzakda kalmış, terk olunmuş mekan katlarında görürük. Onların yahın geleceği üçün açık-aşikar bir nigarançılık da özünü aydın his ettirir: Doğrudan da, bele oldu, bir etnonim kimi "Oğuz" sözü aradan çıhdı. "Dede Korkud"dan sonra Oğuzlar ancak "Oğuzname"lerde kaldı, Oğuz edebi ananesinin ömrü Oğuz özünün öz ömründen davamlı ve uzun sürdü, yahın iki yüz yile kadar koloriyetli Oğuzculuğa heç şifahi bedii ananenin özünde de rast gelmedik. Lakin bütün bunlar ister Dede Korkut kitabının özünde, isterse de ondan sonraki devirlerde Oğuzun şecere-nesil mensubiyeti barede hakikati, onun konkret milli etnik ve tarihi kimliği meselesini şüphe altına almağa esas vermir.

Şüphesiz, dastanın adındaki "dede" ve "Oğuzan" sözlerinin yeryüzündeki cemi Oğuzların indiki bütün nesillerine ve kollarına etnik dahili, bir başa halef, ecdad, varis-ırs münasebeti vardır. Üstelik Dede Korkud umum Türk mikyasında vahid amal, ortak yaddaş abidesidir. Lakin bununla bele, etnik ve toponomik koloryetle, poetika, dil ve üslubla, tarihi ve coğrafi mekan anlayışı ile bağlı teferruatların bütöv bir kompleksi iddia etmeye esas verir ki, bu ortaklıktan ayrıldıkda, çağdaş Oğuz kollarından her birinin payına düşen ferdi mensubiyetin çekileri arasında nisbetin farkı Azeri Türklerin heyrine artır. "Dede Korkud"un Oğuz sanbalında Azeri Türkçe'sinin çekisi bütün diğer Türkçelerin hamısından çohdur. Türkolog-folklorşinas Mehmet Fuad Köprülüzade'nin eposla bağlı dediği meşhur abrazlı ifadeye anoloji şeklinde desek, eğer dastandaki Azeri lehçesinin terezinin bir gözüne, bütün diğer Türkçelerin lehçelerinin hamısını ise bir yerde, terezinin diğer gözine koysak, Azeri tarafı çeker, ağır gelir.[24] Büyük Türkistan'dan ve Küçük Asya'dan geçen kadim Türk (Korkud) "İpekyolu" yekün ve zirve makamına Hazar sahilinde gelip çatıp ve ecdad, ulu Dede Korkud, "Oğuz Odisesi"ni Kafkaz mekanında yaradıb.

Elbette, umumi ecdadın hansı konkret halefe ve konkret yurd yerine mensubiyeti mutlakalaşdırmak da olmaz. Ahi insan ağacdan, millet meşeden, farklanır; bittiği torpakdan kenara göç etmeyen halk çetin ki, tapılsın. Uşaklığın vatanını halklar da uşaklığın özü ile birlikde yitirir ve sonra onu artık yeryüzünün yoh, mifik yaddaşın ve tahte'ş-şuurun haritasında ahtarmağa başlayırlar: Efsus, bu zaman ne inki ilk "yurd yeri"nin, üstelik ilk "gurbet yeri"nin de unvanı çoh vahit ilahi sonsuzun, dibi görünmeyen ahtarışın ebedi hedefi olarak kalır. Odur ki, ortak manevi geçmişimizi birleşdiren, bütövleşdiren müşterek Türk abideleri ne kadar çoh olsa, bu ortak Türk geleceği (sabahki vahid manevi mekan!) üçün de en yahşı rehn olar. Lakin sohbet daha evvel geçmişle bugün, indi arasında ırsit ve yaddaş körpüsünden artık; mevcud, cari manevi mekandan gedir. Mifde, eposda

[24] Prof. Fuad Köprülünün fikrine göre: Bütün Türk edebiyatı terazinin bir gözüne ve Dede korkud kitabını terazinin o bir gözüne koyarsak Dede Korkud ağır gelir. (Türk edebiyat Tarihi- M. Fuad Köprülü-İstanbul-19)

senedleşen ve ebedileşen etik küdün ve psiholojik arhetiyin bir başa davamı olan çağdaş ahlakdan, maneviyatdan ve mehz onlarla şartlanan bedii estetik dairelerden gedir. Bele bir maksada çatmak üçün nüfuzlu bir Alman şairinin maruzalardan birinde hatırlanan paradoksal fikri konferansda garibe marak doğurdu: "Biz bütün kitaphanaları yandırmalıyık. Yalnız bundan sonra yaddaş edebiyatı, mif ve epos devri başlanacaktır... Ohunan yoh, hatırlanan edebiyat epohası geriye kayıdacakdır."

Ahi mehz epos felsefi sabitlik, ahlaki itibar telkin eleyen janrdır.

Efsane, esatir heç vahit hakkı nahak olmaya koymur. Efsaneler ve ilahi ruhun, hakkın dergahına inançlar aynı vakitte yaranır ve ölende de bir yerde ve bir vakitte ölürler. Tal'ada alı yazısında, ruhda, seciyede olan ve başka bütün şifahi janrlarda, mesala, nağılda özünü gösteren metamorfoz, koniktor, ahlaki şertilik burada yohdur. Aşığın dünyevi yahud ilahi aşka hıyaneti nağılda bazen cezasız da kalabilir. Yahud günahkar evladı ata nağılda bağışlayada bilir, eposda ise heç vakit! En yahşı Türk eposu da o eposdur ki, onu Türkün etnosun en tabii kaynağı, sentezi baş verib. Dede Korkud Türklüyün mehz bele kitabıdır, bu hükmü konferansın növbeti yekdil, yekun kanaati hesab etmek olar.

Bu ana kitabı, altın kitabı, kamus ve namus kitabını "Bılkamış"la, "Alpamış"la, "Usta" ile, tekce "Mahabharata" ile, "İlyada" ile mukayese etmek olar; nevbeti siyasi hadise ve behran yoh, hemin kitablarla hemçenin, Sümer, Mısır, İran, Çin dastanları ile, mudaddes dini-ilahi abidelerle bağlılığı barede maruzalar (Marika Mondet-Norvej; Hamid Nutki-İnglistan; Cokel Kaluş-ABE; Şamil Cemşidof, İsmail Veliyef, Balaoğlan Şefiyef-Bakı; Fikret Türkmen, Mustafa İsen-Ankara; Cevad Heyet, Muhammedali Ferzane-Tahran; Mirali Selamet, Ali Rıza Sarrafi-Tebriz) hususi marak doğurdu.

Ortak fikir bele oldu ki, eğer kam-şaman kompleksi, mistik teolojik kat, zerdüştilik, tasavvuf ve İslam daireleri ile bağlı vurgular ve çalarlar (kitab)dan çıharılsa, yerde heç ne kalmaz.

Milmen Perri ve Lord Bits nazariyesi ABE ve Avrupa folklorunun tetkiki ve konkret materyali zemininde formalaşıb ve dünya eposunun öğrenilmesi tarihinde helelik son büyük ilmi merhaleni teşkil edir. Milli dastan şuurunun ve

çeşidli etnik medeniyetin tarihen formalaşan tipolojik ifadesi, poetikada ve bedii mahiyette beynelmilel üniversallıyalar, İlmi-filolojik tahlilde formüle-düstur ve sehem-model Ester Vektoru bu konsepsiyada esasen, klasik Yunan mifinin ve Avrupa eposunun tedkiki tecrübesinde muayyenleşdirilib.

Malumdur ki, koca Homer "İlyada"nın ve "Odise"nin veznini, onun musiki ritim ve ahenk biçimini Eje denizinin lengrine ve nağmesine kulak asa asa bestelemiştir. Müşterek biçim Eje ile Hazarın, Arazın ve Kurun musiki ritminde ve ahenginde de vardır. Odur ki, Perri ve Bits metodunun şark eposuna tatbiki milli türkoloji ve folklorşinaslık karşısında perspektivli ufuklar açır. Bir kısmı da bu metodun ilmi mehanizmine ve onun şark materyaline tatbikinin perspektivlerine (menzer) hasr olundu. (B.N. Potilov, Y.A. Lobanova).

N. İ. Kostuheyn, Faik Çelebi-Sen Peterzburg, G.S. Tebrizi-Edinburg, Salih Aliyev-Moskova, M. V. Samsunova-Yakutistan) maruzalardan kırmızı hat kimi geçen aparıcı fikir o oldu ki, Şarkda da Türkde de Homer var-Korkud! O son büyük Oğuz "Odise"sini o yazıb.

Bu fikre tekzib ve tashih verenler de oldu; yoh Korkud Homer deyildir, aksine Homer de Korkud imiş!...

Onları yalnız birleşdiren yoh, ayıran tipoloji de maruzaların ve çıhışların, marahat ilmi ve emosional polemikanın predmeti oldu. Şehir cemiyeti, ya köçebe medeniyeti?

Ruha intelektin sanatla tabiatin kaynağı harda daha güçlüdür? Oturak maişet usulü ve atlı hayat tarzı bunlar sivilizasyada tipolojidir, yohsa tarihi inkişafda iyererhaya, sosyal kamillikde herenoloji, aşağı ve yuharı "mertebe"? Klasik Türk eposu ne ile ve haradan estart götürüb (başlanıb?) Alp çemeninden, yohsa deve ile sahradan, kayıkla deryadan? Yoh, bu vesaitte uçuş üçün estartı ve kanadı milli eposa şehr maişeti verebilmezdi. Eposdaki aheng ve harmoniya mehz köçeriden sivilizasyaya göçüb, hobub şehirde sivilizasya hemişe ekoloji ile tezaddadır. "Köçebe"de ise onlar hala vahdet

(aheng) teşkil edir. İndi sivilizasya sehvini düzeldir, hemin ahenge urbanizasyadan[25] evvelki (efrat urbanizasyasız) tabiate kayıdır.

İti ritim (atlı hayat ritmi) açık mekan (sema, deniz, sahra bütövlüyü) yazılmamış kanun (manevi-ilahi ahlak kodeksi), kubbesiz semaya, tanrıya, fezaya deyib-kayıdan ilahi musiki ve ses-bütün bunlar "Korkud"a ve "Bılkamış"a köçebeden atlıdan geçib-gelib, mifin ve tarihin tezadı yoh, harmoniyası onlarda öz klasik ifadesini tapıb. Maruzalarda ve polimakalarda söylenen fikirlerin çohunda (Anar, Bekir Nebiyev, Zümrüd Koluzade, Kamil Veliyev, Tevfik Hacıyev, N. Rızayev, M. Kasımlı, A. Askerof, Bakı; Ahmed Ercilasun, Öcal Oğuz-Ankara; Mustafa İsen-İstanbul) bu hakikat tasdik ve tesbit olundu. Konferansda tarihi yaddaş ve mifolojik sistem, kosmogonik ve keneoloji esatirler, milli etnik dastanlar, eposla bağlı tenkidi metin, üslub ve neşr problemleri, epos-dil-tarih- felsefe etnika estetika münasebetleri, tarihi tipolojik kontekstler ve tesir daireleri mevzusunda da silsile maruzalar dinlenildi. (Sadık Tural, Fikret Türkmen-Ankara, Aka Musa Ahundof, Samet Alizade, Kemal badullah, Azad Nebiyev, Nuşabe Araslı, İlmüddin Alibeyzade, Nizami Caferof, Akayar Şükürof, Gülbeniz Abdullayeva, Vahid Zahidoğlu, Kübra Aliyeva, Nureddin Habibof, Hüseyin İsmailov, Rüstem Kemal, Sabire Dünyamalıyeva, Terlan Kulıyev, Ali Şamilof-Bakı; Ebulfezl Koluyev-Nahcıvan)

Natıklar bele bir real gerçekliği hem de manalı ve sembolik hesab ettiler ki, asırlar, yüzyiller geçdiğini 21. asrı Azerbaycan, Türk dünyası, bütövlükde, beşer Korkudla karşılayır, onun felsefe ve hayat mektebi ile, ahlak ideali ve kamusu ile karşılayır. Asya'da da, Garb'da da halklar bu büyük Türk eposu ile daha yahından ünsiyette olur ve dünyada gettikçe daha çoh millet Korkud'u yaradan halkın dostuna, hemfikrine çevrilir...

İki epos mektebi görüşdü, bes bundan sonra ne olacak?" konferansda bu suale ilmi cevab veren perspektiv faaliyet programı muayyenleşdirildi. Konferans son umime eclasında bütün iştirakçılar hamısı yekdilikle bu yığıncağı "Dede Korkud" eposunun 1300 yilliğine 1999. yilde geçilecek yekün

[25] Şehirlileşmek

ve zirve toplantısına en yahşı beynelhalk hazırlık tedbiri kimi yüksek kıymetlendirilir ve aşağıdaki kat'anameni karşıda bizi gözleyen iki Korkud yili üçün ilmi faaliyet programı kimi kabul edilir:

1. Türk halklarının epik ırsı-beynelmilel asosyası tesis olunsun, onun Ankara'da daimi teşkilat komitesi ve Bakı'da şubesi yaradılsın.

2. "Dede Korkud"un akademik ilmi tenkidi metni hazırlansın ve bu maksadla beynelhalk terkibde ilmi redaksiya şurası tesis olunsun.

3. "Dede Korkud" adına beynelhalk mükafat tesis olunması ve her iki yilden bir beynelhalk Türkolojide en büyük ugurların bu mükafatla taltif edilmesi barede alakadar teşkilatlar karşısında mesele kaldırılsın.

4. "Kitab-ı Dede Korkud" barede en seçme, kompleks tetkikatları ihata eden muntazam toplular silsilesi neşr edilsin.

5. Aşağıdaki mevzualarda toplu ve kitaplar neşr edilsin ve aynı adla da ilmi-tetkiki ve informativ-tebliği filmler ve videofilmler çekilmesi teklifi ile alakadar teşkilatlar karşısında mesele kaldırılsın.

a: Oğuznameler

b: Korkud'un araşdırıcıları

c: Korkud nağılcıları

d: Korkud tasviri sanatda

e: Korkud'da unvanlaşan ve dastanlaşan coğrafi mekanlar (Göyçay ve Karabağ dahil olmakla)

f: Dedem Korkud kitabı ve Dede Korkudla bağlı kitablar.

g: Korkud televizyonda, teatrda ve kinoda.

ğ: Korkud-1300 bayramları Azerbaycanda ve dünyada

h: Korkud ve Türkler

i: Korkud ve Avrupa

j: Korkud ve Islavyan halkları

Aşağıdaki mevzuda sempozyum ve festivallar geçirilmesi maksada uygun hesab olunsun:

1. Korkud-köken ve soy yaddaşı kimi.

2. Korkud'a kodlaşan köçeri kültürü ve 21. yüzyilin medeniyeti problemi.

3. Dede Korkud eposu ve muasır devirde hümanitar daireler problemi.

4. Türk halklarının dastan festivallarının İpek Yolu mısriyle kesişen ve kovuşan Korkud Yolunun (eposla bağlı abideler ve turist kompleksleri olan yerler dahil olmakla) bütün esas coğrafi unvanlarında tedbirler silsilesi keçirilsin.

Bütün bu tedbirler Azerbaycan'ın muvafık yaradıcılık teşkilatları ile B.M.T. Yunesko, Yunised, Yusaid teşkilatları arasında, hemçenin, Azerbaycan'da ve diğer Türk ülkelerinde muvafık kurumlar arasında birge iş pogramının terkib hisseleri kimi geçirilmesi teklifi ile respublika devlet yübiley komitesine müracaat olunsun.

Azerbaycan ilimler akademiyası ile Türk tarih, dil, kültür kurumu arasında yübiley karşısında uzun müddetli birge emekdaşlık programı barede mukavele imzalansın.

Bakı'da yekün ilmi sessiya geçirilsin: Dede Korkud'u dünya eposu gelenekleri Amerika Birleşik Eyaletlerinin, London'un, Sen Peterzburg'un Ankara'nın, Tahran'ın Moskova'nın, Mahaçkala'nın ve Bakı'nın Türkoloji merkezlerinden, ilim, edebiyat ve medeniyet ocaklarından ayrı ayrı görkemli Türkolog alimlerden konferansın unvanına gelmiş telegramlarda foruma büyük ilmi uğurlar arzulandı ve onun beş gün devam eden faaliyeti Azerbaycan'ın dünya folklorşinaslığına bahş ettiği tuhfe (beynelhalk Lord Bits konferansının hemsadrı, D-R, Profesörü A. Keleyner'in teşekkür mektubundan) kimi yüksek kıymetlendirildi.

İlm Gazeti, Fevral 1998, Bakı

Hamid Muhammedzade; M.A. Ferzane; 18. Yıl; No: 103-4; Ocak-Şubat-Mart 1997; s. 15-29

DR. ŞAMİL CEMŞİD: AZERİ TÜRKÇESİNİN BÜYÜK ŞAHESERİ SAYILAN "DEDE KORKUD BOYLARI"NIN SARSILMAZ ARAŞDIRICISI

Bugün Azeri Türkçesinin ölmez şaheseri sayılan Dede Korkud Dastanları ile rabıtada çıhan bir çoh eserlerin önünde ya sonunda verilen kitapşinaslık malumatında Şamil Cemşidof'un adı yer be yer çekilmektedir.

Yalnız Azerbaycan Korkudşinasları arasında değil, belki adı dünya mikyasında Dede Korkud araşdırıcıları arasında özüne layık yer açan Şamil Cemşidof, indi elli yile yahındır ki, ömrünün bir çoh semereli yillerini Dede Korkud Boylarını menimseme, araşdırma ve aydınlaşdırma işine hasr etmiştir.

Biz, Şamil Cemşidof'un bu yiller arzında ortaya çıhardığı ilmi-tenkidi araşdırma ve açıklamalarını gözden geçirdikde, her şeyden evvel bu sarsılmaz tetkikatçının Dede Korkud barede yazılmış bütün ehemmiyetli ve sanballı eserleri ohuyub menimsediğini ve onlara ilmi-tenkidi üslubla yanaşdığını öğrenirik.

Dede Korkud boyları barede altı müstakil eser ve yüzlerce makale ve mülahazaların müellifi olan Şamil Cemşidof'un araşdırma ve açıklamaları, geniş ihateli ve çoh saheli aydınlaşdırmalar olmuşdur. Bu araşdırmalar ve aydınlaşdırmalar eserin elyazma nüshaları esasında ilmi-tenkidi metin hazırlamakdan tutmuş, onun bedii-folklorik değeri, dil ve üslub hususiyetleri, eserin Drezden ve Vatikan elyazmalarında olan imla anlaşılmazlıklarını aydınlaşdırma, dastanların yarandığı coğrafi sahenin topografisi ve başka bu kimi esaslı ve ehemmiyetli meseleler olmuşdur. Biz burada bir örnek olarak bu sarsılmaz araşdırıcının Dede Korkud'un Drezden ve Vatikan elyazmalarında imla karışıklıkları barede ireli sürdüğü mülahazalar ve aydınlaşdırmalarını getiririk:

KİTAB-I DEDE KORKUD'UN DREZDEN METNİNDEKİ İMLA KUSURLARI VE BUNLARIN DÜZELİŞ USULÜ

Azerbaycan halkının kadim tarihi kahramanlık dastanlarının yazılı toplusundan ibaret olan "Kitab-ı Dede Korkud" abidesinin 200 yilden artık tetkikat tarihi vardır. Hele min yil bundan kabag yazıya alınmış bu ölmez abide tekce Türk dilinde değil, elece de dünyanın bir çoh halklarının diline, o cümleden Rus, Englis ve Alman dillerine tercüme edilerek Bakı'da, Moskova'da, London'da Zürih'de neşr olunmuşdur. Lakin dünya Türkolojisinde bu kadar geniş dairede marak doğuran "Kitab-ı dede Korkud'un her taraflı tedkiki hele tam başa çatdırılmamışdır. Hususile dastanda tarihilik meselesi Drezden nüshasının özüne has olan imla pozgunluklarının sebebleri, katib meselesi ve bir çoh muammalı cihetler hala açılmamışdır. Mehz bu meselelerin öyrenilmesi üçün birinci nöbede abidenin dürüst ilmi metnini yaratmak zaruriyeti karşıda durur.

Metinşinaslıkda mevcud olan kaydaya göre her hansı bir edebi abidenin ilmi-tenkidi metnini tertib ederken, adeta onun muhtelif devirlerde, muhtelif katipler tarafından köçürülmüş suretlerini tutuşdurub, ayrı ayrı sözlerin, ifadelerin daha tutarlı, mantıki sayılabilen tipleri seçib esas metne dahil edilir. Türkiye alimi Muharrem Ergin de Drezden ve Vatikan nüshalarından ibaret olan Kitab-ı Dede Korkud'u bu prensip üzre tutuşdurub iki cildde neşr etmiştir.[26]

Prof. Hamid Araslı'nın da 1962. yilde Bakı'da hazırlayıb burahdığı neşrde de, özünün kayd ettiği kimi, metne Vatikan nüshasından bir çoh sözler ilave olunmuş ve bunlar mö'terizede (parantez içinde) gösterilmiştir.[27]

Orhan Şaik'in 1973. yilde İstanbul'da neşrettiği "Dede Korkud kitabı" da her iki nüshadan tutuşdurulub mukayese olunması yolu ile tertip olunmuşdur. Bunların heç biri, o cümleden M. Ergin'in tertib ettiği nüsha da, onun büyük zahmetinin neticesinden asılı olmayarak Kitab-ı Dede Korkud metninin tam-dürüst berpası değildir.

Kitab-ı Dede Korkud tekce tarihilik bahımından değil, aynı zamanda imla hususiyetleine göre muammalı abidedir. Bu muamma hala açılmamış, metindeki tahriflerin sebeb ve husisiyetleri muayyenleşdirilmemişdir.

Bu abide üzerinde apardığımız 20 yıllık aramsız ahtarışlardan sonra biz bele karara geldik ki, metinşinaslık üçün mevcud olan muasır tertib usulüne Kitab-ı Dede Korkud'un ilmi metni üzerinde tatbik etmekle iş tamamlanmır. Aslıda bu hiç mümkün de değildir. Çünkü onun Drezden metninden ilave diğer mükemmel bir nüshası yoktur. Halbuki, her hansı bir yazılı edebi abidenin ilmi-tenkidi metni, en azı iki, üç ve daha artık nüshaya dayanmalıdır. Vatikan nüshasına gelince, Muharrem Ergin'in de çoh doğru kayd ettği kimi, o Drezden nüshasından çoh aşağı seviyede duran nüshadır, abidenin dürüst ilmi metnini yaratmak üçün az kömek edebiler. M. Ergin yazır: "Vatikan nüshası Drezden nüshasına nisbeten çoh fersiz nüshadır. Harekeler çoh yanlış bir şekilde koyulmuşdur. Hususi isimler bele, bir neçe şekilde yazılmış ve harekelenmişdir. Nüshanın bu hususiyeti esas ve çoh yahşı bir nüsha olan Drezden nüshasına onun edeceği kömekliği çoh azaltmaktadır.[28]

M. Ergin nüshaların yaşından danışırken "En azı her iki nüshanın ortak bir nüshaya dayandığını kabul etmek gerekdir." dedikden sonra, "Biz daha ireli gederek, Vatikan nüshasının Drezden nüshasından alındığının ireli sürülebileceğini söyleyeceğiz." deye kayd edir.[29]

Orhan Şaik ise Vatikan nüshasına büyük ehemmiyet verir, onun yazılma tarihini üzerindeki bir vefat tarihine göre (san'allahın vefatı 956 hicri tarihi), on altıncı asrın ortalarına aid olduğu kanaatine gelir ve Drezden nüshasını bundan sonra hesab edir.[30]

---

[26] "Dede Korkud Kitabı" Giriş, Metin, Faksimile, Ankara 1958; 2 indeks-Gramer 1963, Hazırlayan: Muharrem Ergin.
[27] Hamid Araslı, "Kitab-ı Dede Korkud Hakkında", Bakı, 1962, s: 10.
[28] Dede Korkud Kitabı, Ankara, 1958, s. 66.
[29] Yene orada, s: 68.
[30] Dedem Korkud'un kitabı, İstanbul, 1973, s: 5

Hamid Araslı ise her iki nüshanın üçüncü bir nüshadan köçürülmesi fikrini ireli sürmüşdür.[31]

Belelikle biz Kitab-ı Dede Korkud'un Drezden ve Vatikan nüshaslarının alakasına aid üç muhtelif mülahaza olduğunu görürük. Vatikan nüshasının Drezden nüshasından kadim olması fikrini heç cür kabul etmek olmaz. Her iki elyazma nüshasının üzerindeki vefat tarihi kaydları hemin elyazmalarının yazıldığı tarihi tayin edebilmez. Biz bu fikri Drezden nüshası üzerindeki Osman Paşanın vefat tarihi hakkında hele 1965. yilde neşr ettirdiğimiz makalemizde de kayd ettiğimiz kimi[32], hemin elyazmasının Azerbaycan'dan aparılması tarihi kimi kabul etmek lazımdır. Metnin yazılma tarihi ise en geci on beşinci asra aid edilebiler. Bunu Akademik V. V. Barthold'un özü de tasdik edir.[33]

V. M. Jirmoneski de Bartold'un bu fikrine şerik olmakla, Vatikan nüshasının E. Russi'ye göre on altıncı asrın ortalarında yazılması fikrine itiraz edir.[34]

Biz Vatikan nüshasının Drezden nüshasından göçürülmesi ve onun öz imlası ve bedii değerine göre çoh aşağı seviyede durması barede Muharrem Ergin'in fikrine tamamıyla şerik oluruk. Vatikan nüshasının köçürüldüğü devir, Safevi Şahlarıyla Türkiye Sultanlarının arasında uzun yiller boyu devam eden kanlı vuruşmaların neticesinde Türk dilinde danışan halkların öz milli hususiyetleri ile mahdud coğrafi dairelerde kapanıb, birbirinden daha süratle uzaklaşdığı bir dövre tesadüf edir. Ona göre de katip büyük taassub hissiyle kitabın dilini çoh değişmiş, onun bedii üslubuna müdahale etmiş ve Osmalı sahasına uygunlaşdırmağa çalışmışdır. Drezden nüshasından ise bele bir taassub duyulmur. Bu adibelerin dilcilik bahımından birbirinden ayrılığını, Muharrem Ergin ilmi şekilde işlemişdir. O, Drezden nüshasında Azerbaycan diline has olan seslerin, Vatikan nüshasında Osmanlı Türk dili unsurlarıyla

---

[31] Kitab-ı Dede Korkud, Bakı, 1962, s:10.
[32] Ş.A. Cemşidof; Kitab-ı Dede Korkud'un Drezden metnindeki bir vefat tarihi hakkında, Azerbaycan elmler akademiyası eserleri, 1965, numre 3 s: 72-78.
[33] V. V. Bartold; Seçilmiş eserleri (Rusça), C.1, Moskova, s: 205.
[34] V. M. Jirmoneski, Oğuz kahramanlık dastanı ve Kitab-ı Dede Korkud (Rusça), Moskova 1962, s: 139

evez olduğunu çoh doğru kayd etmiştir.[35] Profesör Ezel Demircizade ise Dresden nüshasının başdan başa dil bahımından Azerbaycan dilinin (Azeri Türkçesi) mahsulü olarak yarandığını çohdan işleyib neşr ettirmiştir.[36]

Malum olduğu üzre Vatikan nüshası başdan başa harekelidir. Drezden nüshasından da bir çoh yerlerde tek tek sözler ve bazen büyük söz grupları harekelenmişdir. Kanaatimizce Dresden nüshasının katibi metni başa düşmediğinden ayrı ayrı sözleri harekeleyebilmezdi. Bu ya Drezden nüshasının katibinin elinde olan elyazmasının harekeli olduğunu gösterir ya da Drezden metninden istifade eden Vatikan nüshası katibinin işi olmalıdır. Bu mülahazamızın yegane izini her iki metinde "bedöy" sözünün imlasında görürük. Azerbaycan edebiyatında cins at, ala at demek olan "bedöy" kelimesi Vatikan nüshasında ise "bedevi" sözü 19 defa tekrar edilir ve çoh garibedir ki, o, ilk işlendiği yerde "bedevi" şeklinde harekelenmiştir. Kalan yerlerde ise bir defa da olsun harekelenmemiştir.

Umumiyetle Drezden nüshasıyla Vatikan nüshasının farkı ve alakası barede fikrimizi bele yekunlaşdırabilirik:

1. Muharrem Ergin'in dediği kimi, Drezden nüshasından çetin ohunan sözlerin hamısı Vatikan nüshasında burahılmıştır. O, ancak bazı tek tek sade sözler ve nokta bırahılması kimi yüngül tehrifleri tashih edebilmiştir.

2. Drezden nüshasındaki bir sıra sözler değişdirilib, Osmanlıca daha aydın olan kelimelerle avaz edilmişdir. Mesela: "şah" avazına "sultan", "paşa"; "serçe barmak" avazına "çaldı barmak"; "helalim" avazına "nişanlım"; "tat eri" avazına "tat kocası"; "işledi" avazına "ısradı" vs. yazılmışdır. Bazen katibin Drezden nüshasındaki sözleri başkalarıyla avaz etmesi tahrife getirib çıharır: "Korkud sinirli" ifadesi "kurt sinirli"; "tali sazın aslanı" ifadesi "dağın aslanı"; "öyne" sözü" öyünü" şeklinde tahrif olunmuştur.

Katip çoh yerde "Korkud" adını "korkurt", "anmaz oldu" ifadesini "anlamaz oldu" kimi yazmıştır.

---

[35] Muharrem Ergin, Dede Korkud Kitabı I, s: 67.
[36] E. Demircizade, Kitab-ı Dede Korkud'un Dili, Bakı.

3. Her iki metinde metinlerin sayısı aynıdır- 13 satır.

4. Yerli adet ve ananelerle bağlı olan mecazi dede-baba ifadelerini de Vatikan kitabı değişmişdir. Misalen, O, Drezden metninde yazılan Azerbaycan'da indi de faali işlenen: "oğlansan, kızsan?" (Elçilikden kayıdan adama, oğlan evindekilerin ilk sualı) müracaatını "koyunsan, koçsan?" şeklinde değişdirmişdir.

5. Vatikan nüshasının dili çoh muasır seslenir: "Baybora Beg hemen kalın Oğuz beğlerini çağırdı, konakladı, oğlunun kıssasını arz eledi, cümle beğler istihsan ettiler.[37]

Burada kitabın özünden ilave ettiği: "Oğlunun kıssasını arz eledi, cümle beğler istihsan ettiler" cümlesi dilde Arabizmin güçlendiği 16-17. asırların klasik üslubunu hatırladır.

6. " ڃ " harfinin bir nokta ile yani, " ج " kimi yazılması halına Vatikan metninde Drezden elyazmasına nisbeten daha çoh tesadüf edirik.

7. Drezden metnide " گ " harfinin söz başında " ک " şeklinde yazılmasına rast gelirik. Bu ise esasen on beşinci asrı kadar ki, elyazmalarının paleografik alametidir.[38]

Bizim hesaplamamıza göre Drezden nüshasında 1500'den artık yanlışlık var. Noktalarla tayin olunan Arap harflerinin lazımi nokta mikdarı ile işarelenmemesi, şekilce, kaidece birbirine ohşayan harflerin eldeğişik salınması, cümleden ifade, ifadeden söz ve sözden hece düşmesi, bu tahriflerin esasanı teşkil edir. Üst noktanın altta (han avazına can) koyulmasını, yahud şekilce ohşamayan harflerin değişik (yay avazına vay) salınmasını heç de normal imla hususiyeti hesap etmek olmaz. Metinde yüzlerle sözler var ki, heç bir mantiki manaya malik değildir. Mesela: "kızanı", "hayranca", göydü" vs.

Katip neinki tek tek sözleri, hatta söz gruplarını elece de dastanın umumilikde götürülmüş mazmununu kavrayabilmemişdi. O, yüzlerce

---

[37] "Kitab-ı Dede Korkud", hazırlayanı: Muharrem Ergin, 1.C., s: 70-75.
[38] Bah.....Elyazması, 15. asır elyazmaları enstitütü, Bakı 1990.

Azerbaycan sözlerini, elece de Türk (Osmanlı), Özbek, Türkmen vs. kohum halkları üçün de doğma olan adice sözleri de ohuyabilmemiş, yanlış köçürmüşdü. Halbuki onlarca çetin, en geliz Arap sözleri ve ifadeleri ciddi dürüstlükle yazılmışdır. Garibe burasıdır ki, katip bazan sade Azerbaycan sözlerini teşdid ve harekeler vasıtasıyla Arap dili kalıbına salmışdır. Misalen "ol" işare avazlığını "evvel"[39] ; "mere" sözünü "merre"[40] şeklinde yazmıştır. Adeta tetkikatçılar Drezden metninde tesadüf edilen bu tahrif ve dolaşıklığın sebebi katibin savadsızlığında, yahud onun Türk dilerinden ancak birini bilip, kalanlarına yahşı, beled olmadığında görülür. Aslında ise kitaptaki dil hatalarının seciyesinden anlaşılır ki, "Kitab-ı Dede Korkud'un bütöv nüshası olan Drezden metnini köçürmüş katip Arapça savadlı olmasına bahmayarak, Türk dillerinin heç birini yahşı bilmemişdir. O, Azerbaycan ve umumiyetle Türk diline o kadar nabeled olmuş ki, yüzlerce sözü kör körüne köçürmüş ve bazan bir iki sözün tahrifi ile bütün bir metnin manasını alt üst etmiştir. Bunu aşağıdaki misallarla göstermekle kifayetleneceğik:

"Segrek mest oldu taşra ayak yoluna çıkdı, kördü kim öksüz oğlan bir kızanı çekişür, mere noldunuz deyü bir şile birine bir sapale birine urdu eski tunun biti öksüz oğlanın dili acı olur biri aydır mere merim öksüzlüyüm yetmezmi beri niye ursun hünerin var ise kartaşun Alınca kalasında esirdir var anı kurtar didi."[41]

Bu parça "Kitab-ı Dede Korkud"un bütün naşirleri tarafından muhtelif şekilde tashih ve tahrif edilmiştir. Kitabı 1916. yilde İstanbul'da ilk defa bütöv halinde çap ettiren muallim Rıfat umumi mananın bozulmasının sebebini ilk növbede "kördi kim" ve "bir kızanı" sözlerinde olduğunu başa düşmüş ancak tashih edebilmemişdir. Hamid Araslı "bir kızanı" sözünü 1939. yil neşrinde "bir kazaylan"[42] 19. yil neşrinde ise "bir kızanı"[43] kimi tashih etmişdir. Akademik V. V. Bartold'a gelince o, metinde iki yetim oğlandan sohbet gettiğini düz tayin etmiştir. "Bir kızanı" sözünü "kazan" manasında ohumuşdur

[39] Kitab-ı Dede Korkud, Drezden nüshası, s: 3.
[40] Yene orada, s: 256.
[41] Kitab-ı Dede Korkud, Drezden nüshası, s: 3.
[42] Kitab-ı Dede Korkud, Bakı, 1939, s: 135.

ki, bu da metinden gelen sehvdir. Katip yüzlerce, başka sözlerin yazılışında ettiği kimi yuharıdaki parçada da "iki" sözünü "kim"; "birbiriylen" sözünü "bir kızanı"; "olanın" sözünü "oğlanın" şeklinde tahrif etmiştir. Hemin metinde bir cümleni atalar meseli kimi olarak V. V. Bartold: "Eski tunun biti öksüz oğlanın dili acı olur." Muharrem Ergin ise: "Eski tütün biti öksüz oğlanın dili acı olur." şeklinde ohumuşdur.

Biz hemin parçanı aşağıdaki şekilde berpa edirik:

"Segrek mest oldı, taşra ayak yoluna çıkdı, gördi iki öksüz oğlan birbiriylen çekişür, mere noldunuz deyü bir şille birine bir şille birine urdı, eski tonun biti öksüz olanın dili acı olur. Biri aydur: Mere bizim öksüzlüyümüz yetmezmi bizi niye urursun, hünerin var ise kartaşın Alınca kalasında esirdir, anı kurtar. didi."

Diğer bir misal: Bazan birce sözün tahrifi ile bütün metlebde mana tersine çevrilmişdir; bunu ne katip hissetmiş, ne de naşirler tashih etmek azminde olmuşlar. Mesela: Kan Turalının Trabzon Tekürünün kızını almak üçün sınak meydanına şir ile döyüşmek sahnesinde bele bir yer var ki, yoldaşları şirin mukabilinde korhu geçiren Kan Turalıya ürek-direk vermek üçün ruhlandırıcı sözler söyleyirler:

"Sultanım Kan Turalı

Ağca sazlar içinde sarı gönler görüben

Taylar basan

Avun tamarın delüben kanın soran

Kara polad öz kılıcdan kayıtmayan

Ağca tozlu katı yaydan dürsinmeyen

Ağ yelekli ötkün ohdan kayıkmayan

Canavarlar serveri kağan aslan kıran

Ele köpek enügine kendizin taladur mı

---

[43] Kitab-ı Dede Korkud, Drezden nishası, s: 183-184.

Alp yiğit savaş güni karımından kayıdır mı[44]

Bu parça bir tarafdan Drezden metninin muammalı mürekkeb imla kusurunu, diğer taraftan tetkikatçıların onun üzerindeki "emeliyatını" nümayiş ettiren en karakterik bir numunedir.

Burada ele söz var ki, orijinalin özünde sehv yazılmış, naşirlerin dikkatini celb etmemiştir. Ele sözler de var ki, metinde düz yazılmış, naşirler tahrif etmişler. Metinde düz yazılmışlara misal olarak "sarı gönler", "tamarın soran" sözü ve ifadelerini gösterebilirik. "sarı konlar" ifadesini birce Hamid Araslı düz ohumuşdur: kalan naşirler "sarı gönler" şeklinde tahrif etmişler. "Görüben" kelimesini ise Kilisli Muallim Rıfat ve onun ardınca da Hamid Araslı "göreyin" şeklinde ohumuşlar. Halbuki hem metnin özünde "görüben" yazılmış, hem de sözün mantığa tamamıyla uyan şekli budur.

"Avın tamarı" ifadesi ise hem metinde aydın yazılmasına hem de şirin hayat tarzıyla tam reallık ifade etmesine bahmayarak Orhan Şaik tarafından "ok damarın" ve V.V. Bartold tarafından "avın damarın" şeklinde tahrif olunmuşdur. Malum bir fakttir ki, aslan ovladığı hayvının çiğnine sıçrayıp, onun ön damarını sorur. Burada hemin real hadise aks olunmuşdur. Hemin parçada en mühim tahrif orijinalın-Drezden metninin özündeki tahrifdir.

Meselenin illeti burasındadır ki, Drezden nüshasının katibi özünün kor korane köçürdüğü metinde mazmunu ve mananı başa düşmediği üçün yüzlerle başka sözler kimi burada da tek bir sözü tahrif şeklinde köçürmüşdür.

Biz zahiri uygunlukla mantıki mukayese ve haddati üslubu esasında bu tahrifin metinde "kıran" sözünden ibaret olduğunu muayyen ettik. Bu araşdırmada ilk gezintini "dalamak" sözünden başladık. Ahtarışımızın uzun tafsilatını burada tasvir etmeği lazım bilmirik. Lakin onu deyebilirik ki, katip zahiri alametlerin ohşarlığından gelen şaşkınlıkla "kadran"ı "kıran" şeklinde köçürmüşdür. İndi eğer biz hemin paçada düzelişleri yerine koysak, bütün mazmun aşağıdaki şekilde berpa olunur:

---

[44] Kitab-ı Dede Korkud, Drezden Nüshası, s: 183-184.

"Aydır, sultanım Kan Turalı!

Ağca sazlar içinde sarı günler gören,

Daylar basan, ön damarın deliben kanın soran,

Kara polad öz kılınca en kayıtmayan,

Ağca yelekli ötgün ohdan kaygımayan,

Canavarlar serveri kogan aslan,

Kuduran ala köpek eniyine

Kendözün daladar mı!

Alp yiğit savaş günü

Kırımından kayıdar mı? dediler."*

Tarifde Kan Turalı "kogan aslana", meydandaki aslan ise kudumuş köpeğe benzedilmişdir. Yahud Kan Turalının aslanla döyüşdüyü ele hemin sahnede, onun aslanı öldürmek üçün işlettiği son fendi tasvir eden aşağıdaki cümleye nazar salak:

"Kan Turalı bir kepenegi kapağına taladı aslanın pençesine sunı verdi."[45]

Hemin cümlede "kapağına" kelimesi abidenin 1962. yil Bakı neşrinde "kolbagına" şeklinde tashih edilmekle bütün cümle bele yazılmıştır:

"Kan Turalı bir kepenegi kolbagına taladı..."[46]

Evvela, burada ne "kapagına" ne de, "kolbagına" sözü yerinde değildir. İkincisi ve en umdesi Kan Turalının meydandaki vaziyeti, hemin cümlenin imla şekli onu bu cür ohumaya katiyen imkan vermir. Çünkü burada tekce "taladı" sözünden başka bütün ilave sözler Drezden metninin özünde tahrif halinde yazılmışdır. Yani burada "bir kepenegi ve kabagına" kelimeleri özlerine ohşayan başka sözlerin tahrif şeklidir.

---

* İmla fonetikleşmişdir. (Varlık)

[45] Drezden nüshası, s: 184-185.

[46] S: 98.

Bu metnin dürüst şeklini berpa etmek üçün "taladı" hecrinden başlayarak, hemin cümleni izahlı tahlil etmek lazımdır.

-Kan Turalı taladı.

-Neyi?

-Kepeneği.

Ahi, bu kepenek yani yapıncı harada idi? Hem de "bir kepeneği" deyende bele çıhır ki, Kan Turalının elinin altında istifade edebileceği daha bir neçe kepenek veya diğer bir çoh eşya olabilermiş. Tutak ki, bir kepenekden sohbet gedir, bes Kan Turalı bunu haradan aldı? Onun eyninde heç alt geyimi de yoh idi. Sınag meydanına girende Tekürün emriyle onu "anadan doğma soymuşdular." Ele bunu bildiği üçün de akademik V. V. Bartold "bir kepeneği" ifadesini "parakepenek" şeklinde ohuyarak, Rusçasında terceme etmiştir ki, bu da metnin dürüst berpası değildir. Metinde deyiler: "Tekür aydır: Bu yiğidi anadan doğma soyun, soydular. Kan Turalı altunlı ketan bezini beline sardı." (Drezden metni, s: 179).

Bah ele asıl metleb de buradan aydınlaşmağa başlayır. İlk orijinalda "ketan bezini" ifadesi metnin bu yerinde "bezketengi" şeklinde yazılmış, Drezden metni katibi ise orijinaldaki malum pozguluk içerisinde onu "bir kepeneği" şeklinde köçürmüştür. Cümlenin tahlilini devam ettirirsek Kan Turalı bez ketanını neyin çevresine doladığını da bilirik. Kilisli Muallim Rıfat "kalpagına", Orhan Şaik, Muharrem Ergin ve Bartold "kapagına", Hamid Araslı ise "kolbagına" şeklinde köçürmüşler. Bize göre bunların heç biri doğru cevap değildir. Bu sualın cevabın tapmak üçün Kan Turalı'nı meydanda vahşilerle vuruşurken yanında daha ne kimi maddi eşyası olduğunu araşdırmalıyık. Şir ile güleşmezden evvel boğa ile döğüşen sahnesinde görürük ki, o, boğanı yere çırpdıkdan sonra onu basıb boğazlayır ve pıçağını çıharıp derisini üzür. Demeli, Kan Turalının bez ketanını doladığı ancak "pıçağı" olabilirdi. Eğer "pıçağına" kelimesini metindeki "kapagına" sözü ile mukayese etksek noktalara ve harflerin yerine ohşarlığına göre katibin mehz meyhanigi

köçürmesinde "pıçağına" sözünü "kapagına" şeklinde tahrif etmesine inanarık.

Belelikle hemin cümleni biz "Kan Turalı bez ketenini bıçağına toladı." şeklinde berpa edirik. Aynı tetkik usulü ile biz metinde "harançe", "palun" ve bu kimi tahrif olunmuş söz ve ifadeleri de tashih etmişik. Bütün bu misallar bir daha sübut edir ki; "Kitab-ı Dede Korkud'un yegane bütöv metni olan Drezden nüshasının özünde "orijinal" sehvler, ciddi tahrifler vardır. Bunların tashihi üçün bu abidenin özüne mahsus tetkik usulünden istifade etmek lazımdır.

Bu da maraklıdır ki, Drezden metninde, demek olar ki, ele mühim bir karalama ve düzeliş de yohdur. Yuharıda gösterdiğimiz numulerde kahramanlarını adından ibaret tahriflerin heç birinde de düzeliş edilmemişdir. Mesela Dirse Hanın adında bir yerde, hatta ilk " د ر " hissesi burahılmakla, ancak "se Han" şeklinde yazılmıştır. Demeli, katip bu kimi tahriflerin heç birinin farkına varmamışdır. Bele karakterik misallardan daha çoh getirmek olar.

Görünür katip Fars diline de o kadar yahşı beled değilmiş. Çünkü o, bazan Fars sözlerini de tahrif edir. Arap sözleri ise demek olar ki, Kuran ayelerinden getirilen misallara kadar tam dürüst yazılmışdır. Eğer Arap sözlerinin yazılışında bu veya diğer şekilde tahrif varsa, (çoh tek tek hallarda) bu, ya Arap dilinin özünde yol verilen haldir (gazb sözünün imlası), ya da ilk orijinalın özünün savadsız adam tarafından yazılmış olmasından doğmuştur. Göründüğü üzere, ilk katip (yani Drezden nüshası katibinin elinde olan nüshanın katibi) yazı üslübuna az beled olmuş, metinde çohlu sehvlere yol vermiştir. Sonuncu katip ise bu tahrifleri derk edebilmemiş, onu kor-korane, sadece olarak meyhanegi surette köçürerken, metnin imlasını, özü de his etmeden, daha gobud şekilde pozmuşdur. Bizim fikrimizce bu katip her hansı bir Avrupalı Seyyah veyahud umumiyetle Türk olmayan gayrı millet ziyalısı olabilerdi.

Drezden metninin katibinin ecnebi olması ve metni kor-korane köçürmesi barede çıhardığımız netice ve iddialı sorduğumuz mülahazalar metin şinaslık sahasında heç de yegane hadise değildir. Biz buna benzer bir misal gösterebilerik. Gürcü alimi akademik A. Şanidze 1969. yilin Novembr ayında "kadim elyazmalarının öğrenilmesi ve arheografya meselelerine hasr edilmiş umum ittifak ilmi konferansında" 11. asır Gürcü keşişi Tipikon Gregorya Bakorya'nın 1038. yilde yazdığı ve hazırda Sofya manastarında sahlanılan bir eseri hakkında malumat verdi. O, hemin eserin on yeddi on sekkizinci asırlarda kim ise Gürcü dilini bilmeyen, tamamıyla başka milletten olan bir katip tarafından köçürüldüğünü göstermiştir: Hemin konferansın bir iştirakçisi de biz idik. Biz de "Kitab-ı Dede Korkud'un Drezden metni baresinde aynı tezisle çıhış edirdik.[47]

"Kitab-ı Dede Korkud"un dürüst metninin meydana çıharılmasında hazırda iki mühim cihet birleşip işe ciddi engel teoredir. Bunlardan birincisi, mükemmel metin olan Drezden nüshasının özünün mekaniği olarak sehv köçürülmesi, ikincisi bir sıra naşirlerin bu sehvleri öz bildikleri kimi tahmini şerh etmeleridir.

Bütün yuharıda dediklerimizden çıhış ederek biz "Kitab-ı Dede Korkud"un dürüst ilmi metnini yaratmak üçün 1969. yilde ilan ettiğimiz zahiri ohşarlıkla mantıki uyarlığın vahdeti usulünü bir daha tekmilleşdirilmiş şekilde ireli sürürük:

1. 200 yilden artık tetkikat tarihi olan "Kitab-ı Dede Korkud"un hala indiye kimi dürüst metni berpa olunmamışdır.

2. Hazırda "Kitab-ı Dede Korkud" Drezden nüshasına esasen dünyanın bir neçe halkının diline tercüme edilerek çap olunmuşdur. Özlüyünde aydındır ki, Drezden nüshasındaki ciddi kusurlar bu abidenin bütün neşirlerinde de öz aksini tapmakdadır. Buna göre de onun dürüst metninin yaradılması ilmi bir zaruret olarak karşıda durur.

---

[47] Ş. A. Cemşidof, "Kitab-ı Dede Korkud"un bir pare metinşinaslık hususiyetleri, (Rusça), Arheografya ve kadim elyazmaları meseleleri konferansı tezisleri, Tiflis, 1969, s: 14.

3. Muasır metinşinaslıkda esas olan nüshaların tutuşturulması usulü "Kitab-ı Dede Korkud"un ilmi metnini tertip etmekde yegane usul olmayıb, ancak kömekçi bir vasıta sayılabiler.

4. "Kitab-ı Dede Korkud"un dürüst ilmi metninin yaradılmasında onun özüne mahsus olan yeni bir usulden zahiri ohşarlıkla mantıki uyarlığın vahdeti usulünden istifade edilmelidir. Bu ise o demekdir ki:

a) Tahrif olunmuş veya katibin kaleminden düşmüş sözler, ifadeler, cümleler evvelce zahiri alametlerine göre araşdırılır. Bu barede mevcut olan tashihler tutuşdurulur ve cümlenin dahili mantığı ile sınagdan keçirilir.

b) Heç bir mana vermeyen tahrif edilmiş sözlerin mümkün olan prototipleri yaradılır ve mantıki vahdete uyarlığı araşdırılır.

5. Ahtarılan sözler ve ifadelerin muayyenleşmesinde kadim elyazmalarının "Kitab-ı Dede Korkud"la hemyaş olan abidelerin hat hususiyetleri ve hazırda diyalektlerde yaşanan numuneleriyle mukayesesi da yanagı vasıta kimi götürülmelidir: Bu cihetten Hamid Araslı'nın buradaki çetin sözlerin tashihinde şifahi halk yaradıcılığı ve klasik edebi numunelerden faydalanma tecrübesinden istifade edilmelidir.[48]

6. Metnin berpa gidişinde "Kitab-ı Dede Korkud"un Drezden nüshası esas götürülmekle, Vatikan nüshası dastanın şerhli neşr nüshalarına beraber hukukda tetkikata celb edilmelidir. Bu mesele üçün akademik A.N. Kononov'un "Kitab-ı Dede Korkud"daki çetin sözlerin izahında götürdüğü mukayese usulü[49] hususiyle nazarda tutulmalıdır.

Drezden elyazma metninin metinşinaslık vaziyetini göz önüne getirmek üçün abide üzerinde apardığımız uzun müddetli tetkikatın neticesi olarak tertip ettiğimiz aşağıdaki grafik cedvellerin ayani ehemmiyeti vardır. Cedvellerde gösterilen tahriflerin mukayese ve berpası abidenin vahıtdan-vahta, suretten surete göçürülmüş metinleri hakkında muayyen tasvir yaradır.

---

[48] "Kitab-ı Dede Korkud", Bakı, 1939, s: 173-178, Heman, Bakı 1362, s: 157-175.
[49] "Kitab-ı Dede Korkud"un tercümesi hakkında mülahazalar (Rusça), Moskova, 1962, S. 259-280.

İlk orjinal, ilk metin kimin tarafındansa, ozanların dilinden aynen mi yazıya alınmış, yohsa her hansı yazıcı-katip özüne muasır olan devirde, halk arasında ağızdan ağıza gezen bu tarihi rivayetleri dastanlaşmış şekilde cem eleyip, Salur Kazanın etrafında yaradıcı şekilde umumileşdirmişdimi? Biz sonraki mülahazaya daha artık ehemmiyet veririk. Heç şüphesiz ki, "Kitab-ı Dede Korkud"un ilk metni arif ve fazıl şahsiyet tarafından kaleme alınmış, sonralar ise metinden metne köçürülmesi gedişinde o, hayli tebdilata uğramıştır. Drezden metni neçenci surettir? Bunu deyebilmerik lakin, onun neçenci suretten köçürüldüğü cedvelden de göründüyü kimi, şüphesizdir.

M.A. Ferzane, 20. Yıl, No: 109-2, Yaz 1998, s. 7-12.

DEDE KORKUD BOYLARININ DİL VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİNİ AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDE ARAMALIYIK[50]

Dede Korkud boylarının bilik dünyası ışığına çıhdığı günden, eserin üzerinde aparılan geniş ve aynı halda ahtarıcılık ve araşdırıcılık sahalarından biri de onun dil ve üslup özellikleri ve bu özelliklerin bugünkü Türk soylu dillerden hansı birisi ile daha yahından ilgili ve benzeyişli olduğu meselesi olmuştur.

Bu mesele, ilk günden Dede Korkudla alışan bilginlerden Heledits ve Nöldke'den tutmuş Bartold, Prof. Çobanzade ve Rosi'ye kadar ve onlardan da bugüne kimi araşdırmalarda özüne yer açtığı halda, hamıdan çoh Türkiye Korkudşinaslığı ve bu arada iki tanınmış Korkudşinas: Biri Muharrem Ergin ve öbürü Orhan Şaik Gökyay'ın yiller uzunu devam eden sürekli ve dikkate layık araştırmalarında ve aydınlaşdırmalarında özünü daha ayrıntılarla göstermiştir.

Dünyalarını değişmiş bu iki bilgin, Dede Korkud boyları ile ilgili meselelerde ve hususiyle eserin dil ve üslubunda olan Azeri Türkçesi özellikleri ve uygunlukları barede ayrı ayrı ve bazen de birbirine uyuşmayan görüşler ve mülahazalar yürütmekle farklı kanaatlere gelip çatmışlar.

Bu hususda Muharrem Ergin, Dede Korkud kitabının metin ve araşdırmasına hasr ettiği iki ciltlik ayrıntılı eserinin ikinci cildinde Dede Korkud'un dil ve gramerinden bahsederken meseleye aşağıdaki bahışla yanaşır: "Dede Korkud kitabı bir kere Azeri sahasının eseridir. İçinde geçen yer ve kavim adları bunu açıkça göstermektedir. Fakat bunun yanı sıra, eserin dili de bu sahanın damgasını daşımakdadır. Daha 14. asırda Kadı Burhaneddin'de belirtilerini gördüğümüz Azeri Türkçesi, Dede Korkud'da artık belirli bir hale, elle tutulur bir hale gelmiş bulunmaktadır. Böylece eserin dili kendi coğrafyasına ve etnik durumuna tamamıyla uygun düşmektedir. Aşağıda gramerini incelerken eserin nasıl Azeri Türkçesi tarafında olduğunu

[50] Bu makale 20 Septembr'da Bakı'da berpa olunacak Dede Korkud sempozyumuna hazırlanmışdır.

yahından göreceyiz. Fakat metne şöyle gelişigüzel bir göz atmak bile, bizi derhal Azeri sahasına götürmeye kafidir. Gramer şekileri bir yana, kelimeler, kelime grupları (terkipler) ve cümleler bahımından da her satırda Azeri Türkçesiyle karşı karşıya geliriz. (Burada yazar Dede Korkud'dan çohlu Azeri özellikleri daşıyan sözleri örnek olarak getirir ve sonra sözüne bele devam edir.) Bu meselelerin bir kısmına Batı Oğuz sahasında (Şarki Anadolu'da) da rastlanabilir. Fakat bütün bunlar ve bu kimi kelime ve tabirler umumiyetle Azeri sahasının öz malıdır. Bazıları ise yalnız Azeri sahasının unsurlarıdır...

Dede Korkud'taki Azeri unsurlarının göze çarpan belirtileri olarak yukarıda sıraladığımız misallar Azeri sahası içinde bilhassa Türkiye ağzının unsurlarıdır. Dede Korkud kitabını okurken insan kendisini bir Terekeme topluluğu içinde zannedir. Eserin mukaddimesinde anlatılan ve kadınlardan birinin yüzde yüz Terekeme havası taşayın şu ifadesini okuyunca karşımızda bir Terekeme kadınının konuşduğunu görürsünüz ve tek başına bu sesleme bile belirttiğimiz yakınlığı bütün açıklığı ile ortaya koymağa kafi gelir: "Kız Zeliha, Zübeyde, Ürveyde, Can Kız, Can Paşa, Ayna Melek, Kutlu Melek, ölmeğe, yitmeğe gitmemiş idüm. Yatacak yerim gene bu rahap olasıydı. Nolaydı benüm evüme bir lahza bakaydunuz. Konşu hakkı Tanrı hakkı... (Burada yazar Türkiye'de toplanmış Türkiye ağzından derleme eserlerden ad çekir.)

Dede Korkud kitabının yalnız gramer yapısı (kuruluş) ve dil yapısı değil, üslubu da Azeri sahasının havasını daşır. Mecazi ifadeden mümkün olduğu kadar uzak, anlamları kendilerine en yahın kelimeler ile karşılayan gerçekçi, özlü ve yahın anladış Azeri ifadesinin bariz vasfını teşkil eder. Dede Korkud kitabında da aynen böyle bir üslupla, böyle bir ifade tarzı ile, bu nevi bir üslup ile karşı karşıya kalırız.[51]

Muharrem Ergin, gramer bölümünün başlanışında Dede Korkud eserini Batı Türkçesinin (Hazar'ın batısında yerleşen Türkçenin) içerisinde yazıya alınan eserlerden biri sayır. O Oğuz şivesine esaslanan Batı Türklerinin yazı dilini 12-13. asırlardan formalaşmağa başladığını ve asırlar ötdükce ses ve

söz kuruluşu bahımından cür be cür gelişmeler ve değişmelere uğradığı halda, zamanla iki daireni; biri Azeri ve Doğu Anadolu Oğuzcası, o biri Osmanlı ya Batı Oğuzcasına ayrılmış bu doğu ve batı Oğuzcaları arasında yerli konuşma şiveleri ve ağız ayrılıkları yanında Doğu Oğuzcasının vakit aşırı şarkdan gelen yeni unsurlar, hususiyle Kıpçaklar ve İlhanlıların tesiri bu ayrılıkları gramer şekilleri ayrılıklarına kadar getirip çıharıpdır. Bununla da Muharrem Ergin'in kanaatine esasen, Dede Korkud Kitabı saha bahımından Doğu Oğuz, yani Azeri sahasının özelliklerini özünde daşıyan bir eser olmuşdur.

Belelikle de Muharrem Ergin bu kati bahış ve yanaşmaları ile Dede Korkud kitabının Azeri Türkçesi ve Doğu Anadolu sahasına ve bu sahanın elat varlığı ve el konuşmalarına esaslandığını menimsemekle ve eserde sayısızcasına görünen ses durumlarını, ses hadiselerini, ses değişmelerini, şekil, üslup hususiyetlerini dakikleştirdiği halda, onun tarihi ve etnik bahımdan Türk dilinin en gözel eserlerinden biri ve belki de birincisi olan Dede Korkud kitabı ayn ı zamanda Türk kültürünün temel eserlerinden biri ve belki de birincisidir...

Dede Korkud kitabı bugün elimizde olan bu metni ile Azeri sahasının eseridir. Fakat içindeki hikayeler Türkiye'den Türkistan'a kadar bütün Türk ülkelerinde eskiden beri yaygın bir şekilde ve canlı olarak yaşamakdadır. Yani Dede Korkud bütün Türk ülkelerinin, bütün Türk dünyasının müşterek milli kültür abidesidir; onun içindir ki, bu eser yalnız Azerbaycan veya Türkiye'yi değil, bütün Türklük alemini milli kültür bahımından yahından ilgilendirmektedir.[52]

Orhan Şaik Gökyay, öz kalın ansiklopedik eserinde, Dede Korkud kitabının dil ve üslubundan bahsederken, bir paragrafta öz bahışını bu sayak açıklayır: "Dede Korkud kitabının dili Azeri özellikleri göstermekle birlikte, bugün konuşulan ve yazılan Azeri lehçesiyle karşılaşdığı zaman kitabın daşıdığı özelliklerin bu lehçeye aid olduğunu söylemek mümkün değildir. Eski Osmanlıca metinlerde; Sultan Veled divanı (13. yüzyıl) Yunus Emre ve Kadı

[51] Dr. Muharrem Ergin, Dede Korkud Kitabı 2, İndeks-gramer, Ankara 1963, S: 325-356

Burhaneddin divanları, Süheyl ü Nevbahar, Ferhengname kimi 14. yüzyıl; Oruç Bey tarihi kimi 15. yüzyıl eserlerinde hem aynı kelimeleri, hem de Dede Korkut metninde rastladığımız dil özelliklerini, morfoloji ve sentaks benzerliklerini buluyoruz. Bilindiği kimi, bu yüzyıllar Oğuzcanın bu iki lehçesinin, Eski Anadolu ve Azeri lehçesinin henüz kesin çizgilerle ayrılmadığı bir devirdir.

Bu paragrafla ilgili haşyede aşağıdaki sözler kaydedilmiştir: "Ziya Gökalp, Dede Korkud dilinin eski Oğuzca ve bize mahsus Türkçenin anası olduğunu söyler. (Türkçülüyün Esasları, s: 117) Prof. Fuad Köprülü de onun dil bahımından Azeri hussiyetleri gösterdiği kimi, bu hikayelerde etnik ve coğrafi isimlerin tamamıyla Azeri sahasına aid olduğunu bildirir. (İslam Ansiklopedisi, Azeri edebiyatı)"[53]

Orhan Şaik Gökyay bu açıklamanın ardınca, açdığı dil ve üslup ayrımına aid bibliyografi mülahizeleri bu sözlerle başlar: "Dede Korkud hikayelerinin dili üzerinde bugüne değin çalışanlar hem azdır, hem de yapılmış olanlar doyurucu olmakdan uzakdır.[54]

O, burada iki-üç bibliyografik esere işare ettikden sonra sözü Muharrem Ergin'e yönelderek bele devam edir: "Türkiye'de Dede Korkud'un dili üzerinde oldukça geniş tutulan bir planla yazılmış olan bir kitap vardır. (Safhanın haşyesinde: Muharrem Ergin; Dede Korkud Kitabı, C2, indeks-gramer, Ankara 1963).[55]

Bu tanıtmanın devamında, o, Ergin'in eserinde gramer bölümüne yerleşen açıklamaların unvan ve sahife sayılarını derc etmekle, bu bölümde bir sıra çatışmazlıklardan ad çekir. Orhan Şaik'e göre bu çatışmazlıklar Ergin'in özünden önceki çalışmalardan yararlanmadığı, Dede Korkud'da yerleşen bütün sözler doğrudan doğruya Azeri sahasının malı olarak gösterildiği, eseri morfoloji ve sentaks bahımından heç bir tanık göstermeden eski Anadolu

---

[52] Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, Metin-Sözlük, Ankara 1964, Önsöz s: 5 (Bu kitap yuharıda sözü geçen iki ciltliğin birleşmiş, yekunlaşdırılmasıdır.)
[53] Orhan Şaik Gökyay, Dede Korkut Kitabı, İstanbul 1973, s: 547.
[54] Yene orada, s: 555.
[55] Yene orada, s:555.

Türkçesi ve Azeri sahasına bağladığı ve bu işde bu günkü Azeri lehçesini örnek götürdüyü, ve eserde olan imla karışıklığı ve düzensizlikleri öz isteklerine uygun değerlendirdiği, Vatikan nüshasından yerli yerinde faydalanmadığı ve bir para bu kimi çatışmazlıklar üzerinde dayanır.

Biz, helelik bu çatışmazlıkların tamam ya kısmen düz olup olmadığına katılmadan meseleni yalnız bu konuşmanın mevzuu bahımından incelemek isterdik. Heç söz yoh ki, Orhan Şaik Gökyay'ın araşdırması, Muharrem Ergin'in eserinden en azı on yil sonra yayılmışdır ve buna göre de yazır Dede Korkud dünyasında yeni araşdırma yolları, başlıca düşünce ve kanaatlere yol tapmış ve belelikle de eserini zenginleşdirmiştir. Bununla bele, dil ve gramer araşdırmasına geldikde Ergin'in iki cildliği daha çoh fonetik ve ses kuruluşuna dayanan ve Orhan Şaik'in eseri morfoloji ve sentaks meselelerine arhalanmışdır.

Bu meseleni yeri geldikde Orhan Şaik özü de kayd edir: "Eserin fonetiği bir yandan benim alanım dışında olduğu, bir yandan da bir dereceye kadar başkaları tarafından üzerinde durulduğu için burada söz konusu edilmemişdi. Yalnız eserin morfoloji ve sentaks konuları için önem daşıyan imlası üzerinde durmak yerinde görülmüşdür."[56]

Her iki araşdırıcı önem verdikleri meselelere farklı bahışlarla yanaşdıkları halda, öz niheng eserlerinde Dede Korkud boylarının transkripsiyon metnini ve sözlüğünü bugünkü Türkiye elifbasına uygun surette vermişler. Belelikle de neçe yüz yiller bundan evvel yazıya alınmış bir metnin bugünkü elifba ile gösterilmesi, ister-istemez ve hususiyle metinde olan ses ve söz düzümünün, başka bir sahaya aid olduğunu nazara olmakla bir sıra ses değişmeleri, ses uyuşmaları, gramerleşdime zaruretleri, ohunulmaz veya ohunması şüpheli olan sözlerin imla ya da anlam yozumu ve hamıdan önce saha husisiyeti daşıyan ve muayyen anlam ifade eden sözler ve söz birleşmelerinin tabiri eserin bir derece bugünkü Türkiye Türkçesine yöneldiğini göstermektedir. Söz yoh ki, metni ve sözlük sıralarını bugünkü elifbaya uyuşdurmada, hususen daha ihtiyatlı davranan Muharrem Ergin'in hazırladığı metinde

bugünkü Türkiye elifbasında yeri olmayan, lakin Dede Korkud eserinde bol bol işlenen " خ " ve " ق " seslerini "k, h" şeklinde göstermek de bu yönelme ve benzemeni yitirebilmemişdir ve bizi bu metinleri ve bununla yanaşı söz düzümlerini Azerbaycan'da mesela Ferhad Zeynelof ve Samet Alizade'nin veya Şamil Cemşidof'un hazırladıkları metinlerle karşılaşdırdıkda ve hatta eski elifbada yazılmış asıl metinle tutuşdurdukda bu farkları aydınca sezebileceyik.

Araşdırmalarda geniş yer verilen sözlük ya söz düzümüne gelince, bu Muharrem Ergin'de fonetik üslubda yani kelimenin yalnız kökünü onun daşıdığı anlamla önce ve ardınca da kökün söz düzeldici ve söz deyişdirici şekillere yüklendiği ve sözün metinde hansı yerlerde işlendiği sahife satır sayı ile gösterilmişdi. Orhan Şaik Gökyay'da sözler ve söz grupları esas yeri tutmuşdur. Burada kelime ve terkibin hansı yerlerde işlendiğine işareden sonra, söz veya söz terkibinin anlamı ve açıklaması verilmiş ve açıklanabilmeyenlerin karşısı boş burahılmışdı.

346 sahifede yerleşen Muharrem Ergin'in indeksi (söz dizini) Dede Korkud'un ses kuruluşunda Azeri Türkçesiyle olan uygunluklardan canlı ve ölçüsüz örnekler göstermekdedir. Numune olarak Azeri Türkçesinin tarihi etnik gelişmede " م " (men ve ondan töreyen sözler) veya " ب " (ben ve ondan töreyen sözler) tarafında olduğu olmuşdur. Ergin'in indeksinde verilen rakamlara esasen, "men" sözü ve onun eklenmiş halları yüzler defa Dede Korkud'da işlendiği halda, "ben" sözü çoh seyrek işlenmişdir. Veya "mere" sözü yüz elli kere işlendiği halda "bere" sözü asla işlenmemişdir.

Orhan Şaik'in çalışmalarında 180 sahifede yerleşen söz dizininde kelimelerden ilave, söz birleşmeleri de yerleşmişdir. Söz birleşmeleri dilin tarihi-medeni inkişafında yaranan ve mecazi anlam ifade ettiklerinden bedii edebiyatta çoh işlenen ve dillerin söz ve terkip kuruluşunda çoh işlenen temrinlerdir. Orhan Şaik Dede Korkud'da geden ve Azeri Türkçesi biçiminde olan söz birleşmelerinin bir çohunu aydınlatdığı halda, bir sırasını açıklayabilmemişdir.

Meselenin daha maraklı yeri burasıdır ki, her iki araşdırıcı Dede Korkud kitabının yuharıda adı çekilen intikadi metnini hazırladıkları halda, eserin sıradan Türkiye ohucusu üçün bugünkü dilde metnini de hazırlayıb neşretmişler. Her iki yazar yaydıkları bu metinde bugün Azeri Türkçesi sahasında oldukça açık-aydın duyulan ve heç cür değişdirmesi ve bayağılaşdırması gerekli olmayan sözleri de her iki eserde değişdirip ve onların yerine şüphesiz duyulması ve anlamı Türkiye Türkçesinde daha elverişli olan sözler yerleşdirmişler.

Biz bu yığcam konuşmanı kurtarmadan evvel, örnek olarak her iki bugünkü dille Dede Korkud'dan karşılaşdırmalar getiririk:

1. Muharrem Ergin'in min temel eserin birinci kitabı kimi neşredilmiş bugünkü Türkçede Dede Korkud'da örnekler (Dirse Han oğlu Boğaç'ın boyunun başlanışından.)

-Yerinden durmuşdı –yerinden kalkmıştı

-İlde bir kere toy edip –yılda bir kere ziyafet edip

-Oğuz beğler konaklardı-Oğuz beğlerini misafir ederdi.

-Yemezse dursun getsin –Yemezse kalksın gitsin

-Allah Teala kargayıbdır –Allah Teala beddua etmişdir.

-Dağlara gün değende –Dağlara gün vuranda

-Kırk iğidin boyuna alıb –Kırk yiğidini beraberine alıp

-Dirse Hanın nökerleri –Dirse Hanın hizmetçileri

-Ok tohundı alca kanı şorladı –Ok isabet etti, alca kanı fışkırdı

-Ol kırh namerd koymadı –O kırk namert bırakmadı

-Atın cilavsın dönderdi –Atın dizgnini dönderdi

-Bir ogul güçle buldum –Bir oğul zorla buldum

-Bol leşker alayın –Bol lesker alayin

-Kayıtdı gerü döndi katlanmadı –Çekildi geri, döndü, dayanmadı.

-Üç kere yarasını eliyle sıgadı –Üç defa yarasını eliyle sivakladı

-Koşa badam sıgmayan –Çifte badam sigmayan

-Üç dehi erdu uşagı artık ola –Üç de kabile cucugu ziyade ola.

Orhan Şaik Gökyay'ın "Bugünkü dille Dede Korkud" adıyla 1963. yilde neşrettiği:

-Yerinden dumuş idi –yerinden doğrulmuştu.

-Sohbetine derilmişdi –sohbetine toplanmişdi

-Bunları gördüğünde –Bunları gördüğü vakit

-Müstecab olurdı –Kabul olurdu

-Neçe zaman –kaç zaman

-Buyruk etdi –emir verdi

-Yola girdiler –yol aldılar

-Yol yaragın gördüler –Yol hazırlığını gördüler

-Oğuzun ucunda –Oğuzun sınırında

-Beli sultanım artıkdır –evet sultanım fazladır.

-El götürdüler, dua kıldılar –el kaldırdılar, dua etdiler.

-Arı imandan –temiz imandan

-Saza düşürdi –saza sokdu

-Sazı oda vurdular –sazı ateşe verdiler

-At çapdırmadık mı? –at koşdurmadık mı?

-Muştuluga çapar getdi –müjdeye getdi

-Kanını destmala dürtsün –kanını mendile sürsün.

A. Menzuri Hamneyi; 4. Yıl, No: 37-38, Haziran-Temmuz-Ağustos 1982, s. 77-78

MUHAVERE (KARŞILIKLI KONUŞMA)

Abdulkerim Menzuri HAMNEYİ'nin telifi olan "Türkçe-Farsça Ma'mulü Danışıklar" adlı kitabından:

TÜRKÇE	FARSÇA
"Dede Korkut" kitabı hakkında	Derbare Kitab-ı "Dede Korkud"
-Dede Korkut boylarından ne bilirsiniz? "Dede Korkut boyları halkımızın kadim dastanlarındandır."	-Derbare dastanhay Dede Korkut çe mi danid? "Dastanhay Dede Korkut ez kadimi terin dastanhay halk mast."
-Bu dastanlar hansı asırda formalaşmışdır? "Bu dastanlar miladi tarihinin on-on birinci asırlarda formaşmışdır."	-İn dastanha deçe karen şekl gerifte est? "İn dastanha der karnehay deham yaz deham miladi şekl gerifte est."
-Dastanın esas iştirakçileri kimlerdir? "Dastanın esas iştirakçileri Oğuz kabileleridir."	-Çe kesani esas iştirak in dastan ra teşkil mi dehend? "Esas iştirak dastan ra kabail Oğuz teşkil mi dehend
-Dastandan ne anlaşılır? "Dastanı dikkat ile ohuyanda aydın olur ki, burada ahali göçeri hayat geçirir ve maldarlığa meşgul olur.	-Ez dastan çe fehmide mi şad? "Dastan ke badket hevande şod roşen mi şod ke der inca ahali derhal göç zendgi mi kenned ve ba damdari meşgulend."
-Dastanda ne ifade edilmişdir? "Dastanda vatanperverlik, düşmenlere nefret, kahramanlık ve	-Der dastan ez çe bahs şede est? "Der dastan ez vetenperesti, nefret ba düşmanan ve manend dilaveri

gayre kimi güzel beşeri hisler de ifade edilmiştir.	ve gayre ez zibaterin ehsas beşeri bahs şede est."
-Dede Korkut dastanları nece yazılmıştır? "Dede Korkut dastanları nazım ve nesir hisselerinden ibarettir. Nesir hisseleri nakledilmiş, nazım hissesini de 'Ozanlar' 'Kopuz' çalıp muayyen hava ile ohumuşlar.	-Dastanhay Dede Korkut çegune nuşte şede est? "Dastanhay Dede Korkut besuret nazım ve nesir est. Kısmat nesir ra nakl mi kerdend, kısmat nazım ra 'ozanhay' ba 'saz' ba aheng mahsus mi hevandand"
-Ozanlar kimdir? "Kadim Azerbaycan'da saz-söz sanatkarlarını 'varsak', sonra 'ozan' ve 16. asırdan bu yana 'aşık' adlandırmışdılar.	-Ozanhay ki budend? "Der kadim der Azerbaycan sanatkaran saz ve sahan ra 'varsak', ba'da 'ozan' ve ez karen şanez dehem ba ba'd 'aşık' namide end."
Azerbaycan kahramanlarının ekseri aşık idiler. Körooğlu aşık idi, Garib de aşık idi, kerem de aşık idi."	"Ekser kahramanan Azerbaycan aşık bode end. Koroğlu aşık bod, Garib hem aşık bod, Kerem aşık bod."
"Dede Korkut dastanları ilim alemine 19. Asırda malum olmuşdur."	"Dastanhay Dede Korkut ba alem-i ilm ez karen nuz dehem malum şede est."
-Eserin ilk el yazması harada tapılmışdı? "Eserin ilk el yazması Almanya'da Dresden kütüphanesinde tapılmışdır."	-Evvelin nüsha'yı hatti in eser der kece peyda şede est? "Evvelin nüsha-yı hatti ni eser der Alman der kitaphane-yi 'Drezden' peyda şede est.

Dr. Cevat Heyet: 3. Yıl, No: 27, Temmuz 1981, s. 58-63

DEDE KORKUT KİTABI ÖLMEZ SÖZ HAZİNEMİZDEN İNCİLER

Bugün Dede Korkut dastanlarının eskiden Orta Asyadan gelip Azerbaycan ve Şarki Anadolu'da yerleşen Oğuz Türklerinin kahramanlık boyları olduğu ilim alemine isbat edilmiştir. Bu dastanlar aynı zamanda halkımızın eski anane, yaşayış ve inanışlarını bedii bir dille ifade edip, Türklerdeki vatanperverlik, konakseverlik, ata-ana ve evlat muhabbeti, kadınlara hürmet, mobarizlik, düşmanlara nefret, mertlik ve kahramanlık kimi güzel insani his ve faziletleri aksettirmişti. Bu dastanlar nesr ve nazım kısımlara ayrılmış. Nesir hissesi nakledilmiş, şiir hissesi de ozanlar (aşıklar) tarafından kopuz (saz) çalınarak muayyen havalarla ohunurmuş, şiir hissesi iki min beyte kadardır ve kitabın % 35'ini teşkil etmektedir. Şiir ve nesir kısımları uzvi surette birbirine bağlıdır ve biri diğerini tamamlayır. Bu dastanlar halk tarafından, belki de halkın duygu ve düşüncelerini, dertlerini ve hoşluklarını saz ve sözle terennüm eden ozanlar tarafından muayyen tarihi ve kahramanlık hadise ve ceryanları etrafında söylenmiş ve zamanla inkişaf ederek 16. asırda yazılmıştır. Kitapta bir mukaddeme ve on iki dastan vardır. Mukaddimede ve dastanların hamısında adı geçen Dede Korkut halkın müşkül işlerinde maslahatçı bir hekimdir. Oğuz ellerini tehdit eden muhtelif düşmanları yenme yollarını öğretmekten kahramanlara ad verme işine kadar muhtelif vazifeleri vardır. O aynı zamanda kopuz çalan bir ozandır.

Dede Korkut dastanlarında işledilen dil Azerbaycan ve Şarki Anadolu diline diğer Türk dil ve lehçelerinden daha yahındır. Bu da, bu dastanların bu mıntıkada halk tarafından yarandığını sübut edir. Elbette Dede Korkut dili bugünkü dilimizden biraz farklıdır, lakin 12-14. asırlarda bu mıntıkada yaşayan Oğuzların danışdığı dilin aynıdır.

Dede Korkut dilinde Farsça ve Arapça sözler çok azdır ve onların yerine Türki sözler işledilmiştir. Mesela: "aşık yerine ozan, hile yerine al, dua yerine alkış, mariz yerine sayru, ezan yerine ban" işledilmişdir. Dastanlardaki Türki

sözlerin bazıları da bugünkü dilimizde yer tapmışdır. Mesela: "Kansı yerine hansı, kaçan yerine haçan ve tutsak yerine dustak kimi..."

Biz Dede Korkut kitabını ohudukdan sonra onun hakkında yazılan muhtelif eserleri mütalaa ettik, sonra Dede Korkut dastanlarının metnini tetkik ettik. Tetkikimiz esnasında metindeki sözler ve cümleleri bugünkü Azeri ve Anadolu Türkçeleriyle mukayeseli olarak gözden geçirdik. Yerlerin adlarına ve dastanların mevzualarına dikkat ettik ve diğer muhakkiklerin verdiği malumatı da nazarda tutarak bu neticeye geldik:

Dede Korkut dastanları Oğuzların, rişesi Orta Asyaya kadar uzanan ve Azerbaycan ve Şarki Anadolu'da ceryan eden hadise ve maceraların inkişaf edip boy halini almış şekilleridir. Dil bahımından Azeri ve Anadolu Türkçesinin daha birbirinden ayrılmamış zamana ait olan Oğuz Türkçe'sidir.

Cümle terkibi ve sözler Azeri Türkçesini hatıra getirdiği kimi Anadolu'da işledilen çohlu sözler ve ıstılahları da havidir. (ihtiva eder).

Yerler (Gence, Berda, Alınca Kalası, Göyçe Gölü, Derşam, Derbend) Azerbaycan ülkesine aiddir, lakin Anadolu'nun şarki vilayetlerinden Trabzon, Bayburd ve Mardin de kafir komşu yerleri kim bahs edilir. Bu da bize hadiselerin tarihi hakkında takribi bir biliği verebiler ve hadiselerin bu yerler Türkler tarafından fethedilip müsülmanlaşdırılmasından ve Türkleşdirilmesinden kabag yani 12. asırdan evvel ceryan ettiğini gösterir.

Hadiseler Azerbaycan'da ceryan ettiği halda bugün Dede Korkut da bizim (hususen cenubi Azerbaycanlıların) bilmediğimiz sözler daha çohdur. Bu da dilimizin inkişafından artık, büyük hissesini yitirdiğimizden emele gelmiştir. Buna göre de yitirdiğimiz ve unuttuğumuz temiz Türk sözlerini atalarımızdan kalan bu edebi hazineden seçip yazılarımızda ve hatta danışığımızda işletmemiz lazımdır. Türklerin tarama veya darama dedikleri bu işi biz Dede Korkut kimi edebi abidemiz içün tatbik ettik ve aldığımız neticeyi hülasa olarak burada derc edirik.

Bugün Dede Korkut kitabında öz dili ve edebiyatıyla tanış olmayan bir şehirli Azerbaycanlıya (Tebrizli) 390 kelime mechuldür. Bu sözlerin yüze

yahını (90) Şimali Azerbaycan ve Türkiye'de bugün dahi raicdir. Buna mukabil kitapta otuza yahın yalnız Azerbaycanda raic olan sözler vardır.

Biz bu sözlerden tedrice dilimize geçirmek maksadıyla birinci merhalede (107) sözü seçtik. Bu sözler bugün şehirlerimizde yaşayan halk tarafından unudulmuş ve onların yerine Farsça veya Arapça kelimeler işledilir. Lakin bu sözlerin çoğu Şimali Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde işledilmektedir.

Aşağıda derc ettiğimiz bu sözlerin yeniden işledilmelerini, bir teklif olarak "varlık" heyet-i tahririyesinin toplantısında (14-3-1360) tarh ettik ve sözler baresinde tek tek danışılıp bahsedildikten sonra bazı sözlerde çok cüzi ıslahlarla hamısı heyet-i tahririyemiz tarafından tasvip edildi, meselenin ve sözlerin varlık mecellesinde halkımıza ve hususen şair ve yazıcılarımıza bildirip dikkatlerini celb etmek maksadıyla nakledilmesi maslahat görüldü. Halis Türki sözleri olan ve asırlar boyu ata-babalarımız tarafından işledilmiş olan bu sözlerin halkımız tarafından öğrenip işledilmesi dilimizin kelime boşluğunu kısmen dolduracak ve eskiden yazılmış eserlerin ve muasır Şimali Azerbaycan asarının daha asan ve mükemmel anlaşılmasına yardım edecektir. Bu sözlerin şair ve yazıcılarımız tarafından benimsenip eserlerinde işletmeleri de halkımızın bu kelimelerle daha tez manus olmalarına kömek edecektir. Bu sözler dört gruba ayrılmıştır:

1. Birinci gruptaki sözler bugün şimali Azerbaycan'da raic olan sözlerdir. Ve bunların kabagına (A) alameti koyulmuştur. Bunlar 65 sözden ibarettir.

2. İkinci gruptaki sözler bugün Türkiye'de yaşayan halk tarafında da işledilen sözlerdir. Bunların kabagına (T) alameti koyulmuştur ve sayısı 67'dir.

3. Üçüncü gruptaki sözler hem Şimali Azerbaycan hem de Türkiye'de raic olan sözlerdir ve bu sözlerin kabağına (A-T) ilave edilmiş ve 47 sözden ibarettir.

4. Kalan 20 söz bugün unudulmuş veya az işlenen sözlerdir ve onların yerine Farsça veya Arapça kelimeler işledilmektedir.

1. Aramak: ahtarmak (A-T)
2. arkış: karvan
3. azık: azuke (A)
4. alan: meydan, düzlük (T)
5. alay: heng, saf (A-T)
6. alkış: tahsin, çepik, dua (A-T)
7. ağırlamak: konahlamak, peziraye (T)
8. anmak: yad etmek, zikretmek (A-T)
9. ansızın: nagehani, birdenbire(T)
10. erdem: fazilet, marifet, becerik (A)
11. ergenlik: hediye, armağan
12. esrük: mest, serhoş (A)
13. esen: selamet (T)
14. ense: peştser, peyser (T)
15. eslemek: kabul etmek, pezirfeten
16. ısmarlamak: tapışırmak (T)
17. ordu: sipah, karargah (A-T)
18. ortac: vars
19. orman: cengel (A-T)
20. ören: viran, harab
21. öksüz: yetim (A-T)
22. öyke: gazab (T)
23. ud: edeb, haya
24. udsuz: edebsiz, hayasız
25. us: akıl, hoş (A-T)

26. uslu: akıllı (A-T)

27. uğraşmak: meşgul olmak, elleşmek

28. uğramak: müracaat etmek, baş vurmak, maruz kalmak.

29. ulu: büyük, uca (A-T)

30. uyarmak: tahrik etmek, tenbih etmek (T)

31. ıssız: çöl, tenha, kimsesiz, sahipsiz (T)

32. iletmek: yetirmek, aparmak (A-T)

33. imrenmek: gıbta etmek (A-T)

34. imrence: gıbta edilecek (T)

35. inak: dost, meşaver, emin, mutemed (A)

36.işte: budur, inek (A-T)

37. bağır basmak: ta'zim etmek

38. bayağı: mübtezil, adi (A-T)

39. balçak: deste, kebze

40. ban: ezan, sekf, pencere, ses (A)

41. beze: yazık, biçare

42. beniz: ruh, yüz, çehre (A-T)

43. buta: nişane (A)

44. bulmak: tapmak (A-T)

45. bun: gam, keder, derd

46. bunlu: derdli, kederli, sıhıntılı

47. bunalmak: aklını elden vermek, çaşırmak (T)

48. pusgu: kemin (A-T)

49. pınar: çeşme, bulak (A-T)

50. tuş: rast, tesadüf, hedef (A)

51. tuş: tay (A)
52. turfan: nuber (T)
53. çapar: haber aparan, post memuru (A)
54. çevre: muhit, etraf, daire (A-T)
55. çılpak: lut, leht (A-T)
56. dartışmak: münakaşa etmek (A-T)
57. dernek: meclis, mahfil (A-T)
58. donatmak: tezyin, paltar geydirmek (T)
59. doyum: ganimet, bolluk
60. duymak: hissetmek, işitmek (A-T)
61. dürlü: nevi (T)
62. düm: tamam, kamil (A)
63. dümdüz: kamladuz (A)
64. dinlemek: kulak asmak (A-T)
65. sak: ihtiyat, ayık
66. sakınmak: ihtiraz etmek (A-T)
67. sömürmek: emmek, isti'mar ve istismar etmek
68. sinek: meks, peşe, cibin (T)
69. sömürge: müste'mere (A-T)
70. sanasın: sanki, elebil (A-T)
71. sıra: nöbet, saf (A-T)
72. susamak: teşne olmak, susuz olmak (A-T)
73. solumak: nefes çekmek (T)
74. kapınc, kahınc: serküft (A)
75. karşılamak: istikbal etmek (A-T)

76. karalıca: bedbaht, yaslı

77. karım: muariz, rakip, düşmen

78. kutlu: mübarek, mes'ud (A-T)

79. kuzgun: laşhur, kelag-ı siyah, kerkes (A-T)

80. kulaguz ya kulavuz: rahber, yol gösteren (A-T)

81. korkunc: korhulu, vahşetnak (T)

82. kıyı: kenar

83. kez: defa

84. güz: payız (A)

85. gerekmek: lazım olmak (A-T)

86. gerekirse: lazım olsa (A-T)

87. gerçek: hakikat (A-T)

88. geçid: yol, gezer, merhale (A-T)

89. gürbüz: kutlu (A-T)

90. güvenmek: itimat etmek (A-T)

91. gövde: beden (A-T)

92. nesne: şey (A-T)

93. haykırmak: bağırmak (A)

94. hemen: derhal, fora (A-T)

95. yarak: eslehe, techizat (A)

96. yasak: kadgın (A-T)

97. yarış: müsabaka (A-T)

98. yaya: piyade (T)

99. yavuz: pis, azgın, yiğit

100. yarcımak: bahtiyar olmak

101. yanak: güne (A-T)

102. yeneg: astın

103. yesir: esir (A)

104. yular: celu (A)

105. yankulamak: aksülamel göstermek (T)

106. yüzgeç: gavas, yahşı yüzen (A)

107. yön: cihet, semt, cebhe (A-T)

Dr. Cevat Heyet: 15. Yıl, No: 91-4 ; Ocak-Şubat-Mart 1994, s. 3-8

DEDE KORKUT DASTANLARI NE VAHIT VE HARADA YARANDI?*

Dede Korkut dastanları, Dede Korkut kitabının evvelinde de yazıldığı gibi Oğuz Türklerinin dastanlarıdır. Milli dastanların birinci hususiyeti müellifinin bir adam değil, bir el veya halk olmasıdır. Bu dastanlar, Oğuz ellerinin yaşayışlarının bir aynası ve kadim medeniyet ve folklorumuzun zengin hazinesidir.

Biz burada bu dastanların harada ve hansı çağda yaranıp, ne vakit yazıya geçirildiği barede danışacağık.

İlhanlılardan Kazan Han ve Olcayto zamanında yazılan "Camiü't-tevarih" de Dede Korkud'un 4 büyük Türk hükümdarına müşavirlik etmiş bir millet büyüğü olduğu yazılmıştır. "Kitab-ı Dede Korkud Ala Lisan-ı Taife-i Oğuzan" adlı eserin baş tarafında yazılan mukaddimede, Dede Korkud hakkında böyle yazılmıştır:

"Resul aleyhisselam zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata derler bir er kopdu. Oğuzun ol kişi tam bilicisi idi. Ne derse o olurdu. Gaybdan dürlü haber söylerdi. Hak Teala anın gönlüne ilham edirdi.

Korkut Ata, Oğuz kavminin müşküllerini hal edirdi, her ne iş olsa Korkut Ata'ya danışmadan işlemezlerdi, her ne ki buyursa kabul ederlerdi, sözün tutup tamam edirlerdi.

Mukaddemede ahir zaman hanlık gerü kapıya değe kimesne ellerinden almaya, ahir zaman olup kıyamet kopunca dedüğü Osman neslidir, işte sürüp gideyorur.

Mukaddemeden nakl elediğimiz son cümlelerden hikayelerin Osmanlı hanedanının Şarki Anadolu'da hakim olduğu zaman kitabın yazıya geçirildiği anlaşılır. Bu barede müelliflerin fikirleri muhteliftir. Ekser müellifler paleografik (hatşinaslık, ketibeşinaslık) hususiyetlere istinaden "miladi 16. asrın ortalarında" yazıya geçirildiğini kabul edirler.

Prof. Bartold eserin 15. asrın başında yazıldığını kabul edir.

Prof. Haluk Köroğlu Dedem Korkut kitabının ebced hesabı ile 1482'de yazılmış olduğunu kabul edir. (Prof. İlhan Başgöz) Destanları tetkik eylediğimizde onların dilinin daha kadim olduğunu görürük hatta eski Anadolu Türkçesinden de daha kadimdir ve kitabın ilk sahifesinin başında yazıldığı kimi Oğuz Türkçesidir.

Oğuz Türkçesi Anadolu, Azerbaycan, Türkmen ve Horasan Türklerinin eski ortak (müşterek) dilleri olduğu üçün bu eser bütün Oğuz evlatlarının ortak abidesi sayılır.

Dede Korkud dastanlarında, kahramanlar müslüman oldukları halda eski göçeri inamları ve şamanizm devri adet ve hatıraları da yaşamaktadır. Mesela: Işık, su, ağaç ve ata saygı gösterilir, bozkurt mübarek sayılır. (İkinci dastan) ve Hanın evini yağma edirler, anda içende dini mukaddesata değil, silahlarına and içerler; kılıncıma doğranayın, ohuma sancılayın.

Dastanlarda adı geçen kahramanlar ve diğer şahsiyetlerin adları kadim Türk adlarıdır: Dirse Han, Bayındır Han, Salur Han, Kazan Han, Deli Dumrul vs.

Bu hususiyetlerden bir çoh tetkikatçılar (Bartold, Cefri Lois, Alizade...) bele bir akideye gelmişler ki; bu dastanlar en yahın 6-7. asırlarda yaranıb sonradan İslami rengi alıp ve Azerbaycan'da baş veren hadiselerle inkişaf edib ve yazıya geçirildiği zaman son şeklini almıştır.

Dastanlarda hadiselerin yerlerine bahanda, Gence, Berda', Alınca Kalası, Göyçe gölü, Derşam, Sürmelü Ağca Kala, Kapalu Kara Derbend, Övnük Kalası ve sonra Trabzon, Bayburd ve Mardin yer adları olarak kayd olunmuştur. Oğuzların konşuları da Gürcü, Ermeni ve Trabzon rumlarıdır. Trabzon, Bayburd ve Mardin dahi kafirler diyarıdır. Ömrünün mühim bir hissesini Dede Korkud tetkikatına vakfeden Bartold ve kadim dostum

---

* Bu makale İstanbul Türkçesiyle Temmuz 1-7 günlerinde Ankara İpekyolu beynelhalk halk edebiyatı ve folkloru sempozyumuna sunulmuştur.

Profesör Muharrem Ergin bu faktları nazarda tutarak bele bir fikre gelmişler ki; hadiseler Azerbaycan'da ceryan etmişdir.

Vaktiyle Azerbaycan'a gelmiş olan alim ve seyyahlar da Dede Korkud hakkında eşittiklerini öz eserlerinde kaydetmişler. Bunlardan 17. asırda Azerbaycan'a gelen Alman sefiri Ademe Oleary ve Türk seyyahı Evliya Çelebi'yi zikredebilirik.

Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde, Derbend'de, Dede Korkud'un kabrinden ve Şirvanlıların bu kabre çoh hörmet gösterdiğinden bahsedir.

Umumiyetle Kuzey Azerbaycan müellifleri dastanların Azerbaycan'da ve çoh kadim olduğuna inanırlar.

Türkiye'nin büyük tarihçisi Prof. Faruk Sümer, Türk Dünyası tarih dergisinde yazdığı Türk dastanları silsile makalelerinde (Tarih dergisi 67-68-69) deyir ki: Dede Korkud Dastanları, Orta Asya'dan Seyhun Çayı etrafında yaşayan Oğuzlar tarafından yaranmıştır. Dastanların kahramanlarının miladi 11. asırda yaşamış olmaları muhtemeldir.

Prof. Faruk Sümer'in fikrine göre Dede Korkut dastanlarına esas teşkil eden hatıraları, Anadolu ve yahın şarka getiren Türkmenler, Moğol istilası başlarken, Seyhun etrafından, 13. asrın birinci yarısında göçüp Anadolu'ya gelen Üçok ve Bozoklardır. Bu hatireler, Anadolu'ya gelende dastanlaşdı veya tam manası ile dastanlaşdı. Bu hatreler evvelce 14. asrın başlarında, Oğuzname adı altında yazıldı ve ozanlar tarafından her yerde ohunmağa başlandı. Lakin hayf ki, bu Oğuzname yitti. 16. asrın ikinci yarısında bir büyük veya dahi ozanın ağzından Anadolu Türkçesi ve imlası ile yeniden yazıldı ki bu indi elimizde olan dastandır.

Prof. F. Sümer birinci makalesinde "Dastanların Doğu Anadolu'da, bilhassa Erzurum, Bayburd yöresinde (nahiyesinde) yazılmış olması en kutlu ihtimaldir. Fakat bu husus ne olur olsun dastanlar Türkiye Türkçesiyle ve Türkiye Türkçesi imlasıyla yazılmıştır. Esasen, "Azerbaycan'da 16. asırda bele bir dastanın yazılabileceği bir mensur edebiyatın mevcut olmadığını

bilirik. Kısacası, bu dastanlar, Türkiye Türklerine aittir." yazır. Hürmetli alim Faruk Sümer'in bu fikirlerini kabul etmeğe imkan yohdur.

Zira:

1. Dede Korkud dastanlarında, Orta Asya'dan getiilen hatirelerden başka, yeni yurtta (Azerbaycan'ın garbı ve Anadolu'nun doğu ucu) başveren hadiseler de aks ettirilmiştir.

2. Dastanların dili 16. asrın ikinci yarısındaki Türkiye Türkçesiyle aynı değildir. Hatta 13. asır Anadolu Türkçesinden de kadimdir.

3. Azerbaycan Türkçesinde, mensur edebiyat, bugünkü bilgimize göre, 13. asırda Hinduşah Nahcıvani'nin yazdığı "Sıhhahü'l-Acem" kitabı ile başlamıştır.[57]

Hürmetli Faruk Sümer, büyük şairimiz, Fuzuli'nin mensur eserlerini "Hadikatü's süeda ve şikayetnameler" Azeri nesri saymır mı?

Prof. Faruk Sümer üçüncü makalesinin sonunda ilk ve ikinci makalelerinden farklı olarak bele yazmıştır: "Dede Korkud dastanları Türkiye, Azerbaycan, ve Türkmenistan Türklerinin, diğer bir deyimle Batı (Garb) Türklerinin bizce bilinen en eski dastanlarıdır."

Bizce doğru-düzgün de budur.

Biz, dastanları dikkatle ohuyup inceledikden sonra, hadiselerin baş verdiği yerleri ve dastanların dilini göz önüne (dikkat-i nazarına) alarak, bu neticeye geldik:

Dastanlarda geçen ve Türkistan'ı hatırladan Karaçuk-Kazılık Dağı yerlerden başka, Azerbaycan'a aid olan Gence, Berda', Alınca Kalası, Göyçe Gölü, Derşam ve Doğu Anadolu'da Surmulu, Aladağ, Trabzon, Bayburd ve Mardin yer adları geçmektedir. Oğuzların konşuları da Gürcü, Ermeni ve Tabzon Rumlarıdır. Aynı zamanda Trabzon, Bayburd ve Mardin kafir şehirleridir. Demeli hele bu şehirler Türkler tarafından alınıp müslüman ve

[57] Hinduşah Nahcıvani Sıhhahü'l-Acem kitabını Prof. Gulam Begdili tedkik ve 196'da Tahranda neşrettirmiştir.

Türkleşdirilmemiştir. Bu da hadiselerin 13. asırdan kabag, yani 12. asırda baş verdiğini gösterir. Dede Korkud'un dili de, orta Oğuzca (11. asır Kaşgarlı Mahmud'da) hususiyetleri ile birlikte, hem Azerbaycan Türkçesi hem de eski Anadolu Türkçesinin hususiyetlerini gösterir.

Menim tedkiklerim de Azerbaycan Türkçesine daha yahın olduğunu göstermiştir. Mesela; mukaddeme ve ilk iki dastanı (Dirse Han oğlu Boğacın boyu, Salur Kazan'ı evinin yağmalanması) tetkik ederken aşağıda kayd ettiğimiz sözler, atalar sözü, deyimler ve cümleler Azerbaycan Türkçesinde uymaktadır: *Yad oğlu sahlamakla oğul olmaz.* (Türkiye Türkçesi: Yabancı oğlunu beslemekle oğul olmaz.) *Nasibinden artuğun yeyebilmez.* (Türkiye Türkçesi: Nasibinden fazlasını yiyebilmez.) *Sakallı tat eri banladukda.* (Tata, Azerbaycan'da Türk olmayanlara deyilir; banlamak ezan vermeğe deyilirdi.)

Dağlara gün değende (Türkiye Türkçesi: Dağlara güneş vurduğunda)

Ağ bürçekli karının tarttı, saçın yoldu. (tartmak: çekmek),

Dirse Hanın nökerleri, aydır (Dirse Hanın hizmetçileri söylüyor)

Dirse Hanın hatunu kayıttı. (Dirse Hanın hatunu geri döndü.)

Hak yandıran çerağunun yana dursun (çerağ yandırmak: mum yakmak)

Dünya şirindir. (Dünya tatlıdır)

Ağır hazine, bol leşker alayın (leşker: ordu)

Dursun gitsin (kalksın gitsin)

Cuşa gelüb (coşup)

Elin yüzün yumadan (elin yüzün yıkamadan)

Dam (tavan), polad (çelik), başmak (ayakkabı), yahşı (iyi), daya (dadı), beli (evet), hayf (yazık, zulm), kapısını berkitti (sıkı kapadı), değenek (sopa), fik eyledi (düşündü), sındurmak (kırmak), yığışdursun (toplasın), aparmak (götürmek)[58]

[58] Tırnak (parantez) içerisinde Türkiye Türkçesi karşılığı yazılmıştır.

Sonra Hanın evinin (çadırı) yağmalanması (han yağma) İran şairleri, o cümleden Hafız'ın şiirlerine, İran-Azerbaycan Oğuzlarının vasıtasıyla geçmiştir. Elbette bu dastanlarda, Türkiye Türkçesini hatırlatan sözler de vardı. Mesela "evet, eyi, gavur, nerde (harda yerine) ökçe (daban, paşna yerine), küpe (guşvare), nesne (şey), ısmarlayıp (tapşırıp yerine), yarın (sabah, ferda), suç (taksir, günah), kutlu (mübarek), donatmak (tezyin), bunalmak (şuuru elden vermek)." Bu dil hususiyetleri ve hadiselerin baş verdiği yerleri, o yerlerin o zamanki durumunu göz önüne alarak dediklerimi bele hulasa edebilirik:

Dede Korkut dastanları yazılmadan kabag 12. asırda Azerbaycan'da ve kısmende Doğu Anadolu'da baş veren hadiselerle son şeklini almışdır. Dastanların dili Oğuz Türkçesidir ve Azerbaycan Türkçesine Anadolu ve Türkmen Türkçesinden daha yahındır. Elbette burada Türkiye Türkçesinin daha çok inkişaf edip değişmesini de nazarda tutmak lazımdır.

c) HALK HİKAYELERİ HAKKINDAKİ MAKALELER

A. Ağçaylı, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 64-65

AZERBAYCAN ŞİFAHİ HALK EDEBİYATINDAN SEYDİ DASTANI

Dillerde, dişlerde gezen muhabbet dastanlarından biri de "Seydi Dastanı"dır. Başka muhabbet dastanları kimi bu dastanda da iki kahramanla yüz be yüzük. Nece ki "Aslı Kerem" dastanında iki kahraman Aslı ile Keremdiler, Seydi dastanında ise "Seydi" ile "Peri Hanım" dılar ki; ayrılık uğrunda yanarken visal badesin içmeğe çalışırlar. Bu dastanda "Seydi", "Kerem" kimi değil ki çetinlikler önünde dize çeküp ağlaya-sızlaya. Yahud "Abbas Tufarganlı" kimi değil ki, "Gülgeze" çatmak üçün sazı ile sözü ile çetinliklere galebe çala. Daha doğrusu "Seydi" bir kahramandır. O sevgiye çatmak üçün kolunun zoruna ve şemşirinin gücüne arhalanır. Şah İsmail kimi zaferi vuruşda, döyüşde görür. Seydi'nin genç yaşlarında el obadan ayrılması ve gurbet diyara düşmesi "Aşık Garip" dastanını hatırlatır ki çohlu hadiseleri gurbette geçer. Seydi bir yerde gurbet elinden cana gelirken bele deyer:

Gurbet elde neler geldi başıma
Men ağlaram, semend ağlar, yar ağlar
Bilmem neler saldı kattı aşıma
Men ağlaram, semend ağlar, yar ağlar

Seydi dastanında Peri Hanımın siması, Şah İsmailin sevgilisi "Ereb Zengi" kimi görsenir ki şecaette, o sevgilisinden de üstündür. Peri Hanımın Ereb Zengi kimi tek tenha halkdan ayrı yaşamayı ve kahraman kalasında gün geçirmesi de çoh maraklıdır. Seydi dastanında İslam dininin muhtelif itikatlarının yer be yer metreh olunması ile yanaşı, haçan ki, kahramanlar dar günde kalırlar, "Molla Ali" onların dadına çatıp onları necat verir. Bu teher işlere "Aşık Garip", "Abbas ve Gülgız", ve "Şah İsmail" dastanlarında da rast gelirik.

Seydi dastanının Cenubi Azerbaycan'da muhtelif rivayetleri olarak indiye dek kimse bu rivayetleri yazıp yığmaya alaka göstermeyibdir.

Seydi dastanı halkın en sevimli dastanlarından biridir ki, hele de toylarda, kahvehanalarda, aşıklar bu dastanı rivayet edirler. Seydi dastanının "Urmu" ve "Hoy" rivayetlerinden faydalanarak hülasasın vermeğe kifayetlenirik:

Seydi'nin atası ölenden sonra Seydi yohsulluğa duçar olur. iki yol öz kabağında görür; biri ölümdür, biri gurbet. Seydi isteyer özünü öldüre ki, Molla Ali gözlerinin kabağında zahir olur. Seydi'ye yardım eylemek üçün barmakları arasından "Kahraman Kalasını" ve "Peri Hanımı" ona gösterir ve Seydi'nin oraya getmesini isteyir. Kahraman Kalası, Şam şehrinin yeddi ağaçlığındaydı.

Seydi Kahraman Kalasına yetişir, bir sıra hadiselerden sonra Peri Hanımın visalına çatar çatmaz her iki sevgili ayrılık tehlikesinde karar tapırlar. Şam'ın hakimi "Koç Hasan Paşa" Peri Hanımın visalına yetişmek üçün neçe leşker ve koşun Kahraman Kalesine gönderir, ta Seydini öldürüb Peri Hanımı getirsinler. Amma Seydi ile Peri Hanım cenk libasın başdan geyip ayakda kıfıllanıb "Koç Hasan Paşa"nın koşunu ile neçe günlük mobareze aparırlar. Düşmen koşunundan sınık salhak kurtulmuş neçe serbazdan başka bir zad kalmayır ve Seydi ile Peri Hanım zafer çala çala Kahraman Kalesine kayıdırlar. Koç Hasan Paşa ki görür koşun-leşker Seydi ile başaranmır bir karı arvad tapıb isteyir hile ile Seydigili tutdursun, ki ele de olur. İş o yere yetir ki esir olmuş Seydi, Koç Hasan Paşanın veziri elinde zalimcesine öldürülür ve Peri Hanımı da esir aparırlar.

Seydi sonralar bu hadiseni bele hatırlayır:

Zalım vezir gördün mene neyledi
Hançer alıp bağrım başın peyledi
Bir karını mene cellad eyledi
Seydi ağlar, semend ağlar, yar ağlar.

Koç Hasan Paşa, Peri Hanımı zor ile isteyir. Peri Hanım kırk gün mühlet alır. O günden beri Peri Hanım Allah dergahına yalvarır. Allahtan isteyir ya Seydini diritsin ya onu öldürsün. Peri Hanımın istekleri Allah dergahında kabul olub, Seydi yeniden dirilir. Seydi Şam şehrine gedip öz atını ki "Semend atı" adıyla meşhur idi, tapır ve intikam üçün el atar kabza-yı

şemşire ve Koç Hasan Paşa'dan tuttu, vezir vekillere kadar hamısın öldürür. Peri Hanım Seydinin dirilmesini görende öz duygusunu bele terennüm edir:

Peri deyer ağlamışam

Can u ciğer dağlamışam

Emanetin sahlamışam

Ağam Seydi, Paşam Seydi

Seydi, Şamın hazinesini karvanlara çatıp, Peri Hanımı bir kecavereye mindirib doğma yurdu Tebriz'e getmeğe başlayırlar. Tebriz'de şenlik meclisi kurulub, dastan belelikle şadlık ile sona çatır.

Kazım Abbasi; 20. Yıl, No: 108-1, Mart-Nisan-Mayıs 1998, s. 14

HEDİ İLE HÛDİ'NİN NAĞILI

Bir gün var idi bir gün yoh idi, üç kardaş var idi. Birinin adı "Hedi", birinin adı "Hûdi", birinin de adı "anası ölmüş Gedi". Bu üç kardaş gettiler şikara. Bunlar şikarda bir kuş vurdular. Dedi Hedi: "Sende pıçak var?" Anası ölmüş Gedi dedi: "Vallah mende bir pıçak var. Sapı var ama tepesi yohdu." Dediler: Olsun. Bunun sapı ile kuşun başını kesdiler: Dedi Hedi; "Hûdi hansızda kablama var?" Hûdi dedi mende bir kablama var.Kırakları var ama dibi yohdur. Dediler: Olsun, getir onda bişirek. Getirip bişirdiler. üç kardaş bir kuşu doyunca yediler. Adama da bir bud evlerine getirdiler.

Hedi ile Gedi kadim biçine zada gederdiler. Getdiler fehleliğe Hûdi'nu aparmadılar. Hûdi gelip gördü kardaşları gedip. "Ne teher, bes ha yana getdiler?" Hûdi bu yana bahdı, o yana bahdı, tapmadı. Çıhdı damların üstüne bahdı, tapmadı. Çıhdı ağaca bahdı, görmedi. O tepeye çıhdı, bu tepeye çıhdı, tapabilmedi. Dedi: "Allah, bes men kardaşlarımı nece tapım, görüm haraya gedibler?" İğneni sancdı yere, çıhdı iğnenin üstüne bahdı. "Han, odur Urmu'da bir darı tutublar, darıda işleyirler."

Hûdi oradan düz kardaşlarının yanına getdi. Bunlar darını yoldular, döydüler, bunu sovurub getirdiler. "Allah bes bizi bunu neme neye doldurak?" Bu darını telise doldurdular, tutmadı. Harala doldurdular tutmadı. Her neye tökdüler tutmadı. Birden Hûdi yahasından bir "bire" tapdı. Bireni öldürüb darını doldurdular. Bunun kabığına tutdu. Sonra geldiler, "Biz bunu neye yükleyek?" Ata yüklediler götürmedi. Eşşeğe yüklediler götürmedi. Deveye yüklediler yatdı. Getirib bu darını bir çolak karışkaya yüklediler, karışka bu darını götürdü.

Bunlar geldiler, arpa tutub bunu yoldular. Yolub çileledıler. Oturdular bir sigar çekeler. Bahıb gördüler o yandan iki at gelib düşdü bu çilenin üstüne; atı daş ile vurdular getmedi, ağaç ile vurdular, bahdılar çıhmadı. Anası ölmüş Gedi sigar çekirdi, çahmak daşını atdı. At kaçmakda çahmak daşı değdi nalına, naldan od parıldadı, bunların çilesi yandı.

Çile od tutub yandı, bunlar bahdılar çilenin içinden bir palan çıhdı. Üç kardaş getirdiler palanı bu yan o yan sökdüler, bahdılar. İçinden bir kitap çıhdı. Bu kitabı ohudular. Bahıb gördüler, bu sözlerin hamısı yalan çıhdı...

Abbas Mehyar, 5. Sayı, Temmuz-Ağustos 1979, s. 56-62

AŞIK NAĞILLARINDAN TUFARGANLI AŞIK ABBAS

(Tufargan Rivayetinde)

Azerbaycan folklounun yığılması ve neşri barede yahşi ve hürmete layık iş aparanlardan biri "Abbas Mehyar"dır. Mehyar'ın çoh değerli eserlerinden sayılan ve hala bugüne kadar çap olmasına imkan yaratmamış "Tufargan folkloru" defterleridir.

Bu Farsi-Türki dillerinde yazılmış ve bir çoh "behs"lere ayrılmış eserde, Mehyar öz doğulduğu şehrin, Tufargan'ın -indiki Azerşehrin- folkloru hakkında mefsal malumat vermişdi. Biz burada Akay "Mehyar"ın gönderdiği "Tufarganlı Aşık Abbas" nağılını derce edirik. Yazıda Mehyar'ın resmü'l hattı sahlanılmışdır.

Tufarganlı Âşık Abbas

Âşık nağıllarından siz çoh eşitmişsüz. O nağıllar ki aşık sazının dilince diyer, meclisde oturanlara hal verer ve onların üreyin ışıklandırar. Aşık nağılları çohdu ama Tufarganlı aşık Abbas nağılı bir ayrı şeydi.

Aşık Abbas nağılında sevmek, sevündürmek, başı ucu yaşamak, can koymak, cefa çekmek, büyükbaşlarınan baş başa koymak, savaşmak ve zalim kabağında sınmamak lebelenir.

Bu nağıldan cür be cür rivayetler bize yetişib, ama asıl rivayet Tufargan rivayetidir ki men onu Sıgayış[59] kendinde Samed Hekimi adında yüz yaşında bir koca kişiden işidmişem ki indi sizin üçün yazıram.

İndi bu siz ve bu da Tufarganlı Aşık Abbas nağılı:

Tufarganlı Abbas, Hoca Nasır adlı bir kişinin oğludur. Hoca Nasır ve Hoca Sabah demeli iki kardaşıdılar. Her ikisi de Tufarganın baş büyüklerinden sayılırdılar. Hoca Sabahın bir gözel göyçek kızı varıdı. Onun

[59] Sıgayış: Tufargan kendlerinden birisidir. Sıgayış Tufarganın kıble tarafında karar tutup Sıgayış kendinin çubuh tütünü çoh dilde dişledi.

adı Gülgızıdı, ama o kadar gözelidi ki ona Gülgez Peri diyerdiler. Ahi Tufargan mahalında o zaman allı güllü gözel kızlara Peri diyerdiler.

Gülgızınan Abbas göbek kesme beşik kesme adahlıydılar. Günler geçdi, haftalar savuşdu, on beşler aya döndü, aylar il töredi, bu iki uşak dirçeldiler, boy atdılar. Abbas bir uca boy kara kaş-göz iyid oldu ve Gülgız bir gözel peri beslendi. Ama birbirinin çoh az görürdüler, ahi yaşa dolmuş iyid, civan ezen kızınan nece bir yerde olabiler.

Abbas öz özüne diyerdi: Olmuya emmim kız vermeden, peşman ola. Onda bes men neylerem. Elim hara çatar. Sevgi derdi Abbasın üreyin uyurdı.

Bir gün Abbas iki mektep yoldaşınan ki birinin adı Ahmed[60] ve birininki de Kara Veyisidi[61] ,Yuva dağına[62] getdi. Her biri iki rekat namaz kıldı. Her biri öz ürek sözün Allah'ına dedi ve istediyin istedi. Bu işe geçen zamanlar müsellaya gedmek diyerdiler.

Ahmed dedi: "Ay Allah senden dilediğim budur ki, meni bir büyük alim eyle. Ele bir alim ki Tufargan'da tayım olmuya."

---

[60] Ahmed, Molla Ahmed: Tufarganın kadimki mollalarından birisidir. İndi Tufargan'da çoh bağ, bulak ve göl onun adına çağırılır.

[61] Kara Veyis: Adı dillerde kalan Tufarganın usta balabançılarındandı. Şahseven elinde bir mesel var, deyer: "Devesi olmuyanın Kara Veyis yadına düşmez." Bu mesel nişan verir ki Kara Veyis öz zamanında çoh dilde dişde olan bir adam imiş. Bu kişinin yaşamağından bir şey bilmirik. Ama bu kadar var ki, indi onun adına Tufarganın Paziki mahlesinde bir bulak sayılır. Bele bilinir ki o bulağı Kara Veyis özü kazıp ve suva yetirip. O cürede olmasa bunu kabul elemek ki Kara Veyis Paziki mahlesinde yaşayarmış.

[62] Yuva Dağı: Kabristan manasınadır. O dağ ki ölüp gedenlere yurt yuvadı. Yuva dağı bir yeke tepedi, ki, Tufargan ile Selçayının arasında, gün çıhandan gün batana taraf uzanıp. Ancak ki bu kabristanda Ermeni, müsülman ve zerdüşti kabri çohdur. Bu tepenin, düz belinin tirinde, bir görkemli, mecid yeri vardır. Deyeller: "Abbas Tufarganlı o zaman oranı mecid kayıtdırmak fikri varmış ki soralık ömrü vefa elemeyip." İndi o mecid yerinin kıble tarafında mihrap musalla vardır. Her Cuma ahşamı dertliler, üreyi dolu nezir niyaz diyenler oraya gedip, şam yandırıp ve hacet itseller. Tufarganın karımış kocaları diyeller ki: "Abbasın kabri ordadır. Ama men çoh iller o kabrin dalısıca dolanmışam, tapabilmemişem.

Kara Veyis dedi: "Ay Allah senden istiyirem ki Gülgız Perini mene yetirsen. Men de nezir deyirem ki elim ona yetişirken Sabilemire[63] gedem on iki gün orada oruc tutam, on iki tümen pul fagira, yohsula verem ve on iki kurbanlık on iki imam yolunda kesem, sonra Tufargana kayıdıb Gülgızınan baş bir yasdığa koyam."

Bu işin üstünen bir zaman geçdi. Ahmed büyük bir alim oldu. Kara Veyis usta balabancı sudan çıhdı. Ama Abbas istediğine yetişmedi.

Bir gün Abbas nenesinin yanına getdi ve ürek sözün ona dedi. Nenesi dedi: "Ay oğul emmin bize söz verib. Gülgız senin adahlındı." Abbas dedi: "Bes neye durmusan. Tez ol elçiliğe get." Nene ki oğlunun ürek sözün bildi, çadranı üç kulah eyledi, başına atdı ve Gülgız hanıma elçi getdi.

Hoca Sabah öz sözün üstünde duran adamıdı. İş düzeldi, toy oldu ve Gülgızın elin Abbasın elinin üstüne koydular. Ama Abbas da öz Allahına söz vermişdi. Gülgızı gerdek otağında koyup, ayağa durub, evezter bize taraf koyub ve sabilemire gedib, tanzir niyazın yerine getirsin.

Abbas'ı sabilemirde ve Gülgız Peri'ni gerdek otağında koyak, indi eşidek bir dana Tufargan tacirlerinnen, ki al ver üçün İsfehan'a getmişdi. Şah Abbas zamanında resm beleydi ki her tacir İsfehan'a varid olsaydı şahın kulluguna gederdi. Tufargan taciri de azdan çohdan götürüp Şah Abbasın kulluguna gedip.

Şah meclisinde konak çohdur ve konaklar getirenler göze gelimidi. Şah Abbas doyunca çahır içip meclisin yuharı başında oturmuşdu. Kara göz, ağ üz, nazik bel ve uzun tel Gürcü kenizleri şah meclisinde dolanırdılar. Şahın gözü birine düşüp üzün oturanlara tutup bele dedi: "Bu güzel kızların

---

[63] Sabilemir: Sabilemir, Tebrizin sahababad meydanının kırağında bir büyük ziyaretgahdır. Bir künbed, iki minaresi vardur. Deyerler: "Bu ziyaretgah Tahmasb şahın zamanında mecidmiş. 1265. yilde bu mecidde bir mucize üz verdi ki ondan sonra halk ona iman getirdiler ve oranı hacet veren imamzada bildiler."

(Bunları " Asar-ı bastanı Azerbaycan ba" kitabından götürdüm.)

tayı tuşı bir yerde olar mı?" Hamı oturanlar düz buyursan deyib başların aşağı indiribler. Ama Tufargan taciri heç bir söz demedi. Şah Abbas üzün ona tutdı dedi: "Ay tacirbaşı bir söz de."

Tufargan taciri dedi: "Şah sağ olsun! Tufargan'da Hoca Sabah adla bir büyük baş adamın, bir Gülgız Peri adlı kızı var ki senin hamı kenizlerin onun bir mindar tökide olabilmez."

Şah Abbas yerinden terpendi, dik oturdu ve dedi: "Tacir başı dedüyün düzdü?"

Tufargan taciri dedi: "Olar ki şah kulluğunda yalan danışmak? Ama bir ayıbı var o da budur ki Gülgızın nişannısı var."

Şah Abbas çekilip yerinde oturdu ve öz özüne dedi: "Yeke kişi bu ki ayb olmadı."

Meclis kurtuldu. Geden getdi, kalan kaldı. Ama Şah Abbas seherecen fikri Gülgız yanında kaldı.

Sabah seher tezden Şah Abbas, Sarı Hoca[64], Kul Abdullah[65] ve Çevval Süman'ı bir büyük leşgerinen Tufargan'a yolladı ki Gülgızı İsfehan'a getirsinler. Şahın sergerdeleri gece gündüz yol getdiler, ta Tufargana yetişdiler. Şah leşgeri Hemşe bahar bağında[66] oturak eylediler ve Şah emriyle Gülgız Perini oraya getirdiler. Bu iş top gibi Tufarganda seslendi. Ama kim canınan başınan duyub ki Şah sözün koy götür eylesin. Çevval Süman ve Kul Abdullah bir dana şahlara layık kecave düzetdiler ki Gülgızı

---

[64] Sarı Hoca, Saru: Sarı Hoca Şah Abbasın büyük sergerdelerinden idi. Adı Muhammed Rıza, lakabı Sarı Hocaydı. Ama saru da ona diyerdiler. Şah Abbas her işinde ona maslahat elermiş. Bir gün Şah Abbas oğlu sufi Mirza'nın hakkında ona maslahat eledi. Sarı Hoca dedi: "Men bele bilirem ki onu ayrı şehre yollasan yahşıdur." Ama isfendiyar Bey ki, Enis adına adlanmışdı dedi: "Şah, Sufi Mirzanı da o birisi kardaşları kimin kar elese yahşıdur." Şah Abbasın üçüncü sergerdesi ki adı Gulam-u muhtaridi, dedi: "Sufi Mirzanı öldür özivi rahat ele. "Şah Abbas da onun sözüne bahdı. Ve Sufi Mirzanı öldürdü.

(Bu sözleri "Zendganı Şah Abbas 1-2" kitabından götürdüm.)

[65] Kul Abdullah: Heman Gulam-u Muhtar adına maruf olan, Şah Abbasın sergerdelerinden idi.

[66] Hemşe bahar bağı: Tufarganın sel çayına taraf, kürdler küçesine geden yolda bir sefalı bağımış. Bele deyeller ki, hemşe bahar bağı indiki Tufarganın Nef şubesinin yerinde idi.

onda oturdub İsfehan'a aparalar. Geceni o bağda kaldılar, ta dincelsinler ve sabah seher tezden yola başlasınlar.

Tufarganlı Abbasın Ahmed adında bir yahşı nökeri varıdı. Ta İsfehan leşgeri Tugargana yetişip ve Gülgızı Hemşe bahar bağına apardılar; Ahmed ahşamınan özün Terbize yetirib, Sabilemire gedib, Ağası Abbası orada tapıp, annınan ter aha aha Abbasa tutup bele dedi:

Canım ağa kulluğuva gelmişem
Hekem olundı apardılar Gülgızı
Cefa çekib men buraya gelmişem
Hekem olundı apardılar Gülgızı

Abbas ki dayanacağı ağası emirü'l mümine idi üzün itirip bele dedi:

Canım oğlan kulluğuma gelmisen
Kadir Allah bade vermez Gülgızı
Cefa çekip sen buraya gelmisen
Kadir Allah bade vermez Gülgızı

Ahmed sözün dalısın tutup dedi:

Kadir Allah bilicidi bilibdi
Dört bir yanım gam deryası alıpdı
Çevval Süman, Kul Abdullah gelibdi
Hekem olundu apardılar Gülgızı

Abbas dedi:

Kızıl gülü deste deste deren var
Derip pinhan onu yere seren var
Onu mene, meni ona veren var
Kadir Allah bade vermez Gülgızı

Ahmed ki ağasın bu cür görüp dedi:

Abes yerde Ahmed sözün söylesen

Desmal alıp gözün yaşın silesen

Abbas Gülgız getdi görebilsen

Hekem olundı apardılar Gülgızı

Ahmed bele bilir ki Abbas onun sözlerine inanmır. Sözün çevirip bele dedi:

Men kolamam gelmez dilime yalan

Elüne ülküve saldılar talan

Kul Abdullah geldi Sarı Hocayınan

Ağam apardılar yaruvu senün

Men gelende kecaveler kuruldu

Ağ ellere ter hınnalar koyuldu

Gülgız hanım kecaveye koyuldu

Ağam apardılar yaruvu senün

Abbas heç söz danışmayıb namaza başlayıb. Ahmed öz işinen meyus olub Tufargana kayıdıp gedip. Abbas gece namazın kılıp nezir niyazın yerine getirip başın koyup yatıp yuhuda bir ses kulağına gelir: "Abbas gün çıhınca özüvi Tufargana yetürdün yetirmisen eğer yetirmedün Gülgızı görebilmesen."

Abbas yuhudan daşlanıb üz Tufargana taraf koyub. Terbiz dervazasına yetişip görüp Kalavan kapıları bağlayıp keskin şemşir elinde dolanır.

Abbas dedi:

Başına döndüğüm kurban olduğum

Aç kapını intizaram kalavan

Ala gözlerine hayran olduğum

Aç kapını intizaram kalavan

Kalavan dedi sen kimsen ve gecenin karanlık vahtı hara gedisen?

Abbas dedi:

Alma menim heyva menim nar menim

Sınıh saldun gel göylümi al menim

Kıyametde etek senün el menim

Aç kapını intizaram kalavan.

Kalavan dedi: "Konağı öve koymular, oh yayın göyden asır. Men deyirem kimsen, hara gedisen hele bu diyer menim kalbimi sındırdun."

Abbas dedi:

Gün dayandı astanovun daşına

Rahmun gelsin gözün ahan yaşına

Döndür meni balalarum başına

Aç kapını intizaram kalavan.

Kalavan deyir: "Olmuya yol çapansan ki bele telesisen. Ahi bu günler Terbizde uvrı eyri çohdur."

Abbas dedi:

Lale tekin men sinemden dağlıyam

Laçın verip kol kanadı bağlıyam

Tufarganlı Hoca Nasır oğluyam

Aç kapını intizaram kalavan

Kalavan ki Hoca Nasır adın eşidip Abbas Tufarganlıdan çoh utanıp dedi: "Men o kişinin duz çöreyin çoh yemişem, meni sen bağışla." Ondan sonra kalanın kapısın Abbasın üzüne açıp ve Abbası yola salır. Abbas yola düşür. Gelir ne gelir. On adımın bir alır. Can basır. Gün çıhana yahın

dağmanlar[67] altına yetişir. Görür yol çohdu ve gün saçır. Yuhudaki ses yadına düşür: "Gün çıhınca özüy..." Abbasın özün derd alır ve bele deyer:

Başına döndüğüm menim öz ağam
Yetir meni yara afitabınan
Bir deste gülilen çıhdı beheşden
Tutupdı destinde afitabınan

Başına döndüğüm Ay Hasan Kadı[68]
Aceb dehl etmisen mizan tarazı
Davuda vermisen sen hoş avazı
Ohur sesi geler afitabınan

Başına döndüğüm Ay Hasan Baba[69]
Gece gündüz zikr eylesen kitaba
Yekşenbe gününde yasandı kaba
Banasın koydular afitabınan

---

[67] Dağmanlar: Bir enli ve geniş tepedir ki, Mamagan yolunda karar tutup. Tebriz-Tufargan caddesi onun yanından geçer. Mamagan Tufarganın büyük avadanlıklarından sayılır.

[68] Hasan Kazı: O zaman Tufarganda hükümet elermiş. Bele deyerler ki Hasan Kazı Tufarganın aşağı küçe mahlesinde oturarmış. Ona göre indi de Aşağı küçeye Kazı Mahlesi deyerler. Hasan Kazının kabri kazıü'l-fettah mahlesinin mecidindedi. Men o kabrin soragına çoh getdim ama tapabilmedim Çoh soruşandan sonra dediler: "Ele bir büyük adamın kabri deyildi, ona göre kabri söküp aradan aparıplar". Demeli Abbas, bu akıla gelmeyen başa gelen kaza ve kaderde, Hasan Kazıya şikayet eleyir.

[69] Hasan Baba: Hasan yetmiş Evliya babasıdır ki, cafiz Hüseyin Kerbelayi ravzatü'l-cenan ve cenatü'l-cenan kitabında ona işare eleyip.

Baba Hasan ya Hasan baba Safeviye zamanında Tebrizin serhab mahlesinde hangahı varmış. Bu, arif yetmiş evliyanı devresine yığıp ve onlara marifet dersi verermiş. O yetmiş evliyadan Tufarganlı sayılanlar: Hociran (Hoca Hayran), Hoca Ali (Hoca Ali baba meyari) Baba Fere (Baba Ferc Vaykani), Pir Ali (Baba Pir Ali Taceddin, Baba Taceddin) tanınmışdır.

Men Abbasam sözü diyerem başdan

Ali nazar saldı su çıhdı daşdan

Muhammed Mustafa yendi ma'raşdan

Yere koydu kadim afitabınan.

Abbas şiir ohuması kurtulundan sonra başın bir daşa virdi ve hoşdan getdi. O zaman hoşa gelir ki yerin lengeri arşın situnu şah-ı merdan başı üste durmışdı. Abbas ki özüne gelir. Şah-ı merdan elinde bir cam Abbas diyer buyurur iç ve salavat gönder ve menim rikabımnan tut. Abbas camda olan badeden içip ve bir ucalı salavat gönderip ve gözlerin yumup ve Alinin rikabınan tutup birazdan sonra gözün açıp özün pirler dervazasında[70] görüp dedi:

İntizar eyliyip yar köçer oldum

Onuçün basmışam yolı sen barı

Ecel piyalesin men içer oldum

Doldur piyalenin dolusın barı

Bağunda açıpdı gül lalaler

Meyilen dolubdu kam piyaleler

Çekme dırnağuvi etme naleler

İncitme üzünde hali sen bari

Deyiler Abbas bu şiirleri ohuyanda bir dânâ çaradar ordan geçirdi. Eşin bizliyip yan yurdın kanatmışdı. Bele bildi ki Abbas o şiirleri ona göre ohuyur. Dedi: "Bizlemişem öz eşimi bizlemişem be sene ne var"

Abbas öz aleminde şiirlerinin dalısın ohuyur:

[70] Pirler Dervazası: Hemen Tebriz dervazasıdur ki indi orada bulvar düzeldiyler.

Dilim tutmaz Gülgız diyem ada
Saldım ya salmıyaydım ya da
Elbette yetesen Abbas dadına
Ağam şahlar şahı Ali sen barı

İndi eşidek Gülgız Periden, ki başınan gelen işden üreyi ezildi. Seher tezden başın bağdan eşiye uzatdı ta gelenen gidenen Abbasın haberin tutsun. Ama eli bir yere çatmadı ve dedi:

Ey ağalar ey kardaşlar
Bağrım kan oldı yar gelmez
Derib gülü deste bağlıp
Sancıp buhaga yar gelmez.

Abbas Mihyar, 7. Sayı, Kasım 1979, s: 31-41

TUFARGANLI AŞIK ABBASIN İKİNCİ PARASI

Gülgız derib gülü desde

Bir çapar salmışam dosta

Çıhıp durmuşam yol üste

Bağrım kan oldu yar gelmez

Abbas oradan üz koyup Gülgızın gerdek otağına gedip. Görüp lele var yurdu yoh. Üreyi gine derde gelip, bele deyip:

Gine geldim veran otak

Görünmez Gülgız görünmez

Üreğime virdün bir tak

Görünmez Gülgız görünmez

Ay niye giribdi kare

Bağrım başı olup pare

Yar gedip hansı diyare

Görünmez Gülgız görünmez

Men Abbasam yana yana

Yandı bağrı döndü kana

Yarim gedip İsfehana

Görünmez Gülgız görünmez

Abbasın nenesi, oğlunun gelmeyinden haberi olup. Tez özün ona yetirip ve deyip: "Oğul bağır dalah olma, özüvi yeme, indiyecek Gülgızı aparmıyıblar. Gülgız Hemşe bahar bağındadı."

Abbas nenesin görüp üreklendi ve dedi:

Başına döndüğüm ana
Üreğim dopdolu kandı
Haber aldım tabiblerden
Dedi derdün bidermandı.

Dolandı peymanam doldu
Saraldı gül rengim soldu
Bir yar ki dil bilmez oldu
O derd ölümnen yamandı.

Abbasam kahra dolmuşam
Saralıb ney tek solmuşam
Bugün hemdemsiz kalmışam
Dünya başıma tufandı

Abbas sözlerin diyenden sonra da orada durabilmeyip yar otağından çıhıp yol başlıyıp. O kadar gedip ki Hemşe bahar bağına yetişip. Özün bir cürünen bağa salıp. Gülgızı bir ağaç gölgesinde tapıp dolu dolu ürekden bir nale çekip ve bele deyip:

Seheri gelmişem gülşen seyrine
Gene gül ruhsarun yadıma düşdü
Her yana baharam konçe görende
Leb-i şeker barun yadıma düşdü

Gülgız Abbasdan çoh yaralıdı. Olar ki bir kişi arvadın gerdek otağında koyup sefere gedsin? Gülgız gözünün yaşın silip dedi:

Canım oğlan durma gözüm övünde

Kayt get meçiddi o yerün senün

Kalbimi incitdün bu bir sözünde

Hazret-i sahabdı o yerün senün

Abbas yarinin açıklanmağına bahmıyıp derdli nisgilli sözünün dalısın ohuyup:

Yarim dayanıbdı gül reyhana

Cemalün görmesem ollam divane

Bir güzarım düşdü nergizistana

Çeşmi-i caduların yadıma düşdü.

Aşık ne kadar özün yar kabagında sındırsa da, yarın da kaydasıdır ki nazın çohatsın. Ona göre Gülgız bele deyip:

Bülbül olsun koymaram kona güle

Sır sözümü saldın dillerden dile

Bir sahatlıh işi koydun min ile

Kayt get minberdi o yerün senün

Bir de dahi Abbasın hevesleri kurtulur. İstiyer ki bir defa yar daşın ata ve baş çöllü beyabana koya ve ele gede ki kurd kuş da haberin getirmiye. Ahi kayda bunadı derdli derdlinin derdin bile gerek. O zaman Abbasın gözü bir bülbüle sataşır. Bülbül gül pitağında sinesin ele tikana verir ki gülün tikanı bülbülün sinesinden batır ve başının dalısından çıhır. Bülbül orada kuruyup gül pitağına yapışır, ama Abbası hecalet teri basır ve öz özüne deyer: "Ay aşık torpah senden uca. Bir kelime sözünen yardan incidün?" Sonra sözünü bu şiir ile başa aparıp:

Ölünce gelmerem yolunda dile

Hak kömeğün olsun peygamber bele

Bülbül canın kurban eyleyer güle

Abbas can nisarun yadıma düştü

Abbas deyer: "Gülgız canımdan da geçmeli olsam dalınca İsfehan'a gelip seni Şah Abbasın elinden kurtaracağım. "Sonra Gülgız'dan ayrılır, dede nenesinin yanına gelir. Onlardan helallik isteyir ki İsfehana getsin. Hoca Sabah, Abbasın emmisi deyir: "Oğul bu yoldan kayıt. Kadimnen deyibler, şahın bir ağzı oddı bir ağzı su, dedi öldürün kim senün daduva çatacah; ölüm kapıdadır. Elleşginen sağ yaşa. Gel bu yoldan üz dönder." Abbas bu sözlerin kabagında emmisine bele dedi.

Canım emmi mene sitem eleme

Bir arza yazaram hana yetişi

Dodah ki lal oldu yohdu kıymeti

O da men tek bezirgana yetişi

Yarımı görceyin nikabın atdı

Ayı bende virdi güni yubatdı

Herkes nazlı yarın çengine çatdı

Sekkiz bent bir rızvana yetişi

Bir bülbülem bel bağlaram gülüme

Gülgız adı vird olupdu dilime

Herkes yarın elin verse eline

Mehdi divanında sana yetişi

Abbas ondan sonra öz yoldaşlarına dönüp bele dedi.

Nazlı yar gedir indi elimden

Men de bu dünyada ne kalim indi

Sinem oldı derd-i hicran barkeşi
Yarsız bu dünyada ne kalim indi.

Beslemişdim şirin canı şah âla
Şah buyura kulluh leşger şahala
Korhum budur nazlı yarı şah ala
Yarsız bu dünyada ne kalim indi

Didem yaşı ahdı yaha aharmı
Anbar olsa kışa kalmaz kar damı
Derd elinden kurtarsaydım yahamı
Dermansız dünyada ne kalim indi

Müminler mümini cumada getdi
Melekler semaya cumada getdi
Abbas ağlar yarım cumada getdi
Yarsız bu dünyada ne kalim indi.

Abbas şiirlerin kurtarandan sonra hamı yar yoldaş, kohum kardaş, el tayfadan huda hafızalık eleyip özün İsfehan seferine amade eleyip. Yar dalısıca Hemşe bahar bağına taraf gedip. Ama Gülgız kervanı hala yola düşmemişdi. Bahar çağıdı. Seller sular Tufargan çayında şakkıldayıp ahırdı. Yeke yeke daşları birbirine vurup bulutlu havada bir sehimenli tudkunnuh yaratmışdı. Abbas çaya taraf bahıp dertli ürekden bir ah çekip bele deyip:

Ay canım Tufargan çayı
Acep serhoş yana geldün

Tökülüp inek tehtinden[71]

Koca Günber[72] sana geldün

Dalısın bağlıyıp kardan

Tökülür kayadan cardan

İncid geçer kor duvardan[73]

Al micaraşına[74] geldün.

Merd iğid yığar tayasın

Katara çeker mayasın

Yıhar Caragıl[75] kayasın

Al Sıkayış[76] sana geldün

Kız gelinler suyun içer

Ağınan karanı seçer

Kırmızı gül[77] atdan geçer

Koça Kazı ked[78] sana geldün

---

[71] İnek tahtı: Günber üsde bir kayadı ki Tufargan çayı onun üstünden tökülüp gelir.
[72] Günber: Tufarganın yuharı kentlerinden biridir. Tufargan çayı oradan eyah tutup ve yola düşer. Günberin ayısı çoh dilde dişdedi. Tufargandan hansı adam ki mal basan olsa fis fis fısıldasa ona diyeler: "Ele bit Günber ayısıdur." Bir ayrı cürde bu mesel diyeller: "Filan kes ele bil Günbahan ayısıdur." Sözü uzatmıyah, indi Günber Tufaran mahalından sayılmaz.
[73] Kor Duvar: Kor duvar Günber mahalında bir kenddi. Gine Tufarganda bir mesel var diyer ki: "Kor duvardı lay duvardı." Bu meseli, eni boyu ipe sapa gelmiyen adamların baresinde diyeler.
[74] Micaraşin: Tufargan kendlerindendiler ki Tufargan çayı onlardan geçer gelir.
[75] Caragıl (Ceragıl) :
[76] Sıkayış:
[77] Kırmızı Gül:

Abbas diyer balhı balhı

Dolansın feleğin çarhı

Gahirin[79] kaşka arhı[80]

Küllü müslümana geldün.

Abbas şiir ohumakdan özüne gelmemişdi ki "çekülün uzahdan durun" sesi kulağına gelip. Bir vah görüp kervan oduha getdi. Abbas el ayah eleyip kervanın dalısıca yollanıp. Dağmanlar eteğinde özün kervana yetirip kervanın kabagın kesip. Kul Abdullah hükmünen çomakçılar başına tökülüp ve doyunca Abbası ödeşdiripler sonra kervan yoluna başlıyıp. Abbasın can inciyip ürek yarası neşderlenip bele deyip:

Ey ağalar gedene bah gedene

Meni koyup gözü yaşlı yar geder

Yüklenipdi kafile katır ber bana

Ele billem her ne alem var geder

Bu dünyada yohsul oli vay[81] oli

Ah çekmekden elif kaddim yay oli

El vir maram ter şamamun zay oli

Yar koynunda bir cüt koşanar geder

---

[78] Kazı Ked: Tufargana yahın bir balaca kendir. Senün bir gün yolun oraya düşse, heç inanmasan ki orada adam yaşayır. Ev ve ışık ne gökde, adamlar nece yazık.

[79] Gahir, gaher: Gahir kendi de Kazı Kendin üz be üzünde, çayın o tayındadı. Derenin tekinden on, on beş pile enir ta kende yetişir. Ama birden görüsen ki dam daş üste yol gedisen. Demeli Gahir kendi her yere ohşasa da, bir kende ohşamış. Men bir şey deyerem sen eşidisen. Gedip görmesen men diyenler sene yuhu geler.

[80] Kaşka arhı: Kaşka arhının uzun nağılı var ki, onu rahmetlik sefer Ali emmiden soruşduk. İndi bu kadar diyebillik ki, Kaşka arhı Tufarganın sulu arhlarından biri sayıllardı. Kaşka arhının suyunun üstünde Allah bilir ne kadar iğid cevanlar ölüp. Men her zaman şamlunun şiirinde ohuyuram... "Vase yek çeke ab, çöl tarubicun mi kene..." Kaşka arhının üstünde ölen civanlar yadıma düşür. İndi de Kaşka arhının nağılları Neydilli kendinde dilde dişdedi.

[81] Vay: Vay heman var-ı devlet manasınadı. Bunu bilmek ki, Tufargan lehçesinde çoh yerde (r) harfi (y) deyilir. Neyleyek Tufarganlılar şirin dildi. Men ayrı yerde bu metlebe göre danışmışam.

Men gezmişem alçağile ucanı

Yar yolunda kurban dedim bu canı

Şahlar viran koydu Azerbaycanı

Abbas ağlar, Gülgız kimi yar geder

Diyeller yüz danışan öler ama Abbas min danışıp ölmüyüp. Ne söz onu yorup ne yol. Gülgız dalıca gedir ta Serdariye[82] yetişir. Orada deyiller: "Bu gece şah kervanı burda düşüp." Ahi o zaman ki yolları kısaldan, od kimi kızan, gülle kimi geden yügürekler yohıdı, yolçılar Tufargandan Terbize gedende serderide düşer ki eleyip o günün sabahı Terbize gederdiler. Abbas Gülgız kalan yeri soruşur. Bir otağ ona nişan veriler. Abbas Gülgız kalan otağa girip dolu ürekden bir şiir ohuyup:

Güzel mücerredem senün yolunda

Dünya cifesinden halsam bari

Bir de düşmüşem Eyüp derdidi

Gel ele derdime çare sen bari

Canımı salıbsan oda gedersen

Pervane tek şama, oda gedersen

Seher yar dalıca oda gedersen

Od budur sinemde halı sen bari

Kul olan kim geder kul ayağına

Yohsul olan geder var ayağına

Tufarganlı Abbas yar ayağına

Çekilip sineme dağ sen bari

Abbas görüp durmah yeri deyil. Otağdan çıhıp serderi bazarına gelip. Biraz kehneme alması[83] alıp yar izin tutup yola düşüp. Süleyman Han adlı bir serderi hanlarında Abbasa tuş gelip. Abbasın halin soruşup. Abbas sevgi derdin onunan araya koyup. Süleyman Han deyip Abbas bu seferden kan iyisi gelir. Çohlar bele yollarda gedip müfte müsellem ölüp karkakuşda hecrin getirmeyip. Abbas deyer: "Süleyman Han men Gülgızdan geçenmirem." Süleyman Han deyer: "Çoh gözeldi?" Abbas deyer:

Ey ağalar neyin tarif eleyim
Kalemnen artıkdı kaşı Gülgızın
Kaşları yakutdı kirpiyi almas
Aşık öldürmekdi işi Gülgızın

Bülbül kimi ayırdıblar gülümnen
Ayrı düşdüm vatanımnan elimnen
Geder ki dur kalabilmez yolundan
Düşdü kal makale başı Gülgızın

Arzımı elerem sultana hana
Muhabbeti çohdur kar eler cana
Dokkuz alma verdim Süleyman Hana
Dördü onun olsun beşi Gülkızın

Lale tekin men sinemden dağlıyam
Laçın virip kol kanadı ağlıyam

---

[82] Serdari: Serdari Tebrize yahın bir balaşehirdi. Geçen zamanlar Tufargan ile Tebriz arasında bir düşerge sayılardı. Seher tezden at eşşeğin Tufargandan çıhan, gün batan çağı Serdariye yetişerdi.
[83] Kehnema: Tufargan mahalının uzah kendlerindendi. Onun alması o zaman çoh dilde dişdeymiş. İndi güman edir heman Kehnemu kendidi.

İndi bele Abbas deyip ağlıyam

Ahar didesinden yaşı Gülgızın

Abbas yola düşür, Terbize yahın bir yerde kervana yetişir. Gülgıza gözü sataşır. Gülgız deme ay parası de. Abbasın derdi deşilir ve bele deyer:

Sallana sallana geden selatin

Gel bele sallanma söz deyer sene

Al yaşıl geyinip durma karşıda

Yayın bed nazardan göz deyer sene

Getme getme görüm kimin yarısan

Hansı bahteverin vefadarısan

Gölgede beslenmiş kuzey karısan

Seherin yelleri tez deyer sene

Abbas diyer heçkes yarin öymesin

Düymele yahavın çarpaz düymesin

Destele zülflerün yere deymesin

Yollargu barlanar toz deyer sene

Abbas kervanı Terbizde yitirir. Ama yar yarın iyin itirebilmez. Özün Tahran dervazasına yetirir. Bir kadar yol gedenden sonra beş yol ayrımına yetişir. Bilmir hansı tarafa getsin ki yar geden yol olsun. Özün danlıya danlıya bele deyip:

Tekbir eleyip laf etme göylüm

Bu bir çöldü çoh kervanlar itibdi

Halkı bilmiyen menzile çatmaz

Bu bir çöldü ehremanlar itibdi

Bir şuşe parçası tarh etdi aya
Kızıl gül konçesi bağlandı maya
Oğullar ataya kızlar anaya
Ak oluben din imanlar itibdi

Ölünce gelmerem yolunda dile
Hak kömeğün olsun peyember bele
Horozlar eslana, karınça file
Dövdüyüben yol erkanlar itibdi

Ala karka laçın donu geyibdi
Sarı gördüm tülek terlan yeyibdi
Her yerinden kalhan menem deyibdi
Abbas kimi sühendanlar itibdi.

Abbas Ali adın çağırıp bir yol kabağına tutup gedip. Aşık her yolu da eğri getse yar yolun düz geder. Abbas çoh gedenden sonra ağ yokkuşun Hacı ağasına[84] yetişir. Kervanın tozu gözüne sataşır. Bu halda bir ov sürüsü dağdan enir. Bele bilinir ki onların dalıca şikarcı düşüp. Şah adamları ov sürüsün gören kimi el şimşire, oha, kemane aparıp ovların dalısıca düşüler. Orada bir Gülgız kalır bir de servan ki Gülgızın devesinin ovsarı onun elinde idi. Abbas özün servana yetirip bele deyip:

Başına döndüğüm kurban olduğum
Endir kecaveni yari görmişem

[84] Hacı Ağa: Ağ yokkuşdan üste bir yer adıymış.™

Ala gözlerine hayran olduğum

Endir kecaveni yari görmişem

Bir açaydım arhalukun arasın

Bir emeydim leblerüven parasın

Sen bilisen kecavenin çarasın

Endir kecaveni yari görmişem

Kecave devesi abı elvana

Men kurbanam onu çeken servana

Bilmem niye gedir yar İsfehana

Endir kecaveni yari görmişem

Servan Abbasın sözlerine bahmır. Abbas ona herbe zorba gelir. Acıklı şiirin bele başa verir:

Men Abbasam yollar üsde duraram

Gah gederem gah boynumu buraram

Köle servan sene bir oh vururam

Endir kecaveni yari görmişem

Ama Abbas kara korhu gelmekden behre aparmayıp. Bilipki mayasız hamır fetir olu. Ona göre elin cibine uzadıp biraz karadan sarıdan ağdan servanın ovcuna basıp. Servan pula tovlanıp deveni hıhlayıp. Abbas özün Gülgıza yetirip. Ele bil ki yaz malına düz dağıtmısan. Yalamah, sortuhlamak, öpmek sesi çölü bürüyüp. Ama olar ki yar yarine yetişsin zamanenin göylü bılanmasın? Şah adamları şikardan kayıdıp. Abbası orada görüpler. Gülgız iz yitirmek üçün bir daş götürüp Abbasa taraf atıp bu daş ya doğurdan ya yalandan Abbas'ı incidip. Ahi kadimnen deyibler dos daşı yaman olı. Abbasın üreğine derd oturup bele deyip:

Baralaha kısmet ele

Yahçı yoldaşınan meni

Bir yar ki can ciğer olsa

O sevüsün başınan meni

Ağlarısan güldürüsen

Gözüm yaşın sildirisen

Bivefasan öldürüsen

O gözü kaşınan meni

Ağlayuben güler olsam

Gözüm yaşın siler olsam

Men ki yardan döner olsam

Yandır bu savaşınan meni

Abbasam artıbdı ahım

Bilmirem nedür günahım

Divan eyle güzel şahım

Yar atan daşınan meni

Şah adamları Abbası gine döyübler. Onu kervandan aralayıblar ve yola düşübler. Abbas, yorgun argın gine kervanın dalısıca düşür. Gedirler gedirler ta bu geşa[85] kuyusunun başına yetişiller. Kervan kuyunun dövresinde oturak eleyir.

[85] Bergaşa: Bergaşa kuyusun tanımıram. Ama kocalar deyerler ki: "Ağ yokkuşdan üste, o zaman, bir sulu kuyu varmış. Kervanlar, yolcular onun dövresinde düşermişler. Kuyunun adı bergeşa kuyusu idi." Niye bergeşa deyerdiler bilmirem.

Çevval Süma Abbası yahına çağırır ve ona deyir: "Ay Abbas eğer kuyunun tekine gedip bize su yetiresen Gülgız senindi menim sözüm yoh. "Aşık Eflatun da olsa muhabbete tovlanı. Aşık üreyi saf olı. Abbas Çevval Sümanın sözüne inanıp ip beline bağlayıp kuyunun tekine inip ve dolça dolça su yuharı yollayıp. Ondaki hamı sudan doyup Abbası yuharı çekiler. Ama Abbas kuyunun ağzına yetişmemiş. Çevval Suma bir şemşir ile vurur. İp kırılır ve Abbas keleminar kuyunun tekine düşür. Çevval Suma ona da razı olmur. Şah adamları onun dediğine göre bir büyük daş kuyunun ağzına koyullar ve yolların çekiller ve gediller.

Abbas kuyunun tekinde ağası Alini çağırıp ve bele deyip:

Müşkülde kalmışam çağırram seni
Yetiş bir dadıma ey ağa heray
Pervane tek yandım şem'in oduna
Pilte tek kovruldum o yağa heray

İpeği tohullar ele yapışı
Perişan züflerün ele yapışı
Merdin kaydasıdur ele yapışı
Namerde yapışar ayağa....

Kabeden gelirdün Demüş gülüne
Bülbül arz halin demiş gülüne
Biçare Abbasın bu müşgülüne
Özün dada yetiş ey ağa ....

Ondan sonra Abbas sözlerin Gülgıza sarı bele deyip:

Ah-u zar eleme gam çekme gönlüm

Özümü yetirrem yare bu gece

Sinemi sürterem yar sinesine

Çekeler dilimnen dare bu gece

Abbas şiirlerinin dalısın demekdeydi ki birden gördü kuyunun ağzındaki daş kenar getdi ve ışıklık kuyunu bürüdü. Abbas bildi ki bu iş ağası emirü'l-müminin işidir. Abbas sevincek olup deyip:

Ağalar ağası sal Ali Muhammed

Erenler serveri geldi ha geldi

Düldülün sahibi kanber ağası

Cansıza can veren geldi ha geldi

Kuranı ohuram aya üzünden

Tökülür söz peyamberin sözünden

Benamazlar düşüp Hakkın gözünden

Hak aşığın gören geldi ha geldi

Abbas diyer çağururam yasağı

Bize kısmet ele beheşti bağı

Allahın resulu minmiş burağı

Cansıza can veren geldi ha geldi

Bu halda bir nefer nurani adam, kuyunun başında hazır olup ve Abbası sesleyip ve deyip: "Abbas elüvi uzat elimi tut." Abbas elin uzadır. Molla Alinin eli ona yetişir ve Abbası kuyudan çıhardır. Sonra buyurur: "Abbas meni tanıyısan?" Abbas deyer: "Kor olsun o göz ki seni tanımıya kulağ as gör tanıyıram ya hay ve deyer:

Mazharu'l acaib tıb ela tuzah

Beheşte meleksen saki kevser

Natık karansan ilmün beyanı

Senün elündedi hesab u defter

Senün varluğunda yer tutdı karar

Senün hökmündedür kula her ne var

Sene behş eledi bir perverdiğar

Fatma, Zülfikar, Düldül ve Kanber

Yüz iğirmi dört min nebiden evla

Hak deyüb ..... levlak levla[86]

Bir adun kul kefi bir adun taha[87]

Bir adun Yasindi bir adın Haydar

Yad ele elinen Hayberi aldun

Özüvi kul etdün berbere[88] satdun

Tıfıl iken ağ dövün [89] bendini çatdun

---

[86] Levlak levla: İşaredi emrin o sözüne ki Alinin hakkında deyip: "Levla Ali lahalk emir." manası budur: "Ali olmasa emir öler." Bir de levlak, o aya dedi ki Allah peygamberine deyir: "Levlak lema halkat'ül-eflak" manası budur: "Eğer sen olmasaydın yeri göğü yaratmazdım." İşaredür.

[87] Taha: Kuran'ın iğirminci suresinin adıdır. Bir de rivayet eleyirler ki; "Taha peygamberin lakablarından birisidir."

[88] Berber: Berber Nil çayının kırağında, Nube şehrinin yanında bir şehirdi. Bir de berber Afrika'da bir tayfanın adıymış. Bu tayfa soralık İslam dinin kabul elediler.

[89] Ağ döv: Tufargan mahalında diyerler: "Bir gün Süleyman peygamber minberde danışırmış. Rüstem, şahname pehlivanı da oturup kulağ asırmış. Bu halda ağ dövün oğlunun gözü Rüsteme düşür. Rüstemin yanına gelir ve deyer: "He... İndi de görüm menim dedemi nece öldürdün? Rüstem el açır. Ağ dövünen Rüstüm süpürleşiller. Meclis dağılır, adamlar kaçır, Süleyman peygamber kor peşman minberden inir. Bele deyerler ki Ağ döv Rüstemin ciğerin çıhardıp gözünün kabağına tutur. Rüstem öz ciğerine baha baha ölür. Ağ döv yolun çekir gedir. Yolda Hz. Ali, ki o zaman dünyaya gelmemişdi,

Vesi Mustafa Kazı meşher

Abbas sözlerivi bir bilir Allah

.... Zikrullah

Beytü'l mukaddesde vallah billah

Yohdur senün kimi zat pirhüner

Ali (a) buyurur: "Abbas salavat çevir ve atımın rikabından tut." Abbas gözlerin yumup bir salavat çevirip ve Alinin rikabından tutdı. Bir gözüm açım sahat İsfehan dervazesine yetişdi. Ali (a) buyurup: "Ey Abbas yeddi günecen felan abide konaksan ondan sonra hara istedün get."

Abbas abidin sorağın tutur ve onu tapır ve ona konak olur. Abid öz ibadetine meşgul idi ve Abbas kervanın İsfehana yetişmeyine fikr eleyirdi. Bir sahat Gülgız fikri başından çıhmırdı.

Bir gün Abbas derdli gussalı oturmuşdı. Abid onun halin bilip ve onu çöl çimende gezmeye davet eleyip. Abbas çöl çimen tamaşasından Gülgızın gözelliği yadına düşüp ve bele deyip:

Çerh altında sen tek gözel tapılmaz.

Mısırı İstanbulu Şamı görmüşem

Hardaki bir adı belli gözel var

Gezmişem nem be nem hamı görmüşem

Hayli vecahetde sevmişem seni

Dişün inci dudaklarun yemeni

Süleyman şeklinde Ağ dövün yolun tutur deyir: "Niye menim meclisimi pozudun. "Ağ döv, ta isteyir nem num elesin. Hz. Ali onun el ayağın hurmalını ile bağlayır ve onun belinden tutup göye atır. Ağ döv o kadar göye gedir ki göyde arşın horozlarının sesin eşidür. Yere kaydanda Hz. Ali onu tutur yere koyur ve özü gözden itir. Diyerler ki, o günden sonra Süleyman Ağ dövden çekinerdi ve Ağ döv de Süleyman Peygamberden korhardı. "Bu hikayeti terse de deyerler: Yani Rüstem Ağ dövü öldürür ve Hz. Süleyman Rüstemi tutur göye atır.

Bu nağılda, bele bilem bu metlebe işare olubdur.

Cennet cemalünden ayırma meni

Senden ayrılalı damı görmüşem

Ayna olubsan cemalün görsene

Deste tutup seya züfler hörsene

Gözellikde kimse tay yohdur sene

Men Behram gülendamı görmüşem[90]

Abbas bir gubardı sensen afitab

Şah cemalün gören etmez ehticab

Zahid senün olsun mescid ü mihrab

Men özüm öz musallamı görmüşem

Abid Abbas'ı Meze dağına[91] davet eleyir ta bu sevda başından çıha. Ama Abbas ondaki meze dağına yetişir, derdi artır ve deyer:

Bahar faslı açar gülün

Aceb yaylak meze dağı

Süsen ve sünbül ve gülü

Benövşesi teze dağı

Gedün divan o hanıma

Gadası düşsün canıma

Ya dursun gelsün yanıma

Ya getirsin göze dağı

[90] Behram ve Gülendam: Behram Gurun istekli sevgisidir. Bir eda diyer ki aşık maşukluk maceraların görüp geçmişem.

Meze Dağı çiçek olı

Yağış yağar göyçek olı

Ağ üzde tel birçek olı

Tökülübdü üze dağı

Bir gül bir gülün elinde

Süsen sünbülün elinde

Abbas kara kul elinde

Yana yana geze dağı

Abbas dağdan şehre giderken eşidir ki kervan şehre varid olur. Özün İsfehan dervazesine yetirir. Sarı Hocanın gözü Abbasa sataşır. Kafile büyük meydana varid olur ve üç serdar Sarı Hoca, Kul Abdullah ve Çevval Süma Gülgızı çekilün uzakda durun diye diye Şahın kasrına eleyiller.

Çevval Süma ve Kul Abdullah Abbasın baresinde heç bir söz şah Abbasa demirler. Ama Sarı Hoca deyer. "Kurban bu kızı ki senün hökmüvünen bir aya getürdük, Abbas adlı bir civanın şeri arvadıdı. O civan kızın dalıca İsfehana gelip ve men onu İsfehan dervazasında gördüm."

Şah öz özüne deyer: "O civanı bura getirmek gerek ve onu razı salmah." Sonra neçe nefer onun dalıca yolluyup ta onu şah kasrına getirsinler.

---

[91] Meze Dağı: Güman İsfehan'da dağ adıdır. Ama kadim adlardan gerek ola. Men heç yerde bu adı tapabilmedim.

Abbas Mehyar; 10.Yıl, No: 67-1, Nisan- Mayıs 1988, s. 56-63

TUFARGANLI AŞIK ABBAS MİYANA RİVAYETİNDE

İstekli ohucular siz gabag sayılarda Tufarganlı Aşık Abbas nağılını Tufargan rivayetinde dörd para ohumuştunuz. Ahir parasında size söz vermiştim ki ikinci rivayetindeki Miyana rivayetidir. Sizin için hazırladım amma el ayakdan uzun geldi. Verdiğim söz dalı düştü. Ta Akay Ali Kemali'nin Tufarganlı Abbas yazısında orta İran Türklerinin rivayetini ohurdum. Gine de ürek çoşdu, dil titredi. Heveslendim Tufarganlı Aşık Abbas nağılını Miyana rivayetinde sevimli Varlık neşriyesine hazırlayam.

İmdi bu siz, bu da Tufarganlı Abbas nağılı. Miyana rivayetinde söze başlamamış deyim ki bu rivayeti Aşık Ali Kamurani ve onun çalgı yoldaşı Yadullah Mahmudî'den on yeddi yıl bundan erte, Cuma gecesi İsfend ayının ikisinde Miyana'da Firuz Ruhani'nin avadanlığında işidip yazmışam.

Aşık Abbas Nağılı:

Ahmet Han Tufargan'ın büyük hanlarından sayılırdı. İşi düz, dişi düz. Düz yiyip, düz dolanırdı. Üreği darıhanda da güzel arvadınan ata minip şikara giderdi. Bir gün ovculukdan keyiden eken yol üste bir hırda uşak gördü. Dilden dişden ona kanı kaynayıp üzün tutup avradına dedi: "Ah ay kız bizim ki uşağımız yohdur. Nice olar bu hırda uşağı yol üsten götürüp özümüz içün oğul eyliyek.

Arvadı dedi: "Ay kişi yahşi dedün, menim de buna kanım kaynadı. Hiç sözüm yoh." Demeli uşağı yol üstten götürüp ve öz eriyle öve getirdiler. Uşağın adın Abdulla koydular. İl geçmir, Ahmet Hanın arvadının garnı burnuna salama gedir. Çoh zaman geçmir arvat yükün yere koyur ve bir güzel göyçek ay parası kimin oğlan doğur. Ahmet Han bu oğlanın da adın koyur Abbas.

Günler aya dönür., aylar il olur. Bu iki uşak kad çekip büyük olullar. Birgün Ahmet Han öz özüne deyir: "Olmaya yol uşağı büyüyenden sonra, diye men Ahmet Han oğluyam ve var-devletin yarısına sahab ola. "ona göre arvadıyla halvet eyledi ve bu sözü onnan araya koydu. Arvat dedi: "Ay kişi sözüve söz yoh. Bes nelemek? "

Ahmet Han dedi. "Yahşisi budur ki onun adın koyah Kul Abdullah. Ta bizden sonra hamı bilsin ki, o bize kullukçu sayılardı ve oğul değildi." Deme bes bu sözleri Abdullah duvar dalldasından işidir ve Ahmet Han'ın kin ve keduretin üreğine doldurur.

Bunu bilmeliyik ki o zaman Abbas Tebriz şehrinde mektephanada ders ohurdu ve Abdulla da Ahmet Han'ın işde güçde elinden tuturdı ve herden de bir Ahmet Hanın yanıcah (yanınca) ovculuğa giderdi.

Birgün Ahmet Han avlahda av dalıca düşür ve Abdulla da onun dalıcah (dalınca) at üste götürülür. Bir yerde ki Ahmet Han yorgun ayak sahlayır ve istiyir attan aşağı ine ki, Kul Abdulla ohu kemane koyur, kol diz üste yatırdır, sağ çekir, sol bırahır ve Ahmed hanın ışığın çalır. Kul Abdulla Ahmed Hanı öldürenden sonra Tufargan'dan yol aralır ve İsfehan deyuben gedir. Beş gün bele özün Şah Abbas'ın derhanesine yetirir ve Şah derhanesinde kullukçuluğa başlayır. Kul Abdula bu yolda başdan candan geçir ve o kadar dil dökür, iş görür, özün Şahın gözüne çekir ki, Şahın nedimcisi olur. Ona da razı olmayıp ayak ondan da üste basıp Şahın lap yahın adamlarından olur.

Kul Abdulla'nı Isfahan'da sahlıyah, kayıdah Tufargan'a. Ahmed Hanın ölüm haberi Tebriz şehrinde Abbas'ın kulağına çatır. Telesik tamam özünü Tufargan'a yetirir. Görür ov bereden ve çıkıp kuş dereden uçup ve Kul Abdulla elden kaçup. Abbas'ın elinden bir iş gelmiyen zaman dedesin torpağa tapşırıp, el sayağı oturup-durup, sonra dedenin iş gücün eline alıp işine başlayıp.

İller aylar geçir, bir gün haber gelir ki, Dadruz Beğ İranınan Irak merzinde yaşayan ilin baş büyüğü Şaha yağı olupdur ve o yanda olan şehirleri ve ketleri (kentleri) eline geçirdip ve onlara hükümet eyliyir. Bu haber Şah Abbas'ı fikre salıb yan yöredeki söz bilenleri ve iş görenleri döresine yığıp ve neyleyim nice eyleyim meclisi kurup. O mecliste Kul Abdulla da -ki şahın sağ eli, sağ gözü sayılardı- oturmuştu. Söz açıldı, her yeten bir söz dedi. Sonra Kul Abdulla söze başlayıp bele dedi: "Kıble-i alem sağ olsun, men son sözümü kabak deyip ve işin ne olacağın araya koyuram. O da budur ki, men Tufargan'da bir hundur koçak tanıram ki, kılınc vurmakda ve at kovmahda Harirbecan (Azerbaycan) mahalında tayı yohdur. Dadruz Beğin

cevabını verse o verebiler. Şah Abbas diklendi, düz oturdu ve dedi: "O hundur koçak kim olabiler? "Kul Abdulla dedi: "Onun adı Abbas Tufarganlıdır." Kul Abdulla'nın sözü şah üreğinde yer eyledi. Yazıcı istedi ve Abbas Tufarganlı'ya bir ferman yazdırdı ve Abbas Tufarganlı'dan istedi ki koşun yığsın, Dadruz Beğin kanlı cevabın versin. Ferman yazıldı. Şah kasidi yola düşdü. On gün on geceden sonra, Şah fermanı Abbas Tufarganlı'ya yetişti. Abbas Tufarganlı aklına gelmiyen başına gelen kaza ve kaderden hayran kalıp, iki eli olup bir başı. Çarasızlıkdan nenesinin yanına gedip başına gelen işi onnan (onun ile) araya koyup. Nene deme derde derman de. Nenesi deyip: "Ay oğul sıhınma. İş kişi başına geler. Öyle de çetin iş değil. Yubatma on – on beş nefer, elinden iş gelen adam başuva yığ, al-ver matahı özünle götür, yola düş ve Dadruz Beğ deyüben git. Oraya ki yetüşdün de men al-verçiyim, özüvi onlara yetir ve onlarınan dostluk kat. Özüvi o küçeye verme. Öyle ki onlarınan can bir kalıp oldun, bir gece büyük başların öz çadıruva konak çağır. Konaklara doyunca çahır işdir. Öyle ki gözleri karaldı ve ağızlar eğildi, sen ve yoldaşlarun el şemşire aparıp, asta vuran nameddi, el katun onları boğum boğum doğrayun. Sonra Dadruz Beğin başın bedeninden ayırıp el oba kabağına koyup yola düş. Oğul bu senin derdüvin çarası. Da ayrı yolun yohdur.

Tufarganlı Abbas nenesinin sözüne gedip on-on beş nefer şemşir vuran başına yığıp biraz matah götürüp bezirgan adıyla oraya gedip yetişenden sonra, onlarınan dostluk katıp. habele neçe günden sonra Dadruz Beği baş adamlarıyla konak çağırdıp, doyunca çahır içirdip, sonra el şemşire katıp onları kılıçtan geçirdipler. Amma Dadruz Beğ elden çıhıp Türkiye merzine kaçıp. Abbas Tufarganlı onun dalıncah gedip. Türkiye'de ona el tapıp, iki koçak şir kimin birbirinin canına düşüp el şemşire katıplar: El kovzanıp göz tutup, göz dolanıp üz tutup. Şemşir şemşire değip od parlayıp. İki koçak bir birine harif olup saatler çakkışılar. Ahirde Abbas ceddeslik (celddestlik) eyleyip bir üreği yanan kılıç Dadruz Beğ'in başına indirip ışıklı günün karanlık geceye dönderip.

Tufarganlı Abbas'ın bu darbşesti İbrahim Han Paşa'nın kulağına çatıp Abbas Tufarganlı'nı Türkiye şehrine dalvet eyleyip. Çohlu ona ve onun yoldaşlarına izzet ihtiram koyup kırh gece gündüz onları konak sahlayıp.

İbrahim Paşa'nın bir allı-güllü gözel-göyçek istekli kızı var idi. Kız güzel olsa adı da güzel olar. Kızın adı Gülgez Peri koyulmuştu. Abbas Tufarganlı'nın gözü Gülgez Periye düşen kimi bir gönülden min ürekden ona vurgun oldu.

Gülgez Peri her gün kırh kız gonçesinen (gonçesi ilen) bağlarda, çaylarda, çemenlerde seyr ü seyahate bahıp günün ahşam eyleyirdi.

Bir gün Abbas şikardan kayıdanken Gülgez'i görür ki, güller arasında kızlarla çalıp oynuyorlar. Abbas el kuşunu uçurdur. Kuş kanat çalıp uçur, dolanır, dolanır aşağı gelir, Gülgez'in çirninde oturur. Abbas kabağa gelip Gülgez'le danışmağa bahane tapıb ve gözel şirin Tufargan'ın yayışlı diliyle böyle deyip:

Seher seher bağ seyrinde
Gel gül sana yar ellerün
Meğer aşık öldürübsen
Batub kana yar ellerün

Gülgez kızlar arasından üz gösterip gözden yayınan istekli bir ahu balası tekin silkinip. Kara tellerin ağ üze töküp, Abbas'a sari bahıp Abbas da dilden damahda yanmış aşık tek sözünün dalısın tutup ve yanan diliyle bele deyip:

Hem avıcısan, hem maralsan
Yumamış zülfün dararsan
El salıp koynum ararsan
Ne ustadur yar ellerün

Sonra sözün ayrı tehere çevürüp deyüp:

Geldim bağuva girmeğe
Bağundan gülün dermeğe

O gül cemalün görmeğe
Hal eyleyüp çare zülfün

Fakir Abbas sözün söyler
Bağrımın başını peyler
Ka'beni ziyaret eyler
Her kim senün höre zülfün

Gülgez maral bahışıyla Abbas'a sari bahıp. Görüp ki hiç geçmeli cavan değil. Boyu bohunu yerinde, kaşı gözü eninde görümünde. Üz parlayan ay kimi aklı kırmızılı ele bil zünüz almasıdır. Gülgez de bir dilden min ürekden Abbas'a vurulup. Amma özün sindirmeyip güzelik gururu koymayıp Abbas'ın aşkın diline getirsin. Kızlara sari bahıp göz işarasıyla onlara kandırıp ki, Abbas'ı konak sahlasınlar. Kızlar Gülgez'e baharken ürek sözlerin bahışıyla dile getiripler: "Ah Gülgez hanım, sen Şah kızı şehzade hanımsan. Abbas bir garibe yoldan geçen. Sene ne yaraşır onu konak sahlıyasan."

Gülgez kızların bahışını anlayıp üz dönderip ve deyip: "Şehzade kızı kapısına geleni ümidsiz kaytarmaz." Kızlar baş aşağı tikip Abbas'ı konaklığa çağırdıblar. Gör ne ister iki göz, biri eğri biri düz. Abbas attan düşüp, şemşirin atın yançağından asıp, sallana salana kızlara taraf gedip ve Gülgez yanında, güller arasında yere oturup. Aşık Ali'nin dediğine göre: "Gülgez Abbas'ın tehr-tührüne, hat haline, gül cemaline bahıp" da artık aşk deryası cuşa gelip, isteyip kol boynuna salsın, ki birden özüne gelip, kenar çekilip, üzün kızların birisine tutup ve deyip: "Ay kız eğer düğü dem çekip desturhan salun nahar getirün konak yorgundur." O kız da ki Gülgez'den beş beter Abbas'ın cemaline mayillenmişti ve ayrı dünyadan haberi yohudu. Gülgez'in sözün eşitmeyip. Gülgez birde ikide sözün dile getirip, amma kız özün bilmeyip, Abbas ki arifler arifiydi dedi: "Ay Gülgez Hanım eğer icaze versen men diyerem ki döğü dem çekip ya yoh." Gülgez gülümselenip, Abbas şirin diliyle ohuyup:

Sene deyim Gülgez Hanım
Yandı kazanım düğüsü

Sene kurban şirin canım
Yandı kazanın düğüüü

Dostum meni yad eyledi
Deli gönlüm şad eyledi
Kazan yandı dud eyledi
Yandı kazanın düğüsü

Deli gönlüm dirklendi
Alov da göğe diklendi
Seni gördü üreklendi
Yandı kazanın düğüsü

Gülgez görür kız düğüni yandırıp. Ocaktan bir çiy götürüp kızın canına düşüp. Odı gerek duyunca kızı vurup. Kız ki ürekden incimişdi candan da çoh inciyip, baş götürüp şah derhasına gedip, gördüğün görmediğin İbrahim Paşa'ya deyip.

Bu söz İbrahim Paşa'ya çoh ağır gelip. İgirmi otuz ildirim tek şemşir çahan Abbas'ı getirmeğe gönderip. Şemşir çalanlar ildirim tek oraya yetirip Abbas'ı Gülgezile bir yerde oturmuş görübler. İbrahim Paşa fermanına göre Abbas'ı tutup kolların bağlayıp, Şah derhanesi deyüben gedibler. Abbas üz Gülgez'e tutup böyle deyip:

Durum dolanım başına
Ala gözlü yar gedirem
Ölsem boyuna sadağa
Kalsam intizar gedirem

Merdile eyle ülfeti
Çekme na-merdan minneti
Bülbül kızıl gül hasreti
Kışı yazı zar gedirem

Abbas deyer gül yahşıdır
Bundan artık dey hansıdır
Ayrılığın vadesidir
Al göylümü yar gedirem

Abbas'ı İbrahim Paşa'nın yanına getiripler, İbrahim Paşa üz Abbas'a tutup ve deyip: "Ay namerd menim evimde oturup menim çöreğimi yiyip, mene hıyanet eliyirsen?" Sonra adamlarına işare eleyip. Abbas'ı kol bağlı dostağa salırlar. Neçe gün geçir, Gülgez bir gece, iki gece dözür. Üçüncü gece sabr u kararı elden vererken durur el kaleme aparıp, dedesi İbrahim Paşa'nın dilice dostakçıya kağaz yazır ve orada deyir: "Dostakçı başı bu ferman sene yetişenken Tufarganlı Abbas'ı tapşır bu cellade ki sene ferman getirip." Sonra dedenin mührin kağazın ayağına basıp, kırmızı celled paltarı eğnine tahıp, kılıncı üsten bağlayıp, bir deli dolu ata minip üz dostağa taraf koyup dostağa yetişip, kağazı dostakçı başıya verip, dayanır. Dostakçı kağazı ohuyup, İbrahim Paşa'nın mührin öpür gözü üste koyur. Telesik el kilide kıfıla aparıp cerenek cürünek dostagın kopusın açıp, Abbas'ı sağ selamet cellada tapşırır. Cellad kabağa yeriyer İbrahim Paşa'nın hükmün Abbas'a görsedir. Abbas'ı tehvil alır ve yola düşür. Abbas ölümün gözüne alıp dünyadan el üzerken böyle deyip:

Muntazıram yol gözlerem
Gelmedi Yusuf-sani
Hudam salmasın nazardan
Menim tekin binevanı

Zülfün ucu kemende
Dahi can kalmayup mende
O kaş göz ki var sende
Salar tahttan Süleymanı

Cellad sözün ucaldır: "Tez yola düş, heç şiire-miire kulak asmağa husulem yohdur. Tez ol şemşir seni çağırar." Abbas ümidi her yandan

kesilenken deyir:

Abbası verdin zindana
Yandı bağrım döndü kana
İtibar yohdur insana
Fani gördüm bu dünyanı

Cellad iz itirmekten ötür kamçını Abbas'ın başı üste dolandırır, sonra el kolun bağlıyor ipin ucun eline alır, Abbas'ı kabağa salıp İran'a sari üz dönderir.

Ne gözeldi iki istekli ürek
Yapışa birbire yol geden ola
Biri cellad ola yar öldürmeye
Biri de yar içün can veren ola

Cellad yolda öz-özüne deyir: "Yeridür Abbas'ı imtihana çekim, olmaya menden el çekip, indi canının herayına kalıp." Ona göre dedi: "Ay oğlan bunu bilmelisen ki eğer Gülgez adı getirsen ya, onun aşkından danışsan dilüvi dalıdan çekerem." Abbas bir yandıran ah ciğerden çekti ve dedi:

Cellad meni aparırsan piyade
Derd gamım oldu haddan ziyade
Kadir Allah özün yetiş imdade
Aşdı dağlar Gülgez görünmez oldu

Bizim yerin benövşesi terbiter
Dilim deyebilmez kalbimden öter
Yarın ayrılığı ölümden beter
Aşdı dağlar Gülgez görünmez oldu
Han oğluyam şunkar vardı kolumda
Kollar oynayırdı sağ ve solumda

Senün kimin Gülgez yarın yolunda
Dil kan ağlar Gülgez görünmez oldu

Cellad Abbas'ın sözlerine kulak asandan sonra, Abbas'ı atının terkine alıp, ata kamçı çekip gece-gündüz yol gedip, bir gün seher-çağı gün saçanda İran torpağına ayak koyup, bir çeşme başında, ağaçlar altında, Abbas'ı at üsten endirip, kırmızı celladlık paltarların soyunup, destmaz alıp iki rekat namaz kılıp sonra çeşme başında uzanıp ta azcana göz gızdırsın. Cellad uzananken göz yumulup ve yuhu aparıp. Abbas sağ-sola bahıp celladı yuhuda görüp, zor verip el kolun açıp ve kaşmak fikrine düşüp.

Abbas Mehyar; 10.Yıl, No: 68-2, Haziran-Temmuz 1988, s. 57-65

TUFARGANLI AŞIK ABBAS MİYANA RİVAYETİNDE II

Biraz fikirden sonra öz-özüne deyir: "Bir görüm cellad haraya gitti. Başına ne geldi?" Durup ayağa çeşmenin başına geldi. Ne gördü gözler görsün ve ürekler istesin. Gördü Gülgez Peri kara telleri üze dağıdıp çeşme başında uzanıp yatıp. Abbas taza başa düşür ki, iş neyin nesidir. Derdli ürekden ah çekip, üz istekli Gülgez'e tutup yaman aşkıyla ve yanan üregiyle böyle deyip:

Men kurbanam seni töken nekkaşa
Beter düşdüm sensiz dastana Gülgez
Ağ üzünde halün kalemdür kaşun
Herden de benzeryir kamana Gülgez

Men kurbanam alma kimin yanağa
Gözlerve olum kurban sadağa

Basaram ser üzengini ney attan
Sen meni kurtardun alovdan otdan
Abbasın sevgisi hab-ı gafletten
Silkinip tavus tek uyana Gülgez

Abbasın şiir ohumak sesine Gülgez gözlerin açır. Abbas'ı başı üste görür. Dudak gülür, göz sevinür:

Baş kozanıp baş eğilip
İki baş başbaşa çatıp

Sazak esir ağaç terpenir, ot göverir, goncalar gül olur, iki aşık uzak zamandan sonra söze sohbete otururlar. Bir zamandan sonra da yola düşüp Tufargan deyüben giderler.

O yandan eşidek Kul Abdulla'dan ki, Abbas'ı kurd telesine salmıştı. Günlerin bir gününde heveslenip Tufargan'a gitsin. Çul çaput bağlıyor yola düşür. Yol gider yorulmur özün yol kurtulmur. Ta bir gün Tufargan mahaline yetişir. Görür bir uca boylu igid (yiğit) bir gözel kız ile at üste Tufargan'a sari gedirler. İstir onlar ile yoldaşlık kata. Atın kabağa sürür. Abbas'ı dindirir. Kör olsun o göz ki, düşmanın tanımaz. Abbas Kul Abdulla'nı tanıp kuş kimin atın belinden yere konup, Kul Abdulla'nı at üsten yere çekip. Kozayıp başına iki elli yere verip sinesi üste oturur. Hançeri belinden çekip, istiyip ki Kul Abdulla'nın başın bedeninden ayırırsın. Gülgez ki, böyle görür, Ayak kabağa koyup Abbas'a deyir: "Biz yengi dirilik başlamak istiyoruk. Adam öldürmeğin şugüni yohdur." Abbas der: "Sen bu namerdi tanımırsan koy öldürüm, her ne olacak koy olsun." Gülgez deyir:

Başına döndüğüm kurban olduğum
Abbasım öldürme sen Abdullanı
Öldürsen Gülgez geder elünden
Abbasım öldürme sen Abdullanı

Abbas deyir:

Bu düşmandı düşmanlığın bildirip
Ağladuben gözüm yaşın sildirip
Şikargahda beğ atamı öldürüp
Onun çün öldürüm men Abdullanı

Gülgez maslahat görmür Abas'ın eli kana batsın. Abbas Kul Abdulla'nı ötürür. Kul Abdulla Abbas'ın elinden kurtulanken atın minip üz Isfehan'a çevirüp aste kaçan namerddi. Özün Şah Abbas'a yetirip ve deyir: "Kıble alem, men Abbas'ı Tufargan'da gördüm. İbrahim Paşa'nın kızı Gülgez hanımı da özüyle oraya getirip. Şah sağ olsun kız ne kız, dünyanı dolanarsan onun tayın tuşun tapabilmesen." Şah Abbas'ın gönlünden geçip ki şah kızın hermesrasına getirsin. Ağzı nedi Abbas Tufarganlı Şahzade hanıma sahap çıha." Ona göre Sarı Hoca ve gözel Banuni bir koşun adamıyla Tufargan'a taraf yola salır ta Gülgez hanımı Isfahan'a getirsinler. Kul Abdulla deyir:

"Kurban bunlar Tufargan tanımırlar. Gedip eli boş kayıdarlar men üzü kara ollam." Şah Abbas dedi: "Yahşı dedin. Sen koşun sergerdesi evvel visek ve nesek ile Gülgez'in dalınca git. Amma eli boş kayıtma."

Abbas Gülgez'i Tufargan'a getirinden sonra, onu nenesinin yanında koyup Sebile Mir Mecidine Terbiz şehrinde gedip. Ahi Abbas nezir eylemişdi ki, Gülgez'i Tufargan'a yetirse, kırh gün Sabile Mir Mecidinde ibadet eylesin ve fakir-fukaraya şam-nahar versin.

Bu yandan Kul Abdulla koşunıyla Tufargan'a yetişir. Şehirde seslenir ki, şah adamları Gülgez'i aparmağa gelipler, Abbas'ın Kanber adlı bir gulamı var idi. Gulam bu haberi işidenken özün Terbiz'e yetirir, Abbas'ı tapır vebele deyir:

Nece deyim sene dilim lal olsun
Ağam apardılar yaruvi senün
Bu sağlıkdan ölüm mene yer (yey) olsun
Ağam apardılar yaruvi senün

Men gelende kecaveler yunuldu
Ağ ellere ter hınalar koyuldu
Gülgez hanım kecaveye koyuldu
Ağam apardılar yaruvi senün

Men gelende Tufargan oldu kalan
Çohudu ağlayan yohudu gülen
Sarı Hoca Kul Abdullaydı gelen
Ağam apardılar yaruvi senün

Abbas bu sözleri işidip ve öyle cevap verip:

Terbiz'de verirdim hayrat u senet
Dilimde caridür al Muhammed
Öldürürdüm Gülgez eyledi minnet
Ne dedi apardı yarımı menim
Men Abbasam heç vakt söylemem yalan

Elime ülkeme saldılar talan
Hoca Deli Becan, Allahverdi Han
Ne üçün apardı yarımı menim

Kul Abdulla Güzel Banu'nı Gülgez yanına gönderip ta işin ne olacağın Gülgez'e desin ve Gülgez özin bir güzel sefere hazırlasın. Güzel Banu'nın işi buyudu. İller boyu bu işde zahmet çekip sümük sindirmişti. Durup ayağa nöker neyip ilen Gülgez yanına gedir ve ne olacağı ona deyir. Gülgez dolu ürekden ah çekip böyle deyir:

Men deyirem yaşıl olsun göy olsun
Çek elün muşata bezeme meni
Bu sağlıkdan ölüm mene yey olsun
Çek elün muşata bezeme meni

Gözel Banu bu sözleri söyleme
Hançel alıp bağrım başın peyleme
Men gözelem gözel bezek eyleme
Çek elün muşata bezeme meni

Gözel Banu deyir: "Men şah tarafından gelmişim, elçiye zeval yohdur. Men neyliye billem, eğer bu işi görmesem şah meni öldürttürür. "Gülgez başın aşağı salıp heç zad da demeyip. Gözel Banu Gülgez'i bezeyip, haber verip, koşun kapuda dayanıp, kecaveler kurulup, Gülgez'i kecaveye mindirip, koşun üz koyup yola ve Isfahan deyüben yollanıblar.

Bu yandan eşidek Abbas Tufarganlı'dan, Abbas şiirin kurtarandan sonra Kanbere deyir: "Menim bir gün nezir niyazımdan kalır. Sen menim yerime otur nezir niyazı ver, men habele Tufargan deyüben gettim."

Abbasam neylerem malı
Ağ üzünde koşa hali
Ağam şahı merdan Ali
Dilde deyip yola düşdüm

Dilde ürekde bu şiiri diye-diye özün Tufargan'a yetirip. Görür Allah var yurdu yoh. Gülgez gedip kuş elden çıhıp. Deyir:

Şah hükmüyle han üstüne han getdi
Ağla gözüm yaş yerine kan getdi
Kol boşaldı dil dolaşdı can getdi
Ahir apardılar dara gelmedi

Abbas deyir bu ad yaman ad oldı
Cismim ateş göynüm dolu od oldı
Men dost dedim dostlar mene yad oldı
İndi uzak düşdü ara gelmedi

Sonra hasretiyle ayrı bir şiir ohuyur:

Gönül kuşu köyde kanad biladı
Kırdı şikar bendin açdı da getdi
Turlan düşdü men nadanın eline
Ovlaya bilmedim uçdu da getdi.

Abbas bu sözleri ohuyandan sonra nenesiyle hüda hafızlık eyleyip koşun dalıcak yola düşüp, dost aşina, kohum kardaş habele yadlarda Abbas'a nasihat eyleyipler ki, bu işden kan iyi gelir. Gülgez'den el götür. Dünya ki ahire yetişmeyip kızdan çoh kız amma Abbas'ın bu sözler ile gayretine değip ki şah koşunundan korhmayıb, Gülgez dalıcak yola başlayıp. Abbas geceni günüze yetirip, günüzi ahşama çatıdırp Saydava çemeninde özün koşuna yetirir. Gözel Banu'nı görür. Derdi deşilir, üreği derde gelir ve der:

Bizim yerde bir cüt suna seyr eler
Başı yaşıl ayakları kırmızı
Bizim gölden uçup konup yad göle
Alma kimi yanakları kırmızı

Bu görüken savalandı o candı
Malım yohdur yara kurban bu candı

Yakut değil, yemen değil mercandı
Yar kolunda kolbaglar kırmızı

Saydavanın mülk malın satardım.
Malı mala, canı cana katardım.
Kısmet ola kol boynuna çatardım
Yanar yarın yanakları kırmızı

Gülgez Abbas'ın sesin kecaveden alıp, baş kavzıyıp Abbas'a sari deyip: "Abbas sözün yere salma. Bunlar kanmaz adamlardılar, yahın gelme başun bade geder. Bizim ardımızcan gel. Isfehan'da şaha arzı ver. Şah görse biz er arvaduk bizden el çeker".

Abbas dedi: "Men seni namahremler içinde görebilmirem". Bu sözü deyip uzulur, Kul Abdulla'ya sarı. Amma koşun Abbas'ı muhasara eyleyip, sonra koşun içinden çıhardıp daşa basıp yola düşeler.

Abbas dedi:

Yene atdı men fakirin elemi
Çarhı felek terse çekdi kalemi
Göz yaşına gark eylerem alemi
Katre sular umman olmuş ay olmuş

Meclisime sürahiler düzüldü
Gözüm yaşı kapdan kaba süzüldü
Ağla Abbas elün yardan üzüldü
Yüğün ahir zaman olmuş ay olmuş

Görür bir kes özüne alıp sözüne bahmır, derdli üreğinen uca seslen ohuyub:

Ne ağlarsan, ne sızlarsan
Bir derdi beş olan gönlüm
Ahirde zünnar bağlarsan
Gama yoldaş olan gönlüm

Bir yad gelir obasından
Alim derd ve belasından
Çarhı felek badasından
İçip sarhoş olan gönlüm

Abbas ağlar arsız arsız
Dünya olup itibarsız
Deyirdim dözerem yarsız
Döz, bağırı daş olan gönlüm

Koşun gedenden sonra bir çoban Abbas'ı daşların altından çıhardıp. Abbas el özüne çekmemiş Isfahan'a taraf yola düşüp. Aşık Ali deyir: "Bir şam (şem) ki Hakdan yanar, heç kesin eliyle sönebilmez." Abbas bir uzun zaman gedenden sonra Miyana mahalında bağ-şaha yetişir. Abbas özün oraya yetirip, bağa salır. Amma kapucı Abbas'ın kabağın tutur. Abbas deyir: "Ay balam men şah adamıyam, koşun ehliyem. İndi dalı kalmışam." Kapucı inanır, kapunı açır. Abbas içeri gedir. Gülgez'i nahar başında görür ki oturup el desturhane uzatmır. Kenizler yalvar yahar eyliyerler. Amma Gülgez heç zad yemir. Kenizler çoh sen Allah men Allah eyleyenden sonra, Gülgez eli gele-gelmez bir tike götürür, ağzına koyanda gözü Abbas'a sataşır. Tike elinden yere düşür. Ürek titreyir ki indi Abbas'ı tutup öldürürler. İsteyir bir acıh sözüyli ve sözsüz bahışıyla Abbas'ı özünden incitsin ta Abbas oradan sağ selamet kayıtsın. Ona göre Abbas'a çemhirir: "Ne vermisen ala bilmisen. Koy get, görüm başıma ne gelecek." Abbas ürekden inciyir, oradan kayıdır.

Gülgez nahardan sonra kenizleriyle bağda seyr ü seyahata meşgul our. Abbas'ın uzakdan gözü Gülgez'e sataşır ve deyir:

Ayrı düşdüm vatanımdan elimden
Bülbülümden gülşenimden gülümden
Men ne dedim sen incidün dilimden
Hasret kaldım men demedim gülüm yar

Abbas deyir terk eylerem ilimi
Bir dermedim ağ sineden gülümü
Arada var çarhı felek ölümü
Koy cemalün görüm ondan ölüm yar

Gülgez istiyür Abbas'ın gönlün alsın. Abbas derdli ürekden ah çekip deyir:

Erisin dağların karı
Dökülsün çaylara sarı
Koy gitsin bivefa yarı
Şahınan bazar eylesin

Gülgez deyir: "Adam her ne kadar büyük de olsa herden de bir arvad sözüne bahar. Sene dedim kafilenin dalıca gel, söze kulak asmadın ve bu işiyle canuvi mufte uduzarsan." Abbas deyir:

Sene deyim Gülgez hanım
Sene kurban şirin canım
Ne koy men sene yalvarım
Ne dost bilsin ar eylesin

Haşa sevdiceğim haşa
Yazılanlar geldi başa
Bir yandan özün bas daşa
Bir yandan el car eylesin

Aşık Ali burakı yetişdi. Abbas'ın yardan incimeğinden üreği derde geldi, dil coşdu, göz daşdı, sazın kucağına basdı, değerli sesiylen ohudu:

Men abbasam yara kurban yar içün
Doğra bağrım kes üreğim yar içün
Yar odu ki bu dünyada yar içün
Yaha yırta, zülüf dağıda yara üz

Sonra sazın başın göye kuzadı ve nalesi ucaldı ve bu şiirleri (ki adı Paşa Kuşdu sayılar) ohudı:

Şirin şirin danışanda
Diline kurban olayım

Deste-deste ağ üzünde
Teline kurban olayım

Eğinine geyipdir ağı
Lale tekin gül yanağı
Koynun içi cennet bağı
Gülüne kurban olayım

Aşık oldum yanak üste
Can kurban vefalı dosta
Gelende sen asta-asta
Yoluna kurban olayım

Abbas Gülgez'i kenizleriyle koyup bağ-şahdan çıkıp, Miyana'ya gelip. Üz koyup İmamzade İsmaile gedip. İmamzadeye ayak koyup iki rekat hacet namazı kılıp, secdeye düşüp, dolu ürekden ağlayıp. O halde Abbas'ı yuhu aparıp, yuhu ayıklık arasında bir nefer Abbas'a taraf gelip ve deyir: "Abbas neden korhursan, o da Abbas sen de Abbas. Şahdan korhan çörek tapmaz. Gülgez senündür. Dalıcah get." Ve sonra o adam gözden itir. Abbas yuhudan durup telesik kafile dalıca yola düşüp ve gedip. Abbas kaflanti ettiğinde koşuna yetişir. Görür ki orada koşun adamları here bir tarafda at kovur, oh atır ve henehirna eyleyirler. Dağ eteğinde kenizler ve kecavede Gülgez de onların arasında bir deste gül kimin, dayanıplar. Gülgez'in kecavesi bir uca boy deve üstünde ve devenin ovsarı bir servan elindedir. Abbas özün yahına yetirip ve deyir:

Kecave devesi gör ne yeyendir
Yarın derdi üreğimde derindir
Men bilmirem hansı elin beğindir
İndir kecaveni men görüm yarı

Gülgez Abbas'ın sesin alıp, başın kecaveden çıharıp. Aşık Ali'nin sözüne göre kara teller şuluh hak hesap kimi bir birine karışıp ve ağ buhag altından aşağı sallanıp. Kara gözler Abbas ahtara ahtara gün özden aşağa tikilip. Abbas dil açıp bülbül kimi söyleyip:

Bir açaydım göyneyimi bendini
Görsedeydim üreğimin derdini
Canım servan sen bilirsen fendini
İndir kecaveni men görüm yarı

Bir açaydım göyneyim yahasın
Görsedeydim üreğimin yarasın
Canım servan sen bilirsin çaresin
İndir kecaveni men görüm yarı

Servan Abbas'ın sözüne kulak asmır. Abbas sözünün dalısın tutur:

Men Abbasam yollar üste duraram
Kah gederem kah boynumu buraram
Küle servan sene bir oh vuraram
Sahla kecaveni men görüm yarı

Sonra Abbas kabağa yeriyip Servan'ın yahasından yapışıp, atıp kenara. Gülgez'in devesin hıhlayıp, Gülgez'in elinden tutup, gelinler sayağı kecaveden endirip. El el üste koyup sonra Gülgez deyir. "Abbas canuvun fikrinde ol. Kafileden aralan, özüvi kenar çek." Abbas Gülgez'den el çekip, kecaveden uzaklaşıp. Sonra şemşirin çekip kız körpüsünün üstün kuruk eyleyip. Koşun şikardan kayıdanken Abbas onların kabağın tutup. Neçesi el şemşire aparıp kabağa yeriyip amma Abbas'ın şemşiri onları gele mualak Kızıl Üzen suyuna salıp. Böyle ki göripler Kul Abdulla ve Sarı Hoca meşveret eyleyirler. Kul Abdulla dedi: "Hoca men Abbas'a çoh yalan demişem. İndi her ne desem sözüme inanmaz. Sen ayak kabağa koy, gör ne eyleyebilirsen." Sarı Hoca bir kırmızı kerpic desmal arasına koyup Abbas'a taraf gedip. Ahi o zaman mağlup olanlar Kur'an ele alıp yalvarmak sayıyla düşmana taraf gedip ve aman isterdiler. Aşık saf ve sade olur. Böyle bilip Sarı Hoca Kur'an kabağa çıhardıp bu işe inanıp ve deyip: "Ha indi ki bele oldu, kalanlar beş-beş, on –on gelün körpü üstten geçün. Fakat Gülgez kalsun o tayda, menim sözüm yoh." Sarı Hoca kabul ederken koşun o sayakıyla körpü üstünden yol başlayıp, Kul Abdulla'nın işaresine göre nece nefer dalıdan hücum getirip

Abbas'ı iteleye iteleye körpü üstten çay aşağı burahıplar. Sonra kafile yok yap bağlayıp yola düşüp ve üz İsfahan'a koyup.

Abbas Kızıl Üzen çayında muclar arasında el-ayak çala çala üz Tebriz'e taraf gider. Amma Gülgez Aşkı her lahza onu şiir ohumağa vadar eyleyip ve o girudarda deyir:

Uca dağlar başı gör ne tütündür
Yarın derdi üreğimde düyündür
Bundan bele şeyitlidir burundur
Daşıp çölden çöle mestane geder.

Hamid Şahanki, 18. Yıl, No: 103-4, Ocak-Şubat-Mart 1997, s. 81-84

AZERBAYCAN NAĞILLARINDA BAŞLANIŞ VE KURTARIŞ İFADELERİ

Azerbaycan nağılları dünyanın en gözel, üreye yatım ve mazmunca dolgun nağıllarından sayılır ve bir çoh cihetlerden o cümleden forma bahımından da onlardan farklanırlar. Bizim nağıllarımızın çohu gözel, maraklı ve bazan satirik (tanezli) ifadelerle başlanıp hoşluk ve şirinlikle de kurtarırlar.

Nağıl söyleyen sanatkarlar, dinleyicilerin dikkatini çekmek üçün, bacardıkca nağılın "başlanış" hissesinde çoh maraklı ve gözel tabirler ve ifadeler işledirler. Nağılların "kurtuluş" ifadelerine gelince daha da gözel ve maraklı sözler ve tabirlere rast gelirik. Halk sanatkarları işlettikleri bu gözel ifadelere nağıl dinleyicilerinin yorgunluklarını alıp onları şirin bir hatire ile yola salırlar.

Başlanış ifadeleri:

Nağılçı bazan nağılı çoh sadece kiçik bir ifade ile başlayır: "Bele rivayet eleyirler ki..." ve bunu dedikden sonra nağlı söylemeye başlayır. Bunun aksine olarak bazı nağılar uzun ve maraklı bir başlanışla söylenilir: Bele nice başlanışlarda, halkın adet-anane, meseller ve atalar sözlerinden faydalanılır. Bu nevi başlanışlar, mesci nesir kimi, özüne mahsus bir söz musikisine de malikdir:

"Size hardan haber verim, az danışanlardan, kara dinmezlerden, mirt mirt arvadlardan, hürmeyen itlerden, ulamayan çakallardan, çoh danışanlardan, dilli arvadlardan, küseyenlerden, uğrulardan, yalançılardan, yoldaşa hain olanlardan, vefasızlardan, ahdine emel etmeyenlerden, bizuv minip çay geçenlerden, yaba ile duvga içenlerden, horoz belinde bostan ekenlerden, köse sakallardan, göy özlerden, ne bilim neden, ne bilim neden... Lanet kuyruklu yalan, rahmet kuyruksuz düze, bir koz pozana, iki koz düzene, rahmet yazana, lanet pozana, söz kalsın insan getsin, yahşılık kalsın, pislik getsin. Dost var olsun, düşmen yoh olsun. Akıllı yesin, akılsız hesaplasın. İndi gelek metlebe..."

Ve belelikle çoh sade sözlerle büyük felsefi düşünceler ve içtimai fikirler söylenilir. Nağıllar her deyende bir koşmaca ya atalar sözü ile başlanırlar. Bu koşma ve atalar sözleri, nağılın mazmunu ile bağlı olur ve nağılı söyleyen, belelikle dinleyicilerin nazar-ı dikkatini nağılın mazmun ve hedefine celb edir:

"Yahşılığa yahşılık her kişinin işidir,
Yamanlığa yahşılık er kişinin işidir."

Bazan da başlanış bir koşmacadır.

"Gelin size kimden deyim
Somı-selamından deyim
Abı-aldan kısta tuman
Kimse corabından deyim."

Yahud:

"Badı-badı giriftar
Hamam-hamam içinde
Kalbır saman içinde
Deve deleklik eler
Camış başı kırhdırar
Köhne hamam içinde
Karışga şillak atdı
Devenin sol böyrü batdı
Hamamçının tası yoh
Baltaçının baltası yoh
Orda bir tazı gördüm

Onun da haltası yoh.

Ömrümde çoh aş yemişem

Heç bele yalan dememişem."

Bazı başlanışlarda, yuharıdaki koşmaca ile nağılın özüne başlayırlar. Ama bazan da koşmaca bu şekilde devam edir:

"...

Milçek mindim çay geçdim

Yabayınan dovga içdim

Nağıl-mağıl bilmerem

Bilsem de söylemerem

Handan gelen nökerem

Dinme karnını sökerem."

Başka bir başlanış koşmacası:

"Günlerin bir gününde

Memed Nasır tininde

Göy tepenin dibinde

Şah Abbas Cennet mekan

Tereziye vurdu tekan

İki koz, bir girdegan

Hamam-hamam içinde

Kalbır saman içinde..."

Bunlarla bele el içre en çok işlenilen kısa başlanışlar bunlardan ibaretdir:

"Biri var imiş, biri yohumuş, günlerin bir gününde, bele deyirler..."

"Bir gün var idi, bir gün yoh idi. Allahdan savay heç kim yoh idi. Günlerin bir gününde, bir .... var idi..."

"Günlerin bir gününde, Şah Abbas dürbününde, biri var idi, biri yoh idi, Allahdan sonra heç kes yoh idi..."

"Biri var idi, biri yoh idi, Allahın bendesi çoh idi..."

"Ravyan ehbar, naklan asar, tutyan şeker şeken şirin güftar, bele rivayet eleyirler ki..."

Sonuncu ifade Farsça olsa da, bizim nağıllarımızda menimsenilip bir Türk ifadesi kimi işledilir.

Kurtarış ifadeleri:

Azerbaycan nağıllarında kurtarış ifadeleri de oldukça bedii, gözel ve özel bir formada söylenilir. El sanatkarları nağılların sonunu, dinleyicilerin üreyince deyirler. Esasen Azerbaycan nağıllarının kurtarış ifadeleri, başka halkların nağıllarından çoh farklı olup ve ancak özlerine aiddir.

Her nağılın mazmununa ve seciyelerin hansı talihe malik olduğuna uygun, kurtarış ifadesi mahsus bir formada söylenilir. Örnek olarak aşağıda gelen ifadede, nağılın şahsiyetleri, rahat ve yahşı bir yaşayış bulup hoşlukla öz yaşayışlarını devam etdirirler:

"... Onlar yediler, içdiler, garıdılar. Siz de yeyin, için, garıyın, siz de sağ olun, men de."

Bazan da nağılçı, nağılın sonunu ele bir formada söyleyir ki, dinleyicilerini düşündürür. Ancak nağılın şahsiyetlerinin nece olup hara getmelerini aydınlatmayır:

"... Onlar goşalaşıp baş alıp getdiler, hara getdiklerini kimse bilmedi, hele indi de bilmir."

Bir para nağılların kurtarış ifadeleri satirik (tanezamir) bir mazmun daşırlar:

"... Burada nağıl tamam oldu, kazan aşla doldu, tohlar yedi, açlar doydu."

Not: Baskı hatası nedeniyle yazının devamı elimizdeki dergide mevcut değildir.

Muarrem Caferof-Aynalla Mededli; 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 126-131

SINAGA ÇEKİLEN AŞIK

Azerbaycan muhabbet dastanları içerisinde "Aslı-Kerem" dastanı kimi geniş yayılan ve tez-tez hatırlanan ikinci dastan tapmak çetindir. Bu dastanın poetik kuruluşu, idia hususiyetleri ilk növbede ise baş kahramanların arzu ve mobarizeleri diğer dastan kahramanlarıyla mukayesede daha zengindir. Başka muhabbet dastanlarında olduğu kimi, burada da kahramanlar çoh çetinlikle dünyaya gelen suretlerdi. Onları da ataları Gence Hanı Ziyadhan ve Kara Keşiş hala dünyaya gelmemişden kabag "göbek kesme" ile birbirlerine bağlamış ve büyüyende evlendirecekleri barede söz vermişler. Lakin tabii ki, başka dastanlarda olduğu kimi, onların visal çatması o kadar da asan değildir.

Diğer muhabbet dastanlarında oğlanla kızın birbirini görmeleri ve sevmeleri muhtelif formalarda takdim olunur, çoh vakit buta verilir o, buta ardınca gederek ma'şukunu tapır... "Aslı-Kerem" dastanında ise ova çıhmış Mahmud, terlanın izi ile gederek onu Merimin elinde görür. Onların ilk tanışlığı da buradan başlayır. Ele ilk görüşden sevgilisine üzük verir, onun destmalını ise armağan kimi kabul edir.

Bütün bunlar ise dastandaki ahvalatların reallıkda, hayatla alakasını gösterir. Sujenin canlılığını ifade edir. Bele kanaate gelmek olar ki, dastan yaradıcıları yalnız fantazyalarına (tahayyüle) değil, aynı zamanda öz gözleri ile gördükleri reel hadiselere de esaslanır. Hayatı gerçekleriyle aksettirirler. Bu ise dastanın hem ohunaklı olmasının hem de aşıklar tarafından söylenirken marakla karşılanmasının esas amellerinden biridir. Dğer taraftan sevgililerin tabiat koynundaki ilk görüşünün tasviri remzi mana daşıyır. Bu esas onların tabiat kadar saflığına, temizliğine işaredir. Elece de tabiat aguşundaki ilk görüş bu sevgilinin tabii inandırıcı mahiyetini açıklayır. Yeri gelmişken diyek ki bazı menbalarda Keremin reel şahsiyet ile sanatkari kimi hatırlanması da bu bahımdan tesadüfi değil.

Destan yaradanlar tabilikle cemiyette aybecerlikleri üz üze koyur. Hadiselerin daha merakla izlenmesini temin ediyirler. Tabilikten tabiatın gözelliklerinden başlayan bu sevgi yolu teessüf ki, çirkinliklerin, habisliğin mengenesine yönelmeli olur. Bununla da kahramanların his ve duygularının daha bariz şekilde sevginin hakiki mahiyetinin açılması içün sınaklara geniş meydan yaranır.

Mahmud ve Meryem'in ilk görüşünde başka bir mühim cihet de vardır ki bu onların değişmesindeki iki bendde aydın süzülir.

Meryem:

Avun olup bedeninden yaralı
Bülbül olan gül görmese saralı
Ne üçün durupsan benden aralı
Kerem ile terlanını gel apar.

Mahmud:

Mahmud diyir: neler geldi başıma
Gedim söyleyim mi yar yoldaşıma
Ovum sensin gözel çıhdın karşıma
Ala gözlüm terlanımı getir ver.

Birinci buradan aydın olur ki kahramanlar özleri-özlerine Kerem ve Aslı adlarını virirler. Diğer taraftan dastanda Mahmud'un ova çıhması ile onun gözünün ovunun tapılması uzvi şekilde alakalanır; yani dastandaki tabilik bir daha korunur.

Kara Keşiş'in aybecer siması ile bu sahelerden aydın şekilde görenmeğe başlayır. Bahmayarak ki, sahtiyle mehz Kara Keşiş'in teşebbüsü ile gelecekte doğulacak uşaklar "Göbek kesme" ile birbirine deyikli edilmişler, lakin Ermeni Keşiş sonra öz sözünde kaçır, kızını müslüman oğluna virmeye çekinir bildirir. Kerem'in atası Ziyad Hanın kati mevkini gördükte ise toya

hazırlaşmak üçün üç ay mühlet isteyir. Sonra ise ailesini götürerek kaçır. Kerem'in Aslı'nın ardınca giderek rastlaşdığı tabiat kuvveleri maraklı detaylar kimi ohucuların yaddaşından silinmir. Kerem ilk növbede onlar için aziz olan serv ağacının yanına gelir. O serv ağacına "senin maralın hani?" suali ile müracaat edir. Hatta iş o yere gelir ki, Kerem serv ağacını kargamakla da hedeleyir.

Doğru söylemesen kaddin eğilsin

Kargaram mevladan belin bükülsün

Bir ah çekim yarpakların tökülsün

Servi ağacı senin maralın hani?

Çoh teessüf ki, Kerem serv ağacından heç bir cevap alabilmir. Çünkü Aslı'nı atası gece götürüp getmiş ve ona heç imkan vermemişdir ki, gelip serv ağacına ıztırablarını söylesin. Ne kadar çalışsalar da, Kerem'in üreğinden Aslı'nın sevgisini soruşa soruşa yoluna devam edir.

Sonra Kerem Sultan Dağı ile karşılaşır. Onun başındaki dumanı gören Kerem dağa müracaat edir ve bildirir ki eğer dağa müracaat edip derdimizi demesek ve dağ bize kömek eylemese burada kalıp öleceyik-kurd kuş bizi yiyecektir. Müracaattan sora dağ onlara kömek edir ve başındaki dumanı dağıtır.

Kerem öz şiirinde göyde uçan turnalara da muhtelif vahıtlarda bir nece defa müracaat edir. Bizim bir çoh şifahi ve yazılı edebiyat numunelerimizde durna gariplik, hasret, nisgil remzi kimi özüne geniş yer tutup, aşk yangısı vatan hasreti vs. nisgilli derdler koynunda kalan kahramanlar çetin makamda durnaya üz tutup yara selam söylemiş, arz-ı hallerini de beyan etmişdir. Durna bir nevi kalbleri kavuşturan nisgillerden bir-birine nişane yetiştiren sembolik obraz seviyesine kaldırılmıştır. "Aslı ve Kerem" dastanında da beledir. Durnaya hitaplarının birinde Kerem yarına selam gönderirse diğer müracaatlarda daha çoh öz derdini izah edir. Umumiyetle durnalara müracaat

yolu ile öz arzularını ve narazlıklarını ifade etmek meyli evvelce şifahi edebiyatta berkarar olmuş sonra yazılı edebiyata geçmiş hususa 18-19. asırlar şiirimizde bu mevzu devam ve inkişaf ettirilmiştir. Bu manada Vakıf'ın Vedadi'nin, Zakir'in adını hatırlamakla kifayetlenmek olar. Burada merak doğuran bir cihete de tohunmak maksada uygundur. Bele ki, Kerem'in durnalara müracaatındaki bir hatla Vedadi'nin müracaatı demek olar ki üst-üste düşür. Kerem böyle söyleyir:

Göy üzünde bölük bölük durnalar

Nedir sizin ahvaliniz haliniz?

Bir arz-ı hal yazım, yara yetirin,

Dost yanına düşer ise yolunuz.

Göründüğü kimi bu mısralar Kerem'in tabiatına, daha doğrusu onun izlediği matlaba tamamiyle uygundur. Yani tesadüfi seciye taşımıyır. Sujenin inkişafına Kerem'in ve Aslı'nın vaziyetine muvafık şekilde meydana çıhmış müracattır. M.V. Vedadi ise bele yazırdı:

Bir baş çekin derdmendin haline

Arzu yazsın, kalem alsın eline

Vedadi hestadan Bağdat eline

Siz yetirin bir nişane, durnalar

Göründüğü kimi, hasta Vedadi ile derdli Kerem'in kalb harayı kimi durnalara unvanlanan müracaatında yahınlık teşkil eden noktalar çohtur.

Şüphesiz, bu motif (mevzunun esas unsuru) yazılı edebiyatımızın diğer numunelerinde de vardır ki, onlara Kerem kalbli, yani ıztırablı bir kahramanın duyguları kimi bahmak lazımdır. Kerem Aslı soragile sergerdan gezirken körpüden de öz yarını soruşur:

Derdli Kerem gelip durar

Kul kimi boynun burar

Aslı hanı senden sorar

Körpü Aslı'nı gördün mü?

Kerem'in dastandaki rüzgara, ceyrana, küleye müracaatları da tahminen aynı işlere maliktir. Bir sözle "Aslı-Kerem" dastanında Kerem'i ayrı ayrı tabiat ve hayat simalarına müracaatları asrın metni ile uzvi şekilde uyuşur. Sujenin inkişafında bir faktör bir kompizisya (terkib) kimi dikkat celb edir.

Onu da deyek ki, Kerem'in muhtelif tabii varlık ve kuvvelere müracaatı tekçe Aslı'nı soraklamak yahud onunla bağlı duygularını bölüşmek bahımından merak doğurmur. Hem de bu müracaatların bazıları yaranmış vaziyetten çıhış yolu aramak maksadı daşır. Bele ki, dağın başını duman bürüyende yahud sildirim yohuşlarda Sufi yorulup elden düşende Kerem'in doğa unvanlanan müracatları vazietten çıhmağa hidmet edir. Tabii kuvveler köteğe çatmadıkta, mesela "Bir defa Kerem'in yalvarışlarına bahmayarak hava açılmır. İlahi kuvvelerin temsilcisi kimi bir nurani kişi onların imdadına çatır. Bu ise bir daha Kerem'in hak aşığı olduğunu gösterir. Bütün bunlardan başka bu meselede bir cihette gizlenmiştir. Bu da ondan ibarettir ki, müracatların hamısı Kerem'in insanlar arasında özüne sırdaş tapabilmemesi ile meydana çıhan müracatlardır. Yani baş kahramanın itirazları ve nerazilikleridir. Lakin bir cihet de var ki, Kerem folklor kahramanı olduğu üçün bir taraftan romantik seciye daşır, diğer taraftan onun dahili his ve duygularının daha dolgun ifadesine kömek edir.

Burada bir meseleye de tohunmağı lüzum bilirim. Bu Kara Keşiş kızını götürüp muhtelif memleketlere gedir. Haraya üz tutursa, son neticede Kerem onları tapır, yerli hakim de meselenin mahiyetini anladıkda Kerem'e taraftar çıhır. Ama dastan yaradıcıları bir ciheti aydın verirler. Keşiş öz kızı ile Tiflis'e gedir ve öz dindaşından Gürcü Günyazından sığınacak alır. Sonra ise Kerem geldikde aradan çıhır. Görünür dastan yaradıcılıra bu dini taassubkeşliği nazara almış. Günyaz ile Kerem'i görüşdürmeği maksada uygun saymamışlar. Çünkü bu Günyaz göründüğü kimi Kerem'i anlamayacak

müdafaa etmeyecektir. Bu manada kalp genişliği ile seven öz aşkından dönmeği" "namusuna ar gelir" deyip red eden Kerem şahsi liyakat, manevi bütövlük ve sadakatli aşık kimi gözümüzde yücelir. Dastanın yaradıcıları Kerem'in bu manevi üceliğini hususi vurgulayır. Hatta Kerem ile Aslı'nın görüşleri sayıca o kadar da çoh değil, lakin Kerem hak aşığı kimi, bu az görüşlerin sonu hatıralarına da sadakat nümayiş ettirir.

Umumiyetle, Aslı ve Kerem'in esas görüşleri bir eserin evvelinde bir de sonundadır. Lakin bir-birinden tezatlı şekilde farklanır. Ona göre ki, dastanın evvelinde her iki kahramanın münasebetlerine kadar nikbin ahval-i ruhiyede kurulmuşdursa da sonda onlar acı bir facia ile karşılaşırlar. Bele aydın olur ki, kahramanlar cemiyetteki aybecerlikler üzerinde galebe çalabilmirler. Lakin onlar bu galebeni yalnız ölümler ile reelleşdirebilirler.

Fakat bu reelleşmenin özü de bir kadar başka evkat doğurur. Bele ki, dastanın bazı varyantlarında söylenildiğine göre Kerem ve Aslı yanaşı defn olunur. Onların mezarları arasında kara tiken gülü bitir. Sufi her gün onları kırır. Sabah yeniden kal-budak attığını görür. Bu ise hayat aleminde Kara Keşiş kimi kara tikenlerin ucubatından Arzu'ya kavuşabilmeyen Nisgilli aşıkların torpak altında da kara tikenlerden halas olmadığını başka sözle hele ki hayrın şer üzerinde galebe çalmadığını gösterir.

Kaynaklar : M.Vedadî; Azerbaycan Muhabbet Dastanları; Bakü; 1957.

Muharrem Caferli, 19. Yıl, No: 105-2, Yaz; Temmuz-Ağustos-Eylül, 1987, s. 75-80.

MUHABBET DASTANLARINDA GÖZELLEMELER

Azerbaycan muhabbet destanları, onların etnik (kavmi) kökle bağlılığının tetkikinde, milli menşeyinin mekan ve zaman bakımından öğrenilmesinde hususi ehemmiyette maliktir. Aynı zamanda, muhabbet dastanlarının şairane görünüşünde onların adına ve idiasına uygun olarak, esas yerlerden birini güzellikle bağlı olan bedii tasvirler tutar. Bu tasvirler bir taraftan dastanların okuyucuya yakınlaşmasında hususi rol oynar diğer taraftan personajların özelliklerini meydana çıkarmaya imkan verir. O da meraklıdır ki, muhabbet dastanlarında kadın güzelliği muhtelif şivelerle açılarak ayrı yarı mukayeseler vasıtasıyla verilir:

1. Tabiatla bağlı aparılan mukayeseler.
2. Ayrı ayrı dini ayin ve varlıklarla bağlı aparılan mukayeseler.
3. Gök cisimleri ile bağlı aparılan mukayeseler.

İlk mukayesede tabiat hadiseleri ve cisimler güzelliğin bir tezahür vasıtasına, muhabbet gibi yüksek, necip hislerin terünnümünde ön plana geçen tabiat güzelliği folklorumuzun bedii alemine revnek/revnok vermiş, dastanların mihverinde dayanan lirik (aşkane) kahramanların zahiri simalarının tamamlanmasında, onların ıztırap ve sarsıntılarının bedii dille in'ikasında büyük rol oynamıştır. Tabiatın bezeği olan iri çetirli ağaçlar, hundur servler, zarif çiçekler ve onların güzel cihetleri şairane manzaranın tamamlanmasına hizmet etmiştir. Dastanlarımızda tabiat kadın güzelliğinin tasviri üçün sanki yegane ve ivez edilmez vasıtaya çevrilmiştir.

Sallana-sallana seyre çıhanda,
Serv kametinden hecalat çeker
Lale yanağından, nergiz gözünden
Gonçe gülüşünden nedamet çeker.

Nesteren benövşe çalışa yüz il
Çetindi ömrüne yetende moşkil

Meğer zülüflerinden bahs eder sünbül,
Düşer ayaklara, garabet çeker.

(Aşık Valeh)

Dastanlarda kadın güzelliği, onun sıfat çizgileri ve beden kuruluşu ile canlandırılarak tamamlanır, burada milli tertibat ön plana geçer:

Nezaket vahtında, hublar çağında,
Bahdım, yar yanağı sayalanıbdı.
O alma yanağı, o büllur buhağı,
O zehri zülfleri halkalanıbdı.

O zehri zülfleri göğsünde çepres,
Zer zerban üstünden, atlası çerkes
Yahası moresse, çatkısı gülgüz,
Çarkatının ucu sürmelenibdir.

(Kurbani)

İlk bendde "yar sayalanıbdı" ifadesi halk tefekküründe evezsiz bedii ifadedir. Umumiyetle, folklorumuzda bir sıra ibham söz grupları vardır ki, onlar aşık şiirinde vatandaşlık hukuku kazanır, sonradan öz manasını saklamakla farklı formada yazılı edebiyata geçer. Bir bayatı numunesini hatırlayalım:

Elemi bahdı yarim,
Bahtımın tahtı yarim,
Üzünde göz izi var,
Sene kim bahdı yarim.

Son derece ustalıkla işletilmiş ve tabii şekilde ifade olunan bu fikir, mana, öz yığcamlığı bakımından hiçbir levhe ile ivez olunamaz. Aşık; güzelin simasında en küçük tebdilatı böyle sezmeye kadir insan, bir nev'i sarraftır. İnsan ruhiyesinden ireli gelen bu küçük tafsilat bir yad bakıştan güzelin, yüz çizgilerinin değiştiğine işaret eder. 19. asırda klasik şiirin, hususiyle, Fuzuli ırsının devamcısı olan Seyyid Azim Şirvani'nin bir gazelinde aynı fikir dolayı yolla böyle ifade edilmiştir:

"Kimin eyne ruhsarına düşmüş nazarı,
Ki üzünde kalıp ol tond nigahın eseri"

Göründüğü gibi, fikir, mazmun halk tefekküründe tabii renk ile ve şirin dilinde doğar, yazılı edebiyata geçtiğinde ise klasik üslubun dil kalıplarına bürünmek mecburiyetinde kalır. Bazen benzetmelerin ekseriyeti öz asilliğini yalnız doğduğu bedii muhitte koruyup saklar. Bu manada "Kurbani" dastanındaki bir güzellemede meraklı bir mukayese verilmiştir.

Gel görüm, gel görüm kimin yarısan?
Hansı bir iğidin vefadırısan?
Kölgede dayanmış dağlar karısan,
Seherin güneşi tez deyer sana.

Güzelin zarifliğinin kölgede dayanan dağ karı ile mukayesesi ivezsiz, tekrar olunmaz benzetmedir.

Muhabbet dastanlarında güzellikle bağlı bedii mukayesenin merkezinde gök-sema cisimleri dayanır. Güneş, ay, bulut, dan ulduzu, ülker vs. Gök cisimlerinin halk tefekküründe canlandırılarak bedii makamda işlenmesi (işletilmesi) tesadüfi seciye taşımıyor. Reel dünyadan kenarda hayali, ideal alemi aktaran insanların dünya görüşünde gök, ebedi sonsuzluk ve mukaddesliğe çevrilmiş, zaman zaman efsane ve nagıllarımızda sembollere dönüşmüştür.

Bu silsilede güneş mukayese için güzellik sembolü gibi dastanlarımızda, nagıllarımızda, aşık şiirinde öz bedii suretini kazanmıştır.

Muhabbet dastanlarının güzellemelerinde bu sembol mifik (efsanevi) seciyenin bütün alametlerini özünde toplamıştır.

Cebinin tecella cemalin güneş,
.... halk Allah deyibdi
İki kab ....
Bilmirem kanıma ne susayıbdı.

Seher seyri bir ov çıhdı karşıma,
Gönül sevdi senin kimi maralı,

Üzünde mahtab, cemalin güneş
Eyle bildim yerin, göyün kralı (kararı)

Azerbaycan muhabbet dastanlarında güzellerin terennümünde gök cisimlerinden kamer veya ayın sembolleşmesi de hususi yer tutar. Ayın sembollaşmesi kadim Türklerin inamlarında aparıcı mevkiye maliktir. Türk dastanında gök ışığın içinden çıkan, burma saçları ışık saçan kız ay hakandan doğar. İnsan neslini artıran tanrı-ilahe remzi sayılan bu kızdan doğan oğlanlara efsanede seyyarelerin adı verilir; büyük oğlan Gün, ortancıl ay, küçük ulduz. Aydan, gün ışığından doğanlar seyyarelerle, gökle vahdettedirler.

Esatir aleminde inam, gökle bağlılık sonradan yalnız güzellik remzinde dastanlarımızda öz izini koruyup saklamıştır.

Bir perizad görmüşem sizin ellerde,
Çün cism ü canımın namdarıdı,
Güneş nişaneli, kamer misalli,
O cahan hubının cilvedarıdı.

Güzellemelerde ay; "bir gecelik", "üç gecelik", "on dört gecelik" formalarında gösterilir. Mesela:

"Kız gördü ki, yatan insandır, taşı o yana attı. Bakıp gördü ki, bir gecelik ay kimi gözel oğlandır, yaranmışlardan tapılmaz."

Ve ya:

Garip yene de ayılmadı. Ağcakız görek ahir yarpağı nece tamamladı:

"Ağca kız deyir sözünü,
Uyan garip, aç gözünü
Üç gecelik ay üzünü,
Uyan ovçu, ovun geldi!"

Örneklerden görüldüğü gibi, "ay" sembolü, kadın kahramanlarında deyil, esasen, seven, iğid oğlanların tasvirinde tatbik edilir. Türk halklarının hatıralarında ay erkek, gün ise dişi başlangıcın ilki gibi götürülmüştür. Bunun

için de ayın bedii makamı daha çok aşık siması ile bağlanmıştır. Güzellemelerde gök cisimlerinden dan ulduzunun hususi yeri vardır:

"Sevdiğim o güzel keşiş kızıdı,
Seherden parlamış dan ulduzudu."

"Seher tezden doğan dan ulduzuyam,
Alamın, anamın hoş avazıyam."

Muhabbet dastanlarında güzelliğin vasfına hizmet eden, onu güçlendiren vasıtalardan biri de dini varlık ve mukaddeslerin mukayeseye celb olunmasıdır. Güzelliğin ka'be, mescid, kara taş, rara örtük, tuba (cennete olan güzel, hundur ağaç), kevser, huri, gılman vs. ile mukayesesi dastanlarımızda ayrıca bir yer tutar:

"Sevgilimin kaşı ka'be küncüdür,
Men ölende kimler onu yöncüdür."

Yalnız folklorda değil, umumiyetle, klasik şiirde bu tür muhtelif mevzularda istinad edilmesi tesadüfi seciye taşımıyor. İlk bakışta bu daha çok sufizm ile, tasavvuf edebiyatı ile bağlıdır. Hatta maraklıdır ki aynı bir güzellemede her iki çalar tabiat ve dini unsurlar, hayali varlıklar paralel işletilmiştir:

Sallana sallana çıhdı karşıma,
Boyu serv, yanakları al Aslı
Huride, melekde tayı tapılmaz,
Dili şeker, dudakları bal Aslı

(Aslı ve Kerem)

Tabiat; serv, lale, ahu, ceyran esasında güzelliği vasıf olunan Aslı, huri-meleklerde tayı tapılmayan güzel gibi takdim ediliyor. Tabiat reel dünya ile hayali gök cisimleri arasında insan güzelliği daha bariz formada öz tasdikini bulur.

Maraklıdır ki, folklorumuzda hayvan, kuş adları da güzellik makamında geniş istifade olunmuştur. Maral, ceyran, ahu, bülbül, zağ ve zeğen, kebuter (göyerçin), keklik, şahin gibi remzleşen adlar şifahi halk edebiyatımızda

özüne mahsus yer tutmuştur. Klasik şiirde bülbül gülün sevgilisi, vefalı aşık, zeğen (karga) hem harici biçimi (kara, konur rengi), hem de yaşayış tarzı (çürüntü, ceset üzerinde mesken salması) ile farklandırılarak nadan, arsız insan tipleri gibi seciyelendirilmiştir.

Aslı ve Kerem dastanından:

"Sallana sallana yolun üstünde,
Çıhan dilber, meni cannan eyledin
Kuba kaz yerişli, şahin bahışlı,
Bahan dilber, meni cannan eyledin."

Dastanlarımızda, aşık şiirinde kadın güzelliğinin kaz, şahin, terlan, keklik zarifliği, celdliği, füsunkarlığı ile vasıfı muayyen manada mahalli şeraitle bağlıdır. Maldarlık ve ovçulukla meşgul olan halkların folklorunda kuşların, maral ceyranın mukayesede iştiraki daha zengindir. Avcılıkla bağlı güzellemelerde folklorumuzda genişçe tesadüf edilir:

"Sabah açıldı, üstünüze çok hayırlı sabahlar açılsın, kazlar cem'alaşdılar. Maral sürüsü gibi peri hanımın başına toplaşdılar."

(Mehmed-Gülendam Destanından)

"Kalh havalan terlan kimi,
Men boylanım ceyran kimi,
Derdden kanan lokman kimi,
O kemana men müştakam."

Azerbaycan muhabbet dastanlarında kadınların saçları, giyimi de muayyen muhit ve arazinin etnografyası ile bağlıdır. Mesela, dastanlarda kız, gelinlerin bir tel, üç tel, on iki hörük saklamasına tez tez işaret edilir: "Kücaveni dayandırdılar. Peri hanım on iki hörük saçınnan bir tel ayırıp, döşüne basdı, mercan tırnaklarını tazene (mızrap) eyleyip görek anasına ne dedi..."

Bütün bu denilenler sübut ediyor ki, güzellemeler Azerbaycan muhabbet dastanlarının şiir destgahında mühim yerlerden birini tutar. Aynı güzellemelerin tahlili ve tetkiki gösterir ki, bunlar muhabbet dastanlarının ayrılmaz bir hissesidir.

d) FIKRALAR HAKKINDAKİ MAKALELER

M. A. Ferzane; 10. Yıl, No: 67-1, Nisan-Mayıs 1988, s. 47-54

NASRETTİN HOCA FIKRALARI

Azerbaycan halk dili edebiyatında; özellikle komik görünen fıkralar sadelik ve hoşgörü ile birlikte olmakla beraber; Nasrettin Hocanın kişiliğiyle ilişkisi olan ciddi, ibret verici ve açıklayıcı anlamlar taşımaktadır ve bu diyarın en ilginç, geniş kapsamlı ve ünlü halk dili edebiyatının örneklerindendir.

Nasrettin Hocanın eğlenceli fıkraları, aynı zamanda yaşamda ve sosyal ilişkilerde yer alan çirkinlikler, zorbalıklar (zulümler), düzenbazlıklar, ikiyüzlülükler, bencillik, ihtiraslar ve diğer yeni adetleri yansıtmaktadır. Bu nedenle bazılarının bu fıkraların sadece eğlenceli yanını görmesi yanlıştır.

Nasrettin Hoca fıkralarında; insanların zayıf ve dengesiz yönlerini komik olaylarla anlatan mizahî fıkralarla yaşamın negatif ve çirkin yönlerini ortaya koyan ahlakî fıkraların güzel birleşimi; insanları aslında güldürmekten çok düşündürmeyi amaçlayan, komik ve ibret verici fıkra ve mizah örneklerini oluşturmuştur.

Nasrettin Hoca fıkralarının Azerbaycan edebiyatındaki gelişim ve yayılımı; alim ve halk, genç ve yaşlı, kadın ve erkek, köylü ve şehirli herkesin kendi tecrübe ve düşüncelerine göre ondan faydalanmasına bağlıdır.

Latifeler ve mizahlar -ki günümüzde fıkra diye adlandırılmaktadır- çok eski zamanlardan beri doğu folklorunda revaçtaymış ve halk dilinde, düz yazı ve şiir şeklinde şairler ve yazarlar tarafından kullanılagelmiştir. Öyle ki Fars edebiyatında; Sadi, Mevlana, Senai, Attar, Nizami, Cami ve Azerbaycan edebiyatında Nesimi, Fuzuli Zakir, Seyyit Azim Şirvani, Şukuhi, Muhammed Bağır Halhali, Sabir gibi büyük şair ve edebiyat adamları fıkraları kendi yazılarında kullanmışlardır. Ayrıca Abid Zekanî gibi bazı yazarlar da kendi yazılarında mizah türü yazılara yer vermişlerdir. Bu mizahçı yazar; zamanın karmaşıklığı, yolsuzluk ve çirkinliklerini eleştirmek adına "Resaleye Delgoşa"da komik ve ibret verici yazılar yazmıştır.

Geçmiş yazarların eserlerindeki hikayeleri, Nasrettin Hoca fıkralarıyla kıyaslayıp incelediğimizde, benzerlikler görülmektedir. Bu da bu hikayelerin halk arasında revaçta olan ve sonradan Nasrettin Hoca fıkraları diye adlandırılan fıkralardan esinlendiğini göstermektedir. "Resaleye Delgoşa" da Abid Zekanî'nin öyle fıkraları vardır ki Nasrettin Hoca fıkraları ile aynıdır. Örneğin:

1. Birisi ben Allahım diyormuş, onu halifenin yanına götürmüşler. Halife demiş; geçen sene birisinin peygamberlik iddiası vardı onu öldürdüler. Adam: "İyi yapmışlar, onu ben göndermemiştim." demiş.

2. Horasanî, elinde merdivenle başkasının bağına meyve çalmaya gidiyormuş. Bağın sahibi; "Benim bağımda ne yapıyorsun?" diye sormuş. Horasanî; "Merdiven satıyorum." demiş. Bağcı, benim bağımda mı merdiven satıyorsun deyince, Horasanî cevaplamış: Merdiven benim değil mi, isteğim yerde satarım.

3. Birisi arkadaşına diyor ki: 50 kilo buğdayım vardı; haberim oluncaya kadar fareler hepsini yemiş. Diğeri diyor ki: Benim de 50 kilo buğdayım vardı, farelerin haberi oluncaya kadar ben hepsini yedim.

Yukarıdaki fıkralarda, Nasrettin Hocanın adı geçmemesine rağmen; Nasrettin Hoca fıkralarıyla benzerlikler görülmektedir. Bu da, bu tür fıkraların çok eskiden beri oluşmaya müsait olduğunu ve zaman geçtikçe halkın gelişen zevk ve anlayış gücünden esinlenerek daha zengin, şeffaf ve çok yönlü hale geldiğini göstermektedir.

Nasrettin Hoca fıkralarını dillerden, kitap ve dergi sayfalarından derleyip toplamak ve yayınlamak için; Türkiyeli folklorcular ve aydınlar öncü olmuşlardır; bu işe 18. yüzyılın sonlarından itibaren başlamışlardır ve sürekli bir biçimde devam ettirmişlerdir.

Bu yayınların ilk örnekleri arasında Muhammed Tevfik Çaylak'ın (1844-1895) "Hazine-i Latayıf" eserini söyleyibiliriz.

Çaylak'ın kitabı 1923'de İstanbul'da yayınlanmıştır. Doğunun bir çok asil latifelerine yer vermesinin yanı sıra yerli fıkralar ve bir çok Batı ve Avrupa fıkralarına da yer vermiştir.

Nasrettin Hoca fıkralarının en başarılı derlemelerinin ilki olan "Hazine-i Latayıf"ın; bu fıkraların sonraki derlemelerinin yayımlanmasında çok büyük etkisi olmuştur. Ayrıca bilim adamlarının ve folklor bilimcilerinin bu fıkraların konularına ilgilerini çekmiştir.

Muhammed Tevfik'in "Hazine-i Lataif"inden sonra başkaları da Nasrettin Hoca fıkralarını derlemişlerdir ama hiç birinin işi Veled Çelebi İzbudak, "Latayıfı Nasrettin Hoca" derleyicisi, kadar başarılı olmamıştır.

İzbudak'ın kitabı 1941 senesinde ikinci kaz yayınlanmıştır; çok geniş bir girişe sahip olup, Nasrettin Hocanın tarihî kişiliğini tartışmaya almıştır.

Bu kitaplardan sonra Türkiye'de, Nasrettin Hoca fıkraları ile ilgili başka yayınlar da olmuştur. Öyle ki "Folklor" dergisinin 1960 senesindeki bir sayısında bu konuda yayınlanan kitapların sayısının 60'tan çok olduğu belirtilmiştir.

Türkiye'de Nasrettin Hoca fıkralarının yayını; Eflatun Cem Güney, Abdulbaki Gölpınarlı gibi folklor bilimcileri ve diğer bilim adamları tarafından devam etmiştir.

Güney Azerbaycan'da 20. yüzyılın ilk yıllarında ve devrimden önce Nasrettin Hoca fıkralarının toplama, çevirme ve dağıtımında bir takım işler yapılmış olsa da, esas yapılan işler devrimden sonra olmuştur.

Devrimin ilk on senesinde, ilk mecmua, Ali Abbas Meznep ve Henefi Zinaleli'nin giriş yazısıyla, 1927 yılında, arapça harflerle, "Nasrettin Hoca Mezhekeleri" adı altında yayımlanmıştır.

İnkılaptan sonraki ikinci on senede ise Azerbaycan yazarlarından oluşan ilk kongrede Nasrettin Hoca fıkralarının düzenlenmesine ve halk eserlerinin yayımlanmasına daha çok özen gösterilmesi kararı alınmıştır. Bu konuda çaba gösteren ismlerden biri Muhammet Hüseyin Tehmasib'di. O,

derlenmiş Nasrettin Hoca fıkralarını mecmualar şeklinde aşağıdaki başlıklarda sunmuştur:

"Hoca ve Devlet Adamları", "Hoca ve Gaziler", "Hoca ve Din Hadimleri", "Hoca ve Ticaret Alemi", "Hoca Evde", "Hoca İlim ve Medeniyet Aleminde", "Hoca Dostlar Arasında", "Hoca Allamelik Edir", "Her Şeyden Biraz". Bu eserler Azerbaycan ve Rus dilinde defalarca yayınlanmıştır.

Batı Avrupa bilim adamları ve folklor bilimcilerinden Edmond Sosi (Fransa) ve Doğu Avrupa araştırmacılarından B. A. Kordloski (Rusya) Nasrettin Hoca'nın kişiliğinin ve ona ait fıkraların tanıtılmasında ilk adım ı atmışlardır ve bu yolda inceleme ve araştırmaları diğer araştırmacılara açmışlardır.

Nasrettin Hoca fıkralarının İran'da ve Fars dilinde toplanıp yayımlanmasının -her ne kadar da bu ülke fıkralar, incelikler ve güzel sözlerin diyarı olmuş olsa da- iyi bir ikbal ve kaderi olmamıştır. Bu mecmualar, yıllar yılı farklı şekillerde, özellikle adice yayınlandıktan sonra; tesadüf eseri veya bilerek Nasrettin Hocanın kişiliği ve fıkraları horluğa ve yanlış yola çekilmiştir.

Bu mecmualarda, -ki genelde toplayıcıları ve yazarları belirsizdir- hocanın sadelik ve iyimserlik gibi, komik ve gülümseten yanları ortaya konulmuştur. Nasrettin Hoca fıkralarında önemli bir yere sahip olan diğer yönler; "Hocanın, inatçı ve zalim emir Timurla; rüşvetçi ve zalim gazilerle olan karşılaşması; zor sorunların çözümünde gösterdiği incelikler vs." ihmal edilmiştir.

Fıkralar diğer halk edebiyatı eserleriyle karşılaştırıldığında, hepsiyle ortak ve benzer noktalar bulunmasına rağmen, en çok masallarla benzerlikler göstermektedir. İbret verici ve fıkra tarzında olan masalların varlığı, bazılarının Nasrettin Hoca fıkralarının da bir çeşit masal olduğunu düşünmelerine sebep olmuştur. Hatta bazı fıkralara Nasrettin Hoca masalları adını vermişlerdir. Söylenilen benzerliklere rağmen, fıkralar kendi özellikleriyle masallardan ayrılırlar.

Halk fıkralarını masallardan ayırt edebilmek için, her şeyden önce bu iki çeşidin biçim ve içeriğini dikkate almak gerekir. Masalların fıkralara kıyasla genelde daha geniş hacimleri vardır. Masallarda bir olayın veya bir kişinin anlatımından ziyade, farklı olaylar ve kişilerden bahsedilmektedir. Esasen masalın doğasında teferuat yani olanları uzun uzun anlatma vardır. Fıkralarda ise, tam tersine bir konuyu teferruattan uzak bir şekilde ibarelere sığdırmak esastır. Fıkralarda macera genelde bir sahnenin veya karşıt tavırların anlatımı ile başlar ve hemen ahlakî ve sosyal sonuçlarla -ki fıkranın amacı da budur- son bulur.

Masallarda, anlatım özelliği nedeniyle; tabir, teşbih, yazım üslupları, kafiyeli nesir ibarelerinden ve hatta "biri vardı, biri yokdu, allahtan başka kimse yoktu, günlerin bir gününde.." gibi başlangıçlardan veya "onlar yediler içtiler, arzularına yetiştiler; biz de yiyelim içelim, arzularımıza yetişelim..." gibi bitişlerden yararlanılır.

Bununla beraber, masallarda arzuların hayali ve insan oğlunun istekleri geniş bir yere sahiptir. Burada bazen hayal ve rüya zamanın önüne geçer, bazen de geçmişe döner. Masallarda, zaman ve mekanın sırrı ortadan kalkar; insanoğlunun güçlü hayal gücü, doğanın üstün güçlerinden kurtulmak ve toplumsal hatalar ve karanlıklara üstün gelmek için, bazen Hazret-i Süleyman'ın halısında havada uçar, bazen de beyaz devenin sırtında yolları kat eder. Cansızlar yürüme, bitkilerle hayvanlar da düşünme ve konuşma gücüne sahip olurlar ve insanlara yaşam zorluklarını anlatmada yardımcı olurlar.

Ama fıkralar bu yazım üsluplarından, tabir, teşbih, tasvir, başlangıç ve bitiş yazılarından ve uzak hayallerden yoksunlardır. Bunların yerine günlük yaşam olayları bütün şekilleriyle fıkraların konusu olur. Fıkranın asıl görevi uzak arzuların uzun uzun anlatımının yerine; farklı tipler, yüzler ve huylar arasındaki karşıtlığı ortaya koymaktır.

Aslında masallar ve efsaneler; arzular ve hayaller dünyasından indiği, günlük ve alışılmış olaylara ve problemlere yöneldiği, kahramanlarını ve maceralarını sıradan insanlar arasından, normal ve gerçekçi davranışlardan

seçtikçe, bu arada daha çok geçimle ilgili masallar -ki içinde mecburen toplumdaki kökler ve farklılıklar vardır- komik fıkraların sınırına yaklaşırlar. Bu noktada masalların bazı türleri fıkralara benzerlik gösterirler. Bazı fıkralar da uzun uzun anlatma yönüyle bu gibi masalların şeklini alırlar.

Ama bu tür masallar bile komik (tenz) özellikler taşımalarına rağmen; asıl unsuru ve amacı tenz ve mizah olan latifeler ve fıkralarla benzer olamazlar.

Masalların yanı sıra, fıkraların benzetmelerle ve ata sözleriyle de benzerlikleri vardı. Bir olayın benzetme ve atasözü olması için, bu olayın önceden rivayet ve hikaye şeklinde revaçta olup benzetme şeklini alması gerekir. Daha sonra bu benzetmenin özeti ve sonucu kısa kelimeler halinde birleşip atasözü başlığında halk arasında revaçta olurlar. İnsanlar da bu benzetmelerden hiç haberleri olmadan ata sözlerini günlük konuşmalarında rahatlıkla kullanırlar.

Fıkralar, özet ve sonucu ortaya koyabilme yönünden benzetme ve atasözlerine benzer. Bunu Nasrettin Hocanın bazı fıkralarında da görebiliriz. Ama bu, bir fıkranın atasözü olmasını gerektirmez. Fıkraların en önemli özelliği, mizah ve gülüşle vazgeçilmez bir ilişkisi olmasıdır. Ayrıca benzetmelerin önemli bir kısmı hayvanların dilinden ve onlara ait maceralardan oluşurken; fıkraların asıl konusu, insanlar ve onların zayıf noktaları ile yeniliklerin yaşam ve zihniyetlere yüklenişidir.

e) ATASÖZLERİ HAKKINDAKİ MAKALELER

Dr. Cevat Heyet, 11. Yıl, No: 72-1, Nisan- Mayıs 1989, s. 33-40

OĞUZNAME (OĞUZ ATALAR SÖZÜ VE MESELLERİ)

Oğuzname veya Oğuz Atalar Sözü ve Meselleri kitabı Akay Samed Elizade tarfından Bakü'de çapa hazırlanıp bir mukaddime ile yazıcı neşriyatı tarafından 1987'de neşredilmiştir.[92] Kitabın el yazması Arap alfabesi ile yazılmış ve ünvanı "Mecmua'ül Emsal Muhammed Ali"dir ve birinci sayfasında iri yazı ile "Hüda Kitabı Oğuzname" yazılmıştır. Kitap Akay Same Elizade'nin mukaddimede yazdığına göre ilk defa ilim alemine sunulmuştur. Kitabın el yazması Leningrad Üniversitesi Şark Fakültesinin kütüphanesinde saklanılan el yazmalar şubesinde muhafaza edilir. Katalogda Emsal-i Türki adıyla kayd edilmiştir. Kitabın üstünde "siyak yazısıyla hicri 1009. ilde kaleme alındığı" kaydı vardır. Kitabı tetkik edip çapa hazırlayan muhakkikin fikrine göre kitap aslında başka bir menbadan köçürülmüş ve nüshanın özü de yazı ve imla hususiyetlerine göre azı bir iki asır evvelki dövrün tasavvurunu yaradır. Kitabın el yazma nüshası 78 safhadan ibaret olduğu halde Akay Alizade'nin çıkardığı kitap 222 safhadır. Kitap Arap alfabesinden köçürüldüğü halde, Arap alfabesi sırası muhafaza edilmiştir. Kitabın evvelinde "müdrikliğin sönmeyen ışığı" ünvanı ile ilmi bir mukaddime vardır. Kitabın sonuna "kayıtlar ve şerhler" ünvanı altında kitaptaki atalar sözlerinin muadilleri (sekiz safhada), bir de dokuz safhalık bir sözlük ilave edilmiştir.

Bununla böyle Akay Alizade, Oğuzname'de geçen bilmediğimiz eski Türk sözlerinin çoğunu sözlüğe almamıştır. Metinde geçen ve manası çetin olan atalar sözlerinin birçoğunun manası açıklanmamıştır ve muhakkikin de mukaddimede işaret ettiği kimi kitap daha artık tetkike muhtaçtır.

Bu kitap Azerbaycan ve Türkiye Türklerinin en kadim folklor kaynaklarındandır. Dil ve lehçelerimizin tetkiki bakımından çok kıymetli, yazılı edebi abidedir. El yazmasının mühim bir hususiyeti de harekeli olmasıdır ki ana dilimizde olan sözlerin doğru ve asan olmağına kömek edir. Oğuznameni tetkik eden müellif Oğuzname'nin dili hakkında yazır ki: " Şüphe yohtur ki

---

[92] Kitabı bize gönderen ve duygulu yazısı ile ithaf eden hürmetli adalet Tahirzade'ye teşekkür ve şükran duygularımı bildirmek istirem.

Oğuzname'de toplanmış atalar sözü ve mesellerin böyük ekseriyetinin dili tarihen evvelki devirlere, miladi 9-11. asırlara aittir. Ele bu sebepten metindeki bazı sözler katibin özüne de namalum kalıp ve onları harekesiz yazmıştır. Gine müellifin fikrince Oğuzname'nin ilkin yazılı nüshaları Şarki Türkçe (Hakanice) Uygur yazı ananesi ile yazılmıştır. Bu kitabın el yazma nüshası geçen asrın sonlarında ilk defa olarak Rus Türkoloğu D. D. Semirnof tarafından görülüp okunmuş ve müellifin makalesinde atalar sözünden numuneler de verilmiştir. Oğuzname fikir, mazmun ve dilcilik nokta-i nazarından Anadolu ve Azerbaycan atalar sözü ve darb-ı mesellerinin temelini teşkil veren kaynaklardandır.

Bu kitapta olan atalar sözü ve mesellerden bazıları aynen veya cüz'i farklarla Kitab-ı Dede Korkut ve 15. asırda Yazıcıoğlu Ali tarafından yazılan Selçukname'de mevcuttur. Gine Türkiye'de çıkan atalar sözü mecmualarında, o cümleden Kemal Eyüpoğlu tarafından 1972'de neşredilen "13. Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atalar Sözleri ve Deyimler" adlı eserde ve 1965'te Sofya'da çıkan "Türk Atasözleri" kitabında Oğuzname'deki atalar sözlerinden bazıları aynen veya bazı farklarla nakledilmiştir. Bu kimi atalar sözü ve darb-ı mesellerde zamanla dil ve mana cihetinden bazı değişiklikler emele gelmiş, bazen söz artımı yahut ihtisarlar olmuş, bazı da mazmun farkı yaranmıştır. Mesela Oğuzname'de "Ağlama ölü için, ağlagıl deli için. Az söyle öz söyle. Ele uyan avradın boşar. Yanlış Bağdat'tan döner. Uyur yılanın kuyruğun basma. Yuvarlanan taşa yosun (heze) yapışmaz." atalar sözleri Türk atasözlerinde bele nakledilmiştir: "Ağlama ölü için, ağla diri için. Az söyle öz söyle. El ağzına bakan karısını çabuk boşar. Yanlış hesap Bağdat'tan döner. Yatan yılanın kuyruğuna basma. Yuvarlanan taş yosun tutmaz."

Bu kitapta yazılı edebiyattan alınmış bazı parçalar da vardır. Bunlar otuz kadardır. Kitabı tetkik eden Akay Samed Alizade'nin fikrince bu numuneler katip veya katipler tarafından ilave edilmiş ve daha çok Yunus Emre, Aşık Paşa, Kadı Burhaneddin ve Nesimi gibi arif şairlerin şiirlerini hatıra getirir. Mesela :

- Cihan içinde bu eşya sebeptir. Sebepsiz nesne yoktur, bu eceptir.

- Dünya için oda düşüp yananın su yerine kanın içer rüzgar.
- Fırsatı fovt eyleyip koyma bu günü yarına (sabaha). Dünyanın yohtur vefası bakma şimdi varına.
- Gelecek nesne (şey) gelür çar u naçar. Gerek gönlünü sen gen dut, gerek tar. (dar)
- Yar bir olur, iki zinhar olmasın.
- Yalnız Hallacı sanma, her gönül Mansurdur.

Oğuzname'de aynı zamanda adi ve müstehcen sözler vardır. Bu kabil atalar sözleri dahi hikmetsiz söylenmediği halde kitabı tetkik edip çapa hazırlayan müellif de nezaket icabı bu sözlerin yerlerini boş koymuştur.

Müellifin yazdığına göre Oğuzname'de 2000 hududunda atalar sözü ve meseli vardır. Bunların içinde yedi sekiz Fars ve Arap meseline de tesadüf olunur. Mesela: "Kar ba nobet est maksut hosni tost değerha behane est." "Balater ez siyahi renk diğer nebaşed".[93] Bundan başka birçok atalar sözü ve meseller Fars emsal ü hikemi ile koşa gedir. Mesela:

- El ayıbın sene söyleyen senin ayıbını da ele söyler. (Herke eybe digeran pişe to averet ve şomored beyagin eybe to pişe digeran hahed bord.)
- Ev varken mescid haramdır. (Çeragi ke behane revast be mescit haram est.)
- İt ağzın kemik (sümük) tutar. (Deheni seg be, logme duhte be.)
- Erliğin sına ondan avrat al. (Merdi biyazma angeh zen kon.)
- Deve gördün mü deseler, köşeğin (deve balası) de görmedim de. (Şotor didi nedidi.)
- Tama tama göl olur. (Gatre gatre cem gerded vangehi derya şaved.)
- Tonuzdan bir kıl astidir. (faydalı) (Ez hers mui ganimet est.)
- Tutulmayan oğrı beyden doğru. (Duz negrifti şah est.)
- Tavul sesi ıraktan hoşdur. (Avaze dohol şemiden ez dur hoş est.)
- Kuru katında (yanında) yaş da yanar. (Ateş ke gereft hoşk ve ter misuzed.)
- Kim eşşek olursa biz semeriyüz. (palan) (Herke herbaşed ma palaneşim.)

[93] Biz çap olan Oğuzname'de ancak üç Fars meseline rastladık.

- Kedi ete erişmese murdardır deyer. (Gorbe desteş beguşt nemiresed miguyed bu midehed.)
- Maslahat bitirici yalan govga koparıcı gerçekten yeğdir. (Durug meslehet amiz beh ez raste fetne engiz.)
- Yiğidin bahtından kocaların fikri yeğdir. (Ke ray pir ez beht cevan beh.)

Bu numuneler Oğuz Türklerinin eskiden beri Farslarla ne kadar yahın olup birbirlerine tesir ettiklerini, Fars ferhenginin Türk halk tabakasına da sindiğini gösterir. Oğuzname'de Azerbaycan klasik şairlerinin (Katran, Hakani, Nizami v.s) Farsça yazdığı şiir divanlarında geçen Farsça atalar sözü ve darb-ı mesellerin Türkçe karşılıklarına da tesadüf edilir. Mesela: Katran Tebrizi'den:

"Ömrü boyu kimseni bir defa yılan sancsa, daima alçatı onun nazarına yılan görünür" (Herke ram ar hemi ömrbeyekbar gezid - daim ura rosn-i tise bud mar namay.)

"Güneşi balçıkla sıvamak olur mu?" (Endud tavan çeşme-i horşid be gol?)

Oğuzname'nin dili Oğuz Türkçesidir. Çünkü söz dağarcığı, fonetik ve morfoloji hususiyetleri Oğuz dili ile mutabık gelir. Oğuz Türkçesi Azerbaycan ve Anadolu Türklerinin müşterek ve kadim dilidir ve Dede Korkut Kitabı kimi büyük yazılı abideye sahiptir. Oğuz Türkleri İran'da ve Anadolu'da miladi 11. asırdan kütle halinde yerleşenden sonra 1-2 asır (Selçuklular zamanında) Farsçayı resmi ve edebi dil olarak seçmişler ve eserlerini daha çok bu dilde yazmışlar. Ondan sonra Anadolu'da ve Azerbaycan'da Türkçe eserler de yazmaya başlamışlar ve tedricen Oğuz dilinin iki kolu olan Anadolu ve Azeri Türkçeleri vücuda getirilmiştir.

13-14. asırlarda birbirinden o kadar da farkı olmayan bu iki Türk lehçesi başka amillerin de tesiri ile birbirinden ayrı hususiyetler kazanmış, 15-16. asırlardan sonra iki müstakil Türk dilini meydana getirmiştir.

Oğuzname'de Oğuz Türkçesinin hususiyetleri aydın şekilde mevcuttur. Umumiyetle muassır dilimizdeki "خ" sameti yerine" ق " yazılmıştır. Mesela *yık* (yıh), *kırk* (kırh) kimi, bazen de *yohsul* ve *yahşi* sözlerinde olduğu kimi خ harfi ile yazılmıştır. Aşağıda numune için naklettiğimiz sözler kadim teleffuz ile

yazılmıştır: Ayık (Ayı), arg (arh), kızlık (gıtlık), koruk (kora), ümiz (ümit), bilegü (bilüv), buzağu (buzov), kıragu (kırov)...

Fiil-i sıfatların son ekleri olan –diği, -dığı, -düğü yerine eski şekilçileri -duk, -dük işlenmiştir. Mesela: Taş (daş), kopduk (kopduğu) yerde ağır olur. Yenmedik aşa dua kılınmaz. Toğmadık oğlana ad koma.

Bu kitapda dahi 11-13. asır Türk yazılı abidelerinde Divan-ı Lugat-it Türk, Atabetül Hakayık, Kıssa-i Yusuf ve Kitab-ı Dede Korkut'ta işlenilen Türk sözleri tez tez işlenmiştir. Mesela: Karagu (kor), akıncı (hücum eden), ağmak (ucalmak), ban (ses, övez), ku (şaiya dedikodu), kulaguz ((beledçi), esen (sağ), ilmek (gitmek), ıssı (sahip, iye), yangu (aksiseda), yarak (hazırlık), yund (at), yum (dua), yumiş (hizmet, iş), sendu (keçi), semirmek (köklemek), tan (hayret), toy (sevinç, şadlık), uz (yahşı), em (dua, derman)

Oğuzname, harekeli nesih yazısı ile yazıldığı için eski Türk sözlerinin doğru düzgün okunmağına imkan verir. Bu mesele dilimizin tarihi ve sözlerin fonetik inkişafı bakımından çok önemlidir. Oğuzname'nin dili sade Türkçedir. Çünkü halk dili ve folklorunun aynası olan atalar sözleri yazılı edebiyatımız kadar Fars ve Arap dil ve ferhenglerinin tesiri altında kalmamıştır. Bu kitapta yüzlerce Oğuz meseli var ki, lugat terkibinde bir tek alınma söz yoktur. Mesela:

- Elin aşta iken gözün işte olsun.
- Yağı yalan kış gerçek.
- Al ile aslan tutular, güç ile geçi tutulmaz.
- Yurdundan sürülen yurduna varınca ağlar.
- Eğri otur toğru söyle.
- İki karpuz bir koltuğa sığmaz.
- Oğuz yumundan (hayr dua) bayımıştır. (zengin olmuştur)
- Öğüme (kabağıma) aş ko, iki elim boş ko. Yemez isem başıma taş ko.
- Azıcık aşım, govgasız başım.
- Eşeğin berk bağla, andan Tanrıya ısmarla.
- Eme-seme (dua, derman) inanma, emsiz-semsiz de kalma.
- Söz ulunun (büyük) suç (günah, taksir) kiçiğin.
- Sağlık-sayruluk (maraz) bizim içindür.

- Sağındık (ihtiyatlı, çekinen) göze çöp düşer.
- Kurt eniği yene kurt olur.
- Karagı (kör)dan şaşı yeğdir.
- Kartala ok dokunmuş, ok yeleğin göricek bana benden oldu demiş.
- Güneş balçık ile tutulmaz.
- Ne iken (çoh) yavuz (yaman) ol kim asılasan; ne iken yavaş ol kim basılasan.
- Yılan öcün kertenkeleden alma.
- Yayanın atı etmektir. (çörek)
- Yalan olmaz ki onun yarısı gerçek olmaya.

İndi numune için Oğuzname'den bir nice atalar sözünü nakledirik:

- El geçtiği köprüden sen de geç.
- Eyüden yaramazlık gelmez.
- Ondan geç tokuzı (dokuzu) kalsın.
- Eşeğin ölümü ite düğündür.
- At binenindir kılıç kuşananındır.
- Er gelse kıyu (ses) artar, avrat gelse ko (dedikodu) artar.
- El ile gelen bela bayramdır.
- Ak akça (pul) kara gün içindir.
- Az söyle öz söyle.
- Ok atmak, yazu yazmak, suda üzmek; gerektir bu üçü her şahsa düzmek.
- Oynaşına inanan avratsız kalır.
- Eyilik ettiğin kişi şerrinden kork.
- Erliğin sına andan avrat al.
- Öyke (gazap) ile kalkan ziyanla oturur.
- Huratanın yarısı gerçek olar.
- Deveye diken yarar, avrata ..... .
- Delinü zincir usladır.
- Senden uluya kız ver, senden alçaktan kız al.
- Şehirli akça bulsa evler yapar, Türk akça bulsa davara verir.
- Sora sora kabeye varılar.
- Su ile odun ne uyanı var.

- Tama tama göl olur, düşmen gözü kör olur.
- Arap doyunca yeyir, Türk ölünce yeyir.
- Avradın saçı uzun aklı kısadır.
- Avrata bir etek akçadan, bir tatlı dil yeğdir.
- Karavaşa (keniz) ton geyürsen kadın olmaz.
- Kolun yok ise küyegün (damadın) de mi yok.
- Kagırdıkları (çağırdıkları) yere var, erinme (üşenme); kagırmadıkları yerde görünme. Eğer dediğimin aksin edersen hor olursun.
- Kırkına dek öğmeyen (öğrenmeyen), kırhından sonra öğmez.
- Kitap yüzü kutlu olur.
- Görünü duran köye, ne kılaguz.
- Muhannes köprüsünden geçmekten suya boğulmak yeğdir.
- Ne kadar yuca isen düşmenin alu (pest, zayıf) görme.
- Ne kadar bilürsen bir bilüre danış.
- Veresiye içenin iki kere esrimesi olur.
- Vatan sevmek imandandır. Vay ana kim içinde olmaya.
- Yaramazdan iyilik gelmez.
- Yapmak güçtür, yıkmak kolay.
- Yağmurdan kaçup doluya uğrama.
- Yerün de kulağı vardır.
- Yohsulun pirinci bulgurdur.
- Yalançıdan, it yeydir.
- Yılanı bireyü (birisi) eliyle tut.[94]

[94] Bu makale 28/9/1988'de Ankara'da Dil Kurumu tarafından hazırlanan Milletler Arası Türk Dili Kongresine sunulmuştur.

M. Nikabî, 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 109-116

KARŞILIKLI ATALAR SÖZÜ

Atalar sözü ya darb-ı meseller camiada yüz veren hadise ve vaziyetlerden habele tecrübelerden doğan ibretamiz kısa kelamlardır veya başka bir tabirle desek az kelam ile çok sözü ve maksadı anlatan kati hükümlerdir. Darb-ı mesellerin içinde elin obanın dühası (deha) yatmaktadır. Bu dühada tarihi hadiseleri, maişet usullerini, el-oba ananelerini, insanperverliği, zulümkarlığı, muhabbeti, hasreti, visali, mertliği, namertliği ve birçok başka şeyleri tesbit edip çıkarmak olar. Bunu da kaydetmek lazımdır ki bütün dünya milletlerinin şifahi edebiyatı öz elinin dühasından doğmuştur. Ona göre eğer milletlerin hatta tayfaların folklorunu karşılaştırsak göreceğiz ki bu insanlar yüzlerce belki minlerce kilometre birbirinden uzakta oldukları halde hatta birbirini görmeden ne kadar da birbirine benzer şifahi el edebiyatı yaratmışlar ve bu el edebiyatı nesilden nesile, elden ele, dilden dile sıklaşarak gelip zamanımıza çatmıştır. Dünya milletlerinin şifahi edebiyatında olan farklar onların yaşadığı coğrafi mıntıkadan, elinin obasının malik olduğu ananelerden ve duyduğu ihtiyaçlardan, elde ettiği tecrübelerden habele vak'î ve hayali arzularından asılıdır. Düz arazide, köyerde ve kumlukta yaşayan insanlar kuruluk hakkında, derya kenarında ve adalarda yaşayanlar ise deniz hakkında habele dağlık ve cengelde yaşayanlar, dağ zirvesi, hayvanlar ve kuşlar hakkında nagıllar, efsaneler, darb-ı meseller vs yaratmışlardır. Elbette nagılların, efsanelerin ve darb-ı mesellerin birazı da misafirler, kervanlar ve tacirler vasıtası ile bir diyardan başka diyara göçürülmüş ve göçürüldüğü diyarda oranın şartına göre insanların ve yerlerin adları değiştirilip dini inançlar ve itikatlarla el oba arasında yayılmıştır. Aşağıda bir neçe Türkçe Farsça karşılıklı atalar sözü Varlık ohucularının nazar-ı dikkatine çattırılır:

S.	Azeri Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Farsça
1	Abı donum parıldar bağırsaklarım gırıldar.	Garip çingenenin nesine gerek gümüşlü zurna	Poz-e ali cib-e hali
2	At almamış nohta	At almamış toyla diktirir	Harra neharide berraş

	davası edir.		ahorrag mibended.
3	At ölende yeri kalar; adam ölende adı	At ölür meydan kalır; yiğit ölür şan kalır.	Ançe cavid bemaned namest.
4	Ata ana taht yaradıp, baht yaradanmayıp.	Oğlanı doğurdum ama bahtını doğuramadım.	Şahan taht tevanend bahşid emma baht netavanend.
5	Atılan oh, dalı kayıtmaz.	Atılan ok geri dönmez.	Ab-e rafte be cuy baz negerded.
6	Aç toyuk, yuhuda darı görer.	Aç tavuk kendini buğday ambarında sanır.	Şotor derhab bined pembedane.
7	Ahtaran tapar	Arayan bulur.	Cuyende yabende est.
8	Adam haber ala ala burdan Hindistan'a gider.	Sora sora Bağdat bulunur.	Porsan porsan bekabe betaban raften.
9	Adama sözü bir yol deyirler.	Adam olana bir söz yeter.	Esbe necib ra yek taziyane bes est.
10	Adın nedir? Reşit; birini de birini eşit.	Az söyle çok dinle.	Dobeşnu ve yeki bişmeguy.
11	Arı şireye yığışar.	Bal olan yerde sinek olur.	İnheme dustan ke mibini megesanend dore şirini
12	Az kani ol, çohu Allah yetirer.	Aza kanaat etmeyen çoğu bulamaz.	Herçehoda dade horsend baş.
13	Ağ at arpa yemez?	Balı olan bal yemez mi?	Meger zenimusen nebayed şoher koned.
14	Ağ gün ağardar, kara gün karaldar.	Ağ gün ağartır, kara gün karartır.	Ruzegarest inke gah izzet dehed gah har dared.
15	Ağacı öz içinden kurt yeğer.	Ağacın kurdu içinde olur.	Kerm ez hode dereht est.
16	Ağlamayan uşağa süt	Ağlamayan çocuğa	Gernegeryed tefl

	yohdur.	meme vermezler.	keynuşed leben.
17	Ağın adı olar, karanın dadı.	Beyazın adı esmerin tadı.	Sefid o sefid şestomeni, sorhosefid sedtomeni halakeresid besebze herçi begi miyerze.
18	Anasına bak kızını al, kırağına bak bezini al.	Anasına bak kızını al kenarına bak bezini al.	Dohter mihahi mamaneş ra bebin, kerbas mihahi pahnaş ra bebin.
19	Anlayan düşman, anlamaz dosttan yahşıdır.	Akılsız dostun olacağına akıllı dostun düşmanın olsun.	Duşman-i dana beh ez nadan dust.
20	Ayagını yorganına göre uzat.	Ayağını yorganına göre uzat.	Pato vase gelimet derazgon.
21	Allah bir kapını bağlasa öbüri kapını açar.	Allah gümüş kapıyı kaparsa altın kapıyı açar.	Hodager bebended zehikmet deri zerahmet goşayed deri digeri.
22	Allah dağına bahar kar verer.	Allah dağına göre kar verir.	Herke bameş biş berfeş bişter.
23	Eşek fiske ile su içmez.	Eşek ıslıkla su içmez.	Harebuse ve peygam abnemihore
24	Eşek ne bilir hurmanın dadın.	Eşek hoşaftan ne anlar.	Har ez komput çemifahme.
25	Elçiye zeval yohdur.	Elçiye zeval olmaz.	Berresulan peyam baş edo bes.
26	Aslı nedir ki feri ne ola?	Aslı nedir ki faizi ne ola?	Mehraş çist ke heştoyekeş çebaşed.
27	Aslını danan haramzadedir.	Aslını saklayan haramzadedir.	Kesi kunedared neşan ez peder tobiganehaneş mehaneşpeser
28	İnsaf ki var dinin	Dağda gez belde gez	Ensaf nesfe din est

	yarısıdır.	insafı elden bırakma.	
29	İki arvatlı ev süpürülmemiş kalar.	Bir evde iki horoz olunca sabah geç olur.	Haneirake doketbanust,haktazanust
30	Bal tutan barmah yalar.	Bal tutan parmağını yalar.	Herki esel kaved, engoşt lised.
31	Balık baştan eğlenir.	Balık baştan kokar.	Mahi ez ser gendegerded ney zedem.
32	Büyük başın büyük belası olar.	Büyük başın büyük derdi olur.	Herke bomeş biş berfeş bişter.
33	Bir evden iki baş çıhsa birini gerek kesesen.	Dağ dağ üstünde olur ev ev üstünde olmaz.	Do padeşah der eglimi negonced.
34	Bir dede kırk oğlu sahlar, kırk oğul bir dedeni sahlayabilmez.	Bir baba dokuz oğlu besler, dokuz oğul bir babayı beslemez.	Ferzend-i kesi nemikoned ferzendi.
35	Bir deli daş atar kuyuya min ahıllı çahardanmaz.	Bir deli kuyuya taş atmış kırk akıllı çıkaramamış.	Yek divane sengi beça miendazed ke sed agel nemitune birunbiyare.
36	Peygamber evvel öz canın dua eyleyip.	Önce can sonra canan	Çeragi ke behaneravast bemescit haram est.
37	Tek elden ses çıkmaz.	Bir elin nesi var iki elin sesi var.	Yedest sedanedare.
38	Çoh yaşayan çoh bilmez, çoh gezen çoh biler.	Çok yaşayan değil çok gezen bilir.	Gadre merdam sefer pedid ared.
39	Helva helva demek ilen ağız şirin olmaz.	Bal bal demekle ağız tatlanmaz.	Ez helva helva goften dehen şirin nemişe.
40	Dağ dağa yetişmez, adam adama yetişer.	Dağ dağa kavuşmaz insan insana kavuşur.	Kuh be kuh nemirese adem be adem mirese.
41	Dama dama göl olar, dada dada heç.	Damlaya damlaya göl olur, damlacıktan sel	Gatre gatre cem gerded vangehi deryaşeved.

		olur.	
42	Deli delini görende çomağın gizleder.	Deli deliden hoşlanır imam ölüden.	Divane ço divane bebined hoşeşayed.
43	Dilini sahlayan başını da sahlar.	Başım rahat eder dilim durursa.	Zeban derdehan paseban-i ser est.
44	Sırrın deme yarına yarın da bir yarı var.	Açma sırrını dostuna o da söyler dostuna.	Sohen hiçmeseeray ba razdaar keuraboved niz demsaz veyar.
45	Süt ilen gelen sümük ilen çıkar.	Beşikte giren huy tenişirde çıkar.	Başir enderunşod bacan bederreved.
46	Sözün düzün uşak deyer.	Çocuktan al haberi.	Harde rast ra bayedez betçe şenid.
47	Tebilin sesi uzaktan hoş geler.	Davulun sesi uzaktan hoş gelir	Avaze doholşeniden ez dur hoşe.
48	Ayıpsız dost ahtaran dostsuz kalar.	Ayıpsız yar isteyen yarsız kalır.	Duste hukm kimiyast.
49	Kasıblık man değil	Fakirlik ayıp değil tembellik ayıp	Adem-i fagirra ez şehr birun nemikonend.
50	Gen gen kuyunu ne kadar derin kazsa özün tekinde görer.	Elin için kuyu kazan ebedde kendi düşer.	Çahken hemişe der tehe çah est.
51	Fozulu apardılar cehenneme dedi odun yaştır.	Boş boğazı cehenneme atmışlar odun yaş diye bağırmış.	Fozul ra borden be cehennem goft hizumiş teri
52	Kol sınar yen içende, baş sınar börk içinde.	Baş yarılır fes içinde, kol kırılır yen içinde.	Dest beşgened der astin ser beşgened der kolah.
53	Kılınç yarası sağalar, dil yarası sağalmaz.	Bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez.	Zehm-i zeban ez zehm-i şemşir bettereh.
54	Meyvenin yahşısın meşede çakkal yeyer.	Armudun iyisini ayılar yer.	Engure hub nesibe şogalmişe.
55	Her cefanın bir sefası	Cefayı çekmeyen	Her cefaiya ra sefai est.

	var.	sefanın kadrini bilmez.	
56	Yatan ölmez, yiten ölür.	Eceli yetişmemişti, tabibi karşı geldi.	Ecelgeşti mired ne bimare seht.
57	Yarım alma gönül alma.	Çam sakızı çoban armağını veya yarım elma gönül alma	Berge-i sebzist tohfe-yi derviş.
58	Yavan aşım ağrımaz başım.	Azıcık aşım ağrısız başım.	Dervişi o delhoşi.
59	Yumurtanı düğünle, buna söz de.	Cahile söz anlatmak deveye hendek atlatmak.	Terbiyet-i naehl ra çun gerdegan bergonbed est.

M .A. Ferzane, 15.Yıl, No: 88-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1993, s. 12-16

AZERBAYCAN EL EDEBİYATINDAN ATALAR SÖZÜ VE MESELLERE AİD BİR ORİJİNAL (TEMEL) ESER

İllerden beri Azerbaycan el sözlerinden atalar sözü, meseller, tabirler ve ıstılahların tarihî gelişmesini menimserken, ister Şimali ve Cenubi Azerbaycan'da ve isterse de Türkiye'de neşredilmiş bir para kaynaklara başvurduğum zaman, Azerbaycan atalar sözü ve mesellerinin tarihi araşdırmasına büyük yardım gösterebilen ve hatta tekce folklor sahasında yoh, hem de dilcilik sahasında özlüğünde önemli bir orijinal bir eser sayılan "Atalar sözü" unvanı ile Türk folklorcusu Veled izbudak tarafından hazırlanıp 1936. ilde İstanbul'da Türk Dil Kurumunun yardımı ile burahılmış bir eserle tanış olmuşdum. Veled İzbudak, 885. hicri ilinde yazıya alınmış ve 7002'e yahın atalar sözü mesele özünde yer vermiş bu kıymetli eser hakkında bele izahat vermişdir:

"....Vesilelerin -daha doğrusu vesikaların- birincisi kadim nüshalardır. Bu istinsah, şerh ve izah elediğim atalar sözü kimi ki, Fatih kitaphanasında tıp mevzuunda Mevlana Şemseddin adlı bir tıp aliminin yazdığı "teshil" kitabının sonuna kadim sülüs hattı ile ve eski imla ve harekeli olarak yazılı artırılmışdır. Kitabın numeresi 3443'tür. Zannıma göre bu kitap bizde en kadim yazılan atalar sözü kitabıdır: Onun üçün de kitap çoh kıymetli ve doğru düzgün bir eserdir. Telif tarihi 885 hicri ve köçürme tarihi de tahminen o asır içindedir. Bu kitap "Dede Korkud Kitabı"ndan da eskidir. Onda Osmanlılar hakkında işareler gösterildiğine nazaran bu kitabın yazıya alındığı ülkelerin o zamanlar Osmanlılar elinde geçdiği anlaşılır. Hatta diğer kitaplarda Osmanlılar hakkında bir çoh ata sözleri yayıldığı halda, menim nüshada (yuharıda adı çekilen atalar sözü nüshasında) Osmanlılığa ve Osmanlılara aid heç bir behs yohdur. Belki Türk hakkında meseller vardır. Habele kitap bariti ve tüfengi de tanımaz. Ohdan kılıncdan bahseder: Ata sözlerinin sayısı 695'dir. Kitabın önündeki "teshil" kitabı ise Osmanlılığın evvellerinde telif edilmişdir. Demek isteyirim ki, atalar sözü "teshil" kitabının sonuna bir kadim nüshadan aynen nakledilmişdir.

İkincisi; ayrı ayrı kimseler tarafından, belki de başka başka ülkelerimizde toplanmış ata sözleridir. Bu kabil sözler birbirine benzerse hem lafzının ve hem manasının doğruluğuna ve tevatürüne hizmet etmiş olur.

Üçüncüsü; Türkiye Türklerinden başka mesela Azeri, Özbek, Tatar, Kırgız ülkelerinden toplanan atalar sözleridir. Hele bunlar bizim ata sözlerimizi teyid ederse o meselin düzgünlüğünde şüphe ve tereddüt olmaz...

Veled izbudak bu izahatdan sonra baş söze artırdığı malumatda atasözlerinin milli ve etnik ehemmiyetini kaydetmekle ve bu sözlerin halkın milli ve manevi varlığının derinlerinden sızıp gelen dolgun ve yenilmez sözler olduğuna biraz erköyüncesine (şımarıkça) yanaşdığı halda bu eserin hansı Türk dilli ülkeye ve hangi Türk dilli halka aid olduğu barede artık bilgi vermir ve bununla da eserin "Dede Korkud boyları" kimi bir tarafdan Türk medeniyeti ve folklorunun umumi bir şaheseri olduğu halda obiri taraftan söz kuruluşu, ifade tarzı ve hamıdan çoh kitapda derc olan mesellerin bir çohlarının bugün ayni ile veya aşağı yuharı değişiklikler ile bugünkü Azeri atalar sözü ve meselleri arasında yaygın olduğu meseleni gölgede burahır.

Biz burada eserin tarihi ve medeni ehemmiyetini, onun söz kuruluşu, dili ve üslup hususiyetleri barede danışmağı ayrı fırsata burahır ve yalnız iktapda derc olan mesellerin bugünkü Azerbaycan dilinde olan atalar sözü ve mesellerin benzeyişlerini ve bir çoh ahlad ayniliğini göstermek üçün onların bir sırasını hem kitapda verilen eski imla hem de onun aşağısında meselin dillerde dolaşan bugünkü numunesini veririk. Mesellerin yanında verilen sayılar kitabın aslında verilen gösterici sayılara işaredir.

Bu kısa açıklamaya son koymakdan evvel, bunu da kayd etmek lazımdır ki, şüphesiz Şimali Azerbaycan'ın ilim ocakları ve habele folklorşinas alimleri bu eserle tanışdırlar. Lakin eserin bir tarihi ve klasik metin kimi Azerbaycan halk edebiyatı hazinesine bağlılığı esere daha da ciddi yanaşmağı ve onu daha da hertaraflı menimsemeği icat edir.

6. Tağ ne geder yuca ise, yol üstünden aşar.

Dağ ne geder uca olsa yene yol üstünden aşar.

7. Anasın gör gızın al, gıyısın gör bezin al.

   Anasın gör gızın al, gırağın gör bezin al.

4. Ulular ögüdin tutmıyan uluyu galır.

   Ulukların (büyüklerin) öyüdün eşitmeyen uluya uluya kalır.

20. Eğri otur, togrı söyle

    Eyri otur, düz danış./ Eyri oturak, düz danışak.

25. İtün issi var ise, tavşanun dahi Tengrisi vardır.

    İtin iyesi (yeyesi) varsa, dovşanın da Tanrısı var.

31. Ne idersen it, insafı elden goyma.

    Her ne elirsen ele, insafı elden verme.

32. Togrı söyleyene ölüm yokdur.

    Düz danışanı öldürmezler.

36. Son peşimalıg assı itmez.

    Son pişmanlık fayda vermez. (bire bitirmez.)

45. Kuş ola etin yiyeler, kuş ola et yidüreler.

    Kuş var etin yeyerler, kuş var et yedirdirler.

48. Haberin togrısın oğlandan al.

    Haberin (sözün) doğrusunu (düzünü) uşagdan soruş.

55. Köçdük yurdun gadri, konduk yurtda bilinür.

    Köçen yurdun gadrini konan yurtda bilirler.

57. Dostla ye, iç, satu bazar eleme.

    Dost ile ye, iç, al-ver (alış-veriş) eleme.

77. Derziye köç demişler, iğnesin başına sokmuş.

    Derziye köç dediler iğnesin yahasına (börküne) tahdı.

85. Bal tutan barmağın yalar.

Bal tutan barmag yalar.

89. Gül dikensiz olmaz.

Gül tikansız olmaz.

95. Vardığın yer kor ise, sen dahi gözün kıp.

Geddiyin bir yere hamı kör, sen de kör.

97. Kurd ile koyun dost olmaz.

Kurdunan koyunun ne dostluğu. / Kurdunan koyunun dostluğu tutmaz.

98. Ağac ne geder uzansa, göğe ireceği yok.

Ağac ne geder uzansa, başı göye çatmaz (deymez).

110. Yalguz taş divar olmaz.

Tek daşdan duvar olmaz.

112. Kuru torva ile at dutulmaz.

Boş torba ile at dutulmaz.

133. Açuk boğaz aç kalmaz.

Açık ağız aç kalmaz.

138. Boynuz isterken gulagdan çıkdım.

Boynuz ahtarırdım, kulakdan oldum.

180. Her kimin bağı var, yüreğinde tağı var.

Her kimin bağı var, üreğinde dağı var.

191. Yoğın incelince, ince üzülür.

Yoğun incelince, ince üzülür.

207. İl üçün ağlayan göz çıksun.

El üçün ağlayan gözden olar.

228. Sakınan göze çöp düşegen olur.

Koruyan göze çöp düşer.

245. Keçiye canu kayusu, kasaba yağ kayusu

Keçi can hayında, kasap pay ahtarır.

Abdülkerim Menzuri Hamneyi, 1. Yıl, No: 9, Ocak 1980, s. 57

ATALAR SÖZÜ

-Her kuşa öz yuvası, herkese öz veteni.

-Cefa çekmesen, sefa görmezsen.

-Kişinin sözü bir olar.

-İğid odur attan düşe atlana, iğid odur her zahmete katlana.

-Atılan ok geri kayıtmaz.

-Derin su bulanmaz.

-Dost başa bakar, düşmen ayağa.

-Dalıdan atılan daş, topuğa değer.

-Çöreği tek yeyen yükünü tek aparır.

-Tenbele dediler kapını ört; dedi külek örter.

-Evvel yoldaş, sonra yol.

-Düz söz daşdan da geçer.

-Helva helva demekle ağız şirin olmaz.

-Yılan vuran ala çatıdan korhar.

-Evin yaraşığı uşakdır, sofranın yaraşığı konak.

-Doğma torpağın bir avucu da azizdir.

-Ad adamı bezemez, adam adı bezer.

-Akılsız baş, şamsız fener gibidir.

-Akıl güçten üstündür.

-Kuşun bezeği lelek, adamın bezeği bilik.

-Dostun yohsa ahtar, tapanda koru.

-Vetene geldim, imana geldim.

-Doğma yurd şirin olar.

-Herkese öz veteni azizdir.

-Dost yaman günde tanınar.

-Köhne dost düşmen olmaz.

-Dost min ise azdır, düşmen bir ise çohdur.

-Yahşılık ele at deryaya; balık da bilmese, halik bilir.

-Çohları atasının gözlerini çıhartı ki ona Koroğlu desinler, ele dediler ki kör kişinin oğlu.

-İnsana arhadır onun kemalı; aklıdır herkesin devleti, malı.
-Kamil bir palancı olsa da insan; yahşıdır yarımçık papakçılıktan.
-Birlik harda, dirlik orda.
-Tek elden ses çıhmaz.
-Oldu ile öldüye çare yohdur.
-Ekende yoh, biçende yoh, yeyende ortak kardaş.
-Ekinde ekmeyen harmanda ağlar.
-Her ohuyan Molla Penah olmaz.
-Yazan sen, bozan sen, hiç bilmirem nesen sen.
-Sen razısan men razı, ne galat eleyir kazı (kadı).
-Yoldaşını göster mene, senin kim olduğunu deyim.
-Çoh bilip az danışmak yiğidin lengeridir.
-At ölür meydan kalır, yiğid ölür ad-san kalır.
-İlim aklın çerağıdır.
-Savadsız adam kor kimidir.

A. Menzuri Hamneyi, 1. Yıl, No: 10, Şubat 1980, s. 59-60

ATALAR SÖZÜ

-Aile hoşbahtlığın açarıdır.
-Sanat insanın hazinesidir.
-Bir akıllı baş min baş sahlar.
-Üstadına kec bahanın gözlerine kan damar.
-Uşak aziz, terbiyesi ondan aziz.
-Bala baldan şirindir.
-Akıl yaşda değil, baştadır.
-Her şeyin tazesi, dostun köhnesi.
-Yüz ölç, bir biç.
-Anlayana kul ol, anlamayana aka olma.
-Herkese emeğine göre, herkesten kabiliyetine göre.
-Elde elcek inkılab etmek olmaz.
-İnsan insanın dostudur.

-Hamı biri üçün, biri hamı üçün.
-Emek insanın ziynetidir.
-Sonraki peşimançılık fayda vermez.
-Yağışdan çıhdık yağmura düştük. (külekli yağış)
-Doğruya zeval yohdur.
-Yalançının evi yandı, heç kes inanmadı.
-İt ile dostluk ele, çomağı elden koyma.
-Yalan sözün ahiri olmaz.
-Yahşılığa yahşılık her kişinin işidir; yamanlığa yahşılık er kişinin işidir.
-Cüceni payızda sayarlar.
-Deveden büyük fil var.
-Külekle gelen külekle geder.
-Yalançını menzilinecek kovarlar.
-Veten viran olsa da cennettir.
-Dostsuz insan, kanatsız kuştur.
-Dost gelişi bayram olar.
-Bugünün işini sabaha koyma.
-Allah eli her elden ucadır.
-Kör lekleğin yuvasını Allah diker.
-Mıhı mismar eleyen Allah var. (mismar:çivi)
-Sen saydığını say, gör felek ne sayır.
-Kızıldan tahtın olunca, bir kuruca bahtın olsun.
-İşlemeyen, dişlemez.
-İş adamın cevheridir.
-Çalışkan neye el vurursa, gızıl olar. (gızıl:altın)
-Kalan işe kar yağar.
-Zahmet çekmeyen bal yemez.
-Gönlü balık isteyen, ayağını suya salar.
-Demiri isti-isti döğerler.
-Tenbelden su istesen hekimlik eder.
-Tenbele iş buyur, o sene akıl öğretsin.
-Ortada yeyip kırakta gezer.

-Adamların korhsundan doğru demek olmur, Allahın korhusundan yalan.
-Kiminin başında tac, kimi ac, yalavac.
-Kime lov, kime pilov. (lov: bela)
-Kimine çat çat, kimine aç yat.
-Birisi atlas geyinmiş saçaklı, birisi tapmayır tuman yamaklı.
-Biri işler, on biri dişler.
-Kedhüdanı gör, kendi çap.
-Aç beğden, toh it yeğdir.
-Yer beğin, yurd hanın, işle ha çıhsın canın.
-Dostsuz adam köksüz ağaç kimidir.
-Diline güç verme, işine güç ver.
-Dosttan ayrılan yedi yıl ağlar, vetenden ayrılan ölenecek.
-Kalemin ucunda, kılınç gücü var.
-Yolu geden başa vurar.
-Suya yıhılan ıslanar.
-Yolcu yolda gerek.

Toplayan: Murtaza Mecidfer; Çeviren: A. M. Hamneyi 1. Yıl, No: 11, Nisan 1980, s. 38-39

ATALAR SÖZÜ

-Bulanmasa, durulmaz.
-Harda birlik, orda dirlik.
-Her işini bab ele, gören desin ha bele.
-Çoh dolanan, çoh biler.
-Kurdun tövbesi ölümdür.
-Kör tuttuğun bırahmaz.
-Kara günün ömrü az olar.
-El gücü, sel gücü.

-Aç adamın imanı olmaz.

-Aca mit helaldir.

-Hak söz acı olar.

-Alim olmak asandı, adam olmak çetin.

-Aslan ağzından şikar alınmaz.

-Toprakda ses çıhmaz.

-Toku terpetme, acı dindirme.

-Varlığa ne darlık.

-Merd er eski od tutmaz.

-Yağmasa da gürültüsü var.

-Karadan artık ne renk var.

-Arvadı er sahlar, bostanı ur.

-Sıçan olmamış kavurga yeyer.

-İti iyesine tanıtdırma.

-Karabaht dağa çıhanda dağları duman bürür.

-Et yeyen kuş, dimdiğinden belli olar.

-Biri ölmese, biri dirilmez.

-Aydan yıldan bir namaz, onu da şeytan koymaz.

-Ölü azrailinin yüzüne güler.

-Dosta alkış, düşmene kargış.

-Çıhan kan damarda kalmaz.

-Yeke göz ışıksız olar. (yeke: büyük, yaşlı)

-Adam öler, adı kalar.

-Tut elimden, tutam elinden.

-Yanmasa yanmaz, ya etekle ya yelle.

-Öldü var, döndü yoh.

-Korhu başa beladı.

-Kalem yazanı, kılınç bozabilmez.

-Kurddan korhan, koyun sahlamaz.

-Toyuk yatar, yuhuda darı görer.

-Cevahir cında içinde olar.

-Deliden akıllısı olmaz.

-Kısas kıyamete kalmaz.

-Mırıga deyerler: Çerağı çöle (Mırıg: ön dişi yok, tavşan dudak)

-Karın doyuran aşı göz tanır.

-İğid ölür adı kalar, muhannetin neyi kalar.

-Adam adama geler, dağ dağa gelmez.

-Gezen ayağa daş değer.

-Muhabbetten maraz hasıl olur.

-Zer kadrini zerger biler.

Toplayan: Ali Esger Horrem, 2. Yıl, No: 12, Nisan 1980, s. 35

ATALAR SÖZÜ-MESELLER-ISTILAHLAR

-Allah adama akıl verib.

-Allah, adamın korkuşunu da ehil elesin.

-Allah adamı ol, şeytandan korhma.

-Allah adamı da olmasan şeytana yoldaş olma.

-Allah eşşeği tanırdı boynuz vermedi.

-Allah ağzından eşidsin.

-Allah eli her elden uca olar.

-Allah istese bende neylesin.

-Allah isteyib Hz. Abbas koysa.

-Allah iki yumruğu bir başa vurmaz.

-Allah elemesin.

-Allah eline bende neylesin.

-Allah bağlayan kapını heçkes açabilmez.

-Allah beş barmağı bir cür yaratmayıb.

-Allah bir arpa kadar şans versin.

-Allah bir dil verib iki kulak; birin de, ikisin eşit.

-Allah bir tarafdan bağlayanda bir tarafdan açar.

-Allah bilir, kim kazana kim yiye.

-Allah büyük altı gün (gen).
-Allah büyüktür.
-Allah çıgala bal vermez verse de hayrın görmez.
-Allah hakdır hak yerinde de oturub.
-Allah dağına bahar, kar verer.
-Allahdan korhan bendeden korhmaz.
-Allahdan gelmese bendeden ne gelir.
-Allahdan ne gizleyen değil, senden ne gizleyen.
-Allahdan naümid şeytandır.
-Allah derd verib derman da verib.
-Allah derdi çekene verer.
-Allah dede neneden mihribandır.
-Allah dişi kime verib iştihanı kime?
-Allah ruzini az çoh eder ama kesmez.
-Allah sahlasının devası (duası) yohdur.
-Allah sahlayanı kurd yemez.
-Allah senden mahal iş istemez.
-Allahsız yerde yaşamak hakemsiz yerde yaşamakdan yeydir.
-Allah sabr eyleyeni ister.
-Allah akıl paylayanda hansı kol dibinde kalmışdın.
-Allah ömrü iki defa vermez.
-Allah karga değil göz oya.
-Allah kocalıklan pulsuzluğu bir yere salmasın.
-Allah kerimdir.
-Allah kör kuşun ruzusun yuvasında yetirer.
-Allah geç tutar ama berk tutar.
-Allah mazlumların kömeğidir.
-Allah mene bez versin tez versin.
-Allah nacar değil ama tahta kapını birbirine yahşı tiker.
-Allah vesile sazdır.
-Allahın ağacının sesi yohdur.
-Allahın işlerine el uzatmak olmaz.

-Allahın işi küçük iş değil.
-Allahın zikri kalbi ışıklandırar.
-Allahın sabahı çohdur.
-Allahın küçük sabrı otuz ildir / min ildir.
-Allahın la'netine değmez.
-Allahın ne kadar pis bendesi olsa o kadar da yahşı bendesi var.
-Allah vuran ağacın sesi çıhmaz.
-Allah verdikçe bende gümana düşer.
-Allah verende bacadan salar.
-İllallah desen acığı gelmez.
-Allah hamı zadı bir nefere vermez.
-Allah herkesin kalbine görer verer.
-Allah herkese her ne verib galat vermeyib.
-Allah herkese her ne verse adın soruşmaz.
-Allahım bir bir.
-Allah hiç azizi zelil elemesin.
-Allah heç kesi açlık ilen imtihan elemesin.
-Allahı isteyen, karın kulı olmaz.
-Allah yandıran çerağı her kes poflasa sakkalı yanar.
-Allah yanında da adamın adamı gerek.
-Allahı bir adam görmeyib, akıl ile tanıyıp.
-Allahı çağır tazını burah.

Toplayan: Ebulkasım Hüseyinzade; Çeviren: A. M. Hamneyi; 4. Yıl, No: 36, Mayıs 1982, s. 49-50

ATALAR SÖZÜ

Azerbaycan halk edebiyatının parlak bir kolu olan atalar sözleri asırlardan beri halk tarafından yaranmış manalı ve hikmetli sözlerdir. Bunlar halk tarafından söylendiği için halk dilinde arı ve halis Türk sözleridir.

Aşağıda derc edilen atalar sözleri bunların güzel numuneleridir. Bundan sonra dergi (mecelle)mizin her sayısında bir sıra atalar sözü derc edilecektir.

-Yurddan çıhılsan da, elden çıhma.
-El yiğidleri ile tanınar.
-El içinde ol, el içinde öl.
-El yumruğunu görmeyen, öz yumruğunu batman sanar.
-Eli olmayanın dili de olmaz.
-El arasında, it kulağı kesmezler.
-Palaza burun, elinlen sorun.
-Birlik olmayan yerde dirlik olmaz.
-Yemeğini yalnız yiyen, yükünü özü kaldırar.
-Yazana bahma, yazdığna bah.
-Söz var, geler geçer; söz var, deler geçer,
-Söz verme; verdin, yerine yetir.
-Söz kılınçdan keskindir.
-Söz dediğin demirdir, dövdükçe uzanar.
-Söz kuşdur, buraharsan uçar geder.
-Söz çoh olan yerde, yalan da çoh olar.
-Sözü ağzında bişir, sonra çıhart.
-Sözü çoh uzadarsan dadı kaçar.
-Sözün bilmeyen ağız, başa tohmak vurdurar.
-Sözün kısası değerli olar.
-Sözün damarı olar, çekdikçe uzanar.
-Sözün doğrusu demirden geçer.
-Sözün doğrusunu de, atı min çap.
-Sözün öz yeri var, danışanın da öz yeri.
-Az söyle, söz söyle.
-Boş sözle karın doymaz.
-Deyilen söz geri kayıtmaz.
-Ev kimindir? Oturanın. Söz kimindir? Götürenin.
-Elin sözü daşı yerider.

-En büyük yiğidlik sözü öze demekdir.
-Yari gör, özün danış; ev yıhar ara sözü.
-Yahşı söz demir kapıları açar.
-Yoldaşının sözüne inan, özününkünde dayan.
-Kişi öz sözünün ağası olar.
-Sakkalım yohdu, sözüm geçmir.
-Saz olan yerde sözü saza vererler.
-..... uzunu, sözün kisasi.
-Danışık dananı kurda verer.
-Danışmak gümüş olsa, danışmamak gızıldır.
-Bildiğinden danış, bilmediğin seni dara verer.
-Büyük-büyük danışma, başına geler.
-Doğru danışanın papağı yırtık olar.
-Yer var danışarlar, yer var udarlar. (udmak: yutmak)
-Deyirem dilim yanır, demirem üreğim.
-Ahar suya dayanma, her deyilene inanma.
-Bunu eyleyeceğim deme, bunu eylemişem de.
-Söyleyene bahma, söylediğine bah.
-Hamıya it hürer, bize mazandaran çakkalı.

Toplayan: Ebulkasım Hüseyinzade; Çeviren: A. M. Hamneyi, 4. Yıl, No: 37-38, Haziran-Temmuz 1982, s. 75-76

ATALAR SÖZÜ

-Anlayan özü kanar, anlamayana yüz kandır.
-Anlayana birce milçek de sazdır; anlamayana zurna kaval da azdır.
-Anlayana kul ol, anlamayana ağa olma.
-Anlayana tükce yahşılık, anlamayana atlas arhalık.
-Ahmak adam uğurluk geçi ile gezmeğe çıhar.
-Ahmağın aklı başında olmaz, dabanında olar.
-Bilmediğin işe girişme.

-Azı bilmeyen çohu da bilmez.

-Eşşek ne bilir hurmanın dadını.

-Yahşılık bilmeyen adam, adam sayılmaz.

-Yüz biliğin olsa da, bir bilenle danış.

-Loyla bilirsen niye yatmırsan?

-Uğru ele biler, hamı uğrudur.

-Oynamak bilmir. Deyir: Yerim dardır.

-Heşil bişirmek bilmir, aşbazlık iddiası edir.

-Kanana işare, kanmayana kötek.

-Kuduran kırh gün yaşar.

-..... kuduran, kızını aparar.

-Dadanan kudurandan pis olar.

-Dadanan dayanmaz, yığdıkca da doymaz.

-Dadananla kuduranı sahlamak olmaz.

-Deli bağlayanı akıllı açabilmez.

-Deli deliye koşulsa, değnek göyden yağar.

-Deli dostun olunca, akıllı düşmenin olsun.

-Deli dövran sürer, akıllı vakit gözler.

-Deli ile akıllının farkı: Biri ağlamaz, biri gülmez.

-Deli ile devletli: İkisi de bildiğini eyler.

-Deli ile tapmakdansa, akıllı ile yitirmek yahşıdır.

-Deli ineğin deli de buzuvu olar.

-Deli özü deyer, özü eşider.

-Deli özüne bir deli yoldaş tapdı; ele bildi ki, çoh akıllıdır.

-Deliye akıl, karaya sabun kar etmez.

-Deliye koşulma, seni de deli eder.

-Deliye daş atma, başına daş yağdırar.

-Deliye dediler: Ne üçün deli olmusan? Dedi: Akıllıların derdini çekmekten.

-Deliye yer ver, eline bel.

-Deliye günde bayramdır.

-Delini apardılar toya. Dedi: Bura bizim evden yahşıdır.

-Delini zencirle yoh, tedbirle tutarlar.
-Sarsaklar olmasaydı, yaltaklar acından ölerdi.
-Hırs gelir, göz kar alır; hırs gedir, yüz karalır.
-Cahile söz anlatmak, deveye hendek atdırmak kimidir.
-Cahilin sözü eşşeğin anırtısı.
-Alçak yerde yatma sel aparar, hundur yerde yatma yel aparar.
-Alçak çöreğindense, acından ölmek yahşıdır.
-Alçaklıkdan ölüm yahşıdır.
-Gabagda gedirem, deyirler; bicdir. Dalda kalıram, deyirler; gicdir. *(bic: piç; gic: ahmak, serseri)*

A. Menzuri Hamneyi; 6. Yıl, No: 69-70, Şubat-Mart 1985, s. 75

ATALAR SÖZÜ

-Dilini sahlayan başını sahlar.
-Dervaza kapısını bağlamak olar, halkın ağzını yoh.
-Değirmanın höreğin yetirmesen daş daşı sürter.
-Dağlar ne kadar uca olsa, üstünden yollar aşar.
-Kuru oduna yaşlar yanar, alışar daşlar yanar.
-Bağ vakti bağbanın kulağı ağır eşider.
-Aş daşanda çömçenin biri bir kızıl olar.
-Aç kudurgan olar, çıplak oynağan.
-Ala karga suya çomsa da kaz olmaz.
-Ağ gün adamı ağaldar, kara gün karaldar.
-El atan daş uzağa düşer.
-Ev süpürrem, yer sillem, kimin kızından dalı gallam.
-Eğin geydiğini istemese, karın yediğini ister.
-İt çörekten, adam muhabbetden kaçmaz.
-İte çörek atarlar yiyesi hatırına.
-İş elden, söz dilden, oğul belden gelmese ne faydası.
-Yahşı biçinci haracın yerden çıhardar.
-Yatan ardınca uyak olmasın.

-Kor gözden yaş ummak olmaz.

-Kimi körpü tapmır geçmeğe, kimi su tapmır içmeğe.

-Gecenin işi sehere tapılmış olur.

-Gezdi âranı-turanı, cennet gördü buranı.

-Malı mal yanında tanıyırlar.

-Sabır eyleyen murada yeter.

-Saydığını koy kenara, gör felek neler sayır.

-Neyleyirem kızıl teşti, içinde kan kusam.

-Çörek açanı, kılınç açmaz.

-Çoh yemek, adamı az yemekten koyar.

A. Menzuri Hamneyi; 7. Yıl, No: 73-74, Temmuz-Ağustos 1985, s. 74

ATALAR SÖZÜ

-Adamlığı adamdan iste, hoşlığı kızıl gülden.

-Adamlık pulunan değil ki, bazardan alasan.

-Adam min acını udar, bir şirinin hatrına.

-Daş var kızıldan kıymetli, kız var oğuldan gayretli.

-Daş daşa söykener, divar olar.

-Damara baharlar kan alarlar.

-Dama-dama göl olar, dada dada heç.

-Kurdun abadanlığa gelmesi itin hizliğindendir.

-Kurdu görmek mübarek, görmemek daha mübarek.

-Kurda sen tikmek öğret, yırtmak dedesi peşesidir.

-Konşu toyuğu nazara kaz geler.

-Kolun sınığı boyuna bir yükdür.

-Bivakıt banlayan horoz, başın yada verer.

-Ahtarmağınan değil, rast gelmeğinendir.

-Ata kırh yaşında talim veren kıyamet meydanında çapar.

-Aynaya nece bahsan, özünü ele görersen.

-Ay hemişe bulud altında kalmaz.

-Ayın on beşi karanlık olsa, on beşi aydınlıktır.

-Düz ağacı oda koymazlar.

-Eşşeğe kızıl çatmakla kıymeti artmaz.

-Ayıpsız dost arayan dostsuz kalar.

-El üçün ağlayan gözsüz kalar.

-Duz yeyip, duzlağı batırma.

-Devletlinin elin bıçak keser, kasap köyneğini cırar.

-Doymacı hatun yeyer, yumruğu yetim.

-Dergahın kapısı açık olanda itin yuhusu geler.

-Demiri küreden demir çıhardar.

A. Menzuri Hamneyİ; 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos-Eylül 1985, s. 66

ATALAR SÖZÜ

-Çöreği ver çörekçiye, bir çörek de üste.

-Çoh yemek, adamı az yemekden koyar.

-Çoh budaklar, kötükler üste doğranıp.

-Çoh adam dedesini kor eledi ki, kor oğlu desinler.

-Çah-çahı başını yere döğer, değirman bildiğini eler.

-Heç kimin çırağı seherecen yanmaz.

-Toyug yumurtasına göre kakkıldar.

-Davanı kılınc, sevdanı pul aşırar.

-Her yarağım düzelmişdi, kalmışdı sakkal darağım.

-Çölmekde et kurtardı, çuğundur baş kaldırdı.

-Özün etdin özüne, külü sepdin gözüne.

-Nerdivanı pele-pele çıharlar.

-Malın eziz tutan, canın zelil tutar.

-Kul başına kulluklar, kargalar seni demdikler.

-Kişi kızı olunca, kişi arvadı olasan.

-Keçelin keçelliği ile ne işin var, işin keçirliği ile ol.

-Keklik başın yere koylar, kuyruğundan haberi olmaz.

-Yorulmuş ata kamçı vursan, şillak atar.

-Yüz iğne yığasan, bir çuvalduz olmaz.

-Yetimi vurma, döğme, çöreğini elinden al.

-Yahşı kızı eşiğe verme hayfdır, yaman kızı özgeye verme ayıptır.

-İt ulaya-ulaya ovasına kadar getirer.

-Yayda her divarın dibi bir evdir.

-Elini katdın harama, keşkülü doldur galama.

-Cine börk tiker, şeytana papak.

-Azacık aşım, govgasız başım.

-İğne işin çuvalduz görmez.

A. Menzuri Hamneyi; 7. Yıl, No: 79-80-81-82, Aralık-Ocak-Şubat-Mart 1986, s. 104

ATALAR SÖZÜ

-Her kuş öz tayı ile uçar.

-Her iğid öz adıyla tanınar.

-Her zaman bir aşığın dövranıdır.

-Her atasının gözü çıharılana Koroğlu demezler.

-Özünden yuharı bahanda, özünden aşağı da bah.

-Özüne hürmet koymayan özgeye de hürmet koymaz.

-Özgenin kaşanesinden, bizim viranemiz yahşıdır.

-Özün fil olsan da, karışganı yaddan çıhartma.

-Öz gözünde tiri görmez, özge gözünde kılı seçer.

-Bir kanadla kuş uçmaz.

-Bir işi bitirmeyince, o biri işe başlama.

-Özge kapısını bağlı isteyenin, öz kapısı bağlı kalar.

-Öz gözünde baykuşun balası tavusdan da gözeldir.

-Sen serhoşa döyme, serhoş özü yıhılacak.

-Meden sene öğüd (nasihat) deni vay özün yüğürd.

-Çoh çapalayan çoh da yorular.

-Aza kani olmayan, çoha yetişmez.

-Cüce hoşbeht olsaydı, anasından süd emerdi.

-Karışga şıllak atdı, devenin kıçı sındı.

-Akrebin hasiyyeti sancmakdır.

-İlanın başı ağrıyanda yolun ortasında yatar.

-Sıçan görende pelenge dönen pişik, peleng görende sıçana dönür.

-Sağsağan kekliğe bahar, öz yerişini itirir.

-Serçenin nağmesi yoh, civcivi çoh.

-Keklik sesin çıhartmasa, kara kuş onu tutabilmez.

-Kargadan gözel kuş istediler, balasını gösterdi.

-Bülbüle kızıl kafesden kol dibi hoş olar.

-Zemestan çekmeyen bülbül, baharın kadrini bilmez.

-Baykuş harabalığı gülüstana değişmez.

A. Menzuri Hamneyi; 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 77

ATALAR SÖZÜ

-Özge atına minen tez düşer.

-Sen ağacı eline al, uğrunu it kapacak.

-Çoh yaşayan çoh bilmez, çoh gezen çoh biler.

-Çoh gören çoh ister, az görenin yadına düşmez.

-Men bu evin öküzüyem, ister kotana koşsunlar, ister cuta.

-Çoh bilib az danışmak yiğidin yaraşığıdır.

-Serçe kazan doldurmaz; kaz vur, kazan doldur.

-Kırhavul başını sohar gola, deyer heç kes meni görmedi.

-Karga dadanan yerde yumurta kalmaz.

-Bülbülü kızıl kafese salmışdılar, "vay veten" demiş.

-Gülün kadrini bülbül biler, ne biler her divane?

-Farişkadan ibret al, yaz iken kışa hazırlan.

-Yılanın kuyruğunu yoh, başını ezerler.

-Dovşanın gümanı ayaklarına geler.

-Ferli (ferasetli) cüce yumurtada cüyülder.

-Kesildi ağaçlar, dağıldı kuşlar.

-Yırtıcı kuşun ömrü az olar.

-Kızıl kuş elde gezer, güzel kız dilde.

-Kuşu kuş ile tutarlar.

-Kuş kanadı ile, adam adı ile.

-İki davşan dalınca yürüyen, heç birini tutabilmez.

-İki eşşekden bir at yahşıdır.

-Bir demirden nal da olar, nize de.

-Bir var Koroğlu, bir de var kor kişinin oğlu.

-Bir arha su gelib, güman var yene gelsin.

-Her tullanan koz bitse, meymun koz satan olar.

-Herkes şeraret ekse, pişmanlık biçer.

-Çoh bilen tez kocalar.

-Cüceni payızda sayarlar.

A. Menzuri Hamneyi; 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986 ,s. 67

ATALAR SÖZÜ

-Sen saydığını say, gör felek ne sayar.

-Çoh isteyen azdan da olar.

-Çoh berk kaçma, ayağın daşa deyer.

-Karışkanın evinde şebnem büyük tufandır.

-Sıçana dediler: Bu deşikden çıh, o deşiğe gir, beş min altun verek; Sıçan dedi: Bunda neçe bir sır var; menzili yahın, pulu çoh.

-Serçe olsun elimde olsun, göyde uçan kazı neylerem.

-Karga karganın gözünü delmez.

-Gülü yad ettikçe, bülbülün feryadı arşa çıhar.

-Yaralı kuşa daş atmazlar.

-Kuşu uçurdub yerini ahtarır.

-Kuşa kızıl kafes zindandır.

-Her iş ustasının elinde asandır.

-Özge kesesinden pul bağışlamazlar.

-Özü üçün yatır, özgelere yuhu görür.

-İki düşün, bir danış.

-İki yana bahan çaş kalar.

-Bir dana bir nahırın adını batırar.

-Bir buğda ekmesen, min buğda biçmezsen.

-Her hayvanın balası dalınca geder, eşşeğin balası kabağınca.

-Herkesin derdi özüne bir at yüküdür.

-Çoh yemek adamı az yemekden de koyar.
-Davşana deyer kaç; tazıya deyer tut!
-Terlan yerini sar tutabilmez.
-Garip kuşun yuvası olmaz.
-Alıcı (şikarcı) kuş, dimdiğinden biliner. (dimdik: gaga)
-Cüce ağ gönlü olsaydı, toyuk emcekli olardı.
-Bir barmak katıkdan ötrü, tuluğu yırtma.

A. Menzuri Hamneyi, 8. Yıl, No: 88-89-90, Eylül-Ekim-Kasım 1986, s. 71

ATALAR SÖZÜ

-Gönül bir şüşedir, sındırsan bitişmez.
-Gönül ne mey ister ne meyhane, gönül dost ister mey bahane
-Necabet adamın zatında olar.
-Söz ki od değil, oddan yamandır.
-Aynaya bahan öz cemalini görer.
-Aşk bir deryadır, yüzmek bilmeyen bu deryada boğular.
-Eğri düzü beğenmez, bu da bizi beğenmez.
-Güzelin yarı men idim, kenardan bahan da men oldum.
-Muhabbet gözde olmaz, gönülde olar.
-Tike karın doydurmaz, ama muhabbet artırar.
-Lotu lotunu tapmasa, kara geyer, yaslı olar. (lotu: düzenbaz)
-Kışın uğurluğu yazda yüze çıhar.
-Gısgı güçlü olanda uğru bacadan kaçar.
-Söyme kul atamı, söymeyim beğ atanı.
-Söyüş kalp puldur, yiyesine kayıdar.
-Meyhanaçıdan şahit istediler, serhoşu gösterdi.
-Kadıya selam verdiler, rüşvet değil diye almadı.
-Yalancının ipi ile kuyuya düşen kuyuda kalar.
-Yalancının hafızası olmaz.

-Oğru kalana yanar, mal sahibi gedene.
-Hatasız insan olmaz.
-Hata menden, ata senden.
-Çirkin yuyunmakla gözel olmaz.
-Gözel göz üçün, akıllı gönül üçün.
-Gül çengelsiz olmaz, muhabbet engelsiz.
-Serhoşun mektubu meyhanada ohunur.

A. Menzuri Hamneyi; 8. Yıl, No: 91-92 Aralık 1986, Ocak 1987, s. 99

ATALAR SÖZÜ

-Necabet, ata ana ile ölçülmez
-Sevgi adamı sele verer.
-Çekmeyen ne bilir sevda derdini?
-Adamların korhusundan düz demek olmaz, vicdan korhusundan yalan.
-Uşaklıkda yalan danışana, büyüyende heç kes inanmaz.
-Oğru hemişe doğruluktan danışar.
-Yalancının ışığı yarıyacan yanar.
-Lotunun dilini lotu biler.
-Serhoş, biri iki görer.
-Uzun yolun bu başında yalan danışan, o başında özü de inanar.
-Güzel kemallı gerek.
-Hatakardan hata eskik olmaz.
-Bezenirem ağadan korhuram, bezenmirem hanımdan.
-Gönül seven gözelin ne ağı, ne karası.
-Kara kız bezenince toy elden geder.
-Vesme bol alanda kaşa da çekerler, göze de. (vesme:sürme)
-Aşkın ters-avandı olmaz.
-Eğri otur, düz danış.
-Eğri hatkeşle düz hat çekmek olmaz.
-Bacanın eğriliğine bahma, tüstünün düz çıhmasına bah.

-Asil al çirkin olsun bedasil güzel alma.

-Gönül bir saraya benzer; dikmezi zor, sökmesi asan.

-Gözden ırak, gönülden uzak.

-Gönlü balık isteyen, kuyruğun suya koyar.

-Cemal geder, kemal kalar.

A. Menzuri Hamneyi; 8. Yıl, No: 93-94, Şubat-Mart 1987, s. 87

ATALAR SÖZÜ

-Canandan ayrılan candan ayrılar.

-Aşık gördüğünü çağırar.

-Aşığa söz değmez, çirkine göz.

-Bahdın yatdı, sen de yat.

-Bedbaht ova çıhdı, dağları duman aldı.

-Vefalı dost yad olmaz, görmese kırh yil seni.

-Er altında at olar, gayret altında ar.

-İnsaf kanunların anasıdır.

-İnsafı olmayanın ilgarı da olmaz.

-Dünyada her şey satılıb alınar. Namusdan başka!

-Bir gün yaranan bir gün ölecek.

-Her gecenin bir gündüzü var.

-Herkes atabiler ama vurabilmez.

-Her meyve öz vahtında yetişer.

-Her gedişin bir gelişi var.

-Herkese öz veteni azizdir.

-Her yemişin bir dadı var.

-Her derdin bir dermanı var, tapanı gerek.

-Özge toyuğu özgeye kaz görüner.

-Özü kazanmayan mal kadri bilmez.

-Sen vurmadın, men yıhmadım; bes buna ne oldu?

-Bigayret oğuldansa, namuslu kız yahşıdır.

-Bahtın getirende bedbahtlığını yaddan çıhartma.

-Çapgıncı olsan da insafı elden çıhartma.

-Arvadın ismeti, erin izzeti.

-Gözel görüner, çirkin bürüner.

-İlgarından dönen namertdir.

A. Menzuri Hamneyi; 9. Yıl, No: 66-5, Şubat-Mart 1988, s. 87

ATALAR SÖZÜ

-Kılınc yarası geder, kök salar dil yarası.

-Gizli düşman ilan kimidir, sürüne sürüne sessiz geler.

-Konağın ruzisi özünden kabag geler.

-Konşu odundan çırag yanmaz.

-Söz gümüş olsa sükut kızıldır.

-Zulm ile abad olan, adil ile berbad olar.

-Yoldaşın yahşı olsa, özün yol yahın olar.

-Yüz namerd bir merde kurban olsun.

-Anlayana da can kurban anlamayana da, dad yarımçık elinden.

-Cahile söz anlatmak, deveni hendek atdandırmak kimidir.

-Davada ağac aradakine değer.

-Deseler ki göyde toy var, arvadlar nerdiban ahtarar.

-Kişini cevan sahlar, yahşı arvad, yahşı at.

-Er ağacı-gül ağacı, var taksirim vur ağacı.

-Ailesinin kadrini bilmeyen el obanın da kadrini bilmez.

-Atası ölen yetim olmaz, savadsızlar yetimdir.

-Büyüklüklerle büyük ol, kiçiklere göster yol.

-Civanlıkda, kocalığa güc sahla.

-Pullu günde pulsuz güne pul sahla.

-Savaşanda, barışmağa üz sahla.

-Attan düşsende addan düşme.

-İğidin iğidden neyi artıkdır?- İhtiyatı.

-Serçeden korhan darı ekmez.

-Yaman güne sabreden, yahşı güne tez çatar.

-Yamanlığa yahşılık her adamdan gözleme.

-Yahşıya yanaş, yamandan uzaş.

-Pis olmasa, yahşının kadri bilinmez.

-Kor ile çörek yeyende insafı arada gör.

A. Menzuri Hamneyi; 10. Yıl, No: 68-2, Haziran-Temmuz 1988, s. 82

ATALAR SÖZÜ

-Deliye daş atma, başuva daş yağdırar.

-Meslehetle atılan daş uzak geder.

-Arsız avrat, celuvsız at.

-Er avradın savaşı, yaz gününün yağışı.

-Ata olmak asandır, atalık eylemek çetin.

-Kız kızıl alma, kızı gözden salma.

-Kızı otaklıya yoh, papaklıya ver.

-Dost dosttan kenar olmaz, aralıkda merdüm azar olmasa.

-Düşmen düşmene gazel ohumaz.

-Korhan günde yüz yol öler, iğid ömürde bir yol.

-Yaman yeyenin olsun, yaman diyenin olmasın.

-Yahşı il baharından biliner, yahşı gül seherinden.

-Derd var geler geçer, derd var deler geçer.

-Derdini gizleden devasını tapmaz.

-Sınan kol sağalar, sınan kalp sağalmaz.

-Hekimsiz, hakimsiz şehirde kalma.
-Kor bulakdan su gelmez.
-Kor satıcının kor alıcısı olar.
-Keçel derman bilseöz başına yahar.
-Toy da olsa toyuğun vayıdır, vay da olsa.
-Geçinin eceli gelende, boynuzunu çobanın çomağına sürter.
-Ölmüş aslana çobanlar da hücum eyler.
-Ölüsü olan bir gün ağlar, delisi olan her gün.
-Demir nemden, insan gamdan çürüyer.
-Kara günün ağ günü de var.
-Zor ile köpek sürüye getmez.
-Dayça at ölünce yiyesi mat olar.
-Yıhılan ağaca balta vuran çoh olar.

A. Menzuri Hamneyi; 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık-Ocak 1988, s. 87

ATALAR SÖZÜ

-Anlayan özü kanar, anlamayan yüz kandır.
-İtin ahmakı tavla olar, atın ahmakı yorga.
-Arvadı pis olanın sakkalı tez ağarar.
-Ata malından mal olmaz, özün kazanmak gerek.
-Kız dediğin ağaçtaki almadır, kim sallar o da aparar.
-Kız anadan olanda, gözünü açar deyer: Bura bizim ev değil.
-Koca tülkü tora düşmez.
-Ata dost kimi bah, düşmen kimi min.
-Deveci ile dost olanın dervazesi gen gerek.
-Kılınc bağlayanındır, at minenin.
-Dolu tüfenk birisini korhudar, boş tüfenk ikisini.
-Döğme özge kapısını, döğerler senin kapını.
-Yahşı at, yahşı arvad-kadasını almalı; yaman at, yaman arvad, nohtasını salmalı.

-Yahşı at, köhne çulun altında da biliner.
-Şem yanar şale çeker. Pilte yanar, yağ eriyer.
-Sürüye kurd düşende vay bir koyunlunun halına.
-İt özünden temizin bilmez.
-Kör kuşun yuvasını konşu kuşlar tiker.
-Korlar şehrinde ayna satmazlar.
-Köse getti sakkal getire; bıyığını da koydu geldi.
-At ölüb, itlerin bayramıdır.
-Zurnanı versen naşi eline, gen tarafından pöflar.
-Toyumda oynamasan, yasımda ağlamasan; daha neyime gereksen?
-Ağlarsa anam ağlar, kalanı yalan ağlar.
-Vay o günden ki, adamın öz iti özünü kapa!

A. Menzuri Hamneyi; 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 90

ATALAR SÖZÜ

-Kol sınığın derdini, kolu sınık biler.
-Kotur koyundan bir çenge yün de ganimettir.
-Gün girmeyen otağa hekim girer.
-Sağ yeri karnının altındadır, onu da örken kesib.
-Korun istediği bir göz, iki göz olsa ne söz.
-Ölen canını kurtarır. Vay kalanın halına.
-Bu dünya arsız ile gamsızındır.
-Zor kapıdan gelende, hak bacadan kaçar.
-İlan her yere eğri geder, öz yuvasına düz.
-Kesilsin o iki el ki, bir başı sahlamaz.
-Kitab verenin bir elin keserler. Kaytaranın iki elini.
-Gölgede olanın gölgesi olmaz.
-Gücün çatmayan işe girişme.
-Od düşdüğü yeri yandırar.
-Gezenin ayağı şişer. Oturanın başı.

-Balık başından iğlener.

-Artık tam daş yarar. Daş kayıdar, baş yarar.

-Arhalı köçek kurd basar.

-Kuru ağacı odunluğa keserler.

-Ele gel otur ki, "dur get" demesinler.

-Yeddi defa ölç, bir defa biç.

-Tısbaga yol gede bilmez, damını dalında gezdirer.

-Sergi tend olanda öz gücünü partladar.

-Yatan aslan olsa da, fırsat ayağındır.

-Hak yandıran şemi söndürmek olmaz.

-Zahmetle yeyilen acı soğan, minnetle yeyilen baldan şirindir.

-Zahmeti meşate çeker, lezzeti damad aparar.

-İşe bah; ala karga şuh terlanı beğenmir.

A. Menzuri Hamneyi, 11.Yıl, No: 72-1, Nisan-Mayıs 1989, s. 97

ATA SÖZLERİ

-Büyük ağacın gölgesi de büyük olar.

-Ot ile pambığın ne dostluğu?

-Cefa çekmeyen, safa görmez.

-Adet kanun değil, ama kanun kadere hükmü var.

-Dost başa bakar, düşman ayağa.

-Kurunun oduna, yaş da yanar.

-Berkden bir çıhar, boşdan min.

-İhtiyat iğidin yaraşığıdır.

-Yatanın ayıktan haberi olmaz.

-Küleş tez yanar-tez de kül olar.

-Gördün arın ar değil, terkin kılmak ar değil!

-Yananın kuluyam, saymayanın akası!

-Tenbel adam yatağan olar.

-Adam var yemek için yaşayır, adam var yaşamak için yer.

-Adamı sözünden tutarlar, hayvanı boynuzundan.
-Adamın başına ne gelse dilindendir.
-Konacaklı adam hem kanar, hem kandırar.
-Dünyada adamdan adamlık kalar.
-İnsan hayın olmazsa, hayvan damğanı neyler.
-Buzu gün erider, insan hacalet.
-Duvarı nem yıkar, insan gam.
-Hayvanın dişine bakarlar, insanın işine.
-İki ayak bir başmağa yerleşmez.
-Dilini saklayan, başını saklar.
-Elin uzundur, öz cebine uzat.
-Göz istediği güzele bakar.
-İnsan gayreti ile tanınar, bezegi ile tanınmaz.
-Adamı gayret işleder, değirmanı su.

A. Menzuri Hamneyi; 10. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 98

ATALAR SÖZÜ

-Dediler: kardaşın nece adamdır? Dedi: yoldaş olmamışam.
-Deli ineğin deli de buzuvu olar.
-Maslahatsız görülen işden hayr olmaz.
-Arvad almamış, evlad arzusu elemez.
-Atadan kalan mal, yanan şema benzer; eriyib kurtarar.
-Bacı oğlunu dayısı tanıdar, bacı kızını halası.
-Civanlıkda yol kazan, kocalıkda kur kazan.
-Dost dostu dar günde sınayar.
-Yamanlığa yahşılık, merd kişinin işidir.
-Yahşını yada verme-hayıftır; yamanı yada verme-ayıbdır.
-Açma her perdeni, her perdede min sır var.
-Geçen geçdi, vay gelecek derdidir.

-Azarlı teleser, armud vaktında yetişer.

-Biz ümid olduk daza, daz özün koydu naza.

-Kor tuttuğunu bırahmaz.

-Çolak koru görende öz halına şükreyler.

-Suyun lal ahanı, adamın yere bahanı.

-Altmışında zurna çalmak öğrenen ahrette çalar.

-Toysuz ev tapılar. Vaysız ev tapılmaz.

-Öldüren oh, günahkar oh atan.

-Ömür bir iğnedir, sapı çoh kısa.

-Ağ gün kara günü yaddan çıhardar.

-Yuvanı erkek kuş tiker.

-Yuhuda güzel görmek yahşıdır, uyanmak olmasaydı.

-Ruzisi gelen zaman köpeği yuhu tutar.

-Gücüve bah, şöleni bağla.

-Od yanmasa, tüstü tütmez.

-İğlenmiş ete milçek konar.

-Herkese öz adeti geler.

A. Menzuri Hamneyi, 11. Yıl, No. 74-3, Eylül-Ekim-Kasım 1989, s. 116

ATALAR SÖZÜ

-Uzak yerin arpasından, yahın yerin samanı yahşıdır.

-Ölümden başka her şeye çare var.

-Korun ne borcu ki, şema bahalanıp.

-Kor atı minen şahlık edası eder.

-Zahmet çekmeyen rahatlığın kadrini bilmez.

-İşi düşende arar meni, işim düşende kovar meni.

-Geminin işini gemiçi biler.

-Çobana versen kızı, ya koyun güddürer ya kuzu.

-Adamın adı pisliğe çıhınca, canı çıhsa yahşıdır.

-Ayağın girmeyen yere başın sohma.

-Başına gelen başmakçı olar.

-Az idi arıg-urug, biri de geldi boynu yoluk.

-Kulak iki dil birdir; bir söyle iki eşit.

-Elinden iş gelmeyen uzun danışar.

-Gözü toh olanın, gönlü de toh olar.

-Göze göz değer, kalbe söz.

-Gözsüz ölende badam gözlü deyerler.

-Saç sefadan, dırnak cefadan uzanar.

-Saçı borç almak mümkün olsaydı, keçelin ne derdi olardı?

-Ürek yanmasa gözden yaş çıhmaz.

-Yeyende çeyne, danışanda fikirleş.

-Kıyamet o gün kopar; biri yeyer, biri bahar.

-Kurdun adı kurddur, yese de yemese de.

-Ekipler yemişik, ekerik yeyerler.

-Yalgız yeyen, sofrasını özü yığar.

-Min acını yeyerler, bir şirin hatrına.

-Aşı bişiren yağdır, gelin üzü ağdır.

A. Menzuri Hamneyi, 11. Yıl, No: 75-4, Aralık-Ocak-Şubat-Mart 1990, s. 87

ATALAR SÖZÜ VE MESELLER

-Ahşamın işini sabaha koyma.

-Yeke başın faydası yohdur. İçinde beyin gerek.

-Boyunduruktan kaçan öküzü keserler.
-Elimden tutan yoh, dalımdan iteleyen çoh.
-Sağ göz, sol göze muhtaç olmasın.
-Açın karnı doyar, gözü doymaz.
-Geçi can hayında, gasap peyi ahtarır.
-Et yeyen kuş dimdiğinden malum olar.
-Eti elden keserler, uman yerden küserler.
-Toyuk bir yumurta yumurtlasa haberi yüz eve çatar; çamış doğsa sesi çıhmaz.
-Sütlü aş daldı olar. Bir gün sizde bir gün bizde!
-Südün dadını kısır emen dana biler.
-Kızıldan çarık geysen yene adı çarıkdır.
-Kazan dedi: Dibim kızıldır. Çömçe dedi: İndice gezip gelmişem.
-Terziye göç dediler. İğnesin yahasına sancdı.
-Şem'a yanmasa, başına pervane dolanmaz.
-Goşgun olup kuyruğa geçince, yüyen ol ağza geç.
-Değirmanda doğulan sıçan, göy gürültüsünden korhmaz.
-Ayını evvel öldür, sonra derisine kıymet koy.
-Yeher gâh atın belinde gezer, gâh at yeyisinin.
-Çalış göni suya verme. Verdin heyfselenme.
-Örken ne kadar uzun olsa, gine de doğanagdan geçecek.
-Cüte getmeyen öküzü etliğe satarlar.
-Şartı şumda kes. Hırmanda yabalaşmayasan.
-Alanın gözü satanda olar.
-Pul kazanmak asandır; sahlamak çetin.

A. Menzuri Hamneyi; 12. Yıl, No: 76-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1990, s. 98

ATALAR SÖZÜ VE MESELLER

-Here bir tüy verse köse de sakkallı olar.
-Ağa ağ deyipler karaya kara.

-Ömür boyu lamba kayırdım, hala da karanlıkta kalmışam.
-Konak sevenin sofrası boş olmaz.
-Konağın ruzisi özünden kabak geler.
-Davetsiz konağı köpek karşılar.
-Konak sofranın yaraşığıdır.
-Ahtaran tapar.
-İnsan özü özüne eleyeni el yığılsa eleyebilmez.
-Kaş düzelttiği yerde urdu gözün çıharttı.
-Göz gördüğünden korhar.
-Ürekten üreğe yol var.
-Alan alıp varlanıp, satan satıp aldanıp.
-Almadığın hayvanın noktasından yapışma.
-Örtülü bazar dostluğu bozar.
-Borç alan güle güle gider ağlaya ağlaya geler.
-Yükün yüngülü menzile tez yetişer.
-Nekti koyup nesinden dalınca düşme.
-Hayr iste konşuna, hayır çıksın karşına.
-Hesabı doğru olanın alnı açık olar.
-Beye bel bağlayanın heybesi çiğninde gerek.
-Han kulluğuna geden; atlı geder, piyade geler.
-Vaktini yitiren bahtını yitirer.
-Yaz gününde terlemeyen kış gününde titreyer.
-Yayda işle, kışta dişle.
-Yağış vurmuşun damcıdan ne korhusu.
-Dünya yaz iken kış tedariğine bah.
-Su yaranıp ahmağa, göz yaranıp bahmağa.

A. Menzuri Hamneyi; 12. Yıl, No: 77-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 104

ATALAR SÖZÜ

-Vakitsiz banlayan horozun başını keserler.

-Yay işini kışda gör, kış işini yayda.

-Yay günün yağışı, er-arvadın savaşı.

-Padişahın da reayete işi düşer.

-Vakit iken ohu; aşık, el geler tünlük olar.

-Dilenciye bir verersen, bir de ister; sabahcan yatmağa yer de ister.

-Bıldırcının beğliği darı savrulanacandır.

-Beğ dediğin nedir? Beğenmediğin nedir.

-Ağa ile hanım savaşdı; arada nökerin canı çıhdı.

-Kasıbın (yohsulun) ağzı aşa değende, başı daşa değer.

-Yohsulun evinde demir tapılmaz, itinin adını gümüş koyar.

-Çahırı töksen sıçanın boğazına, pişikden vesika ister.

-Arşın getir-bez apar; çuval getir-koz apar.

-Kışın çeni kar getirer. Yazın çeni bar getirer.

-Karalı kış yaralı olar.

-Gündüz çerağ yandıran, ahşam karanlıkda kalar.

-Geç keser karlı keser; mazlumun ahı seni.

-Dünya yaz iken, kış tedarikine bah.

-Dünyada bir pislik kalar, bir yahşılık.

-Yer beğin, yurd hanın; işle ha çıhsın canın.

-Yer eğenindir, biçin biçenin.

-Göy ağlamayınca, yer gülmez.

-Su, daşı kuma dönderer; arvad, kişini muma.

-Su, gerek kuyunun dibinden çıhsın; kuyuya su tökmekle sulu olsun.

-Dağ da olsan, dağa daldalan.

-Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşar.

-Deryaya ya bir daş at, ya bir kaya sal.

A. Menzuri Hamneyi; 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 110

ATALAR SÖZÜ

-Su suyu tapar, su da çuhuru.

-Suda boğulan, saman çöpünden yapışar.

-Su götürmekle deryadan su eskik olmaz.

-Çay kuşu çay daşı ile vurular.

-Arha su gelene kadar, kurbaganın gözü belerer.

-Dağın da derdi dağ boydadır.

-Dayağı dağ olanın, başı göylerde olar.

-İt kaya gölgesinde yatar; deyer: öz gölgemdir.

-Ay görmüşün, ulduza ne minneti!

-Torpak deyir: Sen mene ter vere, men sene zer verim.

-Demiri isti-isti döyerler.

-Demiri küreden demir çıharar.

-Zer kadrini zerger biler.

-Ağaç bar verende başını aşağı salar.

-Ağaç meyvesi ile, insan emeği ile tanınar.

-Ağacı kurd içinden yeyer.

-Balta ağaç kesmezdi, sapı ağaç olmasaydı.

-Bağ bağbansız olmaz, deve sarbasız.

-Bağa bağ demeyibler, bah deyibler.

-Bağa bah üzüm olsun, yemeğe üzün olsun.

-Bağa baharsa bağ olar, bahmazsan dağ olar.

-Heyvası yoh, narı yoh; koy desinler şah budağın bağı var.

-Yol hemişe bostan kenarından düşmez.

-Gülün kadrini bülbül biler.

-Gül tikansız olmaz.

Ateşbey; 13. Yıl, No: 80-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1991, s. 133.

ATALAR SÖZÜ "Türk Edebiyatından"

-Hak söz acıdır.

-Haya imanın nurudur.

-Her düşüş bir öğreniş.

-Her çoh azdan olur.

-Güvenme varlığa düşersin darlığa.

-Düşman karınca ise sen fil farzet.

-Gafil kuşun ovcusu çoh olur.

-Güneşde yanmayan gölgenin kadrini bilmez.

-Kurdun oğlu kuzu olmaz.

-Söyleyen eker dinleyen biçer.

-Soruşan ol ki bilici olasan.

-Sütsüz koyun çoh meler.

-Şeytanın dostluğu dar ağacına kadardı.

-Utan utanmazdan, korh korhmazdan.

-Zulm eken isyan biçer.

-Veren el kesilmez.

-Yırtıcı kuşun ömrü az olur.

-Okul kapısı hapishane kapısına düşmandır.

-Sabır acı ama meyvesi dadlıdır.

-Sadık dostun nasihati acıdır.

-Yeyilik kimi sermaye olmaz.

-Eyi evlad ana-baba vezir, kötü evlad onları rezil edir.

-İnsaf dinin yarısıdır.

-Kanaat tükenmez bir hazinedir.

-Düşman dilin altındadır.

-Hüner sahibin aziz edir.

A. Menzuri Hamneyi; 15. Yıl, No: 93-2, Temmuz-Ağustos-Eyül 1994, s. 130.

KERKÜK ATALAR SÖZLERİNDEN

-Adam adamdı, olmasa da pulu; eşşek eşekdi, olmasa da çulu.

-Adam olana tek bir söz kifayetdi.

-Ayın on beşi ışıklı, on beşi karanlık.

-Arpa eken buğda biçmez.

-Başkası üçün kuyu kazan özü düşer.

-Bir koltuğa iki karpız sığılmaz.

-Var evi kerem evi, yoh evi verem evi.

-Kurd balası kurd olar.

-Demir döyüle döyüle polad olar.

-Denize gark ol, namerde boyun eğme.

-Divarın da kulağı var.

-Evi ev eden arvaddır.

-Zaman en büyük hoca (muallim) dır.

-Kırkı öz sapını kesmez.

-Gözden ırak olan gönülden ırak olar.

-Lalın dilini nenesi biler.

-Nahışa bahma, nakkaşa bah.

-Paranı (pulu) veren düdüğü (neyi) çalar.

-Serçe dağdan küsüp, dağın haberi yohdur.

-Tohun acdan ne haberi var.

-Tülkü özü yuvaya girebilmez, kuyruğuna da bir süpürge bağlar.

-Fakirin parası kimi dostu da az olar.

-Hançer yarası sağalar, dil yarası sağalmaz.

-Şirin dil ilanı yuvadan çıharar.

Sacidin Keşaverz Bahadır; 19. Yıl, No: 107-4, Ocak-Şubat-Mart 1998, s. 90.

ATALAR SÖZÜ[95]

-Yağmadu, bitmedi

-Demiri polad küreden çahardar.

-Herbe gücün yarusudu.

-Üzümün yahşısun çakkal yeyer.

-Alunu bağa koyma, nadanu otağa.

-İlana ganım bala südü.

-İlan ulduz görmese can vermez.

-Kehlik başun sohar kara, deyer heç kes meni görmürü.

-Tosbağa kınından çıhıp, kının beğenmez.

-Öz gözünde tiri görmür, özgenin gözünde çöpü görür.

-Komşuya ümid olan şamsız yatar.

-Öküz özüçün koruşne eğende başu ağrur.

-Bu ilki kuş bıldırki kuşa cik cik örgediri.

-El eli yuyar, el de üzü.

-Tuta pencekeşden tez kızaru.

-Uca küllükden başıvya kül sovur.

-Keçi can kayhusunda kasap ondan pey ahdarur.

-Allah adamın kalbine göre verer.

-İtinen pişik tekindi.

-Damda deşik tapubdu.

-Hamuya it hürer, bize de çakkal.

-Dağ dağa yetişmez, su suya çatmaz, adam adama çatar.

-Sen menimçin ağla men seninçin ölüm.

-Tülkü var baş keser, kurdun adı bednamdur.

[95] Atalar Sözleri Zencan'ın Tarm Sefeli bölgesinde toplanılmış ve lehçe hususiyetleri esasen sahlanılmışdır.

BERDİ, Gaffar; 5. Yıl, No: 53-54, Ekim-Kasım 1983, s.79

TÜRKMEN ŞİİR VE ATALAR SÖZLERİNDEN NUMUNELER

Türkmen şairlerimizden Akay Gaffar Berdi bir mektupla beraber, Türkmen şairlerinin, Türkmen atalar sözlerinden ilham alıp koştukları şiirlerden bize numuneler gönderip. Biz de sevinerek onları aynen Varlık'ta derc edirik:

1. Ad yahşı, dünyaya gelen zad yahşı; kadir bilmez kardaştan, kadir bilen yad yahşı.

"Oturuşu bir köngli ayrı kardaştan,
Şirin mülakatlı bigane yahşı."

Zelilî

2. Aksağı tayak saklar.

"Aksağın elinden alsan ağacın,
Yaman derde düşer tapmaz ilacın,
Bir göyeşli düşmene düşse mekacın,
Çocuğunu gizlemeyen bularmı."

Mahdumkulu

3. Altının ağzı bir bolsa, asmandakini alar; altmışın ağzı ala bolsa, ağzındakini aldırar.

"Ala bolsa ağzı eğer bir elin,
Ayaklar baş bolar, başlar hem ayak."

Miskin Kılıç

4. Altın alma, alkış al.

"Yahşı söze kulak salgıl,

Seher vakti bidar bulgıl,

Yahşılardan alkış algıl,

Ömrün artıp ziyad bolsun."

Mahdumkulu

5. Ayrılık ölümden acı.

"Ayrılık oduna yanıp bişmeyen,

Zalımlar zulmünden dolup taşmayan,

Vatandan ayrılıp garip düşmeyen,

Ülkesinde elinin kadrin heç bilmez."

Mahdumkulu

6. Ahmak dosttan akıllı düşman yahşıdır.

"Bikadir kardaştan kadirli yad hem,

Nadan dosttan dânâ düşmen yahşıdır."

Zelilî

7. İhlas ile ağlasan, sukur gözden yaş çıkar.

"İhlas bile bir kamile el bergen, (versen)

Yeter bir menzile, yetmeyen kalmaz."

Mahdumkulu

8. İt hem arrıkdığını kurda bildirmez.

Elbette düşmana siyaset yahşı."

Mahdumkulu

9. Ocak başı oğulsuz, saçak başı gelinsiz.

Kardaşsıza kuvvet yohdur,

Oğulsuza devlet yohdur."

Mahdumkulu

10. El bile gelen toyla bayram.

"Koç yiğide toydur bayram,

Her iş gelse el bileni."

Mahdumkulu

11. El bile urlan (vurulan) yıkılar kalar, dil bile urlan heç kalmaz.

"Mahdumkulu herkez tapmadı iman,

Yaman dilinin, zehri tığlardan yaman."

Mahdumkulu

C- MÜZİK – ÇALGI – OYUNLARLA İLGİLİ MAKALELER

Ahmet Azerli, 12. Yıl, No: 77-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 56-57

AZERBAYCAN HALK MUSİKİSİ BAREDE BİR NEÇE SÖZ

Dünyanın en kadim ve medeni halklarından olan Azerbaycan halkı özünün tarihi-maddi medeniyet nümayendeleri ve çoh asırlık edebiyatı, zengin ince sanatı ve musiki medeniyetiyle haklı olarak fahredir. Bu hassas kalpli halkın anayurdu olan odlar yurdu, aynı zamanda efsanevi musiki diyarı kimi meşhurdur. Azerbaycan musikisi kabagcıl dünya medeniyetinin güzel ananelerinden de muayyen derecede tesirlenmiş, daha da inkişaf edibdir. Demek olar ki, dünyanın musiki medeniyet hazinesini öz nadir incileri ile zenginleşdiren Azerbaycan musikisinin inkişafında halk musikisi yaradıcılığının, hanendelerinin büyük hizmetleri olmuştur. Hanendeler halkın manevi aleminin, zekasının, arzu, isteğinin ifadesi olan halk musikisini tebliğ etmiş, yaşatmış ve koruyup sahlamıştır.

Azerbaycan hanendelerinin güzel nağmeleri Karabağ'ın safalı yaylaklarından, Hazar'ın kumlu sahillerinden Bosgur ve Dardanel'in sahil kayalarına dek her yerde seslenmişdir ve hanendelik sanatının inkişafı mugam musikisi ile sık alakadardır. Asıl halk yaradıcılarından ibaret olan bu musiki, asırlar boyu şifahi halda nesillerden nesillere geçerek, büyük ve zengin ırs yaratmıştır. Öz tarihi itibariyle kadim geçmişlere bağlı olan mugamların harada, ne vakit, kim tarafından yaradıldığını demek çoh çetindir. Çünkü mugam musikisi tekce bir halkın değil bir sıra halkların medeniyitene dahildir. Buna göre de onun tarihini dakikleşdirmek, menşei hakkında kati fikir söylemek çetindir. Bazı mugamlar muayyen yerlerin adını daşırsa da yene de onların tarihini dakikleşdirmek asan iş değildir. Azerbaycan halkının da maişetine muhkem dahil olmuş mugamlar onun hayatı, verruhil-alemi (alemlerin ruhu) manevi talebleri ile sıh bağlıdır. Son derece orijinal olan bu musiki özüne mahsus tekrar edilmez hususiyetlere maliktir.

Mugamat kayd ettiğimiz kimi asırlar boyu büyük bir coğrafi arazide yaşamış bir sıra halkların en çoh sevdiği musikisi olmuştur. Türk ve Fars,

Arap, Hint ve başka halkların musikisinin inkişafında mugamat hal edici rol oynamıştır. Mugamlar musikimizin temel daşıdır. Onun bel sütunudur. Mugamlar asırlar boyu yaranmış kamil, yetkin musikidir. Derin felsefi mazmuna malikdir.

İnsan ruhu ve sanatını, ahval-i ruhiyesini, duygularını ifade edir. Mugam tekce tesnif ve nağmelerimizin, oyun havalarımızın değil aynı zamanda opera ve balatların, senfonik eserlerin tükenmez çeşmesidir. Bir sözle mugamat Azerbaycan musiki dilinin lügatidir. Mehz buna göre de halkımızın ona vurgunluğu tabii haldir. Çünkü hala anamız beşik başında layla çalarken bu beşik havasını mehz mugam üstünde ohumuştur. Buna göre de biz gözümüzü açıp dünyanı derk eden günden beri kulağımız mugamat teraneleri ile "göklenmiştir". Bir sözle bizim hamırımız mugamatla koyulmuştur.

Azerbaycan halkı tarih boyu öz musikisini ve musiki aletlerini göz bebeyi kimin muhafaza etmiştir ve etmelidir. Eğer biz bu mukaddes borcumuzu yerine getirmesek gelecek nesiller bizi kaç vakit bağışlamaz.

Ahmed Azerli, 12. Yıl, No: 77-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 55

AZERBAYCAN MUSİKİŞİNASI ve EMEKDAR İNCE SANAT HADİMİ FERİDUN ŞUŞALI

Azerbaycan ferhenginin musiki sahasında tetkikatı ve büyük hizmetleri olan Feridun Şuşalı'nın adı musiki heveskarlarına yahşı malumdur. O, istidadlı musikişinas, aynı zamanda tanınmış musiki tenkitçisi ve tarihçisidir. F. Şuşalı ömrünün 30 yılını arşivlerde geçirmiş ve min bir zahmetle Azerbaycan musikisinin 200 yıllık tarihini ihata eden "Azerbaycan halk musikicileri" adlı son derece meraklı bir kitap yazmıştır. Hemin eser Moskova'da Rus dilinde neşredilmiştir. Bundan ilave onun klasik hanendeler hakkında birinci monografyası da çap olunmuştur. Azerbaycan ohucusu ilk defa olarak "Sazende toplulukları", "musiki meclisleri", "şark konsertleri ve geceleri", "mugam destgahları", "musiki ve şiir" hakkında Feridun Şuşalı'nın eserlerinden malumat almıştır. Aynı zamanda onun yüzlerle makale ve yazıları Rus, Türk, Fars, Ermeni ve Gürcü dillerinde çap edilmiştir.

Feridun Şuşalı'nın "Azerbaycan Musıkicileri" kitabı haklı olarak büyük yankı bulmuştur. Tesadüfi deyil ki hemin kitap hakkında Fikret Emirov, Aziz Şerif, Mirza İbrahimov, Aslan Aslanov, Ali Velipor, Tevfik Kalıyov, Latif Kerimov, Ekrem Cafer, Mehmed Kazıyev, Kamil Mehmedov, Kamran Mehmedovkimin hadimler makaleler yazmış, müellifin dolgunve evezsiz yaradıcılığını yüksek kıymetlendirmişler.

İran'da, hususiyle Azerbaycan'da olan musıkiseverler de onların fikrine şerik olarak, fedakar Feridun Şuşalı'ya Azerbaycan musiki medeniyeti tarihini yazması yolunda uğurlar arzu edirler.

Nadali Peyam, 17. Yıl, No: 98-3, Ekim-Kasım-Aralık 1995, s. 98-106

AZERBAYCAN MUSİKİSİ VE MUĞAMLAR, MUGAM İLE GAZEL POETİK NEV'İNİN ALAKASI VE RAST MUGAMININ TAHLİLİ

Giriş Sözü:

İnce sanat, ictimai hadise insanın manevi ihtiyacını ödeyen bedii istihsal vasıtasıdır. Hayatı mücerred anlayışlar vasıtası ile derk eden ilmlerle farklanarak bedii simalı idrak vasıtası kimi özünü gösterir.

Cemiyetde muhtelif ictimai tabakaların görüşlerini, düşüncelerini aksettiren bedii ifade vasıtasıdır. İnce sanat, insanın düşüncesine cila verir, aklı saflaşdırır ve artırır. Musiki ince sanat növlerinin biridir. Başka ince sanat növleri kimi sözün geniş manasında hayatın gerçekliğinin bedii simalardaki enkasıdır. Musikinin ham malı bedii seslerden ibaretdir. Bu sesler muayyen zaman arzında muayyen nizam ve süzümle davam etmelidir. Musiki adeta nakkaşlık ve bedii edebiyat kadar gerçekliği müstekim suretde öz hakiki cismani renkleri ile muşahhas olduğu şekilde aks ettirmek imkanına malik değildir. Musiki mahiyetce gayri tasviri cihetlerin tecessümünü n canlandırılması ile meşgul olur. O tasviri değil ifavi (ifa edilen) ince sanat sahasıdır. Musikide insanın duyguları, heyecanları öz bedii aksini tapır. Musikide biz herşeyden evvel insanın dahili alemine has haletlerin çılgın ifadesi ile karşılaşırık. Musiki halkın en faal iştirakı ile yaradılan yüksek sanat numunesidir. Asırlar boyu muhtelif içtimai tabakaların manevi hayatında baş veren her bir alametdar hadise musikide öz aksini tapmışdır.

Azerbaycan halkı en kadim dövrlerde yaradılmış, yüz iller boyu büyük inkişaf yolu geçmiş, hazırda muasır musiki ile yanaşı seslenmekde devam eden zengin halk musiki medeniyetine malikdir. Azerbaycan halk musikisi 4 kısımdan ibaretdir: 1. Halk mahnıları 2. Mugamlar 3. Aşık yaradıcılığı 4. Raks musikisi. Bu kısımatlar son tahlillere etibaran yeddi lad (makam) üzerinde kurulup yaradılmışdır ki, bunlardır: 1- rast, 2- şur, 3- segah, 4- şüşter, 5- çargah, 6- bayatışiraz, 7- hümayun.

Mugamat: Mugamat ya mugam halk musiki tefekkürünün en güzel yaradıcılık mahsulüdür; derin mana, aydın ve selis ifade daşıyan mantıki kaydalara, usullere ve muayyen musiki sistemine esaslanan mugamat dolgun mazmuna zengin formalara malikdir. Mugamatın yaranması ve tarih boyu inkişafı işinde bir çoh halklar iştirak etmişler. Yüz iller boyu baş veren içtimai, iktisadi, siyasi değişikliklerle alakadar olarak mugamat da büyük değişikliklere maruz kalıp, indi aynı ad daşıyan mugam ve onun şubeleri ayrı ayrı halklarda başka başka mefhumu ifade edir. Lakin zamanın ve hadiselerin sarsıdıcı tesirine metanetle karşı duran yegane mugam "rast mugamı"dır. Bu mugam manaca düz, dürüst ve düzgün demekdir. Azerbaycan mugamları ister lad sistemi ve isterse de melodik kuruluşu itibariyle muhtelif oldukları kimi özlerinin ihata ettikleri mevzu dairesi itibariyle de muhtelifdirler. Ona göre de muganniler her hansı bir mugamı ifa ederken onların mazmunlarına uygun aruz vezninde, hemin veznin hansı bir bahrinde gazel seçmeli olur. Rast mugamı da kayd etdiğimiz kimi "düzlük", "merdanelik" demekdir. Bu da mugamın esas mazmununu ve esas hattını teşkil verip ifa zamanı bu esas hat üzerinde inkişaf edir. Lakin bu esas mazmun aynı zamanda başka mazmunlarla da özünü dolgunlaşdırar. Mugamın "maye" şubesinde nasihatden söz gedirse; "vilayeti-dilkeş" şubelerinde hicrandan, muhabbetden danışılır. "Erag" şubesi möbarizlik, kahramanlık seciyesi daşıyır. Mugamı ifa ederken hanende aruz vezninin remel, hezec, muzâri bahirlerinden gazel seçmeli olur. Bunu da kayd edek ki rast mugamının "bem" şubelerinde hırdalıkların, zengulelerin az olduğundan söze çoh yer kalır lakin "zil " şubelerde gerginliğin artması ses oynatmalarında çohalır ve söze az yer kalır. Odur ki zilde tekce gazel yoh, hatta başka poetik janrlarda yazılmış şiirler de yarayıb.

Rast Mugamının Tahlili: Rast mugamı başka mugamlarımız kimi **"berdaşt"** güşesi ile başlanır. "Berdaşt" mugamın başlangıcı, çıhış noktası demekdir. *Numune:* Berdaşt güşesin rast mugamında merhum muganni Hacı Baba Hüseyinof, Ali Aka Vahid'in muzâri' bahrinin: Mef'ûlü-fâilâtü-mefâîlü-fâilün ölçüsünde yazmış olduğu;

Aşkın tamam neşesi divanelikdedir

Meyhanenin melâhati mestânelikdedir.

matla'lı gazelinin bir parçası üstünde ifa etmişdir.

Lad sözünün izahı: Perdeleri muayyen vazife daşıyan muhtelif kuruluşlu ses sıralarından ibaretdir, bu ses sıraları bir esas kök etrafında birleşir; redif makam.

Avaz-ı nagis: Berdaştdan sonra rast mugamında bir küçük güşe var. O da "avaz-ı nagis" güşesidir. Yani natamam avaz, rast mugamında berdaştla maye şubesi arasında sanki bir geçid teşkil edir.

Numune: Avaz-ı nagis guşesinin rast mugamında Hacı Baba Hüseyinof berdaşt guşesinden sonra Ali Aka Vahid'in kaydetdiğimiz gazeli üstünde ifa edir.

La'lin hayali könlüme dolsa eceb değil

Gizleyen hezinenin çohu viranelikdedir

Vahid eğerçi sanata kıymet vermirse halk

Şiirin de kadir-kıymeti dürdanelikdedir.

Maye Şubesi: Bütün mugamlarda olduğu kimi rast mugamının da esasını ,mayasını teşkil edir. "Maye" sözü her hansı bir mugamın mayası "zatı", "cevheri" demekdir. Maye ona göre bütün mugamlarımızda, o cümleden rast mugamında esas şube hesap olunur, çünkü dinleyici hemin vasıta ile hansı mugamın ifa olunduğunu çoh asanlıkla teşhis edir.

Numune: Rastın maye şubesi üzerinde halk şairi Samed Vurgun'un "hezec" bahrinin; mef'ûlü-mefâ'îlü-mefâîlü-fa'ûlün ölçüsünde yazmış olduğu;

Meysiz mezesiz cân ile cânan olabilmez

Sevdâ dediğin herkese meydan olabilmez.

matla'lı gazelin merhum muganni Hacı Baba Hüseyinof rast mugamın ifa ederken "maye" şubesi üstünde ohumuşdur.

Uşşak guşesi: Rast mugamının maye şubesinde daha iki guşe vardır ki bunlardan biri "uşak" o birisi ise "hüseyni" guşeleridir.

Uşak guşesi zerbe cihetden oldukca aram ve aheste çalınır, ritm ve başka cihetlerden ritmik mugamlara ohşadığına göre bu guşeye ritmik guşe deyilir. "Uşşak" Arabca aşıklar manasındadır. Buna göre hemin guşe özlüyünde bir mukalemedir. Sanki aşıkla maşuk arasında geden sohbetdir.

Numune: Muganni Neriman Aliyev rast mugamında maye şubesinden sonra şair Ali Aka Vahid'in remel bahrinin; fâ'ilâtün-fâ'ilatün-fâ'ilâtün-fâ'ilün ölçüsünde yazmış olduğu;

Musiki gam dağıdır zevk verir insana

Derk kılmaz bunu onlar ki sefahatleri var

matla'lı gazelinden "uşak" guşesi üzerinde ohumuşdur.

Hesüyni guşesi: Bazı nazari mülahazalara göre "hüseyni" guşesini Abdülkadir Meragayi bestelemiştir. "Hüseyni" evveller bir mugam şeklinde ifa edilirmiş. Lakin zaman geçdikçe hemin mugam muhtelif değişikliklere uğrayıp indi bazı mugamlarımızda, o cümleden rast mugamında bir guşe şeklini almışdır. Hüseyni sözünün manası "gözellik" demekdir. Buna göre de bazan hemin guşeye "hüsniye" dahi deyilir.

Numune: Muganni Neriman Aliyev rast mugamını ifa ederken "uşak" guşesinden sonra hüseyni guşesini Ali Aka Vahid'in aşağıdaki beyti üzerinde ohumuşdur:

Şairi musiki hadimlerinin ressamı

İnce dikkatle düşün göre ne maharetleri var

Vilayeti Dilkeş Şubesi: Rast mugamının ikinci şubesi Vilayeti dilkeş adlanır. "Velayet" sözü bir çoh lügevi ve ıstılahi manalar kesb edir, lakin buradaki velayet sözü "vela" sözünden olup "dostluk, muhabbet" manasındadır. Çünkü

bu şebe rast mugamının hezin ve lirik şubelerinden biri sayılır. Burada öz maşukasının visaline çalışan bir aşıkın odlu kalbinden kopan ah ve nale , hicrandan şikayet hissi, samimi, lirik ahval-i ruhiye ile bir vahid teşkil edir.

Numune: Muganni İslam Rızayef rast mugamını ifa ederken; Ali Aka Vahid'in remel bahrinin; fâ'ilâtün,fâilâtün, fâilâtün, fâilün ölçüsünde yazmış olduğu;

Dedim ağyar ile gezme sene çoh yalvardım

İndi dincel gözelim men de ölüb kurtardım

matla'lı gazelini mugamın "velayet" şubesi üzerinde ohumuşdur.

Dilkeş Şubesi: Dilkeş, veyaleti şubesine nisbeten daha hezin ve lirik. Kayd etmek lazımdır ki, velayeti şubesi dilkeş şubesinin ifade ettiği mazmunu daha geniş ve kabarık bir tarzda özünde aks etdirmişdir. Dilkeş sözü Farsça "ürekçeken, "cezb eden", "vale eden" manasındadır.

Numune: İslam Rızayef, ifa etdiği rast mugamında "vilayeti" şubesinden sonra "dilkeş" şubesin Ali Aka Vahid'in remel bahrinin; fâilâtün-fâilâtün-fâilâtün-fâilün ölçüsünde yazmış olduğu;

Gözelim el duyar ahir mene az kaş göz ele

Bir de aldanmaram ölsem de vefasız gözele

gazeli üzerinde ohumuşdur.

Kürdi Güşesi: Dilkeşden sonra "gür kürdi" deyilen bir guşe var. Bu guşe melodiyası ve ifa olunduğu "lad" itibariyle bayat kürdi mugamına benzeyir.

Numune: İslam Rızayef "dilkeş" şubesinde ifa etdiği gazelin kalan hissesini ele hemin şubenin ardınca "gür kürdi" guşesi üzerinde ifa etmişdir:

Bu gözel ölke yetimiş bu melahatde seni

Her periçün bu saadet, bunu bil, düşmez ele

İnciyib menden, eşitdim, o gözeler gözeli

Aramız, belki, bu günlerde, güman var, düzele

Deli hayran kimi naz ile o süzgün bahışın

Vahidin şevkünü artırdı bu şirin gazele

Haceste Şubesi: Rast mugamının üçüncü şubesi haceste adlanır. "Haceste" Farsca gözel ve mübarek mana verir. Bazı mugamlarımızda hemin şube "şikeste-yi Fars" adlanır. İnstrumental ifaçılık fenni bahımından bazı hırda farklı cihetleri nazara alınmasa demek olar "heceste" ve "şikesteyi Fars" şubeleri bir aynilik teşkil edir, daşıdığı mevzu itibariyle de demek olar "heceste şubesi" ve "vilayeti dilkeş" şubeleri kimi aynı seciyevi bir husisiyetlere malikdir.

Numune: İslam Rızayef "gür kürdi" guşesinden sonra Ali Aka Vahid'in remel bahrinin; fâilâtün-fâilâtün-fâilâtün-fâilün ölçüsünde yazmış olduğu;

Meni atdın gözelim özgelere yar oldun

Neylemişdim mene yar olmadın ağyar oldun

matla'lı gazelini "heceste" şubesi üzerinde ifa etmişdir.

Mübarekka Guşesi: Heceste şubesi içerisinde daha iki guşe vardır. Bunlardan biri "mübarek", o biri ise "haveran" guşeleridir. Mübarek Arabca parlaklık demekdir. Çünkü muganni ya instrumental ifacı hemin guşeni ifa ederken özünün nefs, zengule ve mızrabı ile ona hususi bir incelik, teravet vermiş olur ki bu da hemin guşenin daha hezin, lirik seslenmesi üçün esas zemin yaradır ve umumiyetle bu guşe çoh yanıklı olduğu üçün sanki dinleyicinin kalbini ışıklandırır ve ona husisi bir cilalık verir.

Numune: Muganni İslam Rızayef ifa etdiği rast mugamında "heceste" şubesinden sonra hemin gazelin bir beytin mübarek guşesi üzerinde ifa edir:

Hani ol ahde vefa eylediğin günlerimiz

Niye ağyar kemendine giriftar oldun.

Haveran Guşesi: Haveran çoh nadir ve hem de yüksek sanatkarlar tarafından ifa olunan bir guşedir. "Haveran" bir yer adıdır. Hemin guşenin çetinliği orasındadır ki muganni ya instrumental ifacı onu bir nefese ya bir mızraba arası kesilmeden ifa edir ve maharatle "haceste"ye ayak vermelidir.

Numune: Üstad Tarzen Merhum Behram Mansurof'un ifa etdiği "rast" mugamında hemin guşeni dinlemek olar.

Erag Şubesi: Bu mugamın dördüncü şubesi erag adlanır. Bazı nazari mülahazalara göre o cümleden 18. yüz illikde Karabağ'da "meclis-i hamuşan" ya "feramuşan" (unudulmuş meclis) adlı şiir meclisine başçılık eden görkemli şair, alim ve musiki nazariyecisi Mir Muhsin Nevab'ın yazmış olduğu "vezuh'ul-erkaram" kitabında deyildiği kimi bu şube hemçenin "öz" ya "uz" dahi adlanır. Bu da Arabca hundurluk, ucalık demekdir. Çünkü hemin şube onu ifa eden hanendeden oldukca yüksek ve vesaitli ses, şahrak zengule; çalgı çalan ise güçlü bilek, iti barmak taleb edir. Mehz bu cihetine göre hemin şube rast veyahud başka mugamlarda merdlik, mubarezlik ve kahramanlık seciyesi ifade eden şube sayılır.

Numune: Görkemli Azerbaycan muganisi Han Şuşeneski rast mugamında, erag şubesin Molla Penah Vakıf'ın koşması üzerinde ohumuşdur:

Ne dedim men sene ey üzü mahım
Sen menden küsübsen ey kıblegahım
Öldür meni, ger var ise günahım
Al kanım ellerde hınnalar olsun.

Pencgah Şubesi: Bu mugamın beşinci şubesi pencgah adlanır, Farsca beşinci mevki, beşinci vesait demekdir. Bu şube öz melodiyası itibariyle "maye" şubesine çoh yahındır.

Numune: Han Şuşeneski, ifa etdiği rast mugamında pencgah şubesin bilafasile erag şubesinden sonra, koşma üzerinde ohumuşdur.

Zeng-i Şeter guşesi: Pencgah şubesinde muganniden yüksek ve şahrak zengule taleb eden bir guşe vardır. Bu da zeng şeter guşesi adlanır. Zeng şeter Farsca devenin boynundan asılmış zeng demekdir.

Numune: Han Şusenski ifa etdiği rast mugamın ele hemin bu guşe ile bitirir.

Gerayi guşesi: Pencgah şubesinde daha bir kiçik guşe var. Bu da "gerayi" adlanır. Gerayi Arabca ohunuşlu, benzeyen manasındadır. Çünkü bu şube demek olar maye şubesinde ohunan Hüseyni guşesine benzeri vardı. *Numune:* İslam Rızayef ifa etdiği rast mugamın gerayi guşesi ile Ali Aka Vahid'in bir makta' beyti ile bitirir.

Vahidem men bu kadar cevr edesen men dözerem

Mest sen, get hele sen, belki de hoşyar oldun.

Rak Şubesi: Rast mugamının en yüksek, kolminasiya (gerginliğin yükseklik noktası) deyilen noktası "rak" adlanır. Bu şube öz melodiyası itibariyle haceste şubesinin demek olar ki aynıdır. Rak Arablarda bir nahiye adıdır.

Numune: Azerbaycan mugannisi Yakub Mehmedof rast mugamında, rak şubesin ifa etmişdir.

Neşib ü feraz guşesi: Her bir mugamda olduğu kimi rast mugamının da son guşesi neşib ü feraz adlanır ki bu da Farsca "eniş ve yohuş" demekdir. Çünkü her hansı bir muganni ya instrumental ifaçı bir mugamı ifa ederken perde perde bemden zile yükselirse yene de hemin yolla perde perde zilden beme kayıdır ve umumiyetle mehz bu husisiyetine göre de mugamın tam ifa olunması "destgah" adlanır. Çünkü Farsca destgah sözünün manası her hansı mugamın lad sistemi etrafındaki döryesi yani tutduğu mevki ve vaziyet demekdir.

Numune: Yakub Mehmedof ifa etdiği rast mugamın neşib ü feraz guşesi ile şair Mehmed Rahim'in bir bend koşması ile tamamlayır. Belelikle rast destgahın ifa etmiş olur.

İzahat:

Ritmik Mugamlar: Azerbaycan halk musikisi formalarından biri de "ritmik mugamlar" ya "mızrab mugamlar"dır. Son tahlillere esasen Azerbaycan musikisinde 11 ritmik mugam var. Ritmik mugamlar çalgıcılık müşayieti (eşliği) kısmi degig ve sabit ölçülü avaz kısmı ise "ritm" ya "zerb" cihetden imperavizasiya (bedihehanlık) yolu ile ifa olunan mürekkeb ve değişken

vezinli mugamlardılar. O cümleden herati ritmik mugam ve "Karabağ şikestesi."

Mugam sözü ile makam sözünün farkı: Mugam ve makam mefhumlarının seslenme ohşarlığına bahmayarak, bu sözler Azerbaycan musikisinde ayrı ayrı manalar daşır. Mugam sözü vokal instrumental (muganni çalgı aletleri ile müşayiet olunan musiki) ve instrumental (tek alet çalgısı; solo) eserlerdir. Makam sözü ise muayyen "lad" sistemi manasını kesb edir.

Bir sıra menba'lar: "Mugam", Ramiz Sehrabof, Bakı, 1991.

"Musiki Lügati", Efresiyab Bedelbeğli, 4, Bakı, 1968. 1977. ilden 1980. ile kadar Bakı radyosundan ayda bir defa verilen Radyo mugam jurnali.

Kasım Türkan, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık 1988-Ocak 1989, s. 34-37

MUSİKİŞİNAS ÜSTAD ALİ SELİMİ

Üstad Ali Selimi Azerbaycan'ın büyük bestekarı son zamanda Tahran'da teşkil olan "berat ez meşrkin" anmasında büyük muvaffakiyet kazanıb Ferheng ve İrşad İslami Vezirliği tarafından İran'ın en yahşı bestekarı tanınıp altın levha ve kızıl medal almışdır.

Bu muvaffakiyetin münasebetiyle üstad Selimi ile bir konuşma tertib verdik. Bu konuşmada ilk kere Azerbaycan musikisi hakkında soruşduk, üstad bele cevap verdi:

Azerbaycan eski zamanlardan beri hüner ve ince sanat ocağı olmuşdur. Azerbaycanlılar asırlar boyu her neden artık musiki sanatına alaka göstermişler. Azerbaycan musikisi divandan uzak, el arasında yayıldığı üçün el tarafından alkışlanıp ve kabaga getmişdir. Habele aşıkların el arasında büyük hürmete malik olmaları bu sözü sübut edir. Musiki sanatı başka milletlere göre Azerbaycan ferheng ve folklorunda daha geniş halda ifade olunmuşdur. El kahramanlarının musiki sanatına alaka gösterip maharetle saz çalmaları milli dastanlarımızda maraklı ibaretlerle beyan olmuşdur. Dede Korkud dastanları, Koroğlu, Kaçak Nebi ve başka kahramanlar sazla manus olmuş ve onu mukaddes saymışlar.

Azerbaycan musikisi asırlar boyu zamanla adımlayıp, rahmetlik "Ezir" Azerbaycan musikisini notla yazıp yaydığı zaman bu hünerin hadsiz azameti ve ehtişamı bellenmişdir. Bugün Azerbaycan musikisinin şah eserleri dünya musiki hazinesinde başka eserlerle birlikde kalmakdadır. Emirof'un "Şor" ve Ezir'in "Koroğlu, Arşın Mal Alan, Leyli-Mecnun" operası habele Babek operası dünya musikisinin şah eserleri içinde inciler tek parlamakdadır.

Üstad Selimi'den hahiş edirik öz hayatı hakkında bizim üçün danışsın.

Üstad biraz sükut edir, sanki uşaklık ve gençlik dövrünü hatırlayır, sözünü bele başlayır:

Aslımız Savalan eteğinde yerleşen, Erdebil mahalında olan Mehmandost kendindendir. Ata babam Mehmandostludurlar, men özüm 1301 hicri, 1922 miladi ilinde şimali Azerbaycan'ın payitahtı Bakı şehrinde anadan olmuşam ve 6 yaşında başka uşaklar kim mektebe getmişem, musiki sanatına hevesli olduğum üçün 8-9 yaşında musiki öğrenmeğe başlamışam, ilk defa Bakı'da kurulan küçük ansamblarda iştirak edip dürlü behreler almışam. 1932 ilinde Azerbaycan'ın büyük ve şöhretli sanatkarı Ehed Bakıhanof'un teveccöhini celbe eleyip orta mektebi ohuduğum illerde muhtelif konsertlerde iştirak etdim. 1938 ilinde İran'a kaytarılan adamlarla beraber ailemizle İran'a geldik. Evvel Reşt şehrinde sakin olduk sonra Erdebil'e geldik. Atam iş tapıp işe başladı. Men de Erdebil şehrinin millet bağında tar çalmağa meşgul oldum. Bakıhanof'dan öğrendiklerimi tekrarla çalıp ireli getdim, bir neçe ile Erdebil'de kalandan sonra, evvel Mazandaran'a ordan Tahran'a getdik ve Tahran'da kalmalı olduk.

Üstad Selim'den soruşuruk nece Tahran'da radyoya yol tapıp orada çalmağa başladız?

Üstad deyir: O günler İran'da Azerbaycan musikisini yahşı tanımayırdılar ve Azerbaycan musikisinin ne olduğunu bilmirdiler. Dr. Musaddık dövresi idi. Biz bir meclisde çalırdık, ordakilerden biri -Akay Yusuf Nejadi adlı musiki tanıyan ve ona aşk besleyen bir şahs idi- soruşdu siz niye radyoda çalmırsız? Dedim bizi radyoya koymurlar. Dedi men size icaze alaram. Kararlaşıp birlikde radyo idaresine getdik; Akay Nejadi'ye çoh ehtiram etdiler bize de icaze verdiler ki, her gün saat 12'ye 15 dakika kalanda bername icra edek. O günden Tahran radyosunda bernamemiz oldu ve bizim bernameden sonra gün orta azanı verilerdi.

Üstad Selimi'nin musiki sahasında çalışmaları:

Üstad radyoya yol tapandan sonra ilmi musikinin tahsili üçün çalışır. Meşhur kompozitör "Hüseyin Nashi"nin yanında musiki formaların, harmoniya, komporsör derslerin öğrenir ve yeni musiki formaların ve tar

mektebin yazır, bestekarlık yarışlarında eştirak edip bestelediği "Azerbaycan Sevitası" adlı eseri kızıl medala layık görünür.

Üstad Selimi'nin meşhur eserlerinden; Fantazya, elim, günüm, şevketim, ceyran sevgilim, size selam getirmişem, sallana sallana, rahile, apardı seler saranı, samed hatresi, veten sevtyası, savalan, cecim, köçeri, yam... bunlardan ilave film müzikleri eşidenleri meftun etmişdir.

Üstadın maceralı ahengleri:

1. Ayrılık mahnısı: 1961, ilde şimali Azerbaycan'ın meşhur ohuyanı Reşid Behbudof ile Emin Dadaşof ve sınıcı adlı diğer halk sanatkarı "cevanlar evi" tarafından konsert icra etmek üçün İran'a davet olmuşdular. İran hünermendlerinden de üstad Selimi davet olmuşdu, konaklar üçün konsert icra elesin. Konsertin zemininde üstad Selimi'nin hayat yoldaşı Vartoş hanım üstadın bestelediği mahnılardan ayrılık mahnısını ohumuş ve meclisdekiler tarafından şiddetle alkışlanmışdı. Reşid Behbudof bu ahengi çoh sevip onu üstad Selimi'den istemişdi. Üstad demişdi Şimali Azerbaycan'da Cenubi Azerbaycan ahenglerinden çoh ohunup ancak onların bestekarlarından ad aparmamışlar, bu şart ile ahengi size vererem ki, bestekarından da ad çekesiz. Reşid Behbudof bu şartı kabul eleyip Moskova'da öz musahebesinde bele demişdir: "Men İran'a getdiğimde gözlemeden bir bestekara rast geldim ki, onun fantazya ahengi ve ayrılık mahnısı mende derin eser burahdı." Behbudof Moskova'da ve Bakı'da üstad Selimi hakkında geniş söz açmışdır...

2. Size Selam Getirmişem: Üstad Selimi'nin macera töreden ahenglerinden biri de "size selam getirmişem" mahnısıdır. Bu ahengi İran'dan Türkiye'ye geden Huşeng Azeroğlu adlı bir ohuyan öz bestelediği aheng unvanıyla ohuyup, Türk halkı tarafından alkışlanıp, ohuyanı servet ve şöhrete çatmışdır. Sonralar üstadın şagirdlerinden Cevad Çavuşi adlı genç bir ohuyan Türkiye'de hemin mahnını üstad Selimi'den öğrendiği kimi üstadın adına ohumuşdur. Kars vilayetinin milletvekili bu ahengi eşidip çoh maraklanmışdır. Bu mevzu Türkiye'nin baş nazırı Turgut Özal ile araya koymuşdur, Turgut

Özal Cevad Çavuşi'ni isteyip "size selam getirmişem" ahengini Çavuşi'nin sesi ile eşidip, bu ahengi beğenip sözlerin değişmekle öz seçgilerinin tebliğ ahengi üçün entihab etmişdir.

Türkiye jurnalları Turgut Özal ile Cevad Çavuşi'nin fatosunu "size salem getirmişem" ahengini icra etdiği halda çap edip bele yazmışlar: "Turgut Özal musiki dinleyir."

Bu ahengin bestekarı İran Azerbaycanından Üstad Ali Selimi olduğu bütün jurnallarda ve gazetlerde açıklanıp ve üstadın şöhreti merzlerden aşıp geçmişdir.

Üstadın hüner ve hayat yoldaşı: Üstadın mahnılarının çohunu onun hüner ve hayat yoldaşı Vartoş Hanım icra edir, Vartoş Hanım erdemli karşinası ve avaz üstadıdır. Sazları yahşı bilir ve avazı yahşı ohuyur ve yahşı öğredir. Bugün çoh cevanlar Vartoş Hanımdan avaz öğrenmeklerine iftihar edirler.

Üstad Ali Selimi indi Tebriz ses ve sima merkezinde musiki karşinası ve orkestr rehberliği semti ile işleyir, bundan ilave Farabi adlı şahsi bir müessesede tar üstadlığı vazifesini görür.

Büyük Tanrıdan üstad üçün uzun ömür ve can sağlığı dileyirik.

Zevmerud Dadaşzade; 18. Yıl, No: 100-1, Nisan-Mayıs-Haziran 1996, s. 89-95

AZERBAYCAN'IN İLK KADIN BESTEKARI ADİLE HÜSEYİNZADE

Azerbaycan kadın bestekarları... İndi onların sorağı dünyanın en mutaber musıki meclislerinden, beynelhalk festival, sempozyum ve kongrelerden gelir. Sanatşinaslar, tenkitçiler, o cümleden harici ülke mütehassısları Azerbaycan kadın musıkiçilerinin yaradıcılığına tetkikatlar, monografyalar, makaleler hasr edirler. 3. K. Karayef adına "20. asır musıkisi" festivalının Sovyet, Norvej, Englistan'da gelmiş konakları özlerinin en güçlü tasratları sırasında Firengiz Elizade, Rehile Hasaneva'nın musıkisini hususi kayd edirdiler. Londonlu S. Savaşkan ise hayretini gizletmeyerek söylemişdir: "Elbette bizde de musıki besteleyen kadınlar az deyil. Lakin ele tasvir yaranır ki, Azerbaycan'da bu hadisenin daha derin kökleri var." Doğrusu bizi "kadın bestekar" meselesine hususi bir dikkat ve marak taaccüblendirir. Bu meseleni vurgulamak fikrinden uzak olarak, kadınların yaradıcılığını milli musıki inkişafının umumi ahınında nazardan keçirmeği maksada uygun sayırık.

20. asır Azerbaycan musıki tarihine yüz tutak. 1908 miladi yilinde Ezir Hacıbegof "Leyli ve Mecnun" operasını meydana çıhararak milli sanatda yeni merhale -bestekar yaradıcılığı merhalesinin- temel daşını koydu. Yeni musiki nevlerine faaliyelenme ise 30-50. illere tesadüf edir. Azerbaycan'ın ilk kadın bestekarları A. Hüseyinzade, Ş. Ahundva, A. Rızayeva, İ. Nezirova da mehz hemin dövrde yaradıcılığa kadem koyup öz hemkarları ile çiğin çiğine yeni Azerbaycan musıkisi binasının ucaldılması işinde faal faal iştirak edirler.

1942. il, Azerbaycan devlet kosvervatuarı (musıki hüneristanı) Ezir Beğin kabinetinde genç bir kadın heycanını çetinlikle cilovlayarak "musıkisiz yaşayabilmirem, mugannilik sanatına yiyelenmek isteyirem" diye büyük sanatkarın karşısında neçe iller üreğinde gezdirdiği arzunu açıp öyleyir. Artık ertesi gün E. Hacıbegof'un çağırdığı komisyon genç muganniye kulak ası p yekdel karar çıharır: "Konservatuaryaya kabul olsun". Hamıdan çoh sevinen ise Ezir Beğin özüdür: Ahi yeni talebe az az tesadüf olunan sese güzel temberli metsu sapranoya (aşağı kadın sesi, kalın ses) malikdir.

Sanayi institütüsünün mezunu, mühendis-teknolog Adile Hüseyinzade'nin talihi bah belece bir saatin içinde hal olunur. Dahi Ezir Beğin hayr duası ile o musıkide güzel, şerefli yol geçir. Burada kayd edek ki Adile Hanımın bacıları Hadice ve Şefike de öz hayatlarını musıkiye hasr etmiş, piyano muallimi olmuş, kardaşı ise ressamlık peşesini seçmişdi. Demeli, Adile hanımın terbiye aldığı ailenin şiire, sanata muhabbet, hürmet aşılanmış umumi ab-havası onun musıki alemine gelişini hazırlamışdır.

Evvelce A. Hüseyinzade konservatoryanın vokal (mugannilik) şubesinde bülbülün sınıfında ohuyurdu. Az vahit geçecek ve mehz bülbül öz talebesinin ilk romanslarının tefsircisi olacakdır. Helelikde Adile Hanım ilk eserini "yadgar" romansını cür'et edip E. Hacıbegof'a gösterir ve büyük muallimin sınıfına kabul olunur. Ezir Beğin derslerinde mugamlar tefferruatı ile, şubeler üzre öyrenilir. Tarzen Mirze Mensur'un çalgısından not köçürülür. Her bir meşgale derinden menimsenilmiş bu veya diğer makamda eser yazılması ile neticelenirdi. Bestekarın musıkisinde Azerbaycan makamlarını ister emosyonal, isterse de kuruluş hususiyetlerinin son derece zarif tatbiki ile hemin meşgalelerin neticesidir.

A. Hüseyinzade'nin faaliyetinde bestekarlık ön plana çekilir. Düzdür, onun bir vokalçı kimi kısa terceme-i hali heç olmasa bir sahifesi sanat tarihimize dahil olmuşdur. Azerbaycan ince sanatının öz teravetini heç zaman itirmeyerek en şuurlu eseri, umum dünya şöhretli "Arşın Mal Alan" sinema filiminde Asya'nın vokal hissesinin A. Hüseyinzade tarafından ifası fakti, mence dikkate layıkdır. İndiye kimi "Arşın mal alan" ilk bahışı film kurtarandan sonra ani olarak çöken gergin sükutu ve Ezir Beğin gülümseyerek söylediği "ama hamıdan çoh mene Asya'nın ohumağı hoş geldi." sözleri yadımdadır diye Adile Hanım hatırlayır...

E. Hacıbegof bütün talebelerini yaradıcılık ahtarışlarına sevk edir, musıki hayatında faal mevki tutmağa sesleyirdi. Nizami'nin 800 illik yübileyi merasiminde muallimin tapşırığı ile bir çoh bestekar şairin gazellerine romanslar yaratmışdır. Elbette Ezir Beğin "Sensiz" ve "Sevimli cavan" kimi klasik vokal miniaturları (küçük hacimli musıki eseri) ile her hansı başka eseri yanaşı koymak çetindir, mümkün deyil. Ancak her halda Adile

Hüseyinzade'nin "Visalin hevesi" romansı da Nizami sözüne hassas münasebeti ile seçilerek, mütahassısların müsbet rayını kazanmışdı. 1925 ilinde A. Hüseyinzade konservatoryanı bitirerek bestekarlık fakültesinin diplomunu almış Azerbaycan'ın ilk kadın bestekarı olur. O vahıtdan indiye kimi Adile anım bir çoh eser yaratmışdır. "Silahun sesi" kantantası (iri hacimli hür ve orkestr üçün yazılmış eser), Besti Bağırova'ya hasr olunmuş semfonik manzume, simli kuarnet (dörd musıki aleti üçün yazılmış eser) "oğlumun babasına" balladası (tehkiye seciyeli musıki eseri), hür miniatürleri kamera-intesrümental (kiçik heyet üçün yazılmış eser), eserler. Lakin heç şüphesiz onun dikkat merkezinde vokal janrlar durur. Adile Hanımı heç bir mübalagaya yol vermeyerek romansın üstadı adlandırmak olar. Belki ona göre ki, 634 profesyonal eser müellifidir, edebiyata yahşı beledir. Öz mahnı ve romansları üçün şiirleri A. Hüseyinzade ister klasik edebiyatdan -Nizami, Fuzuli, Natuvan'an- isterse de muasır şiirden -Semed Vurgun, Muhammed Rahim, Bahtiyar Vahabzade ve Nebi Hezeri'den- ehz edir. Yaradıcılığının yetgin çağında ise bestekar Resul Rıza'nın felsefi şiir dünyasında öz fikir ve duyguları ile hemaheng olan obrazlar ahtarıb tapır. Ele özünün en uğurlu eserlerinden biri "Dünyalar" vokal silsilesini Adile Hanım, R. Rıza ve N. Refi begli'nin şiirlerine bestelemişdir. Bestekarın esas gayesi her bir sözün dakik musıki ifadesini tapmak, kabarık bedii obraz (sima) yaratmakdır. Ele bunun neticesidir ki, romansları dinleyen R. Rıza: "Sanki menim yaratmalarım ikinci defa dünyaya gelmişdir." diye öz hayret hissini gizletmeyerek söylemişdir.

Ne kadar garibe olsa da Azerbaycan'da zengin nağme ve şiir dünyasında romans növü o kadar da geniş intişar tapmamışdı. Odur ki, Adile Hanımın kamera vokal musıkinin imkanlarını zenginleşdiren ardıcıl işi hususi değere malikdir. Bir cihete de tohunmak isterdim. A. Hüseyinzade'nin eserlerinin sayı belki o kadar da çoh değil. Lakin unutmak olmaz ki, bestekar özüne karşı haddinden artık talebkardır. "Bazan beş mısralık şiir üzerinde ay yarıma kadar çalışıram, vuruşaram. Meni kani eden netice gelmeyince ne gecem olur, ne gündüzüm..." Diğer tarafdan Adile Hanıma şöhretin zahiri tezahürleri -hay küy- özünü reklam (tebliğ) etmek hemişe yabancı olmuşdur.

Bir bestekar kimi o heç zaman al-elvan dinleyici kütlesinin zevküne hoş gelsin diye yaradıcılığında asan şöhret getiren janrlara uymamış, öz eserlerinde muayyen ciddi hayat ve sanat meselelerinin halline üz tutmuşdur. Bu talebkarlığı A. Hüseyinzade öz şagirdlerine de aşılamışdı. Hayrhahlık ve mesuliyet, mihribanlık ve ciddiyet bu muhtelif keyfiyetler onun malum simasında nece de ahengdar uzlaşır, birbirini tamamlayır. Mene Adile Hanım pedagogla (mürebbi) ünsiyetde olmak saadeti nasib olmuşdur. Ahi bülbül adına Bakı orta, ihtisas musıki mektebinin nazariye şubesinin şagirdlerine "kompozisya" derslerini mehz o keçmişdir. itiraf edim ki, evvelce biz bu derslerin bütün ehemmiyetini derk etmir, hatta onları nazariyeçiler üçün gayri mecburi sayırdık. Lakin muallimimizin hassas rehberliği altında tedricen "kompozisya"ya münasebetimizi değişdik. Bizde musıki bestelemeğe heves uyandı. İndi mene tamamıyla aydındır ki, musıki hakkında sereşteli fikir söylemek üçün tetkikatçıya eser yazmağın dahili mekanizmini bilmek ve duymak vacibdir. Adile Hanımın dersleri bize mehz bu bilikleri aşılayırdı. Kiminle ünsiyetde olursa olsun muallimim hamıya öz kalbinin nurunu, hararetini sehavetle bahş edir, üreklerde ümid çerağı yandırır. A. Hüseyinzade'nin yaradıcılığı vesika verdiği bir çoh bestekar ve musıkişinas hali hazırda Azerbaycan'ın görkemli sanatkarıdır. Onlar öz muallimlerini minnetdarlıkla hatırlayırlar. Firengiz Elizade, Azerbaycan bestekarlar ittifakı idare heyeti katibi, emekdar ince sanat hadimi, bestekar, menim malum sarıdan behtim getirib; T. Turayef, O. Celilof, M. Berenner, K. Seferaliyeva... Lakin men heç vahıt unutmayacağam ki, kompozisya üzre ilk muallimim Adile Hüseyinzade olub. Adile Hanım ile her bir meşgale esil bayrama çevrilirdi. Her defa o asta sesi ile msıkinin en esas cihetlerinden obraz (sima), melodiya güzelliğinden, Azerbacan ince sanatının azametinden sohbet açardı. Elnare Dadaşeva, Bakı musıki akademiyasının doçeni, bestekar; "İlk defa Azerbaycan musıki folkloruna dikkatimi yönelden A. Hüseyinzade olub. Ele birinci dersde o, eserlerime dikkatle kulak asdıkdan sonra meni bir kadar taaccüblendirerek: "Kızım, sen Azerbaycanlısan?" soruşdu. Beli diye biraz çaşgın halda cavab verdim. "Bes ele ise ne üçün yazdığın musıki Şopen eserlerinin üslubunu hatırlatır?" Bu sohbet meni sanatın milli mahsusluğu

hakkında ciddi düşünmeye, halk musıkisini derinden öyrenmeye sevk etdi. Neticede eserlerimin musıki dilinde esaslı değişiklikler baş verdi." diyer.

Bazan men Adile Hanımın yazdığı romansların ilk dinleyicisine çevrilirdim. Bu hem maraklı hem de şerefli idi. Ahi mene talebe değil, hemkar kimi yanaşırdılar, demeli mene inanırdılar. Muallimimin özünün melahatli sesi ile ohuduğu romanslar büyük tesir kuvvesine malik idi. Yadımdadır; onlardan biri R. Rıza'nın sözlerine "menim arzum" miniatoru Adile Hanımın zevkü estetikası, ilk növbede ise ürek çırpıntılarından haber vererek kalbinde hususi bir aks-i sada doğurdu: "Men ne isteyirem? Ürek dolusu sevinç! Ciğer dolusu hava! Belki de biraz keder..."

Bugün men de bestekarlıkla yanaşı, muallimlikle meşgul oluram. Adile Hanımın dersleri gündelik işimde, ele hayatımda da menim üçün en yahşı numunedir. Biz, talebeler, vahıt aşırı A. Hüseyinzade ile onun anadan olduğu günden indiye kimi yaşadığı evde görüşüp sohbetleşerik. Bu ev gergin ve asabi büyük Bakı'nın sakit bir guşesinde kiçik kala küçesinde yerleşir. Yakın ki Adile Hanımın mehz burada yaşamasında muayyen bir kanuna uygunluk var. Ahi o özü de zahiri tumturakdan, gürültülü nutuklardan uzakdır. Tasavvurumda Adile Hanım asıl ziyalı keyfiyetlerinin, alicenablık, tevazukarlık, temkinsizlik söz ve emel bütövlüyünün mücessemesidir. İller ötdükce zahiren ve dahilen gözel bu kadının simasına yeni çizgiler, müdriklik, nuranilik ilave olunmuşdur. Onun sohbetlerini dinledikce, davranışını müşahede etdikce ele bir tasvir yaranır ki, zaman hakiki güzellik karşısında acizdir.

80 illik yübileyini kayd ettiği bu günlerde A. Hüseyinzade'ye onun çoh sayılı hemkarları ve telebeleri adından müracaat ederek söylemek isterdim: "Sevimli Adile Hanım! Sizin hayatda ve sanatda necibliğiniz bizim üçün esil örnekdir. Allah size can sağlığı versin. Koy sizin müdrikliğiniz, zengin manevi dünyanız heç zaman bizden eskik olmasın!

Zevmerud Dadaşzade, 20. Yıl, No: 110-3, Sonbahar 1998, s. 49-54.

AKŞIN ELİZADENİN MUSIKİ DÜNYASI

Azerbaycan'ın görkemli bestekarlarından biri hakkında yazımı kiçik bir hatire ile başlamak isteyirem. Tahran'da yaşadığım günlerin birinde bu şehre beynelhalk konferansa iştirak etmek üçün gelmiş şarksinas alimlerimizle görüşmeli oldum. Hemin görüş zamanı bir muhtelif mevzualara tohunduk; siyaset, edebiyat, idman vb..den danışdık. Musıkiden söz düşende men 20. asır Azerbaycan sanatında öz dest hattı, öz nefesi olan bestekarlar arasında Akşın Elizade'nin hidmedlerini hususi vurguladım. Hemsohbetim bir anlığa fikre dalıp taaccüble "Ne üçün Elizade ahi eserler haricde çalınan başka bestekarlarımız da var." deye menimle mübahese etmeğe çalışdı. Onda men Elizade'nin eserlerini sadaladım, onun zahiri tumturakdan uzak samimi musikisinin üslub hususiyetlerinden danışdım. Karşı tarafım ani olarak fikre dalıp menim delillerimle razılaşdı. "Doğrudan da, bu bestekarın üslubunu heç kimle sehv salmak olmaz."

Azerbaycan'ın halk artisti, devlet mükafatı laureatı, profesör A. Elizade'nin sanata gelişi Sovyet tahinin alematdar dövrüne, 20. illere teesadüf edir. O zaman Sovyetlerde umumi siyasi iklim mülayimleşir, Sovyet ittifakı ile Garb dünyası arasında uzun müddet mevcut olan demir kapılar lahlayır, ülkeye muhtelif sahalara, ilme, medeniyete dair biliklerin ahını güçlenir. Genç Azerbaycan bestekarları 20. asır sanatının dahileri Estraveniski, Şonberg, Vedern yaradıcılığı keşf edir, yeni ifade vasıtalarına, kompozisya metodlarına yeyilenirdiler. A. Elizade bütün çağdaş usulları ehz edip tecrübeden geçirikden sonra üzünü katiyetle halk musıkisi çeşmesine çevirdi.

Bestekarın eerlerinin adları nece de seciyevidir: "Bayatılar, aşık sayağı, cengi, kadim layla, Karabağ havası, mugam sadaları, dastan..." A. Elizade musıki dünyasının kiçik lakin ehemmiyetli bir hissesi. Burada halk merasimleri ve nağıllarının ruhu hüküm sürür, ecdadlarımızın hayat ve insan hakkında tasvirleri muasır musıkiçinin gayr adi obrazlı tefekkürünün kömeği ile sanki tezeden hayata gelir, hayran eden hisler doğurur.

Azerbaycan musıkisinde öz yeri olan "bayatılar" hur silsilesinde hansı cihetler kıymetlidir? Her bir Azerbaycanlının hayatına ana laylasıyla dahil olan ve sonralar onun yoldaşına çevrilen bayatının musıki yaradıcılığında öz tarihçesi var. Bele ki, 20. asır Azerbaycan bestekarları bayatılar esasında neçe neçe rengarenk nağme yaratmışlar.[1] Lakin hemin sayısız hesapsız numunelerde bayatı çoh zaman ananevi mahnı formasına tabi olunur. A. Elizade halk şiirinin bele yozumundan kati emtine ederek her bir metne çoh hassas, kaygı ve sevgiyle yanaşmış; bayatıların sade hikmetini, kuruluş hususiyetlerini, özüne mahsus musıkisini, bir sözle mahiyetini muhafaza etmeye çalışmışdır. El şiirlerinin emosional ahvalı bestekarın eserinde muasır dünyanın gerginliği ve mürekkebliğinden kenardadır.

Maraklıdır ki; A. Elizade bu silsileni hür özüde müşayietsiz hür üçün yazmışdır. Ahi insan sesi ezelden beri en kamil ve meftun edici musıki aleti sayılır. Diğer taraftan muhtelif tenberli sesleri birbiriyle uzlaşdırarak bestekar tüteğin, sazın ve hatta sazende destesinin seslenmesine nail olmuşdur. Azerbaycan musıkisinde ilk defa mehz A. Elizade bayatılar esasında öz inkişaf hattı, dramaturgyası olan orijinal bir silsile (seri) yaratmışdır. Özü de bestekar esasen "aşıkane bayatılara" üz tutsa da, sevinç, teşviş, asayiş dolu tezadlı levheler sırası kuraşdırabilmişdir. Silsilenin merkezinde yerleşen "dile geldi" parçasında "çarh-ı felek elinden dağlar da dile geldi" ifadesinin inadkarcasına tekrarı haksızlık ve zulmün dönmezliği fikrini çatdırır. A. Elizade'nin metne hassas münasebetini onun aşağıdaki itirafı açıklayır:

"Ne inki sözlerden, hatta seslerden, yarım seslerden bele istifade etmeye çalışmışam. Mesela "ağ çuha, kara çuha; yar gelip hara çıha; sene yaman bahanın; gözüne yara çıha' sözleri musıki üçün ağırdır. Men mehz 'çuha' sözünü hecalara ve seslere ayırmışam. "çu, ha, çu, çı..." söz yavaş yavaş hurun en aşağı seslerinden eriyer, pıçıltıya çevrilir.

A. Elizadenin 60-70. illerde yazdığı eserlerinin yığcamlığı ona "minyatür ustası" şöhretini getirmişdir. Belki ele az vasıtalarla büyük mananı çatdırmak bacarığı onu bayatılarla görüşdürmüşdü. Burada meşhur Rus bestekarı S.

[1] Bayatılar hatahlend bestekarı T. Luvendinin "Aleti Türk Nağmeli" vekal silsilesini yaratmağa ruhlandırmışdır.

Rehmaninofun bir fikrini hatırlatmak istedim: "Kısa ve aydın yazmak her bir yaradıcı adam karşısında duran en mühim problemdir. Kazanılmış tecrübe neticesinde sanatkar bele bir kanaate gelir ki, sade olmak mürekkeb olmakdan daha çetindir." A. Elizadenin başka bir nailiyeti Fikret Koca'nın sözlerine yazılmış "Azeriler" kantatasıdır. (1979) Musıkimizin geçdiği yol boyu hur ve semfonik orkestr üçün nazarda tutulan bu iri eserlerde muayyen kalıplar yaranmış veten mevzu hakiki hislerden, samimiyetden uzak, haddinden ziyade parlak, tumturaklı halini tapmışdır. A. Elizade ise kantatanı epik levhe kimi yazub, tasvircilik ve sahta pafosdan kenarlaşarak felsefi umumileşdirmelere dikkat yetirmişdir. Burada deniz, dağ, bahar, torpak kimi remzi suretler dastancı rolunda çıhış edir. Onların arhasında ise halkın bu töv obrazı canlanır.

Kantata A. Elizadenin el musıkisi numuneleriyle "davranışına" has cihetleri ayanı nümayiş etdirir. Eseri dinledikce "ay deli deli", "ay kız kimin kızısan" kimi diller ezberi olan el havalarını asanlıkla ayırd etmek olmur. Birincisi, A. Elizade burada elece de başka eserlerinde celb ettiği halk mahnılarını tam şekilde vermeyerek muayyen ibareni tecrid edip eser boyu öz yeni alakaları ile seslendirir. İkincisi ve önemlisi odur ki, lirik nağmeler, janr ve obraz cihetden deyişdirilerek eserin başlıca ediyasına tabi olunur. Hazin halk musıkisi Azerilerde kederli veya kahramani mazmunun tecessümüne hidmet edir.

A. Elizade yaradıcılığının cazibesi nededir? Ahi onun eserlerinde adama nefes dermek imkanı vermeyen gergin inkişaf dalgaları, sarsıdıcı orkestr seslenmeleri yoh derecesindedir. A Elizade'de Fikret Emirof musıkisinin renkleri var mı? Şüphesiz. Lakin biz bu bestekarın parlak, al-elvan boyalarından çoh mülayim, yumuşak çalarlarından söz açabilerik. Demek olar ki, A. Elizade Azerbaycan sanatına keyfiyetce yeni obrazlar getirebilmişdir.

Prof. A. Tagızade mehz bu ciheti vurgulayarak yazır: "A Elizade üslubunu halk sanatından ehz olunmuş vasıtaların 20. asır klasiklerinin tecrübesiyle sadece vahdeti kimi araşdırmak olmaz. Fikrimizce bestekar muasırlık ve klasika, millilik ve beynelmilelliciliğin sentezine nail olmuşdur.

Ona göre de yeni bedii keyfiyet yaranmışdır. Hemin keyfiyet Azerbaycan musıkisinde keşif ehemmiyeti daşır."

"Bayatılarda", "pastoral", "aşık sayagı", orkestr minyaturlarında "Abşurun levhelerinde" sanki tabiatin özü musıkinin diliyle sohbet edir. Bu eserlerden Abşurun torpağı Hezer denizinin ıtrı gelir. Umumiyetle, A. Elizade'nin musıkisi Azerbaycan ressamlarının doğma diyarın asmanı, güneşi, tabiatını vasf eden tablolarıyla mukayese doğurur. İlk növbede Settar Behlülzade'nin hemişe ışık saçan pejajları (tabiatta hasr olunmuş levheler) yada düşür.[2] Settarın levhalarında tabiat, ber bezekden mahrum ezeli ve edebidir. Akşın musıkisi de beledir. Onu dinledikce gözümüz önünde uşaklıkdan tanış, doğma, ürekden nisgil uyadan bir manzara canlanır: Kızmar güneş, kır kum, tek-tük sepelenmiş özümlükler...

Azerbaycan musıkisinde K. Karayef şahsiyeti ve yaradıcılığının tesiri altına düşmeyen musıkici tapmak çetindir. Bu bahımdan A. Elizade'nin aşağıdaki itirafı seciyevidir: "Eğer menden soruşsaydılar ki hayatımda en esas adam kim olub, cavab vererdim: Atam! Yaradıcılık hayatımda Karakarayef. "Tesadüfi değil ki, 20. asır Azerbaycan sanatının bu dahisi genç Akşın'ın ilk uğurlu addımlarını alkışlayarak ona yaradıcılıkda hayr-dua vermişdir. Elbette bu bestekarların musıkisinde umumi cihetler tapmak çoh çetindir. Lakin tetkikatçılar K. Karayef eserlerinin dahili ciddiliğini, hissiyat ve ihtiraslarını zeka ile idare olunduğunu defalarla kayd etmişdiler. Bütün bu sözleri A. Elizade'ye de şamil etmek mümkündür. Sen Peterzburglu alim L. Raben kayd edir: "Azerbaycan'ın görkemli bestekarı A. Elizade öz yaradıcılığında milli musıkinin bir tarafdan F. Emirof'un diğer tarafda K. Karayef'in başçılık ettiği iki şahesini kovuşdurabilmişdir." Men bu serrast müşahideye yalnız onu ilave ederdim ki, A. Elizade milli sanatın yeni inkişaf merhalesinde A. Hacıbegof ananelerinin devamcısı kimi çıhış edir. Özü de mesele tekce onda deyil ki, Elizade, öz dahi selefi kimi milli musıkiyle dünya sanatı arasında çarpazlaşma noktaları ahtarır. Umumilik ilk evvel dünya görüşü, dünya duyumu seviyesinde, gerçekliği ahengdar, estetika bahımdan

[2] A. Elizade "Bu, Settar Behlülzadedir" senedli filmine musıki yazmışdır.

kamil ina'kas etdirmek titinde özünü gösterir. Elbette, A. Elizade hayatımızın zıddiyetlerine, hayat unsurlarına heç zaman göz bağlamayıb sadece olarak bestekar eserden esere inadkarcasına öz sanat binasını ucaldıb onun gözelliğini dünyamızın nakıslığına karşı koyur. Umumiyetle A. Elizade'nin sanat dili heç vasıtaçıya, tasvire, söze ehtiyaç duymayan musıkinin özüdür. Bestekarın tefekkür tarzına gayri adi tabilik hasdır. O sanki bugünün tehniki nailiyetlerinden tecrid olunub torpak, tabiat, nesil, halka alakasını muhafaza edebilmişdir.

80. iller A. Elizade yaradıcılığında yeni bir merhaledir. Mehz bu zaman bestekar halkımızın tarihi gerçekliği ile bağlı büyük mevzulara ve onlara uygun mukayeseli formlara müracaat edir. 1986. ilde Azerbaycan sanatında ilk tarihi-kahramani baleti (Babek) yaradarak A. Elizade Ezir Beğin "Koroğlu" operasının ananelerini davem etdirir. Uzun müddetli fasıladan sonra bestekar "yüksek felsefi umumileşdirmeler" janrı simfonyaya üz tutur. İki tefekkür tarzı mugam ve simfoniyanın uzlaşdırılması istikametinde Azerbaycan bestekarları K. Karayef, F. Emirof, C. Hacıyef'in apardığı ahtarışları A. Elizade yeni mecraya yöneltmeye çalışır: Öz dördüncü "mugamvari" simfonyasında o, mugamın bedaheten inkişaf etmek hassasından tekan alıp özüne mahsus "çevrilmiş forma" kurur. Bele ki, bütün mevzuların menbaı "gül açdı" el nağmesi eserin evvelinde deyil, yalnız sonunda, hanende alim Kasımof'un unudulmaz ifasında peyda olur.

...Sanki uzak asırlardan bir ses eşidilir. Bu ses bizim tarihi yaddaşımıza unvanlanıb bu sesde hem telatum, hem hicrdarlık, hem de çağırışı var. O eser bitdikden hele çoh çoh sonra takip edir, heycanlandırır, bizi halkımızın maneviyeti, medeniyeti karşısında bütün mesuliyetimizi derk etmeye sesleyir... Bestekarın öz eserini halk nağmesi ile bitirmesinde men remzi mana görürem. Burada bir nevi A. Elizade'nin estetik (bedii) mevki öz ifadesini tabıp. Ahi onun nazarında asıl gözellik, saflık mücessemesi ilk nöbede el sanatıdır.

Mene uzun iller arzında, evvel A. Hacıbegof adına konservatoryada, sonralar bestekarlar ittifakında A. Elizade ile ünsiyetde olmak saadeti nasip olmuşdur. Dersde Akşın muallim çoh ciddi ve talepkar olub gafil sualla naşi

talebeni çaşdıra, utandırabilerdi. Lakin genç musıkici öz biliklerini daim genişlendirmek niyetini nümayiş etdirirdise, muallim-talebe münasebetleri getdikçe samimileşir. Dersler ise adi meşgule çerçevesinden kenara çıhıp, sanat,muasır musıkinin innkişaf yolları hakkında sohbete çevrilirdi. Yadımdadır ki, bir defa bestekar piyano arhasına geçip "keçen ilin son gecesi" bedii filmine yazdığı bir neçe mahnını çalıp zümzüme etdi. Ele hemin an men ona bele bir sual verdim: "Ne üçün siz, poeziyanı son derece hassas duyan bir bestekar, demek olar ki, mahnı yazmırsınız? Ahi sizin nağmelerinizi vahtiyle Ş. Aliekberova, S. Kadimova kimi muganniler ifa edib..." A. Elizade derhal cevab verdi: "Bilirsen mi, men kiçik cemi dört beş dakika seslenen mahnıya büyük simfoni kimi ayniyle ciddi yanaşıram. Odur ki nedense emtina etmeli olursan..." Bu sözlerde A. Elizadenin sanatkar mevki, özüne karşı telabkarlığı, mesuliyeti aksini tapır. Uzun iller A. Elizade Azerbaycan bestekarlar ittifakının katibi, 1985-1990. illerde ise bu yaradıcılık teşkilatının rehberi olmuşdu. Hemin illerde ittifakın geçirdiği tedbirlerin büyük ekseriyeti önünde "ilk defa" sözlerini yazmak olardı. Harici ülke bestekarlarının iştirakıyla geçirilen sempozyumları "özü zirveye" adlı yeni musıki günlerini, her ay milli televizyonda gösterilen "Hakani, 25"[3] verilişini hatırlayak. Özünü teşebbüskar, istidadlı adamları ihate ederek A. Elizade ittifakda hakikaten yaradıcılık muhitini berkarar etmek maksadını karşıya koymuşdur.

Özüm hakkında onu deyebilerem ki bir musıki tenkidçisi ve televizyon verilişlerinin müellifi kimi ilk addımlarımı men mehz hemin dövrde, bestekar ittifakında baş meslehetçi vezifesinde işleyirken atmağa başlamışam. Artık bir neçe ildir ki Akşın muallim Türkiye'de işleyir, öz Türk hemkarlarına genç musıkiçilerin terbiyesi işinde kömek gösterir, Azerbaycan sanatını bu ülkede teblig edir. Muhtelif gazet materyallarına arhalanarak söyleyebilerik ki, A. Elizade bir pedagog, bir bestekar kimi Türkiye'de büyük nüfuz kazanmışdır. Bele ki, onun "Atatürk marşı" orada çoh meşhurdur. Televizyonda seslenir, muhtelif hur kalektivleri tarafından hevesle ifa olunur. Orada A. Elizade, B. Vahabzade'nin sözlerine hur ve simfonik orkest üçün o tantanalı nağme

[3] Hakani 25, Azerbaycan bestekarlar ittifakının o zamanki unvanıdır.

viyolonsel poemasını yazmış, "natevan" balatını tamamlamışdır. Baletde tarihden belli bir hadise -Azerbaycan şairesi Natuvan'ın Fransız yazıcısı E. Duma ile Karabağ'da görüşü- öz bedii tecessümünü tapmışdı.

A. Elizade'nin son musahebelerinden birinde ohuyuruk: "Halkımın tarihi aslında musıkide öz aksini tapmışdır. Bu musıkinin gamgin sesleri daha çoh dur. Lakin biz gelecek nesillerde galibiyet hislerini uyadan eserler yaratmağa çalışdık." Bestekarın 80-90. illere aid eserlerinin berpaları ahvalı, artık evveller olduğu kimi açık, ışıklı ve kaygısız değil, daha çoh tutgun ve heycanlıdır. Çünkü bizim gergin, narahat, facievi zamane musıkide de tesir göstermişdir. 1990 ili 20 yanuvar gününde Sovet koşunları Azerbaycan'a müdahalesi neticesinde helak olmuş onlarla vetenperverin 40 gününe hasr olunmuş "matem" filminde A. Elizade'nin musıkisi nece de tesirlidir. Burada ney hakikaten sözle ifade olunabilmeyen hadsiz kederden haber verir, haray çekir, hönkür-hönkür ağlayır. Biz bazen muasırlarımız olan sanatçıların hidmetleri hakkında danışmakdan, onların yaradıcılığına hakiki kıymet vermekden çekinirik. Men bu ananeni pozmak istedim. Çünkü A. Elizade sözün esil manasında büyük bestekardır. Onun bedii keşifleri hakkında muhtelif illerde Rus, Ukrayna, Gürcü, Kazah, Türk, İngiliz musıkiçileri fikir söylemişler. Elizade'nin yaradıcılığı neçe ildir ki respublikamızın musıki tahsil ocaklarında tedris olunur, eserleri muasır milli musıkinin muhtelif problemlerine hasr olunmuş sanballı tetkikatların ilmi neticelerine esaslı tesir gösterir. 1997. ilde A. Elizade, Azerbaycan sanatı karşısında hidmetlerine göre Azerbaycan Respublikasının prezidenti Haydar Aliyef tarafından "şöhret" nişanıyla (medalı) taltif olunmuşdur. İndi bestekar yaradıcılığının ele bir merhalesine kadem koyub ki, en muhtelif bedii vazifeleri asanlıkla hal edebiler. Gelin ona sanat yolunda büyük uğurlar dileyek. Ahi son neticede muasır Azerbaycan musıkisinin umumi manzarası hemin muvaffakiyetlerden de aslidir.

Dr. Zevmerud Dadaşzade, 20. Yıl, No: 108-1, Mart-Nisan-Mayıs 1998, s. 74-80.

KARAKARAYEF: AZERBAYCAN MUSIKİ MEDENİYETİNİN MİMARI

20. asrın son illerini yaşayırık. Bele makamlarda geçdiğimiz yola nazar salmak, onu derk etmek zarureti meydana çıhır. Biz kimik? Bu dünyaya ne ile gelmişik? Gelecek asra özümüzle ne aparırık? Bu suallara cavab ahtarırken büyük sanatkarların hayat ve yaradıcılığına üz tumalı olursak, her bir halkın tarihinde ele dahiler var ki, onlar öz dövrünün esas fikirlerini, temayüllerini çoh dolgun ifade etmişler. Bu barede, Nizami, Şekspir, Puşkin'in adlarını hatırladak.

20. asır Azerbaycan medeniyetinde Karakarayef şahsiyetinin rolü mühimdir. İnsan ancak o zaman şahsiyet adlandırılabiler ki, onda alakasızlık, biganelik yoh derecesindedir ve içtimai hayatda baş veren bütün hadiselere faal, coşgun münasebet özünü gösterir. Karayef dahi bestekar olmakla yanaşı, iller uzunu Azerbaycan musıki medeniyetinin en mühim sahalarına rehberlik eden esil sanatkar-vatandaş, içtimai hadim idi. Görkemli Azerbaycan maarifperverleri Mirze Fethali Ahundof, Ezir Hacıbegof, Celil Memmedkulızade ile bir sırada duran Karayef 20. asrın ikinci yarısında bu güzel milli ananeni layıkınca devam etdimişdir. Karayefler ailesi Bakı ziyalılarının demokratik tabakasına aid idi.[4] Ebulfezl Karayef Azerbaycan'da uşak hastalıkları üzre görkemli mütehassıs, nazariyeçi olup, bestekarın anası Sona Ahundva ise hele oktabr inkılabından evvel her taraflı tahsil almış; şiir yazmağı, piyano çalmağı bacaran istidadlı Azerbaycan kadınlarından idi. Kara Karayef'in bir şahsiyet kimi pehteleşmesine Ezir Hacıbegofla [5] ünsiyet tesir etmeyebilmezdi. Bestekar hatırlayır ki, Moskova konservatoryasını bitirdikden sora (1946) o, ustalığını cilalamak maksadıyla bu şehirde bir müddet yubanmak isteyirmiş: "Yay tatili günlerinde men Ezir Hacıbegofla

[4] 1952. ilde Azerbaycan Devlet tıp institü nezdinde uşak hestelikleri klinikasında K. Karayef'in adı verilmiştir.

[5] Ezir Hacıbegof (1885-1948) Azerbaycan bestekarlık mektebinin temel daşını koymuş dahi bestekar, habele alim, yazıçı, içtimai hadimdir. Onun 1908. ilde tamaşaya koyulmuş "Leyli ve Mecnun" operası bütün şark aleminin ilk musıkili sahne eseridir.

görüşüp planlarımdan söz açdım. Ezir Beğ meni dikkatle dinleyip, sanki itiraz etmeyerek söz arası söyledi: 'Bilirsen, ahi bestekar yalnız musıki yaradan insan değil...' Doğrusu bu cümlenin manasını o zaman anlamayarak men ciddi götür-koydan sonra bele bir kanaate geldim ki, Bakı'da daha çoh lazımam. Odur ki, senedlerimi geri götürüp vetene kayıtdım."

Elbette Ezir Hacıbegof kimi K. Karayef'in de niheng, çoh sahalı faaliyeti tekce yaradıcılıkla mahdudlaşmırdı. Sanatda müterreki ne varsa onu menimsemek, milli zeminde tatbik etmek, daim yeni dünyalar keşfetmek isteği, muhtelif insanlarla ünsiyetde olmak talebatı, cavanlara muhabbet, Karayefi alim, muallim, içtimai hadim, maarifçi, bir sözle, doğma musıki medeniyetinin mimarı olmağa sevk edirdi. Bele ki; E. Hacıbegof'un vefatından sonra Karayef tahminen 30 il müddetinde Azerbaycan bestekarlar ittifakına rehberlik etmiş, Azerbaycan Dövlet Konservatoryasının rektörü, profesör (1959) burada bestekarlık sınıfının müdürü (1946, ilden) respublika ilimler akademiyasının uzvu[6] olmuşdur. Türk şairi N. Hikmet'in "Men yanmasam, sen yanmasan, biz yanmasak, nece çıhar karanlıklar aydınlığa..." mısraları nece de K. Karayef'in faaliyetine uygun gelir. Ele anlar olurdu ki, dehşetli fiziki ağrı ile[7] akıla sığmaz asab gerginliği ile karşılaşan sanatkar Azerbaycan musıkisinin tekmilleşmesi uğrunda mübarezeden imtina etmeden, bütün vahtini yaradıcılığa hasr etmek hakkında düşünürdü.

1973. ile aid mektubun aşağıdaki satırlarında açık-aşikar meyusluk sezilir: "Evvelki kimi yaşayıram. Sanatda naşilik ve miskin tezahürleri ile mübarezede çoh kuvve sarf edirem, bazan musıki besteleyirem." Başka bir mektubda ise sanatkar sanki öz-özü ile mübahise ederek yazır: "Eminim ki, indi kinoda da (sinema), musıkide de, edebiyatda da hakikaten istidadlı uşaklar yetişir. Sayıca hayli üstün olan istidadsızlar destesi bu gençlere mani olmasın deye, onlara yardım etmek gerekdir." Maraklıdır ki, yazıçı Anar'ın tenkidle karşılanan "Ağ Liman" (1945) povesti hakda matbuatda ilk müsbet rey söyleyenlerden biri bestekar K, Karayef olmuşdur.

---

[6] 1962-1982 illerde Karayef hemçenin ssri bestekarlar ittifakının katibi olmuşdur.
[7] Son eserlerin Karayef çoh ağrılı vaziyetde çarpayıdan bile kalhamayarak besteleyirdi.

Karayef Azerbaycan musıki medeniyeti üçün hal edici ehemmiyete malik bir dövrde 30. illerin ikinci yarısında yaradıcılık yoluna kadem koymuşdur. E. Hacıbegof o zaman "Koroğlu" operasını (1937) yaradarak şark ve garb musıki sistemleri arasında heç bir geçilmez seddin olmaması fikrini tecrübede nümayiş etdirmişdir. Karayef, E. Hacıbegof'un tarihi rolünü vurgulayarak kayd edir ki, bu sanatkar Azerbaycan musıkisinin muayyen vahta kimi durgun vaziyetde olan ananelerini harekete getirmiş, halk musıki yaradıcılığının tükenmez imkanlarını üze çıharmışdır. Lakin Ezir Begin başladığı işi davam etdirmek, temel daşını koyduğu bestekarlık mektebinin binasını mertebe-mertebe ucaltmak, yeni Azerbaycan musıkisini umum dünya mikyasına çıharmak taleb olunurdu. Bu tarihi vazife K. Karayef'in, habele onun hemkarları F. Emirof, C. Hacıyef, Niyazi, S. Hacıbegof'u uhdesine düşdü. "Şark ve Garb lap evvelden menim şuurumda yanaşı mevcud idi." deyen Karayef öz eserleri "Leyli ve Mecnun" simfonik poeması (1947), "yeddi güzel" (1952), (Nizaminin poeması üzre) "ildirimli yollarla" (1958) baletlerinde[8] Azerbaycan musıkisinin ifade vasıtalarını dünya sanatının nailiyetlerinin hesabına zenginleşdirmiş, geriye yolu bir defalık bağlamışdır. Özü de bu asan başa gelmemişdir. Karayef'in ireliye yönelen ahtarışları çoh zaman hemkarları tarafından alkışlanmır, eserleri haksız tenkide maruz kalırdı. Hele 40. illerde Karayef "musıkide tenhalığı" hakda ürek ağrısı ile yazırdı. Lakin teslim olmak, kadem koyduğu yoldan dönmek Karayef karakterine has deyil idi. Azerbaycan musıkisini dünya sanatının en yahşı numuneleri ile bir cergede görmek arzusunda olan bestekar maruzalarının birinde "Ahi biz de dünyanın bir hissesiyik. Bizim bugünkü işimiz umum beşer işinin bir hissesidir." deye heycanla söylemişdir. O, milli musıkinin kapalı şekilde, dünya sanatının başlıca temayullarından kenarda inkişaf etmesine karşı ardıcıl mübareze aparırdı. E. Hacıbegof, K. Karayef kimi musıkiçilerin fedakar faaliyeti neticesinde Azerbaycan bestekarlık mektebi başka milli mekteplerin iki-üç asır arzında getdiği yolu cemi 50 il müddetinde geçmişdir.

[8] Balet, raks ve musıkinin sıh vahdetine esaslanan sahne eseridir.

Karayef yaradıcılığı musikide millilik probleminin halli bahımından büyük marak kesb edir. Halk yaradıcılığına istismar münasebeti katiyyen pisleyen Karayef söyleyirdi: "Biz folklorun elimizin altında olan üst katlarını insafsızcasına istismar etmirik mi? Onun esas zenginliği üzde değil, düşündüyümüzden daha derindir. Ve biz oraya enmek üçün lazımı tekniki vasıtalarla silahlanmalıyık..." Hemin tekniki vasıtaların imkanlarını Karayef öz yaradıcılığında ayani şekilde nümayiş etdirirdi. Bele ki, o dövrün bütün mevcud fehri adlarını almış[9] ve özüne, deyesen rahat hayat temin etmiş Karayef 60. illerin ortalarında "özünü sanatda amansızcasına sındırıp", gençliğe has ihtirasla tamamiyle yeni musıki dünyalarına üz tutup en möser dilde yazılmış üçüncü sinfonya[10] (1964) ve eskipka (viyolon) konserti[11] (1967) ile çıhış edir. Hemin eserlerin ehemmiyeti Azerbaycan musıkisi çerçevesinden hayli kenara çıhır. Tesadüfi değil ki görkemli Rus bestekarı R. Şeder'in 60. illerde Sovyet musıkisinin evvelki dövre nisbeten daha tabii yol ile inkişaf etdirilmesinde Karayef'in icra etdiği mühim rolü hususen vurgulayırdı.[12]

Bestekarın eserleri habele şark musıkisinin yalnız ve yalnız hissiyatlı, rengareng olması hakda kararlaşmış fikirleri alt üst edirdi. Rus alimi R. Mazel'in bestakarın yaradıcılığına verdiği kıymet seciyevidir. Karayef sanatının umumi ehemmiyetini men ilk evvel onda görürem ki, onun seviye ve üslub yönü bahımından klasik musıkisinde hususi, K. Karayef'a has şark alemi yaradıp, burada hisler, renkler, ritimlerin bütün zenginliğine bahmayarak ihtiraslar değil, ince zeka hükümdardır. Niheng dünya görüşüne malik Karayef daim müracaat etdiği mevzuların sırasını artırır, muhtelif halkların, insanların hayatından bahs edirdi. Musahebelerinden birinde o kayd edirdi, "Milli ananeler yaradıcılığında bazan gayri şuurlu şekilde özünü

---

[9] Karayef keçmiş Sovyet ittifakının en ali fahri adı-sosyalist emeği kahramanı adını daşırdı. 1978, il, o iki defa SsRY devlet mükafatı, Mirze Fethali Ahundof adıyla Azerbaycan devlet mükafatıyla taltif olunmuşdur. Sanat sahasında müstesni hidmetlerine göre Sovyet dövründe verilen fahri Lenin mükafatına da Azerbaycan sanatkarı içerisinde yalnız Kara Karayef layık görülmüşdür. (1967)

[10] Simfgonya orkestr üçün yazılmış, dört hisseden ibaret eserdir.

[11] Konsert her hansı bir musıki aleti ve orkest üçün yazılmış 3 hisseden ibaret eserdir.

[12] SSRY'deki totaliter rejim şeraitinde en müser ifade vasıtalarına müracaat eden bestekarlar resmi daireler tarafından takip olurdu, odur ki, Karayef'i cesaretli addımları hususen takdire layıkdır.

gösterir. Men Espan, Viyetnam mevzuları[13] esasına musıki yazıram. Lakin çoh zaman eşidirem ki, bu musıkide menim milletimin, menim Azerbaycanlı ellerimin izi hak olub... bu nece baş verir? İzah etmek iktidarında olmayıp, doğrusu bu hakda heç düşünmürem de..." Başka bir yerde Karayef öz fikirlerini daha serbest ifade edir: "Men heç zaman evvelceden mutlak Azerbaycan bestekarı olmak vazifesini karşıma koyup işime başlamıram, mesele ondadır ki, sen ister istemez, jenetik seviyede öz halkına mensup olup, onun tarihi, tabiatı, dili ile bağlısan, milli karakterin hususiyetlerini özünde daşıyırsan...."

Umumiyetle, Karayef ibareçilikden, doğma diyara derin muhabbetini yeri geldi-gelmedi beyan etmekden uzak olmuşdur. Lakin bazan vetenperverliği sahta karakter daşıyan eserlerden ve onların haddinden ziyade coşgun müelliflerinden farklı olarak öz bütövlüğü ve samimiliği ile seçilen Karayef şahsiyeti Azerbaycan medeniyetinin hakikı nüfuz kazanmasında daha büyük rol oynamıştır. R. Şedri'nin fikirleri yuharıdıka kanaatimizi tam tasdik edir: "Karayef'in musıkisi, onunla bir şahsiyet kimi tanışlık, mene Azerbaycan halkının medeniyetini, folklorunu, tarihini tanıtdırdı, sevdirdi, hatta muayyen manada Azerbaycan halkının karakterini açdı."

Yazıçı Anar haklı olarak Karayef'i "geleceğin sefiri" adlandırmışdır. Doğrudan da, bestekarın bütün faaliyeti, ilk növbede pedagoji faaliyeti geleceği unvanlanmışdır. Ele sanatkarlar olur ki, hemkarlarına, hususiyle genç, istidadlı hemkarlarına kıskançlıkla yanaşır, yalnız öz şöhretlerini artırmak hakda düşünürer. Karayef ise sanatda attığı ilk addımlardan Azerbaycan musıkisinin sabahı barede düşünüp pedagoji işe var kuvvesini, üreğinin hararetini sarf edirdi. Karayef'in dersleri barede indinin özünde bele efsaneler danışırlar. Azerbaycan devlet konservatoryasının hudmanı bestekarlık sınıfında üstadın ders günlerinde talebe elinden terpenmek mümkün olmurdu. Burada Karayef öz fikirlerini, tapıntılarını talebelerine

[13] K. Karayef Espan yazıçısı Servantesin romanı üzre çekilmiş Donkişot filmin musıkisinin, Viyetnam, Alban milli musıkisi numunelerine arhalanan simfonik eserlerin, cenubi Afrika folkloruna esaslanan "ildirimli yollarla" baletinin ve başka eserlerin müellifidir.

sehavetle behs edir, bu veya diğer eser hakkında gösterişler vermekle kifayetlenmeyip, dünya sanatı, ilminde baş veren proseslerden sohbet açırdı.

Karayef bestekarlık mektebinin [14] yaranışı Azerbaycan musıki sanatının inkişafına güçlü hareket veren mühim hadisedir. Üstadın talebeleri R. Hacıyef, A. Melekof, T. Bakhanof, H. Mirzade, F. Elizade , V. Adıgözelof, R. Hasanof, F. Karayef[15] kimi muhtelif üslubu bestekarlar, milli musıki bayrağını çoh yüksek tuturlar. K. Karayef'in muallim kimi muvaffakiyetinin sırrını hem de onun dünya görüşünün hududsuzluğu ile izah etmek mümkündür. Yazıçı İmran Kasımof'un tabirince Karayef, Şahmat veya Sabir'in Rus diline tercümelerinden, Mısır piramidaları (ehram-ı Mısır) veya yeni Azerbaycan neşrinden, İtalya ressamlarından veya futboldan, yani neden danışırsa danışsın ele tasvir yaranırdı ki, bütün sivilizasiya onun ovcundadır. Maraklıdır ki, "öz büyük seleflerimizden kiminle görüşmek istediniz?" sualına Karayef fikirleşmeden "M. A. Sabirle." deye cevap vermişdir. Bestekarın gayrı adi, zengin şahsiyeti bir mıknatıs kimi en muhtelif sanat sahiblerini özüne celb edirdi. Karayef'in yahın dostları arasında Türk şairi Nazım Hikmet'i, Rus kino rejisörü K. Kozintsev'i, yazıçı A. Kasımov, teatrşinas C. Caferov, alim A. Mirzacanzade'ni, ressam Salahov'u [16] kayd etmek olar. Umumiyetle, hamının yekdel reyine göre, K. Karayef bestekarlığı özüne sanat seçmeseydi ya filosof, ya yazıçı, ya alim olabilerdi. Onda intibah dövrü sanatkarlarına has nadir zeka, kapasite var idi.

Biz bugün Bakı'da K. Karayef'in adını daşıyan küçeden keçir, K. Karayef istgahında katardan düşür, bestekar adını daşıyan Azerbaycan devlet opera ve balet teatrında tamaşalara bahırık. Bakı'nın merkezi guşelerinden birinde Azerbaycan'ın en layıklı oğullarının defnolunduğu fehri hıyabanı yerleşir. Buradaki tumturaklı abideler sırasında bestekarın kara mermer sine daşından ibaret mezarı öz sadeliği, aynı zamanda ciddiliği ve mağrurluğu ile seçilir. K. Karayef 1982. ilde vetende uzakda, Moskova'da

---

[14] Hemin mektebin mezunlarının sayı 70'i atlayır.

[15] K. Karayef'in oğlu ve talebesi Ferec geçmiş Sovyet ittifakında yeni tefekküre malik en maraklı bestekarlardan biri idi. Hali hazırda onun eserleri dünyanın muhtelif, muteber festivalarında uğurla seslenir. F. Karayef Bakı musıki akademiyasının bestekarlık sınıfında ders deyir.

vefat etmişdir. Lakin beyninin, kalbinin her bir hücresi ile doğma diyara bağlı olan bestekar özünün Bakı'da hem de mutlak müslüman adet-kaydasına ciddi riayet etmek şartıyla defn olunmasını vasiyet etmişdir. İlde iki defa- Karayef'in anadan olduğu 5 fevral ve dünyasını değişdirdiği 13 may gününde- dostlar, talebeler, perestşikarlar bu mezar başına toplaşırlar. 21. asrın Astanasına, Karayef'in 80 illik yubileyi ilinde biz de fehri hıyabana gelip gündelik hayatdan, bele yerde gülünç görünen hırda problemlerinden, gerginlikden tecrid olunup öz özümüze sual veririk. Ne ile bu dünyaya gelmişik? Gelecek asra ne özümüzle aparırık? İri-hırda galebeleri, muvaffakiyetleri, ama son on ilin dehşetli sarsıntılarını da, hıyaneti de... Lakin birden haradansa, pesden Karayef'in necib, zarif, pak musıkisi seslenir ve bu an fikrimizde ustadın ümid dolu sözleri canlanır... "Lakin bütün manilere, çetinliklere bahmayarak esas odur ki, biz yaşayırık, heycan keçiririk, vuruşuruk, eziyet çekirik, ağlayırık ve gülürük."

[16] T. Salahov, K. Karayef'in iki portresini yaratmışdır. Onlardan biri Moskova'nın meşhur Teretyakof galeryasını bezeyir.

Helal Nasıri; M. A. Ferzane; 15. Yıl, No: 94-3, Ekim-Kasım-Aralık 1994, s. 137-138.

KÖŞKİ BALABAN

Folklor araşdırmalarında, elli yil bundan evvel ilk defa rahmetlik Muhammedali Helal Nasri'nin himmeti ile matbuatda derc edilmiş "Köşki balaban" mahnısı ile rastlaşdım. Muhammedali Helal Nasri'nin bir şair, matbuatçı, medeniyet hadimi ve el kaygıkeşi kimi Azerbaycan milli medeniyeti sahasında unudulmaz adı-sanı ve silinmez izleri vardır. Onun matbuat işleri içerisinde numune olarak, ilk defa "Hophopname"ni Tebriz'de çap etdiğinden ad aparmak olar.

"Köşki balaban" mahnısını vaktiyle rahmetlik Helal Nasri'nin ona yazdığı başlıkla birlikde vermek daha yerli olacak.

M.A. Ferzane

Köşki Balaban: Bu bir oyundur ki, Tebriz'de bu ahirlere kimi oynayardılar. Bu oyunun evveli başlayıb o tarihden ki, Azerbaycan tarihi hadiseler neticesinde Şimali ve Cenubi deye iki hissiye ayrılıbdır. Bu oyun ahşam vakti gün batan zamanı başlanardı. Oynayanların da sayı her ne kadar olsaydı eybi yoh idi. Evvel oynayanlar halka kimi düzülüp ve kollarını birbirine keçirirdiler ve herkes de gerek kolunu o birinin koluna keçirenden sonra elerini dal tarafdan muhkem birbirine keçireydi. Ele ki, evvelinci halka düzeldi, ikinci halka onların çiğnine çıhardı ve yene halka vuralar. Üçüncü sıra da ikincinin çiğnine çıhardı. Ele ki, bu üç saf düzelerdi, bu sözleri ohuyup ve fırlanardılar ta gün batardı ve oyun dağılardı.

Köşki balaban araza bahar,

Arazın suyu gözlerden ahar.

Ay araz, kurı, ahma bir zaman,

Ey bizi oda yandırıb yahan.

Senle ayrıldı ana baladan,
Köşki balaban araza bahar
Arazın suyu gözlerden ahar.

Ana çığırır "vay balam hanı"
Bala çığırır "vay anam hanı"
Meler koydun sen her iki canı,
Köşki balaban araza bahar
Arazın suyu gözlerden ahar

Dağlarında var kanımın izi,
İndi de bahır anamın gözü,
Uca dağlardan ahtarır bizi,
Köşki balaban araza bahar.
Arazın suyu gözlerden ahar.

Gün batan zaman kalbim daralır,
Bağırım olur kan, rengim saralır,
Baharam sene, hava karalır,
Köşki labalan araza bahar,
Arazın suyu gözlerden ahar.

Yardan ayrıldı, adahlı kızlar,
Dizi kucaklı, ürekden sızlar
Döreme gelin, ey adahsızlar

Köşki balaban araza bahar

Arazın suyu gözlerden ahar.

İller dolandı, ağlarken yatdık,

Talih uyandı, birbirin tapdık

Bir ürek, bir kan, bir yere çatdık,

Muhabbet gözü bir yere bahar,

Arazın suyu gözlerden ahar.

Çatdı bir yere oğul, analar,

Uzakdan görüp kolların açar,

Anam gel deyip bağrına basar,

Muhabbet gözü bir yere bahar,

Arazın suyu gözlerden ahar.

D- GELENEK VE GÖRENEKLERLE İLGİLİ MAKALELER

a) EVLENME

Abbas Abdullah, 6. Sayı, Ekim 1979, s. 39-44

KENDİMİN TOYLARI (Köyümün Düğünleri)

"Elinizde-obanızda hemişe toy olsun!" Oğlan evlendirin, kız göçürün. Oğlunuz kızınız koşa garıyannan olsun. Her elin her obanın öz toy ayı, toy faslı var. Bizim kepenekçiler yazı eker, yayı biçer, payızda bağ-bahçanın barını, behrini yıryığış eyler, öyle ki; payız armudunun, payız almasının yarpaklarının yanağına hal düştü, toya başlarlar. Elin kız-gelini, akıl cahili büyük çille, küçük çille bilmez, bir de torpağın canından boğ kalkınca kendde toy sesi kesilmez.

Karahmet'in kara zurnası figan eyler, toyçı Eskender'in Koroğlu nağarasının gümbültüsü kendi başına götürür. Hiç kimsenin arkasına çaparzad göndermezler, kimseyi toya çağırıp eylemezler. Çaparları kara zurna olur, Köroğlu nağarası olur. İşidenler toy kapısına yığılır, dost-tanış şadlanır. Öyle ki, ağ sakkal-kara sakkal, ağ birçek-kara birçek toy kapısına cem olur, halaya durulur, Karahmet (davulça bulakda kaldı) çalar. Kızlar bulağından tazece su içmiş bir el gözeli keklik gibi seke seke meydana çıkar, bir ergen de gözünün altından ona bakar, dudakları zemzeme eyler:

Dulça bulakda kaldı, ay ana hanım!
Kızlar otagda kaldı, ay ana hanım!
Gözüm buhagda kaldı, ay ana hanım!
Koyun yatakta kaldı, ay ana hanım!

Veli Kerim görür yok, cahil-cumerun sümükleri oynuyor, özünü toyçılara tutar. Atam-anam, bir "güleşengi" çalın! "Güleşengi" çalınır. Toy babası elindeki zevgal çubuğu fır fır fırlatır, meydanı genişletir. Kimin ağzıdı yerinden terpenmeye, zevgal çubuğun göynertisi bir hafta elinden ayağından gitmez. Şimdi de özünü taza taza tanıyan bir delikanlı meydana çıkar, evvel ağır ağır halay boyu dolanır, sonra kırkı gibi süzmeye başlar, kollarının karısını oynatır, ara bir halaya göz gözdirir.Göreyim kabağıma kim çıkacak? El gözü terazidir demişler, öyle ki delikanlı meydanda tek kalır, toy babası onun

özüne tay-tuş olan bir cahili meydana çeker, bu cahil de meydanda fırlanır, sonra her ikisi el tutup çiyinleriyle birbirini yoklar, kucaklaşıp ayrılırlar. Bununla da birbirine demek istiyorlar ki, seni basmak kasdım-zadım yokdur, kim yıksa anasının sütü ona helal olsun.

Bir de görersen güleşenin ikisi de baş başa verip öyle Hay Allahşırlar. Ama hiç birisi yıkılmıyor. O saat toy babası başa düşüyor ki, kişi kırıkları birbirini yıkıp hatrine değmek istemiyorlar. Heresinin beline bir zevgal çubuk:

-Ay bacısı göyçekler, aldatamazsınız, tez olun, növbede (sırada) taytuşuz var.

Daş kayaya tuş gelen vakitte olur. Delikanlılar kulda-kütde birbirini yenemir. Halayda herkes bir göz kesiliyor, onlara bakıyor, here bir söz diyor:

-Ede, kafir ortasından gir!

-Ede, sarma ver!

-Ede, geri kayır.

Toy babası görür ki, iş ne reşulukdur, tez zevgal çubuğu ile güleşenleri ayırır:

-Sağ olun, sağ olun! Toyunuzu göreyim. Kimin ağzıdı bundan sonra güleşmeye devam eyleye, o zevgal çubuk bellerinde iz salar. Toyçılarda işi başa düşer, bir "kara donnu" çalarlar, buna kepenekçiler "ağır donnu da" derler. Bu cahil-cumeru havası değil. Bir ağ birçek sındıra sındıra meydana çıkar, kolları katarından ayrı düşmüş durna kanadı gibi kalkıp-iniyor, donının eteği yer süpürür. Karahmet'in köhne derdi tazalanır, ogurdunu (avurdunu) şişirdip kara zurnayı ağlatır; "ağlama a kuzum, ağlama" çalar. Bir de görür ki, bu hana o hanaya benzemiyor. Kaydayı değişir. "Dana çiydi yedi", "Çamuş bağa girdi" havaları civanları koşa koşa meydana çağırır. Civanların oyunu zurnanın sesine karışır: -A Tehmez emmi, sen atanın görü özün beri çık! Tehmez emminin de civanlığı yadına düşer, meydan boyu civanlara ders der. Kaş karalanda Kamevi Ali'nin sesi gelir: Sabah inek sağını "yallı" giderik. Bu o demektir ki, bugün toya gelmeyen "yallı" ustalarına da haber verin. Özünüz de hazır gelin, aşağı mahleden Melse Astan, yukarıdan deli Hıdır Hekma gelmelidir. Bundan sonra cemaat toy evinde âşığa kulak asarlar. Bütün

toylarda âşık meclisinin ağ sakalı deli Kerim olur. Deli Kerim'in sorgusundan çıkmayan aşığı kepenekçiler toya koymaz. Âşık üzünü ona tutar:

-Ağ sakkal, meclis ehli hangi nağıla kulak asmak istiyor? O da güya hiç âşığı sınamak zad istiyormuş gibi:

-Atam, atam, bir o "Şair Nebi'nin Gence Seferi"ni danış der. O olmasa "Alahançalın Nağılı"nı de. O da yoksa canın sağ olsun, Şair Şenni'nin "Burçalı Seferi"ni bala bala de , gelsin. Âşık elini kaldırıp gözünün üstüne koymasa, Kerim emmi yazıya alınmış, alınmamış ne ki, dastanımız var, adını çeker. Kepenekçi toylarında aşığın diline "bilmirem" kelimesi geldi mi, iş bitti, bir daha o taraflara herlenebilmez. (dönemez)

Günlerin bir günü Saraşdı Âşık Söyün "Şair Nebi'nin Dastanı"nı başlamış, deli Kerim üzünü ona tutar:

-Atam, anam sana kurban, ay üstad, horuz banına naçan yattı yuhdı. Şair Nebi'nin sözü sohbeti de üç gün, üç gecelik nağıldı. Âşık Söyün:

-Baş üste, deyip telli sazın zilini zil, bamını bam eyliyor. Şimdi söz düşende âşık deyir ki, bilmirem o ahşam kepenekçiler horuzlara ne emel eylemişlerse, inek sağınana kimi birinin de sesi işitilmedi, ne ise, sabah açıldı, üstünüze hayırlı sabahlar açılsın. Karahmet zurnasını, toyçı Eskender nağarasını hazır-nizam eyledi. Kamevi Ali "meleme kuzu meleme". Eskender nağarayı bir iki defa gümbüldetti. Karahmet "köperi"nin ilk hallarını vurdu. "Köperi" çalındığında civanlar yerlerinde dingildediler. Kendileri de bilmediler ne vakit kol kola tutup oynamaya başladılar. Toyçılara da bu lazım idi. Geçtiler "kol yallı"ya. "Kol yallı"da civanlar iki desteye bölündü. Birinin başında Kamevi Ali, öbürünün başında deli Hıdır. Her ikisinin elinde de bir zugal/zevgal çubuk. Şimdi kimin ağzıdı desteden kenara çıha, ya da nağaranın havasını tutmaya, "kol yallı"da deste başçıları ellerindeki zugal çubuklarının, öbürleri ise deyeneklerinin iki tarafından tutup başları üzerine kaldırır, kollarıyla lenger vurmağa başlarlar. Bir söz ile ayak-beden kola tabi olur, o ne "dese" onu eyler. Buna göre adına "kollı yallı" derler. Oynun kızgın yerinde deste başçıları zugal çubukları ile biri o taraftan biri bu taraftan şiv yeritdiyer.

Bununla da deyenekler yere tullanır, cergeler birbirinden aralanıp "ayak yallı" giderler. Şimdi kolları yana açılıp sarmâşık gibi birbirine sarmaşır, ayaklar oynar. Birden oyuncular peren peren düşer, halay bozulur. Here cumub bir uşak tutar. Uşaklar dişlerine götürüp başlarlar oynamaya sonra "meydan yallı"sı başlar .Oyunçular bir neçe devre vurduktan sonra başlarlar çekişmeye, kim apardı, apardı.

"Yallı" biter bitmez toyçular "bağda gül" çalarlar. Buna "bağdadı" da derler. İki şuh bakışlı el kızı karşı karşıya oynar. Karahmet konan adamdır, bilir ki, kızların bu oyunu civanları yandırıp yakar. Geçer "yandım çiçeyim" havasına.

Şimdi buyurun, yanıp yakılan civanlar, meydan sizindir...

İkinci günün son havası çalınır: "Akşam oldu". Oynayan-zad olmaz garip bir mahnının tanış sadaları kulaklarda seslenir: "Akşam oldu, şamlar yandı".

Yine son sözü Kamevi Ali der:

-Sabah cıdır olacak!

Hele sabah açılası, cıdır olası, size haradan deyim, kız evinden. Bu akşam kız evinde hınavend (hına bendan) gecesidir. Oğlan evinde pay-uruş hazırlanır. İşidip bilenin ağzı şirin olsun. Hınavend gecesinde dünyada ne kadar ağız şirin eyleyen naz-nema'met varsa, hına otağına sofraya koyarlar. Kız gelin de deye-güle ellerine hınabend eylerler. Eh böyle gecelerde hangi behteverin (talihli) gözüne yuhu gire? Tappara deyen kim, mahnı ohuyan kim, özü çalıp, özü oynayan kim?

Toyun ikinci sabahı açıldı üstünüze kırmızı gün doğsun, birazdan cıdır başlayacak elin başı papaklısı, ağzı yamşaklısı uzun yere cıdır meydanına akışacak. Cıdırın ilk devresinde atlar sınanır, kimin atı denilen yere birinci varırsa, kırmızı kalagay onun boğazına bağlanır. Yiğitleri attan salan cıdır da var ki, adına "cıdır ağac" derler. Uzun yerden düz ortasından derin bir kanuv kazılar, onun yanında iki yiğit atlı kabag kabaga dayanır, öbür atlılar ise hayli aralıda. Bu ikisi öz aralarında özlerine ad koyarlar: "Kılınç, hançer." Sonra öbür atlılar bir bir onlara yakınlaşır. El ağ sakalı haber alır: Kılınç mı, hancer mi? Kılınç! Hancer!

Böylece her ikisinde on-on iki atlı olan iki grup oluşur. Desteler birbirinden beş-on ağaç boyu aralanır. Cıdır ağaçlar ellere götürülür. Bu ağaç iki arşınlık bir deyenektir. Her atlının elinde cıdır ağaç, o birinde karmak olur ki, ağaç yere düşende onu kaldırsın. Yiğit var ki,hiç karmak götürmez, cıdır ağacı öyle göyde tutar hazırlık kurtarır, karazurnanın harayı altında her desteden bir nefer atlarını kabag karşı çapar, bir cıdır ağacını millemesine obirine doğru atar. İşte asıl yiğitlik de burada yüze çıkar.

Ağacın ona taraf süzdüyünü gören atlı gerek ondan yayına, ya da rakibin ağacını göyde öz cıdır ile vurup sala. Böylelikle ağacını yitiren ütüzmüş olur. Bu ağaç atlının harasına dokunursa, hancer gibi biçip geçer. Öyle ağ yürekler var ki, karşısındakini güçlü görüp cıdır ağacını atmamış; teslim olur, attan düşer. "Cıdır ağac"ın öz atları var, at var ki, ona taraf gelen cıdır ağacını belindeki yiğitten tez görür, o saatte semtini değişir, ağaç ondan aralı düşer. Odur ki, bazı çok bilmiş yiğitler evvelce karşısındakinin atını korkutur, bir iki defa cıdır ağacıyla başına vurur. At da korktu ise vay onun belindeki yiğidin haline, bu oyunun nemeri azı burdah bir erkektir. Cıdır soğur, yiğitler atlarını çapıp toy kapısına gelirler. Akşam gelin getirmeye hazırlık görürler.

Bu akşam beğ (damat) kapısına şah gelir. Sağduş, solduş beyi araya alır, kabagda şamal aparan gidiyor. Şamal, uzun bir ağacı berkidilmiş demir ya da yanan keçe topasıdır. Neft (benzin) döküp yandırırlar, düz beğ kapısına dek sönmez. Onun arkasınca şah aparan gider. Şah ağaç parçalarından hecre şekilli düzeldilir, tahta oturacaklara şam düzülür. Yan ağaçlarından şirniyat, alma, armud kurusu asılır, civanlar deye-güle, ateşfeşanlık eyleye eyleye beğ kapısına gelip çıkarlar. Sonra da beğ tarafın adamları gidip kız şahını kız evine getirirler. Şimdi beğ öz sağduş, solduşu ile arkada; gelin sağduşu, solduşu ile önde gidiyor. İçeride ağ birçekler geline öğüt-nasihat verir, eşikte Karahmet'in çaldığı "Ağlama kuzum, ağlama" havası kız-gelinin yüreğine od salıyor. Biraz da geçir, "atdandırma" çalınır. Toy cemaati beğ evine taraf üz tutuyor. Gelin bey kapısına vardığında onun ayakları altına saksı kap atıyorlar. Nihayet, sahsı kap çilik çilik olacak. Sonra Beğ evin damından gelinin başına un, karışık nogul dökecek yani bu evde ağzın

hemişe şirin olsun, yüzün ağ olsun, elin bereketli, ayağın sayalı olsun. Cümle çocuklar da gelinin ayağına dolaşa dolaşa yerdeki şirnini yıgacaklar. Gelin içeri geçip gelinlik tahtında, kırmızı gerdeyin arkasında eğleşti mi, evin en balaca oğlu gidip onun yüzündeki örpeyi götürüp kapacak, bu da duvak kapmadır. Sonra da geline bir hediye boyun olacak:

-A bacı kara ineğimizin balası senindir. Ara taza sengiyende haber yayılacak ki, beği uğurlamışlar. O saat sağduş, solduş işini bilip diyecekler:

-Beği kim tapsa, bir kara koç bizim boynumuza. Beyi tapmağa ne var ki, dostları "gizlemiş". O saatte gidip edeb-erkanla getirirler. Böylece üç gün, üç gecelik toy sona erer.

Elinizde-obanızda hemişe toy olsun, oğlan evlendirin, kız göçürün...

** "İnce Sanat" ruznâmesinden öz elifbamıza geçiren: A. Menzuri Hamneyi....*

b) DİN-İNANÇ

Şakir, Ziya -Menzuri Hamneyi, A.; 2. Yıl, No. 17, Eylül 1980, s. 55

HZ. ALİ'NİN (A) ÖĞÜDLERİ

-Merhamet ve ibadetlerin en hayırlısı gizli sadaka vermek ve inziva köşesinde ibadet etmektir.

-Eğer girişdiğin her hansı davada haklı isen korhma, hakkı müdafaa edenin yardımcısı Allahdır.

-Allahdan korhmayan, bendeden utanmaz.

-Herhangi bir mücadelede son gayretini sarfeden mutlaka zafer kazanır.

-Bir memleketde bilici (alim) ne kadar çoh olursa şekkavet de o kadar az olur.

-Haksızlıklara isyan etmeyenler, onlardan gelecek her musibete katlanmalıdır. (dözmelidir.)

-İnsan ne acaip mahlukdur... Özünden bir şey hahiş edilse, evvela tama', tama'dan sonra da özünü helak edecek derecede ihtirasa girifte olur. Ümidsizliğe düşerse, o kadar mütasir olur ki, hayatının lezzetini itirir. Bir şeye gazab edecek olursa, o derece hiddetlenir ki, bu yüzden hasta olur. Bir şeyden memnun olursa özüne o saadeti temin eden vasıtaları muhafaza etmeği unudur. (yaddan çıharır). Korhuya duçar olursa, ağlayıp sızlayarak özünü rezil ve rüsvay eder. Yohsulluğa giriftar olursa, ona-buna avuç açarak zillet ve sefalete düşer. Açlığa sabır ve tahammül gösterirse, zaafından ayağa kalhmaz. Meişeti yolunda olub çoh yeyecek olursa, mide fesadından kurtulmaz.

-Eğer ilm ümid ile olsaydı, dünyadaki bütün insanlar alim olurdu.

-Ecel geldiği zaman ölümü heç bir kuvve men edebilmez... O rüşvetle def olmaz. Hatta, sihir ve füsun ile de uzaklaşmaz.

Şakir , Ziya -Menzuri Hamneyi, A.; 2. Yıl, No: 18, Ekim 1980, s. 44

HZ. ALİ'NİN (A) ÖĞÜDLERİ

-Eğer validene hürmet etsen, sen de evladından hürmet ve riayet intizar çekebilersen.

-Kadınların en hayırlısı, dünyaya çoh evlad getirenidir.

-Dinini dünyaya satanların akıbetleri hüsrandır.

-Güzel huy en kıymetli ganimetdir.

-Tevazu gösterin ki halkın hürmetini kazanasınız.

-İnsanları zilletden zillete çeken ve nihayet helak eden üç şeydir: Birincisi hasislik, ikincisi hevaperestlik. Üçüncüsü tekebbir ve hodbinlik.

-Pis adeti terk et ta halkın hürmetine vasıl olasan.

-İnsanın Allah korhusu ile ağlaması, gözlerinin nurunu artırır.

-Dünyanı, ahret mukabilinde sat. Kazanarsan.

-Yemekde, içmekde etidali riayet etmeyenler öz nefislerinin düşmenidirler.

-Yahşı işler görmek, ömrün bereketidir.

-Eğer bir seyahata çıharsınız, o yerlerin adetlerine muvafık olmaya çalışın.

-Nasihat dünyanın en pahalı hazineleri kadar kıymetli olduğu halda ekseri çoh ucuz satılır.

-İki üzlü insanlardan uzaklaşın, çünkü hoş vaktinde etrafınızda dolaşarlar. Pis vaktinde sizden üz çevirip kaçarlar.

-Üzüne gülenlerden çekin, şayed bir musibete duçar olarsan onlar senden derhal uzaklaşarlar. Mübtela olduğun felaketi basdımağa çalışmazlar.

Şakir, Ziya- Menzuri Hamneyi, A.; 2. Yıl, No: 19, Kasım 1980, s. 66

HZ. ALİ'NİN (A) ÖĞÜDLERİ

-Yalançıların başlıca sıfatları bunlardır: Evvela sene diller töker, bir çoh şeyler vaad eder. Sonra senden üz çevirip. Daha sonra da arhandan senin aleyhine bir çoh şeyler deyer.

-Yalançılardan, hemişe uzak olun. Çünkü onlarla ülfet ve ünsiyet etsez, siz de yalançı olursuz.

-Ele bir kimseni dost tut ki, aranızda kardaşlık husule gelsin ve senin olmadığın yerlerde, seni müdafaa etmek üçün düşmanlarınla pençeleşsin.

-Dostlarına hürmet et. Onlara izzet ve ikram göster, onlar ile bir atanın öz evladı kimi muamele etmeği esirgeme ta ki sen de onları dostundan intizar çekmeye hak kazanasan.

-Fena bir işe başlayacağın zaman acele etme. Belki hayırlı bir düşünce, sene o fenalıkdan gelecek olan tehlikeye mani olar.

-İnsanların mahiyeti düşüp kalhdığı ve beraber yaşadığı insanlardan anlaşılır.

-İlim heç bir servet ile satın alınmaz. Onun üçündür ki, cahil adam ne derece varlı olursa olsun, en yohsul bir bilici ile mukayese olunmaz.

-İnsana kıymet ve şeref veren yalnız ilimdir. Alimler varlı ve gani cahillerin karşısında, ancak bilik (ilm) sayesinde yükselir.

Şakir, Ziya- Menzuri Hamneyi, A.; 2. yıl, No: 21, Ocak 1981, s. 40-41

HZ. ALİ'NİN (A) ÖĞÜDLERİ

-Zinhar cahil kimselerle mizah etme. Onların halları ve dilleri akrebin kuyruğu kimidir. Derhal senin kalbini zeherliyebiler.

-Batını ve zahiri doğru olan insanlar üçün, men de doğruyam lakin her şeyi eğri görenlere karşı belki men de onlar kimi olabilerem.

-Asıl büyük şeref, edeb ve faziletdedir. Yohsa hesab ve nesebde değil.

-Her şeyin sonunu uzun uzun düşünen ve bir nevi karar vermeyenlerden, şecaat ve cesaret adına heç bir şey intizar çekmek olmaz.

-Azgınlığın sonu ya rezil veyahud yoh olmakdır.

-Cihanın bütün varlıkları fanidir; bir örümcek (enkebud) türü kimidir, bir anda var olduğu kimi bir anda da yoh olabiler.

-Hais olanlarda hayadan eser tapılmaz.

-Her şeye ibretle bahın ve gördüklerizden ibret alın.

-Heç kimsenin hatasını üzüne vurmayın. Onun hatasını başka birini misal göstererek anladın.

-Düşmenin en tehlikelisi, hilesini gizlemek hususunda muvaffakiyet gösterenlerdir.

-Akıllı insanlar az danışar. Çoh danışanlar ahmaklardır.

-Başkalarının yahşı hareketlerini takdir edin. Derhal dostlarızın çohaldığını görersiz.

-Akıllılarla meşveret edilmeyen işlerde yahşı neticeye çatmak olmaz.

-Dünyada acları doyurmak kadar büyük yahşılık yohdur. Bunu encam verenler, ahiretde de ecrlerine çatarlar.

-Haddini bilen ve derecesinden tecavüz etmeyen kimse, hak nazarında makbul ve halk nazarında da margub olur.

-Ölüm heç kes burahmır, o ele bir geçiddir ki, herkes oradan geçmeğe mecburdur.

-İnsanlar daima bilmedikleri, şeylerden hürkerler.

-Eğer hayırlı bir iş görmek istersen bugünün işini sabaha koyma. Çünkü sabaha kadar ne olacağı belli değil.

-Datlı dilli olanların dostları hergün biraz daha artar.

-Dostlarıma dost olanları çoh sevirem. Ve onların kıymetlerini de, dostluklarının dereceleri ile ölçürem.

-İnsanların kıymeti etdikleri yahşılıklarla ölçülür.

-Menim düşmenlerime dost olan kimse menim de düşmenimdir. İstediği kadar dostluk iddiasında olabilmez.

-Haddini bilen kimse hakaret görmez.

-Taaccüblüdür ki, insan sayı cihetinden gayet çohdur. Lakin bunların içinde insanlığını tanıyan çoh azdır.

-Sükut yalan söylemekden ve başkalarını çekişdirmekden her halda yahşıdır.

-Özlerini Hak Teala'ya sevdirmiş olanlar, muhakkak ki halka da sevdirmiş olurlar.

-Ey nefs!... Eğer sözün gümüş ise sükutun kızıldır.

-Günah eleyen bir kimsenin tövbe ve istiğfar etmesi vacibdir lakin günah etmemeğe dikkat etmek, tövbeden de farzdır.

-Başkalarının felaketinden hisse kapanlar, geçmiş musibetlerden ders alanlar, cidden bahtiyar insanlardır.

-Bir çoh kimseler vardı ki üz üze gülerler. Lakin arhadan aleyhinize bir çoh sözler söylerler. Bunlar ne samimi bir dost ve ne de hakiki bir düşmen olmazlar. Ancak ahlaklarının harablığını ortaya koymuş olurlar.

Şakir, Ziya- Menzuri Hamneyi, A.; 2. Yıl, No: 22-23, Şubat-Mart 1981, s. 43-45

HZ. ALİ'NİN (A) ÖĞÜDLERİ

-Nece kimselere vefa gösterdim. Lakin onlardan heç bir vefa görmedim.

Bununla beraber gine vefakarlıkdan sarf nazar etmedim.

-Bir dostumla olan ahdü peymanımı pozmak istersem, evvela vicdanıma müracaat ederem. Eğer bir haya ve insaf duyarsam, o dostluğu pozmakdan derhal sarf nazar ederem.

-Dostluk, Hak Teala üçün olarsa safi ve halisdir; ondan bir zarar gelmek ihtimali yohdur. Menfaatlere bağlı olan dostluklar ise, ekseri fayda yerine zarar getirer.

-Her derde bir deva tapular, lakin ahlaksızlık illetini şefayab edecek bir ilac yohdur.

-Biz hakikati müdafaa ederken, ona evvela özümüz inanmalıyık. Sonra da başkalarını inandırmağa çalışmalıyık.

-Anaya-babaya hürmet ve itaat, Allahın rızasını tahsil üçün encam verilen ibadetle beraberdir.

-Şeref ve namus en büyük hazinedir. Onlara malik olanlar, hayatlarını daima hoşbahtlık ile geçirerler.

-Dilinizi daima yahşı danışmağa işi aparın. O sizi hoşbaht etdiği kimi felakete de salabiler.

-İnsanı vaktinden evvel yıpradan varsa o da tenbellikdir.

-Çalışanlar, fenalak düşünmeye vakit tapabilmezler, çalışmayanlar ise özlerini fenalıkdan kurtarabilmezler.

-Allaha dayanan heç bir zaman yıhılmaz.

-Az ibadet edip çoh çalışmak, çoh ibadet edip az çalışmakdan efzeldir.

-Hakikat yolunda kadem götürmeyenler yarı yolda kalarlar.

-Azim ve sebat insanların en büyük yardımcısıdır.

-Zamanın icablarına uymuyanlar, sürüden ayrılmış koyunlar kim dolu kalırlar.

-Bir kere mazlum olmak, min kere zalim olmakdan evladır.

-Her nevi fenalıkdan uzak kalmak istiyorsuz, dilinizin kabağını alın.

-Daima hayır tapmak isteyen her şeyi hayra yormalı.

-Şahsınıza fenalık eden bir düşmeni bağışlayın. Lakin vatanınıza ve milletize fenalık eden bir kimseni asla affetmeyin.

-Her şey zevale mahkumdur. Bunun yalnız bir istisansı vardır. O da faziletdir.

-Saltanat ve tahakküm hırsına girifte olanlar, debdebe ve saltanat içinde yaşamış olsalar da daima lanet ile hatırlanırlar.

-Allahın gazabından kurtulmuş olan bir tek zalim yohdur.

-Çetinliklere tahammül eden, işin ahirinde asanlıklar ile ru be ru olar.

-Ne kadar tenha bir yerde olursa olsun bir fenalık yaparken, seni heç kimsenin görmediğine hükmetme. Seni mutlaka bir gören vardır. O da Allah'dır.

-Bütün insanlar Allahın kuludur. (bendesidir). Lakin heç bir kimse, özge bir kimsenin kulu değil.

-Öldükden sonra yaşamak istersiz, ölmez bir eser burahın.

-Haksızlık mukabilinde eğilmeyin. Çünkü hakkınızla beraber şerefinizi de elden verersiz.

-Yahşılık edin. Onun mukabilinde fenalık göreceğizi katiyyen aklıza getirmeyin.

-Hayatı azaldan afetlerden biri de haseddir.

-Akıllı bir insan fakir olabiler fakat o heç kimsenin sadakasına muhtaç değildir.

-Çoh danışmayın ki herkesin gözünden düşersiz.

-İhtiras, feyz ve kemalin en büyük düşmenidir.

-Hayatın karşına çıhardığı müşkül hadiselere sabır ve tahammül et, onları kimseden bilme. Ve heç kimseye karşı kalbinde bir buğz ve adavet besleme; heç kimseye hiddet ve şiddet gösterme.

-İnsanların en akıllısı, insanları en ziyade mağdur ve mazlum görendir.

-Bir hikmet ve bir hakikat arayıp tapmak müminler üçün bir ganimetdir.

-Evladlarınızı yaşayacakları zamana göre terbiye edin.

Dr. Cevad Heyet, 3. Yıl, No: 24, Nisan 1981, s. 39-41

HZ. ALİ'NİN (A) ÖĞÜDLERİNDEN

-Soruşan öğrener.

-Muallim ve şagird ikisi de ecr ve mükafatda ortakdır. (şerikdir)

-İlm adamı akla hidayet eder pes ilm öğrenen akil olur.

-Dinle (kulak as) ve öğren, dinme ve rahat ol.

-Fikir sayesinde çetin işler aydın ve asan olur.

-Düşün (fikir et) sora söyle, dil sürçmesinden amanda olasan.

-Düşünen adam herşeyden ibret alar.

-Sınag (imtihan) da kişi aziz veya zelil olar.

-Kani kul azad sayılır, lakin tama'kar adam kul olur.

-Düşmenine galib olunca, galebenin şükranına onu afv et.

-Bağışlamak kudretin ziynetidir.

-Senden afv isteyeni bağışla.

-Adamın şerefi mal ve ailesiyle değil, aklıyla ve edebiledir.

-Pulun olmayınca dost düşmenden seçilir.

-Üç şey adamın gününü acı eder: kine, gicik ve huysuzluk[17]

-Şeref ve iftihar çürümüş sümüklerle değil, büyük işlerle elde edilir.

-Ahmaklık devasız derd ve tohtamayan nahoşlukdur.

-Sana menfaat yetirmek isteyen ahmakdan sakın, sene ziyan yetirer.

-Adamların en ahmağı özünü en akıllı bilenidir.

-Dostu olmayan adam garipdir.

-Herkes ekdiğini biçer ve etdiğinin karşılığını görer.

-Kardaşına kuyu kazan özü kuyuya düşer.

-Rahm etmeyen rahm görmez.

-Takvanın alameti budur ki, açıkda eleyebilmediğini gizlide etmesin.

-Pislikden sakınmak yahşılıkdan yeğdir.

-Herkesin yanında nasihat etmek melamet sayılır.

-Tecrübe elde edilmiş ilmdir.

-Pislik edince özr iste ve sene pislik olursa bağışla.

-İki şey elden getmemiş, kadri bilinmez: Gençlik ve sağlık.

-Kocalıkdan kabag gençliğin (cevanlığın) ve nahoşlukdan kabag sağlığın kadrini bil.

Dr. Cevad Heyet, 3. Yıl, No: 25, Mayıs 1981, s. 37

HZ. ALİ'NİN ÖĞÜDLERİNDEN

-Öz aybını gören, başkaların aybın kiçik görer.

-Gözün görmezliği, gönül duymazlığından yahşıdır.

-Korhan adamın yaşayışı olmaz.

---

[17] Bedahlaklık

-İnsanların üstünü odur ki gazabına galip gelsin ve kudretde iken yumuşak olsun.

-Bir para sözlerin cevabı sükuttur.

-Bilik büyük hazinedir ki aradan getmez, akıl yeni bir paltardır ki köhnelmez.

-Akıl inkişaf edende şehvet azalar.

-Akıllı adamın şeki, cahilin yığınından yahşıdır.

-Özünü tanıyan Allahını tanır.

-Özünü büyük gören kiçilir.

-Mazlumu görünce zalimin aleyhine ona yardım et.

-Her bir şey az olunca kıymetlenir, yalnız bilik çoh olanda kıymet tapar.

-Biliğin sonu yohdur.

-Biliğ ele getir ta hayatı ele getiresen.

-Mal bağışlamakla azalar, biliğ bağışlamakla artar.

-Biliğini gizleden biliksize benzer.

-Yalan hıyanettir.

-Yalan sanılan sözü söyleme.

-Düşmen zayıf da olsa kiçik sayma.

-Bir düşmen çohdur.

-Senin düşmenlerin üç kişidir: Düşmenin, dostunun düşmeni ve düşmeninin dostu.

Dr. Cevad Heyet, 3. Yıl, No: 26, Haziran 1981, s. 37

HZ. ALİ'NİN ÖĞÜDLERİNDEN

-Gazabdan sakın, çünkü sonu peşimanlıktır.

-Herkes halka hoşbin olsa onun dostluğunu kazanar.

-Sana inanan ve güvenen kimseye al (hile) etmek küfürdür.

-Adalet ruiyyetin dayağıdır.

-Allah hakkı dirilden ve batılı öldüren, sitemi kaldıran ve adili ayakta tutanı bağışlasın.

-Malın çohluğu ürekleri pozar ve günah getirer.

-Bilik kimi hazine yohdur.

-Açabilmeyeceğin kapını bağlama.

-Def'ine gücün yetmeyen adamla vuruşma.

-İki üzlü adamın dili şirin ve üreği acıdır.

-Hak en doğru yol ve bilik en yahşı kılavuzdur.

-Dostuna sırrından savay her şeyi tapşırabilersen.

-Öz sırrını sahlamayan adam özgeninkin de sahlayamaz.

Dr. Cevad Heyet, 3. Yıl, No: 27, Temmuz 1981, s. 32

HZ. ALİ'NİN ÖĞÜDLERİNDEN

-Bilig ürekde göyeren ve dil ile meyve veren bir ağacdır.

-En faydalı bilig ona emel elediğindir.

-Uslu (akıllı)nun zenginliği bilig ile ve biligsizin zenginliği mal iledir.

-Biliğini gizleden adam biligsiz kimidir.

-Mümin adam kardaşı acken özünü doyurmaz.

-İhtiyatlı adam bugünün işini sabaha burahmaz.

-Akıllı düşmen ile meşveret et ve cahil dostunun reyinden sakın.

-Gicik ruhun zindanıdır.

-Gicik gövdeni (bedeni) yahar (yandırar, erider)

-Kinenin şiddeti giciğin çohluğundandır.

-Dil yırtıcı hayvan kimidir; burahırsan seni yırtar. (sancar)

-Nece adamları dilleri berbad etdi.

-Dünya iki gündür. Bir gün sene sarı, bir gün de sene karşı, sene sarı olanda mağrur olma, sene karşı olanda da sabır et.

-Eli açık ol lakin müsrif olma.

-Anlayan adam muhtac olmaz.

Dr. Cevad Heyet, 3. Yıl, No: 28-29, Ağustos-Eylül 1981, s. 33

HZ. ALİ'NİN (A) ÖĞÜDLERİNDEN

-Ayağın kayması kan ahıdar, dilin kayması başı bada verer.

-Nece insanlar ki dilleri onların başın bada vermişdir.

-Herkesin ömrü uzansa dostların dağın görer.

-Uzun ömrün semeresi kocalık ve hastalıkdır.

-Eli açık ol lakin israf eleme.

-İsrafı burah çünkü müsrif adamı bağışladığı zaman medh etmezler ve yohsulluğunda da elinden tutmazlar.

-Zeki ve ayık adamın bugünü dününden yahşıdır.

-Tanrı üç adama merhamet gözüle bahmaz: Zalime, zalime yardım edene ve zulme razı olana.

-Zulm ülkeni viran eder.

-Zulm eden zulm görer.

-Bahma kim söyledi, bah ne söyledi.

-Söz dava tekindir, azı faydalı ve çohu öldürücüdür.

-Gerekmediği yerde danışma.

Dr. Cevad Heyet, 3. Yıl, No:30, Ekim 1981,s. 20

HZ. ALİ'NİN (A) ÖĞÜDLERİNDEN

-Telesmek -şerrin definden başka- her işde pisdir.

-Telesen kayar.

-Sabr edenin musibeti yüngülleşir.

-Sabr eden kazanar.

-Öz derdine döz.

-Eğer bilikli natık değilsen, öğrenen dinleyici ol.

-En pis adam özgelerin ayıbın gören ve özününkün görmeyendir.

-Dedikoduya kulak asan, dedikoducular dan sayılar.

-Fırsat eline düşende ondan faydalan, çünkü elden getse kayıtmaz.

-Tanrının verdiğine razı olan, elinden gedene kederlenmez.

-Aza dözen çoha muhtac olmaz.

-Sözlerin en yahşısı emel ile birlikte olanıdır.

-Geçen geçmiş, gelen de belli değil; bugünü ganimet bil ve çalış.

-İlmin afeti ona emel etmemek, emelin afeti ihlas ile birlikte olmamağıdır.

Dr. Cevad Heyet, 3. Yıl, No: 31, Kasım 1981, s. 22.

HZ. ALİ'NİN (A) ÖĞÜDLERİNDEN

-Her yaşayan ölür ve her şeyi aradan geder.

-Başkasını ölümünü görüp, ölümü unudan adama taaccüb ve hayret edirem.

-Çekdiğimiz he nefes, bizi ölüme yahınlaşdırır.

-Ölüm alınmalı olsaydı, zenginler onu alardılar.

-Halkın başının belası fasig alimdir ve adaletin düşmeni zalim padişahdır.

-Tecrübesi az olan aldanar.

-Cehalet en pis düşmendir.

-Özü azmış olan nece başkalarına yol gösterebiler.

-Azabileceğin yolda yerime.

-Günahtan farg olunca peşman ol.

-Peşimanlık günahları siler.

-Kenarda kalan selamet kalar.

-Halkı tanıyan ona güvenmez.

-Halka muhtac olmayanı Allah muhtac etmez.

Dr. Cevad Heyet, 3.Yıl, No: 32, Aralık 1981, s. 26.

HZ. ALİ'NİN (A) ÖĞÜDLERİNDEN

-Tanrı üç kişiye nazar etmez: Zalime, zalime yardım edene ve zulme razı olana.

-Zulm, ülkeni harab eder.

-Zulm atına mineni, atı yıhar.

-Herkes zulm ederse, zulm görer.

-Yırtıcı hayvan, zalim ve kaba validen yahşıdır.

-Danışın ta ki tanınasız, çünkü her kişi öz dilinin altında gizlenmişdir.

-Bahma kim demiş, bah gör ne demiş.

-Söz dava kimidir, azı faydalı ve çohu öldürendir.

-Hekimlerin sözleri doğru olursa devadır, yanlış olursa derd kimidir.

-Söz var ahdan iti, söz var kılınc kimi.

-Namerbut danışan, namatbu eşider.

-Tarının nimetine şükr et, musibetine de döz.

-Ara vurmak üçün deyilen sözü tekzib et, ister yalan olsun ister doğru.

-Ara vuruşdumakdan sakın, çünkü kin töreder ve seni Allahdan ve halkdan uzaklaşdırar.

Dr. Cevad Heyet, 3. Yıl, No: 33, Ocak 1982, s. 34

HZ. ALİ'NİN (A) ÖĞÜDLERİNDEN

-En üstün adam, halka en faydalı olandır.

-Diriliğinde yaramayanı ölü say.

-Bazı gözlemediğin yerden fayda görersen.

-Telesmek, şeri def etmekten başka her işde pisdir.

-Telesen çaşar.

-Sabr edenin musibeti yüngülleşir.

-Sabr eden kazanar.

-Adamların pisi özgelerin aybını gören ve öz aybını görmeyendir.

-Gıybete kulak asan, gıybet edenlerden biri sayılar.

-Fırsat bulud kimi geçir, pes onu elden verme.

-Fırsat ele düşende kadrini bil, elden gederse kayıtmaz.

-Siyasetde kusur eden riyasetden tez düşer.

-Kinenin şiddeti gıcığın çohluğundandır.

-Akılı düşmen ile meşveret et ve cahil dostun reyinden sakın.

Dr. Cevad Heyet, 4. Yıl, No: 35, Nisan 1982, s. 34.

HZ. ALİ'NİN (A) ÖĞÜDLERİNDEN

-İhsan insanı kul eder, minnet koymak onu değerden salar.

-Borcun çohluğu adamı yalancı eder.

-Söz vermek bir borçdur ki vefa ile ödener.

-Yerine getirebilmeyeceğin vaadeni verme.

-Herkesin nefsi aklına galip gelse rezil olar.

-Doğruluk selamet, eğrilik melamet ve telesmek nedamet getirer.

-Akıl ziynet ve ahmaklık ayıpdır. İhtiyat kazanç ve ihmal ziyan getirer.

-Doğruluk kurtarıcı ve yalan rezil edicidir. Düz tapar ve eğri itirer.

-Pis yere geden methem olar.

-Ele yahınlar var ki uzakdan da uzakdır.

-Hekimden derdini gizleden özüne hıyanet eder.

-Özgenin düşmeğinden sevinme! Çünkü belli değil zamane senin uğruna ne çıhardacak.

Dr. Cevad Heyet, 4. Yıl, No: 37-38, Haziran-Temmuz 1982, s. 46

HZ. MUHAMMED'İN (S) ÖĞÜDLERİ

-Sefer eleyin ki sağlık ve ruzi tapasız.

-Evladlarızın arasında mesavatı gözleyin, men eğer birisini üstün tutsaydım kadınları üstün tutardım.

-Müselmana yaman deme günahdır. Onunla savaş küfürdür ve malının hürmeti kanının hürmeti kimidir.

-Konağını işleden kişinin aklı yüngül olar.

-Bedahlaklık şamdur, sizlerin en pisi en bedahlak olanıdır.

-Elin akası onun hadimidir ve sakisi en son içenidir.

-Dul ve yetim işlerini gören Allah yolunda mücahid veya gece namazı kılan veya oruc tutan kimidir.

-Tanrı eli açık cahili, pahıl alimden çoh sever.

-Selam vermek istekledir, ama cevap vacibdir.

-Öz nefsine galip olan güçlüdür.

-Adamların en pisi odur ki, korhudan muhterem sayılsın.

-Kişide en pis şey pahıllık ve korhudur.

-Susmak (sükut) selametdir.

Dr. Cevad Heyet, 4. Yıl, No: 49-50, Haziran-Temmuz 1983, s. 23

HZ. MUHAMMED'İN (S) ÖĞÜDLERİ

-Bütün insanlar hata işlerler. Ve hatakarların en yahşısı tövbe edenlerdir.

-Tanrı her günahı olsun ki bağışlasın ama müdrik ölen veya mümin bir adamı öldüreni bağışlamaz.

-Her çetin iş haramdır ve dinde çetin yohdur.

-Her müselmanın müselmana haram olduğu, onun kanı, namusu ve malıdır.

-Yaramazın (eziyet edenin) yeri cehennemdir.

-Öz eli ile kesb eden Tanrının dostudur.

-Her şeyin zekatı var. Bedenin de zekatı orucdur.

-Her şeyin yolu var. Beheştin de yolu biligdir.

-Her şeyin direği var. Bu dinin de direği biligdir.

-Her şeyin açarı vardır. Göylerin de açırı "La ilahe illallah"dır.

-Her şeyin açarı vardır. Beheştin de açarı muhtaçların ve yohsulların dostluğudur.

-Konşunun da hakkı var.

-Tanrı heç bir peygamberi öz elinin dilinden başka dilde göndermedi.

Dr. Cevad Heyet, 5. Yıl, No: 53-54, Ekim-Kasım 1983, s. 36.

HZ. MUHAMMED'İN ÖĞÜDLERİ

-Biligliden ve öğrenciden başka kimse menden değil.

-Ecr hülase göre ve amel niyete göredir.

-Emin olmayanın ve ilgar tutmayanın dini yohdur.

-Kimsenin örtüsünü yırtmayın (sırrını açmayın)

-Özünüzü borcdan korhutmayın.

-Ölüm dilemeyin.

-Müminde iki sıfat olmaz: Gıcık ve yalan.

-Dilenciye bi şey verin, harmanın yarısı da olsa.

-Müselmanı korhutma! Müselmanı korhutmayın, çünkü müselmanı korkutmak büyük zulmdür.

-Çahır içmeyin ki, bütün pisliklerin açarıdır.

-Müselmanların gıybetin elemeyin ve onların ayıpların ahtarmayın.

-Gezeblenme, gezeb fesad töreder.

-Kıyamet kopmaz ta o vaktecen ki zöhd ve takva yalancıkdan olmasa.

Dr. Cevad Heyet, 5. Yıl, No: 55-56, Aralık-Ocak 1984, s. 35

HZ. MUHAMMED'İN (S) ÖĞÜDLERİ

-Her nimetin sahibine gıcıklanarlar, meğer alçak gönüllüye.

-Müselman ömrünü uzadan her şeyden hayr var.

-Tanrı yanında dünyanın zevalı bir müsülman kişinin öldürülmesinden yeydir.

-Tanrının kargışı rüşve verene ve rüşve alana olsun.

-Tanrı, muhannis kişi ve kişi kimi görünen arvatlara lanet eder.

-Her derdin devası var, günahların da devası af dilemekdir.

-Tanrı bu ümmete iki kılıcı bir arada esirgesin. Bir öz kılıcı bir de düşman kılıcı.

-Mürüvvetsiz din olmaz.

-İlgarsızın dini olmaz.

-Meşveret eden peşiman ve muktesed adam fakir olmaz.

-Hatakardan başka kimse ehtikar etmez.

-Rahmi olmayan beheşte getmez.

-Hilekar ve pahıl adam beheşte getmez.

-Bedahlak adam beheşte getmez.

Dr. Cevad Heyet, 6. Yıl, No: 69-70, Şubat-Mart 1985, s. 31

HZ. MUHAMMED'İN (S) ÖĞÜDLERİ

-İki ac doymazlar: Bilik ve mal isteyen.

-Şahlara yahın olan fitneye düşer.

-Özünü yohsulluğa vuran yohsul olar.

-Herkes halkdan bir karış uzsaklaşsa, Tanrı müsülmanlık halkasın onun boynundan çıhardar.

-Herkes kardaşından üç günden artık küsse ve ölse, cehenneme geder.

-Dözen istediğine çatar.

-Tanrı ve ahirete inanan konşusunu aziz tutar.

-Çoh yeyen ve çoh içenin kalbi sert olar.

-Az yeyen sağlam ve çoh yeyen nahoş ve kalbi katı olar.

-Günahından deleteng olan bağışlanmak dilemese dahi bağışlanar.

-Yahşılık eken faydasını görer, pislik eken de pislik biçer.

-Gece namazı çoh kılanın gündüz üzü göyçekleşir.

Dr. Cevad Heyet, 7. Yıl, No: 73-74, Haziran-Temmuz 1985, ss 67.

HZ. MUHAMMED'İN (S) ÖĞÜDLERİ

-Her kes yahşılığa yol gösterse, yahşılık eleyen kimi ecr görer.

-Her kim bir uşağı "Tanrıdan başka Tanrı yohdur." deyene kadar büyütse Tanrı ondan hesap soruşmaz.

-Her kime takva vermişler, ona dünya ve ahiretin hayrını da vermişler.

-Her kim yoldan daşı kaldırsa, onun üçün yahşılık yazılar.

-Her kim istese en kutvvetli olsun, gerek Tanrıya güvensin.

-Her kim sağlam kalmak istese, gerek sussun.

-Her kim çölde yaşasa, kaba olar.

-Aç bir müsülmana yemek vermek bağışlanmağa sebeb olar.

-Her kim bir müsülmanı eziyet etse sanki meni eziyet etmiş ve her kim meni eziyet etse sanki Tanrını eziyet etmişdir.

-Hoş ahlaklık kişinin hoşbahtlığı ve bedahlaklık onun bedbahtlığıdır.

-Geçinecekde medara etmek kişinin biliğindendir.

Dr. Cevad Heyet, 7. Yıl, No: 75-76, Ağustos-Eylül 1985, s. 33

HZ. MUHAMMED'İN (S) ÖĞÜDLERİ

-Dilinden korhulan adam cehennem ehlidir.

-Herkes Tanrı üçün tevazu eylese Tanrı onu yükselder ve herkes tekebbir eylese Tanrı onu aşağı getirer.

-Herkes gam tutsa rahatlığı elden geder.

-Herkes müdarası olmasa, bütün yahşılıklardan binasip olar.

-Herkes biliksiz amel eylese harabçılığı ıslahından çoh olar.

-Herkes yahşılık eylese menfaat aparar ve herkes pislik eylese peşimanlık görer.

-Herkesin edebi olmasa, aklı yohdur.

-Herkes bir şey istese ve onun üçün çalışsa ele getirer.

-Herkes rahm eylemese ona rahm etmezler.

-Herkes Tanrı istese ona yahşı bir dost kısmet eder.

-İki üzlü ve iki cür danışan mel'undur.

Dr. Cevad Heyet, 7. Yıl, No: 77-78, Ekim-Kasım 1985, s. 38

HZ. MUHAMMED'İN (S) ÖĞÜDLERİ

-Her kim kapını dövmeğe idame verse, kapını ona açarlar.

-En yahşı vesatat iki adam arasında evlenmek üçün vasıta olmakdır.

-Gurbetde ölmek şehit olmakdır.

-Mücahid odur ki, Tanrı itaatinde öz nefsiyle cihad eleye.

-Müsülman o adamdır ki, müsülmanlar onun dili ve elinden amanda olsunlar.

-Müsülman müsülmanın kardaşıdır, ona zulm elemez ve onu teslim etmez.

-Mescid her muttakimin evidir.

-Me'dena hoşlukların evidir ve perhiz bütün duaların başıdır.

-Mümin o adamdır ki, halk onu can, mal ve kanlarına emin sayalar.

-Mümin şerif ve eli açıkdır, facir aldadan ve aşağıdır.

-Mümin adamın haceti az olar.

-Ölüm her müsülmanın günahlarının kefaresidir.

Dr. Cevad Heyet, 7. Yıl, No: 79, 80, 81, 82, Aralık-Ocak-Şubat-Mart 1986,s. 37

HZ. MUHAMMED'İN (S) ÖĞÜDLERİ

-Meşveret adamı peşimanlıkdan ve danlanmakdan sahlar.

-Biliksiz ibadet eden değirman eşşeği kimidir.

-Mümin müminin güzgüsü ve kardaşıdır. Dalısından onu korur.

-Mümin Tanrı yanında bazı meleklerden azizdir.

-Müsülmanlar kardaşdırlar. Takvadan başka birbirlerine üstünlükleri yohdur.

-Hile, aldatmak ve hıyanet cehennemdedir.

-Eziyeti müsülmanlardan uzaklaşdır.

-Ne yahşı şeydir hacet karşısında hediye.

-Ne yahşı selahdır mümin için sabır ve dua.

-Ne yahşıdır salih mal salih kişiye.

-Müsülman üçün ne yahşıdır onun evi.

-Ne yahşı hediyedir hikmetli bir söz.

Dr. Cevad Heyet, 8. Yıl, No: 83-84, Nisan-Mayıs 1986, s. 43

HZ. MUHAMMED'İN (S) ÖĞÜDLERİ

-Alimin yuhusu, abidin ibadetinden yahşıdır.

-İlm ile yuhu, cehl ile namazdan yahşıdır.

-Halk ademin evladıdır, adem de toprakdandır.

-Halk iki kişiden ibarettir. Alim ve öğrenci. Kalanında hayr yohdur.

-Müminin niyeti amelinden şayesterakdır.

-Halk hamısı Tanrının öz adamlarıdır ve en çok sevileni halka daha faydalı olanıdır.

-Peşimanlık tövbe kimidir ve herkes günahından tövbe etse sanki günahı yohmuş.

-Gassa yarı gocalıkdır.

-Temizlik imandandır.

-Yahşı niyet sahibini beheşte aparar.

-Kişiler kadınlara itaat eleyende, helak olurlar.

Dr. Cevad Heyet, 8. Yıl, No: 85-86-87, Haziran-Temmuz-Ağustos 1986, s. 48

HZ. MUHAMMED'İN (S) ÖĞÜDLERİ

-Halk öz zemanesine benzer.

-Hangi hastalık gıcıkdan pisdir?

-Bilik öğrendiğiniz ve bilik öğretdiğiniz kimseye hürmet edin.

-Vay benim ümmetime pis alimler elinden.

-Yalnızlık pis yoldaşdan ve yahşı yoldaş yalnızlıkdan yahşıdır, yahşı danışmak sükutdan ve danışmamak pis danışmakdan yahşıdır.

-Uşak ürek meyvesi, korhu gicik ve gam kaynağıdır.

-Tanrı halk iledir.

-İşleri asan tutun, çetin tutmayın.

-Adam kocalar velakin iki şey onunla kalar: tam ve arzu

-Takva işlerin başıdır.

E- HALK EĞLENCELERİ İLE İLGİLİ MAKALELER

a) NEVRUZ

Pirhaşimi, Teymür; 1. Yıl, No: 11, Nisan 1980, s. 51-56

ERDEBİL'DE NEVRUZ BAYRAMININ İSTİKBALİ (KARŞILANMASI)

Erdebil'de Bayram hazırlıkları veya bayram karşılaması İsfend (Mart) ayının evvelinden başlar. Bayram öncesi yapılanlar; bayrama hazırlık aparmak, ona gereken şeyleri almak, ev tuzu dökmek, paltar dikmek ve bunun kimi işlerdir.

Bu bahisden evvel kış bölgesinden danışmak gerektir. Kış iki çilleye bölünür. Evveli büyük çilledir ki Dey (Ocak) ayının evvelinden başlar ve kırk gündür, Behmen (Şubat) ayının onunda sona erer.

Sonra küçük Çille yirmi gündür ki, Behmenin onbirinden başlar ve sonunda biter. İsfendin ilk dört günü çille yavrusuna "Kürdoğlu Ahmed ve Karı Küleği" derler. Bu adlar folklorik bir efsaneden alınmıştır. O efsane budur:

"Küçük çille çıktıktan sonra soğuk siner ve hava hoşalır, efsanede bir genç olan Kürdoğlu av fikriyle şehirden çıkar. Ama öte yandan da bir karı arvad ki yalnız bir devesi var idi Hazreti Süleyman'ın yanına gidip şikayet eder ki; çillelerde herkesin devesi kızdı ama benim devem şimdiye kadar kızmamıştır. Hz. Süleyman karıyı razı salmak için Allah'a dua eder: 'Bir neçe gün külek olsun belki karının devesi de kızsın.' Hz. Süleymanın bu isteği kabul olup neçe gün külek olur ve karının devesi kızar. Ama o taraftan Kürdoğlu Ahmet gafilgir olup külekten heç bir yeri göremez, naçar kürkünü üstüne çekip, tüfengini dik halda elinde saklayıp yatar, üstünü ağır kar tutar. Bu külek dört günden fazla sürer; dört gün sonra hava açılır, Kürdoğlu'nun hanevadesi nigaran kalıp onu aramaya başlarlar. Bir yerde kardan bir tüfeng ucu çıkdığını görüp bahtıklarında Kürdoğlu Ahmet'in tüfengini tanırlar ve karı yana verip Kürdoğlu Ahmet'i kardan çıkartıp özleriyle beraber eve getirirler. Bundan sonra bu dört günün adı "Kürdoğlu Ahmet ve Karı Küleği" kalır.

Üç Çerşenbe (Çehar şenbe)

Bundan sonra çerşenbeler hesabıdır. Yılın son üç çerşenbesinin mahsus adı vardır: Yılın en ahirinci çerşenbesinin adı *"gol çerşenbe"*dir. Ondan önceki çerşenbe "*kül çerşenbe*" ve kül çerşenbeden kabakki çerşenbe "*koduk kırhdı*" diye adlandırılır. Koduk kırhdı çerşenbede havalar hoşaldığından kışda doğmuş koduk ve kulanların tüğünü kırharlar.

Kül çerşenbede ev tuzu döküp ve kendlerde tandırların külünü çıhardıp eşiğe dökerler. Ama gol çerşenbenin teşrifatı çokdur. Dediğimiz kimi gol çerşenbe yılın en ahir çerşenbesidir; bu günün adı Farsi'de denildiği "çehar şenbe sorı" ile aynı manayı verir, çünkü "sorı" da Farsi'de "gol" manasındadır.

Dölege - Tütek

Bayram öncesi günlerde Erdebil şehri renk va renk tüteklerle dolar, bu tütekler Erdebil'in yarım ağaçlığında olan Daşkesen adlı kendde yapılır, bu kend ehlinin işi kuzegirliktir. Ama bayramdan önce küçük bardak yaparlar, ayrıca at, maral, keçi heykelleri düzeltip ona mahsus dil koyarlar ki pilek ile çalınır ve bunlara tütek derler. Bu güzel dölege-tütekleri al yeşil boyalarla boyarlar ki şehre şen ve neşatengiz manzara verir. Ahali bunu uğurlu bilir, ona göre bütün şehir ve kend ehli bu tüteklerden alıp evlerine götürürler. Elbette bu şeyler uşak oyuncağıdır. Bunlara ilave, herkes bir taze kuze alıp eve aparır ki bu da ahir çerşenbenin yapılması şart teşrifatındandır.

Göy Paylamak

Bayram kabağının teşrifatından biri de göy paylamaktır. Hamam işçileri mahsus bir tarz ile büyük tahtaların üstünde buğday göyertirler ve bayrama bir hefte kalanda o göyleri muayyen biçimde doğrayıp bütün o hamamın müşterilerinin evine götürüp paylarlar. Bunun mukabilinde evin kişileri hamama gidende işçilerine bayramlık verirler.

Ulduz-u Fişeng

Çerşenbenin teşrifatı burda biter mi? Bu günlerde şehre ses-kuy salan fişeng, bomb, hefterge ve mehtabidir. Fişeng baruttan yapılır. Tahran'da ona müşek derler. Fitilesine od verip yandırırlar, od barut mahzenine ulaştığında fişeng kor döker halda göğe gider ve onun göğe çok gitmesine göre ona "ulduz-u fişeng" derler. Bomb, zernih ve kernattan düzelir; arasına rize daş

doldururlar ve kağıda büküp muhkem bağlarlar, onu yere vuranda partlayış amele gelip müthiş ses çıkartır. Hefterge, lüle olmuş kağıttır ki, arasına barut döküp fitile koyarlar ve yedi kere katlayıp bağlarlar; ona da od vuranda yedi defa birbirinin dalısınca patlar. Mehtabi bir nazik meftuldur ki, özel maddeler ile kaplarlar; ona kibrit vuranda ulduz şeklinde kor döküp güzel manzara teşkil verir.

Halkın Damda Od Yandırmak Baresinde Akidesi

Bu damda od yandırmağın da halk arasında bir felsefesi var. Halkın itikadına göre Kerbela faciasından sonra şialar Emir Muhtar Sekfi'nin rehberliği altında Kufe'de gizli bir teşkilat kurup Yezid destgâhı aleyhine kıyam planı çekmişdiler. Karar bu idi ki; her vakit gördüler damda od yandı, bilsinler ki kıyam başlamış ve bütün şialar öz damlarında od yandırıp, silah götürüp İbn Ziyad ve Kerbela'da ortaklık eden katillere yürüyüş aparıp şehitlerin intikamını alsınlar. Emir Muhtar kıyamı bu tertip ile başlamıştır ve tesadüfen yılın son çerşenbesine tesadüf etmiştir. Şimdi damda od yandırmak, şiaların Kufe'de İbn Ziyad ve Yezid aleyhine kıyamının hatiresini tazelemektir.

Çerşenbenin Kar Altında Kalmağı

Bunu da demek lazımdır ki halkın akidesine göre çerşenbenin kar altında kalması gerektir; yani çerşenbede kar yağması muhakkaktır. Bu akide burdan naşidir ki Erdebil soğuk yer olduğu için çok vakit çerşenbede kar yağar ve bu kar yağışından da kimse incinmez. Hatta uşaklar daha şad olup bu şiiri okurlar:

"Ulduz-u fişeng, top, tarakka

Çerşenbe kaldı kar altında"

Erdebil'de derler ki uşakların bayramı çerşenbededir, çünkü uşakların şadlığı çerşenbede bayramdan fazladır. Büyükler zahirde böyle derler halbuki büyüklerin şadlığı çerşenbede uşaklardan az değildir. Meğer evlere şadlık veren uşaklar değiller bes, evdeki uşaklar şad olunca büyükler de şad

olacaklar. Bunu da yazayım ki, çerşenbede uşaklar büyüklerden çerşenbelik alırlar, bu çerşenbelik bayramlıktan başkadır ki bayramda büyükler küçüklere verirler.

Kurşak Atmak

Kurşak atmak veya büyük şairimiz Şehriyar'ın deyişiyle şal sallamak da ayrıdır; kurşak atmak Azerbaycan'ın başka yerlerindeki gibi Erdebilde'de gelenektir.

Çerşenbe gecesi uşaklar familyaya yakın komşu evine gidip şal yerine destmal (mendil) atarlar ve gizlenirler, ev sahipleri onun destmaline bir miktar çerşenbe karışığı[18] bağlayıp kapıdan eşiğe koyarlar, destmal sahibi onu alıp gider.

Kulak Asmak

Yadıma geliyor, çerşenbe akşamı anam ev ehline buyururdu ki; sohbetlerinize muattab olup yahşı sözler danışın; mümkündür kulak asan olsun! Erdebil'de kızlar kadınlar gizlice gelip kapı arkasında ya da hayatta dururlar ve işittikleri sözü niyetlerine tatbik eyleyip fal yorarlar.

Çerşenbe Günü Nov[19] Üstünde

Çerşenbe günü sabah çağı aileler, uşak-büyük, taza paltarlarını giyip nov (su oluğu) üstüne giderler. Novdan kasıt değirmen novıdır; nov üste getmek değirmen arkının kırağına gitmektir.

Şehrin her semtinin ehli özüne yakın değirmenin üstüne gidip orada cem olurlar; birbirlerine *çerşenben mübarek* derler; bomb, taragga sesi herkese şadlık verir. Bu merasim iki üç saat devam eder. Sonra herkes çerşenbeden önce aldığı ecer kuzeyi su ile doldurup eve götürür. Bununla gol çerşenbenin teşrifatı biter.

---

[18] Çerşenbe karışığı bunlardan ibarettir: Nohut, kişmiş iğde, kavurga, gah (kak=Kurutulmuş meyve) incir ve boyanmış yumurta.

[19] Nov: Nov bir ağaçtan ibarettir ki, onun içini yontup boşaltırlar ve değirmen arkının sonuna koyarlar. Arkın suyu yığışıp novdan aşağı iner ve değirmenin piresini işletir.

Bayram Teşrifatı

Gol çerşenbeden sonra herkes bayramı gözler. Çerşenbe ki cuş u huruş ile birliktedir; bayram ise tersine olarak temkin ve metanetle karşılanır. Bayramda İran'ın her yerinde olduğu gibi yıl tehvil olduğunda ev ehli yedi sin sofrasının başında olmalıdır. Erdebil'de yedi sin için bu şeylerden istifade ederler: Sirke, sarımsak, sebze, sumak, sikke, saat, su. Sirke, yanma, kımıldama, hareket etme; sarımsak, selametlik; sebze, ümit; sumak, nimet; sikke, devlet; saat, uzun ömür ve su aydınlıktır. Bunlardan başka bir kase suya tehvil balığı denilen küçük balık koyarlar. Ayrıca balık başı (mahi dudunun başı) ve tavuk döşü de sofrada olmalıdır. Yıl tehvil olana yakın herkes taze paltarını giyip sofra başına oturur. Evin büyüğü ya da ev ehlinden biri Kur'an okur, diğerleri şenlik ve sevinçle onu dinlerler. Erdebil'de akide böyledir ki, yıl tehvil olanda sofra başındaki tehvil balıklarının biri atılır. Yıl dönünce uşaklar hemen haykırırlar: "Yıl tehvil oldu, balık atıldı..."

Bundan sonra ev ehli birbirleriyle görüşüp öpüşürler ve büyükler küçüklere bayramlık verir.

Bayram Görüşü

Erdebil'de bayram görüşünün de özel tertibi vardır. Bayramın ilk günü ulemanın görüşüne ve kara bayramlıların ziyaretine giderler.[20] İkinci gün mahallelerin görüşü başlar. Erdebil'in altı mahallesi vardır:

1-Âli Kapu 2-Kazran 3-Çeşme Başı 4-Pir Abdülmülk 5-Uçdoğan 6-Taze Meydan

Bu mahallelerden Çeşme Başı'na Kanablan[21]da derler ve bu mahalle halkı kanablan olmalarıyla iftihar ederler. Bu altı mahallenin neçe küçe ve hulası vardır. Bayramın ikinci gününden başlayarak günde bir mahalle misafir ağırlamak üzere evde oturur ve başka mahalleler oradaki akraba, dost ve lazım olan adamların görüşüne giderler. Bayramın yedisinde bütün görüşler

[20] Kara bayramlılar, o yılda aileden birini kaybetmiş kişilerdir.
[21] Bu kelimenin anlamını yazar da bilmiyor.

biter. Böylece herkesin vazifesi aydındır ki ne zaman kimin görüşüne gidecek ve ne zaman kendisi ev sahipliği edecektir.

4 Fasıl

Bahsimizin sonunda bunu da demeliyiz ki, Erdebil ehlinin akidesine göre; bayramın ilk günü sultandır, ikinci günü bahardandır, üçüncüsü yazdan, dördüncüsü payızdan ve beşinci gün kıştandır ve her gün her mevsimin adınadır. O gün nasıl geçse -sıcak, soğuk, güneşlik, yağışlık- o mevsim de o yıl öyle geçecekti. Bu şekilde, o yılın nasıl geçeceğini yorumlarlar.

M. A. Ferzane, 19. Yıl, No: 107-4, Ocak-Şubat-Mart 1998, s. 15-16.

BULUD KARAÇORLU SEHEND'İN ŞİİRİNDE NEVRUZ EL BAYRAMI, BAHAR BAYRAMI

Kökünü, tarihini ilk çağlardan alan ve halk arasında büyük el bayramı, yeni yıl bayramı ve bahar bayramı adı ile bilinen nevruz bayramı, bir çok ortak şark halkları ve İran'da olduğu kimi, Azeri Türklerinin de çok aziz saydıkları, tükenmez inanç ve sevinç ile karşıladıkları bayramdır.

Halkların millî-medenî tarihi ve en kadim asırlardan baş alıp gelen adet ananeleri ile kırılmaz kaynaklarla bağlı olan bu güzel bayramın tarih boyunca serhatları aşıp milli bayrama çevrilmesi, her ülkede ve her bir halk arasında türlü türlü yorumlanırsa da esasda o tabiatın yeniden uyanıp canlanması, insan yaşayışını tehdit eden kara kışın sona çatması, yaranışın çiçeklenmesi ve insanın ferahlanması ile bağlıdır.

Orta şarkta, en kadim devirlerden beri, insanın ekincilik, bağdarlık maldarlık ile geçen hayatına umumi bir bakış bile aydın gösterir ki, emekçi insanın yaşayışı dört tabii unsurun; yani suyun, odun, torpağın ve yelin ısınması ve uyanışı ile bağlı olmuştur. Yaşayışın esas kaynağı sayılan yerin (torpak) karın ve soğuğun tesirinde donmuş hale düşmesi, insanın yerden fışkıran otlaklar ve yaşamak nimetlerinden yararlanabilmemesi ile neticelenir. Bununla da onun dört ayaklıları için topladığı zumar ve yeyim kurtardıkça, torpağın uyanmasına beslediği arzu ve istek kat-kat artardı. Torpağın dircelişi üçün güneşin istiliği ve yelin kış uyhusuna dalmış tabiatı uyarması lazım gelirdi. Bu arzu ve istek ile yaşayan halklar en kadimlerden bu dört unsurla bağlı bir sıra adet-anane ve inançlar yaratmışlar. Yılın son ayı sayılan İsfendi dört hefteye bölmek, her hefteyi bu unsurlardan biri ile ilgilendirmek ve her çerşenbe üçün bir ad vermek bu inançtan doğmuştur. Dört çerşenbenin hepsinden çok önemli ve ehemmiyetlisi olan yılın ahir çerşenbesinin merasim ve şadyanalıkları Azerbaycan'ın bir çok şehir, kend ve köçerileri arasında bayram merasimine karışır ve onunla ses sese verir.

Yaşayışın tabiatla öz be öz çekişmesinden doğan bu inançlar ayrı ayrı halklar arasında türlü türlü gelenekler yaratmıştır. Her halk öz milli yaşayış bayramı daha doğrusu el bayramı ve uyanış bayramını en güzel inamlar ve inançlarla bezemiştir. Bu inamlar ve inançlar Sehend'in şiirinde bedii biçimde canlanmıştır:

Bizim ülkemizde, bizim ellerde,
Maraklı resimler, ananeler var.
Bu güzel adetler, bu güzel debler
Uzak geçmişlerden kalmış yadigar.

Kara kışın sonu, yazın ilk günün,
Eskiden bizlerde bayram tutmuşlar.
Adı "el bayramı", "bahar bayramı",
Yeri gelince de "nevruz" koymuşlar...

Bu gözel bayramın tapılış yeri,
İlim bahımından araşdırsak biz,
Dört fasıl monezzem olan yerlerde,
Ahtarışıb tapmak gerek şüphesiz.

O yerlerde necüm hesapları yoh,
Tabiat ayırır, kışı bahardan.
Bahanda coğrafi bölgelerine,
Bu bölgede durur "Azerbaycan".

Çoh kadimden kalır bahar bayramı,
Kimse deyebilmez hele haçandan,
Kahhar kuvvelere baş eğib insan,
Tabiata bağlı olan zamandan...

Çille çıhar çıhmaz işe başlamak,
Yorgan döşek yumak, ev tuzu tökmek,
Göyerti göyertmek, semeni koymak,
Ev eşiği silmek, bağçanı ekmek,
Taze paltar tikmek, mes kab ağartmak,
Yumurta boyamak, kovurga kovurmak,
Ahir çerşenbede bazara getmek,
Onun gecesi de tarakka atmak,
Taze kuze almak, çep-çere almak,
Kelecuş pişirib, dolma doldurmak,
Damdan şal sallayıp, kulak yatırmak,
Girdkan oynamak, oddan atılmak,
Ahşam damlar üste tonkallar yahmak,
Seher seher çeşme başına çıhmak,
"Ağırlığı" ahar suya burahmak,
Bayram hamamına getmek arınmak,
Saça, el-ayağa hına bağlamak,
Ahir Cuma ahşamı kabir üste varmak,
Nişanlı kızlara honça yollamak,
Her yerde toplanıp abidelere,

Kineni, küsünü atıp unutmak,

Sulara al elvan balık burahmak.

Yilin tehvilinde dua ohumak:

"Ey gönüllü, gönülleri yaradan,

Ey gören gözlere ışıklar saçan,

Geceleri, gündüzleri fırladan,

Ey dünyanı haldan hale çeviren".

Yil değişen kimi kol boyun olmak,

El sıhmak... Bayramın mübarek demek,

Ev be ev dolanmak, görüşe getmek,

Bayramlık aparmak, şirinlik yemek....

Dr. Cevat Heyet, 16. Yıl, No: 95-4, Ocak-Şubat- Mart 1995, s. 3-10

NEVRUZ BAYRAMI İRAN'DA

Bu makale İstanbul Türkçesiyle, 20-22 Mart günlerinde Ankara'da geçirilen milletler arası nevruz sempozyumunda müellif tarafından sunulmuştur.

Nevruz Farsça "yeni gün" demektir ve İranlıların en büyük bayramıdır. Bugün güneş yılı (şemsi)nın başlangıcı ve Ferverdin (Nisan) ayının birinci günüdür; Mars (Mart) ayının 21. gününe tekabül eder. Bu gün bahar faslının birinci günü olup gece gündüzün beraber olduğu gündür ve ona göre de eskiden beri Türklerde olduğu kimi aynı zamanda bahar bayramıdır.

Tarihte nevruz: İran'da nevruzun tarihi ve efsanevi geçmişi vardır. Eskiden beri Aryailer (Ariyen, Hint-Avrupai ırk) iki bayramı kutlarmışlar. Birisi nevruz bayramı, yani isti faslının başlangıcı ve diğeri mihrgan bayramı, soğuk faslının birinci günü. O zaman yılı iki fasla (soğuk ve isti) bölermişler ve on ay soğuk faslı sürermiş, sonralar isti faslı (yay) yedi ay ve soğuk faslı (kış) beş ay kabul edildi.

İsti faslının başlaması sürülerin ağıldan çıkarıp otlaklara aparılması ve soğuk faslın gelmesi de sürüleri tekrar ağıla kapatıp onların kış yemlerini tedarik etmesi demekti.

Çok eski zamanlarda yeni yıl yayla, yani tir ayı ile (Temmuz) başlarmış. Ebu Reyhan Biruni'ye göre İranlıların yeni yılı ferverdinle (nisan) başlarmış, halbuki Mes'udî yeni yılın yayla ve mihrganın da kışla başladığını yazar. Pehlevi dilinde yazılan dini kitaplarda nevruzdan eski bir bayram kimi yad olunmuştur. Hehâmeneşi (hahameneşi) ve Eşkanlılar zamanında nevruz hakkında dakik malumatımız yoktur. Lakin Sasaniler devrine ait bu barede oldukça zengin malumat vardır.

İran mitolojisine göre Tanrı dünyayı, insanı ve güneşi bu gün yaratmış ve İran'ın ilk efsanevi padişahı Kivmers bu gün tahta oturmuş, padişah olmuş (Asare'l Bakiye Ebu Reyhan Biruni) ve bu günü bayram tutmuştur.

Yine İran mitolojisine göre Cemşid bu gün padişah olmuş; yeni din getirmiş ve bu günü bayram tutmuştur. Cemşid Mihr dinine inanır ve yerde güneşin mezheri (tecellisi) sayılırdı. Cemşid 600-700 yıl saltanat etmiş ve Süleyman kimi hayvanlara, cin ve perilere de hükmedermiş. Onun bir asa ve bir de yüzüğü varmış. Onlarla dünyada hükümet edermiş. Bir gün Azerbaycan'a gelmiş. O gün güneş hemel burcuna girmişti. Cemşid uca bir yerde taht kurdurup üzerine oturur ve cevahirnişan tacı başına koyar. Etrafında toplananlar onu tahtıyla elleri üstünde gezdirirler ve bu günü bayram tutarlar.

Eskiden nevruz bir gün değil, altı gün bayram tutulurmuş. İlk beş günde şehinşah halkın muhtelif tabakalarını kabul eder ve onların hacetlerini verirdi. Altıncı gün padişahın özüne mahsustu. Bu gün en yakınlarını kabul eder onlarla halvet ederdi.

Eski İranlıların inamlarına göre nevruz günlerinde ecdadlarının ruhları yere inip öz evlerine gelirler. Ona göre evde zengin ve rengarenk sofralar açardılar ve onların gelmelerine şadlık ve şenlik ederdiler. Bu bakımdan nevruz bayramı ölüler bayramı sayılırdı. (Purdaved)

İranlılar Nevruz gecesi od yandırıp ceşn tutardılar. Sasaniler zamanında nevruz günü şahenşah yeni paltar giyer, süslenir ve sarayda otururdu. Zerdüşt din adamlarının başı, mübed-i mübdan şahın yanına gelir ve ona elindeki meyle dolu altın kadehi (cam-ı zerrin mey), yüzük, kılınc, oh, yay, kalem ve at hediye eder, padişaha aferin söyler ve medhiye okurdu. Sonra hükümet büyükleri tebrik etmeye gelirdiler. Birunî'nin yazdığına göre bu merasim Abbasi halifeleri devrine kadar devam etti.

Nevruz günü seher çağı halk birbirine su atardılar ve şeker hediye verirdiler ve bunu uğurlu sayardılar.

Bildiğimiz kimi her yıl 365 gün hesap olduğu üçün nevruz her dört yılda bir gün geriye çekilirdi; bu sebeple bazen yaya bazen kışa düşermiş. Bu mesele büyük Selçuk padişahı Melikşah zamanına kadar devam etti. Melikşah saltanatının üçüncü yılında yani 467 hicri-kameride, Ömer Hayyam

ve diğer alimlerin yardımıyla öz adını taşıyan Celali takviminin temelini koydu ve nevruzu baharın ilk gününde yani güneşin hemel burcuna girdiği günde sabitleştirdi. Bunun üçün her dört yılda bir defa, yıl 366 gün hesap edilerek ona kebise yılı denildi. Bu iş dört defa tekrar olunduktan sonra beşinci defa, beşinci yıl kebise yılı tutulur.

Nevruz Merasimi: İran'da nevruz bayramına 15 gün kala evlerde bayrama hazırlık başlar. Hanımlar evlerini temizler ve aile efradına yeni paltar hazırlarlar. Boş kabda buğday veya mercimek ekerler ki bayrama kadar göyersin.

Ahir Çerşenbe Ahşamı veya Çeharşenbe Sorı:

Çerşenbe akşamı merasimi asırlardan beri İran'da berpa olunur. Bu merasimde esas rol icra edenler Hacı Firuz, Ateş Efruz (Od yandıran) ve Mir Nevruz'dur.

Bu akşam halk meydanlarda, küçelerde ve hayatlarda od yandırıp üstünden atlarlar ve bu sözleri tekrar ederler: *"zerdi men ez tu, serhi tu ez men"* yani benim sarılığım senden ve senin al kırmızılığın benden. Sonra acıl eşgil geşa (müşgülü açan acıl) alınıp evde yenir. Bazıları niyet edip küçeye çıkarlar ve yoldan geçenlerin danışıklarından öz fallarını yorarlar ve sonra gece turna vurdu oynarlar.

Hacı Firuz yanındakiler çeharşenbe akşamından küçelerde gezip oynarlar ve mahnı okurlar.

Hacı Firuz özünü karaya boyar (zengi kara) ve başına boru kimi börk koyar. Eğnine pölekli ve zinkrovlu kırmızı paltar giyer ve gezerken elinde kaval çalar, oynar ve böyle söyler: *"Hacı Firuzum, Salı yek ruzum".* Sonra halkı güldüren sözler der ve mahnılar okur. Kacarlar zamanında Hacı Firuz'a Ateş Efruz ve Mir Nevruz da hemrahlık ederdi. Ateş Efruz'un vazifesi daha çetindi. O odla oynar, ağzından alev çıkartır, ... vurur ve oynar dönerdi.

Mir Nevruzla beraber bir neçe saz, davul çalan dümbelekçi bir meymun ya da ayı da rol ifa ederdiler. Mir Nevruz deveye binerdi, devesinin oturduğu yerde ev veya mağaza sahibi onu ve yanındakileri ağırlayıp yemek vermeli

idi. Mir Nevruz sol elinde bir kırkı ve sağ elinde bir iple gezer ve ipi evlerin duvar veya penceresinden evin içine atardı. Bu sırada ev sahibi elinde ne varsa ipe bağlar ve onu oynatırdı ki Mir Nevruz anlayıp ipi çeksin. Ev sahibi bu işi görmese Mir Nevruz ve yanındakiler o kadar okuyup oynardılar ki ev sahibi yüzden gider ve ipe bir şey bağlardı.

Mir Nevruz yılın ilk üç günü bu işe devam eder ve herkes tarafından uğurlanırdı.

Heft Sin (Yedi Sin): Heft sin sofrası yıl tehvil olmadan hazırlanır ve tehvil zamanı aile efradı onun etrafında oturur. Yeni yıl başladığı an ailenin büyüğü tehvil duası okur ve Ulu Tanrı'ya dua eder. Sonra birbirlerini tebrik eder ve öpüşürler.

Heft sin, yedi sin (s) demektir ve adları "s" harfiyle başlayan yedi yömeliden ibarettir: Sib (elma), sumak, sebze (göy), sikke, sincid (iğde), semni ve sir (sarımsak).

Azerbaycan'da hâlâ ekser evlerde bir cam kapta balık, boyanmış yumurta , buğday ve mercimek göğü, sünbül ve nergis, geldani, şirini, peynir ve çörek, boyalı şema, ayna ve bir beşkab pul sikkesi de ilave ederler.

Kur'an-ı Kerim de sofrada olmalıdır. Yıl tehvil olanda herkes birbirinin bayramını kutlar, uşaklar ata-analarının elini öper ve bayramlık alırlar. Büyükler küçüklere bayramlık verirler.

Heft sin bazı müelliflerin fikrine göre eskiden "heft şin" imiş, Arapların tesiriyle sine çevrilmiş. Benefşenin benefse ve Nişabur'un Nisabur telaffuzu gibi. Aşağıda kaydettiğimiz, şairi bilinmeyen eski bir dörtlük bu fikri teyit etmektedir:

Iyd nevruz ez zeman-ı keyan

Meynahanend merdom İran

Şehd ve şir ve şerab ve şeker nab

Şema' ve şemşad ve şaye ender hevan

Tercemesi: "Keyan zamanından beri İran halkı sofraya; bal, süt, halis şarap, şeker ,şema', şemşad ve meyve koyardı."

Heft sin sofrasına konulan şam, nakl (şeker), portakal ve alma gibi şayeler (meyve), şahi (gümüş pul) ve bazen uğur üçün koyulan şahdaneli çörek bu ihtimali kuvvetlendirir. Güya Tacikistan'da da heft şin koyulurmuş.

Bayram gecesi balıkla sebzeli pilav, kükü veya reşte pilav pişirilir ve bunlar uğur sayılır.

Bayramın birinci gününde bayram görüşüne giderler. Herkes bir gün evinde oturur, onun yakınları onunla görüşe gelirler. İlk gün en büyükler otururlar. Bayram şenlikleri beş gün sürer. Bu beş gün devlet idareleri, mektepler ve iş yerleri tatil olur.

Altıncı gün işe başlarken herkes hemkarlarını tebrik eder. Bayram görüşü sizdebedere kadar devam eder.

Sizdebeder: (Nevruzun 13. günü kıra çıkma merasimi)

Bayramın 13. günü seherde herkes evden çıkar ve bütün günü şehrin etrafında sebzeliklerde veya bir bağda geçirirler. Nahar çağı özleriyle getirdikleri yemek sofralarını açarlar ve evde hazırladıkları reşte aşı, şami, fesencan, sebze pilavı, kükü ve balık gibi yemekleri düzerler. Feragat vakti uşaklıkta oynanan oyunları mesela; pil deste, aşık oyunu, gizlenbah oynar ve raks ederler. Herkes sizde günü evde kalmayı uğursuz sayar! Onunçün kimse evde kalmak istemez. Aileler sizdebedre çıktıkları zaman bayramdan 15 gün önce göyerttikleri göyü özleriyle şehirden harice götürür ve çölde bırakırlar; bu işle uğursuzluğu da evlerinden ve özlerinden uzaklaştırmış olurlar.

Bayram günleri herkes, hususiyle uşaklar taze paltarlarını giyerler ve büyükler küçüklere bayramlık verirler. Hükümet de memurlara bir aylık maaşlarına denk bayramlık verir.

Nevruz halk arasında mezhebi bakımdan en mübarek bir gün sayılmıştır. Hz. İmam Cafer Sadık'tan nakl edilen bir rivayete göre Ulu Peygamberimiz,

Hz. Ali'yi bu gün kendine canşin (halife) seçmiştir. Yani gadirhum günü nevruza tesadüf etmiştir. Aynı rivayete göre Hz. Ali Nehrvan savaşında düşmanlara bu gün galebe çalmıştır ve 12. İmam, İmam Zeman nevruz günü zuhur edecek ve dünyada adaleti berpa edecektir.

Nevruz bayramı İran'ın her tarafında geçirildiği halde bazı bölgelerde özüne mahsus varyantları vardır. Mesela Azerbaycan'da çerşenbe ahşamı od üstünden atlarken bunları derler:

Atıl-matıl çerşenbe

Bahtım açıl çerşenbe

Ağırlığımı verdim sene

Yüngüllüyüni aldım senden

Sarılığımı verdim sene

Kırmızılığını ver mene

Analar kızlarına bu sözleri söyletirken bayrama kadar kızlarına elçi geleceğini umarlar. Bu barede üstad Şehriyar "Haydar Baba" manzumesinde böyle demiştir:

Bayramıdı gece kuşu ohurdu

Adahlı kız beğ corabın tohurdu

Herkes şalın bir bacadan sohurdu

Ay ne gözel kaydadı şal sallamak

Beğ şalına bayramlığın bağlamak

Bakıcının sözü-savı kağızı

İneklerin bulaması, ağızı

Kızlar diyer: atıl-matıl çerşenbe

Ayna tekin bahtım açıl çerşenbe

Yumurtanı göyçek-güllü boyardıh

Çakışdırıp sınanların soyardıh

Oynamahdan birce meğer doyardıh

Ali mene yaşıl âşıh vererdi

Irza mene nevruz gülü dererdi.

Erdebil ve çevresinde nevruz bayramına yarım ay kala, tekmeciler küçeye çıkardılar. 9-12 yaşlarında uşaklar cüt olarak küçeleri gezer, ellerindeki küçük bir tekenin heykeline paltar giydirip, ortası delik bir tahtanın üzerine takarlar ve delikten onun karnına bir ağaç takıp tekeyi oynatır ve saya okurdular. Önlerine gelen ilk kapıyı vurup, kapı açıldığında içeri girerdiler. Ev sahibi güle güle uşakları karşılar ve tekmeciler bu mahnıları okurdular:

Bahar amed, bahar amed, hoş amed

Sizin bu taze bayramız mübarek

Ayız -yiliz , hefte - günüz mübarek

Emirü'l-müminin tahta çıkacak

Yezidin boynuna nohta vuracak

Tekem-tekem atlama, kol kıçıvı katlama

Sabah yay-yaz olanda, gedip çölde otlama

Bu tekenin kendi var, kesseyi var, kendi var

Her hayatta oynasa, bir telbeki kandı var.

Ev sahibi bir telbeki kand veya bir-iki şahi pul verir, hem de çok sevinir ve bunu uğur sayar. Uşaklar da hallarından razı, başka eve giderdiler. Bu merasim Erdebil etrafındaki kendlerde şimdi de tutulu

F- ŞAİRLER İLE İLGİLİ MAKALELER

Prof. Abbas Zamanov, 12. Yıl, No: 77-2, Temmuz- Ağustos-Eylül 1990, s. 114-120

FUZULİ ve SABİR

Edebiyat tarihinde inkılabi-satirlik poeziyanın banisi "heçkese ohşamayan" bir sanatkar kimi cihanşimul şöhret kazanan Mirza Elekber Sabir klasik ırsdan ustalıkla faydalanıp, onu yaşadığı zamanenin ruhuna, içtimai ve estetik taleblerine uygun olarak devam ve inkişaf ettirmiştir. Bu elbette, kanuna uygun ve tabiidir. Mirza Eli Ekber Sabirin mensup olduğu "Molla Nasreddin" edebi ceryanı 1905 inkılabının mahsulü olsa da, klasik edebiyatımızın ve o cümleden Fuzuli poeziyasının müterekki ananeleri ile kırılmaz tellerle bağlı idi. Celil Muhammedkulızade bu bağlılığı büyük iftihar hissiyle itiraf ederek yazmıştır:

"Fuzuli", "Molla Nasreddin"in birinci numarasından başlayıp, bugüne kadar mecmuamızda iştirak etmiş ve şiirler yazmıştır. İnanmırsanız, götürünüz "Molla Nasreddin" mecmuasının iğirmi illiğini tökünüz gabağınıza, hansı şiire bahsanız, göreceksiniz ki, onda Fuzuliden bir doz vardır. Bizim şairlerimiz şiir yazanda Fuzuli gelib durur; molladan yazmak istesen, yazmışam, varlıdan yazmışam, rüşvethardan yazmışam, "bugün get, sabah gel"den yazmışam. Muhtasar, her şeyi ihate etmişim. Fuzuli Azerbaycanlıdır. Onun mekteb-i edebisi bizim şairlerin başına girib, bütün eserlerinde bir Fuzuli ruhu görülmektedir. Fuzuli diridir.[22]

Heç bir şüphe olabilmez ki, Mirza Celil "bizim şairlerimiz şiir yazanda Fuzuli gelip durur gözlerinin kabagında" dedikde birinci növbede Mirza Elekber Sabir'i nazarda tutmuştur. Çünkü Molla Nasrettinci şairler içerisinde Fuzuli'ni en yahşi duyan, ondan ustalıkla istifade eden Mirza Elekber sabirdir.

Mirza Elekber Sabir yardıcılığının hem birinci, hem de ikinci devrinde Fuzuli poeziyasından istifade etmiştir. Mesela: o, yaradıcılığının birinci devrinde:

---

[22] "Molla Nasreddin" 1925, numara 12, Emel dostları kitabından.

"Mübtela-yı derd-i aşkım, el götür menden tabib
Eyle bir tedbir kim, bu derde derman olmasın!"

beytini yazarken şüphesiz ki, Fuzuli gelip gözünün kabağında durmuş ve ütadın aşağıdaki beytinden tesirlenmiştir:

Gel menim tedbir-i beyhudem deh sen bir say !
Kim, olam bu derde artıkrak giriftar, ey hekim!

Yaradıcılığının birinci devrinde Mirza Elekber Sabir, Fuzuli poeziyasından müstekim şekilde istifade etmiştir. Mesela, o Fuzulinin Muhammed peygambere hasr ettiği bir gazelini de tazmin edib, ıyd-ü mevlüd-ü nebi" kasidesini yazmışdır:

Hamdullah ki, bize Şamil olub lütf-u Hüda
Bu mübarek günü derk etmeğe ömr etti vefa
Iyd-ü mevlüd-ü Nebiden gözümüz tapdı ziya
Kılın ey ümmet-i merhuma, bugün vecd ü sefa
Eşragat men feleke'l behcet şemsu'z zuha
Meleke'l-aleme'n-nuran ve sururen vebeha[23]

Yuharıda getirdiğimiz misallarda en aydın olur ki, Mirza Elekber Sabi 1905. ilden evvel, yani yaradıcılığının birinci döründe "Fuzulyane" eserler yazmış, dahi şairin "telsemine" düşen şairlerden ireli gitmemiştir.

1905. ilden sona ise Sabire Fuzuli'nin tesiri tamam başka mana kesb etmiştir. 1905. ilden sonraki dövrde Sabir dahi üstadın "çıhılmaz olundan" cesaretle çıhmış, artık "Fuzuliyane" gazeller sadece benzetmeler, tezminler yazıb, Fuzuliye "Sabirane" benzetmeler yazmıştır. Sabirin 1907 ilde yazılmış "Leydi ve Mecnun" adlı satiresinin aşağıdaki mısralarını götürek.

Ey devletimin zevalı oğlum!
Ey başı ağır belalı oğlum!
Ey mektep ve dersin aşinası
Ey reşte-yi ilm mübtelası
Şad oldum o gün ki sen doğuldun
Min şükr eledim ki, oğlum oldun

[23] Güzellik feleğinden parlaklık ve güneş doğdu, alemi güzellik, şadlık ve ışıkla doldurdu.

Derdim ki, güzel halef olarsan
Bir aileye şeref olarsan
Şogl u hünerimi yad edersen
Atanı, ananı şad edersen
Dünyadan olursa irtihalım
Ancak sene terk olur menalım
Bilmezdim olursan ilme şeyda
Şuride eder seni bu sevda
Bazı ohumuş refik bedhah
Tedbirimi çaşdırıbmış, ey vah
Uydum onlara ki, seni ohuttum
Sedheyf ki, aklımı unuttum
Kesdim öz elimle öz ayağım
Hamuş eledim men öz çerağım
Bunca ohudun, yorul da bari
Bir defa burah, bu zehr-i marı.

Bu mısrıları ohuduğumuz zaman Fuzuli gelib durur gözümüzün kabağında "Leyli ve Mecnun" poemasında (manzume) atasının sahrada mecnuna ettiği nasihat yadımıza düşür:

Ey cevhar canımın hası hevası
Vey dide-yi bahtımın ziyası
Derdim: olasan menim penahım
Fehrim, şerefim, ümidgahım
Menden bu serir olanda hali
Sen olasan ehl-i mülke vali
Halk ede seni görende yadım
Baki senin ile ola adım
Ger tıfıllığında mest ü bibak korkusuz
Sahraya düşüb, yahan kılıb çak
Oldun reh-i aşk içinde meşhur
Ma'zur idin, ol zamanda ma'zur

Noreslere aşk bir hünerdir
Serhad-i kemale rehberdir
Hele ki, makam-ı akl buldun (tapdın)
Tahsil-i kemale kabil oldun
Senden ne reva bu maceralar
Sermaye-yi ayb olan sadalar
Ger gafil idin, ol indi akil
Sahralara düşme, gezme gafil
Rahm et men-i zar u namurada
Koyma bu meşekkat-u belada

Bu mısralardan oğlu aşk alevleri içerisinde mahv olan zavallı atanın yanıklı feryadı, hazin iniltileri eşidilir.

Sabir'in bu mısralara yazdığı yuharıdaki satirik naziresinde ise oğlunun ilm ohumasından teşvişe düşen, kitap deftere sarf ettiği pula gızırganlanan cahil bir atanın şikayetleri verilmiştir. Demek, Sabir bu satirini özünü Fuzuliye ohşatmak maksadıyla yazmamışdır, mektebe şeytan ilmi kimi bahan, ondan elhezr eden nadan homutanlarını tenkit eden, gaflet yuhusundan ayıltmak üçün Fuzuli şiirinin formasından ve ifadelerinden bacarıkla istifade ederek, orijinal manzum satire yazmışdır.

Malumdur ki, Rusya'da ve bütün yakın şarkta birbirini süratle takip eden içtimai-siyasi hadiselerin heç biri Sabir'in satirik kaleminden yayınmırdı. O, inkılabi hareketin gedişini hassaslıkla izleyir, Türki ve azadlığın düşmenlerini tenkit ateşine tutmak üçün hadiselerin seciyesine muvaffak satire formaları ahtarmalı olurdu. Bu ahtarışlarda bazan Fuzuli'nin tükenmez şiir hazinesine müracaat edir ve istediği formanı oradan tapırdı. Mesela 1909. ilde tahttan salınıb, İran'dan kovulan Muhammed Ali Şahı ifşa etmek üçün Fuzuli'nin:

"Akl-ı yar olsayda, terk-i aşk-ı yar etmezyimdim
İhtiyar olsaydı, raht-ı ihtiyar etmez miydim?"

Matlalı gazelinin formasını götürüb "Fuzuliye benzetme" satiresini yazmışdır. Şahın dilinden yazılmış bu satiranın bir neçe beytini nazardan geçirek:

Mende ar olsaydı, ölmek ihtiyar etmez miydim?
Abrunun nolduğun bilseydim, ar etmezmeydim?
Hak-i İranın mene bir kuşesin verse idiler
Kendimi Abdülhamid tek bahtiyar etmezmiydim
Bilse idim el meni ahir bele müflis kovar
Var-yohu dercih edip evvel firar etmezmiydim?
Koy desinler, memedli düştü "Ades" sevdasına
Mencili verse idiler, orda karar etmezmiydim?

Demek, dünenki azgın şahın müstebidliğini, inkılabi harekatın darbesine devam getirmeyerek, ülkeden kaçıp tezar Rusyasına penah aparan bugünkü miskin muhacirin düştüğü gülünç vaziyeti vermek üçün Fuzuli gazelinin forması Sabir'in elinde el verişli vasıta olmuştur. Hemin satira muvaffakiyetli çıhdığı içün, "Molla Nasreddin" jurnalı o zaman onun mazmununa muvaffak bir karikatür de bırahmışdır. Karikatürde gösterilir ki, Muhammed Ali Şah Rus kentlisinin sürdüğü iki çerhli arabada oturub, büyük bir düyünçeni iki elli kucaklamışdır. Karikatürün altında ise satiranın aşağıdaki beyti yazılmıştır:

"Mülk-ü İranın düşünse idim elimden getmeğin,
Var iken fırsat o mülkü tarumar etmez miydim?"

Gördüğmüz kimi, Fuzuli gazelinin son derece tesirli ve oynak forması Sabir kaleminin öldürücü kinaye ve istihza kudreti ile birleşmiş, neticede zamanın talebine muvafık, orijinal, tesirli bir içtimai satira meydana gelmiştir. Kalb şairinin ince gazelinden bu şekilde istifade etmeği ancak Sabir kimi kuvvetli kalem sahibi bacarabilirdi.

Fuzulinin "Könlüm açılır zülf-ü perişanını gör geç" mısrası ile başlanan gazelinden de Sabir aynı şekilde istifade etmiştir. Aşkın ince hislerini, maşukanın füsunkar güzelliğni terennüm eden bir gazelden, gobud insanların sıfatlarını tenkit üçün istifade etmek, belki Sabir'e kadar heçkesin aklına gelmemişdir. Sabir'in seleflerine bele bir teklif edilse idi, heç şüphesiz ki onlar bu teklifi taaccüble karşılayardılar.

Sabir yaradıcılığına beled olmayanlar indi de bele bir şeyin mümkün olmasına şübhe ederdiler. Lakin Sabir "Bakı Pehlivanlarına" satirasında bele

bir işi çoh ustalıkla görmüştür. Gazelle nazirenin arasındaki münasebeti yahşı tasvir etmek üçün her ikisinden numuneler veririk:

Fuzuli: Könlüm açılır zülf-ü perişanım gör geç
Nutkum tutulur gonçe-yi handanını gör geç
Bahdıkça sene kan saçılır didelerimden
Bağrım delinir navek müjganını gör geç
Ranalık ile kamet şemşadı kılan yar
Olmaz mı hacel serv-i hıramanını gör geç...

Sabir: Könlüm bulanır küçede covlanını görcek
Nutkum tutulur herze ve hedeyanını görcek
Canım üzülür eldeki kalkanına bahcak
Kalbim alışır beldeki patranını görcek
Mest ol gece gündüz, ne bilim, yat nerelerde
Yum gözlerini, hane-yi viranını görcek...

Fuzuliden ve Sabir'den getirdiğimiz parçaların mukayesesi açık gösterir ki, üstadın güzelliği terennüm eden aşıkane gazeli Sabirin satirik kalemi altında öz manasını değişerek, içtimai don giymiş, cahil insanların gobudluğunu ve vahşiliğini acı bir istihza ile tenkit eden keskin satiraya çevrilmiştir.

Sabir Fuzuli'nin poeziyasından kör tabii şekilde istifade etmeyirdi, vezni itibariyle tenkide tutmak istediği içtimai vaziyetine, psikolojiyasına daha çoh uygun gelen parçaları seçip faydalanırdı. Sabirin; "Ah eylediğim neşe-yi kalyanın üçündür" mısrası ile başlanan satirası buna en yahşı misal olabiler. Sabir bu satirada gözünü devletlinin sofrasına diken, bir karın çörek üçün vaaz eden "neşe-yi kalyan" üçün vicdanını satan yaltak mollanın portresini çekmişdir. Devletlinin karşısında dayanıp, ondan merhamet dileyen, sadaka isteyen mola özü özünü bele seciyelendirir:

Ah eylediğim neşe-yi kalyanın üçündür,
Kan ağladığım kahve-yi fincanın üçündür.
Vaaz eylediğim hediye ve ihsandan ancak
Omde garizem kise vo hemyanın üçündür

Ağzım dolusu nimet-i firdevs dedikde,
Başgabda kara gözlü fisincanın üçündür.
Gördüm ki, peluv pişmededir, açlığa dözdüm
Bildim bu tedarik şeb-i ihsanın üçündür.

Fuzulinin hezec bahrinin altıncı nevinde yazılmış:

Ah eylediğim serv-i hıramanın üçündür,
Kan ağladığım gonçe-yi handanın üçündür.

matlalı gazelinin vezni Sabirin satirasında tipin seciyesine uygun gelen elverişli forma olmuşdur. Aynı fikri Sabirin, Fuzulunin "can vermeğim aşka ki, aşk afet-i candır" mısrası ile başlanan meşhur gazelinden istifade edip yazdığı "tahsil-i ilm" serlevhalı satirası hakkında da demek olar. Sabirin ayrı ayrı satiralarında bazen Fuzuli'nin ifadelerine de rast gelirik. "Nedamet ve şikayet" sitarasını:

"Men ki, damdan bacadan bahmaz idim
Su kimi her tarafa ahmaz idim." ohudukda Fuzulini hatırlayırık. Çünkü burada Fuzuliden bir doz vardır.

Yuharıda getirdiğimiz mukayeseli tahlillerden aydın görmek olar ki, Sabir Fuzuli ırsından bir novator kimi istifade etmiş, dahi üstadın ayrı ayrı eserlerine içtimai-tenkidi ruh verip, onları zamanın talebine uygun şekilde manalandırmış ve belelikle, Fuzuli ananelerini öz yaradıcılığının ideya-bedii istikametine uygun bir şekilde yaşatıp, devam ettirmiştir.

Sabir'in Fuzuli poeziyasından istifade edip yazdığı satırlarını ohuduğumuz zaman Fuzuli sanatının azameti bir daha hayalimizde canlanır. Bize ele gelir ki bu iki büyük sanatkar lirik Fuzuli ile satirik Sabir 20. asırda el ele verip cehalet ve mevhumat dünyasının insan şahsiyetini alçaltan dehşetlerine karşı çiğin çiğine vuruşmuş, halkın manevi inkişafı mani olan şer kuvvelerine karşı birlikte mobarize etmişler.

"1908 Emel Dostları" adlı kitabından naklolundu."

M. Nikabi, 12. Yıl, No: 78-3, Ekim-Kasım-Aralık 1990, s. 47-51

AŞIK SAN'ATİ VE HASTA KASIM YARADICILIĞI

Aşık sözü aşık kelimesinden alınmış ve bugünkü tabirle vurgun ve bir şeye ürek bağlamak manasınadır.

Doğma yurdumuz Azerbaycan'da aşık; el şairi, çalgıcı, bestekar, muganni olup habele okuyup çalan, söz koşan saz şairidir.

Bugünkü aşık sözü yerine geçmişlerde "varsak, yanşak, dede ve ozan" kelimeleri işdledilmiştir. Ozanlar Oğuzlar arasında Selçukiler devletinin yaranmasından çoh gabak söz üstadı, rakkas, musikişinas, sihrbaz, hekim kimi büyük nüfuz kazanmışlar.

Hun hükümdarlarının saraylarında Türk ordularında mutlak ozanlar çalıp çağırmışlar. Türk dilli halkların bir çohunun, Çin Hindu, İran yahud İslam medeniyetleri ile karşılıklı tesir ve alakalarının yarandığı devirlerde böyle ozanlar öz mevkilerini koruyup sahlamışlardır.

Ozanların istifade ettikleri "kopuz" en kadim zamanlardan biri, bir sıra Türk dilli halklar, o cümleden Azerbaycanlılar arasında geniş yayılmıştır.

12. miladi asırda kopuza ozan adı verilmiş, aynı zamanda ozancı sözü yaranmışdır.

15. asırdan sonra ozan sözü Azerbaycan ve Anadolu'da aşık ve orta Asya'da ise bahşı ile evez olunmuşdur.

Çin'den Avrupa'ya kadar yayılan Türk illerinin husisiyeti ve sembolü aşıkdır. Yani harda Türk varsa mutlak orada aşık da vardır. Aşıka yoldaşlık iden muganniler kavalçı, balabancı ve zurnacıdan ibarettir.

Aşıklar her zaman öz ili ve obaları ile yaşamışlar ve ilhamını onlardan almışlar. Ancak onlar kütlelerin arzı ve isteklerini zulüme, istibdada ve işgalcilere karşı mübareze, muhabbet duygularını yüksek manevi keyfiyetleri terennüm itmişler. Bu sanatkarlar savaşlarda, barışlarda, toylarda, galebelerde, mağlubiyetlerde hemişe halk ile birlikde olmuşlar. Geçmiş tarihimizde aşıklarımız hemişe sazları ile kahramanlarımız kılınçları ile ve sonralar tüfenkleri ile ili obayı mübarezeye çağırmışlar.

Zengin aşık şiiri folklorumuzun en geniş yayılmış folklorundan biri olup rengarenktir. Formaları ise en çoh "bayati, koşma, geraylı, tecnis, deyişme, üstadname, gıfılbend, divani ve muhammesdan" ibarettir.

Meşhur aşıklarımızdan; Aşık Kurbani, Aşık Vale, Aşık Garip, Sarı Aşık, Tufarganlı Abbas, Aşık Alasker, Aşık Peri, Aşık Pesti, Aşık Hüseyin, Cevan, Hasta Kasım, Aşık Kaşem ve başkalarından ad aparmak olar.

Ana vatan Azerbaycan'da yüzden çoh aşık havası çalınmaktadır. Bu havaların "Köroğlu","Mısra", "Orta divanı" de mertlik ve cesurluk "Kamercan", "Güzelleme" "Köyçekülü"nde oynaklık, şen ahval-i ruhiya "dilgemi", "yanık keremi", tecnisde lirik ve muhabbet duyguları, gussa ve hasret unsurları ifade edilir.

Hasta Kasım yaradıcılığına gelince, o, cenubi Azerbaycan aşıklarından olup yüksek istidad büyük yaradıcılık kabiliyetine ve derin biliğe malik bir sanatkardır.

Şair bir geraylıda haralı olduğunu böyle terennüm etmiştir:

Hasta Kasım tikme daşlı
Gönlü gamlı gözü yaşlı
Gölden uçdu yeşil başlı
Silkindi sunalar kimi.

Aşık şiirinde herbe zorba şuhluk unvanlı bir esirdir. Aşıklar adeta deyişme zamanı birbirine müracaatla özlerini zarafet yana uyar, ve karşısındaki aşıka şiirle meydan ohuyor. Harbe-zorba fahriye kimi olub ve yahındır. En çoh koşma formasında olan şiir nevidir.

Aşağıda lezki Ahmed ile Hasta Kasım'ın harbe-zorbasından numune veririk:

Lezki Ahmed:

Lezkiyim elimden gidersen bada
Bağlayıp kollarını viren cellada
Dolandırıram ayak yalın peyada
Kaf dağıyım üstü tufan menem men.

Hasta Kasım:

Gün kimi saçaram erbiyer karın.
Kuruyar bu dağın dökülür barın.
Zemistan eylerem bu ilk baharın
Kasım diyer şem suzan menem men

Hasta Kasım öz üstadnamelerinde, doğruluğu, adaleti, yahşılığı, ve hayırhahlığı terennüm etmiştir.

Aşık üstadnameleri koşma formasında olup Azerbaycan şifahi halk edebiyatında en çoh yayılmış şiirlerden biridir.

Umumiyetle aşıklar üstadnameni şifahi halk edebiyatı dastanını başlamadan önce söylerler. Aşığıda Dede Kasım'ın olmaz redifli koşmasından numune veririk:

İğit gerek mervetin atmaya
Gaflet yuhusundan gafil yatmağa
Bir oğul ki büyük sözün tutmağa
O kimsede namus, gayret, ar

Tikme daşlı şairin beş parmağında beş marifet olmuş ve şifahi edebiyatımızın bir çoh sahalarında dört nala at çapdırmıştır. O cümleden geraylılar meşhurdur.

Geraylı Azerbaycan lirik şiirinin formalarından olup muhtevası gözellik, muhabbet, tabiat ve dostluk mevzularından ibarettir.

Şair dünya redifli bir felsefi geraylıda böyle deyir:

Gel bir senden haber alın
Süleymandan kalan dünya
Ezeli gül kimi açıp
Ahırında solan dünya

De görüm neye talibsan
Dersini kimden alıbsan
Nice min yol boşalıbsan
Nice min yol dolan dünya

Aşık şiirinde en çoh yayılmış koşma nevi bize geçmiş tarihi de canlandırmaktadır. Nadir Şah zamanında feodallerin içtimai ve siyasi menfaatleri icabı, illeri, obaları zorla göçdürmeleri hakkında kudretli şair bele deyir:

Obaların saf-saf olub yüklenir,
Baş ala karlı dağlar, kal indi
Biz içmedik ab-ı kevser suyundan
Soyuk sular, ter bulaklar kal indi.

Bugünkü istidadlı aşıklarımızdan olan "Leytedi"li Aşık Hasan Gaffari Dede Kasım hakkında Dağıstan seferi adlı uzun bir hikaye anlatmaktadır ki, o dastan koşmaların ve geraylıların harda ve ne barede deyildiğini bize aydınlaşdırır.

Dastan ihtisarla böyle deyir:

Dağıstan İran mülkü olduğu halde nice il maliyat vermir. Nadir Şah şahsa maliyat olmak üçün Dağıstan'a gedir. Lazki Ahmed Nadirin gabağın kesip en'am veya herif talep edir. Şahın emriyle vezirlik makamı olan Sefer Ali Han Serheng Dağıstan'dan Dikmedaşa gelip Hasta Kasım'ı Dağıstan'a aparmak isteyir ve Hasta Kasım ailesi hakkında koşma söyleyir, sonra yol boyu elat kızına kuru güle, Basmınç hamanında geraylı söyleyerek Tebriz müctehidinin mu'teceza sualinin cevabını gıfılbend goşmalarla verir. Nice gün sonra konuk kaldığı her hakimi Mahmud hanın kızı periye de bir nice katar geraylı söyleyir ve ondan sonra Dağıstan'a varıp ve Lazki Ahmedi saz ve söz yarışında utur. Hasta Kasım'ın Dağıstan seferinden başka bir de Erdebil seferi vardır ki o dastanda en çoh İslam büyükleri medhedilmiştir.

Hasta Kasım'ın gıfılbendleri daha şifahi edebiyatımızda özüne mahsus bir yer tutmuşdur. Yahşı olar ki, gıfılbendin ne nev şiir olduğuna da bir göz atak. Gıfılbend aşık yaradıcılığında bir şiir nev'idir, çoh vakit koşma şeklinde olan gıfılbendden aşıklar öz bilik ve üstadlarını, şahsiyet tefekkürlerini öze çıhartmak maksadı ile istifade ederler, gıfılbende aşık edebiyatının tapmacası da demek olar.

Hasta Kasım yüksek maharetle yazımızın elifba harflerine tek tek gıfılbend şiiri goşmuşdur.

Aşağıda bir bend numune verilir:

Nice müminleri asıplar dardan
Nicesi nurdandır nicesi nardan.
Yerile kuyun kapusı dir hardan
Onu kim açır ortur duragına

Nasihatamiz ve lirik şiirler şöhret tapan Hasta Kasım hakkında indiye kimi değerli tetkikat aparılmamışsa da İran'da ve haricde bir nice defa matbuatta eserleri çap olmuşdur.

Bize malum olan menbalar aşağıda kayd edilmiştir:

1. Himmet Alizade: Aşıklar, Azerneşir, Bakü, 1317 şemsi
2. M. Mahmudof: Kasbi Kasti 1274 ş., Numara 137
3. Azerbaycan Edebiyat Tarihi cilt 1. Baku 1339 ş.
4. Hamid Araslı-Hasta Kasım, Aşık Yaradıcılığı, Bakü 1339 ş.
5. Paşa Efendiyef, Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı, Bakü 1349
6. Edebiyat-ı Şifahi Merdum Azerbaycan; H.Ruşen;Tahran,Dünya 1358.
7. Aşıklar: Azerbaycan Folkloru, Ana çap Tebriz 1358
8. Üstad Aşıklar, Bakü, Gençlik, 1362 şemsi
9. Ehliman Ahundov: Azerbaycan Aşıkları ve El Şairleri, İstanbul 1364ş
10. Ali Kemali-Varlık Mecellesi, 1364, Tahran
11. Muhammet Aslan;Cinaslar, Bakü, Yazıcı, 1364
12. Azerbaycan Dairetü'l Herifi, cilt 10 Baku, 1366
13. Azerbaycan Aşıkları Tebriz- Habibi İdrisi, 1367.
14. Hüseyin Siyami: Furug-u Azadi Ruznamesi-Tebriz,1369
15. Paşa Efendiyef, Halkın Söz Hazinesi, Bakü 1364.

Genceli Sebahi, 2. Yıl, No: 17, Eylül 1980, s. 45-55

SAZ VE SÖZ ÜSTADI ÂŞIK ELESGER

Şifahî halk edebiyatının asırlar boyu ağızdan ağıza geçerek, ulu babalarımızdan edebi bir ırs olarak bize yetişmesinde, ozanların, âşıkların çok büyük rolü olduğunu unutamayız. Bu hususta halkımız âşıklarına minnettardır. Bu âşıklardan en görkemlisi âşık Elesger'dir. O, bir asır ömür sürmüştür. Obalarda, kend ve şehirlerde gezerek, yürek okşayan saz, söz ve nağmeleri halkının ruhunu okşamış, ak-kara günlerini, şadlık ve yürek döyüntülerini maharetle nazma çekerek, bülbülleri yarışa çağıran mızrap darbeleri ve güzel sesi ile el-obasının hizmetinde olmuştur.

Âşık Elesger 1821. yılda Göyçe mahalının Ağ Kilse kendinde anadan olmuştur. Atası Ali Memmed kişi yoksul bir ekinci imiş. Onun dört oğlu ve iki kızı varmış. Kend muhitinde böyle büyük bir aileyi geçindirmek öyle kolay değildi. Naçarlıktan, Elesger on dört yaşına geldiğinde onu, Kerbelayı Kurban adlı bir nefere nöker verir. Elesger hoşlu-başlı bir uşaktı. İşe yatkın olduğundan Kerbelayı Kurban'ın çok hoşuna gider. Yurdunda olan bir tek kızı Sehne Banu'yu ona verip, bir oğul gibi, daima kendi yanında bırakmak fikrine düşer. "Sehne Banu'yu sana vereceğim." diye verdiği vaadi genç Elesger'in yüreğinde Sehne Banu'ya karşı, odlu bir muhabbet uyandırır.Gittikçe bu alaka coşkun bir aşka çevrilir. Bütün varlığı ile ağasının işlerine can yandırmağa, gelecek visal ümidi ile kanat çalmağa başlar. Bana öyle geliyor ki, eğer Kerbelayı Kurban ona eşare etse, Ferhat gibi aşk ucundan (hatrından) dağ da yarardı. Böyle de derler:

"Sen saydığını say, gör felek ne sayar."

Kerbelayı Kurban'ın Mahrum adlı varlı-yollu bir kardeşi vardı. Güç ile Sehne Banu'yu kendi oğlu Mustafa'ya alır. Bu hadise Elesger için yaman olur. Bütün ümit ve arzularını yele verir. Ruhu bir buhrana tutulur. Dört yıl nökercilikten sonra, Kerbelayı Kurban'ın yanından ayrılır.

Denildiğine göre, Elesger'in ilk aşkındaki şikesti onu sürekli olarak söz ve saza bağlar. Elesger'in çok küçük yaşlarından saz ve avaz alakası var imiş. Âşıkların kurduğu meclislerde söylenen dastanlara, nagıllara,

nağmelere dikkatle kulak asar, onları ezberler, sonra toy tuşlarını başına toplayıp, öğrendiklerini bir âşık gibi onlara aktarırmış.

O, Kerbelayı Kurbanın yanından çıktığı gibi, devrinin görkemli ve şöhret kazanmış sanatkarı Âşık Ali'ye şakirt olur. Âşık Ali kendi dediğine göre çok yerler gezmiş, hatta Türkiye ve İran'a da sefer etmiş âşıklardan biridir. Onun derin manalı tecnisleri ve oynak, şirin geraylıları vardır. Âşıklar şimdi de meclislerde onun nasihatamiz şiirlerinden okuyorlar. Onun yaratıcılık mahareti ile tanış olmak için şiirlerinden bir numune getirdik:

Geşt eledim, bu dünyanı dolandım.
Ellini geçirdim, yüze ne kaldı?
Ayak getdi, el getirdi, diş yedi,
Bahmakdan savay, göze ne kaldı?

Ölüm hakdır, çıhmak olmaz emirden,
İçek tura halka salma demirden.
Aydı, gündü, gelir-gedir ömürden,
Darıhırık, gören yaza, ne kaldı?

Eşiye çıhıram, hava mehşuşdur,
Gezdiğim oylaklar yadıma düşdü.
Bir gün, görersen ki, Ali de köşdü
Sındı simli sazı, tezane kaldı?

Âşık Ali, Elesger'in kamil üstad olduğunu (elbette uzun yıllar şakirtlikten sonra) gördüğünde onu ele tanıtmak, ad ve sanını dillere salmak niyeti ile bir toy meclisinde onu mübarizeye çağırır. Onunla deyişir. Sonunda mağlup olmuş bir âşık gibi, kendi sazını âşık Elesger'in önüne koyup teslim olur. Âşık Elesger üstadının bu tür kaygı ve hayırhahlığından müteessir olarak:

"Bir şagird ki, üstadına kem baha
Onun gözlerine ağ damar damar"

Tecnisini der ve ihtiramla üstadının sazını kendine kaytarır. Bunların deyişmesi o günden dilden dile düşmüş, âşıklar için toylarda, meclislerde yeni bir mucize gibi, dastan şekline salınmıştır.

Böylelikle, âşık Elesger bir sanatkar gibi şöhret kazanır. O da üstadı gibi bütün ömrü boyu herkesin hayrını isteyen olmuş, kendi devrinin âşıklarını öğretip ehtimai tehvil vermiştir. 20. asrın evvellerinde dediği bir şiirinde:

"Adım Elesgerdi merd merdane,

On iki şagirdim işler her yana." diye iftiharla buna işaret ediyor.

Âşık Elesger Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın bütün kend ve şehirlerini, el-obalarını karış karış gezdiği için, muhtelif hadiselerin şahidi olmuştur. Gördüklerini nazma çekmiş, devrinin siyasi ve içtimai meselelerine alaka nişan vererek, adaletsizlikleri keskin bir surette tenkit etmiş, halkının yürek ağrılarını, nisgillerini öz derdi bilmiş, eli ile ağlamış, eli ile de gülmüştür. Ona göre de yüreğinden kopan nağmeler söylemiş, diller ezberi olmuştur. O, sazı sol eli ile çalar, sağ elini perdelerde gezdirir, sazı dile getirmek mahareti, dür taneleri gibi, sözleri nazma çekmek kabiliyeti ve yüreğe batan hoş melahatli sesi ile kulak asanların ruhunu okşarmış. Ona göre de en büyük toy meclislerine, onu davet ederlermiş. Âşık Elesger davet olunduğu meclislere hususi bir deste ile, balabancı ve def çalanla gidermiş.

Âşık Elesger'in edebi ırsının toplanmasında ve neşrinde ilk adım atan Azerbaycan şifahi halk edebiyat hadimi Hamit Elizade olmuştur. O ilk defa 1934, 1935 ve 1937. yıllarda topladığı şiirleri kitap şeklinde neşr ettirmiştir.

Âşık Elesger yaratıcılığı ilmi ocakların da nazar-ı dikkatini üzerine celbediyor. 1946 yılında Azerbaycan Elmler Akedemiyasanın Nizami adına edebiyat danışkedesinin şifahi edebiyat şubesi tarafından, saz ve söz üstadının hayat ve yaratıcılığını etraflı ve derin bir surette öğrenmek maksadı ile, onun doğduğu Göyçe Mahalı'na ve Kelbecer'e bir ekspedisiya (ilmi heyet) gönderilir. Bu heyet hünermendin yakın adamları ve onun hakkında geniş malumatlı kocalarla görüşürler. O vakte kadar hâlâ tanınmamış bir çok eserini toplamağa muvaffak olurlar. İlmi araştırmadan sonra, beş bine yakın manalı ve güzel şiir incilerini, özellikle de onun adına deyilmiş şiirler,

rivayetleri yayınlamışlar. Şüphesiz ki vaktinde kaleme alınmadığından bir çok eserleri unutulmuş, yitmiştir.

20. asırdan önceki hayatı hakkında ele geçmiş bilgilerden malum olur ki, âşık Elesger yaz ve yayları ekincilik ile meşgul olur, payız ve kışları ise şehirlere ve kendlere sefer edermiş.

İlk aşkında yüreği sındığından, kırk yaşına kadar evlenmir. Nihayet, Kelbecer rayonunun "Yanşak" kendinde "Anahanımı" alır, hoşbaht bir aile kurar. Ancak ilk sevgisini hiçbir vakit unutamaz.

1915 yılında kardeşi oğlu Kurban ölür. Bu hadise sanatkara düzülmez, ağır bir dert olur. Öyle ki o günden sonra sazı yere koyar.

O, yüz yaşına kadar emek kabiliyetini elden vermir. Yüz beş yaşında iken, 1926 yılı Mart ayının yedisinde Ağ Kilse kendinde vefat ediyor.

Âşık Elesger, âşık şiirinin bütün formalarında şiir demiş, hepsinde de yaradıcılık kudret ve kabiliyetini nişan vermiştir. Şiirleri içerisinde "geraylılar, koşmalar, divaniler, muhammesler, müseddesler, hatta gazeller" de vardır, O, "güzellemeler, üstadnameler, tecnisler, müstezatlar ve koşayarpaklar" da koşmuş, "dudak değmez ve yeni formalı tecnisler" de yaratmıştır."

Âşık Elesger yaradıcılığı ile tanış olmak için, şiirlerinden birkaç numune getirmeyi lazım bilirim:

Geraylılardan:

Bilmirem

Küsme ay bimürvet gözel,
Derdim çoh, dözebilmirem.
Üz yürüyüb kaçma menden
Ben sensiz gezebilmirem.

Dilberin kasrına girdim.
Ala gözlerini gördüm.
Kovur eledi köhne derdim.
Olubdu tezebilmirem

Yar salmır üstüme saya
Civan ömrüm gedir zaya
Gavas tek düştüm deryaya
Çalhanıb üzebilmirem.

Niye Döndü
Gel ey mehr ü muhabbetim,
Üzün menden niye döndü,
Ağzı şeker, lebi kandım
Üzün menden niye döndü?

Ayrılıkdan ölüm yeydi
Yar hasreti kaddim eğdi
Ne dedim hatrine değdi,
Üzün menden niye döndü?

Teşrif buyur, gedek bağa
At zülfünü sola-sağa
"Elesger" sana sadağa
Üzün menden niye döndün?

Koşmalar:
Kadan Alim
Seher seher bağda gezen nazenin,
Destinle gonçeni üz, kadan alim!
Süsenden,sünbülden, lale, nergizden.
Siyah tellerden düz, kadan alim!

Sallanıb sallanıb özünü öğme
Ele süzgün bahıb kalbime değme
Yaralı bağırıma, gözel daş döğme
Koyma sinem üste köz, kadan alim!

Gögerçinsen, eyvanıma konasan,
Arz eleyim derdi dilim kanasan
Teli eğri, yeşil baş sonasan,
Gel bizim göllerde üz, kadan alim!

"Âşık Elesger"in kadrini bilsen
Ağlayıb, çeşminin yaşını silsen,
Asta kadem koyub bir bize gelsen,
Yerin var göz üste, kadan alim!

Düşdü
Çerşenbe gününde çeşme başında
Gözüm bir ala göz dilbere düşdü
Attı müjgan ohun geçdi sinemden
Cadu gamzeleri kanıma düşdü.

İşaret eyledim, derdimi bildi,
Gördüm hem gözeldi, hem ehl-i dildi
Başını buladı gözünden güldü
Gülende kadası canıma düştü.

"Elesgerem" her elemden hallıyam
Gözelsen tabibsen, men yaralıyam
Dedi- "nişanlıyam özge malıyam"
Sındı kol kanadım yanıma düşdü

Dağlar
Bahar fesli, yaz ayları gelende
Süsenli, sünbüllü, laleli dağlar
Yohsulu, erbabı, şahı, gedanı
Tutmaz birbirinden aralı dağlar

Hasta için tepesinde kar olur
Her cür çiçek açır, lale zar olur
Çeşmesinden ab-ı hayat car olur
Dağıdır mihneti, melali dağlar.

Yazın bir aydı çoh yahşi çağın
Kesilmez çeşmeden gözel yığnağın
Ahtarma mevtalin , yağın, kaymağın
Zenbur çiçeğinden bal alı dağlar

Yayın evvelinde dönürsen hana
Son ayda benzersen yetgin bostana
Payızın zemheri koyur virana.
Dağıdır üstünden celalı dağlar!

Gahdan çiskin töker, gah duman eyler,
Gah gelib-gedeni peşiman eyler.
Gahdan gayze geler, nahak kan eyler
Dinşemez haramı, helali dağlar

Ağ halat bürünür zerteşan geymez,
Heç kesi dindirib kefine değmez,
Serdara söz demez, şaha baş eğmez,
Kudretten süngerli, kalalı dağlar.

Köçer eller düşer senden aralı,
Firkatinden gül, nergiz saralı,
"Elesger" mecnun tek yardan yaralı,
Gezer sende derdli, nalalı dağlar!...

Âşık Elesger'in yaradıcılık kudretini onun geraylılarında, daha çok koşmalarında görebiliriz. Dağlara şiir koşan, tarifleyen çok olmuştur. Bence, çoğu öteri bir halda, gördüklerinden ilham alıp söz koşmuşlar. Ancak Âşık Elesger gibi dikkat ve incelikle, dağların bütün mevsimlerde aldığı haleti nazma çekememişlerdir. Bu da onda olan müşahede kabiliyetinin yüksekliğine nişan verir.

"Düşdü" şiirinde, çeşme başında vurulduğu bir güzelin" nişanlıyım, özge malıyım" demesiyle, o, kol-kanadının kırıldığını, ondan el çektiğini yetirir; bu güzel el adetine ihtiram koymayı gençliğin yadına salar.

Âşık Elesger yaşatıldıkça,sinesinde yer salmış söz hazinesini yeni nesle yetirmek için, şakirtler yetirmeye can atmıştır. Aynı zamanda "üstadnameler" de yaratmıştır ki, bugün öz ehemmiyetini muhafaza etmektedir.

Üstadname:

Arasında
Taza aşnalığın köhne dostluğun
Farkı var kış ile yaz arasında
Namerdde kaydadı keser basdığın
Herkes hesab çeksin öz arasında

Kudretten ucalan zulm inen inmez
Hakdan yanan çerağ badayınan sönmez
Dost dostdan incise, kalbinen dönmez
Olar biraz erk naz arasında

Adam var anlamır danışır sözün
İçmemiş peyandı, itmemiş özün
Bu işve nazın, o kaş ve gözün
Hürmeti var şeytibaz arasında

Elesger, olubdu gam-mihnet yüküm
Fil çekmez bu derdi, men nece çekim

Hak ile nahakkı ahtaran hakim
Tapar kulak ile göz arasında...

Şikayetname:
Koca Bahtım
Ne sevda tapmısan, neye talıbsan
Harada kalıbsan, gel koca bahtım!
Ya menden küsübsen, ya kocalıbsan,
Bu sınık gönlümü, al, koca bahtım!

Çekilip pinhana, deyer derde döz,
Cehennem odundan pisdi ta'ne söz,
Gümüşüm tunç olup, zer-zibam da bez,
Kalp çıhır aldığım mal, koca bahtım!

Özüm âşık oldum, oğlum gülleçi,
Bildim ki, kalacak devletin öcü,
Kırıldı koyunum, kalmadı geçi,
İndi yıhılıb gal, koca bahtım!

Mardan şire çekib, daşdan keçerdin,
Deryalardan lal ve gevher seçerdin,
Pervazlanıb kafdan kafa uçardın,
Geçen günü yada sal, koca bahtım!

Takdir üçün yahşı değil bu adet,
Gah güldürür, gah da verir hecalet,
İgidler at vermir, gözeller hil'at,
Kesilib tenbeki, bal, koca bahtım!

diye, kocalıktan nale ediyor.

Hiciv ve herbe zorba:

Düşersen

Mağrurluk eleyib, üstadam deme,
Olar ki, bir yerde dara düşersen,
Baş tülek deyilsen, çolba balasan,
Sergerdan kalarsan, tura düşersen.

Alçakda dayan ki, çıhasan başa,
Tülküsen, aslanla girme savaşa,
Gel yapışma, gücün çatmayan daşa,
Götürebilmezsen, zora düşersen.

Bize satma ginen işve, nazını,
Döndererem kışa bahar, yazını,
Sayaram libasın, allam sazını,
Yal kuyruğu yoluh, yola düşersen.

Sahla dilin, özün içün yağıdı
"Âşık Elesger"in odlu çağıdı
Vurar kaynağında seni dağıdı
Göyden yere para para düşersen...

Edebiyat: "Âşık Elesger" (Elmler Akademiyasının neşriyatı) Bakı,1963
"Âşık Elesger" (Azerbaycan Devlet Neşriyatı) Bakı, 1972.

Gulam Hüseyin Begdili-Halis Yusuflu; 2. Yıl, No:12, Nisan 1980, s.29-34

Azerbaycan Büyükleri

MUHSATÎ VE ONUN RÜBA'İLERİ

13. asır Azerbaycan şiirinin görkemli nümayendelerinden biri de Muhsati Gencevi'dir. Fars şiirinin gazel, kaside, kıt'a, mesnevi kimi şi'ir formaları sırasında öz rüba'ileriyle daha çok şöhret kazanmış Muhsati Gencevi, Hakini ve Nizami kimi daha söz üstadlarından daha evvel yaradıcılık alemine atılmış bir tarafda Katran Tebrizi poeizyasının dünyeviliğine dikkat yetirmiş, diğer tarafdan da onun çerçevesini dağıdıp, öz şiirlerine olsa da yeni don geydirmiştir. Şiiri, sanatı dar saraylar çerçevesinden çıharmağa, sade zahmetkeş insanlara, emek adamlarına dair vermege cehd göstermişdir. O bir sıra rubailerinde dövrünün nepişekarlarını, yaradıcı ve kurucu insanlarını terennüm ederek onlara güzel güzel mısralar hasr etmişdi. Muhsati Gencevi öz yaradıcılığında sahtekarlığa, iki üzlülüğe, bedhahlığa gayr insanı seciyelere karşı çıharak; vicdan azadlığı, fikr azadlığı ve kalem azadlığı tarafdarı olub, saray şairi olsa da, geniş halk kitleleri tarafdarı olub onların muhtelif nümayendelerini terennüm etmiş hak ve hakikat perestliğin tarafdarı olmuşdur. Kanı sarayların çirkin ve dar çerçevesine düşen bu yazık şaire bundan ilave çıhış ve itiraz yolu tapabilmemişdi.

Muhsati Gencevi'nin şahsiyeti, told, yaradıcılık motivleri, edebi ırsı ve ölümü barede cesaretle demek olar ki, elde tutarlı, malumat yohdur. Bir çoh orta asır şair ve yazıcıları kimi Muhsatinin de eserleri elimize gelib çıhsaydı onun hakkında da bu eserlere istinaden dakik ve ilmi mulahazalar söylemek olardı. Ancak teessüf helelik şairnin bir neçe ruba'i ve bir iki parça diğer şiirinden başka elimizde hiçbir şey yohdur.[24]

Muhsati'den bahs eden başka menbalar da çoh azdır, ancak yene de şairin hayat ve yaradıcılık yolunu öğrenmek üçün bu menbalara müracaat etmek gerekdir.

---

[24] Şairenin devrüne aid kaleminden çıhan Sabir Tırmizi'ye yazdığı bir parça şiirden başka helelik elimizde hiçbir şey yohdur.

Muhsati hakkında bahs edib ilk malumat veren menba büyük sufi şa'iri Feridüddin Attarın (627 hicri kameri) "ilahi name" eseridir. Orada Muhsatiye hasr olunmuş kiçik bir revayet verilir. Hemin revayetde Muhsati Sultan Sencer'in (512-553 hicri, kameri) nedimesi kimi gösterilir ve "temiz gevherli Muhsati debir "diye hatırlanır. Şainin vefatından sonra bir sıra muhtelif el yazmaları ve çap kitablarında onun adına 500 kadar rüba'i ve bir neçe gazel, kıt'a ve başka kiçik şi'irler zabt olmuşdu. Lakin ayrı-ayrı menba'larda dikkat yetirende Muhsati adına zabt olunan bu mukaddar şiiirin muayyen hissesi diğer müelliflerin adına da kayda alınmışdır. Ancak bu şi'irlerin Muhsati'yemi ya başka şaire aid olduğunu muayyenledirmek çoh çetin bazen de gayr-ı mümkündür. Aynı bir ruba'i ayrı ayrı menba'larda muhtelif müelliflerin adına kayd ve zabt olunub. Hatta ba'zen rüba'iler iki yoh bir neçe sanatkarın adına istinad edilmişdir. Mesela: Bakı şehr el yazmalar hazinesinde sahlanılan "Emir Ahmed ve Muhsati" dastanı adlı bir kitabda, Muhsati adına çıhılan bir neçe ruba'i aynı zamanda diğer menbalarda Ömer Hayyam ve başka sanatkarlara da istinad edilmişdir.

Muhsati şahsiyeti ve eserleri miladı 19. asırdan başlıyarak bir çoh garb ve şark alim ve şarkşinaslarının dikkatini celb etmişdir. Fransa şarkşinası A. Rusufon 1841 yılda Elcezayır'da çap olunmuş "Şark Parnası" adlı kitabı birinci garbda neşr olunan eserdir ki, Muhsati barede ciddi mülahazalara muhtevidir. Şairin bir neçe rubaisinin Fransa diline tercümesini vermişdir. Diğer garb şarkşinaslarından : P. Hevern, E. Beraven (Braun) Y. Ripka ve diğer meşhur alimler öz eserlerinde Muhsati'den bahs etmişler.

Azeri Türkçesinde Muhsati rubailerinin müellifi şaire Nigar Hanım Refi 'beğli olmuşdur. Bu tercüme bir neçe defa tecdid olunmuşdu. Nigar hanım tercümeni Müşir Selimi ve Sadr Kişaver zementhabatlarına dahil olan şiirler esasında etmişdir ki teessüfle kayd etmeliyik bu rubailerin çohu Muhsetinin yoh, diğer müelliflerinkidir.

1963 ilde Alman Şarksinası Fertis Mayer (Meyr) Muhseti Hanımın hayat ve yaradıcılığı barede çoh ciddi ilmi tetkikat işi aparmış "Gözel Muhseti" adı ile iki cild kitap neşretmiştir. Bu ise Muhseti ırsının öğrenilmesinde yeni bir adımdır.

Birinci kitabın birinci bölmesinde rubai janrı, onun menşe ve husiyetleri Fars dilinde yazıp yaradan ilk kadın şairlerden Rabia'dan sonra Muhseti ve onun hayatı ve yaradıcılığından sohbet açılır. Fertis Meyr, Muhseti hakkında malumat veren müelliflerin mülahazalarını tahlil edir. Onunla bağlı olan çoh zengin edebiyatı ihata edir. Müellif bu bölmede aynı zamanda Muhseti eserlerinin de kısa tahlilini verir.

Ferts Mayer eserinin meziyeti ondadır ki, o, Muhseti edebi mirasını en kadim ve muteber menbalardan götürüb, şüphe doğuran hayli rubai ve bir neçe başka şiirleri muhseti edebi ırsına dahil etmemiştir.

Ferts Mayer'in istinad ettiği en muteber menba'lardan bir miladi 13. asrın ortalarında toplanıp, tertip edilmiş Halil Şirvani'nin "Nüzhetü'l-Mecalis" adlı rubailer mecmasıdır. Buraya çohusu Azerbaycanlı olan 380 şairin rubaileri toplanmışdır. Mecmuada Nizami Gencevi'den 10, Hekim Emir Hayyam'dan 33, Muhseti Gencevi'den ise 75 rubai verilir. F. Mayer bu rubailerin Muhseti'ye ait olduğuna şüphe etmir ve onları Muhsetininki hesap edir.

Muhseti rubailerinden zabt olunmuş diğer muteber menba'lardan biri de Abdulah Cevheri Tebrizi'nin 1287-1288/ 686 yılde tertip ettiği" Şerh-i kaside-yi Halveliye" adlı mecmuadır ki, burada Muhsetinin tekce 3 rubaisi vardır.

Bu barede mühim menbalardan biri de 1341-1342/ 742. yılda tamamlanmış mecmuasıdır. Hemin mecmua hazırda Newyork'da H. Georgiyanın şahsi kütüphanesinde sahlanılır. Özü de aftögraf nüshadır. Burada Muhsetiye ait 34 rubai kaydolunmuştur. Biz de F. Mayer kimi bu 34 rubainin Muhseti'ye ait olduğunu kabul edirik.

Bunlardan ilave Hamdullah Mustafa Kazvini'nin "Tarih-i Güzide" eserinde Ebu Bekr bin Ali Eşkdari'nin" Musafer bin Nasır'ın mecmualarında miladi 13. asırdan bu yana bir sıra İran, Türkiye ve Avrupa kütüphanelerinde sahlanılan cönk, beyaz ve tezkirelerde Muhseti adına hayli şiirler kaydolunmuştur.

Bu muteber menbaların bir çohunu nazardan keçirip öğrenen F. Mayer, 275 rubai ve 19 başka şiir parçasının Muhsetininki olduğunu bilip öz eserine dahil etmiştir. Lakin fikrimizce bunların da bir kısmının Muhseti'nin şiiri olup

olmadığı şüphe altındadır. Hatta F. Mayer'in özü de bele bunların hamısının Muhsetiye ait olduğuna şüphe edir. O öz tereddütünü kayd edir. Budur ki, F. Mayer'in Muhsetininki hesap ettiği rubailerden 207 kadar muteber menbalardakileri kabul edip, onları kalem dostumuz, edebiyat ilimleri doktoru Halil Yusuflu ile birlikte Azeri Türkçesine çevirip, geniş bir mukaddime ile Bakı'da çapa takdim ettik. Eser 1980. yılda çap olunacaktır.

Budur hemin tercemeden bir neçe rubai takdim edirik.

Dudaglarım çat çat, gözlerim yaşdı,
Senin gam ohların bağrımı deşdi.
Dayaz su göründü mene muhabbet,
Aya kim deyen de başımdan aşdı.

Sensiz koy üreyim hiç şad olmasın,
Bu dünya koy sensiz abad olmasın.
İlahi, deyirem, visal gecemiz,
Katı zulmetinden azad olmasın.

Dedim: -Bir buseye lebim muhtacdır,
Dedi: -Busemizin kıymeti candır.
Akıl barmağını verdi böğrüme,
Dedi:-Havaydır, dinime amandır.

Bahıram, boynunda bir kara hal var.
O, mermer bedende şeve tek parlar.
Sanma bedeninin nişanıdır o,
Bir damcı kanımdır boynunda, ey yar.

Payız şarab içdi ağaç jalen,
Bahar çiçeklendi bu piyaleden.
Çiçek açmak üçün, çemene bir bah,
Minlerle taşt koydu kızıl laleden.

Ey külek, müjdene can olsun kurban,
O huri nesebi görsen, de: -aman.
Gördüm Muhsetini yol kenarında,
Senin aşkın ile virir, şirin can.

And olsun güneşe al yanağına,
And olsun o müşkin zülfün takına,
Geceler isterem göz yaşı sepim,
Senin yurd saldığın kalb otağına.

Hüsnüne urulan yene kaytdı,
Visale teşne olan, yene kaytdı,
Yeni kafes düzelt, kaygı deni sep,
Kanadı kırılan yene kaytdı.

Gamzen çohlarını incidib elbet,
Çohunu sarsıdıb o mevzun kamet.
Murad şahmatını vefayla oyna,
Ahir mat olacak sene de kısmet.

Gönül muhabbetden söz açsa eğer,
Evvelce her sözü hicrindendir.
Humar gözlerini nazla açanda,
Mehnete düşenler şadlanıb güler.

Yerlere bahma ki, toprak söğürer,
Göylere bahma ki, gün salar nazar.
Gayretden ölerem, ey canan, inan,
Seni yuhuda da görse bir nefer.

Bu gece ayrılık, hicran demidir,
Sabah üreğimin nalan demidir.

Ey göz, sen kan ağla, ferma beledir,
Ey ürek, sende yan, efgan demidir.

Müşgü yaradarken çindeki çıran,
Zülfünün ıtrından olar perişan,
Ah u nale eder sehere kadar,
Gamınla bir gece kim olsa, canan!

Buluda düşmendir hemişe o yar,
Hemişe güneşin nurunu arar.
Eğer göz bele gile[25] değilse, neden,
Sulara gark olub müdam o dildar?

Ey sarvan desen sefer fikrin var
Koyma men yorgunu, burda ne olar?
Eğer deve sene yük daşırsa,
Gam yükü daşıram meni de apar...

[25] Gile: damla göz bebeği, Terceme edenler: Dr. Gulamhaseyin Begdili Dr. Halil Yusuflu.

Genceli Sabahi, 2. Yıl, No: 12, Nisan 1980, s. 36-45

HALK ŞAİRİ "SEHEND"

Bulud Karaçorlı "Sehend" 1305. ilde Meraga şehrinde baharın tabiata can verdiği, daglar dereler donunu giydiği, kuşlar şevke gelip çoh çoh vurduğu günlerinde anadan olmuştur. Genç matlab ata olacağı şevki ile, nigeran u sabırsızlıkla, yan otakda kadem vurur.

Gözlerin aydın olsun! Oğlun oldu, diye, ona muştuluk verilirken, göy şiddetle gürüldedi. Ildırım şahidi kara buludlar iri damlalarını sepelemeye, seler sular şakkıldayıp ahmaga başladı. Civan ata bunu hayra yorarak, oğlunun göyden elenen bereket ve rahmet ile dünyaya geldiğini söyledi. Belki, aile buna göre de oğulunun adını "Bulut" koydı.

Sicil alırken Bulud sözü idaredekilere anlaşılmaz olduğundan, "Behlud" yazsalar da, hamı onu "Bulud" sesler idi.

Doğurduğu aile yohsul da olsa (atası şöför, anası ev kadını idi.) Ceyran hanımın isti goynunda nevaziş, muhabbet ve ürek ohşayan laylaylar ile dil açıp büyüyor. Ata gaygıs ile farhlanıp yaşadular, Bulud hemişe atasını derin bir ihtiram ve anasını sönmez ilahi bir aşk ile yad ederdi. O, uşaklık hatıralarından bele yazır:

Kükürt kibritile her ahşam üstü
Onluk lampamızı anam yahardı
Düzülürdük hamı kürsi başına
Semaver kaynardı buğu kalhardı

Atam çoh giceler eve gelmezdi
Seferde olurdı yayınan kışı
Söz söze gelende adına anam
Derdi: "çöl guşu, beyaban daşı

Her gece atamı sabr elemden
Gıle şorbamızı töküb yirdik

Çoh vah başımızı atıp yatardık,
Ba'zada oturub nagıl dirdik

Anamın mihriban hazinli sesi
İndide var, hala kulağımdadır.
Söymeli vakarlı tutgun siması
Ele bil gözümün kabağındadır.

Bulud büyüdükçe aklı kemala çatdıkça, hayat ve yaşayış onu silkelemeye başlayır. İstibdat mamurlarının rahimsizcesine talanı, mülkdarlar tarafından kestlilerin rahimsizcesine istismarı ve zulüm, sitem boyunduruğu altında ezildiğini insanlık hukukundan mahrum olunduklarını görürken, heyecana gelir, beyninde "Ne üçün? Ne üçün? Ne üçün? sualleri cevalana gelir.

1324'üncü ilde vücuda gelen Azeri inkılabında Azerbaycan ve kürdistan halkları esaret zencirlerini parçalayıp, azad bir hayat kurdukta, Bulud'un da üregi açılır. Bülbül kimi dile gelir. Çiçeklenmekte olan yeni hayata nagmeler goşmağa başlayır. Lakin, bu azad hayat uzun sürmedi, menfi hatra düşmüş leşharların ve cire (pay, hisse) yiyenlerin gözlerini kamaştırdı. "Tecziye" (ayırma, bölme) ile Azerbaycan ve Kürd halklarının azatlığını boğdular. Yeniden basgın, kırgın ve talan başlandı, İstibdat öz şum kanatlarını ülkeye gerdi. Kardaş eli ile kardaş kanı töküldi. Zindanlar doldı. Daraağaçları kuruldı, ülke bir matem evine çevrildi. On minlerle günahsız insanlar sürgün olundu. Vatan gülzarlıglarında baykuşlar ulumağa, evladları baş götürüb, öz yurt yuvalarından uzaklaşmaya, gurbet ellerde, felaket ve bedbahtlıkla gün geçirtmeğe başlayırken şairin sesi ucalır:

Kargış zamanenin kanunlarına
Kargış ürekleri ayıranlara
Kargış insanları kafese salıb
Beşer hukukunda dem vuranlara

Kime dimeliyik derdimizi biz?
"Dil bilen" kimdi, "söz anlayan" kimdi?

Esir bir millete mahkum bir ele,
Kaygı çeken kimdi, ağlayan kimdi?

Diyerek, halkının ürek sözünü aleme yetirmeğe çalışır. Bu şiir deyilirken, Tagut nümayendeleri başda Eşref Pehlevi olmakla, hukuk-u beşer cem'iyetinin "beynelhalk yığıncağında" beşer hukkundan dem vurur dururlar.

"Sehend" ömrü boyu istibdada, zulm siteme ve esarete karşı amansız olubdur. Ba'zen dolmuş kara bulud kimi gürleyip ıldırım kimi şaharak:

Dilimi dalımdan çıhartsalar da,
Koy kardaş derdimi deyim, bari bil
Güneyinden kuzeye şarkdan-garba
Hansı halkı gördün bizim tek zelil

Milli azadlıklar asrı olsa da,
Her yerde her yanda adı bu asrın
Ne etmek? Dünyanı bugda dutsa da
Kehligin ruzisi çıngıldayır hemin!...

Bu şeref, bu şevket, bu "kudret" bu "şan"
Havra doğrudan da bize ar olsun!
Hayatın amansız bir kanunı var.
Ta'assubsuz bir millet gerek har olsun.

Bu sözlerden ohucu onu bir milliyetçi şovanist kimi tanımasın. O, öz bu meseleni yahşı aydınlaşdırdı.

Men demiyrem "üstün nejaddenam" men,
Deyerem ellerim-ellerden başdı
Menim meslegimde menim yolumda
Milletler hamisi dostdu kardaşdı.

Başka bir yerde:

Ancak bir sözüm var:
Mende insanam!...

Dilim var, halkım var, yurdum-yuvam var!
Yerden çıhmamışam göbelek kimi;
Adamam aklım var, elim-obam var.

Kul yaranmamışma yarananda men
Hiç kese olmaram ne kul ne esir.
Kurtuluş asrıdır insana bu asır
Esir olanlar da bu havun kesir!

Bu parçalardan aydın görünür ki, şair öz zulm sitemden kurtuluşunu ve azadlığını taleb ettiği kimi, bütün dünyada olan halkları da özüne dost ve kardaş bilir. "Sehend" halk şairi olarak, öz yaradıcılık, talanet ve isti'dad ile Azerbaycan edebiyat hazinesine en kıymetli ölmez eserler verebildi. Hüner ve şi'iriyle parlak bir ulduz kimi parladı. O, derin görüşlü bir şair olarak öz halkının gören gözü, düşünen beyni ve döğünen kalbi olmuşdur. Vatanının talan, halkının esaretde felaket ve bedbahtlıkla yaşadığını, tarihi medeniyetin tahrif ve inkar edildiğini, varlığın çeğnendiğini gördükçe alevlenip şu'lelenerek, **azadlık** deye bağırır, esaret zencirlerini çeyneyip, parçalayır, keskin kalemi ile mübareze yollarını ışıklandırırdı. O, yahşı bilirdi ki, hayat ve yaşamak hakkına malik olmak isteyen insan, gerek canından geçsin.

Kim deyir ölümdür candan geçmek?
Bu ölümden doğar başka hayat!
İnsan öz canından geçmese demek,
Ebedi hayata çatar mı? Heyhat!...

Deye, derin felsefi görüşlerle halkı kat'i mübarezeye çağırır. Bugün elde edilmiş azadık, öz canından geçmiş şehidlerin al kanlarını mahsuli değilmi?

O, yaratdığı inkılabı ve lirik şi'irleri ile kifayetlenmeyip talatım eden arzu ve isteklerini daha da geniş ve esaslı bir suretde halkına yetirmek içün halk folklorına, tükenmez zengin edebiyatına üz döndürib, "Dede Korkud" dastanlarından ilham alarak, edebiyat alemine "Sazımın Sözü" kimi ölmez ve değerli bir eser yaratmışdır. "Dede Korkud" dastanları "Sehend"in nazını özüne celb etmeği tesadüfi değil. Bu kitabda en yüksek insanlık duyguları özüne yer dutmuştur. Her boyu götürsen, orda ona muhabbeti, ata kaygısı

pak sevgi, kadınlığa ihtiram, vatana bağlılık, merdanelik ve azad hayat görüşleri en güzel ve canlı bir suretde cilvelenir. "Sehend" bunlardan ilham alarak her dastanın başlangıcında yazdığı Monolok sonundaki Peroloklarında öz dünya görüşlerini derin felsefi ifadeler ile azadlık ve şen arzularını söz incileri ile kaleme getirir. Halkımızı "Tepe Göz" kimi kan içenler ile mübarezeye çağırır.

"Sehend" ve onun yaradıcılığı hakkında danışmak ve onu olduğu kimi tanımak için eserlerini derinden mütala'a etmek lazımdır. Şair "Sazımın Sözü" eserinde bir mütefekkir kimi, hayatın derinliklerine çumarak, halkı özünü tanımağa, söndürülmüş milli şu'uru uyatmağa, karanlıklarda meş'ale ahtararak azadlık ve mübareze yollarını gençliğe nişan vermeğe çalışır. Ba'zen ona ele gelir ki, her şey hayat, tabi'at hatta insanlar bele derin yuhuya dalmış. Dünyanın hayrını şerrini atmışlar.

Gecenin koynunda vakarlı dağlar,
Sanki ebedi bir yuhuya batmış,
Dereler, tepeler, meşeler, bağlar,
Dünyanın hayrını şerrini atmış.

Başka bir yerde:

İnsan hakkını itiren günde,
Başı daşdan daşa değir her zaman
Sa'dadet ceyranı kaçır önünden,
Sildirim yollarda kalır sergerdan

Azıb özlüğünden itkin düşende
Kurt kimi, özünün kanını içir,
Özünü ahtarır bilmem nerede?
Çalılar, tikenler ayağın biçir.

Çaşmış, yolunu itirmiş, mukadder atını yabancılara tabşırıb, hakkına göz yummuş halk babalarının merdaneliklerini üzlerine çekerek,

Ezel günden kahramanlık,
Merdanelik, kaçaklık
Vetenimin, ellerimin

Ad sanılan yanaşıdır.
Doğrudan da her insanlık
Fahrı olan seciyeler,
Bu ellerin obaların,
Ekiz tay bir kardaşıdır.

Daha sonra;

Her derdin devasın ahtarmak gerek
Ne çıhar yıhılıb, zarıldamakdan?
Talaşız kulların kutu avamaz!
Yol getmese çatmaz maksada insan.

Seheri ahtaran geceden korhmaz
Alıram elime telaş asasın
Eğer göyden yere katran yağsa da,
Üzüb, geçmeliyim zulmet deryasın.

Görüldüğü kimi şair öz hedefine çatmak içün her çetinliğe sine gerir. Hatta, canından geçmeği de lazım bilir.

Şair "Karacık Çoban" destanının giriş bahsinde, karalık, dar zulmetde avare, sergerdan geze-geze gelib bir ışıklığa çıhır. Burda toz torpak basmış bir kitabhanada, köhne bir kitab onun nazarını özüne celb edir. Onu ohudukça şairin hayal guşu kanad açarak, göylere kalhır. Dağlar, dereler aşarak nihayet, gelib Oğuz ellerine çıhır. Derdli şair, üregini eller atası "Dede Korkuda" açır:

Zamandır bizlere felek-göz eğib.
Polad üz kılınçlar kında paslanıb.
Şahbaz aygırların peyi yeni kesilib
Cıdalar eğilib, kendir ufanıb

Odalar talanıb evler yıhılıb
Merd iğidler ölüb, ürek dağlanıb.
Hisarlar alınıb, ordu basılıb,
Dudaklar tikilib, kollar bağlanıb.

Altunlu ban evler talana gedib
Eviyesi gece göcde yatır,
Boz baltası kimi cömerd iğidler
Divarlar dibide portagal satır.

Üreğini derde salan, heç kese açabilmeyen sözlerini bir bir "Dede Korkud"a deyir. Ondan meded isteyir.
Cevabında:

Oğul! Niye menden himmet istersin?
Torpak esirinin elinde ne var?
Her aşığın beş gün devranı vardır
Her asrın özünün bir "Korkudu" var.

Başka bir yerde:

Atanın adını batıran oğul,
Atanın yurdunda kalmasa eyidir.
İğidde-iğidlik, namus, ar gerek!
Namussuz oğullar olmasa eyidir.

Belelikle, şair, her ferd veya milletin özüne mütteki olmağını, öz milli namus ve şerefinden özü defa etmeli olduğunu ireli sürür. Bu bir vakı'yetdir. Özgelerden kömek ummak galatdır.

"Beğil Oğlu 'Eren" Destanının başlangıcında, şairin hayal tarlanı yene coşarak, kanad açır. O, varlığın hayatın sırlarından baş açmağa, zamanı bir kafese ohşatmağa, hikmetle elleşerek nihayet yere enir. Vakı'yeti terennüme başlayarak;

Men gördüğüm dünyada,
Her şey aşikar, aydındır,
Güneş vardır, ışık var.

İnsanlar mahkum değil,
Çiçek açır, bar verir.
Hayatından zevk alır

İnsanlık var dostluk var.
Sevgi var, muhabbet var
Men gördüyüm dünyada

Şair özü içün bir alem yaradıb. Onun dünyasında azadlık var. Sevgi ve muhabbet orda hükm sürür. İnsanlar kaygısızdır. Ancak, o bu şen hayatı azadlığı özü içün ahtarmır.

Men tek özüm değilem,
Halkımın, ellerimin
Nabzı men ilen vurur.

Her kalbim çırpınarken,
Göğsümde bir ürek yoh,
Milyon ürek çırpınır.

Men o kepenegim ki,
Dünyada hayat adlı
Şu'leye vurulmuşam.

Yansam da, bakim yohdur,
Ezelden bu sevdada,
Yanmağa doğulmuşam.

O, bir halk şairi olarak vatanını azad, halkını hoşbaht görmek isteyir. Teessüf ki; amansız ölüm onu, azadlığın ilk baharında bizden ayırdı. "Sehend", "Savalan", "Haydar baba" dağlarının etekleri lale, yasemenle dolduğu, keklikleri kakkıldadığı, bülbülleri cehce başladığı zaman; o büyük insanı, şiir ve edeb şahinini bizden ayırdı. Kaynayıb kalhan şiir bulağını gurutdu.

Ancak, o ölmeyib! Alevlendirdiği şiir ve hüner meş'ali ile özü üçün bir ebediyet yaradıb.

"Şairin alemi ölmez, ona alemde zeval yoh!"

Deyen böyük Şehriyar'ın dediği kimidir. O, vatan ve azadlık uğrunda ışık salarak, halkının üreginde hemişelik yaşayacak, aşıkların sazında, hanendelerin nevasında yad edilecektir.

"Sehend", "Şehriyar" namesinde:

Dağları koparak, dereler dolsun,
Köpü gelü cayları calıyak düze,
Yaşarsın kurumuş göllerin göğü
Zemiler göz, göye tiğmesin belke.

"Sehend"de gel açsın, "haydar baba" da,
Üzerinde çadır kursun "Şehriyar"
Bahak çiçeklenen yurda, şiir yazak.
Şa'ir de bahtiyar, şi'ir de bahtiyar.

Deye arzuladığı azadlık bağnın barını dermek ona kısmet olmadı. Bu bizim için yaman bir niskil, sağalmaz bir yara oldu.

O hele on il bundan kabak yazdığı şiire öz arzu ve isteklerini terennüm etmekle, zulm, sitem saraylarının dağılacağına inanırdı.

"Şairim! Sözümü gurbete salma!
Kulak as, dünyada gör bir ne sesdir.
Bağrıvı sıhmasın atılan toplar,
Kırılan zencirdir, sınan kafesdir."

"Sehend" 1357. ilde ferverdin aynın 21'inde gece saat ikide kalb hastalığından, ebedi olarak hayata göz yumdu. Onun ölümü halkımız içün milli bir matem, edebiyatımız üçün yeri dolmaz bir itki oldu.

Doktor Cevat Heyet, 11. Yıl, No: 73-2, Haziran-Temmuz-Ağustos 1989, s. 30-36

CİHANŞAH KARAKOYUNLU ve ŞİİRLERİ

9, hicri ve 15. miladi asırda İran'da Karakoyunlu saltanatının kurucusu olan ve şiirlerinde Hakiki tahallusunu işleden Ebulmuzaffer Cihanşah Farsça-Türkçe şiirler yazan görkemli şairlerimizden olmuştur. O, cesur bir savaşçı ve mahir bir siyaset adamı olmakla yanaşı arif bir şairdi.

Cihanşah şia mezhebine mensup olduğu üçün sünni tarihçiler onun hakkında bazı nerve sözler yazmışlar. Bununla bele sünni olan Timurilerin resmi tarihçisi ve Cihanşahın çağdaşı Abdulrezzak Semerkendi yazdığı eserinde onun hakkında bele yazir:

"Cihanşahın yahşi idaresi üzünden Azerbeycan çok müreffeh bir vaziyette idi. Adaleti icra etmek, memleketin abadlığını temin etmek ve tebasına mihribanlıkla rettar etmek bu Patişahın esas kaygısı idi. Hükümet merkezi olan Tebriz cemiyeti ve emniyeti ile mısralar kayıt edirdi."

Cihanşah ve Karakoyunlular hakkında Kazı Ahmet Gafari tarafından tafsilatlı malumat verilmiştir. Meşhur İranşinas Minoriski bu kitaba dayanarak böyle yazir:[26]

"Karakoyunlu ulusunun coğrafi merkezi Van gölünün (deryaçe) kuzey sahilindeki Erçiştir. Onların rakibi olan Akkoyunlu ulusuna mensup oymaklar Diyarbekir nahiyesinde yerleşmişdiler. Akkoyunlular Bayındır (Oğuz) kabilesinin begleri tarafından ve Karakoyunlular Yuva kalibesine (Oğuz) mensup olan Barami veya Baharlu ailesi tarafından teşkilatlandırılmıştılar.

Cihanşahın atası Kara Yusuf, Sultan Ahmet Cabir'in emirlerinden olup kızı da sultanla evlenmişti.

Kara Yusuf Emir Timur ölenden sonra kabilesini etrafına yığdı ve Nahçivan civarında Timurlu Mirza Ebu Bekiri mağlub etti. Sonra Emir Timur'un oğlu Miranşahla savaştı onu öldürüp bütün Azerbaycan, Irak ve Irak'ın bazı kısımlarının hakimi oldu. Kara Yusuf miladi 1420 ilinde öldü.

---

[26] KaraKoyunlu Cihanşah ve şiirleri; Minorişki. Tercüme eden: Mine Erol. Selçuklu araştırmaları dergisi, 11 , Ankara.

Onun altı oğlu vardı. İlk illerde almış olduğu yerler oğlanları arasında taksim oldu. 1435 ilinde Cihanşah Azerbaycan'a emir oldu ve bir müddet sonra İsfahan, Fars, Kirman, Irak ve Herat'ı da fethetti.

Cihanşah Ak Koyunlu emiri Uzun Hasan Bege karşı Diyarbekir'e koşun çekti fakat bu savaşta muhasara olup bilinmeyen bir asker tarafından Muş çölünde öldürüldü.

Cihanşah 70 yil yaşayıp ve 33 yıl patişahlık etmiştir. Bugün Tebriz'de göy mescit adıyla meşhur olan abide onun ve hatunu Begüm'ün eseridir ve Cihanşahın kabri de ordadır.

Şiirleri: Cihanşah iki dilde; Farsça ve Türkçe şiirler yazmıştır. Şiirlerinin iki el yazması vardır. Biri Britanya müzesinde sahlanır. Bu mecmua 80 varaktır. İlk kısmında 105 Farsça gazel ve bir müstezad vardır. İkinci kısımda Türkçe gazel ve Türkçe rubai vardır. Son varakta hatime kısmında bele yazılmıştır: "Ariflerin sultanı ve öz dövrünün hükümdarlarının iftiharı ve dövrün adillerinin esas sözlerini ihtiva eden kitap Sultan Cihanşahın çağında İsfehanlı Hüsrev oğlu Kamber Ali tarafından 893 şevvalinde bitirildi."

İkincisi Revan el yazmaları institütünde saklanılır. Bu nüshe baresinde ilk defa Atıf Hüseyinzade malumat vermiştir. Bele nazara gelir ki, bu nüshe hicri 879'da göçürülmüştür.

Bu iki nüsheni tedkik ettikten sonra Bakı'da Ebulfezl Rahimof, Latif Hüseyinof ve Mayil Aliyof 1986'da "Cihanşah'ın hakiki seçilmiş eserleri" ünvanı ile 143 sahifelik bir kitap çıkartmışlar. Bu kitapta şairin yalnız Türkçe şiirleri neşredilmiştir. Teessüf ki, tedkikatçiler şiirleri orijinal lehcede yok bacardıkları kadar bugünkü telaffuzlu nakl etmişler.

Cihanşah sufi olduğu için şiirlerinde Hakiki tahallosunu seçmişdir. Şiirlerini dövrünün en büyük arif şairi olan Abdulrahman Cami'ye göndermiştir. Cami bu barede bele yazmıştır: "Veciz danışak. Hakikat ahtaran cevahirlerle dolu bir inci kutusu kimi muhteşem bir kitap geldi. O, hem gazelleri, hem mesnevileri, hem edebi ve hem de manevi sırları ihtiva edir. Her gazelin ilk mısrası edebilik sabahı şevkinin mesud parlaklığı ile başlar, son mısralar hakkında ne söylenir ki, her biri ebedi bir güzelliğin membaıdır."

Farsça şiirleri daha kutludur. Türkçe rubaileri tek kafiyelidir ve klasik hezec kalıbı yerine remel veznindedir.

Hakiki her şeyden evvel lirik şairdir. O gazel ve rubailerinde muhabbet, dostluk, sadakat ve aşkı terennüm etmiştir. O insan güzelliğini rengarenk bedii boyalarla, latif ve güzel sözlerle vasfetmiştir.

Mesela:

Kaddin kimi ..... sanavber ne yerde var.
Anberfeşan saçın kimi anber ne yerde var.
Hüsnün beyazına düşeli dane-yi siyah.
Bu tür içinde hal müdevver ne yerde var.

Hakikinin şiirlerinde hamıdan çok Nesimi'nin tesiri göze çarpır, o da Hurufiler kimi insanı Tanrının mazharı bilir:

"Tecelli kıldı cemalünde vahib suret.
Bu manadan sana mazhar ilahi dedim."

Hakiki'nin rubailerinin takriben hamısının her dört mısrası hemkafiyedir.

Hakiki'nin dili Azeri Türkçesidir ve 15 inci asır hususiyetini gösterir ve bu cihetten Fuzuli'nin diline benzer. Makalemize şiir numunelerini bugünkü elifbamızla yazmakla yanaşı telaffuz cihetinden aslına sadık kalmağa dikkat ettik:

Ey hat ve halun kelamullah hem ümmülkitap
Hasretünden dide-yi uşşak oluptur gark-ı ab
Gamze-yi ceşmün işaret kıldı ehli vadeye.
Mesi aşkun şol cihanda kalmadı eyninde hab.
Leylete'lesra ve velleyl indi zülfün şanına.
Ayetüş'şemse vechünden göründü afitab.
Ey menim eynimde ruhsarun çü nur lem yezel.
Vi saçun bir tağre (turre) sinden alem üzere meşk.
Alemi kıldı münevver nur vechün ta ebed nab.
Levh mahfuzunda ruşen oldu hem yevme'l-hisab.
Zar ve bimarım eğer teşrif kılsan bir nazar.
Hak rah mekdeminde sepmişem gözden güllab.
Ol hat ü hal ü ruh ve zülfün hesabın kılmağa.

Hasib aşka misr oldu Haktan ihtisab.
Suretin ayine-yi aşk oldu ahli aleme,
Levh mahfuzun furkan oldu hikmetden kitap.
Ey "hakiki" başunu koy ol cenabı hazrete,
Koymagıl elden misalin damenin ez hiç bab.
Take hüsnün suret ü manide dava görsedür.
Kursinin nuri cemalından tecelli görsedür.
Secde-yi iman götürmez kaşlarun mihrabına.
Her basiretsiz kim anı tak kisra görsedür.
Sure-yi sebe'l mesani (fatihe) hat ruhsarundadur.
Şol cihetteden suretin her şeyde mana görsedür.
Ey mesiha dem senün enfes lalün aşka.
Nefhe-i ruh'el kuds tek nut-ık isa görsedur.
Kim ki hayran olmaz ol maşukanın ruhsarına.
Ehl-i dil ol meşriki manada ana görsedur.
Zahida gel secde kıl şol suret-i rahmana sen.
Secde hak sene çünki ehli takva görsedür.
Çün "Hakiki" herke mansur oldı dermeydan-ı aşk.
Berserdar muhabbet şart dava görsedur.

Rubailerden:

Ey visalun ravza-yı rizvanumuz
Vay dudağun çeşme-yi heyvanumuz.
Çün iki alemde sensin canumuz.
Küfrü zülfün şehridür imanumuz

Cemalün şemüne her şeb gelür mehtap ruzundan,
Çün anın afitabından düşürdür ab ruzundan.
Maneber zülf perçinün gelür bad-ı saba birle
Behalk derdmanend salur kalab ruzundan.
Gam ve derdünden ey dilber eğer ah eylesem derdim
Zaşg-ı dide-yi merdem ahar seylab ruzundan.

Saçun zalinde ruhsarun ki nur-ı cavidan oldu,
Bu hasretten salur çerhi felek atnab ruzundan.
"Hakiki" asitanundan temenna çün visal etti,
Tecelli hakikatten açıldı bab-ı ruzundan.

Ey ser-i zülf kemend-i bela
Pişkadet serv-i sanavber duta
Sure-yi velşems yüzün ayeti
Harf-i bedayede hattın vezzuha
Hazır lebin çeşmeye ab-ı hayat
Aşık-ı dilhasteye lalin şifa
Kim ki ser-i kuyine hak olmadı
İrmedi maksudına ol bineva
Ah ile yandırdı meni firkatin
Gel mene visalinde erişdir deva
Ayet-i velleyl saçın şanına
Hal ü hattın fatihe-yi rabbena
Kim ki seni gördü bu vechile şah
Oldu senin hak-i rahinde feda
Sidre boyun servine kıldı sücud
Arz-ı ruhsarına bed-ir duca
Hüsn ü letafetde yüzündür kamer
Küfr ü delaletde saçındır bela
Visaline yar oldu "Hakiki" bugün
Haktan erişti ona fazl u ata.

Alem-i gaddara ağyar ol gönül
Yara ile yar-ı vefadar ol gönül
Canı kurban eyle berdar ol gönül
Vahdetin kuyunde pendar ol gönül

Ver gönül ol gülzare ta ebed

Koy başını payidara ta ebed
Dini ve ukbi haram olsun haram
Olmayan hayran nigare ta ebed

Ey iki alemde ceşmün afitab
Mushaf vechündedür ümmülkitap
Düştü cana ateş-i hicründe tab
Şevk-i eşkün bağrımı kıldı kebap

Hüsreva çok zulm ü bidad eyleme
Aşıkı manend ferhad eyleme
Azm-i hicran cevr-i bünyad eyleme
Medainin gönlünü şad eyleme

Vehdetün nuru yüzün mehtabıdur.
Kevserin remzi lebün kendabıdur.
Leyletü'l esra saçun etnabıdur.
Mest aşk ol badenin gerkabıdur.

Hakiki Farsca gazellerinde de sevgi ve mehebbeti terennüm etmişdir, Farsça şiirlerinden elimize yalnız bir beyt çattığı üçün ancak onu burada nakl edirik:

Hızır meni hayat men gir tu nist dilberim.
Sabır meni sebat men gir tu nist dilberim.

Prof. Gulamhüseyin Begdili, 10. Yıl, No: 70-4, Kasım-Aralık-Ocak 1988, s. 25-30

KEVSERİ VE NİZAMİ ANANESİ

10-11. asırlarda yaşayıp Nizami ananesini devam ettiren Azerbaycan şairlerinden birisi de Mir Akil Kevseri Erdebili olmuştur. O Safaviler sülalesinin hükümdarlarından birinci Şah Abbas (994-1038 h.k) dövründe İsfehan şehrinde yaşayıp ciddi yaradıcılık işleri ile meşgul olmuştur. O da Nizami gibi hamse yaratmak fikrine düşüp ancak eserlerinde helelik elimizde "Leyli ve Mecnun" ve "Şirin ve Ferhat" mesnevilerinden başka diğer eseri yoktur ve malum değildir. Edebiyat tarihlerinde onun baresinde hiçbir malumata rast gelmirik. Tekçe büyük alimimiz Mir Mirza Muhammed Ali Han Terbid özünün meşhur danışmandan Azerbaycan eserinde Kevseri barede ihtisarla malumat verir ve yazır: "Kevseri Erdebil'dendir. Sufi meniş ve derviş meslek bir şahs olup Noktaviler tarikatının banisi Mahmut Pesihani Geylani'nin canşınlarından birisidir. Belki de onun Noktavilere rağbet göstermesi unudulmasına sebep olmuştur." Heç bir deftere yazılmamıştır hatta muassır İran alimlerinden Akay Doktor Talat Basari vaktiyle Tahran'da neşr olunan sohen meclisinde neşrettiği "Çehre-i Şirin" adlı makalesinde Firdevsi'nin Nizami'nin ve onun haleflerinin Şirin hakkında söylediği şiirlerinden numuneler vermiştir. Ancak Doktor Talat Basari buraya Kevseri'nin de adını dahil etmiş bulunsa da yine nedense şairin şiirlerinden numuneler getirmemiştir. Tekçe adını çekmekle kifayetlenmiştir. Halbuki Kevseri Şirin'e hasrolunmuş bedii güzel ve yüreğe yatan şiirlerin müellifidir. Şimali Azerbaycan'ın görkemli muassır alimlerinden Doktor Azede Hanım Rüstemova özünün "Azerbaycan Epik Şiirinin İnkişaf Yolları" adlı eserinde Cenubi Azerbaycan şairi Mir Akil Kevseri'nin hayat ve yaratıcılığına ciddi dikkat getirip Şirin ve Ferhat mesnevisinin geniş tahlilini vermiş, onu büyük Nizami'nin Hüsrev-i Şirin manzumesi ile ölçüp, ciddi ilmi ve bedii mukayeseler etmiştir. Kevseri'nin edebiyatımızda tuttuğu mevkini ilmi ve düzgün kıymetlendirmiş ve aydınlaşmıştır. Mir Akil Kevseri öz Şirin ve Ferhad manzumesinin bir nice yerinde özünü Nizami'nin devamçılarından biri kimi takdim etmiş ve büyük Nizami'nin edebi mektebinden ilhamlandığını bildirmiştir. Ekser Nizami'ye istinad ederek söz söylemiştir:

Nizami ra ki ruheş bad hoşhal
Çeninzad in ragam ra suret hal

diye üstadını yad etmiştir. Kevseri eserinin nizama çekilmesi tarihini manzumenin sonunda böyle beyan edip nizama çekmiştir:

Pey tarih in ebyad delcu
Beher su bud tebam dertekabu
Ki in eşar ez kelkebeyan zad
Hered-i şirin hikayetha nişan dad.

Şairin 7650 mısradan ibaret olan Şirin ve Ferhar eseri ananeye esasen Tanrının, peygamberin ve dövrün hükümdarın methi ile başlasa da şair lap başlangıçta ilk medihede bile şikayete geçip zamanesinde ilme, hünere yaradıcılığa kıymet verilmemesinden söz açmış, sözün kelamın harıdarı olmadığını beyan etmiştir ve açık açığına söylemiştir.

Der in keşver haridar-i sohen nist
Kesi sergerm-i bazar-i sohen nist.
Ke der İran kesi nayed pedidar
Ke başed cens mani ra haridar.

Görünür İsfahan'da o zaman Kevseri şiirine kıymet veren olmamıştır ve biz bu meselini ele onun Noktaviliğe rağbet besleyip bağlı olduğu ile alakandırırık ve bilirik. Ahirde birinci Şah Abbas var gücü ile bütün bu ceryanın ardıcıllarını mahvedip aradan apardı ve katliam eyledi ve köklerini kesti. Çoh nadir surette ölümden necap tapanlar oldu. O cümleden Mir Akil Kevseri. Bele olduğu takdirde yani kimse şairin yaradıcılığı ile meraklanmadığ ve ona itina etmediğine göre şair öz şiirlerini Hindistan'a göndedermek fikrine düşerek yazır:

Beranem Koseri ebyad hodra
Şodeh nazel zearş-i ayat hodra
Çu katre caneba omman ferestem
Metae hod behendüstan ferestem.

Lakin şairin bu teşebbüs ve itirazı da heç bir netice vermir. Şair her taraftan ağır tazyike ve ciddi feşarlara maruz kalarak baş götürüp ülkeni terk etmek hayalına düşür. Acilen muhacerat etmek mecburiyetinde olur:

Der İran telh keşte kam canem
Bebayed şod, su-ye Hindistanem

diye özüne teselli verir. Şairin Hindistan'a gidip gitmemesi helelik belli değildir. Bu barede elimizde heç bir malumat yohdur. Kevseri'nin hayat ve yaradıcılığına dair esas malumatı onun öz eserlerinden alırık. Şair özü baresinde yazır:

Eger noket der mani nesefti
Hadisi Leyli ve Mecnun negufti
Nekerdi ger to orfe aşıkıyad
Kehandi kıssa-yı Şirin Ferhad

Bununla da özünün Leyli ve Mecnun ile Şirin ve Ferhad adlı manzumelerinin olduğunu bildirir. Eserde Kutb-u Harezmi, Şeyhi, Arif Erdebili, Emir Ali Şir Nevai ve diğer Türk halklarına mensup olan Nizami ardıcılları kimi Ferhad'ı ön sıraya çekip onu eserinin asıl kahramanı ve esas siması gibi götümüştür. Kevseri öz Ferhad'ının menşei ve kökü hakkında bele yazır:

Ki der Çin padişahı namver bud
Ke ali himmeto vala goher bud
Derin doletsera-ye aşk bonyad
Yaki ferzend bodeş nam Ferhad

Eserde Mehin Banu, Şirin, Ferhad, Hüsrev, Bezerk Emid, Daye, Şapur ve başka suretler vardır. Şapur Ferhad'ın uşaklıktan mektep yoldaşı ve inisidir. Kevseri Şapur'u devlet hadimidir. Özü de zadegan neslinden ve yüksek menşeili bir tabakadandır. O da hakanın vezirinin yiğeni oğludur:

Bebage zendagani daşt destur
Nehali noreside nam-ı şapur

Ferhad'la Şapur tahsil alırken her ikisi bir sanat ve peşe ile meraklanıp Ferhad baltanı ve Şapur ise fırçanı seçir. Ferhad maharetli daş yonan güzel bir mimar üstad bir heykeltraş, Şapur ise bacarıklı ve muhteşem bir ressam olur. Bu iki yoldaş imkanlardan istifade ederek azametli bir sarayın tikilip başa çatmasını nazara alıp hem ilim hem de sanat aleminde meraklı işler görmüşler. Kevseri Ferhad'ın Şirin'e aşık olması ahvalatını Türk halklarının

ananeleri ve nagılları esasında kaleme alır. Ferhad yuhusunda Şirin'i görüp ona vurulur. Nihayet uzaktan gelmiş bir kervanın başçınında "Tacir başında" Şirin'in tasvirini görür. Tacir Şirin'in kim olup harada olduğunu Ferhad'a izah edir. Burada Gence Nizami manzumesindeki perdeni avaz edir. Ancak Ermen Zemin'in de adının çekir:

Bemolke gence kar oftad mara,
Su-ye ermen gozar oftad mara

Kevseri eser boyu defalarla Gence ve Ermen Zemin adlarını çekmiştir ve ebedileştirmiştir. Tacir başı Şirin'in şeklini Ferhad'a verir Ferhad aşkın kudreti ile doğma ana yurdunu terk ederek namalum bir talihin ardınca şarktan garba doğru yola düşür. Yegane yol yoldaşı ve munisi de Şapur olur. Onlar yolda birbirlerini yitirip heresi ayrı bir yolla gelip Ermen Zemin'e çıhıp orada tapışıp maksada uygun bir yerde faaliyete başlayırlar.

Eserin mevzusu esas itibariyle Nizami'nin Hüsrev ü Şirin poemasında olduğu kimin olsa da öyle başlangıçtan Kevseri'nin yarattığı sahneleridir. Şair hadiselerin tasvirinde yeni bir yol, yeni ve orijinal fikirler söylemek, meraklı sahneler yaratmak istemiştir. O büyük selefini tekrar etmek istemese de ancak buna tam şekilde muvaffak olamamıştır. Nizami manzumesinde olduğu kimi Kevseri eserinde de Şapur Ferhad'dan gabak Şirin'le görüşmüş, ilk görüşte orada Ferhad'ın suretin çekip ona göstermiş ve dikkatin celp etmiştir. Şirin de gayıbane olarak Ferhad'a vurulmuştur. Esas fark burasındadır ki Kevseri Ferhad'ı Hüsrev'le değişmiştir. Ferhad'ın güzel tasvirini gören Şirin'in aklını başından çıharmıştır:

Ço Şirin ra nazar ber suret oftad
Zeher muyeş aşk amed beferyad

Burada esas kahraman Hüsrev yoh Ferhad'dır. Hadisede çölde, çemende bağda yoh, saray dahilinde, adi yaşayış şeraitinde baş vermiştir.

Kevseri de aşığı maşukanın ardınca şarktan garba gönderir. Ancak Nizami manzumesinin terkip hisseleri ile Kevseri eseri arasında olan fark burasındadır ki Nizami eserinde olan sahnesazlıklar, tumturaklar, bediilik, tarihe muayyen kadar yahınlık, hadiselerin eyni ve adi tasvir ve izahı Kevseri manzumesinde bir o kadar bayatılaştırılmış, sadeleşmiş, tarihilikten

uzaklaşmış, basitleştirilmiştir. Kevseri'nin selefi eserine artırdığı epizotlar hadiseleri sahnelerde o kadar inandırıcı ve meraklı olmamıştır. Nizami seviyesine kalkabilmemiştir. Kevseri eserinde, Ferhad ve Şirinin görüşüp sevişmelerinde yeni suret olan Daye'nin muayyen rolü olmamıştır. Şirin özünü tacir adlandıran Ferhad'ın zadegan neslinden olup bir şehzade olduğunu ihtimal edir. Bunun onun davranış-u reftarından duyur. Daye vasıta ile içki meclisinde bu işi aydınlaşıtırı. Ferhad'ın şehzade olduğu aşikar çıhır ve Şirin'i haddinden artık sevindirir. Halbuki Nizami destanında Ferhad'ın kim olduğu, menşei ve kök meselesi metreh değildir. Bu iş ancak Hüsrev hakkında ifade olunmuştur.

Kevseri Ferhad ile Şirin'i görüştürür, seviştirir ve ohucuya bele gelir ki artık iş bitip ve tezlikle mesele lazım şeklinde hal olunasıdır. Ancak böyle olmur. Aşık ile maşuk visal ve hoşbahtlık makamına yetişebilmirler. Hadiseler gözlenilenlerin aksine olur. Kevseri meseleni mürekkepleştirir. Aşk meydanında tehklikeler olduğunu göstermek için daha azametli ve kudretli bir rakip meydana çıharır. Sasani sülalesinin muhteşem şehinşahı olan Hüsrev-i Perviz'i aşk meydanına getirir. Hüsrev Ermen şehzadesi Şirin'in güzeller güzeli olduğunu işitip onu ele getirmek isteyir. Yani şark aşk meselesine has olan üçlük meselesi, rekabet ahvalatı ortaya çıhır. Bir maşuka ve iki aşık. İran Şahı Hüsrev ayyaş bir hükümdardır. Kudret ve imkan sahibidir. O her gün bir güzel ile başa vurmak hatta her saat bir ay yüzlü ile devran sürmek isteyir. Onun için yeni yeni güzeller beğenip seçme dilber-i maşukalar gerektir. Şirin'in şöhreti onun her dem hayal-i üreğini öyle talatma salır ki durup Medayın'dan Ermen Zemin'e gelip çıhır. Şirin'i talep edir. Mehin Banu başı üstünü kesmiş bu dehşetli tehlike karşısında özünü yitirir. Şirin'in istek ve arzusunun aksine olarak ister istemez onu Hüsrev'e vaad edir. Ferhad'ın ve kızın saf aşkına, geleceğine ve Şirin'in ciddi itirazına ehemmiyet vermiyir. O şahla kovm olduğunu özüne büyük bir şeref ve iftihar sayır ve Şirin'in İran'a gitmesine amade edir.

Hüsrev bir taraftan öz kudretinden, diğer taraftan Mehin Banu'nun zayıflığından istifade ederek Şirin'in şahsi razılığını elde etmeyi lazım bilmeyir. Onunla heç görüşüp danışmadan onu özü ile birlikte Ermen

Zemin'den İran'a aparır. Medayin'de ele bir şerait yaratır ki Şirin'in yaşayışına uygun gelmir. Naçar olarak dağlık ve serin bir yerde münasip bir kasr diktirmeği rica edir.

Ferhad Şirin'in ardınca gedir. Hüsrev tarafından Bisotun dağını yarmağa mecbur edilir. Nihayet Ferhad'ın ölüm macerası, Hüsrev ile Şirin'in barışıp evlenme ahvalatı, Hüsrev'in Şirviye tarafından öldürülme faciası aslında Nizami'nin Hüsrev ü Şirin dastanında olduğu kimi gitse de Kevseri yeni boyalara, sahnelerde muhtelif değişikliklere, sadeleştirme ve mürekkepleştirmelere yol vermiştir ki biz bu ahvalatları eserin kahramanlarını ayrı ayrı seciyelendirmekte kısaca izah edeceyik.

Gulam Hüseyin Begdili, 10 Yıl, No: 75-5, Şubat-Mart 1989, s. 41-48

KEVSERİ VE NİZAMİ ANANESİ II

Ferhad'ın sureti

Kevseri'nin Ferhad'ı hakan neslindendir. O mükemmel talim terbiye görmüştür. Mimarlık ve deşinme işine büyük heves sureti gösterir. Aşk sevdasına giriftar olduktan sonra tekçe öz mevki ve imkanlarından değil, şahsi bacarık ve hünerinden de istifade etmekle sevgilisine çatmak ve onun visaline kavuşmak için şarktan garba yolu düşür. Özünü bir sevdager kimi kaleme verse de çok çekmeden hakan neslinden olduğu belli olup aşikara çıkar. Yeniden tale ve şerait onu atsız yaşamağa mecbur eder. Şirin'i özüne vurgun ve meftun edebilse de bu hoşbaht günlerin ömrü uzun olmur. Daha kudretli ve güçlü bir rakip ortaya çıkır. Ferhad'ın bütün arzularını yoh edir. Zor ikilik yoluyla Şirin'i götürüp Medain'e aparır. Ferhad elden çıkmış sevgili maşukasının ardından gölge gibi sürünür. Gidip İran'ın payitahtına Medayin'e yetişer:

Deli por bagame o manzel be manzel
Ravan gardid az donbale mahmel.

Hele Medayin'e gidip çatmamıştan evvel Kevser'i Ferhad'ı bir başa Bisutun dağlarına gider. O bu sihirli dağın her bir daşında, her gayasında güya bir makam izini tapır. Her adımda bir sevda şehidinin mezarını görür. Hayret ile özü özüne bele sual verir.

Ke aya in magam hasret efza
Kodamin haste ra cayıst o mara

Sanki Bisutun'un her daşı her kayası nakam bir muhabbetin delili ile Ferhad'a cevap verir:

Mahabbet bank zad kin rahe eşğ est
Behar gamı şahadatgah eşğ est.

Garip ve kömeksiz Ferhad'ın ayyaş Hüsrev'in elinden maşukası Şirin'i çıkartmağı elbette ki bir hayalden başka bir şey olabilmezdi. Ancak Ferhad bu dağda berk düşünür, manilerden çekinmir, heç bir tehlikeden korkmur. O bütün maddi ve manevi kudret ve bacarığını öz hedefine nail olmak uğrunda

kurban vermeğe amade olur ve bütün varlığını saf aşkı uğrunda feda etmeye kadirdir. Kevseri öz Ferhad'ını böyle tasvir ve terennüm edir:

Ze har çizi ke dar hobi neşan bud
Ze sar ta pay an rana cavan bu
Betahm o daneş o adrak ali
Şode zarbolmasal dar har meşalı
Be mardı o şo câat ham çu rostam
Be ehsan o morovvat ham çu hatam
Be bazuye tavana şar zeh şiri
Be mardı o şocâat bi naziri

Diğer taraftan Ferhad çoh sade dil ve saf üreklidir. Mehz Ferhad'ı bunca sadeliğinden ve Necip ve insanca hususiyetlerinden öz maksadına uygun istifade eden Hüsrev onu dağ çapmaya, Bisutun'u yarmağa sevk eder. Bisutun'u yarıp, çapıp yol açmaktan sonra hiç Şirin'in visalini de vaad etmir. Hüsrev'in Bisutun'u yarmak teklifini hiçbir kayıtsız ve şartsız kabul eden Ferhad, ancak muhkem bir balta ona vermeği rica eder ve alır:

Gerft an tişe va farhad dar dast
Kamar bar bistun kandan miyan bast

Kevseri Ferhad'ı da Bisutun dağında ilk nevbede Şirin'in güzel bir heykelini yonur. Her seher akşam onun karşısında diz çöküp secde edir. O da Nizami Ferhad'ı gibi dağla daşla danışar, göğlere ses salır. Haray koparır. Azametli kart daşları ezip toza çevireceğine ant içir. Kevseri Ferhad'ı da Şirin'i atı ile birlikte boynuna kaldırıp Bisutun'dan Kars-ı Şirin'e kadar aparır. Bütün Nizami mektebinin izleyicilerin eserlerinde olan Ferhadlar kimi Kevseri Ferhad'ı da Şirin'in hatrına her cür çetinliklere sine gerir ve katlaşır ve durur. Kevseri'nin yarattığı sahnelerden birisi de Ferhad'ın Hüsrev'e yakından onun veziri Bozork Omit ile münazarasıdır. Kevseri bunu geniş tasavvur eder. Danışıklar orijinala müsbet bir katre mofesseldir. Ferhad özü aşkının ateşi barede ürek ağrısı ile danışır. Bozork Omid onu bu muhabbetten vazgeçirmeye çalışsa da Ferhad onun nasihatlerine itinasızdır. Bu saf aşk uğrunda ölümünden korkmadığını söylüyor. Şirin'i elde edeceğine emin olduğunu bildirir ve bu niyetine çatacağına inanır ve tereddüt etmiyir.

Ferhad'ın ölüm macerası sahnesi de tahminen Nizami'de olduğu kimin tasvir olunur. Burada bu ölüm tarihini yine vezir Bozork Omid tökür. Sahta kara habar lafta inandırıcı surette Ferhad'a çattırılır. Saf ürekli Ferhad bu yalana inanır. Derhal öz şirin canına kast edir. Bu ahvalat esasen ana hat olan Nizami destanı esasında nazma çekilir. Fakat hayırda hisseler değişilir. Tahminen Nizami sahneleri tekrar olunur.

Ferhad'ın Kevseri eserinde sahneye tez gelip heç çıhması esas farktır. Hem de Kevseri Ferhad'ını Şirin de ürekten sever. Halbuki Nizami Şirin'i Nizami Ferhad'ını esasen bir büyük sanatkar kimi kıymetlendirir ve Hüsrev'e aşıktır.

Şirin'in sureti

Kevseri Şirin'i de Mehin Banu'nun kardaşı kızıdır. Kevseri Şirin'i de meclisler kurmağı, şenlik eğlenceleri yaratmağı, at minip seyre çıkmağı, yaylak ve kışlak etmeği, nedimeleri ile bir iki hoş güzeran geçirmeği sevir ve hoşlanır ve kahraman bir şark kadını gibi at belinden düşmür. Şirin'in ipek parça üzerinde şeklini hazırladıp Çin şehzadesi Ferhad'a hediye veren tacirin dilinden şair Şirin'in güzelliğinden bele terennüm eder:

Çe dohtare fahre hubane cahan est
Ke hosnaş zinete sad dudman est
Çenan ali ast dar hosne an samanbar
Ke guya mahe kanan ast dar hor
Bovad hosnaş ze bas şirin odel keş.
Be şirin gest meşhur an parivaş

Kevseri eser boyu özü Şirin'in güzelliğinden, serv kametinden, şehla gözlerinden, keman kaşlarından, güllaç saçlarından söz açır ve onun vecahati ile öğünür. Şirin'in özü de güzellik vurgunu sevgi ve saadet harıdarıdır. Tekçe Hüsrev'in şeklini görmek ile yürekten ona vurulur ve itiraf edip söyleyir:

Keman sar dar rahe eşkeş nehadam
Salahe hod be daste eşkeş dadam.

Görünür Kevseri Şirin'i Nizami Şirin'i seciyesinde olup aşka muhabbete ihtiyarsız vurgun olmuşlar. Ancak Kevseri Şirininin şeyda yüreği Ferhad'a

meftun olup ve ona gönül vermiştir. Nizami Şirin'i de Hüsrev'i sevmiş ve üreğini ebedi olarak ona vermiştir. Daye ve Şapur bu muhabbet sahiplerinin visale yetişmek arzularını temin etmek maksadını daşısalar da ancak muvaffak olabilmeyip hadiseler başka cür ceryan tapır ve tarih boyu da olduğu gibi güçlü güçsüzse galip olur. Helelik Şirin ile Ferhad'ın ilk görüş sahnesini Kevseri böyle terennüm ider.

Çu çaşme arzumandi Şirin
Az an gulzar arez gaşt golçın
Havasaş an çenan bi sasto pa şod
Ke heyret raze dare modaâ şod
Delaşrdast o gariban bud ba dard
Negah migast o lazzat came mikard.

Şirin bu ilk görüşte öyle Ferhad'a vurulur ki artık takatı elden gider. Biihtiyar göz yaşları ahıtır. Her lahza onu yad ederek bitaplık eder.

Gorizan agataş az aramidan
Ze bi arameşi del dar tapidan
Be aşk migun hab şoste
Ze del aram o az can tab şoste
Darunaş an çenan az eşg madhuş
Ke karde vocud hod faramuş

Helelik Ferhad'ın menşei, kökü, kim olup ne olması belli değil. Bu mesele Şirin'i çok düşündürür ve meraklandırır. Onun şahsiyetini öğrenip bilmek ister. Tecrübeli ve akıllı Daye şarap meclisinde Ferhad'ı sınamak ve kim olduğunu öğrenmeği maslahat bilir. Şirin kurduğu bir şenlik meclisinde Ferhad'a haddinden artık şarap içtirir ve sarhoş Ferhad'dan soruşur:

Begu ba man nejad o goharat ra
Neşanam deh geramı keşvarat ra

Kevseri Şirin'i bu kadar şöhret perezdir. İlle ki Ferhad'ın Çin hakanı neslinden olduğunu öğrenir. Ferhad'a olan muhabbeti daha da artır. Özünü tam hoşbaht hisap eder:

Çu danestand ku hagan nejad ast
Şukuhe u ze bazargan nazadast

Nasimi az mahabat celve gar şod
Gole omid şirin tazetar şoz.

Kevseri Şirin'i de Nizami Şirin'i gibi özü iffetini her şeyden üstün tutur. Kevseri de Nizami gibi özü Şirin'ini vefa ve sadakat remzi gibi terennüm eder. Onun haddinden artık gözel olduğunu nazma çekir ve güzellik ile vefanı bir yere toplayır ve yazır:

Haridar mataaş sad aziz est
Hezaran çon zoleyhayaş keniz est
Hame cayaş ze baş şirin fetade
Pedar nam hoşaş şirin nahade

Son beyiti Nizami böyle söylüyor:

Rahş nasrin o buyaş niz nasrin,
Labaş şirin o namaş niz şirin

Görürsünüz Kevseri nice büyük Nizami'ni izleyip ondan örnek götürmüştür. Kevseri Şirin'i uzun müddet Hüsrev'e bigane kalır. Hatta onun adını eşitmek istemir. Şirin zorla İran'a aparılır. Uzun müddet İran'da kaldığı zamanlar Ferhad'ın aşkı ve yadı ile yaşayır... Ferhad gelip İran payitahtına çatar. Bir tehre Şirin ile görünüp aht u peymanlarını tecdid ederler. Lakin Şirin ıztrarı olarak öz ilgarına sadık kalamır. Ferhad'ın ölüm faciasından sonra onun irade ve mukavemet zincirleri kırılır. Hüsrev ile evlenmek mecburiyetinde olur. Kevseri bu evlenme sahnesi ve Şirin'in Hüsrev'e teslim olma ahvalatını böyle terennüm etmiştir:

Be farmudaş negar mah talet
Ke maktubı nevisand az mahabat
Hame ez hare kame dilrobayi
Seraser harfe mehr o aşenayi

Artık öz mukavemet ve irade azametini elden vermiş Şirin vahti ile Hüsrev'in üzünü görmek istemeyen Şirin tazyik ve güç neticesinde naçar teslim olup, Hüsrev'in cevabında yazır:

Ke başad az to behtar hamsar man
Ke dast arad dar aguş o bar man
Konam aşofte çon zolf gereh gir

Ke ra dar gardan andazam ço zancir
Labam kabe hayataş haşt mozdr
Be coz to dar del ke afkanad şur
Be ger az to ke hastı aşage mast
Ke begzaraz besibe gabgabam dast.

Görürsünüz Nizami Şirin'i ile Kevseri Şirin'i arasında yer ile gök kadar fark vardır. Hiçbir hadise ve tazyik Nizami Şirin'in irade azmini kırabilmir ve onu Hüsrev'e teslim etmeğe mecbur idebilmir. İradesi dağlardan azametli ve fulladdan muhkemdir. Kevseri özü Şirin'ini Firdevsi Şirin'i gibi bir nevi cinayete yuvarlandırır. Firdevsi Şirini rakibi Meryem'i zehirleyip öldürdüğü gibi Kevser'i Şirin'i Dayesi vasıtasıyla İsfehanlı Şükri'yi zehirleyip öldürür. Nizami Şirinini Kevseri Şirin'i ile mukayese edende; bir daha Nizami Şirin'inin ne kadar pak azametli muhkem iradeli ve müsbet bir insan olduğu aşikara çıhır. Nizami Şirin'i bütün hayatı boyu birce Hüsrev'e ürek vermiş ve ömrünün sonuna kadar bu aşka bu ilgara sadık kalmıştır. Hiçbir hata ve cinayete yuvarlanmamıştır. Aşkın özü kadar azametli ve mukaddes olmuştur. Büyük Nizami aşkı bu sayak kıymetlendirip cilvelendirmiştir.

Hüsrev'in sureti

Manzumenin evvellerinde Kevseri helelik Hüsrev'den hiç ad aparmır. Ohucu bütün ahvalatın Çin'de ve Ermen Zemin'de de başvurduğunu düşünür. Kevseri'nin Hüsrev'i; Ferhad ile Şirin birbirlerine vurulup aşık ve maşuk olduklarından sonra meydana çıkır. Hüsrev burada da Sasani sülalesinden ayyaş ve bol havaş İran padişahıdır. O Şirin'in tarifini işitip veziri Bozork Omid'in maslahatı ile Ermen Zemin'e koşun yörüdür. Neçe olarsa olsun Şirin'i elde etmek ve ona sahip durmak isteyir. Demeli Kevseri Hüsrev'i de Nizami Hüsrev'i gibi tarihi şahsiyettir. Onun Şirin'e olan münasebiti bir aşık ve maşuk münasebeti gibi yok, çoh gobuttur. İtinasızdır, onu evvel söz ile ele getirmek isteyir. Aksi takdirde güç ile öz ihtiyarına götürmek azmindedir ve nihayet böyle ider.

Mehin Banu da muhteşem İran şehinşahı beraberinde heç bir eshar vücut eylemeye kadir değildir. Budur ki Hüsrev Şirin'i talep edende Mehin Banu heç bir mukavemet göstermeden, hatta Şirin'in reyini öğrenmeden acizane teslim

vaziyette kızını kecaveye mindirip Hüsrev'in elçilerinin gabağına salır. Bir baş Medayin'e gönderir. Şirin'i Medayin'e getirdikten sonra da Hüsrev Şirin'le adi ve samimi reftar etmiyir ve ona gerek olan lazımı dikkati yerine getirmir. İlk növbede ona bir keniz, bir cariye gibi bahır ve davranır. Ona haddinden artık soğuk yanaşır. Şirin'i mecburiyet karşısında özünü teslim etmek siyaseti yürüdür ve Ferhad gelip Medayin'e çıhandan sonra bir kadar vaziyet değişir. Eğer Nizami eserinde Şirin Medayin'e geldikte Hüsrev onu lazım geldiği gibi besleyebilmirse sebep Meryem'in olmasıdır. Ancak Kevseri Hüsrev'inin karşısında o zaman hiçbir mani yok idi ve bunca kaygısızlık Hüsrev'in özü şahsi seciyesinde de türenip meydana çıkmıştı. O sevgi ve muhabbeti oyuncak ve eğlence vasıtası hisap ederdi ve ona kıymet verebilmirdi. Budur ki Kevseri sadakatli ve kadir bilen hakiki bir aşığın maşukası karşısında davranış ve ıztırablarını çok güzel ve manalı bir tarzda terennüm eder ve yazar:

Ne har kas mikeşad az sine ahi
Bovad bar suze eşk govahi
Ne har kas tişeye sazad ze fulad
Tavan bar vey nahadan name ferhad
Na har kes ro konad dar daşto hamun
Tavanad kard hamrah be mecnun
Na har koh şod ze cam eşk sar hoş
Çu parvane zanad hod ra be ataş

Ayyaş ve laubali Hüsrev'in nöbeti ve vazifesi, güzel ve mazlum Şirin'den kam almaktır. Bu maksada nail olmak için esas mani Ferhad'ı aradan kaldırmaktır. Budur ki yine hile ve mekr yolu işe salınır ve bu defa garı yerine Hüsrev'in veziri Bozork Omid kara haberi Ferhad'a çattırır. Bir söz ile Kevseri'nin eserinde Hüsrev sureti daha cılız, üreksiz ve bedhah, ayyaş ve nefisperest gösterilir. O Şirin'e muhabbet ile yoh, zorla sahip olur ve hakiki aşkın saf edici ve ilahi tesirinden mahrumdur. Kevseri eserinde Meryem'in nice adı çekilmir. Bozork Omid nakşı da menfidir. Odur ki Hüsrev'e zor akıllılıkla Şirin'i elde etmek, Ferhad'ı öldürmek v.s cinayetler yolunu gösterir. Mehin Banu sureti çoh nâlayık, iradesiz ve zayıf bir kadın suretidir. O öz

şahsiyet ve menliğine kıymet verebilmeyen bir ana nakşında tasvir olunur. Şirin'i elden verir ve ahire kadar zavallı kızın talihinden habersiz kalır ve onu görmür. Burada Nizami Mehin Banusunun hiçbir izi yohdur. Yine de Nizami yaradan sureti; haleflerinin heç birisi yaradabilmemiştir.

Şikar ahvalatı da tamamiyle Nizami'de olduğu gibi tekrar olunur. Şirin'in ona karşı suikast etmesi ahvalatı nahak Kevseri tarafından eseri artırmıştır ve Şirin'in onca sefa ve sadakatinden eskiltmiştir.

Nizami Şirin'i bu gibi hatalardan uzaktır. Hıyanet ona yaraşan değildir. O sadakat ve sefa mücessemesidir. Umumiyetle Kevseri'nin Şirin ve Ferhad mesnevisi ister özü bedii, istese de özü mefkure ide istikameti itibariyle mükemmel dolgun ve güzel bir sanat numunesidir. Eserin aparıcı ana hattı Ferhad'ın aşk macerasıdır. Hüsrev bir yamak gibi ortaya girmiş ve aşk ve sadakat alemine biganeliğini boroze vermiştir ve sefaletini göstermiştir. Ferhad yine nakam olarak aşk kurbanı ve muhabbet şehidi olmuştur. Eser yakın ve orta şark edebiyatında nazma çekilmiş "Hüsrev ve Şirin", "Ferhad ve Şirin" ve diğer bu mazmunda kaleme alınan bedii eserler silsilesinde kıymetli yerlerden birini tutmaya layıktır.

Hasan Raşidi, 10. Yıl, No: 71-5, Şubat-Mart 1989, s. 83-86

ELİMİZİN SAZ VE SÖZ ÜSTADI AŞIK KAŞEM

Elimizin ilkin söz sanatkarları aşıklar olmuşlar. Ellerinde kopuz, dillerinde söz ele-obaya nasihat, öğüt veren ozanlar şifahi halk edebiyatımızın binuresini koyan sanatkarlardır. Hele eski eski zamanların ozanları sonralar aşıklar o kopuzları sazlara çevrilse de onların şairlik vazifeleri değişmemiştir. Tarih boyu aşıkların yarattığı söz sanatı bir inci gibi el arasında, dilden dile, sineden sineye gezip bize çatıpdır. Aşıklar elimizin şadlığını, kederini, öz saz ve sözlerinde terennüm etmiş; hamını birlikte gardaşlığa çağırıp, zulumkarlara ve düşmene karşı sözler ve şiirler söylemişler. Aşıkların saz ve sözü hamasi dastanlarımızda öz tesirini goymuştur. Bu dastanlarda hikaye kahramanları özlerini çetin şeraitte gördükte sazlarından ilham alarak düşmene yörüyüş etmişler. İlk aşıkların veya daha doğrusu ozanların hansı esere ait olduklarından dakik malumatımız yohdur. Lakin Dede Korkut kitabında Oğuz elinin böyüğü Korkut Ata ilk ozanlardan sayılabiler ki ihtimalen bazı dastanların kökü islam devrinden gabaktır. Aşıklar hakkında geniş malumatımız Safavi dövrüne aittir. Aşık Gurbani ilk aşıklardan biridir ki onun eseri bize gelip çatıptır. Aşık Abbas Tufargani, Sari Aşık Haste Kasım, Aşık Eleske ve başkaları özlerinden güzel eserler bize yadigar goymuşlar. Çağdaş ve kayd-ı hayatta olan meşhur aşıklarımızdan biri de Aşık Kaşem Caferi'dir.

Elimizin saz ve söz sanatkarı Aşık Kaşem'in terceme-i hali barede indiye kadar malumat az olmuş, matbuatta onun yaşayışı hakkında bir neçe satırdan artık söz yazılmamıştır. Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı kitabında onun yalnız doğulduğu yer ve çaptan çıkan kitabından ad aparılmış ve daha bundan artık aşığın terceme-i hali barede malumat verilmemiştir. Füruğ-ı Azadi ruznamesinde Aşık Kaşem'in yaşayışı barede neçe satırla kifayetlenmiş ve onun "El meni atmaz" şiir kitabından numuneler verilmiştir. Bele bir şeraiti nazara alarak tasmim tuttum aşığın şerh-i hali hakkında artık malumat elde iderim. Yaşadığım evin öz be özünde Aşık Kaşem'in oğlu Mezaher'le konşu olmağım mene bu imkanı verirdi ki uzaktan tanıdığım aşıkla yakından görüşüp huzurundan behre aparıp yaşayışı ve yaratıcılığı

barede malumat toplayıp matbuat ihtiyarında koyam. Ancak bu görüş çok da asan değildir. Çünkü üstad Kaşem Şabesteri'nin güney mahalının Kondur kentinde yaşayırdı ve çok nadir hallerde Tahran veya Kereç şehrine gelip oğlunun evinde olurdu. Belki onun oğlanları sanatkar atalarını yılda neçe defa Kondur'da görür, huzurundan feyz aparırdılar. Ancak intizar bir ay bundan kabak sona çattı. Görüşü arzusunda olduğum aşık oğlu evine konak gelmişti. Bele bir haberi işiterek mülakat kararını gelip Aban ayının on altısında gece saat dokuz hududunda üstadın huzuruna çattım. İlk defa önünde olduğum aşık yorgan döşek olduğu halde meni gördükte yerinde kalkıp oturdu. Azca ahvalinden sonra böyle bir cismi şeraitte meni kabul ettiğinden öz minettarlığımı bildirip yanında oturdum. Anlının derin kırışıkları, belinin eğrisi onun çetinliklerle amansız çarpışmalarını aydın gösterirdi. Ancak onun bu yaşta ve bu cismi şeraitte fevkalade hoş barhuz ve zekalı insan olması adamı özüne meftun ederdi. Aşığın cismi şeraitini nazara alarak sözü uzatmadan özü barede danışmayı, yaşayış ve yaradıcılığından söz açmayı reca ettim. Gönüllü halde sorgularıma cevap verdi. İndi ise aşağıda gelen malumat bu uğurlu görüşün yığcam şeklinde neticesidir. El obamızın iftiharı Aşık Kaşem 1288. Hicri şemsi ilde Şebester'in güney mahalının Kondur kentinde sanatkar ailesinden anadan olmuştur. Atasının adı Aşık Mehmet Ali ve annesinin adı Ziba Hanımdır. On bir yaşında iken Güney Azerbaycan'a gitmiş, on yıldan artık orada yaşamış ve Azerbaycan'ın meşhur şairi Samed Vurgun'la yahından görüşmüştür. Aşık doğma kenti Kondur'a döndükten sonra çohlu toy meclislerini yola salıp beyler ve hanımlar ile amansız mübareze aparmıştır. Aşık Kaşem Mişuv dağında Köroğlu'nun Çanlıbeli gibi nice iller ömür geçirip Pehlevi hükümeti aleyhine mübareze aparıp ve bu dağdan ilham alarak şiirlerinde terennüm edip şöhreti merzleri aşıp konşu ülkelere o cümleden Türkiye'ye yayılmıştır.

Aşık çohlu şakirdler telim edip camiaya tahvil verdirir. Lakin onun oğlu Mezaher atasından türlü tesirler alıp ve bu mektebin uzun yıllar şakirdi olup indi de özünü atasının şakirdi hesap eder. İslami inkılaptan sonra aşık inkılabın evvel safında dayanarak zulme ve istismara karşı sazla sözle çıkışlar aparıp sonra Tebriz radyo televizyonu tarafından şakirdler talim

etmeye çalışmıştır. 1360. ilde Türkiye'nin danışgah üstadı Yavuz Akpınar Aşık Kaşem ile görüşmüş ve bu aşıktan malumatlar elde etmiş, Türkiye matbuatında çap ettirmiştir. O çap ettirdiği makalelerde aşığın yaşadığı şeraitten teesüflenerek demiştir ki dünya şöhreti aşık Kondur kentinde bir kapulu evde yaşayır. İran boyda ölke olarak bu şahsiyeti layık kadre sahlayabilmeyipdir. Aşık Kaşem Şehriyar'ın ölümünden teesüflenerek Haydar Baba şairinin ölümünü işitenden sonra aşağıdaki şiiri söylemiştir.

Şehriver ayında altmış yedide
Kuruyup bedenim kanım gediptir.
Radyodan bir seda değdi guşuma
Ele bildim hanumanum gedipdir.
Çün merizem elim çatmadı ele
Adı meşhur oldu her elden ele
Ayrılık namesi koymaz birgele
Ele bildim şevketi şanım gedipdir.
Güneyli Kaşem kaldım intizar
Haydar babanı sahlayın yadigar
Hoştad o üç yaşında getti Şehriyar
Dostlar bir ilgarım gedipdir.

Aşık Kaşem'in ata babası da aşık olmuş ve beşinci babası Aşık Ahmet Tikmetaşlı, Hasta Kasım'ın kentinde yaşamış ve Hasta Kasım'ın famillerinden olmuş. Hasta Kasım bir çohlu bağlamalarını ki indiye kadar heç kes onun açmasına muvaffak olmamıştır. Kocaman Aşık Kaşem açıpdır. Aşık Kaşem'in indiye kadar yalnız "El meni atmaz" adında bir cilt kitabı çaptan çıkıp lakin onun şiirleri neçe kitap hududundadır. Öz dediğine göre tekçe bir sandık yazdığı sözlerini sıçanlar yemiştir. Elimizin saz ve söz üstadı Aşık Kaşem'e can sağlığı ve manevi hayatında yeni yeni muvaffakiyet arzulamakla aşığın "Men Türkem" şiirini numune için altta getiririk:

Men Türkem

Anam mene laylay çalıp
Anam Türktü men de Türküm

Süt verip meni besleyip
Sütü Türktü men de Türküm.

Bal dadı var memesinde
Meni besleyip sinesinde
Leyli Mecnun hevesinde
Mecnun Türktü men de Türküm

Tarihlerde sözüm kalsın
Temizlikte özüm kalsın
Men de ölsem izim kalsın
İzim Türktü men de Türküm

Çalışın tarihte kalın
Azatlıktan ilham alın
"Kaşem"i de yada salın
Elim Türktü men de Türküm.

Gulam Hüseyin Begdili; 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 22-26

ŞAİR VE TABİAT

Seyyid Muhammed Hüseyin Behçet Tebrizi (Şehriyar); Hacı Mir İsmail Aka Hoşkenabi'nin oğlu 1285 şemsi ilinde Tebriz'de anadan olmuş ve o zaman Tebriz'de baş veren siyasi-içtimai hadiselerle alakadar ailesiyle ata-baba yurdu "Hoşkenab"a göçmüş, uşaklık devranını Haydar Baba dağının eteklerinde geçirmişdir.

Haydar Baba dağı ve onun eteklerinde yerleşen gözel tabiatlı ve bağ-bağçalı kendler onun oylağı, seyrangahı ve ilham ocağı olmuşdur, sonralar adı Şehriyar'ın adıyla ucalmış ve ebediyete kovuşmuştur.

Şehriyar ömrünün en gözel çağlarını, en hassas ve kavrayıcı dövrünü bu muhteşem dağın eteklerinde başa vurmuş, gelecek yaradıcılık ve şiiri üçün ilhamlanmışdır.

Bu dağ Azerbaycan'ın Tebriz etrafının Abbas mahalının Şimal Garb tarafında, Karaçemenden 6 kilometre fasılada yerleşir. Dağın eteklerinden durna gözlü dumduru bulaklar ahır. Dağın etrafında yaşıl yamaçlar, güllü-çiçekli tarlalar, al elvan bezekli, sulu sefalı bağ-bahçeler ve çoh bereketli muhtelif çeşitli bol mahsullü; Güllüce, Narınabad, Başkemend, Daş atan (Karababa), Ziluce, Gelhin ve nihayet şair Şehriyar'ın beşiği Yılak Kayış, Kurşak, Şengülava Hoşkenab kendleri yerleşir.

Bunlardan Hoşkenab ve Şengülava ve Kayış Kurşak'ın bazen daha kadim tarihi ve uzak bir geçmişi olmuşdur, sonra da Şehriyar'ın tesiri ile adları diller ezberi olmuş, şöhretleri artmış ve bütün dünyaya yayılmışdır.

Şehriyarın ata-babasının memleketi sayılan Hoşkenab, deyilenlere göre ve kazıntılardan elde olunan maddi asar ve tapıntılara esasen kadim tarihe malik olup, zelzeleden viraneye çevrilip yeniden hazır ki şekilde Kalebaşı adlanan bir tepenin civarında berpa olunup get gede abadlaşmış, gözel binalar safalı bağlar ve bollu ekin-tikin tarlalarına malik olmuşdur. Kendin her tarafından çaylar ahır, Haydar Baba dağından başlamış gelen Değirmen Çayı kendi iki yere bölüp Hoşkenab'ın esas su ihtiyacını temin edir. Bağ bahçasını

sulayıp kende yaşıllık, gözellik, sefa ve taravat bahşedip. Bu kend Şehriyar'ın asıl ata baba yurdu olmuştur. Özü demişken kabilesi burada kurup ocağı.

Şengülava'ya geldikde, daha böyük kenddir. Buranın da tarihi kadimdir. Deyilenlere göre güya uzak geçmişlerde Şengül şah adlı bir hükümdar buranı bina etmiştir. Kendin içerisinden iki çay "Kışlak ve Kalme" ahır. Bollu suyu, münbit torpağı, gözel safalı tabiatı vardır. Bol mahsul yetirir. Ahalisi de emeksever ve çalışkan adamlardır. Bir sözle Haydar Baba eteğinde yerleşen kendler o yerlerin gözeli, böyüğü ve abadıdır. Uzun illerden kalmış iri gövdeli, kocaman koz ağaçları kend özüne mahsus bir vakar verir. Kendde muhtelif çeşitli meyve yetişir. Ama elması ile armudu meşhurdur. Burada demek olar ki, bütün heyetlerden su geçir. Evler hamısı bağ bağçalar içerisinde tikilmiştir. Meşevari sıh bir yaşıllık kendin her tarafını bürümüştür. Uzahdan bahan kendi Haydar Baba dağının eteğine döşenmiş bir parça yaşıl mehmale benzedir. Onun gözelliğine meftun olur.

Yağmurlu coşkun bir baharda bazen aşıp daşan sel şakkıltı ile gelende artık Kışlak adlanan çayın vadisinden kenara çıhıp o görkem ve gözellikleri mukaddi olarak pozır; kendin bağ bağatına sahilde yerleşen ekin, tikene, bazen kendin dam-daşına da ziyan yetirir. Sonradan daş kesen ustalar onlardan tikinti ve diğer maksatlar üçün istifade edirler. Görünür sanki tabiatın kahrında da bazan bir merhamet vardır.

Kayış Kurşağa geldikde hazırda bu kend Abbasi mahalının en büyük, bol mahsullü, çohlu iskanlara malik olan bir kenddir. Karaçemenin düz 6 kilometreliğinde yerleşir. Ahalisi 250'den çohdur. Kend tasrifatı işleri muasırlaşmış ve otuzdan çoh derin kuyuya malik olmuşdur. Haydar Baba dağı düz kendin öz be özünde dayanmış ve dik Kayış Kurşağın üzüne bahır. Gözel, yamyaşıl ve sulu, sefalı bağ bağçası vardır. Mescid bulağ ki Şehriyar, Haydar Babaya Selam'da da bunun adını getirip: "Bulak yene gelip gölü doldurur / Ya kuruyub bağçaları soldurur." söylemişdir. Hazırda suları çekilip ahalinin içmek sularını da temin edir. Merhum şeyhülislam bahçasının kocaman iri gövdeli koz ağaçları kende bir nevi vakar, azamet ve görkem bağışlayır. Kayış kurçağın alma, alçası ve mahsus armudu meşhurdur.

Demek olar ki bu kend hazırda Abbasi mahalının en muhteşem merkezi kendlerinden biridir.

Merhum Molla İbrahim de bu kendde 6 yaşlı Muhammed Hüseyin'e çereke, sonra da Gülüstan ve Hafız dersi vermiştir. Üstad Şehriyar bütün ömrü boyu özünü İbrahim'in şagırdi hesap etmiştir.

Şehriyar öz uşaklık devranını bu sefalı ve sahavatlı dağın eteklerinde, adlarını çektiğimiz bu gözel ve abad kendlerde başa vurmuş, yaşamış ve boy atmıştır. Şehriyar bu misalsiz tabiatı gözelliklerden ebedi bir ilham ve yaradıcılık zahiresi ve kudreti almış ve toplamış, sonralar rahmetlik anası dilinden bele söylemiştir:

"Anam meni yaradıb, men alemi yaratmışam."

Şair uzun müddetler doğma yurdundan uzaklarda yaşadıktan sonra hazırda dünya şöhreti kazanmış "Haydar Baba'ya Selam" eserini nazma çekmiştir. Özünün uşaklık hatıralarını, ilkin duygularını dirilmesi ile alakadar nazma çekmiştir." Uzun yıllar doğma yurdumdan uzaklarda yaşadığım için uşaklık devranı geçmiş, hatıralar, kend hayatının güzel ve doğma sahneleri az kala unudulup cansız, boyasız, dumanlar altında gizlenmiş bir tabloya çevrilmekte idi. Lakin rahmetlik anamın Tahran'a gelmesi can verip meni yeniden diriltti. Uşaklık hatıralarımı canlandırdı. Anamın nevazişleri, mahnıları, zemzemeleri ve söylediği şirin şirin hatıralar mene ilham ve kudret verdi ki bu eseri öz ana dilimde nazma çekip dünyalar kadar sevdiğim doğma halkıma ve el-abama ve gohum-gardaşlarıma ithaf ettim. Görkemli Akay Mehdi Ruşen Zamir'de "Haydar Baba'ya Selam" manzumesinin mukaddimesinde yazmıştır. Bundan sonra Karaçemen caddesinden gelip geçen bütün yürek sahipleri, hamı ehli-nazar üzlerini o tarafa tutup uzaklardaki bir noktaya işare edip söyleyecekleri "Bah! O Hoşkenab yoludur! O Haydar Baba dağıdır. Ora şehriyar'ın doğma ana yurdudur."

Üstad Şehriyar'ın Haydar Baba'ya Selam manzumesi, bu ölmez şehaser; doğma malı adet ve ananelerimizin, el-oba merasiminin terennümünden ilave, eser sanatkarlık, halkilik, fikir derinliği, halk müdrikliğinden doğan derin mazmun ve güçlü aforizelerin ülküsü ve

toplusudur. Habele silislik, revanlık, amiyanelik cihetinden artık ana dilimizin hududsuz zenginliğini, sonsuz gözelliğini ve yaraşıklı inceliğini ve ahenkdarlığını bir daha nümayeş etdiren parlak sened, olgu ve numunedir. Ohucunu derin düşündüren, derdlerine derman ve yaralarına melhem koyan bir eserdir. Kalpleri teshir edib heycana getirir. Bu şaheser dünyanın bir çoh diri dillerine çevrilip, musikişinaslar ona musıki beslemişler.

Üstad Şehriyar değerli ömrünün son yillerinde "Haydar Babaya Selam"dan başka öz ana dilinde bir sıra diğer değerli eserler de yazmışdır ki, dikkat merkezinde karar tutmuştur. O cümleden onun "Sehendiye"si ve bir sıra inkılabi şiirleri ve savaş aleyhine yazdığı eserleri şairin kaleminden çıhan ne varsa, hamısı doğma, değerli aziz ve sevimlidir. Şehriyar mukaddesata bağlı olan, dini inam ve itikadı muhkem bir sıra ana dilimizde şiirler yazmışdır ki, büyük ehemmiyete ve siyasi değere malikdir. Onun şiirleri cevahir kimi kıymetlidir. Her ne kaleme alıp edebi miras ve milli zahiredir, misalsizdir.

Üstad Şehriyar şiirinin esas hissesini Fars dilinde terennüm ettiği eserler teşkil eder. Sadi'nin, Nizami'nin ve Hafız'ın düzgün ve hakiki halefi olan Şehriyarın iri hacimli Fars dilli manzum edebi mirası, Fars şiir ve edebinin şah eserlerinden sayılan ve dünya şöhreti kazanan eserlerdir. Onlar mazmun sanat, hüner ve şiiriyat itibariyle bütün dünya halklarının hususen edebiyatçı şarkşinasların dikkat merkezinde karar tutmuştur ve haklı olarak, üstad Şehriyar'a halk tarafından "Hafız-ı Sani" (ikinci Hafız) adı verilmiştir.

Şehriyar'ın Farsi eserleri hakkında vahtiyle bu satırları yazan, ilmi tetkikat aparıp ve Türk dilinde aşağıdaki eserleri ve bir sıra makaleleri kaleme alıbdır:

1. Muhammed Hüseyin Şehriyar Monokrafyası: Eser hırdaca hacimli bir kitaptır. Bakı'da neşr edilmiştir.

2. Şehriyar'ın seçilmiş eserleri: Bu kitap 280 sahifeden ibaret yığcam monokrafik bir eserdir. Buraya şairin dikkatimizi celbeden şiirlerini Fars dilinden ana dilimize çevirip ya çevirtdirmişik. Şairin her iki "Haydar Baba'ya Selam" eserini buraya dahil etmişik.

3. İran'dan haricde Şehriyar hakkında muhtelif mecelle ve ruznamelerde yirmiden çoh makaleler neşr ettirmişik.

4. Dünya şarkşinasları sempozyumlarında, Moskova'da, Bakı'da, Taşkent'te ve Tiflis'te maruzalar edip, Şehriyar'ın, İran'dan haricde tanıtdırmasına kömek göstermişik. Bu maruzalarda:

a) Şehriyar ve şark b) Şehriyar'ın sanatkarlık hususiyetleri c) Nizami ve Şehriyar d) Haydar Baba e) Hafızlık Şehriyar mevzuaları koyulmuşdur.

5. Şairin "Haydar Babaya Selam" eserini Bakı'da iki defa geniş tirajda neşr ettirip, elece eserden muayyen bendlerini, Rus, Gürcü, Ermeni, Özbek, Türkmen ve Tacik dillerine tercüme edip ya ettirmişik. Bu havadis aziz vatanımız İran'a kayıttıktan sonra da devam ettmiş ve sevimli "Varlık" mecellemizde vesairede Şehriyar hakkında makaleler yazılmışdır.

Genceli Sebahi, 10. Yıl, No: 69-3, Ağustos-Eylül-Ekim 1988, s. 28-31

ÜSTAD ŞEHRİYAR (1285-1367)

Uzun iller vatanından, el-obasından ayrı düşmüş şairi gurbet birden ele sıhır ki, darılarak;

Men senin tek dağa saldım neferi,
Sende kayter göylere sal bu sesi,
Baykuşun da dar olmasın kafesi
Burda bir şeir darda kalıb bağırır,
Mürvetsiz insanları çağırır.

deye haray salır... Doğma yurdu, ana vatan yadına düşür. Ana koynu, uşaklığın şirin hatıraları, kaygısız azad günler beyinde raksa geldikde, Haydar Baba dağını muhatap karar vererek, hasret gamı ile yükleşmiş ürek sözlerini kaleme alır ve mahrum halkının üreğini ohşayan "Haydar Baba'ya Selam" eserini yaradır. Bu zamanlar halkımız dözülmez, boğucu ve ağır bir hayat geçirirdi. Pehlevi rejiminin sovenişt siyaseti neticesinde dil ve edebiyatımız düşgün, ruhsuz bir hal almışdı. "Haydar Babaya Selam" eserinin çapdan çıhıp yayılması hayatımızda tarihi bir hadise, belki de patlayış kimi oldu. Susmuş, üstüne ümitsizlik tozu alınmış, belki de yuhuya dalmış istidadlaı (vatan aşıklarını) silkeleyip ayılttı. Ürekler coşdu, milli varlıklar dilimize kaygı veten ve el muhabbeti üreklerde şalelendi. Her tarafdan "Haydar Babaya Selam"a nazireler, teşvik ve alkışlar yazıldı.

Şehriyar'ın "Haydar Babaya Selam" eserinin az bir müddetde, ildirim süratiyle yayılmağı, diller ezberi olmağı, onun sade, şirin, hamının anladığı dilde yazılması, şairin halk hayatından ilhamı, elece de, üstadlık mahareti, sözleri seçip öz yerinde işletmeyi, tabiat gözellikleri ve hadiseleriyle öz mısralarına ziynet verebilmek kabiliyeti, bir de, her parçada bir mükemmel tablo yaratmak kudretinden ireli gelibdir:

Haydar Baba gün dalını dağlasın,
Üzün gülsün bulahların ağlasın,
Uşakların bir deste gül bağlasın,

Yel gelende ver getirsin bu yana
Belki menim yatmış bahtım uyana

Bu bendi ohudukda; ister istemez adamın gözünün önünde bahar faslı canlanır. Güneş öz ılık, zerrin ışıklarını dağların döşüne yaydığı, dumduru bulaklar kaynayıp ahdığı, gül-çiçekler, bağrı yanık kırmızı laleler baş kaldırıp insanın üzüne güldüyü hissedilir. Ve yahud:

Haydar Baba ildirimler şahanda,
Seller sular şakkıldayıp ahanda,
Kızlar ona saf bağlayıp bahanda,
Selam olsun şevketize elize,
Menim de bir adım gelsin dilize.

Parçanı ohuyurken; dolgun, kara yaz buludları ve göy üzünü tutmağı, göyneğini sıhırken seler-sular şakkıldayıp ahmağı, kız gelinlerin uşakların temaşaya çıhıp bahmağı gözünün kabağında canlanır. Bu her bir parçasını ohusak bu kimi sahneler mücessem olacaktır.

Şehriyar'ın hatıra defterini varakladıkça (mahsusa kend mahiyetinde büyümüşler) ohucunu öz uşaklık, şeytanlık anlarına, kaygısız azad günlerine aparıp çıhardır. Geçirmiş olduğu renk be renk, acı şirin ve heycanlı dakikalarını yadına salır.

"Haydar Babaya Selam" manzumesinin yayılması ile, ona sayısız nazireler, intikad makaleleri, Şehriyar adına manzum nağmeler yazıldı. Bunlar her biri özlüyünde mana derinliği, bedii dolgunluğu ile edebiyat hazinemize yeni söz güherleri kimi dahil oldu.

Bu alkış ve teşvikler, şairi ruhlandırdı, bazı nazirelere, namelere Şehriyar layık cevap da verdi. Şair "Sehend"e yazdığı cevap şiirinde;

"Men daha arş-ı ali gölgesi tek başda tacım var", deyerek miskinlik, bedbinlik, küskünlük daşını atır. "Sehendim" şiirinde en gözel teşbihlerle dolu söz incilerini seçerek, Sehend dağının kışını baharını bir sözle bütün gözelliklerini kaleme alarak şiiriyetin ne olduğunu nişan verir:

"O eteklerde ne kızlar yanağı lalelerin var,
..... ay kimi halelerin var,

Gül çiçekden bezenende ne gelinler kimi nazın
Yel esende o sulardan da derin raz niyazın,
Oynayar güllü kotazın."

deye, ürek açan, ferh doğuran mısralar yaradır.

"Hele nevruz gülü var kar çiçeğin var gelecekler,
Yel yağışda yuyunarken de güneşken gülecekler,
Üzlerin tez silecekler."

deyerek, geleceğe ümid uyadır.

Şair Sehendle sehend dağını mukayese ettikden sonra Şehriyar şairin arzuladığı hayali şen ve azad bir hayata kadem koyarak yazır:

Şairin alemi ölmez ona alemde zeval yoh,
Arzılar orda ne hatırlaya imkandı, mahal yoh,
Bağ-ı cennet kimi orda bu haramd, bu helal yoh
O muhabbetde melal yoh,
Orda haldır daha kal yoh.
Geceler orda gümüşdendi, kızıldandı günüzler
Ne zümrüd kimi bağlardı, ne mermer kimi düzler
Ne sarı telli inekler, ne ala gözlü öküzler
Ay nece ay kimi üzler.

deyerek, gam-gussanı, çekmiş olduğu ruhi azapları unudur. Hakkı da var; vaktiyle dünya ona dar zindan görünen, özünü tenhal bilen şairin her tarafdan sesine ses verildi. Elleri özüne dayak gördükde ferhlenmeyebilmezdi.

"Ama zan etme ki, dağlar yene kalhan olacakdır,
Mahşer olmakdadı bunlar daha volkan olacakdır.
Zulm dünyası yanarken de teylit kan olacakdır.
Vay ne tufan olacakdır!"

Sanki şair zulm, sitem sarılarının benuvresinin lahladığını görüp, inkılabın yahınlaşdığını müjde verirmiş.

Nihayet o intizarında olduğu tufan kopdu, volkana çevrilerek zulm ve sitem saralarını darmadağın etdi. Bununla da şair öz arzusuna çatdı. Hasretinde olduğu "Cumhuri İslami" rejiminin koynunda azad nefes ala ala on il ömür sürdü, yazdı, yaratdı.

Heyhat! Ömür kimi vefa kılıb? Amansız ölüm büyük sanatkarı Seyyid Muhammed Hüseyin Behcet Tebrizî'ni bizden ayırdı. Şehriver ayının 27'sinde sehere yahın, uzun süren marizlikden sonra hemişelik olarak gözlerini yumdu, ebediyete kovuşdu. Şiir ve hüner dostlarının üreğini yandırdı. Lakin, Şehriyar ölmemişdir! O, öz yaradıcılığı ile özüne ebedilik yaratmışdır. Eserleri halklar arasında sevile sevile ohunur. Diller ezberi olmuş şirin mahnıları , radyo ve televizyonlarda muganniler ruhu ohşayan sesleri ile dört tarafa yayılmaktadır. Azerbaycan ve Fars dillerinde koyup getdiği ölmez, dolgun ve bedii eserler onu yaşadacakdır! Ruhu şad olsun!...

Gulam Hüseyin Begdili; 3. Yıl, No: 25, Mayıs 1981, s. 22-36

ÜSTAD ŞEHRİYAR

Seyyid Mehmet Hüseyin Şehriyar (Behçet Tebrizi) muasır şiirimizin görkemli nümayendelerinden biri, belki en görkemlisidir. Onun Türk ve Farsi dilinde yazdığı eserlerinin şöhreti artık orta şark hududlarını aşıp, bütün dünya ehemmiyeti ve şöhreti kesbetmiştir. Doğrudan da, Şehriyar büyük seleflerinin hakiki halefi; Nizamiler, Saidler, Hafızlar, Fuzuliler ve Saiblerin liyakatli varisidir.

Şehriyar orta boylu, kaynar bahışlı, son derece tavizkar ve hürmetcil bir insandır. O ekser teklikde yaşayır, tefekküre dalır, zahire tutkun ve mükedder görünür, danışığı aydın ve sadedir. Şairin esas fikri ve düşüncesi halkı ve ülkesi içindir. Bu meziyetler onun şiirinde de öz aksini tapır. Bu devir ki, bu endaze halk-ı Şehriyarı sevir. Şiirlerini varakdan varağa, sineden sineye göçürür.

Şairin Farsça divanı İran'da defalarla basılıp, anadilinde yazdığı meşhur "Haydar Babaya Selam" eseri ise Tahran'da, Tebriz'de, Bakü'de ve İstanbul'da defalarla neşredilmiş, ruh yüksekliğiyle karşılanmış diller ezberi olmuş, milli abideye çevrilmiştir.

Şehriyar'ın yaratıcılığı hem mazmun hem de form itibarıyla çok zengin ve rengarenkti. Mehz bir çoh üstünlüklerine göre diğer muasır dünya edebiyatı sırasında özüne mahsus görkemli yer tutmuştur.

Şehriyar'ın Fars ve anadilinde yazılmış kimi mahsun gazelleri başka janerda yazıları az değildir. Ancak şairin yaratıcılığında esas yeri onun içtimai-siyasi şiirleri tutar. O daima vatanı, halkı hakkında düşünüp kalem çalmıştır. Misal olarak onun Azerbaycan adlı şiirini hatırlayak:

Perimizind mürg-i dilem bayad Azerbaycan
Hoş bad-ı vakt merdüm azad Azerbaycan

Vatanperver şairin bu alevlü ve derin manalı şiirinde yanar bir üreğin çırpıntısı ile yanışı, azadlığa çağırış, halkı zulüm ve esaret zincirinden azad görmek, şen ve ferahlı hayat sürmek arzusu terennüm edilmiştir.

O İran'ın, o cümleden Azerbaycan'ın başına olmazın belaları getiren tağut rejimini kamçılayır ve Pehlevi Sülalesinin dayanacağı olan "Hezar Hanvade"nin mahvını dileyir ve daha doğrusu taleb ider:

Ruzca nebez est ey biçare Azerbaycan

Ser to başı der meyan her ca ke aid pay-i can

Şehriyar'ın siyasi-içtimai mazmunlu şiirinde tekçe Azerbaycan değil vatanı İran'da yaşayan diğer halkların da ağır ve düzelmez vaziyeti nazarda tutulu. Şair bütün ülke mazlumlarının kaygısına kalır, şah-rejimi ve tağut kudreti ile ezilen, esaret ve istismar yükü altında iki kat olan bütün mahrum insanların derdini çeker:

Roda İrani sergeşte der visal bed bahtı

Kenda in millet sohbet-i istikbal bed bahtı.

Görürsünüz hele vahtıyla hamıdan gabak kudurganlık devranını, şahlık usul idaresini savakın kan-kan dediği zaman Şehriyar, bu cesaretli vatanperver şair nice reşadetle ifşa ider. Tağut devrinin devletini, meclisini ve kuruluşunu nice tenkid ateşine tutar, satgın ve hıyanetkarların hakiki simasını nice cesaretle açıp ve çılpak şekilde nümayiş ettirir. Yalancı ve fermayiş "Meclis-i Şura-yı Milli" nin nice fesad merkezi ve milletin zıddına olan bir ocak olduğunu keskin ve katiyetle beyan ider.

Şehriyar'a göre o zaman ülkenin bütün idareci kurması ve destgahileri devrin hakim tabaka nümayendeleri ve idareci müesseleri vaziyette olmuşlar. Bütün başta duranlar, bütün rütbe ve makam sahipleri ecnebilerin, vatan düşmanlarının çirkin, yaramaz, hainane ve istismari menfur siyasetinin tabii icracısı ve kuyruğu olmuşlar. Meclisten sonra içtimaiyatın talim ve terbiyesinde, ülkenin inkişafında, genç neslin yetiştirmesinde en esas köklü rol maruf ahdesinedir. Maruf gerek yeni yetmeleri istiklaliyet, hürriyet, vatanperverlik, halkseverlik, emeğe muhabbet, dine, ayine fedakarlık ruhuyla büyüdsün, ancak tağut rejimi devrinde per-ü kiranın tamamıyla bütün aksine olmuştur. Ecnebi siyaseti, ecnebi ahval ve ruhuyla bir nema tatbik edilip vatana, halka, ülkeye yad bir insanlar tertib olup; ecnebiperestlik dersi dibde olmuştur. Bunları görüp müşahede eden uzak gören Şehriyar, ecnebilerin siyasetine uygun olan bu müesseni, korhmadan, çekinmeden tenkid ateşine

tutar ve bununla da mevcud devleti, şahlık usul idaresinin el altı, satgın, ecnebiperest olduğunu nümayiş ettirmiş olur:

Ferheng ma ber ay cehalet fezuden est

Manur zeşt buden u ziba nemuden est.

Şahlık rejimini, devlet usul-i idaresini, vatan maarifini umimiyetle Pehlevi diktatörlüğünü büyük Şehriyar ne cesaret ve şehametle tenkid ateşine tutturur ve onun mazmununu, iç özünü ve hakiki mahiyetini ifşa eder. Korhmadan, çekinmeden kimlerden ibaret olduklarını, ne maksad güdüb, siyaset icra etmelerini üze çıhardır ki, özlerini bir taraftan harici erbabların nökeri diğer taraftan ülkenin, halkın veya radip türden insanların mutlak sahib-i ihtiyarı sanıp vatanın ve halkın mukadderatıyla onyanıp onlara var kuvveleri ile hıyanet etmiş, halkın malına, namus ve canına el uzatmışlar. Amerikalı ve İngiliz ağalarına hizmet göstersinler diye hiçbir alçaklıktan ve cinayetten çekinmemiş, halktan ve halikdan utanmamışlar. Şehriyar ateşin tabi ve ayeti kalemi ve keserli dili ile bu satgın zümreye hücuma geçip bu rezil, sefi, düşkünlere özünün ve milletinin ürek sözlerini söylemiş, onların milet karşısında bir gün cevabda olup Hakka hesap vermelerini kabakçadan bildirmiştir. Şairin "Ey Vezir" şiiri bu müddeanın canlı örneğidir.

Bütün eserlerinde halka söykenen, sade, temiz ve zahmetkeş insanlara inanan Şehriyar, görürsünüz ne kadar inamla, ne kadar yakında, geniş halk kitlesinin galebesine inanmış, o günün saray nazırı ecnebi nökeri olan Timurtaş ifşa etmekle bugün de halk inkılabının eli ile hüveydalarını nasrilerin taliilerinin nice olacağını uzaklardan görüp söylemiştir.

Beli büyük şahsiyetlerin adi insanlardan farkları ele ondadır ki onlar zamanın gözüksen de geleceği, olacağı çoh çoh uzakları görüp hadiseleri olacağı kimi tahlil etmeğe kadardırlar. Şehriyar da bu kimi uzak gören ve aydın gören mütefekkir insanlar sırasına dahildir ve onların bir çohlarından farkı burasındadır ki onlar görüp müşahede ettiklerini gizledip söylememişler, Şehriyar ise büyük bir cesaretle hakikatleri beyan edip, sahneleri tasvir etmiştir.

Şehriyar'ın lirik şiirlerinde zulümkarlık, hıyanet, rezalet, sefalet ve gayr-ı insani faaliyet her ne var keskin tenkid olunduğu kimi, insanperverlik, adalet

vatanperverlik, sadakat vesaire bu kimi müsbet ve merdane sıfatlar ve cihetlerde tavsif ve terennüm edilmiştir.

Şehriyar'a göre hakiki insan adını taşımağa layık ancak o adamdır ki, başkalarının kaydına kalsın, mazlumların elinden tutsun, kömeksizlerin mededkari olsun, insanların sevinci ile sevinen, elem ve kederleriyle kederlensin.

Şehriyar'a göre bu dünyada her emelin öz hesabı ve cezası vardır. (Yahşıya yahşı, pise pis.) Odur ki insanlar daima birbirlerine ancak yahşilik etmeli mihribanlık göstermelidir, biri diğerinin elinden tutmalıdır. Aciz ve biçare haksızlara karşı daha merhametli, adaletli ve insaflı olmalıdır. Şehriyar'a göre, habis, bed-amil, bed-heva adamların insanlık iddiası etmek, insan adını taşımak hakları yohdur.

Vatan Düşünceleri, Sulh ve Harb Meseleleri:

Şehriyar eserlerinin çohunu Fars dilinde yazmış olsa da, onun yaratacılığında, sözün asıl manasında vatana muhabbet, milli duygular terennüm olunur, o bu eserlerinde heç vahıt ana yurdundan ve doğma halkından uzaklaşmır. Şehriyar İran'ı Azerbaycansız ve Azerbaycan'ı İransız bir anda bile düşünebilmir onun zihni fikri, düşüncesi, ameli Azerbaycan dahil olmakla İran'ın çiçeklenmesi, terakkisi, refahı ve istiklaliyetidir. Şair bu fikrini defalarla özü de ne kadar aydın ve güzel beyan etmiştir. Şairin "Azerbaycan" gazeli, "be pişgah Azerbaycan azizim" kasidesi bu müddeanın güzel şahididir.

Şehriyar'ın ana dilinde yazdığı şiirlerine geldikde; şair öz doğma ana dilinde de bu son illerde bir çohlu güzel, rengarenk ve dolgun mazmunlu eserler yazmıştır, ancak bunların içerisinde yine de birinci ve aparıcı yeri onun şaheseri sayılan "Haydar Baba'ya Selam" poemesi tutur.

Haydar Baba dağ adıdır. Bu dağ Azerbaycan'ın Abbas mahallinde yerleşmiştir. Eteklerinde durna gözlü bulaklar, yaşıl yamaçlar, bol mahsullu ekinecek yerler, safalı bağ-bağçeler, yaraşıklı ve hayırlı bereketli kendler yerleşmiştir. Bu kentlerden; Küllüce, Narinabad, Başkend, Daş atan, Kıbak, Serhe, Karaçemen, Hoşkenâb, Kayış Kurşak ve en güzelleri ve büyüğü Şengülavadır. Bu kentin tarihi de çok kadimdir. Efsaneye göre güya Şengül

şah adlı bir hükümdar buranı abad etmiştir. Kendin içerisinden Kışlak ve Kalemli çayları ahır; bollu su, münbit torpağa ve hoş tabiata malik olan bu yerler ahali itibarı ile çoh güzel ve sağlam emek sever ve necibdirler. Demek olur ki bütün hayatlardan su geçir, evlerin hamısı güzel bağ-bahçelerle ihata olunmuştur. Kendin etrafındaki yaşıllıkları da uzaktan bahanı büyüler.

Şair özünün hacmi itibari ile küçük ancak mazmunca büyük olan bu eserinde Azerbaycan'ın geniş hayat tasvirini, onun füzunkar sahnelerini il-oba adet ve ananelerini, kend yaşayışını, uşaklık devranını, şairane bir tarzda ve oldukça doğma ve tabii tasvir iderken güzel ve yaraşıklı levhalar yaratı. Eserde tabiat manzarası, hatıralar silsilesi, ferahlı uşaklık, günleri adi ve samimi şekilde terennüm edilmiştir. Şair doğma yurdunun güzelliklerini hatırlayarak onun füsunkarlığına, daşına, torpağına, bağına, çemenine, gülüne, çiçeğine ve adet ananesine bile perestiş eder.

Manzumeni ohudukda Azerbaycan'ın tarihi, geçmişi, indisi, azametli dağları, yaşıl çimenleri, durna gözlü bulakları, meyve dolu bağları, mahsul dolu tarlaları, zahmetsever, iğid (yiğid), merd, vatanperver ve ilsever evladları gelip göz önünde dayanır. Şehriyar'ın özi demişkin, tabiat, cemiyyet ve hadiseler bir sinema perdesi kimi göz kapağından geçer. Eser aşağıdaki bendleriyle başlar:

Haydar Baba ıldırımlar şahanda
Seller, sular şakkıldayıp ahanda
Kızlar ona saf bağlayıp bahanda
Selam olsun, şevketüze, ilüze
Benim de bir adım gelsin dilüze
Haydar Baba kekliklerin uçanda
Gül dibinden davşan kalhıp kaçanda
Bağçaların çiçeklenip açanda
Bizden de bir mümkün olsa yad eyle
Açılmayan ürekleri şad eyle

Uzun müddet doğma yurdundan uzak düşen, gurbetin ağır suhuneti ve kederli hayatını gören Şehriyar, öz uşaklık günlerini, bazen konşu kendlere konak gitmesini, daş atıp ağaçlardan alma, hayva salmasını, şirin bir hasretle yada salır. Şair bu günlerin onun hatırında silinmez iz bırahmasını eser boyu, muhtelif şekillerde terennüm ider:

Şengilava yurdu aşık alması
Kahdan gidip orda konak kalması
Daş atması alma-hayva salması
Kalıp şirin yuhu kimi yadımda
Eser koyup ruhumda her zadımda

Şehriyar geçmişin aziz ve unutulmaz hatıralarını öz tasavvurunda canlandırıp arzu edir ki, bir de kaydıp uşak olaydı. Vatan bağçalarında bir gül kimi açılıp sonra da sarılıp solaydı. Şair aynı halde bütün manzume boyu atalar sözlerinden bacarıkla istifade etmiştir:

Karı nene gece nağıl diyende
Külek kalhıp kap-bacanı döyende
Kurd gecenin sevgilisin yeyende
Men, kayıdıp bir de uşak olaydım
Bir gül açıp ondan sonra solaydım.

Doğrudan da Şehriyar bu mısralarda, uşaklık sahnelerini il, oba adet ananelerini hem de özünün adi ve sadece insanlarla ne endaze bağlılığını nümayiş ettirir. Bu mısralar oldukça tabii, samimidir:

Emmicenin bal belesin yeyerdim
Sondan durup us donumu giyerdim
Bağçalarda tirengeni deyerdim
Ay özümü o ezdiren günlerim
Ağaç minib at gezdiren günlerim.

Şehriyar muhtelif yerlerde yaşasa da, dünyanın her bir noktasında olsa da, o, manen bir anda bile öz doğma vatanından ayrılmamıştır, cismen uzaklarda olsa da ruhen ana yurdunda yaşamıştır:

Haydar Baba karlı dağlar aşanda
Gece karvan yolun azıb çaşanda
Men hardasam Tahran'da yakaşanda
Uzaklardan gözüm seçer onları
Hayal gelip utup geçer onları.

Doğrudan da "Haydar Babaya Selam" manzumesi her bir Azerbaycanlının ürek sözlerini, sevincini ve kederini terennüm eder bir eserdir. Her bir vatan evladının üreğinden kopan bir feryadıdır, bir dileğidir, bir arzudur. Bu bende dikkat yetirek:

Haydar Baba köyler bütün dumandı
Günlerimiz birbirinden yamandı
Birbirizden ayrılmayan, amandı
Yahşılığı ilimizden alıblar
Yahşı bizi yaman güne salıblar.

Ayrılık, hicran parçalanma ve bu kimi düzülmez belalara maruz kalan büyük Azerbaycan'ı nazara alan şair öz ürek ağrılarını ifade ve beyan eder:

Bir uçaydım bu çırpınan il ilen
Ağlaşaydım uzak düşen il ilen
Bir göreydim ayrılığı kim saldı
Ülkemizde kim kırıldı kim kaldı

Bir çıhdım dam kayanın daşına
Bir bahdım geçmişine, yaşına
Bir göreydim neler gelip başına
Men de onun karlarıylan ağlardım
Kış donduran ürekleri dağlardım.

Kaydettik ki; Şehriyar son derece insanperver, sulhsever şairdir. O, gece gündüz insanların talii ve saadeti uğrunda düşünüp Fars dilinde yazdığı şiirlerinde şairin zalimkarlara, gasbkarlara, muharebe taraftarlarına ve insanların taliine hor bahanlara ciddi itirazlarıdan numuneler göstemek, büyük hümanist şairimiz "Haydar Babaya Selam" manzumesinde yahud

IV. BÖLÜM
TÜRK HALK BİLİMİ İLE İLGİLİ MAKALELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

anadilinde nazma çektiği diğer şiirlerinde döne döne bu meseleye dikkat yetirip muharebe taraftarlarını kamçılamış. Onlara nefrin ve lanet ateşi yağdırmıştı. Şair sulhu, muhabbeti dinç ve sakit yaşamağı, hakiki insan, hayırhah bir şahıs olmağı beğenip tebliğ ve teşvik ettiği kimi, kan içenleri, servet hatırına insanların vakit hayatını pozanları damgalayır ve iç-özlerini ifşa ider ve onlara lanet yağdırır:

Haydar Baba şeytan bizi azdırıp
Muhabbeti üreklerden kazdırıp
Kara günün sernuştin yazdırıp
Salib halkı birbirinin canına
Barışıkı beleşdirip kanına.

Şair geniş halk kitlelerini sefalete sevk ettiren, onları felakete uğraldan bir avuç alçak ve hodbin menfaatperestleri ve riyakarları görür ki, yüksek naliyetlerinden istifade edip yeni yeni kütlevi kırgın silahları hazırlar, yeryüzünde sulhu tehlike altına alırlar. Şair bu yaramazları, insan derisine bürünmüş canavar adlandırıp onlara lanet ateşi yağdırır ve onları hakikatleri görebilmeyen körler adlandırır:

Göz yaşına bahan olsa kan akmaz
İnsan olan hançer beline tahmaz
Ama hayf kör tuttuğun burahmaz
Behiştimiz cehennem olmaktadır
Zilhiccemiz muharrem olmaktadır.

Biz bu yazımızla asrımızın en büyük edebî simalarından biri olan üstad Seyyid Muhammed Hüseyin Şehriyar'ın tefekkür okyanusundan bir damlası hakkında ihtisarla mülahaza söyledik. Onun fikir ummanını terennüm etmek üçün ciltlerle kitap yazmak gerek...

A. HALK EDEBİYATI İLE İLGİLİ MAKALELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sözlü kültürde yaşayan ürünlerini yazıya geçiremeyen ve müstakil bir devlete sahip olamayan Güney Azerbaycan Türkleri köklerine sahip çıkmak amacı ile sözlü kültür ürünlerini derlemeye ve bunları halk arasında yaşatmaya çalışmışlardır. Sözlü ya da yazılı kültür mahsullerinin, millet hayatını tanzim etme ve millet bütünlüğünü koruma vasfına sahip olduğu gerçeğini kavrayan Güney Azerbaycan aydınları, İran hükümetinin getirdiği yasaklar ve uyguladığı Farslaştırma politikasına karşı çıkmak ve kendilerinin ayrı bir millet olduğunu göstermek amacı ile bir araya gelmişler ve varlıklarını ispat etmek için Varlık Dergisini yayın hayatına sokmuşlar; böylece Güney Azerbaycan'da yapılan derleme faaliyetlerinin daha düzenli olmasını ve geniş halk kitlelerine ulaşmasını sağlamışlardır.

1979'dan beri yayımlanan Varlık Dergisinde, halk edebiyatı ile ilgili yaklaşık 41 makale yer almaktadır. Araştırmacılar, Varlık dergisindeki bu yazılarında sözlü kültürün önemi üzerinde durmuşlardır. Cevat Heyet'in "Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı" adlı seri makalesinden aldığımız örnek bunu en iyi şekilde gösterecektir:

Şifahi halk edebiyatı daha çok zahmetkeş halkın yaratıcılık mahsulü olup onun istek ve arzularını, keder ve sevincini, maişet tarzını, adet-ananelerini, zevk inam ve itikatlarını ve dünya görüşlerini aksettirmektedir. Bu sebepten şifahi edebiyat tarihini tetkik ederken halkımızın geçmişteki adet, anane ve bütün hususiyetinin muhtelif tarihi devirlerde geçirdiği inkişaf merhalaleleriyle de tanış oluruk. Bu edebiyatta umumi olarak emeğe yüksek kıymet vermek, tembelliğe karşı nefret, azadlık arzuları, vatanpeverlik ve insaniyet hisleri zulme ve haksızlığa karşı nefret, azad hayata ve geleceğe ümit ve hakkın batıla galebesi inancı aydın bir şekilde göze çarpar.[27]

Cevat Heyet aynı makalesinde sözlü kültürün işlevi hakkındaki görüşlerini de şöyle açıklar:

---

[27] Heyet, Cevat, Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı, 3. Yıl, No:24, Nisan 1981, s:42

"Bunlar bizde hayata, vatana ve halka olan muhabbeti artırır ve halkın düşmanlarına karşı kin ve nefret hissi uyandırır ve aynı zamanda bir dil hazinesi kimi asıl Türk sözlerinin öğrenilebilmesine yardım eder".[28]

Cevat Heyet derginin 24 ilâ 35. sayıları arasında yayımladığı, "Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı" adlı 11 makalesini daha sonra kitap haline getirmiştir. Bu kitap 1990 yılında, Kiril harfleriyle, Azerbaycan Devlet Neşriyatı tarafından Bakü'de basılmıştır ve Ankara'da Türk Dil Kurumu kütüphanesinde de mevcuttur. Makalelere ulaşmak isteyenler, bunları kitapta toplu olarak bulabilecekleri için, biz bu makalelerden sadece birincisini çevirdik.

Halk edebiyatı ile ilgili makale yayımlayan diğer yazarlar: M. A. Ferzane (5), Gulam Hüseyin Begdili (3), Muharrem Kasımlı (3), Mir Hidayet Hesari (2), Nasır Ahmedi (2), Ahmet Caferoğlu (2), Teymur Pirhaşimi (1), Hasan Raşidi (1), Rahim Razkivend (1), Yahya Şeyda (1), M. A. Yaşar (1), Mirza Resul İsmailzade (1), Nigara Asametkızı (1), Aydın Aytekin(1), Süleyman Hayri Bolay (1), Aydın Hacıyev (1), Tevhid Melekzade'dir. (1)

Ahmet Caferoğlu "Azerbaycan Edebiyatı" adlı makalesinde, halk edebiyatını incelemekten ziyade İran ve Türk edebiyatı hakkında genel bilgi vermiştir. Caferoğlu, yazısında 10. asırdan 18. asra kadarki Türk ve İran edebiyatın genel çehresini ortaya koymaya çalışır ve önemli şahsiyetler üzerinde durur. Sanırız ki bu yazı debiyat tarihi ile ilgilenenlerin daha çok dikkatini çekecektir.

Nasır Ahmedi'nin ilk yazısı Holavar yani Emek Nağmeleri hakkındadır. Araştırmacı bu yazısında çiftçilerin tarlalarını sürerken işlerini eğlenceli hale getirmek amacıyla söyledikleri manilerden bahsetmiştir ve bu manilerden örnekler vermiştir.

Halk edebiyatı ürünleri içerisinde yer alan en önemli unsurlardan biri Turna motifidir. Turna hemen hemen bütün halk hikayelerinde adına şiir yazılan en önemli hayvandır. Turna; sevgiliye haber göndermek, sevgilinin haberini sormak, gurbette olan aşığın vatanına duyduğu özlemi anlatmak vs. için kullanılmıştır. Nasir Ahmedi adlı araştırmacı "Aşık Koşmalarında Turna "

---

[28] a.g.m, s:42

adlı makalesinde bu durumu izah etmeye çalışmıştır. Kerem ile Aslı, Aşık Garip-Şahsenem, Aşık Abbas-Gülgez, Köroğlu gibi hikayelerde turna motifinin yer aldığı şiirlerden örnekler vererek turnaların halk edebiyatında kullanılma vasfı üzerinde durmuştur.

Rahim Razkıvend adındaki araştırmacı ise, "Edebiyat ve Folklorik Aynamızda Kuşların Aksi" adlı makalesinde sadece turnalar üzerinde değil; hakkında şiir söylenen, efsane ve masallar anlatılan; destanlarda adı geçen ve halkın sosyal hayatında büyük yere sahip olan tuti, bülbül, keklik, kanarya, kartal, horoz, tavuk, leylek, serçe ve karga gibi kuşlar üzerinde durur ve onları işlendikleri halk edebiyatı türlerine göre değerlendirir.

"Kırım Tatarlarının Hasret Mahnıları" adlı yazıda, Nigara Asametkızı, Kırımlıların tarihi hakkında bilgi verdikten sonra, yazının adından da anlaşıldığı üzere, Kırımlıların Ruslar tarafından sürgün edildikleri yerlerde vatan hasretiyle söyledikleri şiirler üzerinde durmuş ve bunlardan örnekler vermiştir:

Men bu yerde yaşalmadım

Yaşlığıma (gençliğime) toyalmadım (doyabilmedim)

Vatanıma hasret oldum

Ey güzel Kırım!

Bağçaların meyveleri

Bal ile şerbet

Sularını içe içe

Toyamadım men

Aydın Aytekin, "Temel Kaynaklar" başlıklı makalesinde, her dilin temel kaynaklarının olması gerektiği ve bir dili, onun edebiyatını, tarihini medeniyetini tanımak isteyenlerin temel kaynaklara başvurduğu gerçeği üzerinde durur. Yazar, bu temel kaynakları Sözlükler, Ansiklopediler, Gramer Kitapları ve Antolojiler olmak üzere dört başlığa ayırarak bunlar hakkında bilgi verir. Yazının sonunda da Güney Azerbaycan sahasına ait temel kaynakların

yetersizliğinden yakınarak tüm Azerbaycan aydınlarını bu konu üzerine eğilmeye davet eder.

Mirza Resul İsmailzade "Muasır Mersiye Edebiyatı" adlı yazısında Azerbaycan'da **maktel** (Kerbala hadisesinden söz eden eserler), **şebihgerdanlık** (taziye) ve **nevhe** (ağıt) gibi türlerde inkişaf eden mersiye edebiyatından söz etmiş, bu alanlarda eser vermiş Abbaskulı Aka Yahyevi, Rahim Münzevi Erdebili, Enver Erdebili ve Menam Erdebili gibi şairleri kısaca tanıtmış, şiirlerinin konuları üzerinde durmuş ve bu şiirlerden örnekler vermiştir.

Türk Edebiyatında halk şairlerinin en çok kullandığı söz sanatlarından biri olan cinas, Azerbaycan şairleri tarafından da sıkça tercih edilmiştir. Cinaslar bir dildeki kelimelerin anlam zenginliğini göstermesi bakımından oldukça önemli yere sahiptir. Teymur Pirhaşimi'nin de "Azeri Edebiyatında Cinas" adlı makalesinde belirttiği gibi cinas, halk şairlerinin hünerlerini gösterebildikleri bir alandır. Pirhaşimi bu yazısında cinaslı şiir örnekleri vermeyi de ihmal etmemiştir. Dergide cinaslarla ilgili ikinci makaleyi yazan araştırmacı Yahya Şeyda'dır. Şeyda, Azerbaycan edebiyatında cinasın önemini vurgularken Pirhaşimi gibi genel cinas örnekleri vermekten ziyade bu alanda tanınmış üç şairin; Molla Penah Vakıf, Aşık Elesker ve Meragalı Şekuhi'nin hayatlarını ve şiir anlayışlarını kısaca anlattıktan sonra şiirlerinden örnekler vermeyi tercih eder. Araştırmacı gerek duyduğu yerde bazı cinasların açıklamasını da verir.

Hasan Raşidi "Geçmiş ve Yeni Edebiyatımızda Kadınlarımızın Payı" adlı makalesinde Güney Azerbaycan'da yetişmiş ve İslam İnkılâbı sonrasında kendini tanıtma fırsatı bulabilmiş kadın şair ve yazarlardan söz etmiştir. Araştırmacı makalesine Dede Korkut, Köroğlu destanlarında yer alan Banu Çiçek, Nigar Hanım gibi kadın kahramanlardan bahsederek giriş yapmıştır. Yazar geçmişin kahraman kadınlarından söz ederek, Azeri Türkçesi ile şiirler yazan, kitaplar neşreden Medine Hanım Gülgun, Hekime Hanım Billuri, Zühre Hanım Vefai gibi kadın şair ve yazarların Güney Azerbaycan'ın kültür hayatında oynadığı rolü daha etkili bir şekilde anlatmaya çalışmıştır.

M. A. Yaşar "Şifahi Halk Edebiyatı" adlı makalesinde, genel bilgi verdikten sonra, şifahi halk edebiyatı mahsullerinin bölgeden bölgeye göre farklılık göstermeleri üzerinde de önemle durur. Sözlü ürünlerin yazıya geçirilmediği için farklılık taşıdığını; zamanla ilk söyleyicilerinin kaybolarak anonimleşmiş olduğundan bahseder. Bu yazı da bize gösterir ki; Varlık Dergisi halk edebiyatı araştırmalarının öneminden bahsederek Güney Azerbaycan'da bu tür çalışmaların önünün açılması gerektiğini savunmuştur.

Varlık Dergisinin Halk Edebiyatı sahasında vermiş olduğu hizmetlerden biri de; okuyucularını farklı ülkelerde düzenlenen halk edebiyatı kongrelerinden haberdar etmek olmuştur.

B. HALK EDEBİYATININ ÇEŞİTLİ DALLARI İLE İLGİLİ MAKALELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

a) Dil Hakkındaki Makalelerin Değerlendirilmesi

Tezimizin bibliyoğrafya bölümünde en fazla yer tutan dil hakkındaki makaleler olmuştur. Bu bölümdeki makalelerin büyük çoğunluğu, ana dillerinde okuma-yazma bilmeyen Güney Azerbaycan halkına Azerbaycan Türkçesinin gramerini öğretme amacına yönelik olduğu ve bizim çalışmamızın esasını teşkil eden halk bilimi ile doğrudan ilgili olmadığı için, biz bu hacimli makalelerin çevirisini vermedik. Dolayısıyla, halkbilimcilerden daha çok dilbilimcilerin araştırmalarına kaynaklık edebilecek bu makalelerin etraflıca değerlendirmesini de yapmamaktayız.

Varlık dergisinde dil hakkında 141 makale mevcut olup bunlardan bir çoğu Dr. Hamit Nutki, Dr. Cevat Heyet, Prof. Gulam Hüseyin Begdeli gibi araştırmacılar tarafından kaleme alınmıştır. Özellikle Hamit Nutki silsile makalelerinde Azerbaycan Türkçesinin dil bilgisi kaidelerini, imla kurallarını teferruatlı bir şekilde izah etmiştir. Bu makaleler kapsamlı bir kitap oluşturabilecek mahiyettedir.

b) Efsaneler - Destanlar Hakkındaki Makalelerin Değerlendirilmesi

Dede Korkut Destanları, Fleicher tarafından bulunduktan yaklaşık 100 yıl sonra Türk araştırmacıların dikkatini çekmiştir ve bu eser üzerinde başta Kilisli Rıfat (1916) olmak üzere birçok ilim adamı incelemeler yapmıştır. Bu incelemelerin en önemlisi, günümüzde de kaynak kitap olarak kullanılma özelliğine sahip olan ve Muharrem Ergin tarafından yayımlanan (1958) "Dede Korkut Kitabı"dır. Muharrem Ergin'in bu incelemesinden sonra birçok bilim adamı ilgisini Dede Korkut üzerine yoğunlaştırmış, bu konuda birçok kitap ve makale yayımlanmıştır.

Azerbaycan sahasında bu eser hakkındaki ilk çalışma, Hamit Araslı tarafından 1939 yılında yayımlanmıştır. Kitab-ı Dede Korkut adındaki bu çalışmadan sonra E. Demircizade (Dede Korkut Destanlarının Dili, Bakü 1959), Ferhat Zeynelof ve Samet Elizade (Kitab-ı Dede Korkut, Bakü 1988) gibi araştırmacılar dikkatlerini bu esere yöneltmiştir.

Güney Azerbaycan Türkleri olarak adlandırdığımız ve müstakil bir devlete sahip olmayan İran Azerileri arasında Dede Korkut ile ilgili ilmi tetkiklerin tarihi, Türkiye ve Kuzey Azerbaycan'dakilere nispeten daha geçtir. Kilisli Muallim Rıfat'ın Dede Korkut üzerine yaptığı inceleme 1916-1917 yıllarında Güney Azerbaycanlı araştırmacılardan Muhammet Ali Terbit'in eline ulaşmış, o da bunu Tebriz Kütüphanesine vermiştir. Ancak 1921'den sonra Rıza Han Hükümeti'nin uyguladığı nasyonalizm ve asimilasyon siyaseti neticesinde, diğer pek çok Türkçe kitap gibi bu eser de kütüphane depolarında tozlanmaya mahkum edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İran'daki asimilasyon hareketlerinin zayıflamasıyla birlikte bu eserlere araştırmacılar ilgi göstermeye başlamıştır. Güney Azerbaycan'ın tanınmış folkloristlerinden M. A. Ferzane o dönemde kütüphane memuru olduğundan Tebriz'de çıkan Azerbaycan Ruznamesi'nde *"Azerbaycan Milli Dastanları"* başlıklı seri makalelerinde Dede Korkut Destanlarının büyük bir bölümünü yayımlamıştır. Ancak bu yayınlar İran Hükümetini rahatsız etmiş, bu da bütün Türkçe kitapların, gazetelerin sokak ortasında yakılmasıyla ve Ferzane'nin

sorgulanmasıyla sonuçlanmıştır.[29] İlerleyen yıllarda Bulut Karaçorlu Sehend "Sazımın Sözü" başlıklı kitabıyla Dede Korkut hikayelerini manzum bir şekilde neşretmiştir.[30] Bu yönde yapılan çalışmalar Azerbaycan halkı arasında millî birliğin oluşmasını sağlamış ve özüne dönüş fikri halk arasında yaygınlaşmıştır.

Güney Azerbaycan'da yaşayan halkın ana dili Türkçe, resmî dili Farsça olduğu için Türkçe kelimeler unutulmaya ve bu kelimelerin yerini Arapça-Farsça karşılıkları almaya başlamıştır. Bu konuya dikkatlerini yönelten araştırmacılar bugün Kuzey Azerbaycan ve Türkiye'de kullanılan kelimelere, Güney'de de işlerlik kazandırmak için Dede Korkut Destanları'nı kaynak olarak kullanmışlardır. Cevat Heyet, *"Dede Korkut Kitabı Ölmez Söz Hazinemizden İnciler"* adlı yazısında bu durumu şöyle izah etmiştir: [31]

....

"Bugün Dede Korkut kitabında öz dili ve edebiyatıyla tanış olmayan bir şehirli Azerbaycanlıya (Tebrizliye) 390 kelime meçhuldür. Bu sözlerin yüze yahını (90) Şimali Azerbaycan ve Türkiye'de bugün dahi raicdir. Buna mukabil kitapta otuza yahın yalnız Azerbaycan'da raic olan sözler vardır.

Biz bu sözlerden tedricen dilimize geçirmek maksadıyla birinci merhalede 107 sözü seçtik. Bu sözler bugün şehirlerimizde yaşayan halk tarafından unudulmuş ve onların yerine Farsça veya Arapça kelimeler işledilir. Lakin bu sözlerin çoğu Şimali Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde işledilmektedir."

Cevat Heyet, Dede Korkut Destanlarında yer alan sözlerin Güney Azerbaycanlılar tarafından öğrenilip kullanılmasının önemi üzerinde durmuş, bu şekilde Güney Azerbaycan dilindeki kelime boşluğunun kısmen dolduracağına ve Türkçe yazılmış eserlerin daha kolay anlaşılacağına inanmıştır.[32]

---

[29] Sarrafi, Ali Rıza, İran'da Dede Korkut Kitabı'nın tanıması ve Neşri Tarihinden, Varlık, 19. Yıl, No: 100-3, Sonbahar, 1997, s.22-24

30 Bu eser Türk Dil Kurumu tarafından Türkiye Türkçesi çevirisi ile basılmıştır.

[31] Heyet, Cevat, Dede Korkut Kitabı Ölmez Söz Hazinemizden İnciler, Varlık, 3. Yıl, No:27, Temmuz 1981, s. 59

[32] a.g.e, S. 59

İran'da Dede Korkut hakkında inceleme yapan araştırmacılardan başlıcaları, M. A. Ferzane, Hamit Nutki, Cevat Heyet, Ali Rıza Sarraffî, Hüseyin Muhammetzade ve Mir Ali Selamet'tir. Bu araştırmacılar makalelerinde Dede Korkut Destanlarının farklı noktalarına değinmiş olup, incelemelerini Varlık Dergisin'de okuyuculara sunmuşlardır.[33]

Varlık Dergisinde Dede Korkutla ilgili 20 makale bulunmaktadır. Bu makalelerin altısı Ali Rıza Sarraffî tarafından Farsça yazılmış olup, derginin 17-24. sayıları arasında seri halinde yayınlanmıştır. Ali Rıza Sarraffî bu Farsça makalelerinin dışında "İran'da Dede Korkut Kitabının Tanınması" hususunda bir de Türkçe makale yazmıştır. Dergide; Cevat Heyet'in 4, Hamit Nutki'nin 1, M. A. Ferzane'nin 1, Hüseyin Muhammetzade'nin 1, Menzuri Hamneyi'nin 1, Yaşar Karayef'in 1, Abbas İşraki'in 1, H. M. Güneyli'nin 1, Aslan Fesihi'nin 1 ve İlmüddin Alibeyzade'nin de 1 makalesi yer almaktadır.

İ. Alibeyzade, "*Dede Korkut'un Tarihi Hakkında*" isimli makalesinde Dede Korkut Destanlarının meydana gelme tarihini Yunan filozofu Simokatta'dan etkilenerek 6-7 asırlar olarak gösterir. Alibeyzade Oğuzlarla Yunan filozofunun aynı tarihte yaşadıklarını ve bu filozofun Oğuzların hayat tarzları ile ilgilenmiş olduğunu kaynaklara dayandırarak söylemektedir:

Yunan alimi, feylesof-tarihçi F. Simokatta 6-7. asır Kafkaz etrafı odlar diyarının inamı, dini bakışları, akidesi, manevi ve halki keyfiyetlerinden bahsederek yazmıştır: "Türkler odu her şeyden yüce tutuyor. Hava ve suya ihtiram gösteriyor, toprağı tarif nağmeleri okuyor, gökleri ve toprağı yaradana ise sitayiş ediyor ve onu Tanrı adlandırıyorlar... Onlar bu Tanrıya at, boğa ve koyundan kurban veriyor ve özlerinin kahini o adamı hesap ediyorlar ki, o peygamberlik edip, geleceği önceden haber verebilsin." F. Simokatta tahminen Korkut Atanın muasırı olmuştur.[34]

Ayrıca yazar makalesinde, C. Lewis, V.V. Barthold gibi yabancı araştırmacıların da görüşlerine değindikten sonra kendi düşüncesinin de onlarla aynı doğrultuda olduğunu belirtmiştir.

"Oğuzlarda had-buluğ yaşı, hususiyle kızın nişanlanması, ere gitme yaşı (16 yaşı) kat'i muayyen idi vs. Dastanlarda mehz İslamiyetle uyuşmayan çok şey var ve bunlar 6-7. asırlar kitabesinde layıkınca muhafaza olunmuştur. Dastanlarda tasvir

[33] Bu makalelerin Latin harflerine aktarılmış şekli tezimizin .....sayfalarında bulunmaktadır.

edilen hadise ve ahvalatların yardımları bazen milattan evvelki tarihe gidip çıkıyor. Mesela, "Tepe göz" motifi "Dede Korkut" da da var, antik dünyanın dahisi Homer'in eserinde de. Aslında ise İngiliz alimi, C. Lewis'in sözleriyle desek, bu mevzu Kafkaz toprağı ile ilgilidir."[35]

Cevat Heyet de "*Dede Korkut Dastanlarının Tarihine Bir Bahış*" adlı makalesinde, hikayelerin teşekkül devrinden söz etmiştir. Alibeyzade gibi o da destanların yaratılma tarihini 6.-7. yüzyıllar olarak göstermektedir:

"Bu hususiyetlerden bir çoh tetkikatçılar (Bartold, Cefri Luis, Alizade vs.) bele bir akideye gelmişler ki; bu dastanlar en yahın 6-7. asırlarda yaranıb sonradan İslami rengi alıb ve Oğuzlar Azerbaycan'a gelenden sonra baş veren hadiselerle inkişaf edib ve yazıya geçirildiği zaman son şeklini almıştır".[36]

C. Heyet, makalesinde bu hususa açıklık getirmek için, destanda yer alan adları, coğrafi bölgeleri ve Türklerin sahip olduğu gelenekleri delil göstermiştir:

"Dede Korkud Dastanları müslüman Oğuzlara aid olmakla birlikte Gök Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden evvelki devreye gedib çıhır. Fakat dastanlar Azerbaycan'da ve kısmen de Doğu Anadolu'da baş veren hadiselerle son şeklini almıştır. Bu da, tarihi delilleri ve dil hususiyetlerini nazara alırsak 11-12 miladi asırlarda emele geldiğini sübut eder."[37]

Cevat Heyet, "*Dede Korkut Dastanları Ne Vahit ve Harda Yarandı?*" başlıklı makalesinde de hikayelerin tarihi ve coğrafyası hakkında daha etraflı malumat verir.

H. M. Güneyli, "*Dede Korkut Kitabının Folklorumuzdaki Tesiri*", adlı yazısında, Dede Korkut Kitabındaki hikayelerle; Aşık Garip-Şahsenem, Kalbi-Hurizad, Nevruz-Kandab, Varaka ile Gülşah gibi halk hikayeleri arasındaki benzerlikleri göstermeye çalışmıştır. Araştırmacı bu hikayelerin olay örgüsü ve ahlaki unsurlar bakımından Dede Korkut hikayeleri ile karşılaştırmasını yapmış ve şöyle bir sonuca ulaşmıştır:

---

[34] İ. Alibeyzade, Dede Korkut'un Tarihi Hakkında, Varlık 3. Yıl, No: 31 Kasım 1981, s.51
[35] a.g.e., s. 52
[36] Heyet, Cevat, Dede Korkut Destanlarının Tarihine Bir Bahış, Varlık 19. yıl, No: 106-3, Sonbahar 1997, s. 5
[37] a.g.e., s. 9

"İşare edeceğimiz dastanların Dede Korkut kitabından tesirlendiğini kabul edebilmesek de, Dede Korkut eseri ile bu eserlerde görünen düşünce, davranış, adet-anane ve başka hususiyetlerin birliği veya yahınlığı bunu gösterir ki, bunların hamısı bir halkın boyları ve bir halkın yaradıcılığının mahsulüdür."[38]

Arslan Fesihi, "*Korkut Sözü Hakkında*" adlı makalesinde bir etimoloji denemesi yaparak, *Korkut* kelimesinin çeşitli okunuşlarını vermiş ve bu sözcüğün okunuşuna göre farklı anlamlar kazandığını belirtmiştir. A. Fesihî, Arap alfabesindeki ünlülerin Türkçe kelimeleri farklı şekilde okutabileceğini hatırlatarak, bu alfabenin Türkçe yazmak için uygun olmadığını belirtmiştir:

"1.ГОРГУТ

2.ГУРГУТ

3.ГОРГОТ

4.ГУРГОТ

Korkut sözünü iki tür telaffuz etmek mümkündür. Bu sözün iki tür telaffuz şekli bunlardır: "Korkut" ve "Kurkut" .Sonra mürekkeb söz gibi aldığımız "Korkut" ve her iki telaffuz şeklinde onu teşkil veren sözlerin anlamlarını çıkardık.

Anlamlar böyledirler:

1. Kut= 1. Hoşbahtlık, uğur
2. Talih, baht
2. Kor = 1. od (ateş)
3. Kur = 1. mevki, mertebe, derece, paye
2. Kılıç, eslehe (silahlar)
3. sözler"[39]

Dr Hamit Nutki, "*Türklüğün Eren Ozanı Dede Korkut*" adlı yazısında Dresden nüshasının giriş kısmındaki Dede Korkut ile ilgili bilgilere değinmiş ve Türkmen adının nereden geldiği üzerinde durmuştur. İran mitolojisinde Farsların ilk şahı Kivmers ile Korkut Ata'nın aynı dönemde yaşamış olduğunun rivayet edildiğinden bahsetmiştir. Dede Korkut kitabının günümüz Türkçesine çevrilmesini yanlış bulan Nutki, gençlerin ve çocukların bunu ilk yaratıldığı şekliyle okuması gerektiğinin önemi üzerinde durmuştur. O, Dede Korkut'un dil açısından çok önemli olduğunu şu cümleleriyle ifade etmiştir:

---

[38] Güneyli, M. H., Dede Korkut Kitabının Folklorumuzdaki Tesiri, Varlık19. yıl, Sonbahar 1997, s. 58
[39] Fesihi, Aslan, Korkut Sözü Hakkında, Varlık 12. yıl, Nu: 77-2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1990, s. 48

"Dilcilik bahımından Dede Korkud dikkate değer bir menbadır. Adlar ve boylarda geçen hadiseler, Türkologların, geçmişimiz hakkında, büyük keşifleri üçün yollarını aydınlatacak bir meşaldir."[40]

Şamil Cemşid *"Kitabı Dede Korkut'un Dresden Metnindeki İmla Kusurları ve Bunların Düzeliş Usulü"* adlı makalesinde, Orhan Şaik Gökyay, Muharrem Ergin ve Hamit Araslı gibi araştırmacıların yanlış okuduğu kelimelere işaret ederek bunların doğru şekillerini verir. Dresden ve Vatikan nüshalarının oluşturulma tarihinden ve hangisinin daha önce yazılmış olabileceğinden bahseder. O, bu nüshaların ecnebi bir katip tarafından yazıya geçirilmiş olabileceğini söylerken buna kanıt olarak da Dresden nüshasında tespit ettiği 1500 yanlışlığı gösterir.

c) Halk Hikayeleri Hakkındaki Makalelerin Değerlendirilmesi

Halk hikayeleri, anlatma esasına dayanan türler içerisinde yer alır ve zengin hacimli yapısı ile bu türlerin en önemlilerinden biri olarak kabul edilir. Şükrü Elçin'in söylediği gibi bu hikayeler bir dönemin roman ihtiyacını karşılayan eserler olmuştur. Genellikle aşk ve kahramanlık konularında yazılan halk hikayeleri, Türkiye, Azerbaycan, Doğu Türkistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi Türk dilli coğrafyalarda yaygındır ama bu türün en kuvvetli olduğu yer Türkiye ve Azerbaycan sahasıdır.

Varlık Dergisi'nde de halk hikayeleri ile ilgili birçok makale yayınlanmıştır. A. Ağçaylı "Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatından Seydî Dastanı" adlı makalesinde bir aşk destanı olan Seydi Destanından bahsetmiştir. Makalenin adından da anlaşılacağı üzere, Azerbaycan sahasında kullanılan *destan/dastan* kelimesi, Türkiye Türkçesindeki *halk hikayesi* terimini karşılamaktadır. Yazar, yazısının giriş kısmında bu destanın Aşık Garip ve Şahsanem, Tufarganlı Aşık Abbas ve Gülgez hikayeleri ile benzerliklerini sıralamış, ilerleyen bölümlerde ise bu hikayenin Urmiye ve Hoy bölgelerinde anlatılan rivayetinin özetini vermiştir. Ayrıca hikayede yer alan birkaç türkü örneğini vermeyi de ihmal etmemiştir. Bu hikaye de diğer bazı

[40] Nutki, Hamit, Türklüğün Eren Ozanı Dede Korkut, Varlık 19. yıl, No: 106-3, Sonbahar 1997, s. 15

aşk hikayeleri gibi mutlu son ile biter. Kahramanlar hikayenin sonunda evlendirilir ve Seydi sevdiği kızı alarak memleketine döner. Ancak bu hikayenin diğer hikayelerden farklı olan bir yönü vardır ki; o da Seydi'nin öldükten sonra sevgilisi Peri Hanımın duası sonucunda tekrar dirilmesidir.

Aşıklar tarafından kahvehanelerde, köy odalarında anlatılan hikayelerden biri olan "Tufarganlı Aşık Abbas Hikayesi"nin Tufargan rivayeti Abbas Mehyar tarafından, Varlık Dergisinin 5-7. sayılarında (Eylül-Kasım 1979) yayımlanmıştır. Dört bölümden ibaret olan bu makalelerin son ikisinin yayınlandığı sayılar elimizde olmadığı için ne yazık ki bu rivayet yarım kalmıştır. Hikayenin Miyana rivayetini de kaleme aldığını belirten yazar bu derlemesini ancak 10 yıl sonra, derginin 67-1 ve 68-2 numaralı sayılarında, 1988 yılında yayınlamıştır. Hikaye konu ve motifleri bakımından ülkemizdeki birçok halk hikayesi ile benzerlik arzetmektedir: *Tufarganlı Abbas Gülgez ile adahlıdır, Gülkız güzelliği ile dönemin padişahının da dikkatini çeker, Şah Gülgez'i kaçırır ve Tufarganlı Abbas ile bir mücadele içerisine girer.* Bu ana çatı üzerine kurulan hikaye, ana çatıya bağlı olarak türkülerle de zenginleştirilmiştir.

Muharrem Caferof ve Aynullah Mededli tarafından yazılan "Sınaga Çekilen Aşık" adlı makalede yazarlar, Aslı ile Kerem hikayesini esas alarak halk hikayelerinin konusu ve yapısı üzerinde genel bir değerlendirme yapmışlardır. Kahramanların birbirlerine nasıl aşık olduklarını, birbirlerine Aslı ve Kerem adını nasıl verdiklerini, halk hikayelerinde çok sık rastlanılan dağ, turna, suna motiflerinin hikayeler içerisindeki rolünü, hikayenin nasıl bittiğini tespit ederek halk hikayeleri üzerinde genel bir yargıda bulunmuşlardır.

Varlık Dergisinde masallarla ile ilgili geniş çaplı yazılar bulunmaması sebebiyle, masallar ve halk hikayesi üzerine yazılan makaleleri aynı başlık altında değerlendirmeye çalıştık. Dergide masallarla ilgili sadece bir makale bulunmaktadır. Bu makale de Hamit Şahanki'ye aittir. Şahanki "Azerbaycan Nağıllarında Başlanış ve Kurtarış İfadeleri" adlı yazısında, masallardaki giriş ve bitiş formeleleri üzerinde durmuştur ve bu formellere ilgili örnekler vermiştir. Bu sayıdaki baskı hatası nedeniyle makalenin tamamı okunmamaktadır.

Derginin 108. sayısında, Kasım Abbasi'nin gönderdiği "Hedi ile Hüdü" adlı masal, halk arasında bilinen şekliyle, hiçbir ekleme yapılmadan yayınlanmıştır. Bu masal, Azerbaycan'da "Karavelli" adı verilen komik masallar-halk hikayeleri içerisinde yer almaktadır. Bu masal; Behruz Hakkı tarafından kaleme alınan "Ata Sözlerinin Kökleri ve Şifahi Halk Edebiyatından Örnekler" adlı kitabın 162-163. sayfalarında da "Hadi, Hûdi, Köroğlu Köse, Bir de Ben" başlığıyla yer almaktadır.

d) Fıkralar Hakkındaki Makalelerin Değerlendirilmesi

Türkiye'de fıkra dendiğinde akıllara hemen Nasrettin Hoca fıkraları gelmektedir. Nasrettin Hoca dünyanın en meşhur fıkra tiplerinden biridir. Ona bağlı olarak anlatılan fıkralar yalnız Türkiye'de değil, diğer Türk toplulukları arasında hatta komşu milletler arasında da yayılmıştır. Nasrettin Hoca fıkralarının en büyük özelliği güldürürken düşündürmesidir. Toplumda hoş karşılanmayan cimrilik, tembellik, müsriflik gibi pek çok özellik onun mizah anlayışıyla tenkit edilmektedir.[41]

Bugüne kadar birçok ülkede Nasrettin Hoca fıkraları ile ilgili araştırmalar yapılmıştır. Bu konuda İran'da yapılan araştırmalardan birkaçı da Varlık Dergisinde okuyucularla buluşmuştur. M. A. Ferzane, Farsça kaleme aldığı "Latifehay Molla Nasrettin" başlıklı iki makalesini derginin 67-1 ve 68-2 no'lu sayılarında neşretmiştir. Ferzane bu yazılarında, Nasrettin Hoca fıkralarının Türk Folkloru açısından arzettiği önem ve fıkraların içeriği üzerinde durduktan sonra Türkiye ve Azerbaycan sahasında yapılmış ilmi çalışmaları anlatmıştır. İran'da bilinen Molla Nasrettin fıkralarından da söz eden yazar, bunların birçok İranlı yazara ilham verdiği görüşünü savunmuş ve bazı Farsça eserlerdeki fıkralarla Nasrettin Hoca fıkralarını karşılaştırarak aradaki benzerlikleri işaret etmiştir.

[41] Prof.Dr. İsa Özkan, Nasrettin Hoca Fıkraları, TİKA Yay., Ankara 1999

e) Atasözleri Hakkındaki Makalelerin Değerlendirilmesi

Folklor sahasında büyük bir ehemmiyet arzeden atasözleri, ait olduğu halkın hayat tarzını, tecrübelerini, düşünce dünyasını, hayata bakış açılarını aksettiren küçük hacimli halk edebiyatı mahsulleridir. Atasözleri sadece folklorik açıdan değil, dil ve sosyoloji açısından da oldukça önemli bir yere sahiptir. Halkın hayatının her safhasında yer alan atasözleri, dilden dile aktarılarak günümüze ulaşmayı başarmış, içinde barındırdığı öğütlerle yeni nesillere yol gösterici olmuştur.

Bir çok ülkede halk bilimciler, halk arasında kullanılan atasözlerini derleyerek kitaplar ve sözlükler oluşturmaya çalışmışlardır. Güney Azerbaycanlı araştırmacılar da halkın muhayyilesinin zenginliğini göstermek ve bir ölçüde de varlıklarına sahip çıkmak için, Varlık dergisinin her sayısında "Atalarsözü" başlığı altında, Güney Azerbaycan topraklarında yaşayan halkın yaygın olarak kullandığı sözleri vermişlerdir. A.M. Hamneyi, bu amaçla Varlık Dergisinde birçok atasözü yayımlamıştır. Bu atasözleri belirli bir sistematiğe bağlı olmayıp halk arasından derlendiği şekilde, konularında belirli bir tasnife gidilmeden yayımlanmıştır. Hamneyi'nin amacı, atasözleri üzerine bilimsel bir çalışma yapmak değil, halk arasında yaşamaya devam eden sözleri yazıya geçirmek ve bu yolla onların unutulmasına engel olmaya çalışmaktır. A. Menzuri Hamneyi'nin bu gayretinin, atasözleri konusundaki bilimsel araştırmaların önünü açmış olduğunu söyleyebiliriz.

Varlık Dergisinde atalarsözü ile ilgili 36 yazı bulunmaktadır. Bu yazıların yirmi sekizi A.M. Hamneyi tarafından yazılmış olup, derleme şeklindedir. Hamneyi yazılarında atasözleri ile ilgili her hangi bir açıklama yapmamış, bunları alt alta vermekle yetinmiştir. Dergide atasözleri ile ilgili 4 makale yazılmış olup bu makaleler Cevat Heyet, M. A. Ferzane, Yakup Kutsi ve T. Pirhaşimi'ye aittir. Cevat Heyet "Oğuzname" (Oğuz Atalarsözü ve Meselleri) adlı yazısında bir kitap tanıtımı yapmıştır. C. Heyet, Akay Samed Elizade'nin Bakü'de Oğuznameyi esas alarak hazırladığı kitap hakkında bir değerlendirme yapar. Oğuzname'nin dili, özellikleri, tarihi, Türk dünyasındaki önemi üzerinde duran Heyet, bu kitapta yer alan atasözlerinden örnekler vermeyi de ihmal etmez. Ayrıca Elizade'nin hazırlamış olduğu önsöz, kitabın

hacmi, içerisinde barındırdığı atasözlerinin sayısı ve kitabın özellikleri üzerinde de durur. Heyet, Türkiye'deki atasözleri derlemelerinden ve bunların kim tarafından yapılmış olduğundan da bahseder.

M. Nikabi, "Karşılıklı Atalarsözü" adlı yazısında farklı coğrafyalarda yaşayan insanların birbirine benzer atalarsözü, hikayeler, masallar vs oluşturduğuna değinir ve bu fikrini ispat etmek için yazısında Farsça, Türkçe ve Azerice 59 atasözü örneği verir. Bu milletlerin coğrafi yakınlık, kültür alışverişi ve savaşlar dolayısıyla birbirlerinden etkilenmiş olduğu üzerinde durur.

M. A. Ferzane, "Azerbaycan El Edebiyatında Atalarsözü ve Mesellere Ait Bir Orijinal Eser", adlı makalesinde 1939 yılında İstanbul'da Veled İzbudak tarafından yayınlanan, atasözleri ile ilgili çalışmayı tanıtır. Ferzane, İzbudak'ın kitabın girişindeki görüşlerini, kitabı nasıl oluşturduğu ile ilgili açıklamalarını aynen yazısına aktarır ve bu eserin Türk dünyasındaki kıymeti üzerinde durur. Makalenin sonunda İzbudak'ın eserinde yer alan, Azerice'de bugün de kullanılan atasözlerinden örnekler verir.

Yakup Kutsi ve Teymur Pirhaşimi yazmış oldukları Farsça makalelerde Azerbaycan atasözlerinden bahsetmişlerdir.

C. MÜZİK - ÇALGI - OYUNLAR İLE İLGİLİ MAKALELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu başlık altında değerlendirebileceğimiz sekiz makale yer almaktadır. Bu makalelerden beşi Azerbaycan'da yaşayan müzik üstadlarından; Ahşın Elizade, Ali Selimî, Karakarayef, Azerbaycan'ın ilk kadın bestakarı Adile Hüseyinzade ve Feridun Şuşalı'nın hayatı, sanatı ve şahsiyeti hakkında bilgi vermektedir.

Ahmet Azerli tarafından yazılan "Azerbaycan Halk Musikisi Hakkında Bir Neçe Söz" adlı makalede, halk müziğinin ehemmiyeti üzerinde durulmuş, bu müziğin günümüzde yer alan opera, balat ve senfonik eserlere kaynaklık ettiği söylenmiştir. Ayrıca bu makalede Azerbaycan musıkisi içerisinde önemli

bir yer teşkil eden mugamlardan bahsedilmiştir. Ahmet Azerli makalesinde mugamlara kısaca değinirken; Nadali Payam, "Azerbaycan Musikisi ve Mugamlar" adlı makalesinde mugamlık geleneği ve mugam türleri hakkında teferruatlı bilgiler vermiş, mugam çeşitlerini örneklendirmiştir.

Azerbaycan'da çocuklar arasında oynanan "Köşki Balaban" adlı oyun hakkında Helal Nasıri bir makale yazmıştır. Nasiri bu makalesinde bu oyunun kaynağı, ne zaman ve nasıl oynandığı hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca bu oyun oynanırken söylenen bir mahnının metni de makalede yer almaktadır.

D. GELENEK VE GÖRENEKLERLE İLGİLİ MAKALELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Toplumların önemli dinamiklerinden olan, toplumları yönlendiren, onların davranış kalıplarını belirleyen ve diğer toplumlardan ayırdedilmesini sağlayan gelenekler bir toplumun temel taşlarını oluşturur. Gelenekler toplumdaki üyeleri gözle görülmeyen bağlarla birbirine bağlar. Gelenekler ve görenekler sayesinde birbirine kenetlenen insanlar böylece millet olma şuuruna erişirler. Pek çok folkloristin önemle üzerinde durduğu ve incelediği, gelenekler Azerbaycan folkloristleri tarafından da incelenmiş ve bu incelemeler Varlık Dergisinde de yayınlanarak halk arasındaki birliğin kuvvetlenmesi amaçlanmıştır.

a) Evlenme Hakkındaki Makalelerin Değerlendirilmesi

Varlık Dergisinde evlenme geleneği ile ilgili bir makale yer almaktadır. Kuzey Azerbaycan'da yayımlanan İnce Sanat Ruznamesi'nde Abbas Abdullah tarafından yayımlanan *Kendimin Toyları* (Köyümün Düğünleri) adlı makale, Menzuri Hamneyi tarafından çevrilerek derginin 6. sayısında aynen yayınlanmıştır. Bu makale üç gün süren köy düğünleri ve bu düğünlerde uygulanan ritüeller hakkında bilgi vermektedir.

b) Din- İnanç Hakkındaki Makalelerin Değerlendirilmesi

İran'da yaşayan Azeriler, bu coğrafyada yaşamanın etkisi ile Şii itikata sahiptirler. Varlık Dergisinde bu noktaya temas eden yazılar da bulunmaktadır. Dergide din hakkında yazılar yer almasının sebeblerinden biri de sanırız İran'daki teokratik rejimdir. Varlık Dergisinde din-inaç başlığı altında 30 yazı yer almaktadır. Bu otuz yazıdan yirmi beşi Cevat Heyet'e, kalan beşi de A. Menzuri Hamneyi ve Ziya Şakir'e aittir. Menzuri Hamneyi ve Ziya Şakir'in derginin 17. sayısından itibaren yayınlamaya başladıkları "Hz. Ali'nin Öğütleri", 25. sayıdan itibaren Cevat Heyet tarafından aynı başlıkla devam ettirilmiştir. Cevat Heyet derginin 37. sayısından itibaren de "Hz. Muhammet'in Öğütlerini" kaleme almıştır. Cevat Heyet bu yazıları belli bir sistematiğe oturtmadan, her sayıda bir sayfa yer tutacak biçimde, üstte Arapçaları altta Azerice tercümeleri ile yayınlamıştır. Yazar, Peygamberimizin toplum hayatını düzenleyici hadislerini yayımlamakla, Azerbaycan halkının huzur ve kardeşlik ortamı içinde yaşamasını amaçlamıştır.

E. HALK EĞLENCELERİ İLE İLGİLİ MAKALELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

a) Nevruz Hakkındaki Makalelerin Değerlendirilmesi

Pek çok Türk topluluğu arasında "Yeni gün" manasına gelen Nevruz, İran'da resmi yılbaşı olarak kabul edilir. Baharın ilk günü olan Nevruzun millî hüviyetle ve 15 gün boyunca kutlandığı yegane ülke İran'dır. İran'ın hemen hemen her yerinde, ufak tefek mahalli farklılıklarla kutlanan bu bayramın, Erdebil ve çevresindeki şeklini Teymur Pirhaşimi, "Erdebil'de Nevruz Bayramının İstikbali" başlıklı yazısında anlatmıştır. Pirhaşimi yazısında, nevruzun bu bölgedeki halk arasında nasıl bir ehemmiyete sahip olduğundan, bayram öncesi ve sonrasında neler yapıldığından, hangi geleneklerin sürdürüldüğünden bahsetmiştir. Yazar, "Son Çarşamba, Yedi Sin, Kırlara Çıkma, Buğday Yeşertme vs." gibi nevruz geleneklerini ayrı başlıklar altında ele almış ve izah etmiştir. Doç. Dr. Zeynelabidin Makas'ın

"Türk Milli Kültüründe Nevruz" adlı kitabının İran'da Yaşayan Türkler Arasında Nevruz Kutlamaları bölümünde Teymur Pirhaşimi'nin bu makalesi Türkiye Türkçesine çevrilerek yer almıştır.

Dergide yer alan ikinci yazı Cevat Heyet'e ait olan "İran'da Nevruz Bayramı" adlı makaledir. Bu makalesini İstanbul'daki Milletler Arası Nevruz Sempozyumunda da sunan Heyet, Nevruz'un menşeinden, nasıl kutlandığından ve bu kutlamalar sırasında ne gibi ritüellerin uygulandığından bahsetmiştir.

Güney Azerbaycan'ın ünlü şairlerinden Bulut Karaçorlu Sehend, Nevruzla ilgili inançları ve Nevruz kutlama törenlerini bir şiiriyle ölümsüzleştirmiştir. M. A. Ferzane de "Sehend'in Şiirinde Nevruz Bayramı" adlı yazısında bir önsözle bu şiiri aynen yayınlamıştır.

F. ŞAİRLERLE İLGİLİ MAKALELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Geçmişte ozan olarak bilinen daha sonra âşık adı ile tanınan halk şairleri; halk mahsullerinin oluşturulmasında ve yayılmasında büyük bir öneme sahiptir. Sanatları ile topluma yön veren şairlere Varlık Dergisinde de büyük bir önem verilmiş ve dergide şairlerle ilgili 103 makale yayınlanmıştır. Biz tezimizde bu makalelerin tamamının çevirisine yer vermeyip, yazmış oldukları şiirleriyle Güney ve Kuzey Azerbaycanlıların millî birliğini ayakta tutan ünlü şairlerden; Şehriyar, Sehend, Aşık Elesker, Genceli Sabahî, Sahir gibi şahsiyetler hakkında yazılmış makaleleri değerlendirdik.

Haydarbaba Şairi adıyla da tanınan büyük halk ozanı Şehriyar'ın ölümü münasebetiyle Varlık Dergisinin Ağustos-Eylül-Ekim 1988 sayısı Şehriyar'a ithaf edilmiştir. Bu sayıda onun hayatı, sanatı, edebi yaratıcılığı, şiirlerinden örnekler ve fotoğrafları yer almıştır. Şairlerle ilgili makalelerin büyük bir bölümü Şehriyar hakkında olup Varlık Dergisinin bu sayısında yayınlanmıştır.

Varlık Dergisinin kuruluş aşamasında yazıcılar kurulu arasında yer alan, ancak dergi yayın hayatına başlamadan önce vefat eden şair Bulud Karaçorlu Sehend'in birinci ölüm yıl dönümü münasebetiyle kaleme alınan

makaleler derginin 12. sayısında yer almıştır. Bu sayının büyük bir bölümü Sehend'e ayrılmış; burada Sehend'in sanatçı kişiliği ile ilgili değerlendirmeler yapılmış ve şiirlerinden örnekler verilmiştir.

Azerbaycan'ın ünlü saz şairlerinden Aşık Elesker'in hayatı ve şiirleri hakkındaki makaleler de derginin çeşitli sayılarında yer bulmuştur. Bu yazılardan biri de Genceli Sebahi tarafından kaleme alınmış olandır. Sebahi bu yazısında aşığın hemen her türdeki şiirlerinden birer örnek vermeye çalışmıştır.

Bu bölümde yalnız muasır halk şairleri hakkında değil; önceki yüzyıllarda yaşayan ünlü şairlerinden; Şemsettin Tebrizi, Katran, Muhsati, Cihanşah Karakoyunlu ve Cazip gibi şairler hakkında da etraflıca bilgi veren makalelerin çevirisi de yer almaktadır. Ancak bu yazılar Halk Edebiyatı ile doğrudan ilgili olmadığı için bu makaleler üzerinde bir değerlendirme yapmadık.

G. ARAŞTIRMACILARLA İLGİLİ MAKALELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu güne kadar yazdıkları yazılarıyla Varlık Dergisini ayakta tutan Dr. Cevat Heyet, Gulamhüseyin Begdili, Ali Kemalî, Teymur Pirhaşimi, Kerim Meşrutaçı Sönmez, A. Menzuri Hamneyi, Hamit Nutki, Dr. Muhammet Taki Zehtabî, Tebrizli Ali gibi araştırmacıların kendileri de, haklarında yazılan bir dizi makalelerle derginin sayfaları arasında hak ettikleri yeri almışlardır. Bu makalelerin bir kısmı, adı geçen araştırmacıların 20., 30. sanat yıllarını kutlama amacıyla; bir kısmı da araştırmacıların vefatı dolayısıyla kaleme alınmıştır. Biz bu yazıların, adı geçen araştırmacıların Azerbaycan kültürüne vermiş oldukları hizmetler karşısında, ahde vefa örneği sergilemek isteyen edebiyatseverler tarafından kaleme alındığı kanaatindeyiz. Bu nedenle çalışmamızda bu bölümdeki makalelerin bibliyografyaları verilmekle birlikte çevirilerine yer verilmemiştir.

SONUÇ

Süreli yayınlar, toplumların gelişmişlik düzeyini göstermesi, hatta yönetim şekillerinin ip uçlarını vermesi bakımlarından oldukça önemli bir yere sahiptir. Her düşüncenin aksettirilebildiği dergi ve gazetelerin yayınlanması, yayınlandığı ülkenin yönetim şekliyle sıkı sıkıya bağlıdır. Demokratik toplumlarda her tür yayın rahatça yapılırken, bazı ülkelerde dergi ve gazetelerin çıkartılması sınırlandırılmış, bunlar devlet kontrolünde yayınlanmıştır. Devletin politikasına ters düşen, ya da yönetimi tehdit ettiği düşünülen dergi ve gazeteler yöneticilerinin emri ile kapatılmıştır.

Bu şekilde düşünen yöneticilerden bazıları da İran'daki Pehlevi Şahları olmuştur. Bu dönemde İran'da yaşayan farklı topluluklara uygulanan Farslaştırma politikasına paralel olarak Güney Azerbaycanlıların da kendi dillerinde dergi çıkartmaları yasaklanmıştı. Gerçekleşmesinde Azerilerin de büyük rol oynadığı İran İslam devriminden sonra, yönetimin değişmesiyle birlikte yaşanan özgürlük ortamından yararlanarak pek çok dergi ve gazete yayın hayatına başlamıştır. Bu dönemde Dede Korkut, Köroğlu, Araz, Azatlık, Molla Nasreddin, Güneş, Ülker, Varlık gibi Azerice dergiler çıkarılmaya başlanmıştır. Tezimizde incelemeye çalıştığımız Varlık dergisi dışındakiler , yayınlarını birkaç ay ya da birkaç yıl devam ettirebilmişlerdir. Varlık dergisinin yayınlanmaya devam edebilmesinin sebeplerinden biri de hükümet ile barışık olmasıdır diyebiliriz. Dergiyi incelediğimizde İran'daki yönetim hakkında olumsuz yazıların yer almadığını, bazı sayılarında da Molla adı verilen din büyüklerine yer ayrıldığını gördük. Bu yazıların içeriğini Mollaların halka seslenişleri, dini öğütleri oluşturmaktadır. Ayrıca dergideki makalelerin üslubu, bize, Varlık Dergisi yöneticilerinin İran'daki şeriat yönetimini destekler mahiyette bir strateji belirlemiş olduğunu gösterir. Eğer Varlık dergisi böyle bir politika benimsememiş olsaydı diğer dergiler gibi kısa sürede yayın hayatından silinebilirdi.

İran'da yayınlanan "Varlık" bir kültür-edebiyat dergisidir. Varlık dergisi, o güne kadar İran'da yazı dili olarak kullanılamayan Azerbaycan Türkçesi için, gramer kaideleri oluşturmaya, bu dilin halk arasında kullanılmasını yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Dergi yayın hayatına başlamadan önce Kuzey

Azerbaycan'da konuşulan dilin mi, Farsçanın tesirinde kalmış Güney Azerbaycan konuşma dilinin mi esas alınması gerektiği konusunda bir fikir birliği sağlanamasa da, sonradan Kuzey Azerbaycan Türkçesinin kullanılması yönünde karar alınmıştır. Başlangıçta Kuzey Azerbaycan dilinden güneye bir sözlükle yayınlanan yazılar, derginin ilerleyen sayılarında sözlüğe ihtiyaç duyulmadan neşredilmiştir. Aradan geçen yıllarla birlikte dergide kullanılan dilin Kuzey Azerbaycan'da kullanılan dilden hiçbir farkı kalmamıştır. Bu da bize derginin amacına çok güzel hizmet ettiğini; coğrafî olarak bölünen halkın bu dergi sayesinde dil birliğini sağladığını gösterir. Bu yönü ile Varlık bir mektep olma özelliği arzetmektedir.

Dergide yayınlanan ilk yazılar, okuyucuda milli bilinci uyandırma gayretlerine yönelik olduğu için; oldukça hamasi cümlelerle, ilmilikten uzak bir şekilde kaleme alınmıştır. Folklor ile ilgili yazılar başlangıçta halk edebiyatındaki türlerin derlemesinin bire bir yayınlanmasından ibaretken daha sonra bu yazılar, derlemelerle ilgili ilmi değerlendirilmelerin yapıldığı bir karakter arzetmeye başlamıştır. Derginin yazı kurulundakiler Türkoloji alanında gerek Türkiye'deki Türkologların gerekse de Avrupa'daki Türkologların çalışmaları ile ilgili bilgi vermişlerdir. Hatta Türkiye'den Zeynep Kormaz, Faruk Sümer, Yavuz Akpınar, Ahmet Caferoğlu gibi birçok araştırmacının makaleleri Varlık dergisinde yayınlanmıştır.

Dergiye şekil olarak baktığımızda, derginin ilk sayılarının her ay çıktığı ve 80-90 sayfa arasında değiştiği görülmektedir. Ancak ilerleyen yıllarla birlikte derginin sayfa sayısı artmış, içeriği de güçlenmiştir. Dergi günümüzde üç ayda bir mevsimlik olarak -bazen iki sayı tek bir kapak altında- neşredilmektedir. Derginin şeklî değişmesine paralel olarak içeriği de değişmiş, daha yoğun anlatımlı, edebî dilin ustaca kullanıldığı bir dergi halini almıştır.

Varlık Dergisi günümüzde de yayınlanmaya devam etmektedir. 25 yıldır yayın hayatında olan Varlık dergisi, kurucusu Cevat Heyet'in maddî desteği sayesinde günümüze kadar gelebilmiştir. Ancak şu an okuyucu sayısının düşmesi sebebiyle bazı maddî sıkıntılar içerisine girmiştir. Bu maddî

sıkıntılarla derginin yayın hayatını daha ne kadar sürdürebileceği merak konusudur.

Bugün bile bütün dünyaya kapalı bir kutu görüntüsü çizen İran'ın şartları düşünüldüğünde Varlık Dergisi, İran'daki Türk nüfusunun varlığını ispat etme noktasında üstlendiği misyonu başarıyla yerine getirmiştir.

SÖZLÜK

A

aban: Kasım ayı

ağırlık: dert, keder

ahtar-: ara-

apar-: **1-** götür-, **2-** yol göster-

ardıcıl: **1-** bir fikri takip etme, ilerleme, **2-** peşpeşe

asan: kolay

ata: baba

azer: Aralık ayı

B

baba: dede

baresinde: hakkında

barkeş: yük taşıyan

başa çat-: sona er-, tamamlan-, bit-

batlag: bataklık

behmen: Şubat ayı

biz: ucu sivri, piz

bulak: çeşme

bütöv: bütün

C

canşin: halife

celdlik: hız, çeviklik

ceşn: şenlik

cevelân: gezinti, dolaşma

cıdır: at yarışı

cür: tür

cüt: **1-** çift, **2-** kara saban

Ç

çağa: bebek, çocuk

çap eyle-: yayınla-, bastır-

çaparzad: haberci

çat-: ulaş-

çekme: ayakkabı

çile (çille): kış (*Azerbaycan Türkleri'nin kışın iki ayına verdiği ad. Büyük ve küçük çile olarak ikiye ayrılır ve 60 gün sürer. Büyük çile Aralığın 20'sinde başlar. Büyük çile 40, küçük çile 20 gündür.)*

çilik çilik: parça parça

D

dalı: arka, geri

danış-: konuş-

darısgal: çok dar

deb: adet, anane

deste: grup, takım

desterhan: sofra

destmal: mendil

dey: Ocak ayı

didergin: yurdundan ayrı, derbeder

dinmez-söylemez: konuşmadan, sessizce

dolandır-: geçindir-

döz-: tahammül et-, katlan-

düyü: pirinç

E

el: halk, toplum

ėle: o şekilde, öyle

el tap-: yen-, galip gel-

eslehe: silahlar

eyan: idareci

F

fakt: delil

ferheng: **1-** kültür, **2-** sözlük

ferverdin: Nisan ayı

fesil: mevsim

G

gah: kurtulmuş meyve

garavaş: hizmetçi kadın

garı-: ihtiyarla-

garışga: karınca

geliz: **1-** katı; **2-** karmaşık; **3-** kesif, sık; **4-** koyu, keskin

gıfılla-: kilitle-

goçag: yiğit, mert,çalışkan, becerikli

gohum: akraba

gol: çiçek, gül, kırmızı

golbag: bilezik

gorug: **1-** millî park, **2-** ekili arazi, **3-** özel arazi, **4-** nöbet

gorug ol-: yasaklan-

goşalaş-: çift ol-

göyert-: yeşert-, yetiştir-

göyerti: yeşillik, sebze

güleş-: güreş-

güsse: gam, keder

güzgü: ayna

H

habele: ayrıca

hadim: hizmetçi, müstahdem

hahiş: rica, dilek

hamı: tamam, bütün

hânevâde: aile

hansı: hangi
heçkes: hiç kimse
heft: yedi
hemel burcu: kuzu burcu
hemin: bu
hemişe: daima, her zaman
hem-kâr: iş arkadaşı, meslektaş
hem-sâye: komşu
here: herkes
herden: bazen, zaman zaman
hetmî: kesin
heyet: bahçe
hına: kına
hırda: küçük
hiç-pûç: hiç, boş
honça: süslü tepsi
hordard: Haziran ayı

İ

inan: inanç
indiye kimi: şimdiye kadar
irs: miras
isfend: Mart ayı
issi: sahip
isti: sıcak
istikbal: karşılama, karşılanma

K

kabag: ön, karşı
karn: yüzyıl
kazak: asker
kend: köy

kepenek: kelebek, pervane
kimi: gibi; olarak
kişniş: üzüm kurusu
kor: kör
korlan-: köre
kovurga: kavrulmuş buğday
kulan: tay
kurşak: kuşak
kuze: testi
küle: kuyruksuz
külek: rüzgâr

L

laçın: **1**-kuş avlamak için beslenen şahin cinsinden yırtıcıbir kuş, **2**- hüner, yiğitlik cesaret işareti olarak kullanılır, **3**- edebî benzetmelerde güzelin gözlerine yapılan işaret.
layla(y): ninni
lengi-: gecik-

M

maldarlık: hayvancılık
mecmu: toplam
mehîb: müthiş, korkunç
mehr: Ekim ayı
mehz: sırf, sade
merek: samanlık
merz: sınır
meteb: muayenehane
mihrgân: Ekim ayının 16-21. günleri kutlanan bir bayram
mobarize: mücadele, savaş
mocesseme: heykel
mordad: Ağustos ayı

moresse: altın işlemeli
motemerkiz: yerleşik

N

nahar: öğle vakti, öğle yemeği
nakl: şeker
nece: nasıl
neçe: nice, çok
nef: fayda, yarar
neft: benzin
nefyet-: yok et-
negerat: nakarat
nekâre: dümbelek
nekşe: plan
neşriye: yayın
nigah: bakış
nigâran: endişeli
nisgil: dert, keder
nohut: leblebi
nöker: hizmetçi
nömre: sayı, numara
növbe: sıra

O

oğru: hırsız
oğurla-: kaçır-
ohşa-: benze-
ohşarlık: benzerlik
ordibeheşt: Mayıs ayı
ovsar: deve yuları

Ö

önerge: tavsiye
ötüş-: geçinip git-
öyne: defa, kere
öz: kendi
özge:başka, gayrı

P

paltar: elbise
para: parça
payız: son bahar
pört-: kızar-, yan-

R

raiç: revaçta, gözde
rayon: bölge
renk va renk: rengarenk
revnek: parlaklık, güzellik
rey ver-: kabul et-, razı ol-
rişe: kök
rösum: **1-** vergi, **2-** ayin, merasim; adet, usul
rüb: çeyrek

S

sağduş: sağdıç
sanbal: tartı
sarı: **1-** yön, taraf; **2-** ötürü, için
savad: okuma - yazma
savay: başka, diğer
sefhe: sayfa
selb et-: çal-, ayır-
sergerdan: evsiz barksız, serseri
ses sese ver-: hep beraber haykır-, şarkı söyle-

sessiya: toplantı

sın-: kırıl-

sölcek: aşk hikayesi

Ş

şagird: şakirt, talebe, çırak

şahi: gümüş para

şaye: meyve

şehriver: Eylül ayı

şikar: av

şumla-: toprağı sür-

T

tap-: bul-

tapdalan-: ezil-, çiğnen-

tarakka: fişek

tay: eş, benzer

tebl: davul

tehallos: mahlas

tehvil: yıl dönümü

teles-: acele et-

telesik: alel acele, çabuk çabuk

terekki: ilerleme, yükselme

tezane: mızrap

tike: lokma, küçük parça

tir: temmuz

tonkal: odun, ateş

toplu: dergi

toy: düğün

tümen: İran'da 10 riyala eşit para birimi

U

Uca: yüksek

Uşag: çocuk; genç, civan

uğur: başarı, mutluluk

Ü

ürek: yürek

üzgün: takatsiz, yorgun

V

vadar: mecbur

vağzâl: tren istasyonu

Y

yallı: halay

yay: yaz

yaz: ilk bahar

yoh: **1-** yok, **2-** değil

yoz-: yorumla-

yubat-: geciktir-

yuhu: uyku

Z

zamin: kefil

zeban: dil

zengi: zenci

zumar: kışlık yiyecek, zahire

KAYNAKÇA

- Acaroğlu Türker, **Folklor ve Etnografya Araştırmaları,** İstanbul 1984
- Ahmed, Asım, (Ter. Eden) **Kamus Tercümesi**, İstanbul 1304, C. I, IV
- Ahundof, Ehlimen, **Folklora Antologiyası**, Bakü 1968
- _____, **Azerbaycan Türk Yazını**, Haz: Semih Tezcan, Ankara 1978
- Akpınar Yavuz, **Azeri Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul 1994
- Altaylı Seyfettin, **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü**, Ankara 1994, MEB
- **Azerbaycan Bedii Dilinin Üslubiyyatı**, Bakü 1970, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası.
- **Azerbaycan Dialektoloji Lügeti**, TDK, Ankara 1999
- **Azerbaycan Kitabı**, 3 Cilt, Bakü 1963, Azerbaycan SSR Medeniyet Nazırlığı
- **Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatına Dair Tetkikler**, Bakü 1961, Azerbaycan Bilimler Akademisi
- **Azerbaycan Tarihi**, 3 Cilt, Bakü 1957-1964
- **Azerbaycan Türk Halk Şiveleri Lügati**, Bakü 1931
- Babayev, I., P. Efendiyev, **Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı,** Bakü 1970
- Bahçeci Mehmet, **Halk Edebiyatı Derlemeleri**, MFAD Arş. VB. 680139
- Banarlı Nihad Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, II. Basım, İstanbul 1936
- Batur Suat, **Türk Halk Edebiyatı, Açıklamalı Örnekli,** İstanbul 1998
- Beysanoğlu Şevket, **Ninniler ve Halk Oyunları**, Karacadağ II(19) 8/1939 sf: 15-16
- Bezirci Asım, **Türk Halk Şiiri**, İstanbul 1993

- Boratav P. Naili, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, 6. Baskı, İstanbul Aralık 1992
- Boratav Pertev Naili, **Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği**, Ankara 1983
- _____, **100 Soruda Türk Folkloru**, İstanbul 1994
- _____, **Halk Edebiyatı Dersleri**, Ankara 1939
- Caferoğlu Ahmet, **Azerbaycan Tarihi, Edebiyat, Medeniyet**, İstanbul 1940
- Caferoğlu Ahmet, **Türk Kavimleri**, Ankara 1983
- **Cenubi Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası**, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası, Elm Neşriyatı, Bakü 1988
- Çağatay Saadet, **Türk Lehçeleri Örnekleri II**, Ankara 1972
- Develioğlu Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara 1970
- Efendiyev Paşa, **Azerbaycan Bedii Sanatkarlığı**, Bakü 1966, Azerbaycan Devlet Neşriyatı
- Efendiyev, R. **Azerbaycan Halg Sanatı**, Bakü 1960, Azerbaycan Uşag ve Gençler Edebiyatı Neşriyatı
- Ekiz Osman Nuri, **Ansiklopedik Edebiyat Bilgileri Sözlüğü**, İstanbul 1984
- Elçin Şükrü, **Halk Edebiyatı Araştırmaları**, Ankara 1988
- Elçin Şükrü, **Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara 1993
- Ercilasun Ahmet Bican, **Bugünkü Türk Alfabeleri**, Ankara 1977
- _____,**Türk Dünyası Üzerine İncelemeler,** Akçağ yay, Ankara 1993
- Ergin Muharrem, **Azeri Türkçesi**, İstanbul, 1971
- Ergin Muharrem, **Dede Korkut Kitabı**, Ebru yay. İstanbul 1986
- Gençosman Kemal Zeki, **Türk Destanları**, İstanbul 1972
- Gözpınar İsmet, **En Güzel Örnekleri ile Halk Şiiri Çeşitleri**, Ankara 1966
- Günay Umay, **Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi**, Ankara 1986

- Güzel Abdurrahman, **Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı,** Ankara 1999
- Güzel Abdurrahman, **Mutasavvıf Yunus Emre,** Ankara 1991
- **Halk Bilim Sempozyumu**, İstanbul 1986
- Helimoğlu Yavuz Muhsine, **Azerbaycan Halk Edebiyatı ile Türk Halk Edebiyatı Arasındaki Benzerlikler**, Ankara 1991
- Heyet Cevat, **Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış 1-2,** = A view in Azerbaycan Litareture,Tahran 1990
- _____, **Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı,** Azerbaycan Dövlet Neşriyatı, Bakü 1990
- Hüseyin Kazım Kadri, **Türk Lugati,** İstanbul 1928 C. I, 1975 C IV
- İnan Abdülkadir, **Makaleler ve İncelemeler,** takriz Hikmet Tanyu, Ankara 1968
- Kafesoğlu İbrahim, **Eski Türk Dini**, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1980
- Kafesoğlu İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1986
- Karaalioğlu Seyit Kemal, **Edebiyat Terimleri Klavuzu**, İstanbul 1975
- Karayev Yaşar, **Azerbaycan Edebiyatı, Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleri ile**, Haz: Yavuz Akpınar, İstanbul 1999
- Köprülü Mehmet Fuat, **Edebiyat Araştırmaları,** T,T,K,B Ankara 1966
- _____, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1981
- Kurtarı Akser, **Halkbilimi Araştırmaları,** II cilt, Mersin 1988
- Makas Zeynelabidin, **Türk Millî Kültüründe Nevruz**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987
- Mümtaz Süleyman, **Azerbaycan Edebiyatı**, 12 cilt, Bakü 1928
- Ögel Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, T.T.B.E, Ankara 1971
- Özkan İsa, **Nasreddin Ependi Şorta Sözler (Nasreddin Hoca Fıkraları)** TİKA, Ankara 1999
- Özkan İsa, **Abdurrahman Han Destanı,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989

- Özkan İsa, **Yusuf Bey – Ahmet Bey (Bozoğlan) Destanı,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989
- Öztelli Cahit, **Halk Türküleri**, İstanbul 1959
- Pakalın M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Dergah Yay, İstanbul 1981
- Refioğlu, Selim Refik, **Azerbaycan Edebiyatı Seçilmiş Mısralar**, Bursa 1941
- Sakaoğlu Saim, Ali Berat Alptekin, Esma Şimşek, **Azerbaycan Aşıkları ve Halk Şairleri Antolojisi**, Ankara 2000
- Sakaoğlu Saim, **Türk Folkloru**, Ocak 1982
- Sümer Faruk, **Oğuzlar, (Türkmenler)** Ankara 1972
- Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî,** İstanbul 1317 c. II
- Şeyh Süleyman, **Lügat-i Çağatay ve Türkî-yi O smanî**, İstanbul 1928
- Timurtaş F. Kadri, **Tarih İçinde Türk Edebiyatı**, İstanbul 1972
- **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1976 Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, yay:45
- **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi**, Azerbaycan Türk Edebiyatı Maddesi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992
- Usta, Dr. Halil İbrahim, **Türkiye Dışı Çağdaş Türk Şiiri**, Modern Azerbaycan Şiiri, Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı 5, Ankara 1996
- Ülkütaşır, M Şakir, **Türk Halk Bilgisine Ait Araştırmalar**, İstanbul 1938
- **Varlık Dergisi Sayıları**, Tahran, 1979-2002
- Veliyev Vagif, **Azerbaycan Folkloru**, Maarif Neşriyesi, Bakü 1985
- Yakıcı Ali, **Azebaycan Aşıkları ve El Şairleri,** Milli Kültür, 50, Eylül 1985 ,s.41-42
- Yakıcı Ali, **Türk Dünyasında Nevruz Kutlamaları Üzerine Bir Değerlendirme,** Türk Dünyasında Nevruz II. Bilgi Şöleni, 19-21 Mart 1996, Ankara

ÖZET

Varlık Dergisi, Güney Azerbaycan'da 1979 yılının Nisan ayından beri, Farsça ve Azerbaycan Türkçesi ile neşredilen bir kültür - edebiyat dergisidir. Dergi, 1978 İran İslam Devrimi sonrasında ortaya çıkan özgürlük ortamında yayınlanabildiğinden; derginin faaliyete başladığı dönemdeki siyasî sosyal şartların, edebî kültürel muhitin etraflıca tetkik edilmesi gerektiğine inandığımız için tezimizin giriş bölümünü alt başlıklara ayırarak "İran'daki Türklerin Tarihi" ve "Varlık Dergisinin Ortaya Çıktığı Siyasî Sosyal Muhit" hakkında bilgi vermeye çalıştık. Böylece Varlık'ın tarihî öneminin, Güney Azerbaycan medeniyet tarihindeki yerinin daha iyi aksettirilebileceğini düşündük.

Tezimizin birinci bölümünde, Varlık Dergisinin yayın hayatına ne zaman ve nasıl başladığı, derginin yayın kurulunun kimlerden müteşekkil olduğu, dergide çıkan yazıların mahiyeti hakkında bilgi verip bu yazıları konularına göre sınıflandırdık ve grafikler üzerinde göstermeye çalıştık.

İkinci bölümde, dergide çıkan yazılar konularına göre alt başlıklara ayrılmış, her başlıkta yer alan makaleler yazarlarına göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Ancak seri halinde yayınlanan makaleler dergide çıkış tarihlerine göre numaralar verilerek düzenlenmiştir. Hazırladığımız bu bölümle, tezimizin sadece "Halk Edebiyatı" sahasında değil, "Türk Dili ve Edebiyatı"nın bütün alanlarında çalışma yapan araştırmacılara yararlı olmasını amaçladık.

Dergideki makalelerin yaklaşık % 80'ini Azerbaycan Türkçesi ile, %15'ini Farsça ile yazılan yazılar oluşturmaktadır. Bu yazılar Arap harfleri ile yayınlanmıştır. Biz tezimizin üçüncü bölümünde "Türk Halk Bilimi" sahasındaki yazıları Latin alfabesine aktardık. Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi kelime haznesi ve gramer bakımından birbirine en yakın lehçeler olduğu için yazıların aktarımı sırasında bunlara çok fazla müdahalede bulunmadık. Yalnızca Azerbaycan Türkçesindeki zaman eklerini ve bazı edatları Türkiye Türkçesinde kullanılan şekliyle vermeye çalıştık. Güney Azerbaycanlılar İran topraklarında yaşadıkları, o kültürle iç içe oldukları için Farsçadan ister istemez etkilenmişler ve bu etki de yazılarına

yansımıştır. Biz daha çok bu yazılardaki Farsça kelimelerin Türkçe anlamlarını verdik. Ayrıca bu kelimeleri tezimizin sözlük bölümünde alfabetik olarak sıraladık.

Türk halk bilimi alanında kaleme alınmış yazılar, kaynak taraması yapıldıktan sonra, tezimizin dördüncü bölümünde değerlendirilmeye çalışılmış, bu yazılardan hareketle Güney Azerbaycan'ın sahip olduğu sözlü kültür Türkiye'de yer alan sözlü kültürle karşılaştırılmış, ikisi arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmuştur.

Çalışmamızı hazırlarken faydalandığımız her türlü kitap ve makaleyi yazar soyadına göre kaynakça bölümünde verdik.

ABSTRACT

Varlık is a culture and literature magazine which has being published in Persian and Azerbaijan Turkish in the Southern Azerbaijan since April of 1979. Since the magazine could be published in the free environment after Iran Islamic Revolution in 1978, we believe that the political, social conditions and literary, cultural environment of the era in which the magazine started to be published should be thoroughly examined. Thus, we divide introductory chapter of our thesis into sub-chapters and we try to give information on "History of the Turks in Iran" and "Political and Social Environment in Which Varlık Magazine Arose". We believe that by this approach historical significance of Varlık and its place in civilization history of the Southern Azerbaijan can be indicated better.

In the first chapter of our thesis we give information on matters like when and how Varlık Magazine started to be published, the people who constituted its publication board and nature of the articles published in the magazine. We classify the articles according to their subjects and indicate them with graphs.

In the second chapter the articles published in the magazine are classified in sub-chapters according to their subjects. Articles in each sub-chapter are classified alphabetically according to their authors. However, articles published serially are numbered and classified according to the dates they published in the magazine. In this way we aim to make our thesis a useful source for the researchers not only in "Folk Literature" but also in all fields of "Turkish Language and Literature".

About 80% of the articles in the magazine are in Azerbaijan Turkish and the remaining 15% are in Persian. These articles are published in Arabic letters. In the third chapter of our thesis we rewrite the articles about "Turkish Folklore Science" in Latin alphabet. Azerbaijan Turkish and Turkey Turkish are the closest dialects in terms of vocabulary and grammar, so we have not interfered them too much. We have only tried to give temporal suffixes and some particles of Azerbaijan Turkish in their forms used in Turkey Turkish.

Since the Southern Azerbaijanis live in Iran's territory and are closely connected with that culture, Persian has inevitably affected them and this effect is seen in their writings. We mainly give Turkish meanings of Persian words in these writings. Also, we listed these words in glossary chapter of our thesis.

After scanning bibliography, the articles on Turkish folk science are evaluated in the fourth chapter of our thesis. Depending on these articles oral culture of the Southern Azerbaijan are compared with oral culture in Turkey and the similarities and differences between them are presented.

In the bibliography section, all of the books and articles used in our research are listed according to surname of their authors.